

اسلامی قوانین کا شہرہ آفاق اور مایہ ناز مجموعہ

۵۵

فتاویٰ عالمگیریہ

toobaa-elibrary.blogspot.com

انتظام
سلطان ابو الفتح محمد بن عبد الرحمن بن عبد الوہاب
مکرمی
شیخ نظام الدین بن ہنریٰ بن عبد الرحمن بن عبد الوہاب
معاون نظرائی
حضرت شاہ عبد الرحیم الدہلوی صاحب دارالافتاء دہلی
عربی متن مع اردو ترجمہ و تفسیر احکام کے تحت
پیشکش: مجلس مظاہرہ اشاعت فتاویٰ عالمگیریہ

29

Acc

ضمیمہ فہرست تصحیح اغلا - جلد ۵۵

نمبر صفحہ	حوالہ دفعہ و سن نمبر	غلط	صحیح
۱۱۵	۲۷ کی ۱۱۴ تیسری سطر	بینۃ - الاخر	بینۃ الاکبر علی الاصغر
۱۱۳	۳۵ ۱۱۷ (ب) سے پہلی سطر	زید اور عمرو	زید اور عبد اللہ
	۲۱ کی ۱۱	از روئے استحسان سین	از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ اس قائل سے قصاص لیا جائے اور اسے ٹوخر نہ کیا جائے اور از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ اس سے قصاص نہ لیا جائے لیکن

فتاویٰ عالمگیری مترجم، اردو مع عربی، نمبر وار احکام کیساتھ

(جلد ۵۵)

مترجم	حضرت مولانا ابوالسعید محمد صادق بن حافظ قادری
کتابت	خوشنویس راجہ غلام رسول راولپنڈی
طباعت	عکسی
تعداد اشاعت	ایک ہزار
ناشر	ناظم مجلس منتظر اشاعت فتاویٰ عالمگیریہ
نظر ثانی	اراکین مجلس منتظر و ممتاز علماء و کرام و مفتیان عظام
کاغذ	اعلیٰ سفید
تاریخ اشاعت	صفر المظفر ۱۴۰۲ھ بمطابق دسمبر ۱۹۸۲ء
مطبع	الملک پبلیشرز لاہور
مقام اشاعت	سہگل آباد - ضلع جہلم پاکستان

طبع شدہ کی قیمتیں علاوہ معمول ڈاک

جلد ۱	طہارت کی بحث، عنوانات ۱۶، احکام ۱۳۳۶، قیمت ۲۰۰۰ (جلد ۱) نماز کی بحث، عنوانات ۱۳، احکام ۱۱۳۳، قیمت ۲۰۰۰
جلد ۲	زکوٰۃ کی بحث، ۱۳۲، ۵۳۱، ۱۴۰۰۰ (جلد ۲) روزہ کی بحث، ۲۶، ۵۱۰، ۱۰۰۰۰
جلد ۳	حج کی بحث، ۱۳۳، ۱۱۹، ۵۰۰۰۰ (جلد ۳) حدود کی بحث، ۲۰، ۸۵۵، ۸۰۰۰۰
جلد ۴	احکام المرتدین، ۱۳، ۳۹۰، ۳۰۰۰۰ (جلد ۴) جنایات یعنی تعاص و دیت کی بحث، ۱۹، ۹۸۸، ۲۶۰۰۰
جلد ۵	ذکر و مصحف و مسجد، ۲، ۱۹۵، ۱۳۰۰۰ (جلد ۵) نظر گھانے و قبروں کی زیارت، ۱۳، ۴۳۲، ۲۶۰۰۰
جلد ۶	نکاح باب ۱ تا ۵، ۲، ۵۰۰، ۳۸۰۰۰ (جلد ۶) علمی شاہکار (تعارفی کتاب) مجلد، ۲۲، ۱۰۰۰۰

مذکورہ کتب کا ایک سیٹ

قیمت

سکولوں اور کالجوں کی لائبریریوں کے لئے منظور شدہ

- محکمہ تعلیم کے منظور شدہ موزیئم نمبر 71 - 10-2-2 / 4M-197009/46904 - ایجوکیشن ڈائریکٹر راجن راولپنڈی پنجاب
- 71 - 4-13 / A.D.S.C-2 / 28386/28056 - ڈائریکٹر محکمہ تعلیم صوبہ سرحد
- 71 - 7-14 / E.F.P.U.B-11-B / 19650/1974 - ایجوکیشن ڈائریکٹر راجن کراچی
- 72 - 12-13 / 33145 / 33035 - ناظم تعلیمات حکومت آزاد کشمیر مظفر آباد

العارض :- معاون ناظم نشر و اشاعت نوید صادق مغل، میانہ موہڑہ - ڈاک خانہ فریال ضلع راولپنڈی

ملنے کا پتہ: مولانا محمد صادق صاحب ناظم مجلس منتظر اشاعت فتاویٰ عالمگیریہ سہگل آباد - ضلع جہلم - پاکستان

انتساب

نحمدہ و نصلی علی رسولہ الکریم و علی آلہ و اصحابہ اجمعین

قارئین کرام :- جلد ہذا کی تکمیل پر جذبہ تشکر کے ساتھ، اس ٹوٹی پھوٹی محنت کا انتساب محترمہ جنابہ والدہ صاحبہ رحمۃ اللہ علیہا کی عظیم ہستی کے نام معنون ہے جنکی گرانقدر دعاؤں کے نتیجہ میں دین کی اس محنت سے نسبت کی توفیق ملی وہ ہستی جس کے اشار و پیار اور شفقت و مروت کے صدقہ میں طلبِ صادق کیلئے شرف اور نور سے معمور ایسی تابان میسر آتی ہیں جنکی ضیا پاشیوں سے قلوب، مستفید ہوتے، کفر و شرک، بدعت و قطع رحمی اور جہالت کی ظلمت سے محفوظ رہتے اور ایمان و توحید، سنت و صلہ رحمی اور علم دین کی سعادت سے منور ہوتے ہیں۔

وہ ہستی جن کے نحیف و نزار ہاتھوں اور لڑکھڑاتی زبان کی دعاؤں میں ایسی ہمہ گیر قوت و دیعت رکھی ہوتی ہے جس سے رحمت حق کا نزول، ہر خیر کا حصول، ہر الجھن کا حل، ہر پریشانی کا مداوا اور ہر درد کا درمان ہم پہنچتا ہے اور جس کے مقامِ عظمت نشان کی شان میں خالق کائنات نے، سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم کی زبان حق ترجمان سے اس اعزاز کا اعلان کرایا کہ **إِنَّ الْجَنَّةَ حَيْثُ رَجُلُهَا، اَحْمَدُ نَسَائُ**۔

آء۔ وہ عظیم منقبت، وہ عالی مرتبت اور بکھری ذریت کے لئے سایہ عاطفت ہستی، اپنی پُر آشوب اور نشیب و فراز سے بھرپور حیاتِ مستعار گزار کر، گوناگون حوادث سے دو چار رہ کر، گہرے دکھوں کو سہہ کرا اور عظیم ارمانوں کو سمو کر، مورخہ ۲۷ شعبان المعظم ۱۴۰۱ھ بمطابق ۳۰ جون ۱۹۸۱ء منگلوار کی شام کو، اپنی جان کی امانت پورے تسلیم و رضا کے ساتھ، جانِ آفرین کے سپرد کر کے ہمیں الوداع کہہ گئیں انا للہ وانا الیہ راجعون۔ متوفیہ کا سن وفات **”جنابہ والدہ ماجدہ شرف نوری النعیم و جنتہ“** ہے۔

بارگاہ رب العزت میں بغایت انکساری التجاہ ہے کہ **رَبِّ اَرْحَمْهُمَا کَمَا رَبَّیْنِی صَغِيرًا**۔ بنی اسرائیل۔ ۲۵

اے اللہ العالمین، اے سراجاء المستجیرین، اے غیاث المتغیثین، اے صریح المستصرخین، اسلام کے مقدمین و متأخرین داعیان دین کی محنتِ حقہ کے صدقہ میں، اس مرحومہ، ہاجرہ اور مسافرہ کے مرقد کو **”رَوْضَةٌ مِّنْ رَّیَاضِ الْجَنَّةِ“** بنادے۔ اس کی مغفرت فرما کر اعلیٰ علیین اور جنتہ الفردوس میں جگہ عطا فرمادے اور غم نصیب پس ماندگان کو سعادت دارین نصیب فرمادے۔

اے حنان و منان، اے رحیم و رحیم، اے اللہ الاولین و الآخرین اور اے مجیب دعوة المضطربین، اس گنہگار کی ان دعاؤں کو، اور ان پر آمین کہنے والے کرم فرماؤں کی دعاؤں کو اپنے وسیع فضل و رحمت اور بے پایاں جود و کرم سے نواز کر شرف قبولیت بخش دے۔

حَاشَا لَجُودِكَ اَنْ تَقْنِطَ عَاصِيَا الْفَضْلُ اجْزُلُ وَالْمَوَاهِبُ اَوْسَعُ
ثُمَّ الصَّلَاةُ عَلَى النَّبِيِّ وَآلِهِ خَيْرُ الْاَنَامِ وَمَنْ بِهِ يَتَشَفَّعُ

العبد الراجی، المہوم الخاطی، المکروب الخاشع والضعیف العاجز ابو السعید محمد قیصر مغل بن مغل
مترجم جلد ہذا و ناظم مجلس منتظم، اشاعت فتاویٰ عالمگیریہ، المتوطن میانہ موہڑہ، ڈاکخانہ

فریال ضلع راو پنڈی، دھال، سہگل آباد ضلع جھلم، پاکستان

مجلس منتظمہ اشاعت فتاویٰ عالمگیری کے زیر اہتمام فتاویٰ عالمگیری مترجم عربی متن مع اردو ترجمہ نمبر احکام کے فقہاء کی اشاعت پر

اہل علم حضرات کے تبصروں کا خلاصہ

سلطنت مغلیہ کے درویش صفت سلطان، حافظ قرآن، عالم دین، محی الدین محمد اورنگ زیب عالمگیر نے اپنے دور میں شیخ نظام الدین بریلوی کی زیر نگرانی اور علمائے ربانی کی عظیم جماعت کی وساطت سے مسلمانوں کی انفرادی اور اجتماعی ضرورت کے پیش نظر فقہ اسلامی کی ترتیب کا جو سنہ ۱۰۰۰ کا رنامہ

فتاویٰ عالمگیریہ

کے نام سے سرانجام دیا ہے وہ زندگی کے ہر شعبہ پر حاوی اسلام کے تفصیلی احکام کا ایسا بے نظیر مجموعہ ہے جس سے امت محمدیہ ہر دور میں رہنمائی حاصل کر سکتی ہے اسلامی احکام کا یہ شہرہ آفاق مجموعہ فقہ حنفی کا ایسا جامع، مستند اور مستند فتاویٰ ہے کہ اس کا نام آتے ہی سب قیل و قال دھری رہ جاتی ہے۔ اس فتاویٰ کے متعلق ایک عرصہ سے یہ ضرورت شدت سے محسوس کی جا رہی تھی کہ اس کا ترجمہ موجودہ سلیس اردو میں عمدہ طباعت کے ساتھ ہو اللہ تعالیٰ عز و باری نے اس اہم اور متم با شان کام کے لئے مجلس منتظمہ اشاعت فتاویٰ عالمگیریہ کو اپنے خصوصی فضل و کرم سے اس گرانمایہ خدمت کے آغاز کی توفیق عطا فرمائی۔ مجلس کے ناظم فاضل عالم محقق حضرت مولانا ابوالسید محمد صادق بن حافظ قادری نے دینی جذبہ کے عزم کے ساتھ کافی محنت، تیندہی اور سعی سے اس عظیم کام کو شروع کیا ہے۔

انہوں نے دین کے انمول موتیوں کو نکھار نکھار کر پیش کرنے اور اس کی افادیت عام کرنے کے لئے ایک طرف عربی عبارت اور دوسری طرف سلیس اردو میں ترجمہ پیش کیا ہے۔ نمبر دار عنوانات اور باحوالہ شقیں ہونے پر سہاگہیں۔ ترجمہ محتاط انداز میں اور عام فہم ہے۔ اور اردو ایسی شگفتہ ہے کہ یہ ترجمہ ایک حلی و کتاب میں بھی مفید ہو سکتا ہے۔ عربی اور اردو یک جا ہونے سے ائمہ مساجد اور دودان سبب ابواب ذوق فقہ کے تفصیلی مسائل خود معلوم کر سکتے ہیں یہ کتاب تمام مسلمانوں کے لئے ہر لحاظ سے مفید ہے۔

اس اشاعت میں کاغذ اعلیٰ سفید، دیدہ زیب ٹائپل اور طباعت آفٹ ہے۔ اور بایں ہمسایں حسین و جمیل مرقع کی قیمت بھی مناسب رکھی گئی ہے۔ اس فتاویٰ کی ہر گز مقبولیت تو پہلے ہی بین الاقوامی ہے۔ اور اب مذکورہ خصوصیات کے ساتھ منظر عام پر آنے سے اس کی افادیت بھی عام ہو گئی ہے۔ ہمیں امید ہے کہ اس نادر تحفے ہزاروں، لاکھوں مسلمان فائدہ اٹھائیں گے۔ ہمارے تعلیمی ادارے اور لائبریریاں مستفید ہوں گی۔ اور یہ اشاعت پاکستان کی جدید اسلامی مملکت کے لئے دلیل راہ ثابت ہوگی۔

مجلس منتظمہ اشاعت فتاویٰ عالمگیریہ کا یہ کام ہماری آنکھوں کی ٹھنڈک ہے۔ یہ کوشش دنیائے علم اور دنیائے اسلام کی عظیم خدمت ہے۔ اس کی یہ محنت پوری قوم کے شکر یہ اور حوصلہ افزائی کی مستحق ہے۔ اور یہ کوشش سنی مشکو کی حیثیت رکھتی ہے۔ ہماری دعا ہے کہ خداوند تعالیٰ مترجم کو محبت، فرصت صحت اور اسباب بخشنے۔ مجلس منتظمہ کو توفیق اور ذرا کھ ہتیا کرے۔ اور جملہ رفقا و معاونین کے لئے اس دینی خدمت کے صدقہ جاریہ کو شرف قبولیت عطا فرما کر سب کے لئے سعادت دارین کا ذریعہ بنادے۔ آمین !

ناظم نشر و اشاعت مجلس منتظمہ اشاعت فتاویٰ عالمگیریہ

سہیل آباد، ضلع جہلم، مغربی پاکستان

اسلامی احکام کا مستند و مرتب مجموعہ زندگی کے ہر شعبہ پر حاوی اور حنفیوں کے ہر مکتب فکر میں مقبول

فتاویٰ عالمگیری

المعروفة بين الناس بالفتاوى الهندية في مذهب الامام الاعظم، ابى حنيفة النعمان صاحب القدر والافخم، تاليف جماعة من علماء الهند الاعلام، وكان رئيسهم في تاليفها العلامة الهمام مولانا الشيخ نظام، وذلك بامر السلطان ابى المنظر محي الدين محمد اورنگ زيب بهادر عالمگير، عليه وعليهم رحمة المولى اللطيف الخبير - آمين -

جلد ۵۵

پچیسویں جلد، جنایات کی بحث

جنایت کی تعریف، قسمیں، احکام اور قصاص میں قابل قتل اشخاص کے احکام
قصاص کا حق قرار، جان سے کم میں قصاص اور قتل کی گواہی اور اقرار کے احکام
قتل میں صلح، عفو، حالت قتل، دیہتوں اور زرمخوں کے احکام
جنایت کا حکم دینا، بچوں کے مسائل اور جنین کے احکام
دیوار اور راستہ وغیرہ سے متعلق اور جانوروں سے متعلق جنایات کے احکام
قسامت، عاقلہ، دیت کی ادائیگی اور متفرق احکام

دفعات ۱۱۶۸ تا ۱۱۹۰، تعداد شق ۹۸۸

الجلد الخامس والخمسون، کتاب الجنایات

تعريف الجنایة وانواعها واحكامها ومن يقتل قصاصا
من يستوفى القصاص والقصاص فيمادون النفس والشهادة والاقرار
الصالح والعفو واعتبار حالة القتل والديات والشجاج
الامر بالجنایة ومسائل الصبيان والجنین
جنایة الحائط والطريق وغیره، وجنایة البهائم والجنایة علیها
القسامة والمعاقل واداء الدية والمتفرقات

ابواب ۱۷، عنوانات ۱۹

عربی متن مع اردو ترجمہ نمبر وار احکام کے ساتھ

کش

پیش

ابوالسعيد محمد صادق مغل بن حافظ القادری، فاضل مدرسہ عربیہ خیر المدارس، فاضل عربی، فاضل فارسی، فاضل اردو، صدر شعبہ عربی، اردو، اسلامیات، ایس۔ ایم سکول خطیب جامعہ عثمانیہ، سرپرست مدرسہ تبلیغ الاسلام سہگل آباد، مؤلف جمہوریہ اسلامیہ کا مقدس یوم، عمدۃ القواعد اور تعارف فتاویٰ عالمگیری مترجم و ناظم مجلس منتظرہ اشاعت فتاویٰ عالمگیریہ المتوطنین میانہ موہڑہ ڈاک خانہ فریال ضلع راولپنڈی دھال، سہگل آباد ضلع جہلم

فہرست فتاویٰ عالمگیری مترجم عربی مع اردو جلد ۵ کتاب الجنایات

(جرائم کی بحث)

جرم کی تعریف، اس کی قسمیں اور احکام، جان کے قصاص میں قابل قتل و ناقابل قتل اشخاص، قصاص لینے کا حقدار، جان کم تلف کرنے میں قصاص، قتل کی گواہی اور اقرار اور وارث کی تصدیق و تکذیب، قتل میں صلح، عفو اور اس کی گواہی، حالت قتل کا معتبر ہونا، دیتیں واجب ہونے کے احکام، زخموں کے احکام، جنایت کا حکم دینا اور بچوں کے مسائل جنین کے احکام، دیوار، شہتیر، بیت الخلاء، راستہ اور ان سے مشابہ چیزوں سے متعلق جنایت کے احکام، جانوروں کی جنایت اور جانوروں پر جنایت کے احکام، قسامت، عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام، دیت کی ادائیگی اور منفرد احکام ابواب ۱۷ دفعہ ۱۱۹۸ تا ۱۱۹۹ عنوان ۱۹ تعداد ۱۹

دفعات نمبر	عنوانات	تعداد شق	صفحات
۳۳۰ تا	ارکان اسلام میں عبادات خالصہ، طہارت، نماز، زکوٰۃ، روزہ، حج اور زیارت کے احکام	۵۹۱۵	۱۷۱۶
۴۵۴	حدود کی بحث، عقوبات خالصہ، زنا، شراب نوشی، قذف، تعزیر، چوری اور دُکیتی		
۴۷۳	کے احکام	۸۵۵	۳۵۲
۴۹۰ تا	احکام المرتدین، ایمان و اسلام، ذات باری تعالیٰ، انبیاء علیہم السلام، قرآن مجید، عبادات		
۵۰۲	علم و علماء، حلال و حرام، قیامت، کلام فساق اور کفار سے مشابہت وغیرہ سے متعلق احکام	۳۹۰	۲۱۴
کتاب الجنایات			
عربی عنوانات		اردو عنوانات	
ابواب ۱۷		عنوانات ۱۹	
الباب الاول فی تعریف الجنایۃ وغیرہ		پہلا باب، جنایت کی تعریف وغیرہ	
تعریف الجنایۃ		جنایت کی تعریف	
انواع الجنایۃ		جنایت کی قسمیں	
احکام الجنایۃ		جنایت کے احکام	
الباب الثاني فیمن یقتل قصاصا ومن لا یقتل		دوسرا باب، قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل اشخاص	
من یقتل قصاصا ومن لا یقتل		قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل اشخاص	
الباب الثالث فیمن یتوفی القصاص		تیسرا باب، قصاص لینے کا حقدار	

صفحہ نمبر	عربی عنوانات	اردو عنوانات	تعداد اشق	صفحات
۱۱۷۲	قیمن یستوفی القصاص	قصاص لینے کا حقدار	۱۲	۵۰
۱۱۷۳	الباب الرابع، القصاص فیما دون النفس	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	۱۱۳	۵۶
۱۱۷۴	الباب الخامس، الشهادة فی القتل والاقرار به	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار کے احکام	۲۹	۹۶
۱۱۷۵	الباب السادس، فی الصلح والعفو والشهادة فیہ	چھٹا باب، قتل میں صلح اور عفو اور اسمیں گواہی کے احکام	۳۳	۱۲۴
۱۱۷۶	الباب السابع، فی اعتبار حالہ القتل	ساتواں باب، حالت قتل کے معتبر ہونے کے احکام	۷	۱۲۴
۱۱۷۷	الباب الثامن فی الدیات (والشجاج)	آٹھواں باب، دیوتوں کے احکام اور زخموں کے احکام	۱۵۷	۱۲۸
۱۱۷۸	الباب التاسع، الامر بالجناية ومسائل الصبيان	نواں باب، جنایت کا حکم دینے اور بچوں کے مسائل کے احکام	۲۸	۱۷۶
۱۱۷۹	الباب العاشر، الجنین	دسواں باب، جنین سے متعلق احکام	۲۰	۲۰۲
۱۱۸۰	الباب الحادی عشر، جنایة الحائط والجناح والطریق	گیارہواں باب، دیوار، شہیر اور راستہ وغیرہ سے متعلق جنایت کے احکام	۱۶۴	۲۰۸
۱۱۸۱	الباب الثانی عشر، جنایة البهائم والجناية علیہا	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور جانوروں پر جنایت کے احکام	۶۷	۲۶۶
۱۱۸۲	الباب الخامس عشر، القسامة	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	۹۳	۲۹۴
۱۱۸۳	الباب السادس عشر، فی المعادل	سولہواں باب، عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام	۶۷	۳۳۲
۱۱۸۴	اداء الدیة	دیت کی ادائیگی کے احکام	۱۲	۳۴۴
۱۱۸۵	الباب السابع عشر، فی المتفرقات	سترہواں باب، متفرق احکام	۵۰	۳۴۸
۱۱۹۰	المتفرقات	متفرق احکام	۵۰	

۱۔ باب نمبر ۱۳۰، یعنی حکم نمبر ۱۱۸۲ تا ۱۱۸۶ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۲ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مستردم)

ردیف و شمار	الباب الاول فی تعریف الجنایة وانواعها واحکامها	تعریف الجنایة	حوالہ
-------------	--	---------------	-------

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على سيدنا محمد
سيد المرسلين وعلى آله واصحابه وعلى عباد الله الصالحين اجمعين، آمين

کتاب الجنایات

وفیه سبعة عشر بابا

ابواب ۱۷ دفعات ۱۱۶۸ تا ۱۱۹۰ عنوانات ۱۹ تعداد شق ۹۸۸

الباب الاول فی تعریف الجنایة وانواعها واحکامها

دفعات ۱۱۶۸ تا ۱۱۷۰ عنوانات ۳ تعداد شق ۳۴

تعداد شق ۲

۱۱۶۸ - تعریف الجنایة

۱- وحی فی الشرع اسم فعل محرم سواء كان فی مال او نفس لكن فی عرف الفقهاء

کذا فی التبيين

یراد باطلاق اسم الجنایة الفعل فی النفس والاطراف

۱۷ فتاویٰ عالمگیری مترجم اردو، حامل المتن میں، عبادات خالصہ یعنی طہارت، نماز، زکوٰۃ، روزہ اور حج و زیارت کی پانچ مکمل کتابیں
جو کہ فتاویٰ عالمگیری عربی میں بطور بحث ۱ تا ۱۷ تھیں اردو مع عربی کی اس اشاعت میں بطور جلد ۱ تا ۱۷ شائع ہوئیں۔ اسکے بعد بطور انتخاب
عقوبات خالصہ یعنی کتاب الحدود مکمل جسمیں زنا، شراب نوشی اور قذف کی حد اور تعزیریں چوری اور رہزنی کی حد، نیز احکام المرتدین جو کہ فتاویٰ عالمگیری عربی
میں بحث نمبر ۱۲ اور بحث ۱۳ باب ۱ سے متعلق ہیں عربی مع اردو میں یہ منتخبہ بحثیں اور باب بطور جلد ۱۱، ۱۲، ۱۳ شائع ہوئیں۔ اب جنایات کی بحث
کے احکام بھی بطور انتخاب اشاعت پذیر ہیں اور چونکہ یہ بحث فتاویٰ عالمگیری عربی میں بطور بحث ۱۷ سے ہے لہذا اردو مع عربی کی اس اشاعت میں
بطور جلد ۱۷ شائع ہے۔ اور فتاویٰ عالمگیری عربی کی بحث نمبر اور اردو مع عربی کی جلد نمبر میں مذکورہ یکسانیت اس لیے رکھی گئی ہے تاکہ فتاویٰ عالمگیری
عربی اور اردو مع عربی کے مابین ایک حد تک ترتیب کا تعلق باقی اور واضح رہے۔ اور مذکورہ بحثوں کے ترتیب نمبر کے متعلق فتاویٰ عالمگیری اردو
مع عربی کی جلد ۱ کا ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۷ قولہ لكن فی عرف الفقهاء الخ ای فی ہذا الكتاب والا فجنایات الحج

دفعہ و متن نمبر	پہلا باب، جنایت کی تعریف، اسکی قسمیں اور احکام	جنایت کی تعریف کا بیان	حوالہ
	<div data-bbox="643 235 970 607" data-label="Image"> </div> <p>بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ</p> <p>سب تعریفیں اللہ تعالیٰ کے لیے ہیں جو سب جہانوں کا رب ہے اور درود و سلام ہمارے سردار حضرت محمد صلی اللہ علیہ وسلم پر، جو سب رسولوں کے سردار ہیں اور ان کی آل پر، ان کے اصحاب پر اور اللہ تعالیٰ کے نیک بندوں پر، سب پر ہو۔ آمین</p> <h2 style="text-align: center;">جنایات کی بحث ۱</h2> <p style="text-align: center;">اور اس میں سترہ باب ہیں۔</p> <p style="text-align: center;">ابواب ۱۷۸۱ تا ۱۷۹۰ عنوانات ۱۹ تعداد شق ۹۸۸</p> <h3 style="text-align: center;">پہلا باب، جنایت کی تعریف، اسکی قسمیں اور اس کے احکام</h3> <p style="text-align: center;">دفعات ۱۱۶۸ تا ۱۱۷۷ عنوانات ۳ تعداد شق ۲۶</p> <p style="text-align: center;">اور اس میں ۲ شقیں ہیں</p> <p style="text-align: right;">۱۱۶۸ - جنایت کی تعریف</p> <p>۱- شریعت میں جنایت، حرام فعل کو کہتے ہیں خواہ وہ مال میں ہو یا جان میں ہو لیکن فقہاء کے عرف کی رو سے جنایت کہنے میں ایسا حرام فعل (یعنی جرم) مراد لیا جاتا ہے جو جان میں ہو یا اعضاء میں ہو تبیین</p> <p>لَعَنَ تَعَلَّقَ بِنَفْسِ الْاَدَمِيِّ وَلَا طَرَفِهِ مَعَ اِطْلَاقِ الْفَقْهَاءِ عَلَيْهِمَا الْجَنَایَةُ كَمَا فِي شَرْحِ نَبَلَالِیَةِ اَهْلِ مَصْحُوحَةٍ - عربی حاشیہ</p> <p>فتاویٰ ہذا یعنی فقہاء کے عرف سے مراد جنایات کی اس بحث میں فقہاء کا عرف مراد ہے ورنہ حج کی جنایات جو آدمی کی جان یا عضو سے متعلق نہیں ہوتیں اور اس کے باوجود فقہاء ان پر جنایت کا اطلاق کرتے ہیں جیسا کہ شرنبلالیہ میں ہے۔ اور حج کی جنایات کے احکام فتاویٰ عالمگیری مترجم عامل المتن ج ۵ حکم نمبر ۳۷۵ سے شروع ہوتے ہیں (مترجم) ۳۷ جنایات اور قصاص، حد اور تعزیر کے مفہوم میں باہمی فرق کے متعلق حکم نمبر ۱۵۴ کے حاشیہ کا "لنّاد" اور حکم نمبر ۲۶۹ کا آخری حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)</p>		

رقعہ و متن نمبر	الباب الاول في تعريف الجنایة وانواعها واحكامها	انواع الجنایة	حوالہ
۱۱۶۸ - ۲	والاول يسمى قتلًا وهو فعل من العباد نزول به الحياة والثاني يسمى قطعًا وجرحًا	کذا في العنایة	
۱۱۶۹ - ۱	النوع الجنایة على نوعين احدهما يوجب القصاص وهو العمد والآخر لا يوجبه وما يوجب القصاص فهو على نوعين احدهما في النفس والآخر في مآدون النفس	تعد ادشق ۲ الجنایة على نوعين احدهما يوجب القصاص وهو العمد والآخر لا يوجبه وما يوجب القصاص فهو على نوعين احدهما في النفس والآخر في مآدون النفس	کذا في فتاویٰ قاضیخان
۲	القتل على خمسة اوجه عمد وشبه عمد وخطأ وما جرى مجرى الخطأ والقتل بسبب	کذا في الکافی	
	والمراد به انواع القتل بغير حق مما يتعلق به الاحکام		

۱۔ درختار میں ہے کہ (مقتول کے قصاص کو) مقتول کے دل کی طرف سے معاف کر دینا، بیچ کرنے سے افضل ہے اور بیچ کر لینا قصاص لینے سے افضل ہے اور مجروح کی طرف معاف کرنے کے متعلق بھی یہی حکم ہے۔ ماخوذ از درختار و رد المحتار مطبوعہ کوئٹہ ج ۵ ص ۳۸۹۔ حکم نمبر ۳۲۱/۱۱۴۵ نیز ۳۲/۱۱۴۱ ملاحظہ ہوں۔

۲۔ قولہ والمراد به الخ ای فلا یرد علی المحصر القتل المأذون فیہ شرعاً قصاص ورجم وصلب وقتل حربی اھ مصححہ عربی حاشیہ فتاویٰ ہذا۔ یعنی جنایات کی انس بحث میں قتل سے مراد، قتل ناحق ہے پس پانچ قسموں میں حصہ بر اعراض وارد نہ ہوگا کہ قتل حق جسکی اجازت دی گئی ہے وہ شامل کیوں نہیں ہیں مثلاً قصاص میں قتل کرنا۔ رجم کرنا، قاطع الطريق کو پھانسی دینا اور مسلمانوں سے لڑنے والے کا قتل کرنا وغیرہ۔ حکم نمبر ۳۲/۱۱۴۳ مع حواشی نیز حکم نمبر ۹۱/۱۱۸۶ ملاحظہ ہوں) (مترجم) ۳۔ قتل کی ان اقسام کی تعریفوں اور احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۶ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۔ ہدایہ میں ہے کہ قتل (ناحق) موجب گناہ ہے اس لیے کہ اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے کہ وَمَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِنًا مُتَعَدًّا فَعَجْزًا وَهُوَ جَاهِلٌ بِالْإِيمَانِ يَكْفُرْ (نساء ۹۰) (مترجم) ۵۔ الجوهرة النيرة میں ہے کہ قتل ناحق اتنا بڑا گناہ ہے کہ کفر (وشرک) کے بعد اکبر الکبائر میں سے ہے البتہ ایسے شخص کی توبہ قبول ہو سکتی ہے اور بدون توبہ موت کی صورت میں خلود فی النار کی بجائے دوسرے کبائر کی طرح اللہ تعالیٰ کی مشیت پر ہے مفہوم ماخذ از الجوهرة النيرة علی مختصر القدوری لا لامام العلامة شیخ الاسلام ابی بکر بن علی بن محمد الحداد الیمینی م مشہور مطبوعہ مکتبہ امدادیہ ج ۲ ص ۲۰۱ اور درختار و رد المحتار میں ہے کہ قاتل کی توبہ صرف استغفار اور ندامت سے ہی نہیں بلکہ قتل عمد کی صورت میں مقتول کے وارث کے ہاں اپنے آپ کو قصاص کے لیے پیش کرنے سے بھی ہے اگر وہ معاف کر دیں تو قاتل دنیا میں قصاص اور دیت سے بری ہو جاتا ہے (دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۶ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو) اور آیت (یعنی سورہ نساء کی مذکورہ آیت ۹۰) کی تاویل یہ ہے کہ وہ آیت، مقتول کو اس کے ایمان کی وجہ سے قتل کرنے یا مسلمان کے قتل کو طائل جاننے پر محمول ہے یا غلو سے یہاں مراد لہا عرصہ ہے۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از درختار و رد المحتار ج ۵ ص ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱ ملخصاً (مترجم) ۵۔ قصاص بھی عدو کی طرح شہرہ تحقیق ہونے سے ہٹ جاتا ہے جیسا کہ درختار و رد المحتار ج ۵ ص ۳۹۲ میں ہے اور جیسا کہ حکم نمبر ۳۲/۱۱۴۵، ۳۲/۱۱۴۶ اور ۳۲/۱۱۴۳ میں ہے۔ نیز ہدایہ مع حاشیہ ج ۳ ص ۱۴۱ میں ہے کہ دوسرے امور میں عورت کا فیصلہ جائز قرار پاتا ہے مگر مرد اور قصاص میں نہیں ایسے کہ قاضی کیلئے اہل شہادت ہونے کا اعتبار ہے اور عورت عدو و قصاص

دفعہ و شرح نمبر	پہلا باب جنایت کی تعریف، اسکی قسمیں اور احکام	جنایت کی قسموں کا بیان	حوالہ
۱۱۶۸-۲	(مذکورہ جنایت میں سے) اول کو (یعنی جان کی جنایت کو) قتل کہا جاتا ہے اور قتل بندوں کی طرف سے ایسا فعل ہے جس کی وجہ سے زندگی زائل ہو جاتی ہے اور دوم کو (یعنی اعضاء میں جنایت کو) قطع کرنا (یعنی کاٹ دینا) اور زخمی کر دینا کہا جاتا ہے	عناویہ	
۱۱۶۹-	جنایت کی قسمیں	اور اس میں ۲۷ شقیں ہیں	
۱	(مذکورہ) جنایت (یعنی جرم) کی دو قسمیں ہیں ان میں سے ایک قسم وہ ہے جو موجب قصاص ہے (یعنی اس جرم کی سزا میں ویسا ہی بدلہ لازم ہے) اور وہ ایسی جنایت ہے جو عمداً (یعنی جان بوجھ کر) ہو دوسری قسم وہ ہے جو موجب قصاص نہیں ہے (یعنی اس جرم کی سزا ویسا ہی بدلہ نہیں اس کے علاوہ ہے) پھر جو جنایت موجب قصاص ہے اس کی (بھی) دو قسمیں ہیں ان میں سے ایک قسم وہ ہے جو جان میں ہو اور دوسری قسم وہ ہے جو جان سے کم ہو۔	قاضیخان	
۲	قتل پانچ قسم پر ہے (۱) قتل عمد (۲) قتل شبه عمد (۳) قتل خطأ (۴) قتل جاری مجرمی خطأ (۵) قتل بسبب ۳ اور قتل سے اسکی وہی قسم مراد ہے جو ناحق ہو ۴ جس سے احکام متعلق ہوتے ہیں ۵	کافی	

کے علاوہ میں اہل شہادت سے ہے (عدد قصاص میں اہل شہادت سے نہیں) نیز ہدایہ میں ہے کہ قصاص اور حدود میں حکیم (یعنی ثانی) جائز نہیں ہے ماخوذ از ہدایہ ج ۳

نیز قصاص و حدود میں گواہی مردوں کی چاہیے جیسا کہ حکم نمبر ۱۱۶۸ مع حواشی ۱، ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶،

دفعہ و شق نمبر	الباب الاول في تعريف الجنابة والواضعها واحكامها	احكام الجنابة	حوالہ
۱۱۴۰	احكام الجنابة	تعداد شق ۲۲	
۱	امام العمد فما تمجد ضربه بسلاح او ما يجري مجرى السلاح في تفريق الاجزاء	كذب في الكافي	
۲	وموجب ذلك المأثم والقود الا ان يعفو الاولياء او يصالحوا ولا كفارة فيه	كذب في الهداية	
۳	ومن حكمه حرمان الميراث ووجوب المال به عند التراضي او عند تعذر ربح	كذب في شرح المبسوط	

۱۔ (ال) الجوهرة النيرة میں ہے کہ قتل عمد وہ ہے جو جان بوجھ کر ضرب پہنچانے سے ہو وہ ضرب ہتھیار سے ہو یا اس چیز سے ہو جو (جسم کے) اجزاء کی تفريق میں بمنزلہ ہتھیار ہو مثلاً دھار دار لکڑی اور پتھر اور آگ اور لکھا ہے کہ قتل عمد وہ ہے کی چیز سے مثلاً تلوار، چھری، نیزہ، خنجر، تیر وغیرہ اور جو چیز لوہے کی ہو خواہ وہ قطع کنندہ ہو یا چیر دیتی ہو یا کوٹ دیتی اور پس دیتی ہو جیسا کہ تلوار ہو یا لوار کا ہتھوڑا ہو یا لوہے کا بڑا ٹکڑا یعنی آئرن ہو خواہ اس سے عام طور پر موت واقع ہوتی ہو یا نہ اور ظاہر روایت کے بموجب لوہے (کی چیز کی ضرب) میں (اس کا) دھار دار ہونا شرط نہیں ہے "اس لئے کہ لوہا وضع للقتل سے ہے اللہ تعالیٰ کا ارشاد ہے کہ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ سورة حدید آیت ۲۵ یعنی اور ہم نازل کرے اس میں سخت لڑائی ہے الایۃ اسی طرح جو چیز لوہے کی مانند ہو مثلاً پتیل، تانبا، سیسہ، سونا، چاندی تو اس کے متعلق بھی یہی حکم ہے خواہ چیرنے سے یا کوٹ ڈالنے سے ہو حتیٰ کہ اگر کسی شخص نے لوہے یا اس کی مانند چیز سے جو زنی تھپی قتل کیا تو قصاص واجب ہو گا مثلاً یہ کہ کسی نے پتیل تانبا یا سیسہ کے عمود یعنی لٹھ، گرز یا ستون سے قتل کیا نیز بمنزلہ ہتھیار چیز جو اجزاء کو تفريق کنندہ ہو مثلاً کاغذ، کپھانج، دھار دار پتھر اور ہر وہ چیز جس سے ذبح کرنا جائز قرار پاتا ہے اس سے قتل کرنے میں قصاص لازم ہوتا ہے۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۰۴

(ب) اور در مختار و در المختار میں الجوهرة النيرة کا مذکورہ حوالہ منقول ہے اور الجوهرة النيرة کا فقرہ کہ "ظاہر روایت کے بموجب لوہے (کی چیز سے ضرب) میں دھار دار ہونا شرط نہیں ہے" در المختار میں یوں منقول ہے کہ الجوهرة میں ہے کہ "ظاہر روایت کے بموجب لوہے (کی چیز کی ضرب) میں زخم ہونا شرط نہیں ہے" نیز در المختار میں لکھا ہے کہ امام طحاوی نے امام (الاحنفیہ) سے روایت کیا ہے کہ لوہے کی چیز سے ضرب میں زخم ہونا اعتبار ہے اور الصدرا الشہید کا قول ہے کہ یہی حکم زیادہ صحیح ہے اور ہدایہ وغیرہ نے اس کو ترجیح دی ہے اور صاحب در المختار نے لکھا ہے کہ میں کہتا ہوں کہ بندہ کی گولی سے قتل کرنا قتل عمد ہے اس لئے کہ سکہ لوہے کی جنس سے ہے اور زخم کنندہ ہے پس موجب قصاص ہے لیکن اگر اس سے زخم نہ ہوا (اور ضرب کی موت واقع ہو گئی) تو طحاوی کی روایت کے بموجب قصاص نہ ہو گا۔ نیز در مختار میں ہے کہ قتل عمد وہ جو ان یقعد ضربه ای ضرب الادی فی ای موضع من جسدہ بالآلة تفريق الاجزاء یعنی قتل عمد وہ ہے کہ وہ اس آدمی کو عمد ضرب لگائے (جس سے وہ مقتول ہو جائے) اور وہ

ردیف و شرح نمبر	پہلا باب - جنایت کی تعریف ۱۰ اسکی قسمیں اور احکام	جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۰	جنایت کے احکام	اور اس میں ۲۲ شقیں ہیں	کافی
۱	(قتل) عمدہ ہے جو قاتل نے مقتول کو عمداً ضرب سے کیا ہو۔ ہتھیار سے کیا ہو یا اس چیز سے کیا ہو جو (جسم کے) اجزاء کی تفریق میں بمنزلہ ہتھیار ہو مثلاً دھاردار لکڑی اور پتھر، بانس کی کپیاچ اور لگ (وغیرہ) ۱۵	۲ قتل عمد گناہ کا موجب ہے نیز وہ قصاص کا موجب بھی ہے سوائے اس کے کہ (مقتول کے) وارث معاف کر دیں گے یا قاتل سے صلح کر لیں ۱۵ (تو پھر قتل عمد موجب قصاص نہیں ہے) اور ہمارے ہاں قتل عمد میں کفارہ نہیں ہوتا ۱۵	ہدایہ
۳	قتل عمد کے احکام میں سے یہ حکم (بھی) ہے کہ قاتل (مقتول کی) میراث سے محروم ہو جاتا ہے ۱۵ اور اس پر وہ مال لازم ہو جاتا ہے جو باہمی رضامندی سے طے ہو یا جب شبہ کی بنا پر قصاص لازم ہو نا متحذر ہو ۱۵	۳ قتل عمد کے احکام میں سے یہ حکم (بھی) ہے کہ قاتل (مقتول کی) میراث سے محروم ہو جاتا ہے ۱۵ اور اس پر وہ مال لازم ہو جاتا ہے جو باہمی رضامندی سے طے ہو یا جب شبہ کی بنا پر قصاص لازم ہو نا متحذر ہو ۱۵	شرح مبسوط

ضرب اجزاء کو تفریق کنندہ آگہ سے ہو خواہ اس کے جسم کے کسی حصہ میں بھی ہو اور سزا المختار میں ہے کہ یتعمد ضربہ ای ضرب المقتول فیخرج العمد فیما دون النفس الخ یعنی اس آدمی کو عمداً ضرب لگانے سے مراد وہ آدمی ہے جو مقتول ہو اور اس قید سے جان سے کم تلف کرنے سے احتراز ہو گیا اور لکھا ہے کہ یہ نہیں کہا کہ اس کے قتل کا عمد کرے اس لئے کہ اگر کوئی شخص کسی آدمی کے ہاتھ کو ضرب لگانے کا ارادہ کرے اور وہ ضرب اس کی گردن کو جا لگی (اور اس کی موت واقع ہو گئی) تو یہ (قتل) عمد ہے اور اگر وہ ضرب اس کی بجائے کسی اور انسان کی گردن کو جا لگی (اور اس کی موت واقع ہو گئی) تو یہ (قتل) خطا ہے اور لکھا ہے کہ اسی لئے المجتبیٰ میں ہے کہ قتل عمد میں قتل کا قصد شرط نہیں ہے اور لکھا ہے عمد کی قید سے قتل خطا سے احتراز ہو گیا اور آگہ (قاتلہ) کی قید سے قتل کی باقی قسموں سے احتراز ہو گیا مفہوم فی الجملہ ماخوذ از درختاورد المختار ج ۵ ص ۲۷۵ حکم نمبر ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱،

دفعات وثنى نمبر	الباب الاول في تعريف الجناية وانواعها واحكامها	احكام الجناية	حواله
١١-١٢	وشبه العمد ان يتعمد الضرب بما ليس بسلاح ولا ما جرى مجرى السلاح عند ابي حنيفة وقال ابو يوسف ومحمد اذا ضرب به بحجر عظيم او خشبة عظيمة فهو عمد وشبه العمد ان يتعمد ضربه بما لا يقتل به غالبا والصحيح قول ابي حنيفة ٢	كذا في المضمرات	
٥	وموجبه على القولين الاثم والكفارة وكفارته تحرير رقبة مؤمنة فان لم يجد فصيام شهرين متتابعين ودية مغلظة على العاقلة	كذا في الكافي	
٦	وهذا التخليط انما يظهر في اسنان الابل اذا وجبت الدية منها لامن شئ آخر	كذا في شرح المبسوط	
٤	ومن موجب شبه العمد ايضا حرمان الميراث	كذا في شرح المبسوط	
٨	وليس فيما دون النفس شبه العمد قال القدوري في كتابه ما جعل شبه عمد في النفس فهو عمد فيما دون النفس	كذا في المحيط	
٩	والخطأ على نوعين خطأ في القصد وهي ان يرمى شخصا يظنه صيدا فاذا هو آدمي او يظنه حربيا فاذا هو مسلم وخطأ في الفعل وهو ان يرمى غرضا فيصيب آدميا	كذا في الهداية	
١٠	وموجب ذلك الكفارة والدية على العاقلة وتحريم الميراث وسواء قتل مسلما او ذميا في وجوب الدية والكفارة ولا ما أثم فيه في الوجهين سواء كان خطأ في القصد او خطأ في الفعل	هكذا في الجوهرة النيرة	

۱۔ حکم نمبر ۱۱۷۰ مع حاشیہ، ۸۶۳، ۱۹، ۳۸، ۴۷، ۵۲، ۵۵، ۵۸، ۶۱ نیز ۲۴، ۱۱۶۳، ۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۰ حکم ۱۱۷۰، ۱
مع حاشیہ اور ۲۴ کے حاشیہ ترتیب الدلائل کا نمبر مثلاً ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۳ حکم نمبر ۱۱۷۰، ۲ اور حکم نمبر ۳۸ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۵ حکم نمبر
۱۱۸۹ مع حاشیہ اور فائدہ کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۱۱۷۰، ۲ اور ۵۴، ۵۶ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۷ حکم نمبر ۱۱۷۰،
اور ۱۱۷۴، ۱ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۷ حکم نمبر ۱۱۷۰، ۲ نیز حکم نمبر ۱۱۷۰ کے پہلے حاشیہ اور حکم نمبر ۸۶۳، ۱ اور ۱۱۸۹ مع حاشیہ میں مندرجہ
اصول ملاحظہ ہوں۔ اور درختار میں ہے کہ قتل شبہ عمدہ قاتل کا آلہ ملحوظ رکھتے ہوئے قتل خطا سے مشابہ قرار پاتا ہے اس لیے اسمیں قصاص لازم نہیں ہوتا لیکن اگر
اس سے اس کا تکرار ہو تو حاکم مجاز سیاستاً (یعنی تعزیراً) اس کے قتل کا حکم دے سکتا ہے یا اختیار میں ہے۔ مفہوم ماخوذ از درختار مع رد المحتار

ج ۵ ص ۳۷۷ (مترجم)

دفعہ و شمار	پہلا باب جنایت کی تعریف، اس کی قسمیں اور احکام	جنایات کے احکام کا بیان	حوالہ
۴-۱۱۶۰	قتل شبہ عمدہ (یعنی قتل عمد سے ملتا جلتا قتل) (د) امام ابو حنیفہؒ کے ہاں وہ ہے جو اس نے عمدہ کیا ہو اور ایسی چیز کی ضرب سے کیا ہو جو نہ ہتھیار ہو اور نہ بمنزلہ ہتھیار ہو (ب) امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کا قول یہ ہے کہ جب کسی نے عمدہ بڑے پتھر سے یا بڑی لکڑی کی ضرب سے قتل کیا تو وہ قتل عمد ہے اور شبہ عمدہ یہ ہے کہ اس نے عمدہ قتل کیا ہو اور ایسی چیز سے کیا ہو جس سے غالباً (یعنی بالعموم) قتل نہیں کیا جاتا (ج) اور صحیح قول امام ابو حنیفہؒ کا ہے ۵	مضمرات	
۵	قتل شبہ عمدہ دونوں (مذکورہ ۶/۱۱) قولوں پر، گناہ اور کفارہ ۳ کا موجب ہے اور اس کا کفارہ یہ ہے کہ مسلمان گردن (یعنی مسلمان غلام یا باندی) آزاد کرے اور اگر نہ پائے تو دو ماہ مسلسل روزے رکھے اور اس کی عاقلہ ۴ پر دیت مغلطہ لازم ہے ۵	کافی	
۶	اس (مذکورہ) دیت مغلطہ کا لازم ہونا تب ہی ظاہر ہوتا ہے جبکہ دیت اونٹوں سے لازم ہو کسی اور چیز سے (دیت ادا کرنے کی صورت میں دیت مغلطہ کا ظہور) نہیں ہوتا ۵	شرح مبسوط	
۷	اور قتل شبہ عمدہ (مقتول کی) میراث سے (قاتل کے لئے) محروم ہو جانے کا موجب بھی ہے ۵	شرح مبسوط	
۸	شبہ عمدہ جان تلف کرنے سے کم میں نہیں ہوتا امام قدوسیؒ نے اپنی کتاب میں کہا ہے کہ جو صورت جان تلف کرتے میں قتل شبہ عمدہ ہو وہ جان سے کم تلف کرنے میں عمدہ قرار پاتی ہے ۵	محیط	
۹	قتل خطا دو قسم پر ہے (۱) قصد میں خطا کرنا اور وہ یوں ہے کہ اس نے کسی شکل کو تیرا مارا وہ اسے شکار گمان کر رہا تھا اور وہ آدمی نکلیا اس نے کسی شخص کو حربی (یعنی سلطنت کفار کا شخص جس سے جنگ جائز ہے) گمان کیا اور وہ مسلمان نکلا ۹ (۲) فعل میں خطا کرنا اور وہ یوں ہے کہ اس نے کسی نشانہ پر تیر مارا اور وہ کسی آدمی کو جانگلا ۵	ہدایہ	
۱۰	قتل خطا، کفارہ ۱۱ عاقلہ پر دیت ۱۳ اور (مقتول کی) میراث سے محرومی کا موجب ہے ۱۴ اور دیت اور کفارہ واجب ہونے میں خواہ اس نے مسلمان کو قتل کیا یا ذمی کو قتل کیا حکم برابر ہے۔ نیز قتل خطا میں خواہ قصد میں خطا ہو یا فعل میں خطا ہو، گناہ نہیں ہے ۱۵	جوہرہ نیرہ	

۸ جیسا کہ ہدایہ میں ہے نیز ہدایہ مع حاشیہ میں ہے کہ جان تلف کرنا (یعنی ازہاق روح) غیر محسوس امر ہے اس پر دلالت آلہ استعمال سے ہے چنانچہ آلہ قاتلہ وغیرہ قاتلہ سے احکام مختلف ہو جاتے ہیں مگر جان سے کم تلف کرنا زخم سے ہے اور وہ فعل محسوس ہے اس کا تحقق آلہ استعمال نہیں ہے پس اس صورت میں آلہ کے اختلاف سے حکم مختلف نہ ہو گا اور جان سے کم تلف کرنا آلہ قاتلہ وغیرہ قاتلہ سے مخصوص نہ ہو گا۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ مع حاشیہ مطبوعہ کلام کمپنی ج ۴ ص ۵۲ حکم نمبر ۱۶/۱۱، ۱۲/۱۱ اور جان تلف کرنے میں قتل عمد کے متعلق ج ۱ ص ۱ اور قتل شبہ عمدہ کے متعلق ج ۲ ص ۱۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹ حکم نمبر ۱۱/۱۱ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱ حکم نمبر ۱۱/۱۱ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲ عاقلہ کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۳ دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۴ مع حاشیہ ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵

۱۱۷۱ حکم نمبر ۹۱ نیز $\frac{101}{112}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۲ حکم نمبر $\frac{147}{112}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۳ ارش کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{112}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۴ حکم نمبر $\frac{9}{112}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۵ شجرہ موضوع کے متعلق حکم نمبر $\frac{20619618146961}{1128}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۶ حکم نمبر $\frac{5}{112}$ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۷ خطا یعنی خطا العمد کی ہے اور ہدایہ مع بین (الطور میں ہے)

دفعہ و متن	پہلا باب - جنایت کی تعریف، اس کی قسمیں اور احکام	جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱-۱۱	المنتقی میں امام محمد سے روایت ہے کہ جب تو نے کسی انسان کے کسی مقام پر ضرب لگانے کا قصد کیا اور تو نے اس کے کسی اور مقام پر ضرب لگادی جس کا تو نے قصد نہیں کیا تھا تو یہ صورت عمد محض کی قرار پاتی ہے اور اگر اس کے غیر کو یعنی اس انسان کے غیر کو ضرب لگادی تو یہ صورت خطا کی قرار پاتی ہے۔ ہشام نے کہا ہے کہ اس کی تشریح یہ ہے کہ کسی شخص نے کسی آدمی کے ہاتھ کو ضرب لگانے کا قصد کیا تو اس نے خطا کی اور اس کے آدمی کی گردن کو ضرب لگ گئی پس اس کا سراگ کر دیا اور اسے قتل کر دیا تو یہ قتل عمد ہے۔ اور اس میں قصاص لازم ہے اور اگر اس نے (مذکورہ صورت میں) اس کے ہاتھ (کو ضرب لگانے) کا ارادہ کیا (اور خطا) کسی اور آدمی کی گردن کو ضرب لگادی (اور وہ قتل ہو گیا) تو قتل خطا ہے ۱۱	ذخیرہ	
۱۲	البتالی میں ہے کہ جب کسی شخص نے کسی آدمی کے سر کو لاٹھی سے ضرب لگانے کا قصد کیا تو اس کی آنکھ کو ضرب لگ گئی تو اس پر اس کے مال میں ارش (یعنی تادان) لازم ہوگا اس لئے کہ اس نے اس کو عمد ضرب لگائی ہے	محیط	
۱۳	اگر کسی شخص کو کسی آدمی سے سابقہ قصاص لینے میں اس کی ہتھیلی کاٹنے کا حق حاصل تھا اس نے تلوار سے اس کی ہتھیلی کاٹنے کا ارادہ کیا تو اس کے بازو پر کندھے میں ضرب لگ گئی اور اسے الگ کر دیا تو اس کی ضمان اس کے مال میں لازم ہوگی اس لئے کہ یہ صورت عمد محض کی ہے اور اس صورت میں قصاص نہ ہوگا اس لئے کہ اسے اس آدمی کی ہتھیلی کاٹنے کا حق حاصل تھا ۱۳	محیط	
۱۴	اگر کسی شخص نے ایسی ٹوپی کو تیر مارا جو کسی آدمی کے سر پر تھی تو وہ تیر اس آدمی کو جالگا تو یہ خطا ہے۔	محیط	
۱۵	ہشام کا قول ہے کہ میں نے سوال کیا کہ کسی شخص نے کسی آدمی کو تیر مارا وہ تیر خطا کر گیا اور دیوار پر جالگا پھر تیر لوٹ کر اس آدمی کو لگا اور اسے قتل کر دیا تو آپ نے (جواب میں) فرمایا کہ یہ صورت خطا کی ہے۔	محیط	
۱۶	اگر کسی شخص نے پیرا مرد را اور اس سے کسی آدمی کے سر پر ضرب لگائی اور اسے شجرہ موضعہ سے زخم لگایا تو یہ صورت عمد ۱۶ کی ہے اور اگر وہ (مضروب آدمی) اس سے مرگیا تو یہ صورت (قتل) خطا ۱۶ کی ہے لے	محیط	
۱۷	العیون میں ذکر کیا ہے ۱۷	محیط	
۱۸	اور وہ قتل جو قتل جاری مجری خطا ہے مثلاً کوئی شخص سوتے کی حالت میں کروٹ لیتے ہوئے کسی آدمی پر گر پڑے اور اس سے اسے قتل کر دے (یعنی اس پر یوں گرنے سے اس کی موت واقع ہو جائے) تو یہ قتل نہ قتل عمد ہے نہ قتل شبہ عمد ہے (بلکہ یہ قتل جاری مجری خطا ہے) ۱۸	کافی	
۱۹	اور (قتل جاری مجری خطا) مثلاً جو شخص چھت سے کسی آدمی پر گر پڑا اور اس سے اسے قتل کر دیا (یعنی اس پر یوں گرنے سے اس کی موت واقع ہو گئی) یا کسی شخص کے ہاتھ سے اینٹ یا لکڑی گری اور کسی آدمی کو جالگی اور اس سے اسے قتل کر دیا یا کوئی شخص سواری کے جانور پر سوار تھا اور اس جانور نے کسی آدمی کو کچل دیا ۱۹	محیط	

خطا العمد سے مراد شبہ العمد ہے۔ ماخوذ از ہدایہ مع بین السطور ہدایہ ج ۴ ص ۵۶۷۔ حکم نمبر ۱۱۶۰۔ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۸ حکم نمبر ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵

۱۔ حکم نمبر ۱۸۶۱۴/۱۱۷۰ نیز حکم نمبر ۱۰/۱۱۷۰ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (منتزح) ۵۲ حکم نمبر ۱۳۶/۱۱۸۱ نیز ۱۳۷/۱۱۸۱ حطہ یوں (منتزح) ۵۳ حکم نمبر ۱۳۵/۱۱۸۱، ۱۳۴/۱۱۸۱، ۱۳۳/۱۱۸۱، ۱۰/۱۱۸۷

دفعہ و شیئر نمبر	پہلا باب، جنایت کی تعریف اس کی قسمیں اور احکام	جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۹-۱۱۷۰	قتل جاری مجری خطا کا حکم وہی ہے جو قتل خطا کا حکم ہے اس میں قصاص ساقط ہو جاتا ہے دیت اور کفارہ لازم ہوتے ہیں اور قاتل (اپنے مقتول کی) میراث سے محروم ہو جاتا ہے ۱۷	جو حرمہ نیو	
۲۰	اور قتل بسبب مثلاً کسی شخص نے اپنی ملکیت کے علاوہ میں کنواں کھودا یا (اپنی ملکیت کے علاوہ میں پتھر رکھ دیا) اور اس کنوئیں میں گرنے سے یا اس پتھر کے ساتھ ٹھوکر کھانے سے یا اس پتھر کے آپڑنے سے کسی آدمی کی موت واقع ہو گئی تو یہ صورت قتل بسبب کی ہے ۱۸	کافی	
۲۱	اگر کسی شخص کے جانور نے کسی آدمی کو کچل ڈالا اور (اس سے) اسے قتل کر دیا اور جانور والا شخص اس جانور کی رسی پکڑے آگے چل رہا تھا یا وہ اسے پیچھے سے ہانک رہا تھا تو یہ صورت قتل بسبب کی ہے ۱۹	مغمرات	
۲۲	قتل بسبب سے جب کوئی آدمی ہلاک ہو جائے تو وہ عاقلہ پر دیت کا موجب ہے اور ہمارے ہاں قتل بسبب سے کفارہ لازم نہیں ہوتا اور نہ قاتل کو (مقتول کی) میراث سے محرومی ہوتی ہے ۲۰	کافی	
	واللہ اعلم		

دفعات	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصا ومن لا يقتل	من يقتل قصاصا ومن لا يقتل	حواله
		 <p>بسم الله الرحمن الرحيم</p> <p>الباب الثاني فيمن يقتل قصاصا ومن لا يقتل</p> <p>دفعات ١١٤١ تا ١١٤٢ عنوان ١ تعداد شق ١٠</p> <p>من يقتل قصاصا ومن لا يقتل</p> <p>١ يقتل الحر بالحر</p> <p>٢ ويقتل الذكر بالأنثى والأنثى بالذكر</p> <p>٣ ويقتل الحر بالعبد والعبد بالعبد</p> <p>٤ ويقتل الكافر بالمسلم</p> <p>٥ ويقتل المسلم بالذمي ويقتل الذمي بالذمي</p> <p>٦ والذمي إذا قتل ذميا ثم أسلم القاتل فإنه يقتل بلا خلاف</p> <p>٧ ولا يقتل المسلم والذمي بحربي دخل دارنا بأمان</p> <p>٨ ولا يقتل مستأمن بمستأمن في ظاهر الرواية</p> <p>٩ مسلم قتل مرتدا أو مرتدة لا قصاص عليه</p> <p>١٠ وكذا المسلم إذا قتل مسلما وهما داخلان دار الحرب بأمان لا يجب القصاص عندنا</p>	
١١٤١	من يقتل قصاصا ومن لا يقتل	تعداد شق ٨	<p>كذا في الكنز</p> <p>كذا في الخلاصة</p> <p>كذا في المحيط في الفصل الثاني</p> <p>كذا في فتاوى قاضيان</p> <p>كذا في الكافي</p> <p>كذا في المحيط</p> <p>كذا في التبيين</p> <p>كذا في المحيط</p> <p>كذا في فتاوى قاضيان</p> <p>كذا في فتاوى قاضيان</p>

۱۔ قعاص کے متعلق $\frac{3}{114}$ ، $\frac{90}{1141}$ ، $\frac{23}{1190}$ ، $\frac{22}{1190}$ ، $\frac{14}{1190}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر $\frac{24}{1141}$ ، $\frac{10}{1141}$ ، $\frac{30}{1190}$ ، $\frac{28}{1190}$ ، $\frac{24}{1190}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ اور اعضاء کے قعاص کی صورت میں حکم نمبر $\frac{2}{1141}$ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۔ ذی شخص کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر $\frac{4}{181}$ کا حاشیہ نیز حکم نمبر $\frac{7}{1141}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ جیسا کہ ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ مستأمن کا خون دائمی طور محفوظ نہیں اور چونکہ وہ رجوع کا قصد کرتا ہے لہذا اس کا کفر جنگ اس کا سکتا ہے نیز زمین السطور و ماشیہ ہدایہ میں ہے کہ مستأمن شخص کے خون میں چونکہ اس کے دار الحرب لڑنے پر شبہ اباحت ہے (لہذا اس کا خون دائمی طور پر محفوظ نہیں ہے) مفہوم ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۲۳ و بین السطور و ماشیہ ہدایہ ج ۴ ص ۵۲۳۔ حکم نمبر $\frac{32}{1141}$ مع حاشیہ نیز $\frac{4}{1141}$ ، حکم نمبر $\frac{14}{1190}$ اور $\frac{13}{1190}$

دفعہ و متن نمبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام الہیان	حوالہ
	 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>دوسرا باب جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں اس کے احکام</h2> <p>دفعات ۱ تا ۱۱۷ عنوان ۱ - تعداد شق ۱</p>		
۱۱۷۱ -	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل اشخاص	اور اس میں سے شقیں ہیں	
۱	آزاد شخص کے قصاص میں آزاد آدمی کو قتل کیا جائے گا	کنز	
۲	مؤنث کے قصاص میں مذکر شخص اور مذکر شخص کے قصاص میں مؤنث کو قتل کیا جائے گا	غلامہ	
۳	غلام شخص کے قصاص میں آزاد اور غلام شخص کے قصاص میں غلام کو قتل کیا جائے گا	محیط	
۴	مسلمان شخص کے قصاص میں کافر کو قتل کیا جائے گا	قاضیخان	
۵	ذمی شخص کے قصاص میں مسلمان کو اور ذمی شخص کے قصاص میں ذمی کو قتل کیا جائے گا	کافی	
۶	ذمی شخص نے جب کسی ذمی کو قتل کیا پھر وہ قاتل مسلمان ہو گیا تو وہ قصاص میں بلا خلاف قتل کیا جائے گا	محیط	
۷	حربی (یعنی سلطنت کفار کا شخص) جو امان لیکر ہمارے شہر میں (یعنی دارالاسلام میں) داخل ہوا تو اس کے قصاص میں مسلمان کو اور ذمی کو قتل نہ کیا جائے گا	تبیین	
۸	مستامن شخص کے قصاص میں مستامن کو ظاہر روایت کے بموجب قتل نہ کیا جائے گا۔	محیط	
۹	کسی مسلمان شخص نے کسی مرتد مرد یا کسی مرتدہ عورت کو قتل کر دیا تو اس پر قصاص لازم نہیں ہے	قاضیخان	
۱۰	اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ جب کسی مسلمان نے دوسرے مسلمان کو قتل کیا در آنحالیکہ وہ دونوں دارالحرب (یعنی سلطنت کفار) میں امان لیکر داخل ہوئے تھے تو اس صورت میں ہمارے ہاں قصاص لازم نہ ہوگا	قاضیخان	

مع حواشی اور حکم نمبر ۱ کا پہلا ماستیہ نیز ۸/۱۱۷۱ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷ ظاہر روایت کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۲/۱۱۷۱ کے حاشیہ ترتیب الدلائل کے ۷ میں ۱۰ نیز حکم نمبر ۸/۱۱۷۱ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷ حکم نمبر ۸/۱۱۷۱ مع حواشی نیز حکم نمبر ۳ تا ۵ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷ اس کی تفسیر کے متعلق حکم نمبر ۱۲/۱۱۷۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و شمار	الباب الثانی فیمن یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	حوالہ
۱۱-۱۱۷۱	ولو قتل المسلم اسیراً مسلماً فی دار الحرب لا یمجب القصاص عند النکل ولادیۃ فی قول ابی حنیفۃؒ وقال صاحبہ علیہ الدیۃ فی ماله	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۲	ویقتل اکبیر بالصغیر والصمیح بالاعمی والزمن	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	کذا فی الکافی
۱۳	رجل قتل آخر وهو فی النزغ قتل وان کان یعلم انه لا یعیش	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	کذا فی الخلاصۃ
۱۴	ولا قصاص فیما بین الصبیان وعمد الصبی وخطوۃ سواء عند ناحیۃ تجب الدیۃ فی الحالین فیکون ذلک فی ماله فی فصل العمد ولا کفارة علیہ فی الخطأ عندنا ولا یحرم عن المیراث عندنا	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	ہکذا فی المحيط
۱۵	والجواب فی المعتوۃ والمجنون اذا قتل فی حال جنونہ نظیر الجواب فی الصبی	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	ہکذا فی المحيط
۱۶	ویقتل الصمیح وسالم الاطراف بالمربض وناقص الاطراف صورۃ اومعنی کالاشل ونحوہ والعائل بالمجنون ولا یقتل المجنون بالعائل	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۷	القاضی اذا قفی بالقصاص علی القاتل فقبل ان یدفع الی ولی القاتل جن القاتل لا تصح علیہ استحساناً وتجب علیہ الدیۃ ولو جن القاتل بعد ما قفی بالقصاص ودفع الی ولی یقتل فی العیون اذا قتل الرجل ولہ ولی فلما قفی القاضی بالقصاص تال القاتل لی حجتہ ثم جن القاتل تال محمد فی القیاس یقتل فی الاستحسان تؤخذ منہ الدیۃ	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	کذا فی الخلاصۃ کذا فی فتاویٰ قاضیخان کذا فی التارخانیۃ

۱ حکم نمبر ۱۶ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲ اور ذرا سی حلقوم کے سوا باقی ساری گردن کٹے ہوئے مقتول کے متعلق حکم نمبر ۲۶ نیز حکم نمبر ۶۵، ۶۴ مع حواشی ۱۱۷۱
ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳ معنویہ شخص کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۹ کا پہلا ماشیہ نیز حکم نمبر ۳۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴ چنانچہ الجوہرۃ النیرۃ میں ہے کہ (نابالغ) بچہ یا مجنون قتل کرے تو دیت واجب ہوگی اس لئے کہ ان دونوں کا عمد ا قتل کرنا، قتل خطائے حکم میں ہے مفہوم ماخوذ از الجوہرۃ النیرۃ ج ۲ حکم نمبر ۲۱۳، ۲۱۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷

دفعہ نمبر	دوسرا باب جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں اسکے احکام	قصاص میں قابل قتل و ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱-۱۱۷	اگر کسی مسلمان نے دارالحرب میں قید کسی مسلمان کو قتل کر دیا تو (اس منورت میں) سب کے ہاں قصاص لازم نہ ہوگا اور امام ابوحنیفہؒ کے قول کے بموجب دیت بھی لازم نہ ہوگی اور آپ کے صاحبزادے (یعنی امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ) کے قول کے بموجب اس پر اس کے مال میں سے دیت لازم ہوگی	قاضیان	
۱۲	چھوٹے (یعنی نابالغ) شخص کے قصاص میں بڑے (یعنی بالغ) کو اور اندھے اور لہجے شخص کے قصاص میں (مذکورہ عیوب سے) تندرست شخص کو قتل کیا جائے گا۔	کافی	
۱۳	کسی شخص نے دوسرے آدمی کو قتل کیا حالانکہ وہ دوسرا آدمی نزع کی حالت میں (یعنی قریب المرگ) تھا تو اس (قاتل) کو (قصاص میں) قتل کیا جائے گا اگرچہ یہ معلوم ہو کہ وہ (قریب المرگ) شخص اس قاتل کے قتل کے بغیر بھی (زندہ نہ رہ سکے گا)۔	خلاصہ	
۱۴	(نابالغ) بچوں میں باہم (ایک دوسرے کو قتل کرنے میں) قصاص نہیں ہے اور ہمارے ہاں (نابالغ) بچے قتل عمد کرے یا قتل خطاً اس کا حکم برابر ہے حتیٰ کہ دونوں صورتوں میں دیت واجب ہوگی اور قتل خطا کی صورت میں ہمارے ہاں اس پر کفارہ نہ ہوگا نیز ہمارے ہاں وہ (نابالغ) قاتل (اپنے مقتول بچے کی) میراث سے محروم نہ ہوگا۔	محیط	
۱۵	معتوہ شخص ۳ (یعنی حقیف العقل، مدہوش شخص) اور مجنون شخص نے جب اپنے جنون کی حالت میں قتل کیا تو اس کے حکم کے متعلق ایسا ہی جواب ہے جیسا کہ بچہ کے بارے میں ہے۔	محیط	
۱۶	(ا) مریض اور صورتہ یا معنی ناقص اعضاء والے شخص مثلاً کوڑھی اور اس کی مانند کے قصاص میں تندرست اور سالم اعضاء والے کو اور پاگل شخص کے قصاص میں عاقل کو قتل کیا جائے گا۔	قاضیان	
۱۷	(ب) اور عاقل شخص کے قصاص میں پاگل کو قتل نہیں کیا جائے گا۔		
۱۸	(ا) قاضی (یعنی حاکم مجاز) نے جب قاتل پر قصاص کا فیصلہ دیا تو قاتل، مقتول کے وارث کے سپرد کئے جانے سے پہلے، پاگل ہو گیا تو اس قاتل پر از روئے استحسان قصاص لازم نہیں ہے البتہ اس پر دیت لازم ہے۔	خلاصہ	
	(ب) اگر قاتل، قاضی کے فیصلہ اور مقتول کے والی کے سپرد کئے جانے کے بعد، پاگل ہو گیا تو (اسے) قصاص میں قتل کیا جائیگا۔	قاضیان	
	(ج) عیون میں ہے کہ جب کوئی شخص قتل کیا گیا اور اس کا وارث ہے تو جب قاضی نے قصاص کا فیصلہ دیا تو قاتل نے کہا کہ میرے پاس ایک دلیل ہے پھر (اس کے بعد) وہ قاتل پاگل ہو گیا تو (اس کے حکم کے متعلق) امام محمدؒ کا قول ہے کہ از روئے قیاس اسے (قصاص میں) قتل کیا جائے گا اور از روئے استحسان اس سے دیت لی جائے گی۔	تتارخانیہ	

اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو قتل کیا جس کے دونوں ہاتھ، دونوں پاؤں، کان اور ذکر یہ سب اعضاء ہوتے تھے اور اس کی آنکھیں بھی نہ تھیں تو اسے عمد قاتل کرنے میں قصاص واجب ہوگا ورنہ نہیں الخمدی میں ہے۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۰۸۔ حکم نمبر ۱۱۷۱۔ ملاحظہ ہو (مترجم) ص ۱۱۷۱ تا ۱۱۷۵ ملاحظہ ہو (مترجم) ص ۱۱۷۵۔ استحسان کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۲ کے حاشیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل کے تحت کے ج ۱ ص ۱۱۷۵ ملاحظہ ہو (مترجم) ص ۱۱۷۵ قیاس کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۳ کے حاشیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل کا ص ۱۱۷۵ ملاحظہ ہو (مترجم) ص ۱۱۷۵ حکم نمبر ۱۱۷۴ تا ۱۱۷۵ ملاحظہ ہو (مترجم) ص ۱۱۷۵

دعاؤین نمبر	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصا ومن لا يقتل	من يقتل قصاصا ومن لا يقتل	حواله
۱۸-۱۱۷۱	وفي الفتاوى الصغرى من يجب ويغيب اذا قتل انسانا في حالة الافاقة يقتل كالصحيح فان جن بعد ذلك ان كان الجنون مطبقا سقط القصاص وان كان غير مطبق لا		كذا في الخلاصة
۱۹	وفي المنتقى رجل قتل رجلا ثم عتده وشهد عليه الشهود بالقتل وهو محتوه فاني اتحن ان لا اقتله واجعله الديّة في ماله		كذا في المحيط
۲۰	ومن وجب عليه القصاص اذا مات سقط القصاص		كذا في الهداية
۲۱	ويقتل الولد بالوالد والوالدة بالمجد وان علا والمجدة وان علت من قبل الآباء والامهات		كذا في فتاوى قاضيان
۲۲	ولا يقتل الرجل بابنه والمجد من قبل الرجال والنساء وان علا في هذا بمنزلة الاب وكذا الوالدة والمجدة من قبل الاب والام قريت او بعدت		كذا في الكافي
۲۳	ثم على الآباء والاجداد الديّة بقتل الابن عمدا في اموالهم في ثلاث سنين وان كان الوالد قتل ولده خطأ فالديّة على عاقلته وعليه الكفارة في الخطأ ولا كفارة عليه في العمد عندنا وان كان الولد مملوكا لا انسان فقتله ابوه عمدا فلا قصاص عليه لمولاه		كذا في شرح المبسوط
۲۴	ولو كان في ورثة المقتول ولد القاتل او ولد ولده وان سفل بطل القصاص وتجب الديّة كذا في فتاوى قاضيان		

۱- حکم نمبر ۱۹ تا ۱۵ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۰ محتوہ کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۹ کا پہلا معاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۳ حکم نمبر ۱۹ تا ۱۵ ملاحظہ ہو (مترجم)

۲- حکم نمبر ۲۶ تا ۲۷ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۸۷، ۸۶، ۸۷ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۲۲ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۶ جیساکہ ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ اس لئے کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ لا یقاد الوالد بولدہ "الحديث یعنی والد سے اپنے دل کا قصاص نہ لیا جائے گا اور میں السطور میں ہے کہ یہ حدیث بروایت حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ جامع ترمذی اور ابن ماجہ شریف میں ہے ماخوذ از ہدایہ مع بین السطور ہدایہ ج ۴ ص ۵۶۳ اور جیساکہ الجوهرة النيرة میں ہے اور لکھا ہے کہ ابن، باپ کی جہز کے حکم میں ہے اور انسان پر اس کے اپنے اجزاء میں سے بعض کا قصاص

دفعہ و متنبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا، اور جو نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۸-۱۱-۱	قصاص صغریٰ میں ہے جو شخص کبھی پاگل ہو جاتا ہے اور کبھی ٹھیک ہو جاتا ہے جب اس نے ٹھیک ہونے کی حالت میں قتل کیا تو اسے (غیر پاگل، تندرست، صحیح قاتل شخص کی طرح (قصاص میں) قتل کیا جائے گا پس اگر وہ اس قتل کے بعد پاگل ہو گیا تو (دیکھا جائے گا) اگر اس کا وہ جنون، جنون مسلسل ہو تو اس سے وہ قصاص ساقط ہو جائے گا اور اگر اس کا وہ جنون غیر مسلسل ہو (یعنی کبھی جنون ہو اور کبھی صحت ہو جاتی ہو) تو اس سے وہ قصاص ساقط نہ ہو گا ۱۵	فلاصہ	
۱۹	المنتقی میں ہے کہ کسی شخص نے کسی آدمی کو قتل کیا پھر وہ معتوہ (یعنی حقیف العقل، مدہوش) ہو گیا اس پر گواہوں نے قتل کرنے کی گواہی دی جبکہ وہ قاتل معتوہ ہونے کی حالت میں تھا تو (اس صورت میں) میں (قصاص میں) از روئے استحسان اس کے قتل کا حکم نہ دوں گا اور اس کے مال میں سے دیت کا حکم دوں گا ۱۶	محیط	
۲۰	جس شخص پر قصاص لازم ہوا تو جب (قصاص سے پہلے) اس کی موت واقع ہو گئی تو (اس سے) وہ قصاص ساقط ہو گیا ۱۷	ہدایہ	
۲۱	والد، والدہ، دادا خواہ، دادا خواہ، دادا خواہ کے سلسلہ کا ہو اور دادی خواہ، دادی خواہ کے سلسلہ کی ہو اور یہ سلسلہ باپ کی دادا کی طرف سے ہو یا ماں، نانی کی طرف سے ہو، ان کے قصاص میں ولد (یعنی اولاد میں سے جو ان کا قاتل ہو اس) کو قتل کیا جائے گا ۱۸	قاضی خان	
۲۲	اپنے بیٹے کے قصاص میں وہ قاتل شخص (یعنی مقتول کا باپ) قتل نہ کیا جائے گا اور مردوں اور عورتوں کے رشتہ سے دادا خواہ، دادا خواہ کے سلسلہ تک ہو اس حکم میں بمنزلہ باپ کے ہے اسی طرح ماں یا باپ کے رشتہ سے والدہ یا دادی کے متعلق بھی یہی حکم ہے خواہ وہ قریب کے سلسلہ سے ہو یا دور کے سلسلہ سے ہو ۱۹	کافی	
۲۳	(د) پھر (یہ حکم بھی ہے کہ) بیٹے کو عدا قتل کرنے میں، باپ اور دادوں پر، ان کے مال میں دیت لازم ہوگی جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی (ب) اور اگر اپنے بیٹے کو والد نے خطاً قتل کیا تو دیت اس کی عاقلہ پر ہوگی اور قتل خطا کی صورت میں اس پر کفارہ لازم ہے اور ہمارے ہاں قتل عمد کی صورت میں اس پر کفارہ لازم نہیں ہے (ج) اور اگر ولد کسی آدمی کا مملوک تھا اور اسے اس کے والد نے عدا قتل کر دیا تو اس والد پر اس کے آقا کے لئے قصاص نہیں ہے ۲۰	شرح مبسوط	
۲۴	اگر مقتول شخص کے وارثوں میں قاتل کا بیٹا ہو خواہ وہ نیچے کے سلسلہ تک ہو تو وہ قصاص باطل ہو جائے گا اور دیت واجب ہوگی ۲۱	قاضی خان	

لازم نہیں ہوتا۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۰۸۔ حکم نمبر ۲۵۷۲ تا ۲۵۷۳ نیز حکم نمبر ۱/۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۷۷ حکم نمبر ۲/۲۵۷۲ تا ۲۵۷۳ نیز حکم نمبر ۱/۱۱۴۳ کا تیسرا حاشیہ اور ۱۰/۱۱۴۳ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۷۸ حکم نمبر ۳۰/۲۵۷۲ تا ۲۵۷۳ اور ۲۵۷۲ تا ۲۵۷۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم)

دفعہ و نمبر	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصا ومن لا يقتل	من يقتل قصاصا ومن لا يقتل	حوالہ
۲۵-۱۱۴۱	اخوان لادب وام قتل احدهما اباها عمدا والاخرامهما روى عن ابى يوسف انه لا قصاص على واحد منهما وعلى كل واحد منهما دية قتيله في ثلاث سنين اذا لم يكن للمقتولين وارث سواهما	اخوان لادب وام قتل احدهما اباها عمدا والاخرامهما روى عن ابى يوسف انه لا قصاص على واحد منهما وعلى كل واحد منهما دية قتيله في ثلاث سنين اذا لم يكن للمقتولين وارث سواهما	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۲۶	ولا يقتل الرجل بعبد ولا مدبرة ولا مكاتبه ولا بعبد ولده وكذا لا يقتل بعبد ملك بعضه	ولا يقتل الرجل بعبد ولا مدبرة ولا مكاتبه ولا بعبد ولده وكذا لا يقتل بعبد ملك بعضه	کذا فی الهدایة
۲۷	ويقتل العبد بمولاه	ويقتل العبد بمولاه	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۲۸	رجل قتل عبد الوقف لا يجب القصاص	رجل قتل عبد الوقف لا يجب القصاص	کذا فی الخلاصة
۲۹	ولا يقتل شريك من لا قصاص عليه كالاب والاجنبى والعامد والخاطى والصغير الكبير	ولا يقتل شريك من لا قصاص عليه كالاب والاجنبى والعامد والخاطى والصغير الكبير	کذا فی التتارخانية ناقلا عن القندیب
۳۰	وكالاجنبى اذا شارك الزوج في قتل زوجته وله ولد منها	وكالاجنبى اذا شارك الزوج في قتل زوجته وله ولد منها	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۳۱	اذا اشترك الرجلان في قتل رجل احدهما بعصا والاخر بمحديدة فلا قصاص على واحد منهما ويجب المال عليهما نصفان ثم كل واحد منهما فيما لزمه مع نصف الدية يجعل كالمفردة فنصف الدية على صاحب المحديدة في ماله ونصفها على صاحب العصا على عاقلته	اذا اشترك الرجلان في قتل رجل احدهما بعصا والاخر بمحديدة فلا قصاص على واحد منهما ويجب المال عليهما نصفان ثم كل واحد منهما فيما لزمه مع نصف الدية يجعل كالمفردة فنصف الدية على صاحب المحديدة في ماله ونصفها على صاحب العصا على عاقلته	کذا فی شرح المبسوط
۳۲	القصاص واجب بقتل كل محقون الدم على التأبید اذا قتل عمدا	القصاص واجب بقتل كل محقون الدم على التأبید اذا قتل عمدا	کذا فی الهدایة
۳۳	ولا يستوفى القصاص الا بالسيف ونحوه	ولا يستوفى القصاص الا بالسيف ونحوه	کذا فی الکا فی

۱۔ حکم نمبر ۲۵ تا ۳۳ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ جیسا کہ الجوهرة النيرة میں ہے اور لکھا ہے کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ ولا السید بعبدہ الحدیث یعنی آقا اپنے غلام کے قتل کے قصاص میں قتل نہ کیا جائے گا۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۰۸ اور جیسا کہ ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ اس لئے کہ اپنے لئے اپنے اوپر قصاص لازم نہیں ہوتا۔ ماخوذ از ہدایہ ج ۲ ص ۵۶۳۔ اور فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ جب کسی شخص نے اپنے غلام یا اپنے مدبر غلام یا اپنی ام ولد باندی کو قتل کر دیا تو اسے تعزیری سزا دی جائے گی اور اس پر نہ قصاص واجب ہوگا اور نہ دیت۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی ہا مش عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۴۳۔ حکم نمبر ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳ نیز ۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور وہ نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۵-۱۱۷۱	دو بھائی ماں اور باپ کی طرف سے (حقیقی بھائی) ہیں ان میں سے ایک نے ان دونوں کے باپ کو اور دوسرے نے ان دونوں کی ماں کو قتل کر دیا تو (اس کے حکم کے متعلق) امام ابو یوسفؒ سے مروی ہے کہ ان دونوں میں سے کسی پر قصاص لازم نہیں ہے اور ان میں سے ہر ایک پر اس کے مقتول کی دیت لازم ہے جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی جبکہ ان دونوں کے سوا مقتولوں کا کوئی اور وارث نہ ہو ۱۔	قاضی خان	
۲۶	(۱) کوئی شخص اپنے غلام کے قصاص میں قتل نہ کیا جائے گا ۲۔ (ب) اس طرح (کوئی شخص) اس غلام کے قصاص میں قتل نہ کیا جائے گا جس غلام کے بعض حصہ کا وہ (قاتل) مالک ہو ۳۔	ہدایہ	
۲۷	اپنے آقا کے قصاص میں (قاتل) غلام قتل کیا جائے گا ۴۔	قاضی خان	
۲۸	کسی شخص نے وقف غلام کو قتل کیا تو قصاص لازم نہ ہو گا ۵۔	خلاصہ	
۲۹	جس شخص پر (جس مقتول کا) قصاص لازم نہیں ہوتا اس (مقتول کے قتل میں اس قاتل) کا شریک بھی (اس کے) قصاص میں قتل نہ کیا جائے گا مثلاً (کسی کے قتل میں اس کا) باپ اور اجنبی (شریک تھے) یا (کسی کے قتل میں) عداقتل کرنے والا اور خطا قتل کرنے والا (شریک تھے) یا (کسی کے قتل میں نابالغ) چھوٹا بچہ اور بڑا (یعنی بالغ) شخص شریک تھے تو شریک کو بھی قصاص میں قتل نہ کیا جائے گا ۶۔	ستار فانیہ	
۳۰	اور (مذکورہ کی طرح) مثلاً بیوی کے قتل میں اس کے (قاتل) خاوند کے ساتھ کوئی اجنبی شخص شریک ہو اور اس بیوی سے اس خاوند کا ولد ہے (تو اس مقتول کے قصاص میں وہ اجنبی بھی قتل نہ کیا جائیگا) ۷۔	قاضی خان	
۳۱	جب دو شخص کسی آدمی کے قتل میں شریک ہوئے ایک نے اسے لٹھی سے اور دوسرے نے کسی دھاردار چیز سے مارا تو ان دونوں میں سے کسی پر قصاص لازم نہ ہو گا ۸۔ اور ان دونوں پر دیت کا نصف نصف مال لازم ہوگا پھر ان میں سے ہر ایک پر جو نصف دیت لازم ہے وہ اس میں بمنزلہ اکیلے کے قرار پائے گا پس دھاردار چیز (سے قتل کرنے) والے پر اس کے مال میں نصف دیت لازم ہوگی اور لٹھی سے قتل کرنے والے پر اس کی عاقلہ پر نصف دیت لازم ہوگی	شرح مبسوط	
۳۲	قصاص ہر اس شخص کے قتل پر واجب ہوتا ہے جس کا خون دائمی طور پر محفوظ ہو اور اسے عداقتل کیا گیا ہو ۹۔	ہدایہ	
۳۳	قصاص تلوار سے یا اس کی مانند چیز سے ہی لیا جائے گا	کافی	

۳۰ چنانچہ ہدایہ میں مزید لکھا ہے کہ اس لئے کہ قصاص تقسیم نہیں ہوتا اور بین السطور میں ہے کہ جب (قصاص) اس کے بعض حصہ سے ساقط ہو تو کل سے ساقط ہوا۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۲۳۔ حکم نمبر ۲۶ $\frac{1}{1141}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۱ حکم نمبر $\frac{3}{1141}$ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵ حکم نمبر $\frac{۶۴}{۱۱۴۳}$ نیز $\frac{1}{1143}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۶ حکم نمبر $\frac{۳۰۶۷۵۶۲۲}{1141}$ ، $\frac{۱۰}{1140}$ ، $\frac{۱۴}{1141}$ ۲۵ نیز $\frac{1}{1143}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۷ حکم نمبر $\frac{۲۵۶۶۲۲}{1141}$ اور $\frac{۲۷}{1141}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۸ $\frac{۴۶۱}{1140}$ ، $\frac{۱۲۹}{1141}$ ، $\frac{۱۳}{1143}$ ، $\frac{۱۳}{1190}$ نیز $\frac{۶۴}{1141}$ ، $\frac{۶۵}{1141}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۹ حکم نمبر $\frac{۴}{1140}$ ، $\frac{۳}{1144}$ اور $\frac{۵۶۲}{1189}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۰ حکم نمبر $\frac{۲}{1142}$ ، $\frac{۳}{1189}$ اور عاقلہ کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۱ چنانچہ ہدایہ میں ہے کہ ہر وہ شخص جس کا خون دائمی طور پر محفوظ ہو اس کے قتل میں بنا بر تحقق مساوات قصاص لازم ہے اور بین السطور اور حاشیہ میں ہے کہ خواہ وہ مقتول مسلمان ہو یا ذمی ہو۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۲۳۔ البتہ حکم نمبر $\frac{۲}{1140}$ ، $\frac{۱۶۷}{1141}$ ، $\frac{۱۱۴}{1141}$ ، $\frac{۱۵}{1141}$ ، $\frac{۲۶}{1141}$ ، $\frac{۲۹}{1141}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و شرح	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصا ومن لا يقتل	من يقتل قصاصا ومن لا يقتل	حوالہ
۱۱۴۱-۳۴	حتى ان من حرق رجلا بالنار او غرقه له بالماء تضرب علاوته بالسيف وكذلك اذا قطع طرف انسان ومات تحزمر قبته بالسيف ولا يقطع طرفه وكذلك ان شجحه هاشمة ومات تقطع علاوته بالسيف	هكذا في محيط الرخى	
۳۵	ومن شج نفسه وشجحه رجل وعقره أسد ونهشته حية ومات من ذلك كله فعلى الاجنبى ثلث الدية	كذا في الكافي	
۳۶	ولو قتل واحد جماعة فحضر اولياء المقتولين قتل بجماعتهم ولا شئ لهم غير ذلك وان حضروا واحد منهم قتل له وسقط حق الباقين	كذا في الهداية	
۳۷	واذا قتل جماعة واحد اعمد اتقتل الجماعة بالواحد	كذا في الكافي	

۱۔ قولہ او غرقہ بالماء لعلہ علی تولہا وامام عند الامام فلا قصاص فی التخریق کما فی المعتمدات المذهب ویاقی قریبا ایضا فلیحذر المراد من عبارتہ ہذا اہم صحیحہ۔ عربی حاشیہ فتاویٰ ہذا۔ یعنی پانی سے غرق کرنے میں قصاص کا یہ مذکورہ حکم غالباً صاحبین کے قول کی بنا پر ہے اور امام ابو حنیفہ کے قول میں (یعنی آپ کی تحقیق میں) غرق کرنے میں قصاص لازم نہیں ہوتا بلکہ دیت مغلطہ لازم ہوتی ہے) جیسا کہ ما بعد میں آئے گا پس اس عبارت سے یہی مراد ہوگی (مترجم) ۲۔ درختار ورج المختار میں ہے کہ آگ بھی (جسم کے) اجزاء کے لئے تفریق کنندہ ہے اس لئے کہ وہ جلد کو پھاڑتا ہے اور ذبح کا عمل کر دیتی ہے حتیٰ کہ اگر اسے ذبح کے مقام پر رکھیں اور رگیں جل جائیں اور ان سے خون بہہ پڑے تو اس جانور کو کھایا جائے گا ورنہ نہیں جیسا کہ الکفایہ، الخزانة النہایۃ اور حموی عن المقدسی میں مذکور ہے۔ مفہوم ماخوذ از درختار ورج المختار ج ۵ ص ۳۵۵۔ آگ سے جلانے کی صورت میں حکم نمبر ۱۔ ۲۳، ۳۱، ۳۹ تا ۵۱، ۵۳ اور آگ سے جلانے کی صورت میں حکم نمبر ۱۰۴ تا ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۰ اور حکم نمبر ۳۲، ۳۱، ۳۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم ہذا واللہ اعلم بموجب عربی حاشیہ ۳۴ صاحبین کے قول کی بنا پر ہے۔ چنانچہ کسی آدمی کو پانی میں غرق کرنے کے متعلق حکم نمبر ۳۴ تا ۵۱، ۵۲، ۵۳ نیز حکم نمبر ۱۵۴ تا ۱۵۷ اور امام ابو حنیفہ اور صاحبین میں اختلاف کی صورت میں حکم کے متعلق ۲۴ کے حاشیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل میں ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ ہاشمہ زخم کے متعلق حکم نمبر ۱۰، ۱۴، ۲۰ تا ۲۸ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ شجہ زخم کے متعلق ۱۱۴۸ نیز ۱۱۴۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۔ جیسا کہ ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ شیر اور سانپ کا فعل ایک جنس سے ہے جو دنیا و آخرت کے لحاظ سے رائیگان ہے اور اس کا اپنا یہ فعل دنیا میں رائیگان اور آخرت میں اسکا اعتبار ہے حتیٰ کہ اس پر اس کا گناہ ہے اور اجنبی کے اس فعل کا دنیا اور آخرت میں اعتبار ہے پس یہ کل تین اجناس قرار پاتی ہیں اور اس کی جان گویا تین افعال سے تلف ہوتی پس اس اجنبی پر تہائی دیت لازم ہوگی۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۲۴۔ حکم نمبر ۴۱ نیز ۱۱۴۱ تا ۱۱۴۳ کا ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۔ حکم نمبر ۳۰ مع ۳۱ نیز ۱۱۴۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۔ قتل عمد کے متعلق حکم نمبر ۱۔ ملاحظہ ہو اور الجوہرۃ میں ہے کہ جب دو شخصوں نے ایک آدمی کا ماتہ جان بوجہ کر کاٹ دیا تو ان مجرموں میں سے کسی ایک پر بھی قصاص

دفعہ نمبر	دوسرا باب جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا، اور جو نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۴۱-۳۴	حتیٰ کہ (مذکورہ حکم کی بنیاد پر) (د) جس شخص نے کسی آدمی کو آگ میں جلا دیا یا اسے پانی میں غرق کر دیا سب تو اس کے قصاص میں) اس کی گردن تلوار سے مار دی جائے گی (ب) اسی طرح جب کسی شخص نے کسی آدمی کا کوئی عضو کاٹا اور اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو (د) اس کے قصاص میں) قاتل کی گردن تلوار سے کاٹی جائے گی اور اس کا عضو نہ کاٹا جائے گا (ج) اسی طرح اگر کسی شخص کے کسی آدمی کو ہاتھ زخم لگایا اور اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو (د) اس کے قصاص میں) اس کی گردن تلوار سے مار دی جائے گی	محیط سرخی	
۳۵	جس شخص نے اپنے آپ کو شجرہ زخم لگایا نیز اسے کسی دوسرے آدمی نے (بھی) شجرہ زخم لگایا نیز اسے شیر نے (بھی) کاٹا نیز اسے سانپ نے (بھی) ڈسا اور ان سب (کی وجہ سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو اس اجنبی پر یعنی شجرہ زخم لگانے والے دوسرے آدمی پر) تہائی دیت لازم ہوگی	کافی	
۳۶	(د) اگر کسی ایک شخص نے ایک جماعت کو قتل کر دیا اور مقتولین کے ورثاء حاضر ہوئے تو (مقتولوں کی) اس جماعت کے قصاص میں اس شخص کو قتل کیا جائے گا اور ان ورثاء کے لئے اس کے علاوہ اور کچھ نہ ہوگا (ب) اور اگر ان ورثاء میں سے ایک آدمی حاضر ہو تو اس کے حق کے لئے (قصاص میں) وہ قاتل شخص قتل کیا جائے گا اور باقی ورثاء کا حق ساقط ہو جائے گا	ہدایہ	
۳۷	جب ایک جماعت نے ایک شخص کا قتل عمد کیا تو اس ایک شخص کے قصاص میں وہ جماعت قتل کی جائے گی	کافی	

لازم نہیں ہے اس لئے کہ ہاتھ کے حصے ہو سکتے ہیں پس ان میں سے ہر ایک بعض ہاتھ کو لینے والا ہے اور بعض ہاتھ میں قصاص واجب نہیں ہوتا (حکم نمبر ۱۱۴۳) ملاحظہ ہو) اور جان کے متعلق یوں حکم نہیں اس لئے کہ جان کے حصے نہیں ہو سکتے۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۱۴ اور ہدایہ میں ہے کہ دو شخص ایک آدمی کا ہاتھ کاٹیں اس کی صورت یہ ہے کہ مثلاً دونوں نے ایک چھری پکڑی اور اس کے ہاتھ پر چلائی حتیٰ کہ ہاتھ کاٹ گیا اور حاشیہ میں ہے کہ اس صورت میں وہ دونوں کی قوت سے کٹا ہے پس ہر ایک کی طرف بعض ہاتھ کاٹنا منسوب ہوگا اور اگر ایک نے ہاتھ کے (جوڑے) ایک طرف چھری چلائی دوسرے نے دوسری طرف سے چلائی تب بھی ہر ایک نے بعض ہاتھ کاٹا ہے (پس قصاص نہ ہوگا) نیز ہدایہ میں ہے کہ اس صورت میں ان دونوں مجرموں پر (انسان کی) نصف دیت لازم ہوگی اس لئے کہ ایک ہاتھ کی دیت یہی ہے ماخوذ از ہدایہ مع حاشیہ ج ۳ ص ۵۴۳، ص ۵۴۴ نیز الجوهرة النيرة میں ہے کہ وہ نصف دیت ان دونوں پر آدمی آدمی ہوگی اور یہی حکم ایسے جرائم میں ہے جو دو شخصوں نے ملکر ایک آدمی پر جان سے کم تلف کرنے کا جرم کیا ہو۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۱۴ - حکم نمبر ۱۱۴۴ مع حاشیہ

نیز حکم نمبر ۲۹، ۳۸، ۴۵، ۷۵ اور ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	الباب الثانی فیمن یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	حوالہ
۳۸-۱۱۴۱	من ضرب رجلاً بمرفقتہ فان اصابہ بالحدید قتل بہ وان اصابہ بالعود فعلیہ الدیۃ قال رضی اللہ عنہ ہذا اذا اصابہ بحد الحدید وان اصابہ بظہر الحدید فعندہما یجب وهو روایۃ عن ابی حنیفۃ وعنه انہ یجب اذا جرح وهو الاصح وعلى هذا الضرب بصنجات المیزان	من ضرب رجلاً بمرفقتہ فان اصابہ بالحدید قتل بہ وان اصابہ بالعود فعلیہ الدیۃ قال رضی اللہ عنہ ہذا اذا اصابہ بحد الحدید وان اصابہ بظہر الحدید فعندہما یجب وهو روایۃ عن ابی حنیفۃ وعنه انہ یجب اذا جرح وهو الاصح وعلى هذا الضرب بصنجات المیزان	کذا فی الہدایۃ
۳۹	ومن جرح رجلاً فلم یزل صاحب فراش حتی مات فعلیہ القصاص	ومن جرح رجلاً فلم یزل صاحب فراش حتی مات فعلیہ القصاص	کذا فی الکافی
۴۰	ولو ضرب رجلاً بابرة وما یشبہا عمد اثمات لا قود فیہ وهو الصحیح وفي المسألة ونحوها القود وقیل ان غرز بالابرة فی المقتل قتل والا فلا	ولو ضرب رجلاً بابرة وما یشبہا عمد اثمات لا قود فیہ وهو الصحیح وفي المسألة ونحوها القود وقیل ان غرز بالابرة فی المقتل قتل والا فلا	کذا فی خزانة المفتیین
۴۱	ولو عضه حتی مات ذکر فی الاجناس کل آلة تتعلق بہ الذکاة فی البہائم یتعلق بہ القصاص فی الآدمی ومالا فلا یعنی لا یجب بالعض	ولو عضه حتی مات ذکر فی الاجناس کل آلة تتعلق بہ الذکاة فی البہائم یتعلق بہ القصاص فی الآدمی ومالا فلا یعنی لا یجب بالعض	کذا فی الخلاصة

۱۔ المد یعنی پھاؤڑا، بیلچہ۔ ماخوذ از النجد ۱۹ (متنجم) ۲۔ مکم نمبر ۱۱۱ کے حاشیہ کا تب "ملاحظہ ہو (متنجم) ۳۔ مع المختار میں بحوالہ القلمون لکھا ہے کہ سنجۃ المیزان اور سنجۃ المیزان دونوں طرح آتا ہے السنجۃ زیادہ فصیح ہے۔ نیز لکھا ہے کہ العنق پستیل کے بنا کر ایک دوسرے پر مار کر بچائے جاتے ہیں۔ ماخوذ از مع المختار ج ۵ ص ۳۵۵ اور النجد میں ہے کہ السنجۃ یعنی ترارذ، باٹ العنق جھانچ، ماخوذ از النجد ۵۹۷، ص ۵۹۷ (متنجم) ۴۔ در مختار مع المختار میں بحوالہ البرهان لکھا ہے کہ غیر عاردار لوہا مثلاً ترارذ کے جھانچ سے ضرب لگا کر قتل کرنے میں دو روایتیں ہیں اور زیادہ ظاہر ہے کہ اس سے قتل، قتل عمد قرار پائے اور لکھا ہے کہ حکم اس پر ہے کہ لوہے اور لکڑی کی مانند چیزوں سے ضرب میں زخم ہونا شرط نہیں ہے، مفہوم ماخوذ از در مختار مع المختار ج ۵ ص ۳۵۵۔ وھذا فی فتاویٰ قاضی خان علی حاشیہ عالمگیری ج ۳ ص ۳۴۳ مکم نمبر ۱۱۱ کے حاشیہ کا تب "ملاحظہ ہو (متنجم) ۵۔ جیسا کہ الجوهرة النيرة میں ہے اور لکھا ہے کہ اس لئے کہ قتل کا سبب اس سے پایا گیا ہے اور وہ سبب کی موت تک متعلق رہا اور اس سبب قتل اور موت کے درمیان کوئی امر ایسا نہیں پایا گیا جو قصاص کو ساقط کر دے۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۱۱ اور یہاں کہ در مختار مع المختار میں ہے اور لکھا ہے کہ موت جب ایسے سبب کے بعد پائی جائے جو موت کا سبب قرار پاسکتا ہو تو وہ موت اسی سبب کی طرف منسوب ہوگی کسی اور شے کی طرف منسوب نہ ہوگی جیسا کہ کوئی اور سبب ظاہر میں پایا جائے اگرچہ اس کا احتمال ہو۔ اس لئے کہ ظاہر کے خلاف دعویٰ احتمال کا ہونا احکام میں معتبر نہیں قرار پایا یہ اتفاقاً بیگہ۔ مفہوم ماخوذ از در مختار مع المختار ج ۵ ص ۳۴۳ مکم نمبر ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶ مع حواشی نیز

دعا و شکر نمبر	دوسرا باب جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں لگتا	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۳۸-۱۱۷۱	(۱) جس شخص نے کسی آدمی کو مرنے (یعنی لے پھاؤڑا یا پیلچہ) سے ضرب لگائی اور (اس سے) اسے قتل کر دیا تو اگر اس نے اسے لوہے کی طرف سے مارا تو اس کے قصاص میں (اسے قتل کیا جائے گا اور اگر اس نے اسے لکڑی کی طرف سے مارا تو قاتل پر دیت لازم ہوگی آپ رضی اللہ عنہ نے فرمایا کہ مذکورہ حکم اس صورت میں ہے کہ جب اس نے اسے لوہے کی دھار کی طرف سے مارا اور اگر اس نے اسے لوہے کی پشت کی طرف سے مارا تو مجاہدین کے ہاں (اس کے قصاص میں) اسے قتل کیا جائے گا اور امام ابو حنیفہؒ سے بھی ایک روایت یوں ہی ہے اور امام ابو حنیفہؒ سے یہ بھی مروی ہے کہ (مذکورہ صورت میں) قصاص تب لازم ہوگا جب اس نے (اسے) زخم کیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوئی) اور یہی حکم زیادہ صحیح ہے ۳ (ب) اور اسی حکم کی طرح ترانہ کے منجات (یعنی ترازو کی جھانچ) کی ضرب (سے قتل کرنے) کا حکم ہے ۴	ہدایہ	
۳۹	جس شخص نے کسی آدمی کو زخمی کیا پھر وہ زخمی (اس سے) صاحب فرس (یعنی بیاں رباحی) کی ہلکی موت واقع ہوگئی تو (زخمی کرنے والے) اس شخص پر قصاص لازم ہے ۵	کافی	
۴۰	اگر کسی شخص نے سینے کی سوئی یا اس کی مانند چیز سے عمدا کسی آدمی کو ضرب لگائی اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس (صورت) میں قصاص نہیں ہے یہی حکم صحیح ہے (ب) المسئلة ۶ (یعنی تیر کی بھال، پتلا لوبا اور سوا وغیرہ) اور اس کی مانند (سے ضرب لگانے اور اس سے اس کی موت واقع ہونے کی صورت) میں قصاص ہے (ج) اور بعض کا قول یہ ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو ایسی جگہ میں سوئی چھوئی جہاں سے آدمی قتل کیا جاسکتا ہو تو (اس سے موت واقع ہونے کی صورت میں قصاص میں) اسے قتل کیا جائے گا ورنہ نہیں ۷	خزانہ مفتین	
۴۱	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو دانتوں سے کاٹا حتیٰ کہ اس آدمی کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے متعلق) اجناس میں مذکور ہے کہ ہر ایسا آلہ جس کے ذریعہ جانوروں کو ذبح کرنا متعلق ہوتا ہے اس آلہ کے ذریعہ آدمی (قتل کر دینے) میں قصاص کے متعلق ہو جاتا ہے ورنہ نہیں یعنی دانتوں سے کاٹنے (اور اس سے موت واقع ہونے کی صورت) میں قصاص واجب نہ ہوگا ۸	خلاصہ	
<p>۱۷۱- اصل تیز اور پتلا لوبا۔ ماخوذ از النجاشی اور الاسئلة الفصل تیر کی بھال کی نوک۔ ماخوذ از منتہی الارباب ج ۱ ص ۲۱۷ (مترجم) ۲ جبکہ در مختار و رد المحتار میں لکھا ہے کہ الاختیار میں کہ امام ابو یوسفؒ نے امام ابو حنیفہؒ سے اس شخص کے بارے میں روایت کی ہے جس نے کسی آدمی کو سوئی یا اس کی مانند چیز سے عمدا ضرب لگائی اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس میں قصاص نہیں ہے اور المسئلة (یعنی سوا تیر کی بھال) سے ضرب لگائی اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس میں قصاص لازم ہے اس لئے کہ سوئی سے عادی قتل کا قصہ نہیں کیا جاتا اور المسئلة سے قتل کا قصہ کیا جاتا ہے اور دوسری روایت میں ہے کہ اگر سوئی ایسی جگہ چھوئی جہاں آدمی قتل کیا جاسکتا ہو تو قصاص میں قتل کیا جائیگا ورنہ نہیں نیز لکھا ہے کہ البزاز میں ایک جگہ سوئی میں لوہے کا اعتبار کرتے ہوئے قصاص کا حکم لکھا ہے اور دوسری جگہ لکھا ہے کہ اگر قاتل میں چھوئی اور اس کی موت واقع ہوگئی تب قصاص ورنہ نہیں۔ شروح الوہابیۃ میں کہ ظاہر ہے کہ جب سوئی میں قصاص اور القصاص میں ہے کہ اگر سوئی ہے اور قاتل تو یا نفعان ہیں سوئی سے قتل میں قصاص نہیں ہے پھر حاشیہ مختار نے اسی کو لکھا ہے کہ جب روایتوں میں موافقت اس میں کہ قاتل کی قید ہو (یعنی اگر ایسی جگہ سوئی چھوئی جہاں آدمی قتل کیا جاسکتا ہو اور اس کی موت واقع ہوگئی تو قصاص لازم ہے ورنہ نہیں نیز لکھا ہے کہ بعض مفتین میں بھی قتل کی قید ہے مفہوم ماخوذ از رد مختار و رد المحتار ج ۵ ص ۳۷۵ (مترجم) ۳ وہكذا يجوز والله الناطق في الاجناس في البزازية على هامش عالمگیری عربی ج ۲ ص ۳۸۲ اور فتاویٰ عالمگیری میں ہوا الا لخطا الخشی کا ہے کہ اگر کسی شخص نے دانت یا ناخن سے جانور ذبح کیا تو حلال ہوگا مگر مکروہ ہوگا اور بحوالہ البدائع لکھا ہے کہ اگر کسی (ناخن) سے (ناخن) بانٹ میں (ناخن) سے ذبح کیا تو اس ذبح کرنا بالاجماع جائز نہ ہوگا اور اگر اس ذبح کیا تو وہ جانور مردار پائے گا مفہوم ماخوذ از فتاویٰ عالمگیری عربی ج ۵ ص ۲۸۵ (مترجم)</p>			

حوالہ	من یقتل قصاصا ومن لا یقتل	الباب الثانی فیمن یقتل قصاصا ومن لا یقتل	بیت و متن نمبر
کذا فی الخلاصۃ	من یقتل قصاصا ومن لا یقتل	ولو ضربہ بالسوط ووالی فی ضربات حتی مات لا یلزمہ القصاص	۴۱-۴۲
کذا فی شرح المبسوط	کذا فی شرح المبسوط	العصا الصغیر اذا والی بہ فی ضربات حتی مات لا یلزمہ القصاص عندنا	۴۳
کذا فی الکافی	کذا فی الکافی	ومن ضرب رجلا مائۃ سوط فبرا من تسعین ومات من عشرۃ فعلیہ دینۃ واحدۃ ولیس علیہ بضرب التسعین شیئ وظاہر الجواب فی کل جراحۃ انہ ملئت ولم یبق لہا اثر لا شیئ فیہا وعن ابی یوسف انہ اوجب حکمۃ العدل وعن محمد انہ اوجب قیمۃ اجرة الطیب وثمان الاودیۃ قالوا ہذا محمول علی ما اذا برا من تسعین ولم یبق لہ اثر اصلا فان بقی لہ اثر ینبغی ان یمجب علیہ حکمۃ العدل للاسواط ودینۃ للقتل وان ضرب رجلا مائۃ سوط وجرحہ وبرا منها وبقی لہ اثر یمجب حکمۃ العدل لبقاء الاثر	۴۴
کذا فی فتاویٰ قاضینان	کذا فی فتاویٰ قاضینان	ولو خنق رجلا لا یقتل الا اذا کان الرجل خناقا معروفا خنق غیر واحد فیکتل سیاقہ	۴۵
کذا فی المحیط	کذا فی المحیط	فان تاب من ذلک ان تاب قبل ان یقع فی ید الامام تقبل توبتہ وان تاب بعد ما وقع فی ید الامام لا تقبل توبتہ وهو نظیر الساحر اذا تاب	

۱۔ حکم نمبر ۱۶/۱۱ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مسترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۶/۱۱ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مسترجم) ۳۔ ہایہ میں ہے کہ جس شخص نے کسی آدمی کو سو کوڑے مارے وہ نوے سے تندرست ہو گیا اور دس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو اس میں ایک ہی دیت لازم ہوگی اس لئے کہ جب وہ نوے سے تندرست ہو گیا تو ارش کے حق میں باقی نہ رہا اگرچہ تعزیری سزا کے حق میں باقی رہا پس دس کوڑوں کا اعتبار ہوگا اور اسی طرح ہر وہ زخم جو ٹھیک ہو گیا اور اس کا کوئی اثر باقی نہ رہا تو امام ابو حلیفہ رحمہ کے اصول پر یہی حکم ہے اور ماشیہ میں ہے کہ نوے سے تندرست ہونے اور دس سے موت واقع ہو جانے کا مطلب یہ ہے کہ اس نے نوے کوڑے اور جگہ پر مارے اور دس کوڑے دوسری جگہ پر پڑے وہ نوے سے تندرست ہو گیا اور دس سزا پر گئے نیز فانیہ میں ہے کہ ہر وہ زخم جو ٹھیک ہو جائے اور اس کا

ردیف و نمبر	دوسرا باب جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکے، اور جو نہیں لے سکا حکام قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۴۱-۴۲	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو کوڑے سے پے درپے ضربیں لگائیں حتیٰ کہ (اس سے) اس مضروب کی موت واقع ہوگئی تو (اس صورت میں) اس پر قصاص واجب نہ ہوگا۔	خلاصہ
۴۳	جب کسی شخص نے کسی آدمی کو چھوٹی لاشی سے پے درپے ضربیں لگائیں حتیٰ کہ (اس سے) اس مضروب کی موت واقع ہوگئی تو (اس صورت میں) ہمارے ہاں اس پر قصاص لازم نہ ہوگا۔	شرح مبسوط
۴۴	(۱) جس شخص نے کسی آدمی کو سو کوڑے مارے تو وہ نوے کوڑوں سے تندرست ہو گیا اور دس کوڑوں سے اس کی موت واقع ہوگئی تو مارنے والے پر ایک ہی دیت لازم ہوگی اور اس پر ان (مذکورہ) نوے کوڑے مارنے کے متعلق (مزید) کچھ لازم نہ ہوگا۔ اور ہر وہ زخم جو اچھا ہو جائے اور اس کا کوئی اثر (یعنی نشان) باقی نہ رہے تو اس کے متعلق ظاہر جواب میں کچھ لازم نہیں ہے۔ (ب) اور امام ابو یوسف رحمہ سے مروی ہے کہ انہوں نے حکومت العدلؒ واجب ہونا کہا ہے (ج) اور امام محمدؒ سے مروی ہے کہ انہوں نے طیب کی اجرت اور دواؤں کی قیمت واجب ہونا کہا ہے (د) فقہائے نے کہا ہے کہ یہ (مذکورہ ظاہر جواب کا) حکم اس صورت پر معمول ہے کہ جب وہ مضروب ان نوے کوڑوں سے تندرست ہو گیا اور اس کا کوئی اثر بالکل باقی نہ رہا اور اگر اس کا کچھ اثر باقی رہا تو چاہیے کہ مارنے والے پر ان کوڑوں کے متعلق حکومت العدل اور قتل کی دیت واجب ہو (س) اور اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو سو کوڑے مارے اور اسے زخمی کیا پھر وہ اس سے ٹھیک ہو گیا البتہ اس کا اثر باقی رہا تو اس اثر کے باقی رہنے کی وجہ سے (اس میں) حکومت العدل واجب ہوگی۔	کافی
۴۵	(۱) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا گلا گھونٹ کر اسے مار ڈالا تو اسے (اس کے قصاص میں) قتل نہ کیا جائے گا لیکن اگر وہ (قاتل) شخص گلا گھونٹنے میں مشہور ہو اور اس نے ایک سے زیادہ بار گلا گھونٹ کر مارنے کا جرم کیا ہو تو اسے سیاست (یعنی تعزیر) قتل کیا جائے گا۔	قاضی خان
	(ب) پھر اگر گلا گھونٹنے والا (مذکورہ) شخص تائب ہو گیا تو اگر اس نے حاکم مجاز کے قابو میں آنے سے پہلے توبہ کر لی تو اس کی توبہ قبول کی جائے گی اور اگر اس نے حاکم مجاز کے قابو میں آنے کے بعد توبہ کی تو اس کی وہ توبہ قبول نہ کی جائے گی اور یہ حکم جادوگر سے متعلق حکم کی نظیر ہے جب کہ اس جادوگر نے توبہ کی کیونکہ اس کے حکم میں بھی ایسی تفصیل ہے)۔	محیط

اثر باقی نہ رہے) تو اس میں ارش اور حکومت العدل کے متعلق کچھ باقی نہ رہے گا البتہ تعزیری سزا باقی رہے گی۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از پلایہ مع حواشی ج ۴ ص ۲۴۵ حکم نمبر ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵،

دفعہ و شق نمبر	الباب الثانی فیمن یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	من یقتل قصاصاً ومن لا یقتل	حوالہ
۱۱۶-۱۱۷	ذکر شیخ الاسلامؒ فی شرح زیادات الاصل ان من غرق انساناً بالماء ان کان الماء قليلاً لا یقتل مثله غالباً ترجی منه النجاة بالسباحة فی الغالب فمات من ذلك فهو خطأ العمد عند هم جميعاً واما اذا کان الماء عظيماً ان کان بحیث تمكنه النجاة منه بالسباحة بان کان غیر مشدود ولا مثقل وهو یحسن السباحة فمات یكون خطأ العمد ایضاً وان کان بحیث لا تمكنه النجاة فعلى قول ابی حنیفة هو خطأ العمد ولا قصاص وعلى قولها هو عمد محض ویجب القصاص	کذا فی المحيط	
۱۱۷	ولو أخذ رجل من رجلان فغطه ثم انقاہ فی البحر فربسب فی الماء ومات ثم تفامیتا لا یقتل به وعليه الدية مغلطة وكذا الوغطة فی البحر او فی الفرات فلم یزل یفعل به كذلك حتی مات	کذا فی التظهيرية	
۱۱۸	ولو ان رجلاً طرح رجلاً من سفينة فی البحر او فی دجلة وهو لا یحسن السباحة فربسب لا یقتل به عند ابی حنیفة وعليه الدية وان ارتفع ساعة وسبح ثم غرق ومات فان ابی حنیفة قال لیس علیه قصاص ولا دية وكذا جید السباحة فاخذ یسبح ساعة طرح فی البحر لیتخلص فلم یزل یسبح حتی فتر غرق ومات فلا تود ولا دية ولو انه حین طرح فی الماء ولا یدری مات اخرج ولم یرله اثر لا شیء علیه حتی یعلم انه قد مات ولو انه ارتس مرتین او ثلاثاً وانفس وبه حیاة ولم یدر ما حاله ولم یقدر علیه لم یکن علی الذی صنع شیء	کذا فی التظهيرية	

۱- خطا العمد یعنی شبہ العمد کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶ کا تیسرا اضافہ ذکر نمبر ۱۱۷ ملا ہوں (مترجم) ملے چنانچہ ہدایہ میں کہ امام ابوحنیفہؒ نے ہاں پانی میں غرق کرنے سے موت کی صورت خطا العمد ہے یعنی شبہ العمد کے حکم نمبر ۱۱۷ کا تیسرا اضافہ ملا ہے ہمیں قصاص نہیں دیتے (حکم نمبر ۱۱۷ ملا ہو) اسلئے کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کا ارشاد ہے الا ان تقیل خطا العمد تقیل السوط والعصا الحدیث نیز ارشاد کر کے کہ خطا العمد یعنی کوڑے اور لاشی سے قتل کرنا خطا العمد یعنی شبہ العمد کے متعلق ہے اور ہر قتل خطا میں ارشاد ہے (ارشاد کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷ مع حاشیہ ملا ہو) اور پانی میں غیر مارت ہونے میں کوڑے اور لاشی کے حکم میں ہے اسلئے کہ پانی آ کر قائم نہیں ہے اور قتل کیلئے اس کا استعمال متعذر ہے پس قتل عمد ہونے کا شبہ متحقق ہے اور جب قتل ہو سکے تو دیتے متعین ہے (حکم نمبر ۱۱۷ مع حاشیہ ملا ہو) اور صاحبین کے دلیل جس روایت پر مبنی ہے وہ سیاست اور لغز بری سزا پر مبنی ہے نیز وہ روایت صرف بھی نہیں ہے بلکہ وہی فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۳ ص ۵۶۶ حکم نمبر ۱۱۷ مع حاشیہ ملا ہو) اور صاحبین کے حاشیہ نمبر ۱۱۷ تا ۱۱۸ ص ۱۱۸۴ تا ۱۱۹۰ اور اسکی تفسیر کے متعلق ۱۱۷۱ تا ۱۱۷۲ نیز حکم نمبر ۱۱۷۲ ب کے حاشیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل میں ملے اور حکم نمبر ۱۱۷ مع حواشی ملا ہو (مترجم)

دعا و شق نمبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جائے اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۱-۱۱۷۲	شیخ الاسلامؒ نے زیادات الاصل میں ذکر کیا ہے کہ (و) جس شخص نے کسی انسان کو پانی میں غرق کر دیا تو وہ دیکھا جائے گا (و) اگر وہ پانی اتنا تھوڑا تھا کہ غالب یہی ہوتا ہے کہ اس کی مانند پانی باعث ہلاکت نہیں ہوتا اور تیر کر بالعموم اس سے نجات کی امید رکھی جاتی ہے اور اس پانی سے اس کی موت واقع ہوگئی تو یہ صورت سب کے ہاں خطا العمدہ (یعنی شبہ العمدہ) کی ہے (ب) اور اگر وہ پانی بہت تھا تو اگر وہ انسان ایسی حالت میں تھا کہ اس کے لئے تیر کر اس سے نجات ممکن تھی مثلاً یہ کہ وہ بندھا ہوا نہ تھا اور نہ اسے وزن دار کیا گیا تھا اور وہ تیرنا بھی اچھی طرح جانتا تھا اور (اس پانی میں) اس کی موت واقع ہوگئی تو یہ صورت بھی خطا العمدہ (یعنی شبہ العمدہ) کی ہے۔ اور اگر ایسی حالت میں تھا کہ اس کے لئے (اس پانی سے) نجات ممکن نہ تھی تو (یہ صورت بھی) امام ابو حنیفہؒ کے قول کے بموجب خطا العمدہ (یعنی شبہ العمدہ) کی ہے اور قصاص لازم نہیں ہے ۲۷ اور صاحبینؒ کے قول کے بموجب یہ صورت (قتل) عمد محض کی ہے اور قصاص واجب ہوگا ۲۸	محیط	
۱۱۷۳-۱۱۷۴	(و) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو پکڑ کر اس کے ہاتھ پاؤں باندھ دیئے اور اسے سمندر میں ڈال دیا تو وہ پانی کی تہ میں جا پہنچا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی پھر اس کی لاش پانی کی سطح پر تیر آئی تو اس کے قصاص میں (قاتل کو) قتل کیا جائے گا اور اس پر دیت مغلطہ لازم ہوگی (ب) اس طرح ہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو سمندر میں یا (مثلاً) دریائے فرات میں غوطہ دیا اور وہ اسے غوطے دیتا رہا حتیٰ کہ (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی (تو قصاص لازم نہ ہوگا اور دیت مغلطہ لازم ہوگی) ۲۹	ظہیر	
۱۱۷۵-۱۱۷۶	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو کشتی میں سے سمندر میں یا (مثلاً) دریائے دجلہ میں پھینک دیا (و) اور اسے تیرنا بھی طرح نہ آتا تھا پس وہ پانی کی تہ میں جا پہنچا (اور اس سے) اس کی موت واقع ہوئی (تو امام ابو حنیفہؒ کے ہاں پھینکنے والے کو (قصاص میں) قتل نہ کیا جائے گا اور اس پر دیت لازم ہوگی۔ اور اگر وہ پھینکا ہوا آدمی تھوڑی دیر پانی کے اوپر آگیا اور تیرا پھر پانی میں ڈوب گیا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی (تو (اس کے متعلق) امام ابو حنیفہؒ کا قول یہ ہے کہ پھینکنے والے شخص پر قصاص یا دیت سے کچھ لازم نہ ہوگا ۳۰ (ب) اور اگر (پھینکے ہوئے) اس شخص کو تیرنا بھی طرح آتا تھا اس نے سمندر میں گرنے پر تھوڑی دیر تیرنا شروع کیا تاکہ نہ کچلے پس وہ تیرتا رہا حتیٰ کہ وہ کمزور پڑ گیا اور ڈوب گیا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی (تو (پھینکنے والے پر) نہ قصاص لازم ہوگا نہ دیت (ج) اور اگر صورت حال یہ ہوئی کہ جب وہ پانی میں پھینکا گیا تو یہ معلوم نہ ہو سکا کہ (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی یا وہ باہر نکل گیا اور اس کا کچھ نشان نہ ملا تو جب تک یہ معلوم نہ ہو جائے کہ (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی ہے پھینکنے والے پر کچھ لازم نہ ہوگا اور اگر وہ دو تین بار پانی میں ڈوبا اور غوطہ کھایا اور اس میں زندگی باقی تھی پھر معلوم نہ ہو سکا کہ اس کا کیا حال ہوا اور اس پر قدرت نہ مل گئی تو ۳۱	ظہیر	
۳۱ حکم نمبر ۳۱۱۱، ۳۱۱۲، ۳۱۱۳، ۳۱۱۴، ۳۱۱۵، ۳۱۱۶، ۳۱۱۷، ۳۱۱۸، ۳۱۱۹، ۳۱۲۰، ۳۱۲۱، ۳۱۲۲، ۳۱۲۳، ۳۱۲۴، ۳۱۲۵، ۳۱۲۶، ۳۱۲۷، ۳۱۲۸، ۳۱۲۹، ۳۱۳۰، ۳۱۳۱، ۳۱۳۲، ۳۱۳۳، ۳۱۳۴، ۳۱۳۵، ۳۱۳۶، ۳۱۳۷، ۳۱۳۸، ۳۱۳۹، ۳۱۴۰، ۳۱۴۱، ۳۱۴۲، ۳۱۴۳، ۳۱۴۴، ۳۱۴۵، ۳۱۴۶، ۳۱۴۷، ۳۱۴۸، ۳۱۴۹، ۳۱۵۰، ۳۱۵۱، ۳۱۵۲، ۳۱۵۳، ۳۱۵۴، ۳۱۵۵، ۳۱۵۶، ۳۱۵۷، ۳۱۵۸، ۳۱۵۹، ۳۱۶۰، ۳۱۶۱، ۳۱۶۲، ۳۱۶۳، ۳۱۶۴، ۳۱۶۵، ۳۱۶۶، ۳۱۶۷، ۳۱۶۸، ۳۱۶۹، ۳۱۷۰، ۳۱۷۱، ۳۱۷۲، ۳۱۷۳، ۳۱۷۴، ۳۱۷۵، ۳۱۷۶، ۳۱۷۷، ۳۱۷۸، ۳۱۷۹، ۳۱۸۰، ۳۱۸۱، ۳۱۸۲، ۳۱۸۳، ۳۱۸۴، ۳۱۸۵، ۳۱۸۶، ۳۱۸۷، ۳۱۸۸، ۳۱۸۹، ۳۱۹۰، ۳۱۹۱، ۳۱۹۲، ۳۱۹۳، ۳۱۹۴، ۳۱۹۵، ۳۱۹۶، ۳۱۹۷، ۳۱۹۸، ۳۱۹۹، ۳۲۰۰، ۳۲۰۱، ۳۲۰۲، ۳۲۰۳، ۳۲۰۴، ۳۲۰۵، ۳۲۰۶، ۳۲۰۷، ۳۲۰۸، ۳۲۰۹، ۳۲۱۰، ۳۲۱۱، ۳۲۱۲، ۳۲۱۳، ۳۲۱۴، ۳۲۱۵، ۳۲۱۶، ۳۲۱۷، ۳۲۱۸، ۳۲۱۹، ۳۲۲۰، ۳۲۲۱، ۳۲۲۲، ۳۲۲۳، ۳۲۲۴، ۳۲۲۵، ۳۲۲۶، ۳۲۲۷، ۳۲۲۸، ۳۲۲۹، ۳۲۳۰، ۳۲۳۱، ۳۲۳۲، ۳۲۳۳، ۳۲۳۴، ۳۲۳۵، ۳۲۳۶، ۳۲۳۷، ۳۲۳۸، ۳۲۳۹، ۳۲۴۰، ۳۲۴۱، ۳۲۴۲، ۳۲۴۳، ۳۲۴۴، ۳۲۴۵، ۳۲۴۶، ۳۲۴۷، ۳۲۴۸، ۳۲۴۹، ۳۲۵۰، ۳۲۵۱، ۳۲۵۲، ۳۲۵۳، ۳۲۵۴، ۳۲۵۵، ۳۲۵۶، ۳۲۵۷، ۳۲۵۸، ۳۲۵۹، ۳۲۶۰، ۳۲۶۱، ۳۲۶۲، ۳۲۶۳، ۳۲۶۴، ۳۲۶۵، ۳۲۶۶، ۳۲۶۷، ۳۲۶۸، ۳۲۶۹، ۳۲۷۰، ۳۲۷۱، ۳۲۷۲، ۳۲۷۳، ۳۲۷۴، ۳۲۷۵، ۳۲۷۶، ۳۲۷۷، ۳۲۷۸، ۳۲۷۹، ۳۲۸۰، ۳۲۸۱، ۳۲۸۲، ۳۲۸۳، ۳۲۸۴، ۳۲۸۵، ۳۲۸۶، ۳۲۸۷، ۳۲۸۸، ۳۲۸۹، ۳۲۹۰، ۳۲۹۱، ۳۲۹۲، ۳۲۹۳، ۳۲۹۴، ۳۲۹۵، ۳۲۹۶، ۳۲۹۷، ۳۲۹۸، ۳۲۹۹، ۳۳۰۰، ۳۳۰۱، ۳۳۰۲، ۳۳۰۳، ۳۳۰۴، ۳۳۰۵، ۳۳۰۶، ۳۳۰۷، ۳۳۰۸، ۳۳۰۹، ۳۳۱۰، ۳۳۱۱، ۳۳۱۲، ۳۳۱۳، ۳۳۱۴، ۳۳۱۵، ۳۳۱۶، ۳۳۱۷، ۳۳۱۸، ۳۳۱۹، ۳۳۲۰، ۳۳۲۱، ۳۳۲۲، ۳۳۲۳، ۳۳۲۴، ۳۳۲۵، ۳۳۲۶، ۳۳۲۷، ۳۳۲۸، ۳۳۲۹، ۳۳۳۰، ۳۳۳۱، ۳۳۳۲، ۳۳۳۳، ۳۳۳۴، ۳۳۳۵، ۳۳۳۶، ۳۳۳۷، ۳۳۳۸، ۳۳۳۹، ۳۳۴۰، ۳۳۴۱، ۳۳۴۲، ۳۳۴۳، ۳۳۴۴، ۳۳۴۵، ۳۳۴۶، ۳۳۴۷، ۳۳۴۸، ۳۳۴۹، ۳۳۵۰، ۳۳۵۱، ۳۳۵۲، ۳۳۵۳، ۳۳۵۴، ۳۳۵۵، ۳۳۵۶، ۳۳۵۷، ۳۳۵۸، ۳۳۵۹، ۳۳۶۰، ۳۳۶۱، ۳۳۶۲، ۳۳۶۳، ۳۳۶۴، ۳۳۶۵، ۳۳۶۶، ۳۳۶۷، ۳۳۶۸، ۳۳۶۹، ۳۳۷۰، ۳۳۷۱، ۳۳۷۲، ۳۳۷۳، ۳۳۷۴، ۳۳۷۵، ۳۳۷۶، ۳۳۷۷، ۳۳۷۸، ۳۳۷۹، ۳۳۸۰، ۳۳۸۱، ۳۳۸۲، ۳۳۸۳، ۳۳۸۴، ۳۳۸۵، ۳۳۸۶، ۳۳۸۷، ۳۳۸۸، ۳۳۸۹، ۳۳۹۰، ۳۳۹۱، ۳۳۹۲، ۳۳۹۳، ۳۳۹۴، ۳۳۹۵، ۳۳۹۶، ۳۳۹۷، ۳۳۹۸، ۳۳۹۹، ۳۴۰۰، ۳۴۰۱، ۳۴۰۲، ۳۴۰۳، ۳۴۰۴، ۳۴۰۵، ۳۴۰۶، ۳۴۰۷، ۳۴۰۸، ۳۴۰۹، ۳۴۱۰، ۳۴۱۱، ۳۴۱۲، ۳۴۱۳، ۳۴۱۴، ۳۴۱۵، ۳۴۱۶، ۳۴۱۷، ۳۴۱۸، ۳۴۱۹، ۳۴۲۰، ۳۴۲۱، ۳۴۲۲، ۳۴۲۳، ۳۴۲۴، ۳۴۲۵، ۳۴۲۶، ۳۴۲۷، ۳۴۲۸، ۳۴۲۹، ۳۴۳۰، ۳۴۳۱، ۳۴۳۲، ۳۴۳۳، ۳۴۳۴، ۳۴۳۵، ۳۴۳۶، ۳۴۳۷، ۳۴۳۸، ۳۴۳۹، ۳۴۴۰، ۳۴۴۱، ۳۴۴۲، ۳۴۴۳، ۳۴۴۴، ۳۴۴۵، ۳۴۴۶، ۳۴۴۷، ۳۴۴۸، ۳۴۴۹، ۳۴۵۰، ۳۴۵۱، ۳۴۵۲، ۳۴۵۳، ۳۴۵۴، ۳۴۵۵، ۳۴۵۶، ۳۴۵۷، ۳۴۵۸، ۳۴۵۹، ۳۴۶۰، ۳۴۶۱، ۳۴۶۲، ۳۴۶۳، ۳۴۶۴، ۳۴۶۵، ۳۴۶۶، ۳۴۶۷، ۳۴۶۸، ۳۴۶۹، ۳۴۷۰، ۳۴۷۱، ۳۴۷۲، ۳۴۷۳، ۳۴۷۴، ۳۴۷۵، ۳۴۷۶، ۳۴۷۷، ۳۴۷۸، ۳۴۷۹، ۳۴۸۰، ۳۴۸۱، ۳۴۸۲، ۳۴۸۳، ۳۴۸۴، ۳۴۸۵، ۳۴۸۶، ۳۴۸۷، ۳۴۸۸، ۳۴۸۹، ۳۴۹۰، ۳۴۹۱، ۳۴۹۲، ۳۴۹۳، ۳۴۹۴، ۳۴۹۵، ۳۴۹۶، ۳۴۹۷، ۳۴۹۸، ۳۴۹۹، ۳۵۰۰، ۳۵۰۱، ۳۵۰۲، ۳۵۰۳، ۳۵۰۴، ۳۵۰۵، ۳۵۰۶، ۳۵۰۷، ۳۵۰۸، ۳۵۰۹، ۳۵۱۰، ۳۵۱۱، ۳۵۱۲، ۳۵۱۳، ۳۵۱۴، ۳۵۱۵، ۳۵۱۶، ۳۵۱۷، ۳۵۱۸، ۳۵۱۹، ۳۵۲۰، ۳۵۲۱، ۳۵۲۲، ۳۵۲۳، ۳۵۲۴، ۳۵۲۵، ۳۵۲۶، ۳۵۲۷، ۳۵۲۸، ۳۵۲۹، ۳۵۳۰، ۳۵۳۱، ۳۵۳۲، ۳۵۳۳، ۳۵۳۴، ۳۵۳۵، ۳۵۳۶، ۳۵۳۷، ۳۵۳۸، ۳۵۳۹، ۳۵۴۰، ۳۵۴۱، ۳۵۴۲، ۳۵۴۳، ۳۵۴۴، ۳۵۴۵، ۳۵۴۶، ۳۵۴۷، ۳۵۴۸، ۳۵۴۹، ۳۵۵۰، ۳۵۵۱، ۳۵۵۲، ۳۵۵۳، ۳۵۵۴، ۳۵۵۵، ۳۵۵۶، ۳۵۵۷، ۳۵۵۸، ۳۵۵۹، ۳۵۶۰، ۳۵۶۱، ۳۵۶۲، ۳۵۶۳، ۳۵۶۴، ۳۵۶۵، ۳۵۶۶، ۳۵۶۷، ۳۵۶۸، ۳۵۶۹، ۳۵۷۰، ۳۵۷۱، ۳۵۷۲، ۳۵۷۳، ۳۵۷۴، ۳۵۷۵، ۳۵۷۶، ۳۵۷۷، ۳۵۷۸، ۳۵۷۹، ۳۵۸۰، ۳۵۸۱، ۳۵۸۲، ۳۵۸۳، ۳۵۸۴، ۳۵۸۵، ۳۵۸۶، ۳۵۸۷، ۳۵۸۸، ۳۵۸۹، ۳۵۹۰، ۳۵۹۱، ۳۵۹۲، ۳۵۹۳، ۳۵۹۴، ۳۵۹۵، ۳۵۹۶، ۳۵۹۷، ۳۵۹۸، ۳۵۹۹، ۳۶۰۰، ۳۶۰۱، ۳۶۰۲، ۳۶۰۳، ۳۶۰۴، ۳۶۰۵، ۳۶۰۶، ۳۶۰۷، ۳۶۰۸، ۳۶۰۹، ۳۶۱۰، ۳۶۱۱، ۳۶۱۲، ۳۶۱۳، ۳۶۱۴، ۳۶۱۵، ۳۶۱۶، ۳۶۱۷، ۳۶۱۸، ۳۶۱۹، ۳۶۲۰، ۳۶۲۱، ۳۶۲۲، ۳۶۲۳، ۳۶۲۴، ۳۶۲۵، ۳۶۲۶، ۳۶۲۷، ۳۶۲۸، ۳۶۲۹، ۳۶۳۰، ۳۶۳۱، ۳۶۳۲، ۳۶۳۳، ۳۶۳۴، ۳۶۳۵، ۳۶۳۶، ۳۶۳۷، ۳۶۳۸، ۳۶۳۹، ۳۶۴۰، ۳۶۴۱، ۳۶۴۲، ۳۶۴۳، ۳۶۴۴، ۳۶۴۵، ۳۶۴۶، ۳۶۴۷، ۳۶۴۸، ۳۶۴۹، ۳۶۵۰، ۳۶۵۱، ۳۶۵۲، ۳۶۵۳، ۳۶۵۴، ۳۶۵۵، ۳۶۵۶، ۳۶۵۷، ۳۶۵۸، ۳۶۵۹، ۳۶۶۰، ۳۶۶۱، ۳۶۶۲، ۳۶۶۳، ۳۶۶۴، ۳۶۶۵، ۳۶۶۶، ۳۶۶۷، ۳۶۶۸، ۳۶۶۹، ۳۶۷۰، ۳۶۷۱، ۳۶۷۲، ۳۶۷۳، ۳۶۷۴، ۳۶۷۵، ۳۶۷۶، ۳۶۷۷، ۳۶۷۸، ۳۶۷۹، ۳۶۸۰، ۳۶۸۱، ۳۶۸۲، ۳۶۸۳، ۳۶۸۴، ۳۶۸۵، ۳۶۸۶، ۳۶۸۷، ۳۶۸۸، ۳۶۸۹، ۳۶۹۰، ۳۶۹۱، ۳۶۹۲، ۳۶۹۳، ۳۶۹۴، ۳۶۹۵، ۳۶۹۶، ۳۶۹۷، ۳۶۹۸، ۳۶۹۹، ۳۷۰۰، ۳۷۰۱، ۳۷۰۲، ۳۷۰۳، ۳۷۰۴، ۳۷۰۵، ۳۷۰۶، ۳۷۰۷، ۳۷۰۸، ۳۷۰۹، ۳۷۱۰، ۳۷۱۱، ۳۷۱۲، ۳۷۱۳، ۳۷۱۴، ۳۷۱۵، ۳۷۱۶، ۳۷۱۷، ۳۷۱۸، ۳۷۱۹، ۳۷۲۰، ۳۷۲۱، ۳۷۲۲، ۳۷۲۳، ۳۷۲۴، ۳۷۲۵، ۳۷۲۶، ۳۷۲۷، ۳۷۲۸، ۳۷۲۹، ۳۷۳۰، ۳۷۳۱، ۳۷۳۲، ۳۷۳۳، ۳۷۳۴، ۳۷۳۵، ۳۷۳۶، ۳۷۳۷، ۳۷۳۸، ۳۷۳۹، ۳۷۴۰، ۳۷۴۱، ۳۷۴۲، ۳۷۴۳، ۳۷۴۴، ۳۷۴۵، ۳۷۴۶، ۳۷۴۷، ۳۷۴۸، ۳۷۴۹، ۳۷۵۰، ۳۷۵۱، ۳۷۵۲، ۳۷۵۳، ۳۷۵۴، ۳۷۵۵، ۳۷۵۶، ۳۷۵۷، ۳۷۵۸، ۳۷۵۹، ۳۷۶۰، ۳۷۶۱، ۳۷۶۲، ۳۷۶۳، ۳۷۶۴، ۳۷۶۵، ۳۷۶۶، ۳۷۶۷، ۳۷۶۸، ۳۷۶۹، ۳۷۷۰، ۳۷۷۱، ۳۷۷۲، ۳۷۷۳، ۳۷۷۴، ۳۷۷۵، ۳۷۷۶، ۳۷۷۷، ۳۷۷۸، ۳۷۷۹، ۳۷۸۰، ۳۷۸۱، ۳۷۸۲، ۳۷۸۳، ۳۷۸۴، ۳۷۸۵، ۳۷۸۶، ۳۷۸۷، ۳۷۸۸، ۳۷۸۹، ۳۷۹۰، ۳۷۹۱، ۳۷۹۲، ۳۷۹۳، ۳۷۹۴، ۳۷۹۵، ۳۷۹۶، ۳۷۹۷، ۳۷۹۸، ۳۷۹۹، ۳۸۰۰، ۳۸۰۱، ۳۸۰۲، ۳۸۰۳، ۳۸۰۴، ۳۸۰۵، ۳۸۰۶، ۳۸۰۷، ۳۸۰۸، ۳۸۰۹، ۳۸۱۰، ۳۸۱۱، ۳۸۱۲، ۳۸۱۳، ۳۸۱۴، ۳۸۱۵، ۳۸۱۶، ۳۸۱۷، ۳۸۱۸، ۳۸۱۹، ۳۸۲۰، ۳۸۲۱، ۳۸۲۲، ۳۸۲۳، ۳۸۲۴، ۳۸۲۵، ۳۸۲۶، ۳۸۲۷، ۳۸۲۸، ۳۸۲۹، ۳۸۳۰، ۳۸۳۱، ۳۸۳۲، ۳۸۳۳، ۳۸۳۴، ۳۸۳۵، ۳۸۳۶، ۳۸۳۷، ۳۸۳۸، ۳۸۳۹، ۳۸۴۰، ۳۸۴۱، ۳۸۴۲، ۳۸۴۳، ۳۸۴۴، ۳۸۴۵، ۳۸۴۶، ۳۸۴۷، ۳۸۴۸، ۳۸۴۹، ۳۸۵۰، ۳۸۵۱، ۳۸۵۲، ۳۸۵۳، ۳۸۵۴، ۳۸۵۵، ۳۸۵۶، ۳۸۵۷، ۳۸۵۸، ۳۸۵۹، ۳۸۶۰، ۳۸۶۱، ۳۸۶۲، ۳۸۶۳، ۳۸۶۴، ۳۸۶۵، ۳۸۶۶، ۳۸۶۷، ۳۸۶۸، ۳۸۶۹، ۳۸۷۰، ۳۸۷۱، ۳۸۷۲، ۳۸۷۳، ۳۸۷۴، ۳۸۷۵، ۳۸۷۶، ۳۸۷۷، ۳۸۷۸، ۳۸۷۹، ۳۸۸۰، ۳۸۸۱، ۳۸۸۲، ۳۸۸۳، ۳۸۸۴، ۳۸۸۵، ۳۸۸۶، ۳۸۸۷، ۳۸۸۸، ۳۸۸۹، ۳۸۹۰، ۳۸۹۱، ۳۸۹۲، ۳۸۹۳، ۳۸۹۴، ۳۸۹۵، ۳۸۹۶، ۳۸۹۷، ۳۸۹۸، ۳۸۹۹، ۳۹۰۰، ۳۹۰۱، ۳۹۰۲، ۳۹۰۳، ۳۹۰۴، ۳۹۰۵، ۳۹۰۶، ۳۹۰۷، ۳۹۰۸، ۳۹۰۹، ۳۹۱۰، ۳۹۱۱، ۳۹۱۲، ۳۹۱۳، ۳۹۱۴، ۳۹۱۵، ۳۹۱۶، ۳۹۱۷، ۳۹۱۸، ۳۹۱۹، ۳۹۲۰، ۳۹۲۱، ۳۹۲۲، ۳۹۲۳، ۳۹۲۴، ۳۹۲۵، ۳۹۲۶، ۳۹۲۷، ۳۹۲۸، ۳۹۲۹، ۳۹۳۰، ۳۹۳۱، ۳۹۳۲، ۳۹۳۳، ۳۹۳۴، ۳۹۳۵، ۳۹۳۶، ۳۹۳۷، ۳۹۳۸، ۳۹۳۹، ۳۹۴۰، ۳۹۴۱، ۳۹۴۲، ۳۹۴۳، ۳۹۴۴، ۳۹۴۵، ۳۹۴۶، ۳۹۴۷، ۳۹۴۸، ۳۹۴۹، ۳۹۵۰، ۳۹۵۱، ۳۹۵۲، ۳۹۵۳، ۳۹۵۴، ۳۹۵۵، ۳۹۵۶، ۳۹۵۷، ۳۹۵۸، ۳۹۵۹، ۳۹۶۰، ۳۹۶۱، ۳۹۶۲، ۳۹۶۳، ۳۹۶۴، ۳۹۶۵، ۳۹۶۶، ۳۹۶۷، ۳۹۶۸، ۳۹۶۹، ۳۹۷۰، ۳۹۷۱، ۳۹۷۲، ۳۹۷۳، ۳۹۷۴، ۳۹۷۵، ۳۹۷۶، ۳۹۷۷، ۳۹۷۸، ۳۹۷۹، ۳۹۸۰، ۳۹۸۱، ۳۹۸۲، ۳۹۸۳، ۳۹۸۴، ۳۹۸۵، ۳۹۸۶، ۳۹۸۷، ۳۹۸۸، ۳۹۸۹، ۳۹۹۰، ۳۹۹۱، ۳۹۹۲، ۳۹۹۳، ۳۹۹۴، ۳۹۹۵، ۳۹۹۶، ۳۹۹۷، ۳۹۹۸، ۳۹۹۹، ۴۰۰۰، ۴۰۰۱، ۴۰۰۲، ۴۰۰۳، ۴۰۰۴، ۴۰۰۵، ۴۰۰۶، ۴۰۰۷، ۴۰۰۸، ۴۰۰۹، ۴۰۱۰، ۴۰۱۱، ۴۰۱۲، ۴۰۱۳، ۴۰۱۴، ۴۰۱۵، ۴۰۱۶، ۴۰۱۷، ۴۰۱۸، ۴۰۱۹، ۴۰۲۰، ۴۰۲۱، ۴۰۲۲، ۴۰۲۳، ۴۰۲۴، ۴۰۲۵، ۴۰۲۶، ۴۰۲۷، ۴۰۲۸، ۴۰۲۹، ۴۰۳۰، ۴۰۳۱، ۴۰۳۲، ۴۰۳۳، ۴۰۳۴، ۴۰۳۵، ۴۰۳۶، ۴۰۳۷، ۴۰۳۸، ۴۰۳۹، ۴۰۴۰، ۴۰۴۱، ۴۰۴۲، ۴۰۴۳، ۴۰۴۴، ۴۰۴۵، ۴۰۴۶، ۴۰۴۷، ۴۰۴۸، ۴۰۴۹، ۴۰۵۰، ۴۰۵۱، ۴۰۵۲، ۴۰۵۳، ۴۰۵۴، ۴۰۵۵، ۴۰۵۶، ۴۰۵۷، ۴۰۵۸، ۴۰۵۹، ۴۰۶۰، ۴۰۶۱، ۴۰۶۲، ۴۰۶۳، ۴۰۶۴، ۴۰۶۵، ۴۰۶۶، ۴۰۶۷، ۴۰۶۸، ۴۰۶۹، ۴۰۷۰، ۴۰۷۱، ۴۰۷۲، ۴۰۷۳، ۴۰۷۴، ۴۰۷۵، ۴۰۷۶، ۴۰۷۷، ۴۰۷۸، ۴۰۷۹، ۴۰۸۰، ۴۰۸۱، ۴۰۸۲، ۴۰۸۳، ۴۰۸۴، ۴۰۸۵، ۴۰۸۶، ۴۰۸۷، ۴۰۸۸، ۴۰۸۹، ۴۰۹۰، ۴۰۹۱، ۴۰۹۲، ۴۰۹۳، ۴۰۹۴، ۴۰۹۵، ۴۰۹۶، ۴۰۹۷، ۴۰۹۸، ۴۰۹۹، ۴۱۰۰، ۴۱۰۱، ۴۱۰۲، ۴۱۰۳، ۴۱۰۴، ۴۱۰۵، ۴۱۰۶، ۴۱۰۷، ۴۱۰۸، ۴۱۰۹، ۴۱۱۰، ۴۱۱۱، ۴۱۱۲، ۴۱۱۳، ۴۱۱۴، ۴۱۱۵، ۴۱۱۶، ۴۱۱۷، ۴۱۱۸، ۴۱۱۹، ۴۱۲۰، ۴۱۲۱، ۴۱۲۲، ۴۱۲۳، ۴۱۲۴، ۴۱۲۵، ۴۱۲۶، ۴۱۲۷، ۴۱۲۸، ۴۱۲۹، ۴۱۳۰، ۴۱۳۱، ۴۱۳۲، ۴۱۳۳، ۴۱۳۴، ۴۱۳۵، ۴۱۳۶، ۴۱۳۷، ۴۱۳۸، ۴۱۳۹، ۴۱۴۰، ۴۱۴۱، ۴۱۴۲، ۴۱۴۳، ۴۱۴۴، ۴۱۴۵، ۴۱۴۶، ۴۱۴۷، ۴۱۴۸، ۴۱۴۹، ۴۱۵۰، ۴۱۵۱، ۴۱۵۲، ۴۱۵۳، ۴۱۵۴، ۴۱۵۵، ۴۱۵۶، ۴۱۵۷، ۴۱۵۸، ۴۱۵۹، ۴۱۶۰، ۴۱۶۱، ۴۱۶۲، ۴۱۶۳، ۴۱۶۴، ۴۱۶۵، ۴۱۶۶، ۴۱۶۷، ۴۱۶۸، ۴۱۶۹، ۴۱۷۰، ۴۱۷۱، ۴۱۷۲، ۴۱۷۳، ۴۱۷۴، ۴۱۷۵، ۴۱۷۶، ۴۱۷۷، ۴۱۷۸، ۴۱۷۹، ۴۱۸۰، ۴۱۸۱، ۴۱۸۲، ۴۱۸۳، ۴۱۸۴، ۴۱۸۵، ۴۱۸۶، ۴۱۸۷، ۴۱۸۸، ۴۱۸۹، ۴۱۹۰، ۴۱۹۱، ۴۱۹۲، ۴۱۹۳، ۴۱۹۴، ۴۱۹۵، ۴۱۹۶، ۴۱۹۷، ۴۱۹۸، ۴۱۹۹، ۴۲۰۰، ۴۲۰۱، ۴۲۰۲، ۴۲۰۳، ۴۲۰۴، ۴۲۰۵، ۴۲۰۶، ۴۲۰۷، ۴۲۰۸، ۴۲۰۹، ۴۲۱۰، ۴۲۱۱، ۴۲۱۲، ۴۲۱۳، ۴۲۱۴، ۴۲۱۵، ۴۲۱۶، ۴۲۱۷، ۴۲۱۸، ۴۲۱۹، ۴۲۲۰، ۴۲۲۱، ۴۲۲۲، ۴۲۲۳، ۴۲۲۴، ۴۲۲۵،			

حواله	من يقتل قصاصا ومن لا يقتل	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصا ومن لا يقتل	دفعاً وشنّ
كذا في المحيط	قال محمد في الجامع الصغير اذا احى تنورا فالتقى فيها انسانا او ألقاه في نار لا يستطيع الخروج منها فحرقته النار يجب القصاص وموضوع المسئلة يشير الى ان الاحماء يكفي وان لم تكن فيه نار قال البقائي في فتاواه وهو الصحيح	١١٤١-٢٩	
كذا في فتاوى قاضيخان	لو ألقاه في النار ثم اخرج وبه رمق فمكث اياما ولم يزل صاحب فراشه حتى مات قتل وان كان يجي ويذهب ثم مات لم يقتل	٥٠	
كذا في الظهيرية	ولو قطر جلا ثم اغلى له ماء في قدر ضخمة حتى صار كانه نار ألقاه في الماء فسلخ ساعته ألقاه فمات قتل به وان كان الماء حار الا يغلي غليانا شديدا فألقاه فيه ثم مكث ساعة ثم مات وقد تنفط جسده اى صار به نقطة او نضجه الماء قتل به والا فلا وان هو اخرج من القدر في هذه الوجوه وقد انسج ومات من ساعته او من يومه او مكث اياما مضين يخاف عليه من ذلك قتل به وان تماثل حتى يجي ويذهب ثم مات من ذلك لم يقتل وعليه الدية وهذا قياس قول ابي حنيفة	٥١	
كذا في الظهيرية	ولو ألقى رجلا في ماء بار في يوم الشتاء فكز ويبس ساعة ألقاه فعليه الدية وكذلك لو جرده فجعله في سطح في يوم شديد البرد ولم يزل كذلك حتى مات من البرد وكذلك لو تمطه وجعله في الثلج	٥٢	

١٤ حكم نمبر ٣٢ مع پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ١٤ نمبر ٣١ مع حاشیہ ٣٢ مع پہلا حاشیہ نیز ١٥ ملاحظہ ہوں (مترجم) ٣٣ حکم نمبر ١ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ٣٣ حکم نمبر ٣٢ مع پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ٥٥ حکم نمبر ٣٢ مع پہلا حاشیہ نیز ٣٦ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۴۹-۱۱۷۱	امام محمدؒ نے جامع صغیر میں کہا ہے کہ جب کسی شخص نے تنور گرم کر کے اس میں کسی آدمی کو ڈال دیا یا اس نے کسی آدمی کو ایسی آگ میں ڈال دیا جس سے وہ نکل نہیں سکتا پس آگ نے اسے جلا دیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو قصاص لازم ہوگا۔ اس مسئلہ کا موضوع اس امر پر اشارہ کرتا ہے کہ (تیز) گرم ہونا کافی ہے خواہ اس میں آگ نہ ہو بلقیٰ نے اپنے فتاویٰ میں کہا ہے کہ یہی صحیح ہے	مھیٹ	
۵۰	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو آگ میں ڈالا پھر اسے نکال لیا اور اس میں کچھ زندگی باقی تھی وہ چند دن (زندہ) صاحب فرش (یعنی بیمار رہتی) کہ اس کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے قصاص میں آگ میں ڈالنے والے) اس شخص کو قتل کیا جائے گا۔ اور اگر وہ شخص آتا جاتا رہا پھر اس کی موت واقع ہوگئی تو (اس صورت میں) اس شخص کو (اس کے قصاص میں) قتل نہ کیا جائے گا	قاضی خان	
۵۱	(۱) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے ہاتھ پاؤں باندھے پھر اس کے لئے بڑی دیگ میں پانی اتنا ابالایا کہ وہ آگ کی طرح ہو گیا اس پانی میں اسے ڈال دیا تو ڈالنے میں تھوڑی دیر کے اندر اس کی کھال اتر گئی اور اس کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے قصاص میں) اس قاتل کو قتل کیا جائے گا (ب) اور اگر وہ پانی اتنا گرم تھا کہ اس کا ابال سخت نہ تھا تو اس نے اسے اس میں ڈالا پھر تھوڑی دیر بعد اس حال میں اس کی موت واقع ہوگئی کہ اس کا جسم آبدار ہو گیا یعنی اس کے جسم پر چھالے آگئے یا اس پانی سے اس کا جسم (یعنی اس کا گوشت) پک گیا تو اس کے قصاص میں اسے قتل کیا جائے گا ورنہ نہیں (ج) اور اگر ان مذکورہ صورتوں میں ڈالنے والے نے اسے اس دیگ سے نکال لیا اور اس کی حالت یہ ہوئی کہ اس کی کھال اتر گئی اور (اس سے) اسی وقت اس کی موت واقع ہوگئی یا اس دن اس کی موت واقع ہوگئی یا چند دن گزرنے تک وہ اس طرح رہا کہ اس سے اس پر اس کی موت واقع ہونے کا خوف رہا (پھر اس کی موت واقع ہوگئی) تو اس کے قصاص میں اسے قتل کیا جائے گا اور اگر وہ کچھ ٹھیک ہو گیا حتیٰ کہ وہ آنے جانے لگا پھر (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے قصاص میں) اسے قتل نہ کیا جائے گا اور اس پر دیت لازم ہوگی یہ حکم امام ابو حنیفہؒ کے قول پر قیاس ہے ۴۵	ظہیر	
۵۲	(۱) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو ایام سرما میں ٹھنڈے پانی میں ڈال دیا اور ڈالتے ہی سردی سے ٹھٹھڑ کر اس کی موت واقع ہوگئی تو اسے ڈالنے والے شخص پر دیت لازم ہے (ب) اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے کپڑے اتار دیئے اور اسے سخت سردی کے دنوں چھت پر رکھا اور اسے اسی طرح رکھا حتیٰ کہ سردی سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس پر اس کی دیت لازم ہے (ج) اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے ہاتھ پاؤں باندھے اور اسے برف میں ڈال دیا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس پر دیت لازم ہے ۴۵	ظہیر	

حوالہ	من يقتل قصاصاً ومن لا يقتل	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصاً ومن لا يقتل	دفعاً وثغیر
کذا فی خزائن المفتین	ولو ان رجلاً قُتِلَ رجلاً او صبياً ثم وضعه في الشمس فلم يتخلص حتى مات من حر الشمس فعليه الدية	ولو ان رجلاً قُتِلَ رجلاً او صبياً ثم وضعه في الشمس فلم يتخلص حتى مات من حر الشمس فعليه الدية	۵۳-۱۱۴۱
کذا فی المحيط	واذا لُقِيَ من سطح او جبل او القاه في بئر فعلى قول ابي حنيفة ر هذا خطأ العمد واما على قولهما ان كان موضعاً ترجى منه النجاة غالباً فهو خطأ العمد وان كان لا ترجى منه النجاة فهو عمد محض يجب القصاص به عندهما	واذا لُقِيَ من سطح او جبل او القاه في بئر فعلى قول ابي حنيفة ر هذا خطأ العمد واما على قولهما ان كان موضعاً ترجى منه النجاة غالباً فهو خطأ العمد وان كان لا ترجى منه النجاة فهو عمد محض يجب القصاص به عندهما	۵۴
هكذا فی الذخيرة	واذا سقى رجلاً سمانات من ذلك فان اوجره يجازى اعلى كره منه او ناوله ثم اكرهه على شربه حتى شرب او ناوله من غير اكرهه عليه فان اوجره او ناوله واكرهه على شربه فلا قصاص عليه وعلى عاقلته الدية واذا ناوله فشرب من غير ان اكرهه عليه لم يكن عليه قصاص ولا دية سواء علم الشارب بكونه سماً او لم يعلم	واذا سقى رجلاً سمانات من ذلك فان اوجره يجازى اعلى كره منه او ناوله ثم اكرهه على شربه حتى شرب او ناوله من غير اكرهه عليه فان اوجره او ناوله واكرهه على شربه فلا قصاص عليه وعلى عاقلته الدية واذا ناوله فشرب من غير ان اكرهه عليه لم يكن عليه قصاص ولا دية سواء علم الشارب بكونه سماً او لم يعلم	۵۵
کذا فی الخلاصة	ويرث منه	ويرث منه	۵۶
کذا فی الخلاصة	وكذا الوقال لا يخر كل هذا الطعام فانه طيب تأكله فاذا هو مسموم فمات لم يضمن	وكذا الوقال لا يخر كل هذا الطعام فانه طيب تأكله فاذا هو مسموم فمات لم يضمن	۵۷
کذا فی الظهيرية	ولو ان رجلاً أخذ رجلاً فقيده وحبسه في بيت حتى مات جوعاً فقال محمد اوجعه عقوبة والدية على عاقلته والفتوى على قول ابي حنيفة ر انه لا شيء عليه	ولو ان رجلاً أخذ رجلاً فقيده وحبسه في بيت حتى مات جوعاً فقال محمد اوجعه عقوبة والدية على عاقلته والفتوى على قول ابي حنيفة ر انه لا شيء عليه	۵۸

۱۔ در مختار میں ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی (نابالغ) بچہ کے ہاتھ پاؤں باندھ کر دھوپ میں ڈال دیا۔ اسی قولہ۔ حتی کہ اس کی موت واقع ہوگئی تو امام ابو حنیفہ رحمہ کے ہاں اسکی عاقلہ پر دیت لازم ہے۔ اور در مختار میں بحوالہ التتارخانیہ لکھا ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی (نابالغ) بچہ یا کسی آدمی کے ہاتھ پاؤں باندھ کر دھوپ میں ڈال دیا حتی کہ اس کی موت واقع ہوگئی تو اس پر دیت لازم ہے اور پھر صاحب در مختار نے لکھا ہے کہ یعنی اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہے جیسا کہ ہم نے پہلے ذکر کیا ہے۔ مفہوم ماخوذ از در مختار و در المحتار ج ۵ ص ۳۸۶ اور مذکور ذکر کرنے کی وضاحت کے متعلق حکم نمبر ۶۲ ب کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

۲۔ خطأ العمد یعنی شبہ العمد اس کے متعلق حکم نمبر ۱۶ ب کا تیسرا حاشیہ اور ۱۶ ب ملاحظہ ہوں (مترجم) حکم نمبر ۳۵ حکم نمبر ۶۲ ب کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) جیسا کہ الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۵۵ میں ہے۔

دفعہ نمبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا اور جو نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور قابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۵۳-۱۱۷۱	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے یا کسی (نابالغ) بچہ کے ہاتھ پاؤں باندھے پھر اسے دھوپ میں ڈال دیا اور اس نے بچاؤ نہ پایا حتیٰ کہ سورج کی گرمی سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس پر دیت لازم ہے لے	خرانہ مفتین	
۵۴	جب کسی شخص نے کسی آدمی کو چھت پر سے یا پہاڑ پر سے نیچے گرا دیا یا اسے کنوئیں میں گرا دیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو امام ابو حنیفہ رحمہ کے قول کے بموجب یہ صورت خطا العمد (یعنی شبہ العمد) کی ہے اور صاحبین کے قول کے بموجب اگر وہ جگہ ایسی تھی کہ اس میں نجات کی امید غالب تھی تو یہ صورت خطا العمد (یعنی شبہ العمد) کی ہے اور اگر وہ جگہ ایسی تھی کہ اس میں نجات کی امید نہیں رکھی جاسکتی تھی تو یہ صورت قتل عمد محض کی ہے اس سے صاحبین کے ہاں قصاص واجب ہوگا ۵۳	محيط	
۵۵	جب کسی شخص نے کسی آدمی کو زہر پلایا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو (دیکھا جائے گا) اس کے منہ میں جبراً ڈال کر نگلوا یا گیا یا اسے پکڑا کر پھر اسے پینے کے لئے اس پر جبر کیا گیا حتیٰ کہ اس نے پی لیا یا اسے بغیر جرکے دیا پس (و) اگر اسے جبراً نگلوا یا گیا یا اسے پکڑا کر اسے پینے کے لئے اس پر جبر کیا گیا تو اس (جبراً زہر پلانے والے) پر قصاص لازم نہ ہوگا اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہوگی ۵۵ (ب) اور جب اس نے اسے دیا اور اس پر جبر کے بغیر اس نے پی لیا تو اس (پلانے والے) پر نہ قصاص لازم ہوگا نہ دیت لازم ہوگی پینے والے نے یہ جان لیا کہ یہ زہر ہے یا نہ جانا حکم برابر ہے ۵۵	ذخیرہ	
۵۶	اور (مذکورہ صورت میں) وہ (یعنی زہر پلا کر مار دینے والا اپنے مقتول کا) وارث ہو سکے گا ۵۵	خلاصہ	
۵۷	اسی (مذکورہ حکم ۵۵ کی) طرح اگر کسی شخص نے دوسرے آدمی سے یہ کہا کہ یہ کھانا کھالے یہ پاک صاف ہے تو اس نے کھالیا حالانکہ وہ کھانا زہر ملا ہوا تھا پس اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو وہ (یعنی اسے کھانے کے لئے کہنے والا) شخص ضامن نہ ہوگا ۵۵	خلاصہ	
۵۸	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو پکڑا اور اسے کسی کو ٹھری میں بند کر دیا حتیٰ کہ بھوک سے اس کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے حکم کے متعلق) امام محمد کا قول یہ ہے کہ میں اسے دردناک سزا (کا حکم) دوں گا اور اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہوگی اور فتویٰ امام ابو حنیفہ رحمہ کے قول پر ہے کہ اس پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے ۵۵	ظہیرہ	

حکم نمبر ۵۴ ۱۱۷۱ نیز ۱۱۷۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ جیسا کہ الجوهرة النيرة میں ہے اور لکھا ہے کہ اس لئے کہ جب اس نے خود (بغیر جبر کے) زہر کھایا تو وہ خود اپنا قاتل ہے البتہ اسے پیش کرنے والے نے اس سے دھوکہ کیا اور (جنایات کی بحث میں) دھوکہ کے جرم میں جان کی ضمان لازم نہیں ہوتی اور لکھا ہے کہ اسے تعزیری سزا دی جائے گی۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۰۵ اور جیسا کہ در مختار و در المختار میں ہے اور بحوالہ تافہیخان لکھا ہے کہ چونکہ اس نے دھوکہ سے (دیا) اس لئے تعزیری سزا اور استغفار ہی لازم ہوگا۔ مفہوم ماخوذ از در مختار و در المختار ج ۵ ص ۲۸۵۔ حکم نمبر ۱۱۷۴ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۵۴ ۱۱۷۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۵۵ ۱۱۷۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۵ چنانچہ الجوهرة النيرة میں ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی آزاد آدمی کو کرے میں (داخل کر کے) دروازہ بند کر دیا یا لپیٹ دیا اور بھوک اور پیاس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو امام ابو حنیفہ رحمہ کے ہاں وہ شخص (قصاص و دیت میں سے) کسی چیز کا ضامن نہ ہوگا اس لئے کہ یہ (یعنی بند کرنا) سبب ہلاکت نہیں بلکہ اس کی موت دوسرے سبب سے ہوئی اور وہ کھانے پینے کا نہ ہوتا ہے البتہ اور صاحبین کے ہاں حکم یہ ہے کہ اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہے اسلئے کہ وہ ایسا سبب ہے جس سے ہلاکت ممکن ہو چکیا البتہ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۰۵ حکم نمبر ۵۴ ۱۱۷۳ نیز حکم نمبر ۱۱۷۴ اور ۱۱۷۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

ردیف و نمبر	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصا ومن لا يقتل	من يقتل قصاصا ومن لا يقتل	حواله
۱۱۷۱-۵۹	وان دفته في قبرحيا مات يقتل به وهذا قول محمد ^۷ والفتوى على ان الدية على عاقلته		کذا في الظهيرية
۶۰	رجل ادخل نائما او صبيا او مغنى عليه في بيته نقط عليه البيت ضمن في الصبي والمغنى عليه دون النائم		کذا في الخلاصة
۶۱	وفي جنایات المنتقى قال ابو يوسف ^۸ قال ابو حنيفة ^۹ في رجل قتل رجلا فطرحه قدام سبيح فقتله السبيح لم يكن على الذي فعل ذلك تود ولادة ولكن يعزروا يضرب ويحبس حتى يتوب قال ابو يوسف ^۸ واما انا فارى ان يحبس ابد حتى يموت		کذا في المحیط في الفصل الثالث عشر
۶۲	ولو ان رجلا ادخل رجلا في بيت وادخل معه سبعا واغلق عليهما الباب فأخذ الرجل السبيح فقتله لم يقتل به ولا شيء عليه وكذا لو نهشته حية او لسعته عقرب لم يكن فيه شيء ادخل الحية والعقرب معه او كانت في البيت ولو فعل ذلك بصبي فعليه الدية		کذا في خزائن المفتين
۶۳	اذا شق رجل بطن رجل واخرج امعاء ثم ضرب رجل عنقه بالسيف فالقاتل هو الذي ضرب العنق وليقتص ان كان عمدا وان كان خطأ تجب الدية وعلى الذي		

۱۔ اسکی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۴۶ کا دوسرا حاشیہ اور حکم نمبر ۶۰، ۵۹ ملاحظہ ہوں (متزجم) ۲۔ حکم نمبر ۵۸، ۵۹، ۶۲ کا ملاحظہ ہوں۔ اور مذکورہ صورت میں سوئے ہوئے کے متعلق ضامن نہ ہونے کی وجہ، واللہ اعلم، ممکن ہے اس نظیر پر متفرع ہو کہ فتاویٰ عالمگیری بحث ۳ کتاب النکاح، باب ۳، فصل ۲ میں سوئے ہوئے شخص کی فلو متحقق ہونے کے متعلق لکھا ہے کہ ہذا الجواب محمول علی قول ابی حنیفہ^۹ لان عنده للنائم حکم البیضان کذا فی الظہیریۃ یعنی فتاویٰ عالمگیری میں بحوالہ الظہیریہ لکھا ہے کہ سوئے ہوئے کی فلو متعلق یہ جواب امام ابو حنیفہ^۹ کے قول پر محمول ہے کہ اس نے گلاب کے پاں (اسمیں) سوئے ہوئے کیلئے بھاگتے شخص کا کم ہے اور حکم نمبر ۱۱۷۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متزجم) ۳۔ حکم نمبر ۲۲ مع حواشی ملاحظہ ہو (متزجم) ۴۔ جیسا کہ درختار میں ہے کہ کسی شخص نے کسی آدمی کے ہاتھ پاؤں باندھ کر شیر یا دوزخ کے سامنے پھینک دیا تو اس دوزخ نے اسے ہلاک کر ڈالا تو اس صورت میں قصاص و دیت میں سے کوئی شئی لازم نہیں آتی اور اسے تعزیری سزا، ضرب کی سزا دی جائیگی اور اسے قید میں رکھا جائیگا حتیٰ کہ وہ مر جائے اور لکھا کہ فتاویٰ بزاز میں مزید یہ بھی لکھا کہ امام ابو حنیفہ^۹ سے ایک روایت یہ بھی ہے کہ اس پر دیت لازم ہے۔ مفہوم ماخوذ از درختار مع درختار ج ۵ ص ۳۸۶ اور فتاویٰ بزاز میں مذکورہ حوالہ فتاویٰ بزاز میں مزید یہ بھی لکھا کہ حاشیہ عالمگیری ج ۶ ص ۳۸۲ میں ہے حکم نمبر ۶۲ مع حاشیہ اور ۱۱۷۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متزجم) ۵۔ درختار

دفعہ و نمبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۵۹-۱۱۷۱	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو قبر میں زندہ دفن کر دیا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو اس کے قصاص میں ایسا کرنے والے کو قتل کیا جائے گا اور یہ امام محمد کا قول ہے اور فتویٰ اسپر ہے کہ اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہے۔	ظہیر یہ	
۶۰	کسی شخص نے کسی سوئے ہوئے آدمی کو یا (نابالغ) بچہ کو یا بیہوش کو اپنے مکان میں داخل کر لیا اور وہ مکان اس پر گر پڑا تو داخل کرنے والا شخص اس بچہ اور بیہوش کا ضامن ہو گا اور سوئے ہوئے کے متعلق ضامن نہ ہو گا۔	خلاصہ	
۶۱	جنایات المنتقی میں ہے کہ امام ابو یوسف نے فرمایا کہ امام ابو حنیفہ رحمہ نے اس شخص کے بارے میں فرمایا جس نے کسی آدمی کے ہاتھ پاؤں باندھے اور اسے کسی درندے کے آگے پھینک دیا اور اس درندے نے اسے ہلاک کر دیا تو ایسا کرنے والے پر قصاص اور دیت لازم نہیں ہے لیکن اسے تعزیری سزا دی جائے گی اور ضرب کی سزا دی جائے گی اور اسے قید میں رکھا جائے گا حتیٰ کہ وہ توبہ کرے۔ امام ابو یوسف کا قول ہے کہ (مذکورہ شخص کے متعلق) میں یہ رائے رکھتا ہوں کہ اسے ہمیشہ قید میں ہی رکھا جائے حتیٰ کہ وہ مر جائے۔	محیط	
۶۲	(ا) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو کسی کوٹھری میں داخل کیا اور اس کے ساتھ ایک درندہ بھی داخل کر دیا اور ان دونوں پر دروازہ بند کر دیا اور درندے نے اس آدمی کو پکڑا اور اسے ہلاک کر دیا تو اس کے قصاص میں داخل کرنے والے شخص کو قتل نہ کیا جائے گا اور اس پر دیت میں سے (کوئی شے) لازم نہیں ہے۔ اسی طرح اگر (مذکورہ صورت میں) اسے سانپ نے ڈس لیا یا بچھو نے ڈنگ مار دیا تو اس داخل کرنے والے پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شے لازم نہیں ہے خواہ اس نے وہ سانپ اور بچھو اس کے ساتھ داخل کیا یا وہ اس کوٹھری میں (پہلے سے) موجود تھے۔ (ب) اور اگر کسی نے کسی (نابالغ) بچہ کے ساتھ ایسا کیا تو اسپر دیت لازم ہے۔	خزانہ مفتین	
۶۳	جب کسی شخص نے کسی آدمی کا پیٹ پھاڑ دیا اور اس کی انتڑیاں باہر نکال دیں پھر ایک اور شخص نے تلوار سے اس (مضروب) کی گردن مار دی تو (ا) اس کا قاتل وہ شخص قرار پائے گا جس نے اس کی گردن مار دی اور اگر اس نے عمداً ایسا کیا تو اس سے قصاص لیا جائے گا اور اگر اس نے خطاً ایسا کیا تو دیت لازم ہوگی۔ (ب) اور جس		

میں بحوالہ التتار فانیہ لکھا ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو کسی کوٹھری میں داخل کیا اور اس کے ساتھ کوئی درندہ بھی داخل کر دیا اور دروازہ بند کر دیا اور اس آدمی کو اس درندے نے ہلاک کر ڈالا یا اسے سانپ نے ڈس لیا یا بچھو نے ڈنگ مار دیا تو قصاص اور دیت میں سے کوئی شے لازم نہ ہوگی اور اگر کسی شخص نے کسی (نابالغ) بچہ سے ایسا کیا تو اس پر دیت لازم ہوگی اور پھر صاحب رحمہ المختار نے لکھا ہے کہ اس پر دیت لازم ہوگی سے مراد یہ ہے کہ اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہوگی اور یہ بخلاف مصنف (یعنی عاقلہ) ہے اور اس کی دلیل یہ ہے کہ اس صورت میں امام ابو حنیفہ رحمہ کے ہاں قتل عمد کی تعریف تو صادق نہیں آتی۔ تاہم مفہوم ماخوذ از رحمہ المختار ج ۵ ص ۲۸۶ - حکم نمبر ۶۱۱ - ملاحظہ ہو اور امام ابو حنیفہ رحمہ کے ہاں قتل عمد کی تعریف کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۱ ص ۱۱۷۱ مع حاشیہ، اور جب کوئی قتل عمد نہ قرار پائے اور دیت لازم ہو تو وہ عاقلہ پر لازم ہونے کے (اصول کے متعلق حکم نمبر ۲، ۳، ۱۱۸۹ نیز حکم نمبر ۱۱۷۱، ۱۱۷۲ اور ۱۱۷۳) کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔ جیسا کہ الجوهرة النيرة میں ہے اور لکھا ہے کہ آدمی کو بھی پیٹ پھاڑے جانے کے باوجود زندہ رہ سکتا ہے مگر گردن مارے جانے کے بعد زندہ نہیں رہتا۔ مفہوم ماخوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۱ - حکم نمبر ۶۶ - ملاحظہ ہو (مترجم)۔

ذبحا و شقہ	الباب الثانی فیمن یقتل قصاصا ومن لا یقتل	من یقتل قصاصا ومن لا یقتل	حوالہ
۱۱۷۱ -	شق ثلث الدیۃ وان کان الشق نفذ فی الجانب الآخر فثلثا الدیۃ هذا اذا کان مما یعیش بعد شق البطن یوما او بعض یوم فان کان لا یعیش ولا یتوهم منه الحیاۃ معه ولا یمتی معه الا اضطراب الموت فالقاتل هو الذی شق البطن ویقتل فی العمد وتجب الدیۃ فی الخطأ والذی ضرب الا حلاوة یعذر	کذا فی الخلاصۃ	
۶۲	وکذا لو جرح رجل جراحة مثخنة لا یتوهم العیش معها وجرح آخر جراحة اخرى فالقاتل هو الذی جرح الجراحة المثخنة هذا اذا كانت الجراحاتان علی التقاب	کذا فی الخلاصۃ	
۶۵	وکذا لو جرحه رجل عشر جراحات والاخر جرحه جراحة واحدة فکلاهما قاتلان	کذا فی الخلاصۃ	
۶۶	وفی المنتقی اذا قطع عنق الرجل وبقی شئ قليل من الحلقوم وفیه الروح فقتله رجل فلا قود علیہ لان هذا میت فلو مات ابنہ بعد ذلک وهو علی تلك الحالة ورثہ ابنہ ولم یرث هو من ابنہ	کذا فی الذخیرۃ	
۶۷	فی المنتقی بشرین الولید عن ابی یوسف رحمہ اللہ وابن سماعۃ عن محمد بن یحییٰ عن رجل یقطع		
	عمدا ثم ان المقطوعة یدہ قتل ابن القاطع عمدا ثم مات المقطوعة یدہ من القطع		
	فعلى القاطع القصاص ولی المقطوعة یدہ وذكر هذا المسئلة فی موضع آخر		

۱۔ جیسا کہ فتاویٰ بزازیہ میں ہے اور لکھا ہے کہ پہلے مسئلہ میں (یعنی جبکہ گردن مارنے والا قاتل قرار پائے) پیٹ پھاڑنے والے پر تہائی دیت اور دوسری جانب پارہ ہونے کی صورت میں دو تہائی دیت لازم ہوگی جیسا کہ (ایک اور دو) جائفہ زخم کی صورت میں حکم ہے نیز لکھا ہے کہ جراحات میں مقررارش (یعنی تاوان) نہیں ہے مگر جائفہ میں تہائی دیت اور جائفہ زخم دوسری جانب پارہ ہو جائے تو دو تہائی دیت لازم ہے اس لیے کہ پارہ ہونے کی صورت میں وہ دو جائفہ زخم قرار پاتے ہیں: غنیمت نماذ از فتاویٰ بزازیہ علی ہامش عالمگیری عربی ج ۶ ص ۳۸۱، حکم نمبر ۱۳، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴،

دفعہ شق نمبر	دوسرا باب: جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۱	شخص نے (اس کا پیٹ) پھاڑا اس پر تہائی دیت لازم ہے اور اگر اس کا پیٹ پھاڑنا دوسری جانب پار ہو گیا ہو تو اس پر دو تہائی دیت لازم ہے۔ اور یہ مذکورہ احکام اس صورت میں ہیں کہ اس کا پیٹ پھاڑے جانے کے بعد اس کی حالت ایسی ہو کہ وہ ایک دن یا بعض حصہ دن تک زندہ رہ سکتا ہو (ب) اور اگر اس کی حالت ایسی ہو کہ (اس کے پیٹ کے مذکورہ پھاڑے) لانے کے بعد وہ زندہ نہ رہ سکتا ہو۔ اس زخم کی موجودگی میں اس کا زندہ رہنا متصور نہ ہو اور اس زخم کی موجودگی میں اس میں موت کے اضطراب کے سوا کچھ باقی نہ رہا ہو تو اس کا قاتل وہ شخص قرار پائے گا جس نے اس کا پیٹ پھاڑا۔ اگر اس نے عدا ایسا کیا تھا تو اس سے قصاص لیا جائے گا اور اگر اس نے خطاً ایسا کیا تھا تو دیت لازم ہوگی اور جس نے اس کی گردن ماری تھی اسے تعزیری سزا دی جائے گی	خلاصہ	
۶۴	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو ایسا سخت زخم کیا کہ اس زخم کی موجودگی میں اس کا زندہ رہنا متصور نہ ہو اور اس آدمی کو ایک اور شخص نے ایک اور زخم کیا اور اس کی موت واقع ہو گئی، تو اس کا قاتل وہ شخص قرار پائے گا جس نے اسے وہ سخت زخم پہنچایا تھا یہ حکم اس صورت میں ہے کہ وہ دونوں زخم یوں لگے کہ ایک پہلے اور دوسرا بعد میں لگا اور اگر وہ دونوں زخم ایک ساتھ واقع ہوئے تو (زخم پہنچانے والے) وہ دونوں شخص قاتل قرار پائیں گے ۲	خلاصہ	
۶۵	اور اسی (مذکورہ صورت یعنی ایک ساتھ زخم پہنچانے کی صورت کی) طرح اگر کسی آدمی کو کسی شخص نے دس زخم لگائے اور اس آدمی کو ایک اور شخص نے ایک زخم لگایا اور اس کی موت واقع ہو گئی، تو وہ دونوں قاتل قرار پائیں گے ۳	خلاصہ	
۶۶	المنتقی میں ہے کہ کسی شخص نے کسی آدمی کی گردن کاٹ دی مگر ذرا سی حلقوم لگی رہ گئی اور ابھی اس میں روح باقی تھا کہ ایک شخص نے اسے قتل کر دیا تو اس دوسرے آدمی پر قصاص لازم نہ ہوگا اس لئے کہ وہ مردہ (کے حکم میں) ہے پس اگر اس (کی گردن یوں کٹنے) کے بعد اس کی اس حالت میں اس کے بیٹے کی موت واقع ہو گئی تو اس کا وہ بیٹا اس کا وارث قرار پائے گا اور وہ اپنے اس بیٹے کا وارث نہ قرار پائے گا ۴	ذخیرہ	
۶۷	(۱) المنتقی بشرین ولید میں، امام ابو یوسف سے اور ابن سماعہ نے امام محمد سے اس شخص کے بارے میں روایت کیا ہے جس نے کسی آدمی کا ہاتھ عدا کاٹ دیا پھر جس آدمی کا ہاتھ کاٹا گیا اس نے ہاتھ کاٹنے والے کے بیٹے کو عدا قتل کر دیا پھر وہ آدمی جس کا ہاتھ کاٹا گیا تھا ہاتھ کٹنے کی وجہ سے اس کی موت واقع ہو گئی تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) جس کا ہاتھ کاٹا گیا تھا اس کے وارث کے لئے ہاتھ کاٹنے والے پر قصاص لازم ہے ۵ (ب) المنتقی میں دوسرے		

(اور اس کی موت واقع ہو گئی) تو اس کا موجب ان دونوں پر برابر ہوگا اس لئے کہ انسان کبھی ایک ہی زخم سے مر جاتا ہے اور کبھی دس زخموں سے بھی نہیں مرنے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ بزاز بر علی ہاشم عالمگیری ج ۴ ص ۳۸۳ حکم نمبر ۶۴۱/۱۱۷۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶ اور قریب المرگ شخص کے قتل کے متعلق حکم نمبر ۶۴۱/۱۱۷۱ نیز حکم ۶۳/۱۱۷۱ کا پہلا حاشیہ اور حکم نمبر ۶۴۱/۱۱۷۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵ حکم نمبر ۶۴۱/۱۱۷۱ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۱۰۳/۱۱۷۱ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصاً ومن لا يقتل	من يقتل قصاصاً ومن لا يقتل	حوالہ
۱۱۱-	من المنتقى عن محمد وذكر فيه القياس والاستحسان فقال القياس ان على القاطع القصاص وفي الاستحسان لا قصاص وتجب الدية عليه في ماله	من المنتقى عن محمد وذكر فيه القياس والاستحسان فقال القياس ان على القاطع القصاص وفي الاستحسان لا قصاص وتجب الدية عليه في ماله	کذا فی المحيط
۶۸	رجل قتل ابنا لرجل عمداً ثم ان ابا المقتول قطع يد القاتل خطأ ومات من ذلك	رجل قتل ابنا لرجل عمداً ثم ان ابا المقتول قطع يد القاتل خطأ ومات من ذلك	کذا فی المحيط
۶۹	رجل قال انا ضربت فلانا بالسيف فقتلته قال ابو يوسف هو خطأ حتى يقول عمداً	رجل قال انا ضربت فلانا بالسيف فقتلته قال ابو يوسف هو خطأ حتى يقول عمداً	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۷۰	ولو قال ضربت بسيفي فقتلت فلانا او قال وجاءت بسكين فقتلت فلانا ثم قال انما اردت غيره فاصبته دري عنه القتل	ولو قال ضربت بسيفي فقتلت فلانا او قال وجاءت بسكين فقتلت فلانا ثم قال انما اردت غيره فاصبته دري عنه القتل	کذا فی المحيط
۷۱	رجل قال ضربت فلانا بالسيف عمداً ولا ادري انه مات منها ولكنه مات وقال ولي القيل بل مات بضربك فانه لا يقتل به وان قال القاتل مات منها ومن حية نهشته او من ضرب رجل آخر ضربه بالغصا وقال الولي بل مات من ضربك كان القول قول الضارب وعليه نصف الدية	رجل قال ضربت فلانا بالسيف عمداً ولا ادري انه مات منها ولكنه مات وقال ولي القيل بل مات بضربك فانه لا يقتل به وان قال القاتل مات منها ومن حية نهشته او من ضرب رجل آخر ضربه بالغصا وقال الولي بل مات من ضربك كان القول قول الضارب وعليه نصف الدية	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۷۲	اذا قتل القاتل رجلاً اجنبياً فان كان القتل عمداً يجب القصاص وان كان خطأ تجب الدية على عاقلته فان قال ولي القتل بعد ما قتله الاجنبى كنت امرته بقتله ولا بدنة له على ذلك لا يصدق	اذا قتل القاتل رجلاً اجنبياً فان كان القتل عمداً يجب القصاص وان كان خطأ تجب الدية على عاقلته فان قال ولي القتل بعد ما قتله الاجنبى كنت امرته بقتله ولا بدنة له على ذلك لا يصدق	کذا فی المحيط
۷۳	صفان من المسلمين والمشركين التقيا فقتل مسلم مسلماً على ظن انه مشرك لا قصاص عليه وعليه الكفارة وتجب الدية	صفان من المسلمين والمشركين التقيا فقتل مسلم مسلماً على ظن انه مشرك لا قصاص عليه وعليه الكفارة وتجب الدية	کذا فی شرح الجامع الصغير للمصنف والشهيد

۱- قیاس اور استحسان کے متعلق حکم نمبر ۲۲۷ کے حاشیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل کا ۵ اور ترتیب الدلائل کی تفصیل کے س کے ج کا ۷
 ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۲۷ حکم نمبر ۲۷، ۵۲۷ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ حکم نمبر ۲۷، ۱۱۴۲ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ حکم نمبر ۲۷، ۱۱۴۱
 قتل خطا کے متعلق ۱۴۱۹ نیز ۲۷، ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵ حکم نمبر ۲۷، ۱۱۴۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵ حکم نمبر ۲۷، ۱۱۴۱ مع حاشیہ ۲۷ کا ۷

دفعات شق نمبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں اس کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۱ -	مقام پر پہی مسئلہ امام محمد سے مروی ہے اور اس میں اس کا حکم از روئے قیاس اور از روئے استحسان مذکور ہے تو آپ نے فرمایا کہ از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ ہاتھ کاٹنے والے اس شخص پر قصاص لازم ہے اور از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ اس پر قصاص لازم نہیں ہے اور اس پر اس کے مال میں سے دیت لازم ہوگی ۷۸	محیط	
۹۸	کسی شخص نے کسی آدمی کے بیٹے کو جان بوجھ کر قتل کر دیا پھر مقتول کے باپ نے قاتل کا ہاتھ خطا کاٹ دیا اور اس کاٹنے کی وجہ سے اس قاتل کی موت واقع ہوگئی تو یہ (اس کا) قصاص قرار پائے گا اور مقتول (بیٹے) کے باپ پر اس (مردہ) قاتل کے وارث کے لئے دیت لازم نہ ہوگی ۷۹	محیط	
۹۹	کسی شخص نے یوں کہا کہ میں نے فلاں شخص کو تلوار سے ضرب لگائی اور اسے قتل کر دیا تو اس کے حکم کے متعلق امام ابو یوسف کا قول ہے کہ یہ (قتل، خطا) پر محمول ہوگا جب تک کہ وہ یوں نہ کہے کہ (میں نے) عمداً (ایسا) کیا ۷۹	قاضیخان	
۷۰	اگر کسی شخص نے یوں کہا کہ میں نے اپنی تلوار سے ضرب لگائی اور اسے قتل کر دیا یا اس نے یوں کہا کہ میں نے چھری گھونپ دی پس فلاں آدمی کو قتل کر دیا پھر اس نے یہ کہا کہ میں نے اس کے غیر (کے قتل) کا ارادہ کیا تھا اور (غلطی سے) اسے ضرب لگادی تو (اس صورت میں) اس سے قتل (یعنی قصاص) ہٹا دیا جائے گا ۸۰	محیط	
۷۱	(۱) اگر کسی شخص نے یوں کہا کہ میں نے فلاں آدمی کو عمداً تلوار سے ضرب لگائی اور میں نہیں جانتا کہ اس کی موت اس ضرب سے واقع ہوئی ہے لیکن وہ مر گیا ہے۔ اور مقتول کے وارث نے یہ کہا کہ بلکہ وہ تیری ضرب سے ہی مر رہا ہے تو (اس صورت میں ضرب لگانے والے) اس شخص کو قصاص میں قتل نہ کیا جائے گا (ب) اور اگر اس قاتل نے یوں کہا کہ اس کی موت اس ضرب سے اور سانپ کے ڈسنے سے یا ایک اور آدمی کی ضرب سے ہوئی جس نے اسے لالچی سے ضرب لگائی ہے اور مقتول کے وارث نے یہ کہا کہ بلکہ وہ تیری ضرب سے ہی مر رہا ہے تو (اس صورت میں) ضرب لگانے والے کے قول کا اعتبار ہو اور اس پر نصف دیت لازم ہوگی ۸۱	قاضیخان	
۷۲	جب قاتل کو کسی اجنبی شخص (یعنی غیر وارث) نے قتل کر دیا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر وہ قتل عمد ہو قصاص لازم ہے اور اگر وہ قتل خطا ہو تو اس کی عاقبت پر دیت لازم ہوگی۔ اور اگر اس قاتل کو اس اجنبی کے قتل کرنے کے بعد، مقتول کے وارث نے یہ کہا کہ میں نے اس اجنبی کو اس قاتل کے قتل کا حکم دیا تھا اور اس پر اس کے گواہ نہیں ہیں تو اس کے یوں کہنے کی تصدیق نہ کی جائے گی ۸۲	محیط	
۷۳	(۱) مسلمانوں اور مشرکوں کی دونوں صفیں (لڑائی میں) باہم مقابل ہوئیں تو کسی مسلمان نے کسی مسلمان کو مشرک لگان کر قتل کر دیا تو اس قاتل پر قصاص لازم نہیں ہے البتہ اس پر کفارہ اور دیت لازم ہے۔	شرح جامع صغیر	

۱۱۹۰ ملاحظہ ہوں (متنزم) ۷۷ قتل کے وارث کے متعلق حکم نمبر ۷۲ ملاحظہ ہو نیز حکم نمبر ۷۳ ملاحظہ ہو (متنزم)

۷۷ جیسا کہ درخت الخوارزمی میں ہے اور لکھا کہ اس لیے (اس کی تصدیق نہ کی جائے گی) کہ اس سے غیر یعنی پہلے قاتل کے وارث کا حق ساقط ہوتا ہے مفہوم ماخوذ از درخت الخوارزمی المختار ج ۵ صفحہ ۳۸۴ حکم نمبر ۷۲ کے دوسرے حاشیہ کا باب اور حکم نمبر ۷۳ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متنزم)

حواله	من يقتل قصاصا ومن لا يقتل	الباب الثاني فيمن يقتل قصاصا ومن لا يقتل	تعاوشق نمبر
كذا في الهداية	كذا في الهداية	قالوا إنما تجب الدية إذا كانوا مختلفين فإن كان في صف المشركين لا تجب لسقوط عصمته بتكثير سوادهم	١١٤١ -
كذا في التبیین	كذا في التبیین	ومن شهر على المسلمين سيفاً وجب قتله ولا شيء بقتله وكذلك إذا شهر على رجل سلاحاً فقتله أو قتله غيره دفعاعنه فلا يجب بقتله شيء ولا يختلف بين أن يكون بالليل أو النهار في المصر أو خارج المصر	٤٣
هكذا في الكافي	هكذا في الكافي	ومن شهر عليه عصا ليل في مصر أو نهاراً في غير مصر فقتله المشهور عليه عمداً فلا شيء عليه وإن شهر عليه عصا نهاراً في المصر فقتله المشهور عليه عمداً قتل به عندنا حنيفة وعندنا لا قصاص عليه	٤٥
كذا في الهداية	كذا في الهداية	وإن شهر المجنون على غيره سلاحاً فقتله المشهور عليه عمداً فعليه الدية في ماله وعلى هذا الصبي والدابة	٤٦
كذا في الكافي	كذا في الكافي	ومن شهر على رجل سلاحاً فضربه وانصرف ثم إن المضروب ضرب الضارب ضربة وقتله فعلى القاتل القصاص وهذا إذا ضربه الأول وكف عن الضرب على وجه لا يريد ضربه ثانياً	٤٧
كذا في خزائن المفتين	كذا في خزائن المفتين	ومن شهر على غيره سلاحاً في المصر فضربه ثم قتله الآخر فعلى القاتل القصاص معناه إذا ضربه فانصرف	٤٨

۱۔ ہلایہ میں مزید لکھا ہے کہ اسلئے کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ من کثر مवाद قوم فلو منہم، الحدیث یعنی جس نے کسی قوم کی جماعت میں اضافہ کیا تو وہ ان میں سے ایک ہے الخ
ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۶۷ نیز حکم نمبر ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۱۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ جیسا کہ ہلایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ اسلئے کہ حضور صلی اللہ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ،
من شہر علی المسلمین سیفا فتک اطل دہم، الحدیث یعنی جس نے مسلمانوں پر ہتھیار اٹھایا یعنی ہتھیار سے حملہ کیا تو اس کے قتل کرنے میں قصاص نہیں ہے اور لکھا
ہے کہ اسلئے بھی کہ وہ بغاوت کنندہ ہے اور اس کی بغاوت کی وجہ سے اس کے خون کی عمت ساقط ہے نیز اس لئے اسے قتل کر سکتا ہے کہ اپنے آپ کو قتل ہونے سے بچانے کے لئے
اس حملہ آور نے راستہ متعین کر دیا ہے نیز لکھا ہے کہ ہتھیار سے قتل کرنے میں دیر نہیں لگتی پس اسے بجاؤ حاصل کرنے کے لئے اس (حملہ آور) کے قتل کا احتیاج ہوتا ہے مفہوم
فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۶۷، ۵۶۸، حکم نمبر ۸۰۷۴، ۶۰، ۳۵، ۳۶، ۱۱۳ اور ۲۰۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ جیسا کہ ہلایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ
کہ جب شخص نے کسی آدمی پر رات کے وقت ہتھیار سے حملہ کیا یا رات کو شہر میں یا دن کو شہر سے باہر راستہ میں لالچی سے حملہ کیا اور اس حملہ آور کو اس آدمی نے عبد القتل کر دیا تو اس پر
وقصاص دیتے ہیں (ے) کوئی شی لازم نہیں ہے جیسا کہ ہم نے بیان کیا ہے اور لکھا ہے کہ ہتھیار سے تو دیر نہیں لگی اور جھوٹی لالچی سے قتل کرنے میں اگرچہ دیر لگ سکتی ہے مگر رات کے

دفعہ نمبر	دوسرا باب، جو قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو بہین کے احکام	قصاص میں قابل قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۱ -	(ب) فقہائے نے کہا ہے کہ (اس مذکورہ صورت میں) دیت کا واجب ہونا تب ہوگا جب وہ باہم مختلط ہو اور اگر وہ (مقتول مسلمان) مشرکوں کی صف میں تھا تو ان کی جماعت میں اضافہ کرنے کی وجہ سے اس کے خون کی عصمت ساقط ہو کر اس کی دیت لازم نہ ہوگی۔	ہدایہ	
۴۴	جس شخص نے مسلمانوں پر تلوار کھینچی (یعنی حملہ کیا) تو اس کا قتل کر دینا واجب ہے اور اس کے قتل کر دینے میں (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے اسی طرح جب کسی (مسلمان) شخص نے کسی (مسلمان) آدمی پر ہتھیار اٹھایا (یعنی حملہ کیا) تو اس مسلمان نے اسے قتل کر دیا یا اس کے علاوہ کسی شخص نے اس (مسلمان) کے دفاع کے لئے ہتھیار سے حملہ کرنے والے اس شخص کو قتل کر دیا تو اس کے قتل میں (قصاص و دیت سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی ایسا واقعہ رات کو ہوا یا دن کو، شہر میں ہوا یا شہر سے باہر، حکم مختلف نہ ہوگا۔	تبیین	
۷۵	(۱) جس شخص نے رات کے وقت شہر کے اندر یا دن کے وقت شہر کے باہر کسی مسلمان شخص پر لٹھی اٹھائی (یعنی حملہ کیا) تو جس نے لٹھی اٹھائی گئی اس نے اسے جان بوجھ کر قتل کر دیا تو اس پر (قصاص و دیت میں سے) کچھ لازم نہیں ہے (ب) اور اگر دن کے وقت شہر کے اندر لٹھی سے حملہ کیا تو جس پر حملہ کیا گیا اس نے اسے عمدہ قتل کر دیا تو امام ابو حنیفہ کے ہاں قاتل کو اس کے قصاص میں قتل کیا جائے گا اور صاحبین کے ہاں اس پر قصاص نہیں ہے۔	کافی	
۷۶	(۱) اگر کسی مجنون شخص نے غیر مجنون پر ہتھیار سے حملہ کیا اور جس پر حملہ کیا گیا اس نے اسے عمدہ قتل کر دیا تو اس پر اس کے مال میں دیت لازم ہے اور (نابالغ) بچہ اور جانور کی صورت میں بھی یہی حکم ہے۔	ہدایہ	
۷۷	جس شخص نے کسی آدمی پر ہتھیار سے حملہ کیا اسے (ایک) ضرب لگائی اور واپس ہو گیا پھر مضروب نے ضرب لگانے والے کو ایسی ضرب لگائی کہ اسے قتل کر دیا تو قاتل پر قصاص لازم ہے اور یہ حکم اس صورت میں ہے کہ پہلے ضرب لگانے والے شخص نے اسے ضرب لگائی اور مزید ضرب لگانے سے بایں طور رک گیا کہ وہ اسے دوبارہ ضرب لگانے کا ارادہ نہیں رکھتا ہے۔	کافی	
۷۸	جس شخص نے شہر میں کسی آدمی پر ہتھیار سے حملہ کیا اور اسے (ایک) ضرب لگائی پھر ضرب لگانے والے شخص کو کسی اور شخص نے قتل کر دیا تو قاتل پر قصاص لازم ہے اور اس سے مراد یہ ہے کہ جب ضرب لگانے والے اس شخص نے اسے ضرب لگائی تو واپس ہو گیا (اور اس کا ارادہ مزید ضرب کا نہ تھا)۔	خزانہ مفتین	

وقت مدد نہیں پہنچتی اور اسی طرح دن کے وقت شہر سے باہر راستہ میں مدد نہیں پہنچتی پس اس نے حملہ آور کو قتل کیا تو اس کا خون رائیگاں ہے اور شائع نے کہا ہے کہ اگر لٹھی باہر ہو کہ اس سے قتل کرے تو دیر نہیں لگی کیونکہ وہ لٹھی بڑی ہے تو صاحبین کے ہاں اس کے متعلق ہتھیار کی طرح ہونے کا احتمال ہے۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ مع بین السطور ہدایہ ج ۴ ص ۵۶۷، ۵۶۸۔

حکم نمبر ۳۰ مع حواشی اور نمبر ۴۴ مع حواشی ۱۱۷۱ کا مشہد ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۷ چنانچہ ہدایہ میں مزید لکھا ہے کہ کیونکہ اس نے معصوم ملوک مال کو عمدہ تلف کیا ہے اس لئے کہ ہاتھ رکھنا اس کی عصمت ساقط نہیں کرتا اور یہی مال مجنون اور بچہ کا ہے۔ بایں وجہ کہ ان کا اختیار صحیح نہیں ہے اور چونکہ ان کی شرکے دفعیہ کے لئے مبیع امر موجود ہے لہذا قصاص واجب نہ ہوگا اور دیت واجب ہوگی اور ماشیہ میں بحوالہ عنایہ لکھا ہے کہ اس جانور کی قیمت کا ضامن ہوگا۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ مع ماشیہ ج ۴ ص ۵۶۸ حکم نمبر ۱۱۷۱ کا مشہد ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۷ حکم نمبر ۱۱۷۱ کا مشہد ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۷ جیسا کہ ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ ایسے حکم (مذکورہ صورت میں) اس کے واپس ہونے سے وہ مجاز نہ رہا اور اس کی عصمت لوٹ آئی اور ماشیہ میں ہے کہ جب سپر قیلا لٹھی یا تو اس کی شرکے چنے کیلئے اس کا خون حلال ہو گیا اور جب حملہ آور نے اسے قتل نہ کیا اور رک گیا تو اس کی شرکے دفع ہو گئی لہذا اس کے خون کی عصمت لوٹ آئی پس اسے قتل کرنا معصوم شخص کا قتل قرار پاتا ہے۔ قصاص ہوگا مفہوم ماخوذ از ہدایہ مع ماشیہ ج ۴ ص ۵۶۸ حکم نمبر ۱۱۷۱ کا مشہد ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۷ جیسا کہ ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ ایسے حکم (مذکورہ صورت میں) اس کے واپس ہونے سے وہ مجاز نہ رہا اور اس کی عصمت لوٹ آئی اور ماشیہ میں ہے کہ جب سپر قیلا لٹھی یا تو اس کی شرکے چنے کیلئے اس کا خون حلال ہو گیا اور جب حملہ آور نے اسے قتل نہ کیا اور رک گیا تو اس کی شرکے دفع ہو گئی لہذا اس کے خون کی عصمت لوٹ آئی پس اسے قتل کرنا معصوم شخص کا قتل قرار پاتا ہے۔ قصاص ہوگا مفہوم ماخوذ از ہدایہ مع ماشیہ ج ۴ ص ۵۶۸ حکم نمبر ۱۱۷۱ کا مشہد ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۷

حوالہ	من یقتل قصاصا ومن لا یقتل	الباب الثاني فیمن یقتل قصاصا ومن لا یقتل	دفعاً وشرعاً
کذا فی المداہیۃ	ومن دخل علیہ غیرہ لیلًا واخرج السرقة فاتبعه وقتله فلا شئ علیہ وتأویل المثله ان کان لا یتمکن من الاستراد الا بالقتل	۸۰	۴۹-۱۱۴۱
کذا فی العینی شرح المداہیۃ	والله اعلم	القصاص	

دفعہ و شرح نمبر	دوسرا باب، جو شخص قصاص میں قتل کیا جاسکتا ہے اور جو نہیں اے احکام قصاص میں قتل اور ناقابل قتل شخص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۹-۷۹	<p>جس شخص پر رات کے وقت کوئی آدمی داخل ہوا اور چوری کے لئے مال نکالا پس اس (مالک) نے اس کا پیچھا کیا اور اسے قتل کر دیا تو اس پر (قصاص و دیت میں سے) کچھ لازم نہیں ہے اور اس مسئلہ کی تاویل یہ ہے کہ یہ حکم اس صورت میں ہے کہ وہ اس کے قتل کے بغیر اس سے چوری کا مال واپس نہ لے سکتا تھا لے</p> <p>۸۰ اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ (مالک) زور سے آواز کرتا تو وہ (چور) لیا ہو اماں چھوڑ کر چلا جاتا مگر اس نے ایسا نہ کیا بلکہ اسے قتل کیا تو اس پر قصاص لازم ہے ۷۲ ۷۳</p> <p>واللہ اعلم</p>	<p>ہدایہ</p> <p>یعنی شرح ہدایہ</p>
۳۷ قصاص کی مزید جزئیات کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۹ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)		

حوالہ	فیمین یستوفی القصاص	الباب الثالث فیمین یستوفی القصاص	لافتاوشقنمبر
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>الباب الثالث فیمین یستوفی القصاص</h2> <p>دفعات ۱۱۷۲ تا ۱۱۷۳ - عنوان ۱ - تعداد شق ۱۳</p> <p>۱۱۷۲ - مستوفی القصاص</p> <p>۱ ب استیفاء القصاص لابنته الصغیر فی النفس و فیما دون النفس ویستحق القصاص من یستحق میراثه علی فرائض اللہ تعالیٰ فیدخل فیہ الزوج والزوجة وکذا الدیة</p> <p>کذا فی فتاویٰ قاضی خان</p>	

۱ جان یا جان سے کم میں باپ یا بیٹی یا حاکم مجاز کی طرف سے قصاص لینے یا صلح کرنے یا معاف کرنے کے حق کے متعلق مندرجہ حوالہ جات ملاحظہ ہوں

(۱) فتاویٰ قاضی خان میں

(۱) باپ کے متعلق لکھا ہے کہ باپ کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ اپنے چھوٹے (یعنی نابالغ) بیٹے کی جان تلف کرنے کا قصاص لے اور باپ کو یہ حق (بھی) حاصل ہے کہ وہ جان سے کم تلف کرے۔
 قصاص لے باپ کو یہ حق بھی حاصل ہے کہ وہ جان تلف کرے اور جان سے کم تلف کرنے میں صلح کرے (البتہ حکم ۱۱۷۲ ملاحظہ ہو۔ نیز حکم نمبر ۶۸ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۲ ملاحظہ ہوں) (۲) وصی (یعنی وصیت یافتہ) کے متعلق لکھا ہے کہ وصی کو یہ حق حاصل نہیں ہے کہ وہ (موصی اللہ کی) جان تلف کرنے کا قصاص لے البتہ اسے یہ حق حاصل ہے کہ وہ جان سے کم تلف کرنے میں قصاص لے۔ وصی کو یہ حق (بھی) حاصل ہے کہ وہ جان سے کم تلف کرنے میں صلح کرے اور جان تلف کرنے میں صلح کرنے کے (حق کے) متعلق روایات مختلف ہیں، جامع مغیر میں ہے کہ اسے یہ حق حاصل ہے اور الصلح میں مذکور ہے کہ اسے یہ حق نہیں ہے۔

(۳) قاضی (یعنی حاکم مجاز) کے متعلق لکھا ہے کہ امام محمدؒ سے بعض روایات میں مذکور ہے کہ قاضی، چھوٹے (یعنی نابالغ) کا قصاص لینے کا حق نہیں رکھتا نہ جان میں اور نہ جان سے کم میں اور نہ اسے صلح کرنے کا حق ہے اور الصلح میں مذکور ہے کہ جب کسی نے کسی ایسے آدمی کو عمد ا قتل کیا جس کا کوئی وارث نہیں تو امام (یعنی حاکم مجاز) کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ اس قاتل کو قصاص میں قتل کر دے اسے یہ حق بھی حاصل ہے کہ وہ صلح کرے اور اسے یہ حق نہیں ہے کہ وہ معاف کر دے مفہوم فی الجملہ ماخوذ از فتاویٰ قاضی خان علی ہاشم عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۴۲

(ب) رد المحتار میں ہے کہ حاصل یہ ہے کہ جیسا کہ غایۃ البیان میں البززدی سے منقول ہے کہ

(۱) اسپر روایات متفق ہیں کہ باپ کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ جان تلف کرنے کا قصاص لے اور اسے یہ حق بھی حاصل ہے کہ وہ جان سے کم میں قصاص لے باپ کو یہ حق بھی حاصل ہے کہ وہ جان میں اور جان سے کم میں صلح کرے باپ کو یہ حق نہیں ہے کہ وہ معاف کر دے (البتہ رد مختار و رد المحتار ج ۵ ص ۳۸۲ میں ہے کہ جان یا جان سے کم میں باپ دیت سے کم پر صلح کرے تو صحیح نہیں بلکہ پوری دیت واجب ہوگی۔ وھکذا فی النہایۃ)

دفعہ و متن نمبر	تیسرا باب، جو شخص قصاص لینے کا حق دار ہے اسکے احکام	قصاص لینے کا حق دار اور اسکے احکام کا بیان	حوالہ
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>تیسرا باب، جو شخص قصاص لینے کا حق دار اور اس کے احکام</h2> <p>دفعات ۱۱۴۲ تا ۱۱۴۲ - عنوان ۱ - تعدد ادا شدہ ۱۴</p> <h3>۱۱۴۲ - قصاص لینے کا حق دار</h3> <p>۱) باپ کو اپنے چھوٹے (یعنی نابالغ) بیٹے کا قصاص لینے کا حق حاصل ہے جان تلف کرنے کے قصاص میں بھی اور جان سے کم (تلف کرنے کے قصاص) میں بھی لے اور ہر وہ شخص قصاص لینے کا حق رکھتا ہے جو اللہ تعالیٰ کے مقرر کردہ حقوق کے بموجب میراث میں مستحق ہے ۲۔ پس قصاص لینے کے حق میں فائدہ اور ہیوی بھی ملتا ہوں گے اور اسی طرح دیت کے متعلق حکم ہے۔</p>	فانی خان

(۲) اس پر بھی روایات متفق ہیں کہ وصی کو یہ حق حاصل نہیں ہے کہ وہ جان تلف کرنا قصاص لے لے بشتر وصی کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ جان سے کم تلف کرنے کا قصاص لے۔ وصی کو یہ حق بھی حاصل ہے کہ وہ جان سے کم میں صلح کرے اور وصی کو یہ حق حاصل نہیں ہے کہ وہ معاف کر دے۔ اور اس میں روایات مختلف ہیں کہ وصی، جان تلف کرنے کی صورت میں مال پر صلح کر سکتا ہے یا نہ، جامع مغیر میں ہے کہ اس کی یہ صلح صحیح ہے اور کتاب الصلح میں ہے کہ صحیح نہیں ہے اور الرملی نے پہلی روایت کو ترجیح دی ہے، یعنی یہ کہ جامع مغیر کی روایت کو ترجیح ہے)

(۳) درختار میں ہے کہ مذکورہ جملہ احکام میں زیادہ صحیح حکم کے بموجب، قاضی، باپ کے حکم میں ہے، مثلاً کوئی شخص قتل ہوا اس کا کوئی وارث نہیں ہے، تو قاضی کو حق حاصل ہے کہ وہ قاتل کو قصاص میں قتل کر دے اسے یہ حق بھی حاصل ہے کہ صلح کر لے۔ البتہ اسے یہ حق حاصل نہیں ہے کہ وہ معاف کر دے اسلئے اس میں عام لوگوں کیلئے ضرر ہے۔ منہوم فی الجملہ ماخوذ از منہ المحتار و درختار مع رد المحتار ج ۵، ۳۸۳، حکم نمبر ۱۱۴۲، ۹ تا ۱۱، ۱۴۵ نیز حکم نمبر ۱۱۴۲، ۱۱۹۰، مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

۴۔ (۱) چنانچہ مستحقین قصاص کی ترتیب کے متعلق بحوالہ الامدادیہ کتاب الاختیار میں ہے کہ قصاص لینے کے حق میں زیادہ حقدار، مقتول کا بیٹا ہے پھر بیٹے کا بیٹا نیچے کے سلسلہ تک پھر باپ پھر باپ کا باپ اور پر کے سلسلہ تک پھر وہ بھائی جو ماں اور باپ کی طرف ہو یعنی سگا بھائی ہو، پھر وہ بھائی جو باپ کی طرف سے ہو پھر ماں اور باپ کی طرف سے بھائی کا بیٹا پھر باپ کی طرف سے بھائی کا بیٹا پھر (حقیقی) چچے پھر باپ کے چچے پھر دادا کے چچے علی الترتیب۔ ماخوذ از کتاب الاختیار مترجم بمولانا سلاطین علی مہتمم

بحوالہ الامدادیہ اور حاکمہ میں ترتیب کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ ملاحظہ ہو (مترجم) (ب) منہ المحتار میں ہے کہ قصاص کے وارث کو حق حاصل ہے کہ وہ خود قصاص لے یا قصاص لینے کے لئے کسی غیر کو کہے جیسا کہ ہذا پر میں صراحت ہے لیکن اس غیر کو یہ حق نہیں ہے کہ وہ اپنے مؤکل کی غیر عافری میں قصاص لے جیسا کہ القہستانی میں ہے منہوم ماخوذ از منہ المحتار ج ۵، ۳۸۳، حکم نمبر ۱۱۴۱، ۴۲ نیز حکم نمبر ۱۱۴۲، ۱۱۹۰، مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	الباب الثالث فیمن یستوفی القصاص	فیمن یستوفی القصاص	حوالہ
۱۱۶۲-۲	ولیس لبعض الورثة استیفاء القصاص اذا كانوا كبارا حتى یجتمعوا وولیس لهم ولا لاحد منهم ان یؤکل باستیفاء القصاص	ولیس بعض الورثة استیفاء القصاص اذا كانوا كبارا حتى یجتمعوا وولیس لهم ولا لاحد منهم ان یؤکل باستیفاء القصاص	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۳	والقصاص ینسحقه المقتول ثم یخلفه وارثه	والقصاص ینسحقه المقتول ثم یخلفه وارثه	کذا فی الهدایة
۴	واذا قتل الرجل عمدا وله ولی واحد فله ان یقتله قصاصا قضی القاضی به او لم یقض ویقتله بالسیف ویحزرقبته واذا اراد ان یقتله بغير السیف منع عن ذلك ولو فعل ذلك یعزر الا انه لا ضمان علیه ویصیر مستوفیا حقه باى طریق قتلہ	واذا قتل الرجل عمدا وله ولی واحد فله ان یقتله قصاصا قضی القاضی به او لم یقض ویقتله بالسیف ویحزرقبته واذا اراد ان یقتله بغير السیف منع عن ذلك ولو فعل ذلك یعزر الا انه لا ضمان علیه ویصیر مستوفیا حقه باى طریق قتلہ	کذا فی المحيط
۵	اذا قتل ولی المعتوه فلا یبیه ان یقتل وله ان یصلح وولیس له ان یعفو وکذا ان قطعت ید المعتوه عمدا والوصی بمنزلة الاب فی جمیع ذلك الا انه لا یقتل یندرج تحت هذا الاطلاق الصالح عن النفس واستیفاء القصاص فی الطرف والضبی بمنزلة المعتوه فی هذا والقاضی بمنزلة الاب فی الصحیح	اذا قتل ولی المعتوه فلا یبیه ان یقتل وله ان یصلح وولیس له ان یعفو وکذا ان قطعت ید المعتوه عمدا والوصی بمنزلة الاب فی جمیع ذلك الا انه لا یقتل یندرج تحت هذا الاطلاق الصالح عن النفس واستیفاء القصاص فی الطرف والضبی بمنزلة المعتوه فی هذا والقاضی بمنزلة الاب فی الصحیح	کذا فی الهدایة
۶	واجمعوا علی ان القصاص اذا کان کله للصغیر لیس للاخ الکبیر دلیلة الاستیفاء	واجمعوا علی ان القصاص اذا کان کله للصغیر لیس للاخ الکبیر دلیلة الاستیفاء	کذا فی المحيط

۱۔ اور اگر وارث قصاص غیر بالغ ہو تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۲، ۱۴ ۱۱۶۵ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ امام ابو حنیفہ رحمہ کے ہاں قتل کے ثابت کرنے میں مدعی اور مدعا علیہ کی طرف سے وکالت مقبول ہے۔ امام ابو یوسف رحمہ کے آخری قول میں مقبول نہیں ہے اور امام محمد رحمہ کا قول مضطرب ہے نیز لکھا ہے کہ جان کا قصاص اور جان سے کم کا قصاص لینے کے لئے ہمارے ہاں وکیل تب ہی قصاص لے گا کہ مؤکل حاضر ہو (حکم نمبر ۱۱۶۲ کے دوسرے حاشیہ کا) ب۔ ملاحظہ ہو، وکیل جب قاضی (یعنی حاکم مجاز) کی مجلس میں یہ اقرار کرے کہ (قصاص) طلب کرنے والے نے معاف کر دیا ہے تو اس کا یہ اقرار صحیح قرار پاتا ہے اسی طرح (قصاص کے لئے) مطلوب شخص (یعنی مدعا علیہ) اپنے مؤکل پر قصاص واجب ہونے کا اعتراف کرے تو اس کا یہ اقرار از روئے قیاس صحیح قرار پاتا ہے اور از روئے استحسان صحیح نہیں قرار پاتا۔ نیز لکھا ہے کہ قتل خطا ثابت کرنے کے لئے وکالت، اور عمد ایسے زخم، جن میں قصاص نہیں ہوتا انہیں ثابت کرنے کے لئے وکالت، بمنزلہ وکالت بالمال کے ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی ہامش عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۵۳، ص ۴۵۴ حکم نمبر ۱۵۷ ۱۵۸ نیز حکم نمبر ۱۹ ۱۱۶۸ ملاحظہ ہوں (مترجم)

ردیف و متن نمبر	تیسرا باب، جو شخص قصاص لینے کا حق دار ہے اسکے احکام	قصاص لینے کا حق دار اور اس کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۱۱۷۲	(ا) جب وارث لوگ بالغ ہوں تو جب تک وہ سب متفق نہ ہوں تب تک بعض وارثوں کو یہ حق نہ ہوگا کہ وہ قصاص لینے (ب) اور سب وارثوں یا کسی ایک وارث کو یہ حق نہیں ہے وہ کسی کو اپنا وکیل کرے کہ وہ قصاص لے لے ۳	قصاص لینے کا اصل مستحق مقتول ہوتا ہے پھر اس کا وارث بطور خلیفہ (یعنی بطور نائب اور قائم مقام کے) قصاص کا مستحق ہوتا ہے ۳	قاضیخان
۴	(ا) جب کوئی آدمی عمدتاً قتل کیا گیا اور اس کا ایک ہی وارث ہے تو اسے یہ حق حاصل ہے کہ وہ اس قاتل کو قصاص میں قتل کر دے خواہ قاضی نے اس کے قصاص کا فیصلہ دیا ہو یا نہ (ب) قاتل سے قصاص لینے میں، مقتول کا وارث اسے تلوار سے قتل کرے گا اور اس کی گردن کاٹے گا (ج) اور اگر (مقتول کا) وارث، قاتل کو تلوار کے علاوہ کسی اور چیز سے قتل کرنے کا ارادہ کرے تو اسے اس سے منع کیا جائے گا اور اگر اس نے اسے تلوار کے علاوہ سے قتل کیا تو اسے تعزیری سزا دی جائے گی لیکن اس پر کوئی ضمان لازم نہیں ہے (د) اور اس نے جس طریق سے بھی اسے قتل کیا وہ (قصاص لینے کے متعلق) اپنا حق پالینے والا قرار پائے گا ۴	ہدایہ	محیط
۵	(ا) معنویہ (یعنی خفیف العقل، مدہوش، شخص کا ولی (یعنی قریبی وارث) قتل کیا گیا تو اس (معنویہ) کے باپ کو حق حاصل ہے کہ وہ اس (کے قصاص میں قاتل کو قتل کر دے اور اسے یہ حق بھی حاصل ہے کہ وہ صلح کرے البتہ اسے یہ حق نہیں ہے کہ معاف کر دے۔ اسی طرح اگر معنویہ کا ہاتھ عمدتاً کاٹا گیا تو یہی حکم ہے (یعنی اس کے ولی کو قصاص اور صلح کا حق ہے معاف کرنے کا حق نہیں ہے (ب) اور وصی (یعنی وصیت یافتہ) ان مذکورہ احکام میں بمنزلہ باپ کے ہے سوائے اس کے کہ وہ (قاتل کو قصاص میں) قتل نہیں کر سکتا۔ اور (وصی کے متعلق) اس (مذکورہ) اطلاق کی ذیل میں، جان (تلف کرنے) میں صلح کرنا اور عضو (تلف کرنے) میں قصاص لینا شامل ہے اور (ان احکام میں) نابالغ بچہ معنویہ کے حکم میں ہے (ج) اور قاضی (یعنی حاکم مجاز) صحیح حکم کے بموجب بمنزلہ باپ کے ہے ۵	ہدایہ	محیط
۶	اور اس پر فقہان کا اجماع ہے کہ جب قصاص لینے کا حق کل کا کل نابالغ کے لئے ہو تو بڑے بھائی کو قصاص لینے کی تولیت حاصل نہیں ہے ۶		محیط

۳۳۱/۱۱۷۲ کا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۳۱/۱۱۷۲ مع حاشی اور ۳۳۱/۱۱۷۲ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۳۱/۱۱۷۲ چنانچہ ہدایہ مع بین السطور و حاشیہ ہدایہ میں ہے کہ جب معنویہ شخص کا ولی قتل کیا گیا تو معنویہ کے باپ کو حق حاصل ہے کہ وہ قصاص میں قاتل کو قتل کر دے مثلاً جب معنویہ کا بیٹا قتل کیا گیا تو معنویہ کے باپ کو یعنی مقتول کے دادا کو قصاص لینے کا حق حاصل ہے اس لئے کہ قصاص سینوں کی تشفی کے لئے مشروع ہے اور باپ کے ہاں بیٹے کا ضرر اپنا ہی ضرر قرار پاتا ہے پس اسے قصاص حاصل کرنے کی تولیت حاصل ہے اور بھائی کے متعلق ایسا نہیں ہے۔ مفہوم فی الجملہ ما خود از ہدایہ مع بین السطور و حاشیہ ہدایہ ج ۳ ۵۶۲ ملاحظہ ہو معنویہ کے مفہوم کے متعلق حکم ۳۳۱/۱۱۷۲ کا پہلا ماشیہ نیز حکم نمبر ۱۵۱/۱۱۷۲ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۵۱/۱۱۷۲ مع حاشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۵۱/۱۱۷۲ حکم نمبر ۱۵۱/۱۱۷۲ مع حاشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۵۱/۱۱۷۲

دفعہ و شمار	الباب الثالث فيمن يستوفي القصاص	فيمن يستوفي القصاص	حوالہ
۱۱۷۲-۷	واذا كان القصاص بين صغير وكبير فللكبير استيفاءه عند أبي حنيفة ر وقال ليس له ذلك الا ان يكون الشريك اباه فيستوفيه وعلى هذا الخلاف اذا كان شريك الكبير معتموما او مجنوناً وهو اخ له وكذلك للسلطان استيفاءه مع الكبير عند خلا فاللهما ر	کذا فی محیط السرخی	
۸	ولو كان الكل صغيراً قيل الاستيفاء الى السلطان وقيل ينظر الى بلوغهم او بلوغ احدهم	کذا فی محیط السرخی	
۹	ومن قتل ولادى له فللسلطان ان يستوفي القصاص وكذلك القاضي	کذا فی الاختیار شرح المتحار	
۱۰	واذا قتل العبد عمداً فالقصاص لسيده والمدبر والمدبرة وام الولد وولدها بمنزله العبد	کذا فی محیط السرخی	
۱۱	سجل له عبدان قتل احدهما الآخر عمداً فلمولى ان يستوفي القصاص من القاتل	کذا فی المحيط	
۱۲	في الملبسوط عبد مشترك بين الصغير والكبير فقتل ليس للكبير استيفاء القصاص قبل ان يدرك الصغير بالاجماع ۷	کذا فی العینی شرح الهدایة	
۱۳	ولو قتل رجلان رجلاً فعفى الولي عن احدهما كان له ان يقتل الآخر	کذا فی فتاوی قاضیخان	
۱۴	وكذا لو قتل رجلين فعفى احد ولي المقتولين فلولي الآخر ان يقتله	کذا فی فتاوی قاضیخان	
	والله اعلم		

۱۔ جیسا کہ الجوهرة النيرة میں ہے اور لکھا ہے کہ اس لئے کہ حضرت حسن بن علی رضی اللہ عنہ نے ابن بلجم (خارجی) سے قصاص لیا تھا حالانکہ حضرت علی رضی اللہ عنہ کی اولاد میں نابالغ بھی تھے اور حضرت علی رضی اللہ عنہ نے حضرت حسن کو ایک ہی ضرب سے قصاص لینے کی وصیت کی تھی الخ مفہوم فی الجملہ ان الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۲۰۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۱ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۲ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۴ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۵ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۶ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۷ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۸ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۹ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۰۰ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم)

دعا و شق نمبر	تیسرا باب۔ جو شخص قصاص لینے کا حق دار ہے اسکے احکام	قصاص لینے کا حق دار اور اسکے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۴۲۔ ۷	جب قصاص لینے کا حق نابالغ اور بالغ کے مابین مشترک ہو تو (ا) امام ابو حنیفہؒ کے ہاں قصاص لینے کا حق بالغ شخص کے لئے ہے۔ ۱۔ اور صاحبینؒ کا قول یہ ہے کہ اسے یہ حق نہیں ہے لیکن اگر وہ شریک اس (نابالغ) کا باپ ہو تو وہ قصاص لینے کا حق رکھتا ہے (ب) اس مذکورہ اختلاف پر (اس مکتوبات کا حکم ہے کہ) جب (قصاص لینے کے مشترک حق میں) اس بالغ کا شریک معتوہ شخص یا مجنون شخص ہو اور وہ اس کا بھائی ہو (ج) اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح امام ابو حنیفہؒ کے ہاں اس بالغ (شریک) کے ساتھ سلطان کو بھی قصاص لینے کا حق ہے اور صاحبینؒ کا اختلاف ہے ۲۔	محیط سرخی	
۸	اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ سب (یعنی قصاص لینے کا حق رکھنے والے سب کے سب) نابالغ ہوں تو (اس کے حکم کے متعلق) (د) بعض کا قول یہ ہے کہ قصاص لینے کا حق سلطان کو ہے (ب) اور بعض کا قول یہ ہے کہ ان سب کے بالغ ہونے تک یا ان میں سے کسی ایک کے بالغ ہونے تک انتظار کیا جائیگا ۳۔	محیط سرخی	
۹	جو شخص قتل کیا گیا اور اس کا کوئی ولی (یعنی وارث) نہیں ہے تو سلطان کو اس کا قصاص لینے کا حق حاصل ہے۔ اسی طرح قاضی (یعنی حاکم مجاز) کو بھی قصاص لینے کا حق حاصل ہے ۴۔	اختیار شرح مختار	
۱۰	جب کوئی غلام شخص عداقت کیا گیا تو اس کا قصاص لینے کا حق اس کے آقا کو ہے اور مدبر غلام، مدبرہ باندی، ام ولد باندی اور اس کا بچہ (جو اس کے آقا کے علاوہ کسی شوہر سے ہو اس میں) بمنزلہ غلام کے ہیں ۵۔	محیط سرخی	
۱۱	کسی شخص کے دو غلام ہیں ان میں سے ایک نے دوسرے کو عداقت کر دیا تو آقا کو حق حاصل ہے کہ وہ قاتل (غلام) سے قصاص لے ۶۔	محیط	
۱۲	مبسوط میں ہے کہ ایک غلام نابالغ اور بالغ کے مابین مشترک تھا پس وہ قتل کیا گیا تو بالا جماع حکم یہ ہے کہ اس نابالغ کے بالغ ہونے سے پہلے اس بالغ کو اس کا قصاص لینے کا حق نہیں ہے ۷۔ ۸۔	عینی شریع ہدایہ	
۱۳	دو شخصوں نے ایک آدمی کو قتل کیا تو (مقتول کے) ولی نے ان دونوں میں سے ایک کو معاف کر دیا تو ولی کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ دوسرے قاتل کو (قصاص میں) قتل کر دے ۹۔	قاضیخان	
۱۴	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح اگر ایک شخص نے دو آدمیوں کو قتل کر دیا اور ان مقتولوں میں سے ایک مقتول کے ولی نے (قاتل کو) معاف کر دیا تو دوسرے مقتول کے ولی کو حق حاصل ہے کہ وہ قاتل کو قصاص میں قتل کر دے ۱۰۔	قاضیخان	

واللہ اعلم

واللہ اعلم

۴۴ کے بعد ۵، ۱۱۲ کے بعد ۲، ۱۶۴ کے بعد ۲، ۳۰ کے بعد ۴، ۷۰ کے بعد ۱۱۸۳ تا ۱۱۸۶، ۶۲ کے بعد ۱، ۱۱۸۸ کے بعد ۳، ۴۵ کے بعد ۱ اور ۴۸ کے بعد ۱ حکم کا اندراج متروک ہے۔ جیسا کہ ہر متعلقہ نمبر پر بھی اس کے متعلق نوٹ دے دیا گیا ہے (متروک) ۱۰ حکم نمبر ۱۳ نیز ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (متروک) ۱۱ حکم نمبر ۱۴ نیز ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (متروک) ۱۱

تعداد و دفعات	الباب الرابع، القصاص فيمادون النفس	القصاص فيمادون النفس	حواله
		 <p>بسم الله الرحمن الرحيم</p> <h2>الباب الرابع في القصاص فيمادون النفس</h2> <p>دفعات ۱۱۴۳ تا ۱۱۴۳ عنوان ۱ - تعدا دشق ۱۱۳</p> <p>۱۱۴۳ - القصاص فيمادون النفس</p> <p>۱ ويعتبر فيمادون النفس المساواة في البدل فلا تقطع اليمنى باليسرى ولا اليسرى باليمنى ولا الصبيحة بالثلاء ولا اليد المرأة بيد الرجل ولا اليد الرجل بيد المرأة ولا تقطع يد المحرّب يد العبد ولا يد العبد بيد المحرّب ولا يد العبد بيد العبد فان الواجب في يد العبد نصف قيمته والقيمة مختلفة</p> <p>۲ ويجب القصاص في الاطراف بين المسلم والكافر يعنى الذمى وكذا بين المراتين المحرّتين والمسلمة والكتابية وكذا بين الكتّابتين</p> <p>۳ ولا قصاص في شئ من الشعور</p> <p>۴ ولا قصاص في جلد الرأس او البدن اذا قطع منها شئ وكذا في لحم الخدين وانطهر والبطن اذا قطع منها شئ وكذا في الذنن</p>	<p>هكذا في فتاوى قاضيان</p> <p>كذا في المجوهرة النيرة</p> <p>كذا في الذخيرة</p> <p>كذا في المحيط</p>
<p>۱- قصاص واجب ہونے کیلئے دیگر متعلقہ امور کے علاوہ اس جنایت کا عہد ہونا بھی ضروری ہے اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹ ملاحظہ ہو۔ نیز حکم نمبر ۱۱۷۰، ۱۱۷۱ اور ۱۱۷۲ میں متعلقہ امور اور جن جرائم میں قصاص لازم نہیں ہوتا ان میں ان کی نوعیت کیفیت کے بموجب، دیت وارش کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵ وغیرہ ملاحظہ ہوں اور تحریر میں لکھے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۶ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- فتاویٰ قاضیان میں ہے کہ جن میں قصاص واجب ہوا ان میں اعضا کے چھوٹے بڑے ہونے میں مساوات کا اعتبار نہیں ہے پس طویل کو قصیر کے قصاص میں اور بڑے ہاتھ کو چھوٹے ہاتھ کے قصاص میں کاٹاجائے گا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی ہامش عالمگیری عربی ج ۳ ص ۲۳۵ حکم نمبر ۱۱۷۳، ۱۱۷۴ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- جان تلف کرنے میں موجب قصاص وغیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۹</p> <p>۴- ملاحظہ ہوں اور جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے عام احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، بالوں کے متعلق ۱۱۷۳، جلد اور گوشت کے متعلق ۱۱۷۳، قصیر اور چھڑی وغیرہ سے ضرب کے متعلق ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ہڈی توڑنے کے متعلق ۱۱۷۳، جوڑ سے قطع کرنے کے متعلق ۱۱۷۳، ۲۵ آنکھ کے متعلق ۱۱۷۳، کان کے</p>			

دفعہ و شرح نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
		 <p style="text-align: center;">بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2 style="text-align: center;">چوتھا باب جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام</h2> <p style="text-align: center;">دفعات ۱۱۴ تا ۱۱۷ عنوان ۱ تعداد شق ۱۱۳</p> <p style="text-align: center;">جان سے کم تلف کرنے میں قصاص</p> <p style="text-align: center;">اور اسمیں ۱۱۳ شقیں ہیں</p> <p>۱۔ جان سے کم تلف کرنے کے قصاص میں لے مسافات کا اعتبار ہے ۲۔ پس دایاں ہاتھ بائیں ہاتھ کے بدلہ میں، نہ کاٹا جائے گا اور نہ بایاں ہاتھ دائیں ہاتھ کے بدلہ میں، نہ میچ ہاتھ شل (یعنی بیگار، فالج زدہ) ہاتھ کے بدلہ میں، نہ عورت کا ہاتھ مرد کے ہاتھ کے بدلہ میں، نہ مرد کا ہاتھ عورت کے ہاتھ کے بدلہ میں، اور نہ آزاد شخص کا ہاتھ غلام شخص کے ہاتھ کے بدلہ میں، نہ غلام شخص کا ہاتھ آزاد شخص کے ہاتھ کے بدلہ میں، اور نہ غلام کا ہاتھ غلام کے بدلہ میں کاٹا جائے گا، اس لیے کہ غلام شخص کے ہاتھ کے بدلہ میں اس غلام کی نصف قیمت واجب ہوتی ہے اور قیمت مختلف ہوتی ہے ۳۔</p> <p>۲۔ اعضاء کے قصاص میں مسلمان اور کافر یعنی ذمی کے مابین قصاص واجب ہوتا ہے اسی طرح دو آزاد عورتوں کے مابین اور مسلمان عورت اور کتابیہ عورت کے مابین قصاص واجب ہوتا ہے اور اسی طرح دو کتابیہ عورتوں کے مابین قصاص واجب ہوتا ہے ۴۔</p> <p>۳۔ بالوں سے کم تلف کرنے میں قصاص نہیں ہے۔</p> <p>۴۔ جب سر یا بدن کی جلد کا تھوڑا سا حصہ قطع کیا جائے تو اس میں قصاص نہیں ہے اسی طرح جب رخساروں، پیٹھ اور پیٹ کے گوشت سے تھوڑا سا حصہ قطع کیا جائے تو اس میں قصاص نہیں ہے اسی طرح ٹھوڑی کے متعلق بھی یہی حکم ہے۔</p>	
		<p>متعلق ۱۱۴ سے، ناک کے متعلق ۲۹ سے، ہونٹ کے متعلق ۳۶ سے، زبان کے متعلق ۳۴ سے، دانت کے متعلق ۳۸ سے، ہاتھ پاؤں، ان کی انگلیوں اور دونوں اور ناخن کے متعلق ۶۱ سے، خفینین، حشفہ اور ذکر کے متعلق ۱۰۸ سے احکام شروع ہوتے ہیں اور دیت کے متعلق ۱۱۵ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵۔ بالوں میں موجب قصاص غیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱ تا ۴ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵۔ بالوں میں موجب قصاص غیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱، ۸، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴ اور ۱۵ اور ان میں موجب دیت وغیرہ موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶</p>	

۱۔ تھپڑ اور چھڑی وغیرہ میں جو قصاص وغیرہ قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹، ۸، ۵، ۴۲، ۴۱ اور ان میں موجب دیت وغیرہ موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹، ۸، ۵، ۴۲، ۴۱ کا پہلا حاشیہ، ۲۳، ۱۱۹۰ اور ۱۹۶۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (متترجم) ۲۔ الجوهرة النيرة میں پوری عبارت یوں ہے لاقصاص فی اللطمة والاکمة والکوة والوجأة والدقة الخ ما خوذ از الجوهرة النيرة ج ۲ ص ۱۱۱ یعنی تھپڑ مارنے، سیکڑنے، چھڑی یا باتھ سے مارنے اور کوٹ دینے میں قصاص نہیں ہے لطمہ یعنی تھپڑ مارنا، کھڑا مارنا، الجوهرة النيرة ص ۱۱۱، لکھتے ہیں مکارنا ما خوذ از الجوهرة النيرة ص ۱۱۱، الکرزہ یعنی کسی شے کو ٹونگے یا سکرنا ما خوذ از الجوهرة النيرة ص ۱۱۱، الوجأة یعنی چھڑی یا باتھ سے مارنا ما خوذ از الجوهرة النيرة ص ۱۱۱، الدقة یعنی کوٹ کر باریک کرنا ما خوذ از الجوهرة النيرة ص ۳۸۵ (متترجم) ۳۔ ہڈی ٹوڑنے میں موجب قصاص وغیرہ موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹، ۸، ۵، ۴۲، ۴۱ اور اس میں موجب دیت وغیرہ موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹، ۸، ۵، ۴۲، ۴۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۴۔ جوڑے سے قطع کرنے میں موجب قصاص وغیرہ موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹، ۸، ۵، ۴۲، ۴۱ اور اس میں موجب دیت وغیرہ موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹، ۸، ۵، ۴۲، ۴۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۵۔ آنکھ میں موجب قصاص وغیرہ موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹، ۸، ۵، ۴۲، ۴۱ اور اس میں موجب دیت وغیرہ موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۹، ۸، ۵، ۴۲، ۴۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۶۔ جیسا کہ ہایہ میں ہے اور حاشیہ میں جو ارادہ المختار لکھا ہے کہ بعض علما نے لکھا ہے کہ یہاں آئینہ سے مراد کانچ کا شیشہ نہیں ہے بلکہ ایسا صیقل شدہ فولاد مراد ہے جس میں چہرہ دیکھا جاتا ہے۔ ما خوذ از ہایہ مع حاشیہ ج ۲ ص ۵۶۹ دھکن افی ر المختار

دفعہ و نمبر	جو تھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۵-۱۱-۳	لطمہ (یعنی پھیر مارنے)، لکھہ (یعنی مکا مارنے)، الوجأة (یعنی ہاتھ یا چھڑی سے مارنے)، اور الدقة (یعنی گونے یا توڑنے) میں قصاص نہیں ہے ۲	جو ہرہ نمبرہ	
۶	ہڈی ۳ (توڑنے) میں قصاص نہیں ہے مگر دانت میں قصاص ہے	کافی	
۷	پر ایسا قطع کرنا جو (جسم کے) جوڑے ہو اس میں (جسم کے) اسی جگہ میں سے قصاص ہوگا اور ہر ایسا قطع کرنا جو جوڑے نہ ہو بلکہ ہڈی ٹوٹ کر قطع ہوا ہو تو اس میں ہمارے ہاں قصاص واجب نہ ہوگا	مبسوط	
۸	جس شخص نے کسی آدمی کی آنکھ ۵ (کو) (عمداً) ضرب لگائی اور (اس سے) اس کی بینائی جاتی رہی اور آنکھ باقی رہی تو اس پر قصاص لازم ہے اس قصاص کے لئے یوں ہو سکتا ہے کہ آئینہ ۳ گرم کیا جائے پھر اسے اس کی آنکھ کے قریب کیا جائے اسکی دوسری آنکھ پر پٹی باندھ دی جائے اس کے چہرے پر بھیگی ہوئی ردی رکھ دی جائے اور اس کی وہ آنکھ اس گرم آئینہ کے مقابل کی جائے تو آنکھ باقی رہے گی اور اس کی بینائی جاتی رہے گی ۷	کافی	
۹	بینائی جلتے رہنے کی پہچان کے متعلق، فقہائے مختلف نے گفتگو کی ہے (و)، محمد بن المقائل الرازی کا قول ہے کہ اس کی کھلی آنکھ ۷ (ج) کے مقابل کی جائے اگر اس میں آنسو آگئے تو یہ سمجھا جائے گا کہ (بینائی کی) روشنی باقی ہے اور اگر اس کی آنکھ میں آنسو نہ آیا تو یہ سمجھا جائے گا کہ (بینائی کی) روشنی جاتی رہی (ب) اور الطحاوی کا قول ہے کہ اس کے سامنے سانپ ڈالا جائے اگر وہ اس سے ڈر گیا تو یہ سمجھا جائے گا کہ اس کی بینائی نہیں گئی (ج) اور امام محمد کا قول ہے کہ اس کی بینائی کے متعلق اہل بصیرت دیکھیں گے (اور اس کے متعلق حکم دیں گے) (د) اور اگر اس کی بینائی کے متعلق معلوم نہ ہو سکا تو اس میں دعویٰ اور انکار کا اعتبار ہوگا اور مجرم کا قول اس کی قطعی قسم کے ساتھ قبول کیا جائے گا ۸	ظہیر	
۱۰	امام کرخی نے ذکر کیا ہے کہ جب کسی کی آنکھ تقویر کی جائے (یعنی اسے پھوڑ دیا جائے یا درمیان سے ٹکڑا کاٹ دیا جائے) یا خف کی جائے (یعنی دھنسا دی جائے) تو اس میں قصاص نہیں ہے ۹	محیط	

ج ۵ ص ۳۹ اور بعض متأخرین نے شیشہ سے مراد آتش شیشہ مراد لیا ہے (اللہ اعلم) کچھ چنانچہ ہدایہ میں ہے کہ اگر کسی کی ترب سے) آنکھ قائم و ثابت رہے اور اس کی بینائی جاتی رہے تو قصاص لازم ہے اس لئے کہ اس قصاص میں مماثلت ممکن ہے جس کا طریقہ یہ ہے کہ آئینہ گرم کیا جائے الخ جیسا کہ ۸ ص ۱۱۴ میں ہے) اور لکھا ہے کہ یہ صحابہ رضی اللہ عنہم کی ایک جماعت کا مؤثر ہے اور حاشیہ میں کہ حضرت عثمان رضی اللہ عنہ کے عہد میں صحابہ نے مشورہ اور حضرت علی رضی اللہ عنہ کے قول پر نیز ہدایہ میں ہے کہ آنکھ اکیر دینے میں قصاص نہیں ہے اس لئے کہ اس میں مماثلت ممکن نہیں ہے اور حاشیہ میں ہے کہ کیونکہ ممکن ہے کہ بعد میں (یعنی قصاص میں) اکھاڑنا پہلے کے اکھاڑنے سے زائد ہو جائے مضمون ماخوذ از ہدایہ ص ۴۱ ح ۴ ص ۵۹ و حکن انی الجوهرۃ النيرة ج ۲ ص ۲۱ و حکن انی کنزالذائق مع حاشیہ ملنی ص ۳۴ و حکن انی شرح الوقایۃ ج ۳ ص ۱۴۹ حکم نمبر ۱۹۰۱ ص ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸ ص ۲۳ اور ۸ ص ۱۱۴ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹ ص ۱۱۴ القور یعنی کسی کی آنکھ پھوڑ دینا، درمیان سے ٹکڑا کاٹ دینا۔ ماخوذ از الخیر ص ۱۵ اور اسکے مزید معانی بھی آتے ہیں۔ اور الخف یعنی کسی جگہ کا دھنس جانا، آنکھ کا گرے میں بیٹھ جانا۔ ماخوذ از الخیر ص ۳۲۔ اور الجوهرۃ النيرة میں کہ اما اذا انخسفت او قورت فلا قصاص فیھا اذا كانت قائمۃ۔ ماخوذ از الجوهرۃ النيرة ج ۲ ص ۲۱ یعنی جب آنکھ دھنس جائے یا اسکا ٹکڑا کاٹ دیا جائے اور آنکھ قائم ہو تو قصاص نہیں ہے۔ اور فتاویٰ ہدایہ میں کہ کسی شخص نے کسی آدمی کی آنکھ کو فیر کر کے نکال دی یا زخمی ہوگئی اور پتلانوں بہر نکلا اور اسکی بینائی جاتی رہی تو اگر وہ ضرب خطا متقی تو دیت لازم ہے اور اگر عمدات متقی تب بھی یہ حکم ہے اسلئے کہ مماثلت ممکن نہیں ہے، نیز لکھا گیا کہ حکم زیادہ صحیح ہے۔ ماخوذ از فتاویٰ ہدایہ ص ۳۹ ح ۴ ص ۵۹ حکم نمبر ۲۱ ص ۱۱۴، ۳۰ ص ۱۱۴ نیز ۸ ص ۱۱۴ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حوالہ
۱۱۴۳-۱۱	وان ضرب عين انسان عمداً فابيضت بحيث لا يبصر بها لا يجب القصاص عند عامة علماءنا ^۱	کذا فی الظہیریۃ	
۱۲	وفي كل موضع يجب القصاص لا فرق بين ما حصل الضرب بالسلاح او بشئ آخر غير السلاح	کذا فی الظہیریۃ	
۱۳	قال ابو حنیفۃ ومحمد لا قصاص فی قلع الحدقة فان قلع حدقة انسان فقال المقلوع حدقة انما ارضی بان یخسف عین هذا ولا یقلع حدقته آخذ دون حتی ذکر فی المنتقی قال محمد لیس له ذلك	کذا فی المحيط	
۱۴	رجل اذهب العين اليمنی من رجل ویسری الجانی ذاهبة ویمناه صحیحة یقتصم له من عینه الیمنی وترک اعنی	کذا فی الظہیریۃ	
۱۵	عن الحسن اذا فقأ عین رجل وكانت عینه حواء الا ان ذلك لا یضر ببصره ولا یقتص منه شیاً نفقاها انسان عمداً یقتص منه وان کان الحول شديداً یضر ببصره فقتل کان فیها حکومة عدل	کذا فی فتاویٰ قاضیان	
۱۶	ولو کان عین الفاقئ شديداً الحول یضر ببصره ففقأ عینا لیس بها حول کان المجنی علیه بالخیار ان شاء اقتص ورضی بالنقصان وان شاء ضمنه نصف الدية فی ماله	کذا فی فتاویٰ قاضیان	
۱۷	اذا كانت العين الیمنی بیضاء فاذهب العين الیمنی من رجل آخر فامفقوا عینه بالخیار ان شاء أخذ عینه الناقصة اذا کان استطاع فیه القصاص بان یبصر شیاً قليلاً وان شاء أخذ دية عینه وان كانت شحمة بیضاء لا یبصر شیاً اصلاً لا قصاص فیه فان لم یختر شیاً حتی فقأ رجل عین الفاقئ فقد بطل حق الاول فی عینه فان اختار		

۱۔ حکم نمبر ۸/۱۱۴۳ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۲۔ حکم نمبر ۸/۱۱۴۳ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۳۔ عذرہ۔ یعنی آنکھ کی سیاہی۔ ماخوذ از النجدۃ ص ۲۳۲ (مترجم)
 ۴۔ حکم نمبر ۸/۱۱۴۳ کے آخری ماشیہ میں ہدایہ کا حوالہ ملاحظہ ہو۔ حکم نمبر ۸/۱۱۴۳ اور اسکی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۸/۱۱۴۳ نیز حکم نمبر ۸/۱۱۴۳ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)
 ۵۔ حکم نمبر ۸/۱۱۴۳ اور ۸/۱۱۴۳ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۶۔ فقار۔ اندھا کرنا، توڑنا۔ ماخوذ از منہی الارباب ص ۵۲۲۔ فق۔ کو کرکدن و شکستن و ہر کندن
 چشم و آبلہ و مانند آن یعنی فق کا معنی اندھا کر دینا، توڑ دینا اور آنکھ کو یا آبلہ وغیرہ کو پھوڑ دینا۔ ماخوذ از منہی الارباب ص ۵۲۲ اور واللہ اعلم ان احکام میں
 فقائمی اندھا کر دینا مراد ہے جیسا کہ حکم نمبر ۸/۱۱۴۳ اذهب العين، یعنی اندھا کر کے کو مابعد میں مفعولاً ہے، کرنے سے تعبیر کیا گیا ہے۔ اور آنکھ زخمی کرنے میں

قصاص لازم نہ ہونے کے متعلق حکم نمبر $\frac{21019}{11433}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۷ حکومت العدل کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر $\frac{23}{1148}$ ملاحظہ ہو نیز حکم نمبر $\frac{8}{1143}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۸ حکم نمبر $\frac{15}{1143}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۹ حکم نمبر $\frac{3043}{1143}$ ، $\frac{562}{1189}$ نیز حکم نمبر $\frac{8}{1143}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۰ حکم نمبر $\frac{15}{1143}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۱ حکم نمبر $\frac{1468}{1143}$ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و شرح نمبر	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حوالہ
۱۱۴۳ -	المفقوۃ عينه الاول الدية ثم نقلاً اجنبى عين الفاقئ ان مع اختياره ينتقل حقه من العين الى الدية ولا يبطل حقه بفوات العين وان لم يبع اختياره بطل حقه وصحة اختياره مبنية على تخير الجاني اياه اما اذا اختار بنفسه لا يصح الاختيار وفي كل موضع لا يصح الاختياله ان يرجع الى القصاص اذا انجلى البياض وفي كل موضع مع الاختيار ليس له ان يرجع الى القصاص	كذا في خزانه المفتين	
۱۸	في نوادر هشام عن محمد اذا كانت عينه اليمنى بيضاء وجنى على انسان في عينه اليمنى فذهبت عينه ثم ذهب البياض عن عين الجاني كان لليمنى عليه ان يقتص من عين الجاني	كذا في المحيط	
۱۹	ضرب عين رجل فابيضت من ضربه ثم ذهب البياض والبصر لا شئ على الضارب لكن هذا اذا عاد البصر كما كان اما اذا عاد دون الاول ففيه حكومة العدل	كذا في خزانه المفتين	
۲۰	اذا جنى على عين فيهما بياض يبصر بها وعين الجاني ايضا فيها بياض يبصر بها لا قصاص بينهما	كذا في المحيط	
۲۱	وان ضرب العين ضربة فابيض بعض الناظر او اصابها قرح او رريح سبل او شئ مما يهيج بالعين فنقص من ذلك لم يكن فيه قصاص انما تجب فيه حكومة عدل	كذا في خزانه المفتين	
<p>۱- اختيار صحيح قرار بانے پانے کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۴۳ ملاحظہ ہو۔ نیز اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۱۱۴۳ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۲</p> <p>حکم نمبر ۱۱۴۳ اور حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۳ حکم نمبر ۱۱۴۳ اور حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۳</p> <p>حکم نمبر ۱۱۴۳ حکومت العدل کے متعلق ۲۳ نیز ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ نیز حکم ۵۹، ۶۹، ۷۱</p> <p>ملاحظہ ہوں (مترجم)</p>			

دفعہ و شرح نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۴۳-	(ب) اگر اس (مظلوم) نے (ابھی) کچھ اختیار نہ کیا تھا حتیٰ کہ اس مجرم کی آنکھ کو کسی اور آدمی نے اندھا کر دیا تو اس کی آنکھ میں (یعنی پہلے مجرم کی آنکھ میں) پہلے مظلوم کا (مذکورہ) حق باطل ہو گیا پس اگر اس آدمی نے جس کی آنکھ پہلے اندھی کی گئی تھی اس نے دیت لینا اختیار کیا پھر کسی اجنبی نے (یعنی کسی اور آدمی نے) مجرم کی آنکھ کو اندھا کر دیا تو اگر اس کا اختیار کرنا دیت لینا اختیار کرنا، صحیح تھا تو اس کا حق آنکھ (کے قصاص) دیت کی طرف منتقل ہو گا اور اس کا وہ حق اس آنکھ کے تلف ہونے سے (یعنی دیت کا حق مجرم کی آنکھ تلف ہونے سے) باطل نہ ہو گا اور اگر اس کا اختیار کرنا صحیح نہ تھا تو اس کا وہ حق باطل ہو جائے گا (ج) اور اختیار کے صحیح ہونے کا دارومدار اس پر ہے کہ مجرم اس کو (دیت کا) اختیار دے اور اگر اس نے (یعنی مضروب نے) خود (دیت لینا) پسند کیا تو یوں اختیار کرنا صحیح نہ قرار پائے گا (د) اور ہر ایسی جگہ (یعنی ہر ایسی صورت) جس میں (دیت) اختیار کرنا صحیح نہ قرار پائے تو اسے حق حاصل ہو گا کہ جب اس مجرم کی آنکھ کی سفیدی جاتی رہے تو وہ قصاص کی طرف رجوع کرے اور ہر ایسی صورت جس میں (دیت کا) اختیار کرنا صحیح قرار پایا تو پھر اسے یہ اختیار نہ ہو گا کہ وہ قصاص کی طرف رجوع کرے گا۔	خزانہ مفتین	
۱۸	نواد ہشامؒ میں امام محمدؒ سے مروی ہے کہ جب کسی شخص کی دائیں آنکھ سفید تھی (یعنی اس میں بینائی نہ تھی) اس نے کسی آدمی کی دائیں آنکھ پر از تکاب جرم کیا اور اس کی آنکھ اندھی کر دی پھر مجرم کی آنکھ سے سفیدی جاتی رہی تو جس پر جرم کیا گیا ہے اسے یہ حق حاصل ہے کہ وہ مجرم کی آنکھ سے قصاص حاصل کرے گا۔	محیط	
۱۹	کسی شخص نے دوسرے آدمی کی آنکھ کو ضرب لگائی پس اس ضرب کی وجہ سے وہ آنکھ سفید ہو گئی (یعنی اس کی بینائی جاتی رہی) پھر وہ سفیدی جاتی رہی اور اسے دکھائی دینے لگا تو ضرب لگانے والے شخص پر (قصاص و دیت میں سے) کچھ لازم نہ ہو گا لیکن یہ حکم اس صورت میں ہے جبکہ اس کی بینائی ایسی ہی لوٹ آئے جیسے کہ وہ (پہلے) تھی اور اگر (صورت حال یہ تھی کہ) جب بینائی لوٹی تو وہ پہلے کی نسبت کم تھی تو اس میں حکومت العدل کے مطابق حکم ہو گا۔	خزانہ مفتین	
۲۰	جب کسی شخص نے (کسی آدمی کی) ایسی آنکھ پر از تکاب جرم کیا جس میں سفیدی تھی اور اس کے باوجود اسے دکھائی دیتا تھا اور مجرم کی آنکھ میں بھی سفیدی تھی اور اسے بھی اس کے باوجود دکھائی دیتا تھا تو ان دونوں کے مابین قصاص نہ ہو گا۔	محیط	
۲۱	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی آنکھ پر ضرب لگائی تو اس کی بعض پتلی سفید ہو گئی یا اس آنکھ میں زخم ہو گیا یا آنکھ کی رگے ورم کی وجہ سے پردہ آگیا یا ایسی کوئی چیز آگئی جو آنکھ کو خراب کر دیتی ہے پس اس سے نقصان آگیا تو اس میں قصاص نہ ہو گا البتہ اس میں حکومت العدل کے مطابق حکم ہو گا۔	خزانہ مفتین	

۷۔ قولہ بیل فی القاموس السبل محرکۃ غشاوة العین اھ بحرادی عرفی حاشیہ فتاویٰ ہذا یعنی السبل کا معنی ہے آنکھ پر پردہ ہونا (یعنی بالال) (مترجم) ۸۔ حکم نمبر ۱۱۴۳ اور ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حوالہ
۲۲-۱۱۴۳	في الهاروق عن محمد في امرأة خرج رأس ولدها ولم يخرج منه شيء غير الرأس فجأه ل	نصفه او اكثره	كذا في المحيط
۲۳	فقأ عين مبي حين ولد او بعد ايام فقال لم يبصر بها او قال لا اعلم ابصر بها ام لا فالقول	وعليه ارش حكومة عدل فيما شانه وان كان يعلم انه يبصر بها بان شهد شاهدان	كذا في الظهيرية
۲۴	ولا يقتص من العين اليمنى باليسرى ولا من اليسرى باليمنى		كذا في المحيط
۲۵	وان كانت عين المقتص منه اكبر من عين الجاني او اصغر فهو سواء ويقتص له		كذا في المحيط
۲۶	واذا قطع الاذن كلها عمدا ففيه القصاص وان قطع بعضها ففيه القصاص اذا كان يستطاع		كذا في الظهيرية
۲۷	ويعرف، هذا لفظ الكرخي وكان ابو يوسف يقول لاذن مفاصل فاذا قطع منها شيئا وعلم		
۲۸	ان القطع من المفصل اقتص منه والمرجع في معرفة المفصل الى اهل البصر فان قالوا لاذن		
۲۹	مفاصل وقد حصل القطع من مفصل يقتص من ذلك المفصل فان قالوا لا مفصل لها		
۳۰	يقتص من اذن القاطع قدر ما قطع		
۳۱	وفي الاجناس اذا كانت اذن القاطع صغيرة الحلقة والاذن المقطوعة كبيرة الحلقة كان		
۳۲	المقطوعة اذنه بالخيار ان شاء ضمن نصف الدية وان شاء قطعها على مغرها واذن ذلك		
۳۳	لو كانت خرقاء مشقوقة فان كانت الناقصة هي التي قطعت كان له حكومة عدل		
۳۴	وان جذب اذنه وانتزع منها شحمة لا قصاص فيه وعليه الارش في ماله		

۱۔ حکم نمبر ۲۳ اور ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۲۔ حکم نمبر ۱۵ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

۳۔ حکومت العدل کے متعلق ۲۲، ارش کے متعلق ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۴۔ حکم نمبر ۱۵ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

۵۔ بحر المحيط اس حکم کا مفہوم یہ ہے کہ مغروب کی آنکھ سے جھوٹی ہو باڑی ہو اس قصاص حکم میں کوئی فرق نہیں پڑتا۔ جیسا کہ فتاویٰ برازیل میں ہے کہ مجرم کی آنکھ مغروب کی آنکھ سے

جھوٹی ہو باڑی قصاص لیا جائے گا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ برازیل علی هامش مالگیری عرب ج ۲ ص ۵۱۹۔ البتہ حکم بذال یعنی ۲۵ میں واللہ اعلم بحوالہ المحيط لفظ مقتص منہ

محل نظر ہے اگر اس کی بجائے مقتص لہ ہوتا تو مفہوم زیادہ واضح ہوتا اور بحوالہ المحيط، کتاب الاختیار میں اس حکم کی عبارت یوں درج ہے، وان كان عين القصاص

ردف و متن نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۲-۱۱۷۳	الہارونی نہیں امام محمد سے اس صورت کے متعلق مروی ہے کہ کسی عورت (سے دلات کے وقت اس کے بچہ کا سر باہر آیا اور سر کے علاوہ کوئی ہشی نہ نکلی تھی کہ ایک آدمی آیا اور اس نے اس بچہ کی آنکھ مفقوۃ (یعنی اندھی) کر دی تو اس کے حکم کے متعلق) میں اس پر دیت لازم کروں گا اور اس پر قصاص کا حکم نہ دوں گا جب تک کہ (مذکورہ صورت میں) اس بچہ کے سر کے ساتھ اس کا نصف یا نصف سے زائد (جسم) نہ نکلے۔	محیط	
۲۳	کسی شخص نے کسی بچہ کی آنکھ اس کی ولادت کے وقت یا چند دن بعد مفقوۃ ۲۷ (یعنی اندھی) کر دی پھر یوں کہا کہ اس کی بینائی نہ تھی یا یوں کہا کہ میں نہیں جانتا کہ اس کی بینائی تھی یا نہ تھی تو اس کے قول کا اعتبار کیا جائے گا اور اس پر حسب مال، حکومت العدل کے بموجب ارش (یعنی) تادان لازم ہوگا اور اگر یہ معلوم ہو کہ اس کی بینائی تھی بایں طور کہ دو گواہوں نے اس کی آنکھ سلامت ہونے پر گواہی دی تو اگر وہ جرم خطا تھا تو اس پر (اس آنکھ میں) نصف دیت لازم ہوگی اور اگر (دہ جرم) عدا تھا تو اس میں قصاص لازم ہوگا۔	ظہیر	
۲۴	بائیں آنکھ کا قصاص، دائیں آنکھ سے نہ لیا جائے گا اور نہ دائیں آنکھ کا قصاص، بائیں آنکھ سے لیا جائے گا۔	محیط	
۲۵	اگر "مقتض منہ" کی آنکھ، مجرم کی آنکھ سے بڑی ہو یا چھوٹی ہو تو حکم برابر ہے اس کے لئے قصاص لیا جائے گا۔	محیط	
۲۶	(۱) جب کسی شخص نے (کسی آدمی کا) پورا کان ۲۸ عدا کاٹ دیا تو اس میں قصاص ہے اور اگر بعض کان کاٹا تو اس میں (بھی) قصاص ہے جبکہ قصاص لیا جائے اور اس کی پہچان کی جائے یہ (حکم) امام کرنی کے قول کے بموجب ہے اور امام ابو یوسف رحم فرمایا کرتے تھے کہ کان کے جوڑ ہوتے ہیں پس جب کسی شخص نے کان کا کچھ حصہ کاٹا اور یہ معلوم ہو گیا کہ کان کاٹنا جوڑ سے ہوا تو اس سے قصاص لیا جائے گا اور جوڑ کے متعلق پہچان کا مدار اہل بصیرت پر ہے اگر انہوں نے یوں کہا کہ کان کے جوڑ ہیں اور وہ کان کاٹنا جوڑ سے ہوا تو (مجرم کے) اس جوڑ سے قصاص لیا جائے گا اور اگر اہل بصیرت نے یہ کہا کہ کان میں جوڑ نہیں ہے تو کان کاٹنے والے کے کان سے قصاص میں اتنا کاٹا جائے گا جتنا کہ اس نے کاٹا ہے۔	ظہیر	
۲۷	اجناس میں ہے کہ جب کان کاٹنے والے کے کان کا ملقہ چھوٹا ہوا اور جس کا کان کاٹا گیا ہے اس کے کان کا ملقہ بڑا ہو تو جس کا کان کاٹا گیا ہے اسے اختیار مائل ہے کہ چاہے تو وہ (کان کے لئے) نصف دیت کی ضمان لے اور چاہے تو مجرم کے کان کے چھڑپاؤں کے باوجود، اسے (قصاص میں) کان کا اختیار کرے (ب) اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کان کاٹنے والے کا کان شگاف دار پٹھا ہوا ہو (ج) اور اگر وہ کان جو کاٹا گیا وہ ناقص تھا تو اس کے لئے حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا۔	ذخیرہ	
۲۸	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا کان کھینچا اور اس کان کا نرم گوشہ نوچ لیا تو اس میں قصاص نہیں ہے اور مجرم پر اس کے مال میں سے ارش (یعنی تلف) لازم ہے۔	محیط خری	

صند اکبر من عین الحاقی ادا صغر فہو سواء یقتضی لہ - محیط، ماخذ از کتاب الاختیار مولفہ مولانا سلامت علیخان مطبوعہ ذخیرہ پبلشرز ۲۸۲ "مقتض منہ" اور مقتضی لہ کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۵۰، حکم ہذا کی نظیر کے متعلق ۳۸۱، ۳۲۰، ۳۲۱ اور آنکھ کے مزید احکام کے متعلق ۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۷ کان میں موجب قصاص وغیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۲، ۱۱۶۱، ۲۸۷، ۲۹۰، ۲۹۱ اور کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۶ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۴ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۳ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۲ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۱ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۰ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۹ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۸ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۷ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۶ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۵ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۴ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۳ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۰ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱ کان میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم ۱۱۶۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

حوالہ	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	دفعاً وشنعاً
کذا فی الذخیرۃ	۲۹-۱۱۷۳	اذا قطع کل المارن غمداً یجب القصاص و اذا قطع بعضه لا یجب	
کذا فی الذخیرۃ	۳۰	و اذا قطع بعض قصبة الالف لا یجب القصاص بالاتفاق لانه عظم	
کذا فی خزائن المفتین	۳۱	وقیل فی ارنبة الالف حکومة عدل وهو الصحیح	
کذا فی المحيط	۳۲	اذا کان انف القاطع اصغر کان المقطوع انفه بالخیار ان شاء قطع انفه وان شاء اخذ	
کذا فی المحيط	۳۳	اذا کان قاطع الالف اخشع لا یجد الريح او اخرم الالف او کان بانفه ثقبان من شئ	
کذا فی الظہیریۃ		اصابه خیر المقطوع انفه بین قطع انف القاطع و بین ان یضمن دية انفه	
کذا فی خزائن المفتین	۳۴	الالف اذا قطع من اصله شئ فلا قصاص فیه لانه عظم لیس ینفصل	
کذا فی المحيط	۳۵	و اذا قطع انف الصبی من اصل العظم فعليه القصاص سواء کان یجد الريح ام لا و فی الخطأ	
کذا فی خزائن المفتین		الدية و مراده من هذا المارن وهو مالان منه کما تقدم فی البالغ و هذا لان عظم الالف	
		الصغیر وان کان کالغضروف ولكن لا عبرة بذلك کما فی سائر عظامه	
کذا فی المحيط	۳۶	ذکر الطحاوی فی شرحه رواية عن ابی حنیفة انه اذا قطع شفة رجل السفلی او العللیان کان	
		یستطاع ان یقتص منه فعليه القصاص العللی بالعللی و السفلی بالسفلی و فی القد و ربی اذا قطع	
		کل الشفة یجب القصاص وان قطع بعضها لا یجب	

۱۔ المارن کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۲۵۰/۱۱۷۳ مع حاشیہ ۳۶/۱۱۷۴ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ ناک میں موجب قصاص وغیرہ قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱/۱۱۷۴،
 ۳۔ اور ناک میں موجب دیت وغیرہ موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۰/۱۱۷۴ کا قیصر حاشیہ ۳۵/۱۱۷۴ نیز ۳۳/۱۱۷۴ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ
 ہوں (مترجم) ۴۔ القصبة کول و بی نرم ہوتی ہے قصبة الالف ناک کا بالسر۔ لہذا فی المنجد ص ۱۱۷۴ (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۳۸/۱۱۷۴، ۳۷/۱۱۷۴ اور ۲۹/۱۱۷۴ کا دوسرا حاشیہ ملاحظہ
 ہوں (مترجم) ۶۔ اس نکتہ۔ طرف بینی ناک کا شتھا) ماخوذ از منہی الارب ص ۱۱۷۴ (مترجم) ۷۔ حکم نمبر ۲۹/۱۱۷۴ کا دوسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۔ حکم نمبر
 ۲۹/۱۱۷۴ کا دوسرا حاشیہ نیز اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۲۵/۱۱۷۴، ۲۴/۱۱۷۴ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۔ ختم یعنی ناک کو کچل دینا۔ ماخوذ از المنجد ص ۳۵ (مترجم) ۱۰۔ خرم بینی
 ناک کی درمیانی ہڈی کا چھیننا ماخوذ از المنجد ص ۳۱ (مترجم) ۱۱۔ حکم نمبر ۲۹/۱۱۷۴ کا دوسرا حاشیہ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۲۴/۱۱۷۴، ۵۶/۱۱۷۴ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	جو تھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۹-۱۱۷۳	جب کسی شخص نے کسی آدمی کے سبھی المارن لے (یعنی ناک کا نرم حصہ، نوک) کو عدا کاٹ دیا تو قصاص واجب ہوگا اور جب اس کے بعض حصہ کو کاٹا تو قصاص واجب نہ ہوگا	ذخیرہ	
۳۰	جب کسی شخص نے قصبۃ الانف لے (یعنی ناک کی نرم بڑی) کا بعض حصہ کاٹا تو بالاتفاق قصاص واجب نہ ہوگا اس لئے کہ وہ بڑی ہے	ذخیرہ	
۳۱	بعض فقہاء کا قول ہے کہ ارنبة الانف لے (یعنی ناک کے کنارہ، نتھنا) میں حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا اور یہی حکم صحیح ہے	خزانہ مفتین	
۳۲	جب ناک کاٹنے والے کی (اپنی) ناک چھوٹی ہو تو جس کی ناک کاٹی گئی ہے اسے اختیار حاصل کہ چاہے تو (قصاص میں) اس کی ناک کاٹنا اختیار کرے اور چاہے تو اپنی ناک کا ارش (یعنی تادان) لے	محیط	
۳۳	جب ناک کاٹنے والا شخص اختتم الانف ہو (یعنی کچلی ہوئی ناک والا ہو) وہ اس سے سونگہ نہ سکتا ہو یا وہ اختم الانف ہو (یعنی اس کی ناک کی بڑی چھدی ہوئی ہو) یا کسی صدمہ کے پہنچنے سے اس کی ناک میں نقصان آگیا ہو تو جس کی ناک کاٹی گئی ہے اسے ناک کاٹنے میں اور اپنی ناک کی دیت کی ضمان لینے میں اختیار دیا جائے گا	ظہیر	
۳۴	ناک کی جڑ میں سے جب کچھ حصہ کاٹا گیا تو اس میں قصاص نہیں ہے اس لئے کہ وہ بڑی ہے وہ جوڑ نہیں قرار پاتا	خزانہ مفتین	
۳۵	جب کسی شخص نے کسی (نابالغ)، بچہ کی ناک، بڑی کی جڑ سے کاٹ دی تو اس پر قصاص لازم ہے خواہ وہ بچہ سونگہ سکتا تھا یا نہ اور خطا ایسا کرنے کی صورت میں دیت لازم ہے اور اس (مذکورہ صورت) میں (ناک کی بڑی کی جڑ سے) مراد المارن ہے اور وہ ناک کا وہ حصہ ہے جو نرم ہوتا ہے جیسا کہ یہ حکم بالغ کی صورت میں گزر چکا ہے اور یہ اس لئے کہ بچہ کی ناک کی بڑی اگرچہ غضروف لے (یعنی چینی بڑی) کی طرح ہوتی ہے لیکن اس کا اعتبار نہیں ہے جیسا کہ بچہ کی باقی سب بڑیوں کی صورت میں یوں ہی حکم ہے	خزانہ مفتین	
۳۶	(۱) طحاوی نے اپنی شرح میں امام ابو حنیفہ سے روایت ذکر کی ہے کہ جب کسی شخص نے کسی آدمی کا نیچے یا اوپر کا ہونٹ لے کاٹا تو اگر اس سے قصاص لیا جاسکتا ہو تو اوپر کے ہونٹ کے بدلہ میں اوپر کے ہونٹ سے اور نیچے کے ہونٹ کے بدلہ میں نیچے کے ہونٹ سے قصاص لازم ہے (ب) اور القدوری میں ہے کہ جب کسی شخص نے پورا ہونٹ کاٹا تو قصاص واجب ہوگا اور اگر بعض ہونٹ کاٹا تو قصاص واجب نہ ہوگا	محیط	

۱۱۷۳ حکم نمبر ۲۹ کا دوسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۲ غضروف یعنی چینی بڑی۔ ماخوذ از منہی الاسب ص ۲۵۵ (مترجم) ۱۳ حکم نمبر ۲۹ کا دوسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۴ ہونٹ میں وجہ قصاص غیر موجب من احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶ اور اس میں موجب دیت و غیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۷ کا تیسرا حاشیہ، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲۲۶۸، ۲۲۶۹، ۲۲۷۰، ۲۲۷۱، ۲۲۷۲، ۲۲۷۳، ۲۲۷۴، ۲۲۷۵، ۲

الكتاب الرابع ، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حواله
٣٤-١١٤٣	ولا قصاص في قطع اللسان عمدا سواء قطع البعض او الكل وهو المختار للفتوى	كذا في خزائن المفتي
٣٨	وفي السن القصاص وان كان سن من يقتص منه اكبر من سن الآخر ولا قصاص في عظم الا في السن	كذا في الهداية
٣٩	ولا قصاص في السن الزائدة وانما تجب حكومة عدل	كذا في الجوهرة النيرة
٣٠	والقصاص في السن لا يكون على اعتبار قد رسن الكاسر والمكسور صغيرا او كبيرا بل على قدر ما كسر من السن ان نصفا او ثلثا او ربعا فكذلك	كذا في الوجيز للكردي
٣١	ولا تؤخذ اليمنى باليسرى ولا اليسرى باليمنى	كذا في الجوهرة النيرة
٣٢	وتؤخذ الثانية بالتنية والثاب بالناب والضرس بالضرس ولا يؤخذ الا على بالا سفلا ولا الاسفل بالا على	كذا في الجوهرة النيرة
٣٣	ان كسر نصف سنه او ثلثها او ربعها كسرا مستويا يستطاع في مثلها القصاص اقصى مبرد وان كان كسر مثلها ليس بمستوي بحيث لا يستطاع ان يقتص منه فعليه ارش	كذا في الظهيرية
٣٤	وان غلخ لا يقلع منه لكن يؤخذ بالمبرد منه الى ان ينتهي الى اللحم ويسقط ما سواه	كذا في فتاوى الصغرى
٣٥	ولو كسر بعضها فاسودت الباقية او احمرت او احضرت او دخلها عيب بوجهه من الوجه بالكل لا قصاص وتجب الدية	كذا في الخلاصة
٣٦	فان قال المجنى عليه انا استوفى القصاص من المكسور واترك ما اسود لا يكون له ذلك	كذا في فتاوى قاضيان

۱۔ زبان میں موجب قضا میں غیر زوجہ قضا صاحب حکم کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۲۔ دانت میں موجب قضا میں غیر موجب قضا صاحب حکم کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۳۔ کاپلا عاشرہ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۴۔ کاپلا عاشرہ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۵۔ کاپلا عاشرہ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۶۔ کاپلا عاشرہ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۷۔ کاپلا عاشرہ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۸۔ کاپلا عاشرہ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۹۔ کاپلا عاشرہ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

۱۰۔ کاپلا عاشرہ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{114}$ ، $\frac{8}{114}$ ، اور اس میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق $\frac{1}{114}$ کا تیسرا عاشرہ

دفعہ و نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	حوالہ
۳۷-۱۱۷۳	زبان سے عدا کاٹنے میں (بھی) قصاص نہیں ہے خواہ بعض زبان کاٹی یا کل زبان کاٹی، حکم برابر ہے اور یہی حکم فتویٰ کے لئے مختار ہے	خزانة مفتین، طہیرہ
۳۸	دانت ۲۰ میں قصاص ہے اگرچہ جس سے قصاص لیا جائے اس (مجرم) کا دانت دوسرے (یعنی مظلوم) کے دانت سے بڑا ہو اور دانت کے سوا کسی ہڈی میں قصاص نہیں ہے	ہدایہ
۳۹	(حسب معمول تعداد سے) زائد دانت میں قصاص نہیں ہے البتہ حکومت عدل واجب ہے ۳۰	جوہرہ نیرہ
۴۰	دانت کے قصاص میں دانت توڑنے والے اور جس کا دانت توڑا گیا ہو اس کے دانت کے چھوٹا یا بڑا ہونے کا اعتبار نہیں ہے بلکہ اس مقدار کا اعتبار ہے جو اس دانت میں توڑی گئی۔ اگر اس دانت کا نصف یا تہائی یا چوتھائی ٹوٹا ہے تو مجرم کے دانت میں (یعنی نصف یا تہائی یا چوتھائی حصہ میں) دانت کے قصاص نہیں ہے	وجیز ملکر دی
۴۱	(دانت کے قصاص میں) بائیں دانت کے بدلے میں داییں دانت کے بدلے میں بایاں دانت (قصاص میں) نہ لیا جائے گا ۴۰	جوہرہ نیرہ
۴۲	(دانت کے قصاص میں) سٹھنے کے دو دانتوں کے بدلے میں سامنے کے دو دانت، اور ناب کے بدلے میں ناب ۳۰ (یعنی کچلی کے بدلے میں کچلی) اور داڑھ کے بدلے میں داڑھ (قصاص میں) لی جائے گی (ب) نیچے کے دانت کے بدلے میں اوپر کا دانت، اور اوپر کے دانت کے بدلے میں نیچے کا دانت (قصاص میں) نہ لیا جائے گا	جوہرہ نیرہ
۴۳	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا نصف یا تہائی یا چوتھائی دانت توڑا اور اسے ایسا مستوی (یعنی برابر) توڑا کہ اس کی مانند میں قصاص لیا جاسکتا ہو تو ریتی کے ذریعہ قصاص لیا جائے گا اور اگر اس نے یوں توڑا کہ اس کی مانند مستوی نہیں قرار پاتا۔ اس سے قصاص نہیں لیا جاسکتا تو اس پر ارش لازم ہے ۴۰	ظہیرہ
۴۴	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا دانت اکھاڑ دیا تو اس کے قصاص میں، مجرم کا دانت اکھاڑا نہ جائے گا لیکن مجرم کے دانت سے ریتی کے ذریعہ اتنا لیا جائے گا کہ گوشت (یعنی مسوڑھے) تک پہنچ جائے اور اس کے علاوہ ساقط ہو جائے گا ۴۰	فتاویٰ مغری
۴۵	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے دانت کا بعض حصہ توڑا تو اس دانت کا باقیماندہ حصہ سیاہ یا سرخ یا سبز ہو گیا یا اس کے توڑنے کی وجہ سے اس میں کسی طرح کا عیب آگیا تو (اس صورت میں) قصاص نہیں ہے اور ریت واجب ہوگی	خلاصہ
۴۶	اگر (مذکورہ صورت میں) اس مظلوم نے یوں کہا کہ میں اس ٹوٹے ہوئے دانت کا قصاص لوں گا اور سیاہ ہونے (کے) یا اسکی مانند کے عیب (کو) (قصاص میں) چھوڑ دوں گا تو اسے ایسا کرنے کا حق نہیں ہے ۴۰	قاضیخان
حکم نمبر ۳۵/۱	مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۰ چنانچہ فتاویٰ بزاز یہ میں ہے کہ دانت اکھاڑنے والے کا دانت اکھاڑا نہ جائے گا بلکہ ریتی سے گسایا جائے گا حتیٰ کہ گوشت تک پہنچ جائے اور اس کے علاوہ ساقط ہو گیا اور اگر کسی نے قصاص میں دانت اکھاڑ دیا تو جائز ہے اور ریتی سے گسانے میں امتیاز ہے تاکہ گوشت کی خرابی پر منتج نہ ہو۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ بزاز یہ علیٰ ہامش عالمگیری ج ۴ ص ۳۹۶۔ حکم نمبر ۳۸/۱۱۷۳ حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۰ حکم نمبر ۳۴/۱۱۷۳، ۳۵/۱۱۷۳ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۰ حکم نمبر ۳۵/۱۱۷۳، ۳۶/۱۱۷۳ اور حکم نمبر ۳۸/۱۱۷۳ کا حاشیہ نیز اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۱۳/۱۱۷۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)	

دفعہ و نمبر	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حوالہ
۴۷-۱۱۴۳	وفي المنتقى اذا كسر من سن رجل طائفة منها انتظر بها حولا فاذا اتم الحول ولم يتغير فعله	القصاص ويبرد بالمبرد ويطلب لذلك طبيب عالم ويقال له قل لنا كم ذهب منها فان ذهب النصف يبرد من سن الفاعل النصف	كذا في المحيط
۴۸	واذا كسر من رجل بعضها وسقط ما بقى لا قصاص في المشهور		كذا في خزانة المفتين
۴۹	رجلان قاما في الملعب ليكنز كل واحد منهما صاحبه كما هو العادة فوكز احدهما الآخر فكسره	فعلى الضارب القصاص والمسئلة صارت واقعة الفتوى فالتفت الفتاوى على هذا ولو قال كل واحد منهما لصاحبه "ده ده لك" فوكز احدهما صاحبه وكسره لا شيء عليه وهو الصحيح بمنزلة ما لو قال "اقطع يدي"، فقطعها	كذا في الظهيرية
۵۰	اذا قلع الرجل ثنية رجل عمدا فاقص له من ثنية القاع ثم نبتت ثنية المقتص منه	لم يمكن للمقتص له ان يقلع تلك الثنية التي نبتت ثانيا	كذا في المحيط
۵	ولو نزع من رجل فانتزع المنزوعة سنة من النازع قصاصا ثم نبتت سن الاول كان	على النازع الثاني ارش سن النازع الاول خمسمائة ولو نبتت سنة معوجة كان فيها حكومة العدل ولو نبت نصف السن كان عليه نصف ارشها	كذا في فتاوى تافهين

۱۔ الطائفة یعنی چیز کا کڑا۔ ماخوذ از النجاشی (مترجم) ۲۔ فتاویٰ بنزیر میں کہ القصاص الامام کا قول ہے کہ دانت کا بعض حصہ توڑنے کے قصاص میں ریتی سے تب گسیا جائے گا جبکہ چوڑائی کی جانب ٹوٹا اور اگر لمبائی کی جانب ٹوٹا تو اس میں حکومت العدل کے بموجب حکم ہوگا۔ ماخوذ از فتاویٰ بنزیر یعنی ہاشم عالمگیری عربی ج ۶ ص ۳۹۲، ص ۳۹۳، حکم نمبر ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶

دعا و شق نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۴۷۱۱	المنتقی میں ہے کہ جب کسی شخص کے دانت میں سے کچھ طائفہ لے (یعنی ٹکڑا) توڑا گیا تو ایک سال انتظار کیا جائے گا پس جب سال پورا ہو گیا اور اس میں کوئی تبدیلی نہ آئی تو توڑنے والے پر قصاص لازم ہوگا اس کے دانت کو ریتی سے گھسا جائے گا اور اس کے لئے ایک صاحب علم طبیب طلب کر کے اس سے دریافت کیا جائے گا کہ ہم سے بیان کیجئے کہ اس (مضروب) کے دانت سے کس قدر جاتا رہا ہے پس اگر (مثلاً) نصف دانت جاتا رہا تو توڑنے والے کے (اس) دانت سے نصف حصہ ریتی کے ساتھ گھسایا جائے گا ۲	محیط	
۴۸	جب کسی آدمی کے دانت کا بعض حصہ توڑا گیا اور (اس میں سے) باقیماندہ خود گر گیا تو مشہور قول کے بموجب قصاص لازم نہیں ہے ۳	خرائہ منتقین	
۴۹	(۱) دو آدمی کھیل کے میدان میں کھڑے ہوئے تاکہ وہ ایک دوسرے کو مکے ماریں جیسا کہ (ایسے کھیل کا) رواج ہے پس ان میں سے ایک نے دوسرے کو مکا مارا اور اس کا دانت توڑ دیا تو (مکا) مارنے والے پر قصاص لازم ہے اور یہ مشہور مسئلہ ایک امر واقعہ ہوا تھا جس پر فتویٰ لیا گیا تو فتوؤں کے جواب اسی (مذکورہ) حکم پر متفق تھے (دب) اور اگر ان میں سے ہر ایک نے دوسرے سے یوں کہا کہ "دہ دہ" (یعنی بخشن بخشیش) تو پھر ان میں سے ایک نے دوسرے کو مکا مار کر دانت توڑ دیا تو (اس صورت میں) اس پر (قصاص میں سے) کچھ لازم نہیں ہے اور یہی حکم صحیح ہے اور یہ صورت بمنزل اس صورت کے ہے کہ اگر ایک شخص نے دوسرے سے یوں کہا کہ "میرا ہاتھ کاٹ دے" پس اس نے اس کا ہاتھ کاٹ دیا تو کاٹنے والے پر قصاص و دیت میں سے کچھ لازم نہ ہوگا ۵	ظہیر	
۵۰	جب کسی شخص نے کسی آدمی کے سامنے کے دو دانت عمداً اکھاڑ دیئے پھر اس کے لئے دانت اکھاڑنے والے کے سامنے کے دو دانتوں سے قصاص لیا گیا پھر جس سے قصاص لیا گیا اس کے وہ دانت پیدا ہو گئے تو جس کے لئے قصاص لے لیا گیا اس کو (یعنی مظلوم کو) یہ حق نہیں ہے کہ وہ اس کے دوبارہ پیدا شدہ ان دانتوں کو (قصاص میں) اکھڑا دے (یعنی گھسا دے) ۶	محیط	
۵۱	(۱) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا دانت نکال دیا پھر جس کا دانت نکال لیا گیا اس نے (قصاص میں) دانت نکالنے والے کا دانت نکال دیا پھر جس کا دانت پہلے نکال لیا تھا اس کا وہ دانت پیدا ہو گیا تو دانت نکالنے والے دوسرے آدمی پر، دانت نکالنے والے پہلے شخص کے دانت کا ارش پانچ سو (درہم) لازم ہوگا (ب) اور اگر اس کا دانت ٹیر چا پید ہوا تو (ارش کی بجائے) حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا (ج) اور اگر (اس کا دانت) نصف پیدا ہوا تو اس پر نصف ارش لازم ہوگا ۷	قاضی خان	

ممکن ہو تو قصاص لازم ہوگا اس لئے کہ جرم عمداً ہو لہذا اور اگر ان دونوں نے یوں کہا کہ "دہ دہ" اور اسی طرح اگر انہوں نے بطور کھیل مقابلہ کیا یا سکمانے کے لئے مقابلہ کیا تو کوئی کسی کی آنکھ کو لگائی اور لگنے کی بیانی باقی رہی تو اگر قصاص ممکن ہو تو قصاص لازم ہوگا اور ملاطمت ملنے لپنے ماشیہ میں کہا جیسے کہ میں کہتا ہوں کہ اس صورت مسئلہ میں دو قول ہیں اس لئے کہ مجمع الفتاویٰ میں ہے کہ اگر ان میں سے ہر ایک نے دوسرے سے یوں کہا کہ "دہ دہ" اور ہر ایک نے ایک دوسرے کو مکا مارا اور اس کا دانت توڑ دیا تو اس پر کچھ لازم نہ ہوگا اور یہ صورت ایسی ہے کہ کسی نے دوسرے سے یوں کہا کہ "میرا ہاتھ کاٹ دے" اور اس نے اس کا ہاتھ کاٹ دیا تو کچھ لازم نہ ہوگا، جیسا کہ قاضی خان میں ہے اور الکتاب میں مذکور حکم کی وجہ یہاں یہی ہے کہ "دہ دہ" کہنے سے اس چیز کو مباح کرنا لازم نہیں آئے گی لہذا دوسرے کو مکے مارنے کے باوجود سلامتی کا احتمال موجود ہے جیسا کہ تیرہ بیٹے کی مذکور صورت میں ہے پس تیرہ بیٹے کی مذکورہ صورت (اور وہ "دہ دہ" کہنے کی صورت اس کا عضو تلف کرنے کی بات) میں ہر ایک نے تیرہ بیٹے اور میرا ہاتھ کاٹ دے "کہنے کی صورت اور جمعہ جنایت کر "کہنے کی صورت (اس کا عضو تلف کرنے کی بات) میں) مرتع ہے پس مذکورہ واقعہ میں قیاس صحیح نہ ہوا لہذا یہ صریح ہے کہ اطراف و اعضاء اموال کے حکم میں ہیں ان میں حکم دینا صحیح قرار پاتا ہے فاصلہ - مفہوم ماخوذ از شرح المختار ج ۵ - ۳۸۹ - اور نمبر ۹، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵

47

دفعہ و نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۵۲-۱۱۴۳	(ا) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے دانت کو ضرب لگائی تو وہ دانت گر گیا تو اس دانت کی جگہ اچھی ہونے تک انتظار کیا جائے گا اور سال بھر تک انتظار نہ کیا جائے گا مگر (ب) اگر دانت کی روایت میں ہے کہ ایک سال تک انتظار کیا جائے گا، اور صحیح حکم پہلا ہے اس لئے کہ بالغ آدمی کے دانت کا پیدا ہونا شاذ و نادر ہی ہوتا ہے۔ (ب) جب کسی شخص نے کسی (بالغ) بچہ کا دانت نکال دیا تو ایک سال تک انتظار کیا جائے گا (ج) اور چاہے کہ مظلوم کیلئے مجرم قصاص لیا جائے پس اگر اس (بالغ) بچہ کے اس دانت کی جگہ دانت پیدا ہو جائے تو مجرم پر (قصاص میں سے) کچھ لازم نہیں اور اگر اس بچہ کا دانت پیدا نہ ہوا اور سال پورا ہونے سے پہلے ہی وہ (بچہ) وفات پائی تو امام ابو حنیفہؒ کے قول میں مجرم پر (قصاص میں سے) کچھ لازم نہیں اور امام ابو یوسفؒ کے قول میں حکمت عدل کے مطابق ہو گا ۵۲	ظہیرہ سراجیہ	
۵۳	جب کسی شخص نے کسی انسان کے دانت کو ضرب پہنچائی تو اس کی ضرب کی وجہ سے اس کا دانت پلنے لگا تو (اس کے حکم کے متعلق) الاصل میں مذکور ہے کہ ایک سال تک انتظار کیا جائے گا خواہ وہ مضروب بالغ ہو یا بالغ بچہ ہو پھر جب ایک سال پورا کرنا لازم ہو گیا تو اگر وہ نہ گرا تو ضرب لگانے والے پر (قصاص میں سے) کچھ لازم نہیں ہے اور اگر اس ضرب کی وجہ سے اس سال کے دوران وہ دانت گر گیا تو اگر وہ ضرب عمدا تھی تو قصاص لازم ہو گا اور اگر غیر ضرب خطا تھی تو دیت لازم ہو گی ۵۳	محیط	
۵۴	(ا) جب (مذکورہ مضروب) دانت پلنے کی صورت میں قاضی (یعنی حاکم مجاز) نے اسے (سال بھر کی) مہلت دی پھر سال پورا ہونے سے پہلے وہ مضروب آیا تو اس کا وہ دانت گر چکا تھا پس اس نے کہا کہ دانت اسی ضرب سے گرا ہے اور ضرب لگانے والے نے کہا کہ تجھے ایک آدمی نے ضرب لگائی تھی (اس سے گرا ہے) تو مضروب کے قول کا اعتبار ہو گا (ب) اور اگر وہ مضروب سال پورا ہونے کے بعد آیا تو ضرب لگانے والے کے قول کا اعتبار ہو گا ۵۴	ظہیرہ	
۵۵	(ا) حسن بن زیادؒ نے امام ابو حنیفہؒ سے روایت کیا ہے کہ جب کسی شخص نے کسی آدمی کا دانت نکال دیا پھر وہ دانت آدھا پیدا ہوا تو مجرم پر اس کا آدھا ریش لازم ہے اور اس میں قصاص نہیں ہے (ب) اور اگر وہ دانت سفید اور پورا پیدا ہوا پھر کس اور شخص نے اسے نکال دیا تو اس کے متعلق ایک سال انتظار کیا جائے گا اگر پیدا ہو گیا تو فیہا در نہ مجرم سے قصاص لیا جائے گا اور پہلے مجرم پر (قصاص میں سے) کچھ لازم نہیں ہے اور اگر وہ دانت پیدا ہوا مگر چھوٹا ہی رہا تو مجرم پر حکومت عدل کے بموجب حکم ہو گا ۵۵	محیط	
۵۶	(ا) جب کسی شخص نے کسی آدمی کا دانت نکال دیا اور مجرم کا دانت سیاہ یا سرخ یا سبز ہے تو مظلوم کو اختیار دیا جائے گا اگر چاہے تو قصاص میں اس ناقص دانت کو ہی نکال دے اور چاہے تو مجرم سے اپنے دانت کا ریش پانچ سو درہم لے (ب) اور اگر مظلوم کے دانت میں عیب تھا تو اس کے متعلق حکومت عدل کے بموجب حکم ہو گا ۵۶	ظہیرہ	

دفعاً وشق نمبر	الباب الرابع ، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حواله
٥٤-١١٤٣	وان لم يمتحرا المجرى عليه شيئاً حتى سقطت السن السوداء ونبتت مكانها أخرى صحيحة فقد بطل جنى المجنى عليه	كذا في الذخيرة	
٥٨	ولو قلع رجل ثنية رجل وثنية القالع مقطوعة فنبتت ثنيته بعد القلع فلا قصاص فيه وللمقلوعة ثنيته ارشها	كذا في المحيط	
٥٩	ولو عض يد رجل فانتزع صاحب اليد يده وقلع سن العاض لاضمان عليه في قول أبي حنيفة	كذا في فتاوى قاضيخان	
٦٠	قال محمد من اراد قلع سنك ظمها في موضع لا يغشاك الناس فلك قتله ومن اراد ان يبرد سنك بالمبرد ظمها فلا تقتله وان كان لا يغشاك الناس	كذا في الظهيرية	
٦١	ومن قطع يد غيره من المفصل عمداً قطعت يده ولو كانت اكبر من يد المقطوع وهذا اذا كان بعد البرء ولا قصاص قبل البرء	كذا في الجوهرة النيرة	
٦٢	وكذا في الاصابع القصاص اذا قطعت من مفاصلها ولا قصاص فيما اذا كان القطع لا من المفاصل	كذا في خزائن المفتين	
٦٣	وفي الرجل في العمد القصاص اذا قطع من مفصل القدم او من مفصل الورك بخلاف ما اذا قطع من غير مفصل	كذا في المحيط	
٦٤	وكذلك الحكم في اصابع الرجل ان قطعت من المفصل عمداً يجب القصاص وان قطعت من غير المفصل لا يجب	كذا في المحيط	
٦٥	ولا تقطع اليد بالرجل ولا اصبع من يد باصبع من رجل ولا تقطع يد ان بيد واحدة عندنا	كذا في المبسوط	
٦٦	لا تقطع السبابة اليمنى الا بالسبابة اليمنى ولا السبابة اليسرى الا باليسرى وكذلك لا يقطع الا بهام بالسبابة ولا السبابة بالوسطى والحاصل انه لا يؤخذ شيء من الاعضاء الا بمثلها من القاطع	كذا في الذخيرة	

۱۔ حکم نمبر ۵۶/۱۱۴۳ نیز ۳۸/۱۱۴۳ کا حاشیہ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۱۴/۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۴۴/۱۱۴۳ نیز ۳۸/۱۱۴۳ کا حاشیہ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۱۴/۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۳۸/۱۱۴۳ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۴۴/۱۱۴۳ مع حاشیہ، ۲/۱۱۴۳، ۱/۱۱۴۳ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ ہاتھ اور پاؤں، ان کی انگلیوں، پوروں، ناخن، گٹا اور کٹائی میں موجب قصاص وغیرہ موجب قصاص کے متعلق حکم نمبر ۱/۱۱۴۳، ۸/۱۱۴۳، ۲۱/۱۱۴۳، ۲۲/۱۱۴۳، ۲۳/۱۱۴۳ میں اور ان میں موجب دیت وغیرہ

دیت احکام کے متعلق $\frac{10}{1140}$ کا قیل و حاشیہ، $\frac{816}{1143}$ ، $\frac{15}{114}$ نیز $\frac{1}{1143}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۱۱۴۳ کا حکم نمبر ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (متزجم) ۵۸ حکم نمبر ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (متزجم) ۹۷ حکم نمبر ۶۱ کا

۱۱۱ میں الجوهرۃ النيرة اور ہدایہ سے ماخوذ حاشیہ ملاحظہ ہوں (متن ترجم) ۱۱۱ کا حکم نمبر ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (متن ترجم)

حوالہ	القصاص فیما دون النفس	الباب الرابع ، القصاص فیما دون النفس	دفعاً و تشفیاً
ہكذا فی محیط الرخی	ہكذا فی محیط الرخی	ولا تقطع اليد الصحيحة بالمنقوصة الاصابع	۱۱۴۳ - ۱۱۴۴
کذا فی المحيط	کذا فی المحيط	۶۸ اذا قطع الرجل يدها ظفر مسود او جرح فان كان فيه ظفر مسود فانه يجب القصاص وان لم يكن في يد القاطع ظفر مسود فان كان بيده جراحة لا توجب نقصان دية يده بان كان نقصاناً لا يوهن في البطش فانه لا يمنع وجوب القصاص ويجعل وجود هذا العيب عدلاً بمنزلة وان كان نقصاناً يوهن في البطش حتى يجب بقطعه حكومة عدل لانصف الدية كان بمنزلة اليد الشلاء	
کذا فی المجوهرۃ النيرة	کذا فی المجوهرۃ النيرة	۶۹ ومن قطع اصبعاً زائدة وفي يده مثلهما فلا قصاص عليه عند ابی حنيفة و ابی يوسف رحم	
کذا فی محیط الرخی	کذا فی محیط الرخی	۷۰ ولو قطع الكف وفيه اصبع زائدة تو هن الكف فلا قصاص فيه وان كان لا تو هن الكف يجب القصاص	
کذا فی المبسوط	کذا فی المبسوط	۷۱ ولو قطع رجل يده من نصف الساعد او رجله من نصف الساق عمد الميكن عليه في ذلك قصاص	
کذا فی الکافی	کذا فی الکافی	۷۲ اذا كانت يد المقتوع صحيحة ويد القاطع شلاء او ناقصة الاصابع فالمقتوع يده بالخيار ان شاء قطع اليد المعيبة ولا شئ له غيرها وان شاء أخذ الأرض كاملاً	
کذا فی المحيط	کذا فی المحيط	۷۳ وكان الصدر الشهيد برهان الأئمة أنما يثبت الخيار للمقتوع يده في هذه الصورة اذا كانت الشلاء مما ينتفع بها مع ذلك واما اذا كانت غير منتفع بها فهي ليست بحمل للقصاص فلا يخير المجني عليه حينئذ بل له دية يد صحيحة كما لو لم يكن للقاطع تلك اليد اصلاً وبه يفتي	
کذا فی الکافی	کذا فی الکافی	۷۴ ولو ذهبت المعيبة قبل اختيار المجني عليه او قطعت فلها بطل حق المجني عليه عندنا بخلاف ما اذا قطعت بحق عليه من تود او سرقة فانه يجب عليه ارش اليد المقتوعة	

۱۔ حکم نمبر ۱۱۴۳، ۱۱۴۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ ہاتھ کاٹنے کی دیت کے متعلق حکم نمبر ۶۲ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ حکومت عدل کے متعلق حکم نمبر ۲۲ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۶۱ کا حاشیہ ۶۹ نیز ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۔ حکم نمبر ۶۸ نیز ۱۱۴۳ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۔ حکم نمبر ۶۳ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۔ حکم نمبر ۶۳ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۔ حکم نمبر ۶۳ تا ۷۱ نیز ۱۱۴۳

۱۱۷۳ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۷۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۷۵ حکم نمبر ۲۶ تا ۲۸ کے متعلق ۱۱۷۶ مع حاشیہ نیز حکم نمبر ۲۹ کا حاشیہ اور اس کی نظر کے متعلق حکم نمبر ۳۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و شرح نمبر	الباب الرابع، القصص فيما دون النفس	القصص فيما دون النفس	حوالہ
۴۳-۱۱۵۰	هذه اذا كانت ناقصة وقت القطع اما اذا انتقصت بعد القطع فهذا على وجهين ان كان النقصان حاصل لا بفعل احد بان سقط اصبع من اصابعه بأفة سماوية فالجواب فيه كالجواب فيما لو كانت ناقصة وقت القطع وان كانت بفعل احد بان قطع اصبع من اصابعه ظلما او قطع القاطع اصبعاً من اصابعه او قضى بها حقاً واجبا عليه فالجواب فيه كالجواب فيما لو كانت بأفة سماوية هكذا ذكر شيخ الاسلام المعروف بخواهر الزادة وقد ذكر شيخ الاسلام احمد الطواويسی فی شرحه انها اذا قطعت بقصاص فله الخيار وان قطعت ظلماً او بأفة سماوية فلا خيار و اشار الى الفرق فقال ما قطع قصاصاً فهو محسوب عليه فكأنه منعها فيجب الخيار ولا كذا لك ما ذهب بأفة سماوية	كذا في التمهيدية	
۴۴	واذا قطع يد رجل عمد احدى وجب القصص فقطعت يد القاطع باكلة او ظلماً بغير حق يبطل القصص ولا ينتقل الى الارش ولو قطعت يد القاطع بقصاص رجل آخر او في سرقة كان على من عليه القصص الارش لصاحب القصص الاول	كذا في فتاوى قاضيان	
۴۵	رجل قطع يمين رجل ولا يمين للقاطع فحق المقتوع يد في الارش في ماله	كذا في خزائن المفتين	
۴۸	اذا قطع له اصبعين وليس للقاطع الا اصبع واحدة فانه يقطعها و يأخذ ارش الاخرى	كذا في المجوهرة النيرة	
۴۹	قطع يد رجل من المفصل فانتص منه وبرأ ثم قطع احد هما ذراع صاحبه لم يقتص منه وقال ابو حنيفة في الاقطعين والاشلين لا قصاص وهو قول ابى يوسف في رواية الحسن عنه	كذا في محيط السرخسي	
<p>۱- حکم نمبر ۳۴۳۱ نیز ۶۱/۱۱۴۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۲- الاكلة - نقر، عفو کمانے والی بیماری - ماخوذ از المنہر ۱۱۴۳ (مترجم)، ۳- حکم نمبر ۳۵ نیز ۶۱/۱۱۴۳ کا ماشیہ اور اس کی تفریق کے متعلق حکم نمبر ۲۰، ۸۳/۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۴- حکم نمبر ۳۴۳۱، ۸۰، ۱۱۴۳، ۶۱/۱۱۴۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵- حکم نمبر ۳۴۳۱، ۶۱/۱۱۴۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۶- حکم نمبر ۳۴۳۱، ۶۱/۱۱۴۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۷- حکم نمبر ۳۴۳۱، ۶۱/۱۱۴۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)</p>			

دفعہ و تشریح نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۴۳-۱۱۱	یہ مذکورہ (مندرجہ ۴۲ تا ۴۳) احکام اس صورت میں ہیں کہ جب کاٹنے کے وقت (مجرم کا) وہ ہاتھ ناقص تھا اور اگر ہاتھ کاٹنے کے بعد اس کا ہاتھ ناقص ہو گیا تو (۱) اس میں دو صورتیں ہیں (اول) یہ کہ اگر وہ نقصان کسی (انسان) کے فعل کے بغیر پیدا ہوا مثلاً یہ کہ کسی آسمانی آفت کی وجہ سے اس کی کوئی انگلی گر گئی تو اس صورت کے جواب میں وہی حکم ہوگا جو کاٹنے کے وقت مجرم کا ہاتھ ناقص ہونے کی صورت کے جواب میں حکم ہے اور (دوم) یہ کہ اگر وہ نقصان کسی (انسان) کے فعل سے پیدا ہوا مثلاً یہ کہ کسی نے ظلماً اس کی انگلیوں میں سے کوئی انگلی کاٹ دی یا مجرم نے اپنی انگلیوں میں سے خود کوئی انگلی کاٹ دی یا اس پر کسی حق واجب کے لئے اس کی انگلی کاٹنے کا حکم جاری ہوا تو اس صورت کے جواب میں (بھی) وہی حکم ہوگا جو کسی آسمانی آفت کی وجہ سے اس کی انگلی ضائع ہونے کی صورت کے جواب میں حکم ہے		
	یونہی شیخ الاسلام المعروف بخوارزماہی نے ذکر کیا ہے (ب) اور شیخ الاسلام احمد الطحاوی نے ذکر کیا ہے کہ (مدلولہ) صورت میں جب مجرم کی انگلی کو قصاص میں کاٹا گیا تو مظلوم کو (مذکورہ) اختیار حاصل ہے اور اگر اسے ظلماً یا کسی آسمانی آفت کی وجہ سے کاٹا گیا تو مظلوم کو (مذکورہ) اختیار نہیں ہے اور (دونوں حکموں میں وجہ) فرق کے متعلق اشارہ کرتے ہوئے فرمایا کہ جو قصاص میں کاٹا گیا تو وہ اس کے ذمہ شمار ہے گویا اس نے (خود) اس کے متعلق ممانعت کی پس یہ صورت (مظلوم کے لئے) اختیار کی موجب ہوگی اور جو آسمانی آفت سے ضائع ہوئی وہ یوں نہیں ہے (یعنی وہ مجرم کے ذمہ شمار نہیں ہے پس اس صورت میں مظلوم کو مذکورہ اختیار نہ ہوگا) ۱۱		
۴۴	(۱) جب کسی شخص نے کسی آدمی کا ہاتھ جان بوجھ کر کاٹ دیا حتیٰ کہ قصاص واجب ہوا پھر ہاتھ کاٹنے والے کا ہاتھ الاکلیہ (یعنی کاٹ کھانے یا عضو کھانے کی بیماری) سے یا بغیر کسی حق کے ظلماً کاٹا گیا تو وہ قصاص باطل ہو جائے گا اور ارش کی طرف منتقل نہ ہوگا (ب) اور اگر ہاتھ کاٹنے والے (مجرم) کا ہاتھ کسی اور آدمی کے (ہاتھ کے) قصاص میں یا چوری (کی حد) میں کاٹا گیا تو (ہاتھ کاٹنے والا وہ مجرم جس کے ذمہ قصاص (باقی) ہے اس پر پہلے صاحب قصاص (یعنی مظلوم) کے لئے ارش لازم ہوگا ۱۲		
۴۵	کسی شخص نے کسی آدمی کا دایاں ہاتھ کاٹ ڈالا اور ہاتھ کاٹنے والے (مجرم) کا دایاں ہاتھ نہیں ہے تو جس کا ہاتھ کاٹا گیا ہے اس کے ارش کا حق اس کے مال میں ہے ۱۳		
۴۸	جب کسی شخص نے کسی آدمی کی دو انگلیاں کاٹ دیں اور انگلیاں کاٹنے والے کی ایک ہی انگلی ہے تو وہ (مظلوم) اس (ایک انگلی) کو (قصاص میں) کاٹے گا اور دوسری انگلی کے لئے ارش لے گا ۱۴		
۴۹	کسی شخص نے کسی آدمی کا ہاتھ جوڑ پر سے کاٹا تو اس سے قصاص لیا گیا اور وہ تندرست ہو گیا پھر ان دونوں میں سے کسی ایک نے دوسرے کی کہنی کاٹی تو اس سے قصاص نہ لیا جائے گا امام ابو حنیفہ کا قول ہے کہ جن دونوں آدمیوں کے ہاتھ کاٹے ہوئے ہوں اور جو دونوں شل (یعنی یکساں) ہاتھ والے ہوں ان میں (بہم) قصاص نہیں ہے اور یوں ہی امام ابو یوسف کا قول ان سے حسن کی روایت میں مروی ہے ۱۵		

ظہیر

قاضی خان

خزانہ مفتاح

جوہرہ نیرہ

محیط خری

ذئق وشرح نمبر	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حواله
٨٠-١١٤٣	واذا قطع الرجل اصبع رجل من المفصل من يمينه ثم قطع يميني آخر او بدأ باليد ثم قطع الاصبع ثم حضر جميعا فانه يقطع اصبعه اولا باصبع الآخر ثم يخير صاحب اليد فان شاء قطع ما بقي وان شاء اخذ دية يده وان جاء صاحب اليد اولا قطعت له اليد ثم اذا حضر الآخر قضى له بالارش		كذا في المبسوط
٨١	ولو قطع رجل اصبع رجل من المفصل الاعلى ثم قطع اصبع آخر من المفصل الاوسط ثم قطع اصبع آخر من المفصل الاسفل وذلك كله في اصبع واحدة فان كان الكل حضرا وطلبوا من القاضي حقهم فان القاضي يقطع المفصل الاعلى لصاحب الاعلى ولا يقطع لصاحب الاوسط والاسفل وان كان حق صاحب الاوسط والاسفل ثابتا في الاعلى ثم خير صاحب المفصل الاوسط فان شاء قطع من القاطع مفصله الاوسط ولا شيء له من دية الاصبع وان شاء لم يقطع وضمنه ثلثي دية الاصبع فاذا قطع يخير صاحب المفصل الاسفل فان شاء قطع ولا شيء له من دية الاصبع وان لم يقطع أخذ دية اصبعه بكمالها من ماله وان حضر احدهم وغاب الآخران ان كان الحاضر صاحب المفصل الاعلى يقطع له فان قطع المفصل الاعلى له ثم حضر الآخران فانهما يخيران فان اختارا التقطع لا يضمن لكل واحد منهما شيئا		هكذا في المحيط
	ولو حضر صاحب الاصبع اولا وظهر حقه ولم يحضر صاحب المفصلين ولا صاحب المفصل عند القاضي قضى للثالث بكل الاصبع ثم ان حضر صاحب المفصل والمفصلين قضى لهما بالارش		كذا في شرح الزوائد للعتابي

كم نمبر ٥٥ ب، ٤٤ نمبر ٦١ كاحاشيه ملاحظه ہوں (مترجم)

دفعات و ثقب	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۳۷-۱۱-۸۰	(۱) جب کسی شخص نے کسی آدمی کے دائیں (ہاتھ کی) انگلی کے جوڑ پر سے کاٹ دیا پھر اس نے دوسرے آدمی کا دایاں، (ہاتھ) کاٹ ڈالا یا اس نے پہلے (ایک آدمی کا دایاں) ہاتھ کاٹا پھر (دوسرے آدمی کے دائیں ہاتھ کی) انگلی کاٹا پھر وہ دونوں (قصاص کے لئے) اکٹھے حاضر ہوئے تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) پہلے اس (مجرم) کی انگلی دوسرے کی انگلی کے قصاص میں کاٹی جائے گی۔ پھر ہاتھ کاٹنے کے مظلوم کو اختیار دیا جائے گا کہ وہ چاہے تو (مجرم کا) باقی ماندہ ہاتھ (قصاص میں) کاٹے اور چاہے تو اپنے ہاتھ کی دیت لے (ب) اور اگر وہ آدمی جس کا ہاتھ کاٹا گیا وہ (قصاص کیلئے) پہلے آگیا تو اس کے (حق کے) لئے (مجرم کا) ہاتھ کاٹا جائے گا پھر جب (انگل کے قصاص کے لئے) دوسرا آدمی حاضر ہوا تو اس کے (حق کے) لئے اُرش کا حکم دیا جائے گا۔	مبسوط	
۸۱	اگر کسی شخص نے ایک آدمی کی انگلی اوپر کے جوڑ پر سے کاٹ دی پھر دوسرے آدمی کی (دہی) انگلی درمیانی جوڑ پر سے کاٹ دی پھر ایک اور (یعنی تیسرے) آدمی کی (دہی) انگلی نیچے کے جوڑ پر سے کاٹ دی اور (یہ) سب کچھ (ان کی) ایک ہی انگلی میں ہوا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) (۱) اگر (قصاص کیلئے) وہ سب حاضر ہوئے اور قاضی (یعنی حاکم مجاز) سے اپنا حق طلب کیا تو قاضی (قصاص میں) اوپر کے جوڑ والے (مظلوم یعنی پہلے آدمی کے حق کے لئے) اوپر کے جوڑ سے کاٹنے کا حکم دے گا اور درمیانی جوڑ والے اور نیچے کے جوڑ والے (یعنی دوسرے اور تیسرے مظلوموں کے حق کے لئے) کاٹنے کا حکم نہ دے گا اگرچہ درمیانی جوڑ والے اور نیچے کے جوڑ والے (مظلوموں) کا حق بھی اوپر کے جوڑ میں تھا پھر درمیانی جوڑ والے (یعنی دوسرے مظلوم آدمی) کو اختیار دیا جائے گا کہ اگر وہ چاہے تو (قصاص میں) مجرم (کی ناقص انگلی) کے درمیانی جوڑ سے کاٹے اور (یہ اختیار کرنے میں) اس کے لئے انگلی کی دیت میں سے کچھ لازم نہ ہوگا اور وہ چاہے تو نہ کاٹے اور انگلی کی دو تہائی دیت کی ضمان لے لے پس اگر اس نے (قصاص میں) درمیانی جوڑ سے (کاٹنا اختیار کیا تو نیچے کے جوڑ والے (یعنی تیسرے مظلوم آدمی) کو اختیار دیا جائے گا کہ اگر وہ چاہے تو (قصاص میں) مجرم کی اس ناقص انگلی کو نیچے کے جوڑ پر سے کاٹے اور (یہ اختیار کرنے میں) اس کے لئے انگلی کی دیت میں سے کچھ لازم نہ ہوگا اور اگر اس نے (یعنی تیسرے مظلوم آدمی نے قصاص میں نیچے کے جوڑ سے) نہ کاٹا تو وہ اپنی انگلی کی پوری دیت مجرم کے مال سے لے لے (ب) اور اگر (قصاص کیلئے) ان میں سے ایک حاضر ہوا اور دوسرے دو حاضر نہ ہوئے تو اگر حاضر ہونے والا اوپر کے جوڑ والا (یعنی مظلوم آدمی) تھا تو (قصاص میں) اس کے لئے (مجرم کی انگلی کو اوپر کے جوڑ سے) کاٹا جائے گا پس اگر اس کے لئے (مجرم کی انگلی کو) اوپر کے جوڑ سے کاٹ دیا گیا اس کے بعد دوسرے دو حاضر ہوئے تو ان دونوں کو اختیار دیا جائے گا پس اگر انہوں نے (قصاص میں) انگلی کو (کاٹنا اختیار کیا تو وہ مجرم ان دونوں میں سے کسی ایک کے لئے بھی (دیت میں سے) کچھ ضمان نہ دے گا	محیط	
	(ج) اور اگر (مذکورہ صورت میں) قصاص کے لئے پہلے پوری انگلی (کے حق) والا (یعنی مذکورہ تیسرا مظلوم آدمی) حاضر ہوا اور اس کا حق ظاہر ہو گیا اور دو جوڑوں (کے حق) والا (یعنی مذکورہ دوسرا آدمی) اور ایک جوڑ (کے حق) والا (یعنی پہلا مظلوم)		

دفعاً وثقوب	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حواله
١١٤٣ —			
٨٢	لو قطع كف رجل من مفصل ثم قطع يد آخر من المرفق ثم اجتمعا فان الكف يقطع لصاحب الكف ثم يخير صاحب المرفق فان شاء قطع ما بقى لحقه وان شاء اخذ الارش	كذا في شرح المبسوط	
	واذا كان احدهما حاضرا والاخر غائبا فانه يبدأ بحق المحاضر ايهما كان	كذا في المحيط	
٨٣	لو قطع اصبع يد رجل ثم قطع المقطوعة اصبعه يد القاطع من المفصل خير فان شاء قطع يده ناقصة وان شاء اخذ الارش ويبطل حق صاحب الاصبع	كذا في محيط السرخسي	
٨٤	قال محمد في الجماع رجل قطع يد رجل عمدا ويد القاطع صحيحة فقطع المقطوعة يد اصبع من اصابع القاطع ثم قطع قاطع اليد رجل صحيحة فالمقطوعة يده آخر بالخيار ان شاء قطع ما بقى من يد القاطع مع المقطوعة يده الاول وان شاء اخذ دية يده فان قطع المقطوعة يده آخر اصبع من اصابع القاطع ايضا فقد بطل خياره ويقطع ما بقى من يد القاطع له وللاول واذا قطع يد القاطع لهما يضمن القاطع للمقطوعة يده ولا نصف ارش يده مؤجلا في سنتين ثلثاها في السنة الاولى وثلثها في السنة الثانية ويضمن للمقطوعة يده آخر ثلاثة اثمان دية يده مؤجلا على الوجه الذي قلنا	كذا في المحيط	

۱۔ حکم نمبر ۶۵، ۱۱۷۷ مع حواشی نیز حکم نمبر ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ الکف یعنی ابتدا، مستقبل، چوں سمیت۔ ماخوذ از النجدۃ^{۱۱۳} (مترجم)،
 ۳۔ حکم نمبر ۱ مع حاشیہ ۶۲، ۶۴، ۶۱ نیز ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۱ مع حاشیہ ۶۲، ۶۱ نیز ۶۱ کا حاشیہ اور اس کی نظیر کے متعلق
 حکم نمبر ۲۰، ۱۱۷۳، ۶۶ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۸۸، ۸۵، ۷۶، ۶۱، ۶۲، ۱۱۸۹، ۱۲۶۹ نیز ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	حوالہ
۱۱۷۳	آدمی قصاص کے لئے) قاضی کے ہاں حاضر نہ ہوئے تو قاضی اس تیسرے (مظلوم آدمی کے حق) کے لئے (مجرم کی) پوری انگلی (کاٹنے) کا حکم دے گا اس کے بعد اگر ایک جوڑ (کے حق) والا اور دو جوڑوں (کے حق) والا حاضر ہوئے تو ان دونوں کے (حق) کے لئے ارش کا حکم دے گا۔	شرح الزیلعی
۸۲	(ا) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی کف ۲۵ (یعنی ہتھیلی) کو جوڑ پر سے کاٹ دیا پھر اس نے ایک اور آدمی کا (روہ) ہاتھ کہنی سے کاٹ دیا پھر وہ دونوں (قصاص کے لئے) اکٹھے آئے تو مجرم کی ہتھیلی (یعنی ہاتھ) کو ہتھیلی (کے حق) والے کے لئے کاٹا جائے گا پھر کہنی (کے حق) والے کو اختیار دیا جائے گا پس اگر وہ چاہے تو اس کے حق کے لئے (قصاص میں) باقی ماندہ (ناقص بازو) کاٹا جائے گا اور چلے تو ارش لے لے	شرح مبسوط
۸۳	(ب) اگر (مذکورہ صورت میں قصاص کے لئے) ان دونوں (مظلوموں) میں سے ایک حاضر اور دوسرا غائب تھا تو ان میں سے جو بھی حاضر ہے (قصاص میں) اس کے حق سے ابتدا کی جائے گی ۳۰ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے ہاتھ کی انگلی (جوڑ پر سے) کاٹ دی پھر جس کی انگلی کاٹی گئی اس نے کاٹنے والے کا ہاتھ جوڑ پر سے کاٹ دیا تو اس کو (یعنی جس کا ہاتھ کاٹا گیا ہے اس کو) اختیار دیا جائے گا پس اگر وہ چلے تو (قصاص میں) اس کا (بغیر انگلی کے) وہ ناقص ہاتھ کاٹے اور چاہے تو (ہاتھ کا) ارش لے اور انگلی (کے حق) والے (کے لئے قصاص) کا حق باطل ہو جائے گا ۴۰	محیط محیط سرخی
۸۴	امام محمدؒ نے اجماع میں کہا ہے کہ کسی شخص نے کسی آدمی کا ہاتھ عدا کاٹ دیا اور قاطع (یعنی ہاتھ کاٹنے والے) کا ہاتھ صحیح ہے پھر مقطوعہ ہاتھ والے نے (یعنی جس کا ہاتھ کاٹا گیا ہے اس نے) قاطع کی انگلیوں میں سے ایک انگلی کاٹ دی پھر قاطع نے ایک اور آدمی کا ہاتھ کاٹ ڈالا تو وہ دوسرا آدمی جس کا ہاتھ بعد میں کاٹا گیا اسے اختیار ہوگا کہ وہ (قصاص میں) پہلے مقطوعہ ہاتھ والے مظلوم سمیت، قاطع کا باقی ماندہ (بغیر انگلی کے ناقص) ہاتھ کاٹے اور چلے تو اپنے ہاتھ کی دیت لے۔ پس اگر دوسرے مقطوعہ ہاتھ والے مظلوم نے بھی اس قاطع کی انگلیوں میں سے ایک انگلی کاٹ دی تو اس (دوسرے مظلوم) کا (مذکورہ) اختیار باطل ہو جائے گا اور اس کے لئے اور پہلے مقطوعہ ہاتھ والے مظلوم کے لئے (قصاص میں) قاطع کا باقی ماندہ (بغیر دو انگلیوں کے ناقص) ہاتھ کاٹا جائے گا اور جب قاطع کا وہ ہاتھ ان دونوں کے (قصاص کے حق) کے لئے کاٹا گیا تو وہ قاطع، پہلے مقطوعہ ہاتھ والے مظلوم کے لئے اس کے ہاتھ کا نصف ارش علی التاخیر و مال میں دینے کا ضامن ہوگا اس کی دو تہائی پہلے سال میں اور ایک تہائی دوسرے سال میں دے گا اور وہ قاطع، دوسرے مقطوعہ ہاتھ والے مظلوم کے لئے اس کے ہاتھ کی دیت کا تین ثمن (یعنی ۳) علی التاخیر اس طریق پر دینے کا ضامن ہوگا جیسا کہ ہم کہہ چکے ۵۰	محیط

ردعاشق نمبر	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حوالہ
۸۵-۱۱۷۳	واذا قطع يد رجل ويده صحيحة وقطع المقطوعة يده اصبعان اصابع القاطع ثم قطع القاطع يد رجل آخر فقطع المقطوعة يده الثاني اصبعان اصابع القاطع ثم ان القاطع قطع يد رجل ثالث فقطع المقطوع الثالث اصبعان اصابع القاطع ثم اجتمعوا عند القاضي فاختاروا واحد منهم في اخذ الدية ويقطع ما بقي من يده لهم ويكون عليه للمقطوع الاول ثلاثة اخماس دية يده وثلاث خمرها وللثاني نصف دية يده وثلاث ربعها وللثالث اربعة الساع دية يده	القصاص فيما دون النفس	كذا في محيط الشری
۸۶	لو قطع رجل يد رجل اليماني واليسري من آخر قطعت يداه بهما وكذا لك ان قطعهما من واحد	القصاص فيما دون النفس	كذا في شرح المبسوط
۸۷	ولو قطع قطع رجل يميني لرجل يميني قطع يمينه بهما وغرم دية يد واحد بينهما عندنا سواء قطعهما معا وعلى التعاقب ولو عفى احد هما عنه قبل القصاص اقتس منه للباقي ولا شيء للعافي ولو حضر احد هما دون صاحبه لم ينتظر الغائب ويقتص لهذا الحاضر ثم اذا قدم الغائب كان له اخذ الدية وان اجتمعا ففرض لهما بالقصاص والدية واخذ الدية ثم عفى احدهما عن القصاص جاز عفو ولم يكن للآخر ان يستوفى القصاص فانما له نصف الدية فاما اذا لم يستوفيا الدية حتى عفى احد هما بعد قضاء القاضي فعلى قول ابي حنيفة "وابي يوسف للاخير ان يستوفى القصاص استحسانا وهو القياس وعند محمد ليس للآخر ان يستوفى القصاص استحسانا ولو لم يكونا اخذ المال واخذ ابيه كفيلا ثم عفى احد هما فالمسئلة على الخلاف ايضا	القصاص فيما دون النفس	

۱۔ حکم نمبر ۸۳ تا ۸۸، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵ کا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ حکم ۱۱۷۳ کا ماشیہ نیز اگر دو یا زیادہ آدمیوں نے ملکر کسی ایک آدمی کا ہاتھ جوڑے کاٹا تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

ردیف و متن نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱-۱۵	جب کسی شخص نے کسی آدمی کا ہاتھ (جوڑ پر سے) کاٹ دیا اور اس (قاطع یعنی ہاتھ کاٹنے والے) کا ہاتھ صحیح ہے اور المقطوعۃ یدہ نے (یعنی جس کا ہاتھ کاٹا گیا ہے اس نے) قاطع (کے اس ہاتھ) کی انگلیوں میں سے ایک انگلی کاٹ دی پھر اس قاطع نے دوسرے آدمی کا ہاتھ کاٹ دیا تو دوسرے المقطوعۃ یدہ نے قاطع کی انگلیوں میں سے ایک انگلی کاٹ دی پھر اس قاطع نے تیسرے آدمی کا ہاتھ کاٹ دیا تو تیسرے المقطوعۃ یدہ نے قاطع کی انگلیوں میں سے ایک انگلی کاٹ دی پھر وہ سب قاضی (یعنی حاکم مجاز) کے ہاں قصاص کے لئے اکٹھے ہوئے تو ان میں سے کسی کو بھی (ہاتھ کی پوری) دیت لینے کا اختیار نہیں ہے۔ اور ان سب کے (حق کے) لئے (قصاص میں) اس قاطع کا باقیماندہ (دو انگلیوں والا ناقص) ہاتھ کاٹا جائے گا اور اس مجرم پر پہلے المقطوعۃ یدہ کے لئے اس کے ہاتھ کی دیت کے تین خمس اور اس کا تہائی خمس (یعنی ہاتھ کی دیت کا چھ ادھار) لازم ہوگا اور دوسرے المقطوعۃ یدہ کیلئے اس کے ہاتھ کی دیت کا نصف اور چوتھائی ربح (یعنی ہاتھ کی دیت کا چھ ادھار) لازم ہوگا اور تیسرے المقطوعۃ یدہ کیلئے اس کے ہاتھ کی دیت کے چار نویں حصے (یعنی ہاتھ کی دیت کا چھ ادھار) لازم ہوگا		محیط رخی
۱۶	(۱) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا دایاں ہاتھ (جوڑ پر سے) کاٹ دیا اور ایک اور آدمی کا بایاں ہاتھ کاٹ دیا تو ان دونوں (مظلوموں) کے (ہاتھوں کے) قصاص میں اس مجرم کے دونوں ہاتھ کاٹ دئے جائیں گے (ب) اور یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کسی شخص نے ایک ہی آدمی کے دونوں ہاتھ (جوڑ پر سے) کاٹ دیئے (تو قصاص میں اس مجرم کے دونوں ہاتھ کاٹے جائیں گے) ۲		شرح مبسوط
۱۷	(۱) اگر کسی شخص نے دو آدمیوں کے دائیں ہاتھ (جوڑ پر سے) کاٹ دیئے تو ان دونوں کے (ہاتھوں کے) قصاص میں اس مجرم کا دایاں ہاتھ کاٹا جائے گا اور وہ ایک ہاتھ کی دیت ادا کرے گا جو ان دونوں میں (تقسیم) ہوگی یہ حکم ہمارے ہاں ہے خواہ اس مجرم نے ان دونوں کے ہاتھ اکٹھے کاٹے تھے یا آگے پیچھے کاٹے تھے (ب) اور اگر ان دونوں (مظلوموں) میں سے ایک نے قصاص سے پہلے اس مجرم کو معاف کر دیا تو دوسرے کے حق کے لئے (اس کے ہاتھ سے) قصاص لیا جائے گا اور معاف کرنے والے کے لئے کچھ نہ ہوگا (ج) اور اگر ان دونوں (مظلوموں) میں سے ایک آدمی (قصاص کے لئے) حاضر ہوا اور دوسرا حاضر نہ ہوا تو غائب کے لئے انتظار نہ کیا جائے گا اور حاضر آدمی کے لئے قصاص لیا جائے گا پھر جب وہ غائب آیا تو اس کے حق کے لئے دیت لینا ہو (د) اور اگر وہ دونوں مظلوم اکٹھے آئے پس ان دونوں کے حق کیلئے قصاص اور دیت کا (مذکورہ) حکم دیا گیا اور دونوں نے دیت لے لی تو ان میں سے ایک نے قصاص معاف کر دیا تو اس کا معاف کرنا جائز ہے اور (پھر) اس دوسرے (مظلوم) کے لئے یہ اختیار نہ ہوگا کہ وہ قصاص حاصل کرے بلکہ اسے وہ ادھی دیت ہی ملے گی (س) اور اگر ان دونوں نے (اکٹھے آئے کی مذکورہ صورت میں ابھی) دیت وصول نہ کی تھی کہ ان میں سے ایک نے قاضی کے فیصلہ کے بعد (مجرم کو) معاف کر دیا تو (اس صورت میں) امام ابو حنیفہ رحمہ اور امام ابو یوسف رحمہ کے قول کے بموجب دوسرے مظلوم کو حق حاصل ہے کہ وہ قصاص لے اور یہ حکم از روئے استحسان ہے (م) اور اگر ان دونوں (مظلوموں) نے دیت کا مال نہ لیا تھا اور اس مال کا ضامن لیا پھر ان میں سے ایک نے معاف کر دیا تو اس صورت مسئلہ (کے جواب)		

دفعہ و فقہ	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حوالہ
۱۱۴۳-۱	ولو كانا اخذ اباً بالمال رهنا كان هذا بمنزلة قبض المال ثمان عفى احدهما بعد ذلك لم يكن للآخر ان يستوفي القصاص وهذا استحسان	کذا فی شرح المبسوط	
۸۸	رجل قطع يد رجل عمداً قطع من رجل آخر تلك اليد ايضا عمداً فقطع احدهما يد القاطع من المرفق فانه يبطل احدي اليدين من القاطع الاول ويجب على القاطع الاول دية بيد بين المقطوع يداهما نصفان ثم المقطوعة يده من المرفق وهو القاطع الاول بالخيار ان شاء قطع الذراع من الذي قطع يده من المرفق وان شاء ضمنه دية يده وحكومة العدل في الذراع ويكون له ذلك في سنتين ثلاثها في السنة الاولى وثلاثها في السنة الثانية الا ان يزيد ذلك على ثلثي الدية فحينئذ تجب الزيادة في السنة الثالثة	کذا فی المحيط	
۸۹	اذا قطع المفصل الاعلى من اصبع رجل عمداً فبرأ ولم يقتص حتى قطع مفصلاً آخر من تلك الاصبع يقطع له المفصل الاعلى دون الاسفل وعليه ارش الاسفل وكذلك لو برأ الثاني ثم قطع المفصل الثالث ولو لم يكن بين القطعين برء وجب عليه القصاص في كل الاصبع يقطعها من اصلها مرة واحدة	کذا فی محیط السرخی	
۹۰	واذا قطع المفصل الاعلى وبرأ ثم مات بسبب آخر وله ابن مقطوع المفصل الاعلى من ذلك الاصبع ثم جاء القاطع وقتل الابن مفصله الثاني يجب على القاطع القصاص في المفصل الاعلى لمورثه والارش للوارث في مفصله الثاني	کذا فی شرح الزیادات للعساقی	
۹۱	لو قطع المفصل الاعلى وبرأ واقتص من القاطع ثم عاد وقطع المفصل الثاني وبرأ يجب القصاص	کذا فی المحيط	

۱۱۴۳/۱ کا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۵ ہاتھ کے متعلق حکم نمبر ۶۲، حکومت العدل کے متعلق حکم نمبر ۲۳ نیز حکم نمبر ۱۱۴۸/۱۱۸۹ اور حکم نمبر ۱۱۴۳/۱ کا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۱۱۴۳/۱۱۸۹ نیز ۱۱۴۳/۱۱۸۹ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۱۰۶۹/۱۱۴۳

رقعہ نمبر	چوتھا باب، جان کے تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۳	میں بھی اختلاف ہے (ص)، اور اگر ان دونوں (مظلوموں) نے دیت کے مال کے عوض رہن لیا تو یہ (دیت کا مال) قبض کر لینے کے قائم مقام ہے پھر اگر اس کے بعد ان میں سے ایک نے معاف کر دیا تو دوسرے (مظلوم) کے لئے یہ حق نہیں ہے کہ وہ قصاص حاصل کرے اور (یہ حکم از روئے) استحسان ہے۔	شرح مبسوط	
۸۸	کسی شخص نے کسی آدمی کا ہاتھ (جوڑ پر سے) عدا کاٹا اور اس مجرم نے ایک اور آدمی کا بھی دہی ہاتھ عدا کاٹا پھر ان دونوں (مظلوموں) میں سے ایک نے قاطع (یعنی ہاتھ کاٹنے والے) کا بازو کہنی سے کاٹ دیا تو پہلے قاطع سے (مقطوعہ) دونوں ہاتھوں میں سے ایک کے متعلق حق باطل ہو گیا اور پہلے قاطع پر ایک ہاتھ کی دیت واجب ہوگی جو ہاتھ کٹے ہوئے ان دونوں (مظلوموں) کے مابین نصف نصف ہوگی پھر جس کا بازو کہنی سے کاٹا گیا ہے یعنی پہلے قاطع کو اختیار ہوگا کہ چاہے تو اس آدمی سے جس نے اس کا بازو کہنی سے کاٹا ہے اس کے ذراع کو (یعنی کہنی تک بازو کو قصاص میں) کاٹ دے اور چاہے تو اس سے اپنے ہاتھ کی دیت اور ذراع (یعنی کہنی تک بازو) کے متعلق حکومت عدل کے مطابق ضمان لے اور یہ (سب) اس کے لئے دو سالوں میں ہوگا (اس میں سے) دو تہائی پہلے سال میں اور ایک تہائی دوسرے سال میں (ادا) ہوگی لیکن اگر یہ (سب یعنی ہاتھ کی دیت اور حکومت عدل کا مجموعہ جان کی کل) دیت کے دو تہائی سے زائد ہو تو پھر نقد زائد (کی ادائیگی) تیسرے سال میں واجب ہوگی۔	محیط	
۸۹	جب کسی شخص نے کسی آدمی کی انگلی کو اوپر کے جوڑ پر سے عدا کاٹا پھر (اس مظلوم کا) وہ (زخم) ٹھیک ہو گیا اور (ابھی) اس نے (اس کا) قصاص نہ لیا تھا حتیٰ کہ اس (مجرم) نے اسی انگلی کو دوسرے جوڑ پر سے کاٹ دیا تو اس کے حق کے لئے (قصاص میں مجرم کی اس انگلی کو) اوپر کے جوڑ سے کاٹا جائے گا نیچے کے جوڑ سے نہیں اور اس مجرم پر نیچے کے جوڑ کے (حق کے) لئے ارش لازم ہے اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر (اس مظلوم کا) وہ (دوسرا زخم) ٹھیک ہو گیا پھر اس (مجرم) نے اس انگلی کو تیسرے جوڑ پر سے کاٹ دیا اور اگر (مذکورہ) کاٹنے کے دونوں عملوں کے درمیان (سابقہ) زخم ٹھیک نہیں ہوا تھا تو (اس مظلوم کی) اس پوری انگلی کے قصاص میں، اس مجرم کی اس انگلی کو جوڑ سے کاٹ دینا واجب ہوگا۔	محیط مخفی	
۹۰	اور (مذکورہ صورت میں) جب کسی شخص نے (کسی آدمی کی انگلی کو) اوپر کے جوڑ سے کاٹ دیا اور (اس مظلوم کا) وہ (زخم) ٹھیک ہو گیا اور پھر وہ کسی اور سبب سے وفات پا گیا اور اس کا ایک بیٹا ہے جس کی وہی انگلی اوپر کے جوڑ سے کٹی ہوئی ہے پھر وہ قاطع (یعنی کاٹنے والا وہ) شخص آیا اور اس کے بیٹے (کی اس انگلی) کا دوسرا جوڑ کاٹ دیا تو قاطع پر اس لڑکے کے مورث (یعنی باپ کے حق) کے لئے اس (مجرم) کی انگلی کے اوپر کے جوڑ سے قصاص اور وارث (یعنی بیٹے کی انگلی) کے دوسرے جوڑ کے (حق کے) لئے ارش واجب ہوگا۔	شرح زیادہ عباتی	
۹۱	اگر (مذکورہ صورت میں) کسی شخص نے (کسی آدمی کی انگلی کو) اوپر کے جوڑ سے کاٹ دیا اور (اس مظلوم کا) وہ (زخم) ٹھیک ہو گیا اور اس (مجرم) سے قصاص لے لیا گیا پھر اس نے دوبارہ (اس آدمی کی اس انگلی کو) دوسرے جوڑ پر سے کاٹ دیا اور وہ بھی ٹھیک ہو گیا تو قصاص واجب ہوگا۔	محیط	

حوالہ	القصاص فیما دون النفس	الباب الرابع، القصاص فیما دون النفس	لغات و شرح نمبر
کذا فی المحيط	ولو قطع من اصبع رجل نصف مفصل وكسر كسرا وبرأ ثم قطع ما بقى من المفصل وبرأ القصاص عليه في شئ من ذلك ولو لم يتخلل بينهما برء يجب القصاص في المفصل		۱۱۴۳-۹۲
کذا فی محیط السرخسی	ولو قطع اصابع رجل عمد اثم قطع كفہ من المفصل قبل البرء تقطع يد القاطع دون اصابعه		۹۳
کذا فی المحيط	وان تخلل بينهما برء يجب القصاص في الاصابع وحكومة عدل في الكف		۹۴
کذا فی شرح الزیاتی للعقابی	لو قطع من رجل المفصل الاعلى من اصبعه فقبل البرء عاد و قطع نصف المفصل الثاني لا يجب القصاص ولو تخلل البرء يجب القصاص في الاعلى والارض في الباقي		۹۵
کذا فی الظہیریۃ	عن ابي حنيفة فيمن ضرب اصبع رجل عمد ان سقط الكف ان كان القطع من المفصل والسقوط من المفصل اقتص منه وان كان احدهما لا من المفصل لا يقتص منه قال ابو يوسف انما انظر الى السقوط لا الى اصل الجراحة فان كان السقوط من المفصل يقتص منه والا فلا وقال ابو حنيفة لا قصاص في ذلك وبه يفتي		۹۶
کذا فی الذخیرۃ	ولو قطع اصبع رجل عمد اثلثت الكف فلا قصاص في الاصبع وفي اليد دية في قول اصحابنا		۹۷
کذا فی الذخیرۃ	وكذلك لو قطع مفصلا من اصبع رجل فثلثت الكف ففيما نزل من ذلك دية ولا قصاص في قولهم جميعا		۹۸

۱۔ حکم نمبر $\frac{۳۶۶۷۷}{۱۱۴۳}$ ، نیز $\frac{۲۹}{۱۱۴۳}$ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۲۔ حکم نمبر $\frac{۱۰۶۹۳۷}{۱۱۴۳}$ نیز $\frac{۶۱}{۱۱۴۳}$ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳۔ حکم نمبر $\frac{۱۰۶۹۳۷}{۱۱۴۳}$ ، ۴۔ حکم نمبر $\frac{۲۳}{۱۱۴۳}$ نیز $\frac{۶۱}{۱۱۴۳}$ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵۔ حکم نمبر $\frac{۱۰۶۹۳۷}{۱۱۴۳}$ ، ۶۔ حکم نمبر $\frac{۱}{۱۱۴۳}$ مع ماشیہ نیز $\frac{۶۱}{۱۱۴۳}$ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۷۔ کف کے متعلق حکم نمبر $\frac{۸۲}{۱۱۴۳}$ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۸۔ دھکذا فی فتاویٰ قاضی خان علی ہاشم عالمگیری عربی ج ۳ ص ۳۳۸۔ حکم نمبر $\frac{۱۰۶۹۳۷}{۱۱۴۳}$ نیز $\frac{۶۱}{۱۱۴۳}$ کا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۹۔ چنانچہ سرد المختارین بحوالہ التتار فانیہ لکھا ہے کہ ہمارے اصحاب اس پر متفق ہیں کہ جب عضو واحد کا بعض حصہ کاٹا گیا تو اس کا باقیماندہ شل ہو گیا یا جو کچھ ہوئے کی ذیل میں ہے وہ شل ہو گیا تو قصاص لازم نہ ہو گا اور عضو دو ہوں اور ان میں سے ایک دوسرے کی ذیل میں نہ ہو تو اس میں اختلاف ہے مثلاً انگلی کا ٹکڑا

دفعہ نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۹۲-۱۱۴۳	اگر (مذکورہ صورت میں) کسی شخص نے کسی آدمی کی انگلی کے جوڑ کا نصف کاٹا اور توڑ دیا اور وہ زخم ٹھیک ہو گیا پھر اس (مجرم) نے (اس آدمی کی اس انگلی کو) باقی ماندہ اس جوڑ سے کاٹا اور وہ (بھی) ٹھیک ہو گیا تو اس صورت میں اس مجرم پر کسی شے کا قصاص نہیں ہے اور اگر ان دونوں جرموں کے مابین (ان میں سے پہلے زخم کا) ٹھیک ہونا متحقق نہ ہوا تو جوڑ پر سے قصاص واجب ہو گا۔	محیط	
۹۳	اگر کسی شخص نے کسی آدمی (کے ہاتھ) کی انگلیاں عدا کاٹ دیں پھر اس (زخم) کے ٹھیک ہونے سے پہلے اس کی ہتھیلی جوڑ پر سے کاٹ دی تو (قصاص میں) قاطع (یعنی کاٹنے والے مجرم) کی انگلیوں کی بجائے (جوڑ پر سے) اس کا ہاتھ کاٹا جائے گا۔	محیط خری	
۹۴	اور اگر (مذکورہ صورت میں) ان دونوں (زخموں) کے مابین (پہلے زخم کا) ٹھیک ہونا (متحقق) ہوا تو انگلیوں (کے حق) میں قصاص واجب ہو گا اور ہتھیلی (کے حق) میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہو گا۔	محیط	
۹۵	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی انگلی کو اوپر کے جوڑ سے کاٹ دیا پھر اس (زخم) کے ٹھیک ہونے سے پہلے مجرم نے پھر اگر (اس انگلی کے) دوسرے جوڑ کے نصف سے کاٹ دیا تو (اس صورت میں) قصاص واجب نہ ہو گا اور اگر دونوں زخموں کے مابین ٹھیک ہونا متحقق ہوا تو اوپر کے جوڑ (کے حق) میں قصاص واجب ہو گا اور باقی میں ارش واجب ہو گا۔	شوق زیادت	
۹۶	(۱) امام ابو حنیفہ سے اس شخص کے بارے میں روایت ہے کہ جس نے کسی آدمی کی انگلی کو عدا ضرب لگائی تو (اس سے) کف (یعنی ہتھیلی) گر گئی تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر کاٹنا اور گرنا جوڑ پر سے ہوا تو اس (مجرم) سے قصاص لیا جائے گا اور اگر ان دونوں میں سے کوئی ایک جوڑ پر سے نہ ہوا تو اس سے (اس کا) قصاص نہ لیا جائے گا (اب) امام ابو یوسف کا قول ہے کہ میں (اس صورت میں) اصل زخم کی بجائے گرنے کو ملحوظ رکھتا ہوں پس اگر اس کا گرنا جوڑ پر سے ہوا تو اس سے اس کا قصاص لیا جائے گا ورنہ نہیں (ج) اور اس صورت کے متعلق امام ابو حنیفہ کا قول ہے کہ اس میں قصاص نہیں ہے اور اسی قول کے بموجب فتویٰ دیا جاتا ہے۔	ظہیر	
۹۷	اگر کسی شخص نے کسی آدمی (کے ہاتھ) کی انگلی جان بوجھ کر کاٹ دی تو اس سے، اس کی ہتھیلی شل (یعنی بیکار) ہو گئی تو اس صورت میں، اس انگلی (کے حق) میں قصاص نہیں ہے اور ہمارے اصحاب کے قول میں اس ہتھیلی (کے حق) میں دیت ہے۔	ذخیرہ	
۹۸	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح (یہی حکم اس صورت میں ہے کہ) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی انگلی جوڑ پر سے کاٹی تو اس سے ہتھیلی شل (یعنی بیکار) ہو گئی تو (اس صورت میں) اس سے جوشل ہوئی ہے اس میں دیت ہے اور قصاص سب کے قول میں نہیں ہے۔	ذخیرہ	

اور ہتھیلی شل ہو گئی تو بالاتفاق قصاص لازم نہیں اور اگر انگلی کاٹی گئی اور اس کے پڑوس والی انگلی شل ہو گئی تو امام ابو حنیفہ کے ہاں قصاص نہیں اور اصحاب کے اختلاف ہے اور دو عضو سے مراد دو غیر متباین عضو مراد ہیں اور اگر وہ دونوں متباین ہوں تو ان میں سے ایک میں ارش کا لازم ہونا امام ابو حنیفہ کے ہاں بھی دوسرے میں قصاص لازم ہونے کے لئے مانع نہ ہو گا۔ مفہوم فی الجملہ ما خود از منہ اخبار ج ۵ ص ۲۱۴ حکم نمبر ۹۶ تا ۱۰۲۳ مع حواشی، ۶۱ کاٹنا ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۸ حکم نمبر ۹۶ تا ۱۰۲۳ مع حواشی نمبر ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعات ونمبر	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حواله
٩٩-١١٤٣	وان قطع اصبعاً فثلث بمجنبها اخرى قال ابو حنيفة ر لا قصاص في شئ من ذلك وعليه دية الاصبعين وقال لا يقتص من الاولى وفي الثانية ارشها	كذا في الظهيرية	
١٠٠	في نوادر ابن سماعة عن محمد ان من قطع اصبع انسان فسقط اصبع اخرى بمجنبه على قول ابي حنيفة ر لا يجب القصاص في شئ من ذلك ولكن يجب دية الاصبعين وعن ابي يوسف انه يجب القصاص في الاصبع الاو والدية في الاصبع الثانية وعن محمد ر يجب القصاص في الاصبعين	كذا في الذخيرة	
١٠١	اذا قطع الرجل اصبع انسان عمدا فالنسل السكين الى اصبع اخرى يجب القصاص في الاصبع الاو والدية في الاصبع الثانية بلا خلاف	كذا في المحيط	
١٠٢	وفي المنتقى عن محمد ر اذا قطع مفصلا من السبابة وسقطت الوسطى من الضربة قطعت الوسطى والمفصل من السبابة ولو شل ما بقي من السبابة وسقطت الوسطى فاني اقطع الوسطى ولا اقتص من السبابة	كذا في الذخيرة	
١٠٣	لو ان رجلا قطع يد رجل فاقص له فمات المقطوع الاول قتل المقطوع الثاني به وهو القاع الاول قصاصا ولو مات المقتص وهو المقطوع قصاصا من القطع فديته على قاتله المقتص له عند ابي حنيفة ر وقال ابو يوسف ر ومحمد ر لا شئ عليه	كذا في التبیین	

۱۔ حکم نمبر ۱۰۳۹۶ مع حواشی نیز ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۰۳۹۶ مع حواشی نیز ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۱۰۳۹۶ مع حواشی نیز ۶۱ کا حاشیہ نیز ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۱۰۳۹۶ مع حواشی نیز ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ جیسا کہ الجوہرۃ النيرة میں ہے اور لکھا ہے کہ امام ابو حنیفہؒ کے ہاں یہ حکم اسلئے ہے کہ اس نے قصاص میں اپنے حق کے علاوہ لیا اسحاق بن عمار کا قصاص اور اس نے جان لیا اور صاحبینؒ کے ہاں مذکورہ حکم اسلئے ہے کہ قصاص کیلئے ہاتھ کاٹنے میں وہ جرحاً، ماذون تھا پس اس پر اس قصاص سے جوئی چیز پیدا ہوئی (یعنی اس کی موت واقع ہوگئی) اس کی ضمان واجب نہ ہوگی۔ مفہوم ماخوذ از الجوہرۃ النيرة ج ۲ ص ۲۱۲ اور ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ امام ابو حنیفہؒ کے ہاں یہ حکم اسلئے ہے کہ وہ زخم جان تک سرایت کر گیا اگر وہ ظالم ہو تو قتل قرار پاتا مگر بنا بر شبہ قصاص ساقط ہوگا اور دیت لازم ہوگی۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۴۹ اور در مختار و سر المختار میں ہے کہ صاحبینؒ کے ہاں یہ حکم اسلئے ہے کہ اس نے ہاتھ کاٹنے کے قصاص میں اپنا حق لیا اور اگر اس میں سلامتی کی قید ہو تو قصاص لینا مشکل ہو جائے پس لے کر سرایت سے بچنا اس کے اختیار میں نہیں ہے اور امام ابو حنیفہؒ کے ہاں یہ حکم اسلئے ہے کہ جب اس نے حاکم مجاز کے حکم کے بغیر خود قصاص لیا اور نہ ماکم مجاز کا فعل اور حجام اور ختان وغیرہ کا (معتاد) فعل سلامتی سے مشروط نہیں ہے

دفعہ و متن نمبر	جو تھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۹۹-۱۱۷۳	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی، کوئی انگلی کاٹ دی اور (اس سے) اس کے ساتھ والی دوسری انگلی نسل (یعنی بیگانہ) ہو گئی تو (اس کے حکم کے متعلق) (۱) امام ابو حنیفہؒ کا قول ہے کہ ان میں سے کسی شے میں قصاص نہیں ہے البتہ اس (مجرم) پر ان دونوں انگلیوں کی دیت لازم ہے (ب) اور صاحبینؒ کا قول ہے کہ پہلی انگلی کا قصاص لیا جائے گا (اور دوسری میں اس کا ارش لازم ہے) ۱		ظہیر
۱۰۰	نو اور ابن سماعہؒ میں امام محمدؒ سے مروی ہے کہ جس شخص نے کسی آدمی کی انگلی (جوڑ پر سے) کاٹ دی تو (اس سے) اس کے ساتھ والی دوسری انگلی گر گئی تو (اس کے متعلق) (۱) امام ابو حنیفہؒ کے قول کے بموجب حکم یہ ہے کہ ان میں سے کسی میں قصاص واجب نہ ہو گا لیکن ان دونوں کی دیت واجب ہوگی (ب) اور امام ابو یوسفؒ سے منقول ہے کہ پہلی انگلی میں قصاص اور دوسری میں دیت واجب ہوگی (ج) اور امام محمدؒ سے منقول ہے کہ دونوں انگلیوں میں قصاص واجب ہوگا ۲		ذخیرہ
۱۰۱	جب کسی شخص نے کسی آدمی کی انگلی عمدہ کاٹ دی تو چھری دوسری انگلی کی طرف کھسک گئی (اور اسے بھی کاٹ دیا) تو پہلی انگلی میں قصاص واجب ہوگا اور دوسری انگلی میں دیت واجب ہوگی اس میں کوئی اختلاف نہیں ۳		محیط
۱۰۲	المفتی میں امام محمدؒ سے مروی ہے کہ جب کسی شخص نے (کسی آدمی کی) انگشت شہادت جوڑ پر سے کاٹی اور اس ضرب سے درمیانی انگلی گر گئی تو (اس صورت کے قصاص میں) درمیانی انگلی کو اور انگشت شہادت کو اس جوڑ پر سے کاٹا جائے گا اور اگر انگشت شہادت کا باقیماندہ نسل (یعنی بیگانہ) ہو گیا اور درمیانی انگلی گر گئی تو (فرمایا کہ) میں (اس صورت کے قصاص میں) درمیانی انگلی کو کاٹوں گا اور انگشت شہادت کا قصاص نہ لوں گا ۴		ذخیرہ
۱۰۳	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا ہاتھ کاٹا اور اس (مظلوم) کے لئے قصاص لیا گیا پھر (وہ مظلوم) جس کے ہاتھ پہلے کاٹے گئے اس کی موت واقع ہو گئی تو جس کے ہاتھ بعد میں کاٹے گئے یعنی پہلے قاطع کو قصاص میں قتل کیا جائے گا اور اگر وہ شخص جس سے قصاص لیا گیا تھا یعنی قصاص میں جس کے ہاتھ کاٹے گئے تھے اس کاٹنے کی وجہ اس کی موت واقع ہو گئی تو امام ابو حنیفہؒ کے ہاں جس کے لئے قصاص لیا گیا اس کی عاقلہ پر اس کی دیت لازم ہے امام ابو یوسفؒ کا قول ہے کہ (اس صورت میں) اس پر کچھ لازم نہیں ۵		تبیین

اور اس میں تادمہ یہ ہے کہ واجب کی ادائیگی، سلامتی کے وصف سے مقید نہیں ہے اور مباح کی ادائیگی، سلامتی کے وصف سے مقید ہے حکم مجاز پر مرد قائم کرنا واجب ہے اور حجام وغیرہ کا فعل معاہدہ کے بعد واجب ہے پس یہ سلامتی سے مقید نہیں اور دل کو قصاص کا اختیار ہے اس کے لئے عفو مندوب ہے ۱/۱۱۶۹ کا حاشیہ ملاحظہ ہو) پس سلامتی سے مقید ہے نیز لکھا ہے کہ اگر کسی شخص نے حاکم مجاز کے فیصلہ قصاص کے بعد خود قصاص لیا تو بظاہر ضامن نہ ہوگا۔ نیز لکھا ہے کہ زوجہ بے وطنی مباح ہے مگر اس سے سرایت پر ضمان ہر کے بعد مزید ضمان نہ ہوگا۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از درختار و مرد المحتاج ۵ ص ۵۱ - حکم نمبر ۱۱۷۳ کا حاشیہ، ۱۹/۳۶۷ مع حواشی، ۱۱۷۳ تا ۱۱۷۴، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲

دفعہ و متن نمبر	الباب الرابع، القصاص فيما دون النفس	القصاص فيما دون النفس	حوالہ
۱۰۳-۱۱۶۳	من قطع يده فقتله اخذ بهما سواء كانا عمدين او خطاين او مختلفين تخلل برؤا ولا الا في خطاين لم يتخلل برؤ فتجب دية واحدة	من قطع يده فقتله اخذ بهما سواء كانا عمدين او خطاين او مختلفين تخلل برؤا ولا الا في خطاين لم يتخلل برؤ فتجب دية واحدة	کذا فی الکافی
۱۰۵	وان قطع يده عمد اثم قتله عمد اقبل ان تبرأ يده فان شاء الامام قال اقطعوه ثم اقتلوه وان شاء قال اقتلوه وهذا عند ابي حنيفة وقال لا يقتل ولا يقطع	وان قطع يده عمد اثم قتله عمد اقبل ان تبرأ يده فان شاء الامام قال اقطعوه ثم اقتلوه وان شاء قال اقتلوه وهذا عند ابي حنيفة وقال لا يقتل ولا يقطع	کذا فی الہدایۃ
۱۰۶	وان جنى جنایتین علی شخص واحد فان اتحد اجنس ابان كانا عمدا او خطا ومات اعتبرتا واحدة وان تخلل البصر واختلفا بان كان احدهما عمدا والاخر خطا والجاني واحد او اثنتان فلكل واحد حكم نفسه	وان جنى جنایتین علی شخص واحد فان اتحد اجنس ابان كانا عمدا او خطا ومات اعتبرتا واحدة وان تخلل البصر واختلفا بان كان احدهما عمدا والاخر خطا والجاني واحد او اثنتان فلكل واحد حكم نفسه	کذا فی خزائن المفتین
۱۰۷	لو قطع اصبعه او يده ثم قطع الآخر ما بقي من اليد فمات كان القصاص على الثاني في النفس دون الاول ويقطع اصبع الاول اديده	لو قطع اصبعه او يده ثم قطع الآخر ما بقي من اليد فمات كان القصاص على الثاني في النفس دون الاول ويقطع اصبع الاول اديده	کذا فی محیط السرخی
۱۰۸	ولم يوجد في الكتب الظاهرة انه هل يجب في قطع الانثيين القصاص حالة العمد	ولم يوجد في الكتب الظاهرة انه هل يجب في قطع الانثيين القصاص حالة العمد	کذا فی الظہیریۃ
۱۰۹	واذا قطع الحشفة كلها عمد ففيه القصاص وان قطع بعضها فلا قصاص	واذا قطع الحشفة كلها عمد ففيه القصاص وان قطع بعضها فلا قصاص	کذا فی المحيط
۱۱۰	ولو قطع بعض الذكر فلا قصاص	ولو قطع بعض الذكر فلا قصاص	کذا فی الظہیریۃ
۱۱۱	ولو قطع كل الذكر ذكر في الاصل انه لا قصاص وعن ابي يوسف ان فيه القصاص	ولو قطع كل الذكر ذكر في الاصل انه لا قصاص وعن ابي يوسف ان فيه القصاص	کذا فی الظہیریۃ
۱۱۲	والصحيح ظاهر الرواية قال في الاصل اذا قطع ذكر مولود فان كان قد بد اصله بان قد تحرك فعليه القصاص اذا قطع من الحشفة وفي الخطأ الدية كلاً واراد بالتحرك التحرك للبول	والصحيح ظاهر الرواية قال في الاصل اذا قطع ذكر مولود فان كان قد بد اصله بان قد تحرك فعليه القصاص اذا قطع من الحشفة وفي الخطأ الدية كلاً واراد بالتحرك التحرك للبول	کذا فی المضمومات
۱۱۳			کذا فی المحيط

۱- حکم نمبر ۱۰۵-۱۱۶۳ نیز ۱۱۶۳ کا ماضیہ ملاہوں (مترجم) ۲- جیسا کہ الجورۃ النيرة میں نیز لکھا: کما حکم کما مفہوم یہ کہ امام ابو حنیفہؒ کے ہاں مقتول کے ملے کو حق مال ہے جس کو اس قاتل کو ہتھکڑی کر کے اور پھر اسے قتل کرے اور صاحبین کے ہاں وہ قاتل کو قتل کرے گا اور اس کے اتھکے متعلق حکم ساقط ہو جائیگا۔ مفہوم ماخوذ از الجورۃ النيرة ج ۲ ص ۲۸۲ حکم نمبر ۱۰۵-۱۱۶۳ نیز ۱۱۶۳

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

اور مکمل نمبر ۶۱ کا حاشیہ چھپوں (مترجم) ۳ حکم نمبر ۸۹، ۹۵، ۴۰، ۱-۲۷، ۴۲، ۳۹ نیز ۶۱ کا حاشیہ نیز ۶۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵ حکم نمبر ۶۳ مع حاشیہ نیز ۶۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)
۶ خستینہ، اختلاف و کربس موجب قصاص وغیر موجب قصاص و حکم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵

رقعہ نمبر	الباب الرابع، القصص في ما دون النفس	القصص في ما دون النفس	حواله
۱۱۳-۱۱۴	وان لم يتحرك فعليه حكومة العدل كما في آلة الخصى والعين	كذا في شرح الجامع الصغير للصدر الشهيد المدين	
		والله اعلم	

دفعہ و نمبر	چوتھا باب، جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام	جان سے کم تلف کرنے میں قصاص کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۳-۱۱۴	اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس میں حرکت نہ تھی تو اس کاٹنے والے پر حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا جیسا کہ خصی اور عنین (یعنی نامرد) کے آلہ (یعنی آلہ تناسل یعنی ذکر) کاٹنے کی صورت میں (حکومت العدل) کا حکم ہے۔	واللہ اعلم	شرح جامع صغیر

تعداد و شرح نمبر	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيره	حوالہ
		 <p>بسم الله الرحمن الرحيم</p> <p>الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به</p> <p>دفعات ۱۱۴۳ تا ۱۱۴۴ عنوان ۱ — تعداد شق ۴۹</p> <p>الشهادة في القتل والاقرار به وغيره تعداد شق ۴۹</p> <p>ان شهد عليه رجلان بالعمد حبس حتى يسئل عنهما فان شهد عليه رجل واحد عدل حبسه ايضا اياما فان جاء بشاهد آخر والاخلى سبيله العمد في ذلك والمخطيء وشبه العمد سواء</p> <p>کذا فی شرح المبسوط</p>	

۱۔ فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ اس پر اجماع ہے کہ دم (یعنی قتل کا قصاص) ثابت کرنے کیلئے شہادت علی الشہادۃ مقبول نہیں اور نہ اس میں ایک قاضی کا دوسرے قاضی (یعنی حاکم مجاز) کو تھم کر کرنا مقبول ہے اور نہ ایک مرد اور دو عورتوں کی شہادت مقبول ہے مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی ہامش عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۵۳، ص ۴۵۴ اور دلائل الخیر میں ہے کہ حد کی طرح قتل کے قصاص میں بھی شہادت علی الشہادۃ قبول نہیں کی جاتی نیز نزد التحاریر میں ہے کہ جان لو کہ جو قتل موجب قصاص نہیں ہوتا اسمیں مردوں کے ساتھ عورتوں کی گواہی قبول کی جاتی ہے۔ اس طرح اسمیں شہادۃ علی الشہادۃ اور کتاب القاضی الی القاضی کو قبول کیا جاتا ہے اس لئے کہ ان صورتوں میں ان کا موجب مال ہے اور اگر کسی شخص پر ایک عادل گواہ نے قتل کی گواہی دی تو اس ملزم کو قید میں رکھا جائیگا پس اگر وہ دوسرا گواہ نہ لایا تو اس (ملزم) کو رہا کر دیا جائیگا۔ اس طرح اگر کسی شخص پر دو ایسے گواہوں نے قتل عمد کی گواہی دی جن کا عادل یا غیر عادل ہونا ظاہر نہیں ہے تو اس ملزم کو قید میں رکھا جائے گا حتیٰ کہ ان گواہوں کا عادل (یا غیر عادل) ہونا ظاہر ہو اسلئے کہ وہ ملزم مہتمم قرار پاتا ہے اور زیادہ ظاہر روایت کے بموجب قتل خطائیں بھی یہی حکم ہے مفہوم ماخوذ از رد المحتار ج ۵ ص ۴۰۲، ص ۴۰۵۔ حکم نمبر ۲۹۹ کا آخری ماحشیہ، ص ۱۱۱ کا دوسرا اور تیسرا ماحشیہ ۱ ص ۴۶۷ مع حواشی ملاحظہ ہو (منترجم)

۲۔ گواہی کی متعلق مندرجہ ذیل حوالہ جات ملاحظہ ہوں فتاویٰ عالمگیری میں (۱) گواہی کے تحمل کی شرائط کی متعلق (۱) بحوالہ البدائع لکھا ہے کہ گواہ، گواہی کے تحمل کے وقت، عاقل ہو پس مجنون اور غیر عاقل بچہ، گواہی کا تحمل ہو نفعی نہیں قرار پاتا نیز یہ کہ گواہ مینا ہو پس اندھا شخص گواہی کا تحمل ہونا صحیح نہیں قرار پاتا اور یہ کہ جس چیز کی وہ گواہی دے وہ اسکی چشم دید ہو لیکن اگر گواہی ان مخصوص چیزوں کی متعلق ہو جن میں لوگوں سے سکر معلوم کرنے سے گواہی کا تحمل درست قرار پاتا ہو تو پھر یہ حکم نہیں ہے (یعنی پھر گواہی کے تحمل میں چشم دید ہونا شرط نہیں ہے) (۲) اور بحوالہ البحر الرائق لکھا ہے کہ گواہی کے تحمل کے لئے بلوغ، حریت، اسلام اور عدالت شرط نہیں ہے حتیٰ کہ اگر گواہی کے تحمل کے وقت وہ گواہ، عاقل، بچہ تھا یا غلام تھا یا کافر تھا یا ناسق تھا پھر وہ بچہ بالغ ہو گیا وہ غلام آزاد ہو گیا وہ کافر مسلمان ہو گیا اور انہوں نے قاضی کے ہاں گواہی دی تو ان کی وہ گواہی قبول کی جاسکے گی (دب) اور گواہی کی ادائگی کی شرائط کے متعلق (۱) بحوالہ البدائع لکھا ہے کہ وہ گواہ عاقل ہو، بالغ ہو، مینا ہو (یعنی اندھا نہ ہو) گواہ ہو (یعنی گونگا نہ ہو) اور یہ کہ اسے حد قذف نہ لگی ہو اور

دفعہ و شرح نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۴	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ	<p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <p>پانچواں باب قتل کی گواہی قتل کا اقرار و ولی تہنہ یعنی مدعی کیلئے قاتل کی طرف سے تصدیق کرنا</p> <p>دفعات ۱۱۷۴ تا ۱۱۷۷ عنوان ۱ تعداد ۴۹</p> <p>اور اس میں سے ۴۹ شقیں ہیں</p> <p>اگر کسی شخص پر دوسرا گواہوں نے قتل عمد کی گواہی دی تو اس (ملزم) کو قید کر لیا جائے گا۔ حتیٰ کہ گواہوں کے معتبر ہونے کے متعلق دریافت کیا جائے اور اگر کسی شخص پر ایک عادل ۲ (یعنی معتبر) گواہ نے (قتل کی) گواہی دی تب بھی (حاکم مجاز) اس (ملزم) کو چند دن قید میں رکھے گا پس اگر وہ (ان دنوں تک) دوسرا گواہ لے آیا (تو حسب ضابطہ کاروائی ہوگی) ورنہ اس ملزم کو رہا کر دیا جائے گا اور اس میں قتل عمد، قتل خطا اور قتل شبہ عمد کا حکم برابر ہے ۳</p>	شرح مبسوط

گواہ، قتل گواہی دے کسی نفع یا نقصان یا دشمنی کی وجہ سے نہ دے (۲) اور بحوالہ البحر الرائق لکھا ہے کہ گواہ کی عدالت شرط جواز نہیں ہے بلکہ قاضی کے ہاں مقبول گواہی قرار پانے کے لئے شرط (۳) اور بحوالہ البدائع لکھا ہے کہ امام ابو حنیفہؒ کے ہاں گواہ میں عدالت ظاہر تہیہ ہے اور عدالت حقیقیہ تو گواہوں کی عدالت کا مال دریافت پر ثابت ہوتی ہے اور تزکیہ شرط نہیں ہے اور صاحبینؒ کے ہاں گواہی میں تزکیہ شرط ہے (۴) اور بحوالہ الکافی لکھا ہے کہ (اس میں) فتویٰ اس زمانہ میں صاحبینؒ کے قول پر ہے (اور مزید احکام بھی ہیں اور نابینا کے متعلق امام ابو یوسفؒ کا کچھ اختلاف بھی ہے) مفہوم فی الجملہ ماخوذ از فتاویٰ عالمگیری عربی ج ۳ صفحہ ۴۷۵، دھکن افی در مختار و من المحتار ج ۳ صفحہ ۱۷۵ اور گواہی کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۲۶۷ کے تیسرے حاشیہ کا جواب، اور عادل گواہ کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۲۶۷ کا چوتھا حاشیہ اور گواہوں کی عدالت کے ثبوت و ظہور کے متعلق حکم نمبر ۲۶۷ مع حواشی نیز ۱۳۱ اور ۱۳۲ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳ قتل عمد، قتل شبہ عمد اور قتل خطا کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۹، ۱۱۸۰ ملاحظہ ہوں اور قتل کی گواہی کے متعلق حکم نمبر ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸ اور قتل کے اقرار کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳ اور ۲۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و نمبر	الباب الخامس في الشهادة في القتل والإقرار به	الشهادة في القتل والإقرار به وغيرها	حوالہ
۱۱۶۴-۲	رجل ادعى على رجل انه قتل اباه خطأ وادعى ان له بيعة حاضرة في المصر وطلب أخذ الكفيل من المدعى عليه ليقیم البيعة فان القاضي يأمره باعطاء الكفيل الى ثلاثة ايام و لو قال المدعى شهودي غيب و طلب أخذ الكفيل الى ان يأق بالشهود فان القاضي لا يجيبه في أخذ الكفيل فان ادعى العمد و اراد أخذ الكفيل لا يجيبه القاضي لا قبل إقامة البيعة ولا بعد الا ان المدعى قبل إقامة البيعة يلزمه وبعد إقامة البيعة يجنبه القاضي نجرائمه اذا عدلت الشهود وشهدوا بقتل يوجب القصاص يقضى القاضي بالقصاص بطلب المدعى	كذا في فتاویٰ قاضخان	
۳	ومن قتل وله ابنان حاضرو غائب فاقام المحاضر البيعة على القتل قبلت البيعة ولم يقتل ولكن يحبس القاتل فاذا قدم الاخ الغائب كلف ان يعيد البيعة عند ابي حنيفة وقال لا يعيد وان كان القتل خطأ او كان دين لا بينهما على الآخر لم يعد بالاجماع واجمعوا على ان القاتل يحبس واجمعوا على انه لا يقضى بالقصاص ما لم يحضر الغائب وكذا لك عبد بين رجلين قتل عمدا واحدا فاما غائب فهو على هذا	كذا في الكافي	
۴	اذا حضرت الورثة جميعا فادعوا دم ابائهم على رجلين احد هما غائب والاخر حاضرا اقاموا البيعة عليهما جميعا بالقتل عمدا تقبل البيعة على الحاضر ويقضى عليه بالقصاص ويقتل قبل مجئ الغائب ولا تقبل البيعة على الغائب فاذا حضر وانكر القتل يحتاج الورثة الى اعادة البيعة على الغائب	كذا في الذخيرة	

لہ اور دعویٰ عن الغائب کے گواہوں کو پیش کرنے کیلئے تین دن کی میعاد کے متعلق حکم نمبر ۳۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۱ حکم نمبر ۱/۱۱۶۴ کا دوسرا اثر ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۲ قصاص میں قاتل قتل اشخاص اور قصاص لینے کا حق کہنے والے اشخاص کے متعلق حکم نمبر ۳۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۳ اس کے متعلق درختار و درختار میں بیان کردہ تفصیل کا خلاصہ یہ ہے کہ امام ابوحنیفہؒ کے ہاں مقتول کے قصاص کا حق وارثوں کیلئے بطریق وراثت ثابت نہیں ہوتا کیونکہ مورث (یعنی مقتول) اس قصاص کا پہلے سے مالک نہیں ہوتا بلکہ مقتول کے قصاص کا حق وارثوں کیلئے ابتداء بطریق خلافت و نیابت ثابت ہوتا ہے تاکہ ان کے سینوں کو تشقی ہو اور میت اس کا اہل نہیں۔ صاحبینؒ کے ہاں مقتول کا قصاص وارثوں کیلئے بطور وراثت ثابت ہوتا ہے۔ اور قاضیہ یہ ہے کہ وارث جس چیز کا بطور وراثت مالک ہو اس میں وارثوں میں سے کوئی ایک وارث جب مورث کا جمیع حق ثابت کرنا ہے تو سب وارثوں کا حق ثابت ہو جاتا ہے لہذا قصص میں سب کی طرف سے قائم مقام قرار پاتا ہے اور وارث جس چیز کا بطور وراثت مالک نہ ہو تو ایک وارث قصص میں سب کی طرف سے قائم مقام نہیں قرار پاتا ایسے کہ وہ اپنا

دفعتی نمبر	پانچواں باب قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۶۴-۲	<p>(۱) کسی شخص نے کسی آدمی پر یہ دعویٰ کیا کہ اُس نے میرے باپ کو خطا قتل کیا ہے اور یہ دعویٰ (بھی) کیا کہ شہر میں میرے گواہ موجود ہیں اور اس نے درخواست کی کہ مدعا علیہ (یعنی ملزم) سے کفیل (یعنی ضامن) لیا جائے تاکہ وہ گواہی پیش کرے تو قاضی (یعنی حاکم مجاز) مدعا علیہ کو تین دن لے تک کے لئے ضامن پیش کرنے کا حکم دے گا اور اگر مدعی نے یہ کہا کہ میرے گواہ غائب ہیں اور درخواست کی کہ جب تک میں گواہ لاؤں مدعا علیہ سے ضامن لیا جائے تو (اس صورت میں) قاضی ضامن لینے کے متعلق اس کی یہ درخواست قبول نہ کرے گا (ب) اور اگر کسی شخص نے (کسی آدمی پر) قتل کا دعویٰ کیا اور قاضی سے اپنی درخواست میں مدعا علیہ سے ضامن لینے کا ارادہ کیا تو قاضی (اس دعویٰ میں) اس کی یہ درخواست قبول نہ کرے گا نہ گواہی قائم کرنے سے پہلے اور نہ گواہی کے بعد لیکن گواہی قائم کرنے سے پہلے مدعی، مدعا علیہ کو اپنے ساتھ (یعنی حراست میں) رکھے گا اور گواہی قائم کرنے کے بعد، قاضی اس ملزم کو زجر اقلید میں رکھے گا پھر جب گواہوں کا عادل (یعنی معتبر) ہونا ثابت ہو جائے اور ان گواہوں نے ایسے قتل کی گواہی دی جس سے قصاص واجب ہو جاتا ہے تو قاضی مدعی کے مطالبہ پر قصاص کا فیصلہ دے گا ۳</p>	<p>(۱) جو شخص (عدا) قتل کیا گیا اور اس کے دو بیٹے ہیں ایک حاضر ہے اور دوسرا غائب ہے پس حاضر بیٹے نے اس کے قتل پر گواہی قائم کی تو قبول کی جائے گی البتہ مجرم کو (قصاص میں) قتل نہ کیا جائے گا لیکن اسے قید میں رکھا جائے پس جب اس (مدعی) کا غائب بھائی آیا تو اسے یہ کرنا ہو گا کہ وہ گواہی دوبارہ قائم کرے یہ حکم امام ابو حنیفہؒ کے ہاں ہے اور صاحبینؒ کا قول یہ ہے کہ وہ دوبارہ گواہی قائم نہ کرے گا (ب) اور اگر وہ قتل، قتل خطا ہو یا ان کے مقتول باپ کا کسی پر قرض ہو تو اس پر اجماع ہے کہ وہ (غائب) دوبارہ گواہی قائم نہ کرے گا اور اس پر بھی اجماع ہے کہ (مذکورہ صورت میں) وہ قاتل قید میں رکھا جائے گا اور اس پر بھی اجماع ہے کہ جب تک وہ غائب (بیٹا) حاضر نہ ہو تب تک قصاص کا حکم نہ ہو گا ۴ (ب) اور اس حکم کی طرح اس صورت کا حکم ہے کہ ایک غلام دو آدمیوں میں مشترک ہو وہ عدا قتل کیا گیا اور اس کے آقاؤں میں ایک غائب ہے تو اس کا حکم بھی مذکورہ حکم کے بموجب ہے ۵</p>	قاضی خان
۱۱۶۴-۳	<p>(۱) جب سب وارثوں نے حاضر ہو کر دو آدمیوں پر اپنے باپ کے خون کا دعویٰ کیا اور ملزموں سے ایک غائب ہے اور دوسرا حاضر ہے اور سب مدعیوں نے ان دونوں پر قتل عدا کی گواہی قائم کی تو حاضر (قاتل) کے متعلق گواہی (سماعت ہو کر) قبول ہوگی اور اگر قصاص کا حکم کیا جائے گا اور غائب (قاتل) کے متعلق وہ گواہی قبول نہ کی جائے گی پس جب وہ (غائب) حاضر ہو اور اس نے اس قتل سے انکار کیا تو وارثوں کو اس غائب قاتل پر دوبارہ گواہی قائم کرنے کی ضرورت ہوگی ۶</p>	<p>(۱) جب سب وارثوں نے حاضر ہو کر دو آدمیوں پر اپنے باپ کے خون کا دعویٰ کیا اور ملزموں سے ایک غائب ہے اور دوسرا حاضر ہے اور سب مدعیوں نے ان دونوں پر قتل عدا کی گواہی قائم کی تو حاضر (قاتل) کے متعلق گواہی (سماعت ہو کر) قبول ہوگی اور اگر قصاص کا حکم کیا جائے گا اور غائب (قاتل) کے متعلق وہ گواہی قبول نہ کی جائے گی پس جب وہ (غائب) حاضر ہو اور اس نے اس قتل سے انکار کیا تو وارثوں کو اس غائب قاتل پر دوبارہ گواہی قائم کرنے کی ضرورت ہوگی ۶</p>	کافی
۱۱۶۴-۴	<p>حق ثابت کرتا ہے غیر کا نہیں پس مذکورہ صورت میں امام ابو حنیفہؒ کے ہاں جب حاضر نے بطور نیابت اپنا حق ثابت کیا تو غائب وارث اپنے حق کیلئے گواہی کا اعادہ کرے گا اور صاحبینؒ کے ہاں چونکہ حاضر نے بطور وراثت خصومت کی ہے تو اس سے سب وارثوں کا حق ثابت ہو گیا اب غائب اپنے حق کے لئے (اس قاضی کے ہاں) گواہی کا اعادہ نہ کرے گا اور اگر قتل خطا کی صورت تھی یا میت کا قرض کسی کے ذمہ تھا تو چونکہ ان صورتوں میں وجوب مال کا حق ہے اور مال سب کے ہاں وارثوں کو بطور وراثت ہی ثابت ہوتا ہے پس اس میں ایک وارث کی خصومت کے حق کے لئے قائم مقام ہے اور پھر غائب کی گواہی کے اعادہ کی ضرورت نہیں نیز اگر اجماع ہے کہ قصاص کا حکم تب ہی ہو گا کہ غائب وارث حاضر ہو مگر مفہوم ماخوذ از درختا رد القضا ۵ ص ۲۵، ۲۶ - حکم نمبر ۳۱۴۲ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵ حکم نمبر ۳۱۴۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶ حکم نمبر ۳۱۴۲ ملاحظہ ہو (مترجم)</p>	<p>ذخیرہ</p>	

دفعہ و فقہ	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيرها	حوالہ
۱۱۴۳-۵	واذا شهد شاهدان على رجل انه ضرب رجلاً بالسيف فلم يزل صاحب فراس حتى مات عليه القصاص ولا ينبغي للقاضي ان يسأل الشهود ما من ذلك ام لا في العمد ولا في الخطأ ولكنهم ان شهدوا انه مات من ذلك لم يبطل شهادتهم وجازت اذا كانوا عدلاً واذا شهد انه ضربه بالسيف حتى مات ولم يزد اعلى ذلك فهذا عمد الا ان القاضي ان سألهمما العمد ذلك فهو اوثق وكذلك ان شهد انه طعنه برمح او رماه بسهم او نشابة فهذا كله عمد	كذا في شرح المبسوط	
۶	وان قاتله بالسيف خطأ تقبل شهادتهما ويقضى بالديه على العاقلة وان قالا لا ندري قتله عمد او خطأ فانه تقبل هذه الشهادة ويقضى بالدية في مال القاتل وهذا الذي ذكرنا ان الشهادة مقبولة جواب الاستحسان	كذا في المحيط	
۷	واذا شهد شاهدان على رجل بالقتل خطأ وشهد الآخر على اقرار القاتل بذلك فهذا باطل	كذا في المبسوط	
۸	وكن لك لو شهد على القتل واختلفا في الوقت او المكان فان الشهادة لا تقبل	كذا في المبسوط	
	وذكر الشيخ الامام الاجل خواهرزاده في شرح ديات الاصل انهما اذا اختلفا في المكان والمكانان متقاربان كبيت صغير فشهد احدهما انه رآه قتله في هذا الجانب وشهد الآخر انه قتله في الجانب الآخر فانه تقبل الشهادة استحساناً	كذا في المحيط	
۹	وان اختلفا في موضع الجراحة من بدن فانه الشهادة باطلة	هكذا في المبسوط	

۱۱۴۱-۱۱۴۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۱۴۱ چنانچہ در مختار و در مختار میں ہے کہ اگر دو (مقبور) گواہوں نے یہ گواہی دی کہ اس شخص نے اس آدمی کو جرح شئی (یعنی آگ) قاتل سے ضرب لگائی پھر وہ مفروضاً صاحب فراس رہا حتیٰ کہ اس کی موت واقع ہوگئی تو اس قاتل سے قسام لیا جائیگا کیلئے کہ گواہی سے ثابت ہونا معاشرۃ یعنی آنکھوں و دیکھنا ثابت ہونے کی طرح ہے اور اس صورت میں اس گواہ کو یہ کہنے کی ضرورت نہیں کہ وہ مفروضاً ہی زخم سے مرہ ہے یہ برزریہ میں ہے نیز بحوالہ شرح الکافی لکھا کہ گواہوں میں یہ سوال نہ کرنا چاہیے کہ اس مفروضاً کی موت اسی زخم سے ہوئی یا ایسا نہیں ہے اور اسی طرح جب انہوں نے یہ گواہی دی کہ اس نے اسے تلوار سے ضرب لگائی حتیٰ کہ اس کی موت واقع ہوگئی تو گواہوں نے خود بخود کا ذکر کیا (توہ عمد ہی ہے) کیلئے کہ عمد تو دل کا قصد ہے جس پر مطلع ہونا کسی دلیل سے ہو سکتا ہے اور قتل عمد میں از روئے عادت، وہ دلیل آگ قاتل سے ضرب لگانا ہے تاہم اگر وہ گواہ یوں گواہی دیں کہ اس نے اسے ہانک کر قتل کیا اور اسی (زخم) سے اس کی موت واقع ہوئی تو اس میں زیادہ اعتیاد ہے۔ نیز لکھا ہے کہ جب گواہوں نے ہتھیار کے ساتھ ضرب لگنے کی مذکورہ گواہی دی تو اس سے عمد ثابت ہوگا کیلئے کہ اگر وہ ضرب خطا ہوئی تو وہ گواہ یوں گواہی دیتے کہ اس نے اسے غیر کا قصد کیا تھا اور وہ ضرب لگائی۔ نیز بحوالہ قرطبی لکھا کہ اگر جرحہ کے ذریعہ قتل ثابت ہو جائے ہے ہونے کے بعد قاتل کا یہ قول قبول نہ ہوگا کیونکہ اس (مقتول) کا قصد کیا تھا البتہ اس حکم کے خلاف اس صورت کا حکم ہے کہ کسی (قتل کے ثبوت میں) اقرار کیا

شرح مبسوط

محيط

مبسوط

مبسوط

محیط

بیسویں

[illegible]

دفعہ و شمار	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيره	حوالہ
۱۰-۱۱-۱۲	وان شهد احد هما انه قتله بالسيف والاخر شهد انه قتله بالحجر حتى اختلفت الآلة لا تقبل هذه الشهادة وان شهد احد هما انه قتله بالسيف وشهد الاخر انه قتله بالكين او شهد احد هما انه قتله بالحجر وشهد الاخر بالعصا لا تقبل	هكذا في المحيط	
۱۱	ولو شهد احد هما انه اقرانه قتله عمدا بالسيف وشهد الاخر انه اقرانه قتله عمدا بالكين وقال المدعي اقربا قالوا الا انه ما قتله الاطعن بالرمح جازت الشهادة واقتض من القتال	هكذا في المحيط	
۱۲	ذكر ابن سماعة في نوادره عن محمد وان شهد احد هما انه قتله بالسيف او بالعصا وشهد الاخر انه قتله ولا ادري بماذا اقبل هذه الشهادة واذا شهد انه قتله وقال لا ادري بماذا اقبله فالقياس ان لا تقبل هذه الشهادة وفي الاستحسان تقبل ويقضى بالدية في ماله ولا يقضى بالقصاص	هكذا في المحيط	
۱۳	ولو شهد اعلیٰ رجلین انهما قتلا رجلا احدهما بسيف والاخر بعصا ولا يدريان ايهما صاحب العصا المتجز شهادتهما	كذا في المبسوط	
۱۴	وكذلك لو شهد اعلیٰ رجل واحد بقطع اصبع وعلى آخر بقطع اخرى من تلك اليد ولا يميزان قاطع هذه الاصبع من قاطع الاخرى وكذلك لو شهد بالخطأ	كذا في المبسوط	

۱- حکم نمبر ۱۱۴۳ نیز حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- حکم نمبر ۱۱۴۳ نیز حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- قیاس اور استحسان کے متعلق حکم نمبر ۱۱۴۳ کے ماشیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل کا ۱۵ اور ۱۶ کے ج کا ۱۷ "ملاحظہ ہوں اور دیت کے متعلق ۱۵ کا تیسرا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- حکم نمبر ۱۱۴۱ کا پہلا ماشیہ ۱۴ نیز حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- حکم نمبر ۱۱۴۳

دفعہ و متن نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۰-۱۱-۱۲	(۱) اگر (قتل کے) دونوں گواہوں میں سے ایک نے یہ گواہی دی کہ اس قاتل نے اس مقتول کو تلوار سے قتل کیا اور دوسرے گواہ نے یہ گواہی دی کہ اس نے اسے پتھر سے قتل کیا حتیٰ کہ آہ قتل مختلف ہو گیا تو یہ گواہی قبول نہ کی جائے گی (ب) اور اگر ان گواہوں میں سے ایک نے یہ گواہی دی کہ اس قاتل نے اس مقتول کو تلوار سے قتل کیا اور دوسرے نے یہ گواہی دی کہ اس نے اسے چھری سے قتل کیا یا ان میں سے ایک نے یہ گواہی دی کہ اس نے اسے پتھر سے قتل کیا اور دوسرے نے یہ گواہی دی کہ اس نے اسے لاشی سے قتل کیا تو (مذکورہ صورتوں میں وہ) گواہی قبول نہ کی جائے گی (۲) اگر قتل کے دو گواہوں میں سے ایک نے یہ گواہی دی کہ اس قاتل نے اقرار کیا کہ اس نے اس کو (یعنی مقتول کو) تلوار سے عمداً قتل کیا اور دوسرے گواہ نے یہ گواہی دی کہ اس قاتل نے اقرار کیا کہ اس نے اسے چھری سے قتل کیا اور مدعی نے کہا کہ قاتل نے یوں ہی اقرار کیا جیسا کہ گواہوں نے کہا ہے لیکن اس قاتل نے اسے نیزہ مار کر ہی قتل کیا ہے تو یہ گواہی جائز قرار پائے گی اور اس قاتل سے قصاص لیا جائے گا ۳	محیط	
۱۲	(۱) ابن سماعہؒ نے امام محمدؒ سے اپنی نوادر میں ذکر کیا ہے کہ اگر (قتل کے) دو گواہوں میں سے ایک نے یہ گواہی دی کہ اس قاتل نے اس مقتول کو تلوار سے یا لاشی سے قتل کیا ہے اور دوسرے نے یہ گواہی دی کہ اس قاتل نے اس مقتول کو قتل کیا ہے اور میں نہیں جانتا کہ اس نے اسے کس چیز سے قتل کیا ہے تو ایسی گواہی قبول نہ کی جائے گی (ب) اور جب ان دونوں گواہوں نے یوں گواہی دی کہ اس قاتل نے اس مقتول کو قتل کیا ہے اور انہوں نے کہا کہ ہم یہ نہیں جانتے کہ اس نے اسے کس چیز سے قتل کیا ہے تو اس صورت کے متعلق از روئے قیاس (حکم) یہ ہے کہ ایسی گواہی قبول نہ کی جائے گی اور از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ ایسی گواہی قبول کی جائے گی اور اس قاتل کے مال میں سے دیت کا حکم دیا جائے گا اور قصاص کا حکم نہ دیا جائے گا ۳	محیط	
۱۳	اگر (قتل کے) دو گواہوں نے دو آدمیوں پر یہ گواہی دی کہ ان دونوں نے ایک آدمی کو قتل کیا ہے ایک نے تلوار سے اور دوسرے نے لاشی سے اور وہ دونوں گواہ یہ نہیں جانتے کہ ان قاتلوں میں سے لاشی والا کون تھا تو (اس صورت میں) ان دونوں کی گواہی جائز نہ قرار پائے گی ۳	مبسوط	
۱۴	(۱) اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر دو گواہوں نے ایک شخص پر ایک آدمی (کے ہاتھ) کی انگلی کاٹنے کی گواہی دی اور انہوں نے دوسرے شخص پر اس آدمی کے ہاتھ کی دوسری انگلی کاٹنے کی گواہی دی اور وہ دونوں گواہ اس انگلی کو کاٹنے والے اور دوسری انگلی کو کاٹنے والے میں امتیاز نہیں کر پاتے (تو ان دونوں گواہوں کی وہ گواہی جائز نہ قرار پائے گی) (ب) اور اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر (مذکورہ صورت میں) ان دونوں گواہوں نے یہ گواہی دی کہ انہوں نے وہ جرم خطا کیا (اور وہ امتیاز نہیں کر پاتے تو وہ گواہی جائز نہ قرار پائے گی) ۳	مبسوط	

دفعہ و متن نمبر	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيرها	حواله
۱۵-۱۱۴۴	واذا شهد شاهدان انه قطع يده عمد امن المفصل وشهد شاهد انه قطع سرجله من المفصل ثم شهدوا جميعاً انه لم يزل صاحب فراش حتى مات والولى يدعى ذلك كله عمد فانى اقضى على القاتل بنصف الدية في ماله وكذا لو شهد على الرجل شاهدان فلم يذكيا ولو زكى احد شاهدى اليد واحد شاهدى الرجل لم يؤخذ القاتل بشئ وان زكوا جميعاً قضيت عليه بالقصاص فان طلب الولى ان يقتص من اليد والرجل لم يكن له ذلك	كذا فى المحاوى	
۱۶	ولو شهد شاهدان عليه انه قطع يده من المفصل عمد اثم قتله عمد اكان لو ارثه ان يقتص من يده ثم يقتله فان قال له القاضى اقتله ولا تقتص من يده فذلك حسن ايضا وهذا قول ابي حنيفة وقال ابو يوسف ومحمد يامره بقتله ولا يجعل له القصاص في بد	كذا فى شرح المبسوط	
۱۷	ولو كان احدى الجنايتين خطأ والاخرى عمد اخذ بهما فان كانت الاولى خطأ فانه تجب عليه على عاقلته ويقتل قصاصاً وان كانت الثانية خطأ فعليه القصاص فى اليد والدية على عاقلته فى النفس	كذا فى شرح المبسوط	
۱۸	ولو شهد على رجل بقتله خطأ وحكم بالدية فجاء الشهود بقتله حياً فللعاقلة ان يضمنوا الولى او الشهود ثم يرجعون على الولى وان كان عمد ا فقتل به ثم جاء حياً تخير الورثة بين تضمين الولى الدية او الشهود فان ضمنوا الشهود لم يرجعوا على الولى عند ابي حنيفة وعندهما يرجعون على الولى كما فى الخطأ	كذا فى الكافى	

۱- زخمى ہو کر صاحب فراش کے متعلق حکم نمبر ۵۰، ۳۹ مع حواشی، ترکی کے متعلق ۱/۱۱۴۳ کا دوسرا ماثیہ نیز ۱۰۵، ۱۱۴۳، ۱۱۴۳، ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (متروک) ۵۲ حکم نمبر ۱۰۵ مع ماثیہ، ۱۱۴۳ ملاحظہ ہوں (متروک) ۳ حکم نمبر ۱۰۵ مع ماثیہ ۱۱۴۳ اور عاقلہ کے متعلق حکم ۱۱۸۸ اور دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۴۰ کا قبل

رقعتی نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۵-۱۱۴۴	جب دو گواہوں نے کسی شخص پر یہ گواہی دی کہ اس نے اس آدمی کا ہاتھ جوڑ پر سے عدا کاٹنا اور ایک گواہ نے یہ گواہی دی کہ اس نے اس کا پاؤں جوڑ پر سے کاٹنا پھر ان سب گواہوں نے یہ گواہی دی کہ وہ مجروح (اس زخم سے) مصافحہ فرما رہا تھا (یعنی بیمار) رہا حتیٰ کہ اس کی موت واقع ہو گئی اور مقتول کا دلی یہ سب کچھ عدا کرنے کا مدعی ہے تو (اس کے جواب میں فرمایا کہ) میں اس قاتل پر اس کے مال میں سے نصف دیت کا حکم دوں گا۔ اسی طرح اگر (مذکورہ صورت میں) پاؤں کاٹنے پر دو گواہوں نے گواہی دی اور دونوں گواہوں کا ترکیہ (یعنی ان کا عادل ہونا) ثابت نہ ہوا (تو اس قاتل پر بھی اس کے مال سے نصف دیت کا حکم دوں گا)۔ اور اگر (مذکورہ صورت میں) ہاتھ کاٹنے کے گواہوں میں سے ایک کا ترکیہ ہوا اور پاؤں کاٹنے کے گواہوں میں سے ایک گواہ کا ترکیہ ہوا تو قاتل پر قصاص و دیت میں) کچھ مواخذہ نہیں ہے۔ اور اگر (مذکورہ صورت میں) ان سب گواہوں کا ترکیہ ہوا تو اس قاتل پر قصاص کا حکم دیا جائے گا اور (اس صورت میں) اگر دلی نے یہ مطالبہ کیا کہ وہ مجرم سے ہاتھ اور پاؤں کاٹنے کا) قصاص (بھی) لے گا تو اسے یہ حق نہیں ہے۔	عادی	
۱۶	اگر دو گواہوں نے کسی شخص پر یہ گواہی دی کہ اس نے اس آدمی کا ہاتھ جوڑ پر سے عدا کاٹنا پھر اسے عدا قتل کر دیا تو وارث کو یہ حق ہوگا کہ وہ قصاص میں اس کا ہاتھ کاٹے پھر اسے قتل کر دے اور (مذکورہ صورت میں) اگر قاضی (یعنی حاکم مجاز) اس وارث سے یوں کہے کہ اس مجرم کو (قصاص میں) قتل کر دے اور اس سے ہاتھ کاٹنے کا قصاص نہ لے تو یہ بھی حسن ہے اور یہ مذکورہ حکم امام ابو حنیفہ کے ہاں ہے اور امام ابو یوسف اور امام محمد کا قول یہ ہے کہ قاضی اس وارث کو اس مجرم کے قتل کا حکم دے اور اس کے ہاتھ میں قصاص کی اجازت نہ دے ۲	شرح مبسوط	
۱۷	اگر (مذکورہ صورت میں) دو جنایتوں (یعنی ہاتھ کاٹنے اور پھر قتل کرنے کے) دونوں مجرموں، میں سے ایک خطا ہوا اور دوسری عدا ہو تو اس مجرم سے دونوں جنایتوں کا مواخذہ ہوگا پس اگر پہلی جنایت (یعنی ہاتھ کاٹنے کی جنایت) خطا تھی تو اس مجرم کی عاقلہ پر ہاتھ کی دیت واجب ہوگی اور وہ مجرم قصاص میں قتل کیا جائے گا اور اگر دوسری جنایت خطا تھی (یعنی اس مجرم نے عدا ہاتھ کاٹنے کے بعد خطا قتل کیا) تو اس مجرم پر ہاتھ کاٹنے میں قصاص لازم ہوگا اور اس کی عاقلہ پر جان کی دیت لازم ہوگی ۳	شرح مبسوط	
۱۸	رہے اگر دو گواہوں نے کسی شخص پر یہ گواہی دی کہ اس نے (فلان آدمی کو) خطا قتل کیا ہے اور (اس کی عاقلہ پر) دیت کا حکم دے دیا گیا پھر وہ شخص جس کے قتل کئے جانے کی گواہی دی گئی تھی وہ زندہ آگیا تو (ملازم کی) عاقلہ کو اختیار ہوگا کہ وہ دلی سے (دیت کی) ضمان لیں یا وہ گواہوں سے ضمان لیں اور وہ گواہ دلی سے لیں (ب) اور اگر مذکورہ صورت میں ان گواہوں نے جو گواہی دی تھی وہ (قتل عدا کی تھی پس وہ ملازم اس کے قصاص میں قتل کیا گیا پھر وہ شخص جس کے قتل کے قتل کئے جانے کی گواہی دی گئی تھی وہ زندہ آگیا تو (قصاص میں مقتول کے) وارثوں کو اختیار دیا جائے گا کہ وہ اس مقتول کی دیت دلی سے لیں یا گواہوں سے لیں پس اگر انہوں نے گواہوں سے دیت کی ضمان لی تو امام ابو حنیفہ کے ہاں وہ گواہ دلی سے نہ لیں گے اور صاحبین کے ہاں وہ گواہ دلی سے لے سکتے ہیں جیسا کہ خطا قتل کی گواہی دینے اور پھر مقتول کے زندہ آنے کی مذکورہ صورت میں ہے ۴	کافی	

دعاؤن نمبر	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيره	حواله
۱۹-۱۱۴۴	ولو كانت الشهادة في الخطأ وفي العمد على اقرار القاتل ثم جاء حياً فلا ضمان على الشهود وانما انصموا على الولي في الفصلين جميعاً	ولو كانت الشهادة في الخطأ وفي العمد على اقرار القاتل ثم جاء حياً فلا ضمان على الشهود وانما انصموا على الولي في الفصلين جميعاً	كذا في المحيط
۲۰	وكذلك لو شهد على شهادة شاهدين على قتل الخطأ وقضى القاضي بالدية على العاقلة وباقي المسئلة ۲ بمجالها لا ضمان على الفروع ولكن يرد الولي الدية على العاقلة ولو جاء الشاهدان الاصلان وانكر الاشهاد لم يصح انكارهما في حق الفرعين حتى لا يجب عليهما الضمان ولا ضمان على الاصلين ايضا وان قال الاصول قد اشهدناهما باطل ونحن نعلم يومئذ اننا كاذبون قال لم يضمننا شيئاً في قول ابي حنيفة وابي يوسف وعند محمد العاقلة بالخيار ان شاءوا ضمنوا الاصول وان شاءوا ضمنوا الولي فان ضمنوا الاصلين رجعا على الولي وان ضمنوا الولي لم يرجع	وكذلك لو شهد على شهادة شاهدين على قتل الخطأ وقضى القاضي بالدية على العاقلة وباقي المسئلة ۲ بمجالها لا ضمان على الفروع ولكن يرد الولي الدية على العاقلة ولو جاء الشاهدان الاصلان وانكر الاشهاد لم يصح انكارهما في حق الفرعين حتى لا يجب عليهما الضمان ولا ضمان على الاصلين ايضا وان قال الاصول قد اشهدناهما باطل ونحن نعلم يومئذ اننا كاذبون قال لم يضمننا شيئاً في قول ابي حنيفة وابي يوسف وعند محمد العاقلة بالخيار ان شاءوا ضمنوا الاصول وان شاءوا ضمنوا الولي فان ضمنوا الاصلين رجعا على الولي وان ضمنوا الولي لم يرجع	كذا في المحيط
۲۱	رجل ادعى على رجل انه شج وليه موضحة ومات من ذلك فشهد شاهدان بالموضحة والبراءة تقبل شهادتهما ويقضى بالقصاص في الموضحة وكذلك اذا شهد احدهما بالسراية والاخر بالبراءة تقبل على الشجة لاتفاق الكل عليها حتى لو ادعى المدعى البراءة بطلت الشهادتان التي شهدتا بالسراية	رجل ادعى على رجل انه شج وليه موضحة ومات من ذلك فشهد شاهدان بالموضحة والبراءة تقبل شهادتهما ويقضى بالقصاص في الموضحة وكذلك اذا شهد احدهما بالسراية والاخر بالبراءة تقبل على الشجة لاتفاق الكل عليها حتى لو ادعى المدعى البراءة بطلت الشهادتان التي شهدتا بالسراية	كذا في شرح الزيادات للعراقي
۲۲	ولو كانت الشجة شيئاً دون الموضحة لا تتحملها العاقلة الا باتصال السراية بهما نحو السحاق وما اشبهه فادعى الولي انه مات منهما ولي الدية على العاقلة وجاء بشاهدين شهدا احدهما كذا دعي الملك وشهد الاخر انه براء من ذلك قبلت الشهادة على الشجة وقضى بارشها في مال الجاني	ولو كانت الشجة شيئاً دون الموضحة لا تتحملها العاقلة الا باتصال السراية بهما نحو السحاق وما اشبهه فادعى الولي انه مات منهما ولي الدية على العاقلة وجاء بشاهدين شهدا احدهما كذا دعي الملك وشهد الاخر انه براء من ذلك قبلت الشهادة على الشجة وقضى بارشها في مال الجاني	كذا في المحيط

۱- حکم نمبر ۳۰۱۸/۱۱۴۴ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- قولہ وباقي المسئلة بمجالها ای ان المشهود بقتله جاء حياً ۱- بحجراوی - عربی ماشیہ قنادی ہذا یعنی باقی مسئلہ حسب مال ہر یعنی وہ شخص جس کے قتل کیے جانے پر گواہی دی گئی وہ زندہ آگیا۔ (مترجم) ۳- حکم نمبر ۱۹۶/۱۱۴۴ اور قتل خطا کے متعلق حکم نمبر ۹/۱۱۴۴ ، مائلہ کے متعلق حکم ۱۱۸۸ ، دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۰/۱۱۴۴ کا تیسرا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- شجرہ موضعہ زعم کے متعلق حکم نمبر ۲۰۱/۱۹۰۱۶۰۹/۱۱۴۸ خطہ ہوں (مترجم)

دفتر نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اسکے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۹-۱۱۷۴	اگر (مذکورہ صورت میں) قتل خطا اور قتل عمد میں گواہی قاتل کے اقرار پر تھی (اور فیصلہ دے دیا گیا) پھر وہ شخص جس کے قتل کئے جانے کی گواہی دی گئی زندہ آگیا تو ان گواہوں پر ضمان نہ ہوگی اور ہر دو صورتوں میں (یعنی قتل خطا اور قتل عمد کے اقرار کی دونوں صورتوں میں) ضمان دلی پر لازم ہوگی۔	محیط	
۲۰	(۱) اسی (مذکورہ حکم کی) طرح ہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر دو گواہوں نے، دو گواہوں کی اس گواہی پر گواہی دی کہ اس (ملزم) نے (فلاں شخص کو) خطا قتل کیلئے اور قاضی (یعنی حاکم مجاز) نے ملزم کی عاقلہ پر دیت کا فیصلہ دے دیا اور باقی مسئلہ حسب حال (مذکورہ) ہو (یعنی پھر وہ شخص جس کے قتل کئے جانے کی گواہی دی گئی وہ زندہ آگیا) تو فروع (یعنی اوپر کے گواہ جنہوں نے گواہی پر گواہی دی ان) پر کوئی ضمان لازم نہیں ہے لیکن دلی وہ دیت، عاقلہ کو واپس کرے گا (ب) اور اگر ان دونوں اصل گواہوں نے اگر اس گواہی کے متعلق انکار کیا تو ان کا وہ انکار دونوں فروع گواہوں کے حقی میں صحیح نہ ہوگا حتیٰ کہ فروع پر ضمان لازم نہ ہوگی اور ان (مبینہ) دونوں اصل گواہوں پر بھی ضمان لازم نہ ہوگی (ج) اور اگر ان اصل گواہوں نے یوں کہا کہ ہم نے ان دونوں فروع گواہوں کو جھوٹ بات پر گواہ کیا تھا حالانکہ ہم اس وقت جانتے تھے کہ ہم جھوٹ کہہ رہے ہیں تو اس صورت میں امام ابو حنیفہ رحمہ اور امام ابو یوسف رحمہ سے ہاں وہ دونوں کسی شے کے ضمان نہ ہوں گے اور امام محمد رحمہ کے ہاں اس ملزم کی عاقلہ کو اختیار ہے کہ وہ چاہیں تو اصل گواہوں سے (در چاہیں) تو دلی سے (اس دیت کی) ضمان لیں اور عاقلہ والوں نے اصل گواہوں سے ضمان لی تو وہ دلی سے لے لیں گے اور اگر عاقلہ والوں نے دلی سے ضمان لی تو وہ کسی سے) نہ لے گا۔	محیط	
۲۱	(۱) کسی شخص نے کسی آدمی پر یہ دعویٰ کیا کہ اس نے اس کے دلی کو موضع زخم لگایا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی پھر دو گواہوں نے (اس ملزم پر اسے) موضع زخم لگانے اور اس زخم کے ٹھیک ہو جانے پر گواہی دی تو ان دونوں کی یہ گواہی قبول کی جائے گی اور موضع زخم کے قصاص کا حکم دیا جائے گا (ب) اسی طرح جب (مذکورہ صورت میں) دو گواہوں میں سے ایک نے یہ گواہی دی کہ وہ زخم (موت تک) سرایت کر گیا تھا اور دوسرے نے یہ گواہی دی کہ وہ زخم ٹھیک ہو گیا تھا تب بھی (موضع) زخم پر گواہی قبول کی جائے گی اس لئے کہ اس پر سب متفق ہوئے ہیں حتیٰ کہ اگر مدعی نے اس زخم کے ٹھیک ہونے کا دعویٰ کیا تو اس گواہ کی گواہی باطل قرار پائے گی جس نے اس زخم کے سرایت کرنے کے متعلق گواہی دی تھی۔	شرح زیادۃ اللغات	
۲۲	اگر (مذکورہ صورت میں) وہ زخم، موضع زخم سے کم تھا تو اسکے ساتھ سرایت پائے جانے کے بغیر (ملزم کی) عاقلہ اس (کے تادان) کو نہ اٹھائیگی مثلاً وہ زخم سحاق (یعنی سر کی ہڈی کی جھلی کا) زخم یا اسکی مانند تھا پس دلی دعویٰ کیا کہ اس زخم کی موت اسی زخم سے ہوئی اور میرے لئے اس ملزم کی عاقلہ پر دیت ہے اور اس نے دو گواہ پیش کئے ان میں سے ایک نے ایسی ہی گواہی دی جیسا کہ مدعی نے دعویٰ کیا اور دوسرے نے یہ گواہی دی کہ وہ زخمی اس زخم سے ٹھیک ہو گیا تھا تو اس زخم پر وہ گواہی قبول کی جائیگی اور مجرم کے مال سے اس زخم کے اُرش کا حکم دیا جائے گا۔	محیط	

۱۔ موضوع زخم کے متعلق حکم نمبر $\frac{20,19,14,9}{1148}$ اور ارش کے متعلق $\frac{1}{1144}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مسترجم) ۲۔ حکم نمبر $\frac{25}{1143}$ ، $\frac{34}{1190}$ مع حواشی ملا

ہیں (مسترجم) ۳۔ حکم نمبر $\frac{29}{1141}$ ، $\frac{35,14,24}{1143}$ اور عاقلہ کے متعلق حکم نمبر $\frac{1188}{1143}$ نیز حکم نمبر $\frac{1189}{1143}$ ملاحظہ ہوں (مسترجم)

دفتر نشین نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اسکے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۳-۱۱۷۴	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح اگر میت کسی شخص کا غلام تھا پس اس کے آقائے دعویٰ کیا کہ زخمی کرنے والے (غلام آدمی) نے اسے عمداً موضع زخم لگایا اور اس زخم سے اس (غلام) کی موت واقع ہو گئی اور اس کے لئے اس ملزم پر قصاص لازم ہے اور وہ (مدعی) دو گواہ لایا جن میں سے ایک نے ایسی ہی گواہی دی جیسا کہ مدعی نے دعویٰ کیا تھا اور دوسرے نے یہ گواہی دی کہ وہ زخمی اس زخم سے ٹھیک ہو گیا تھا تو قاضی اس مجرم کے مال سے اس زخم کے ارش کا حکم دیکھا	محیط	
۲۴	اگر کوئی شخص قتل کیا گیا اور اس نے دو بیٹے چھوڑے ان میں سے ایک نے ایک آدمی پر گواہی قائم کی کہ اس نے اس کے باپ کو عمداً قتل کیا ہے اور دوسرے بیٹے نے اس آدمی پر اور ایک آدمی پر گواہی قائم کی کہ ان دونوں نے عمداً اس کے باپ کو قتل کیا ہے تو (اس صورت میں) قصاص لازم نہ ہوگا اور پہلے بیٹے کے لئے اس آدمی پر جس پر اس نے گواہی قائم کی تھی نصف دیت لازم ہوگی ۲۵	خزانہ مفتین	
۲۵	امام محمدؒ نے الزیادات میں کہا ہے کہ کوئی شخص وفات پا گیا اس نے دو بیٹے چھوڑے ان میں سے ایک نے یہ گواہی قائم کی کہ اس آدمی نے اس کے باپ کو عمداً قتل کیا ہے اور دوسرے بیٹے نے ایک اور آدمی پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے اس کے باپ کو خطاً قتل کیا ہے تو ان دونوں (ملزموں) میں سے کسی پر بھی قصاص لازم نہیں ہے اور قتل عمد کے مدعی کے لئے اس آدمی پر جس پر اس نے گواہی قائم کی اس کے مال میں سے نصف دیت لازم ہوگی جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی اور قتل خطا کے مدعی کے لئے اس آدمی کی عاقلہ پر، جس پر اس نے گواہی قائم کی، نصف دیت لازم ہوگی جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی ۲۶	محیط	
۲۶	(۱) ایک آدمی وفات پا گیا اور اس نے دو بیٹے اور موصیٰ لہ (یعنی جس کے لئے وصیت کی گئی وہ) چھوڑا پھر ان دونوں بیٹوں میں سے ایک نے یہ دعویٰ کیا کہ غلام آدمی نے اس کے باپ کو عمداً قتل کیا ہے اور اس پر گواہی قائم کی اور دوسرے بیٹے نے یہ دعویٰ کیا کہ اس غلام مذکور نے یا ایک اور آدمی نے اس کے باپ کو خطاً قتل کیا ہے اور اس پر گواہی قائم کی تو (اس صورت کے متعلق حکم یہ ہے کہ) موصیٰ لہ نے اگر قتل خطا کے مدعی کی تصدیق کی تو قتل خطا کے مدعی اور موصیٰ لہ کے لئے، قاتل کی عاقلہ پر دو تہائی دیت کی ادائیگی تین سال میں لازم ہے اور قتل عمد کے مدعی کے لئے اس قاتل کمال سے، جس پر اس نے قتل عمد کا دعویٰ کیا ہے، تہائی دیت کی ادائیگی تین سال میں لازم ہے (ب) اور اگر موصیٰ لہ نے قتل عمد کے مدعی کی تصدیق کی تو قتل خطا کے مدعی کے لئے قاتل کی عاقلہ پر تہائی دیت کی ادائیگی تین سال میں لازم ہے اور اس دیت کے نصف کا تہائی حصہ موصیٰ لہ کے لئے ہے اور اس دیت کے نصف کی دو تہائی قتل عمد کے مدعی کے لئے (اس) قاتل کے مال سے لازم ہے (ج) اور اگر موصیٰ لہ نے ان دونوں (یعنی قتل خطا کے مدعی اور قتل عمد کے مدعی) دونوں کی تصدیق کی تو اس کے لئے کچھ نہیں ہے (د) اور اسی طرح جب اس نے دونوں کی تصدیق کی تو یہی حکم ہے (یعنی اس کے لئے کچھ نہیں ہے) (س) اور اگر موصیٰ لہ نے یوں کہا کہ میں نہیں جانتا کہ وہ عمداً قتل	محیط	

دفعہ و شرح نمبر	الباب الخامس في الشهادة في القتل والقرابة	الشهادة في القتل والقرابة وغيره	حوالہ
۱۱۴۳			
۲۷	ومن قتل وله ابنان اقام الاكبر بينة على الاصغر انه قتل الاب و اقام الاصغر بينة على الاجنبي انه قتله قضى للاكبر على الاصغر بنصف الدية وللأصغر على الاجنبي بنصف الدية وهذا عند أبي حنيفة وعندهما يقضى ببينة الاصغر بالدية ان كان خطأ وبالقصاص ان كان عمدا ولو اقام كل على اخيه قضى لكل واحد منهما على صاحبه بنصف الدية وأرثته لهما في المسئلتين	کذا فی الکافی	
۲۸	ولو كان البنون ثلاثة فاقام عبد الله بينة على زيد انه قتل الاب و اقام زيد بينة على عمرو انه قتله و اقام عمرو بينة على عبد الله انه قتله فهنا تقبل البينة على الاتفاق ولا يجب القصاص على واحد منهم بالاتفاق ثم على قول أبي حنيفة يقضى لكل واحد منهم على صاحبه بثلث الدية في ماله ان كان عمدا وعلى عاقلته ان كان خطأ ويكون الميراث بينهم اثلاثا واما على قول أبي يوسف ومحمد يقضى لكل واحد منهم على صاحبه بنصف الدية ويكون الميراث بينهم اثلاثا عندهما ايضا	کذا فی المحيط	

۱۵ حکم نمبر ۲۲/۱۱۴۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۷ حکم نمبر ۲۲/۱۱۴۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۳ حکم نمبر ۲۲/۱۱۴۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہو نیز اسکی نظر کے متعلق حکم نمبر ۲۲/۱۱۸۱ کا ماشیہ، ۳۵ اور ۲۳، ۵/۱۱۹۰ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ شق نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اسکے اقرار وغیرہ کے احکام	حوالہ
۱۱۷۴	<p>کیا گیا ہے یا خطا قتل کیا گیا ہے تو (اس سے) اس کا حق باطل نہیں ہوگا حتیٰ کہ اگر اس نے ان میں سے کسی ایک معین کی تصدیق کی تو اس کے لئے جیسا کہ ہم نے ذکر کیا، حکم دیا جائے گا (س) اور اگر (مذکورہ صورت میں) موصلیٰ لہ کی بجائے (مقتول کا) تیسرا بیٹا ہو تو (مذکورہ سب صورتوں میں) وہی جواب ہوگا جو ہم نے سب صورتوں میں ذکر کیا لیکن ایک صورت میں مذکورہ حکم نہ ہوگا اور وہ یہ کہ تیسرے بیٹے نے جب قتل عمد کے مدعی کی تصدیق کی تو ان دونوں کے لئے دو تہائی دیت کا حکم ہوگا اور (اس کی بجائے) موصلیٰ لہ ہونے کی صورت میں ان دونوں کے لئے نصف دیت کا حکم تھا (ص) پھر ہر وہ صورت جس میں ان دونوں میں سے ایک کے لئے قاتل کی عاقلہ پر اور دوسرے کے لئے قاتل کے مال سے حکم دیا گیا ہے اس میں اگر ان دونوں میں سے ایک کا مال ہلاک اور دوسرے کا وصول ہے تو جس ساتھی کا مال ہلاک ہے اسے یہ اختیار نہیں ہے کہ اپنے ساتھی کے اس مال میں شریک ہو جائے جو اسے وصول ہے لہ</p>	شرح زیادہ آسانی
۲۷	<p>(۱) جو شخص قتل کیا گیا اور اس کے دو بیٹے ہیں (ان میں سے) بڑے بیٹے نے چھوٹے پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے باپ کو قتل کیا ہے اور چھوٹے بیٹے نے ایک اجنبی (یعنی کسی اور) شخص پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے اس (کے باپ) کو قتل کیا ہے تو (اس صورت میں) بڑے بیٹے کے لئے چھوٹے بیٹے پر نصف دیت کا حکم ہوگا اور چھوٹے بیٹے کے لئے اجنبی شخص پر نصف دیت کا حکم ہوگا اور یہ حکم امام ابو حنیفہؒ کے ہاں ہے اور صاحبینؒ (یعنی امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ) کے ہاں بڑے بیٹے کی (قائم کردہ) گواہی کی بنا پر چھوٹے بیٹے پر دیت کا حکم دیا جائے گا اگر وہ قتل خطائی صورت تھی اور قصاص کا حکم دیا جائے گا اگر وہ قتل عمد کی صورت تھی (ب) اور اگر ان دونوں بیٹوں میں سے ہر ایک نے اپنے بھائی پر (باپ کو قتل کرنے کی) گواہی قائم کی تو ان دونوں میں سے ہر ایک کے لئے اپنے ساتھی پر نصف دیت کا حکم دیا جائے گا اور (مذکورہ) دونوں مسئلوں کی صورت میں اس مقتول کی میراث ان دونوں کے لئے ہوگی ۲۷</p>	کافی
۲۸	<p>(۱) اگر کسی شخص کے تین بیٹے ہیں (اور مثلاً ان کے نام عبداللہ، زید اور عمرو ہیں) پس (ان میں سے) عبداللہ نے زید پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے باپ کو قتل کیا ہے اور زید نے عمرو پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے باپ کو قتل کیا ہے اور عمرو نے عبداللہ پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے باپ کو قتل کیا ہے تو اس صورت میں گواہی قبول کی جائے گی اس پر اتفاق ہے اور ان میں سے کسی پر بھی قصاص واجب ہوگا اس پر (بھی) اتفاق ہے (ب) پھر (اس صورت میں) امام ابو حنیفہؒ کے قول کے بموجب قتل عمد کی صورت میں ان میں سے ہر ایک کے لئے (اپنے مدعا علیہ) ساتھی پر اسکے مال میں تہائی دیت لازم ہے اور قتل خطا کی صورت میں وہ دیت اس کی عاقلہ پر ہے اور مقتول کی میراث ان سب میں تہائی تہائی تقسیم ہوگی اور امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کے قول کے بموجب ان میں سے ہر ایک کے لئے (اپنے مدعا علیہ) ساتھی پر نصف دیت لازم ہے اور صاحبینؒ کے ہاں بھی اس مقتول کی میراث ان سب میں تہائی تہائی (تقسیم) ہوگی ۲۸</p>	محیط

بتواتر نمبر	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيره	حواله
۲۹-۱۱۶۴	ولو اقام عبد الله البيعة على زيد وعمرو وانهما قتلا اباهم عمدا او خطأ واقام زيد وعمرو البيعة على عبد الله انه قتل اباهم عمدا او خطأ تها تريت البيعتان عندهما وبقيت الوراثه بينهم اثلاثا واما على قول ابي حنيفة فيقتضي لعبد الله على زيد وعمرو بنصف الدية في مالهما ان كان عمدا او على عاقلتهما ان كان خطأ فيقتضي لزيد وعمرو على عبد الله بنصف الدية ان كان عمدا ففي مال عبد الله وان كان خطأ فعلى عاقلته والميراث يكون نصفه لعبد الله ونصفه لزيد وعمرو	كذا في المحيط	
۳۰	ولو اقام عمرو على زيد البيعة انه قتل اباهم واقام زيد البيعة على عمرو انه قتل اباهم ولم يقيم واحد منهما البيعة على عبد الله فانه يقال لعبد الله ما تقول في هذا فبعد هذا المسئلة على ثلاثة اوجه اما ان ادعى عبد الله القتل على احدهما بعينه او لم يدع على واحد منهما بان قال لم يقتل واحد منهما او ادعى عليهما بان قال هما قتلاه فان ادعى القتل على احدهما بعينه وهو عمدا فعلى قياس قول ابي حنيفة فيقتضي على عمرو بثلاثة ارباع الدية ويكون ذلك بين زيد وبين عبد الله نصفين ان كان القتل عمدا ففي مال عمرو وان كان خطأ فعلى عاقلته عمرو وليقتضي لعمرو على زيد بربع الدية ويكون ذلك في مال زيد ان كان عمدا وان كان خطأ فعلى عاقلته واما الميراث فنصفه لعبد الله ونصفه لزيد وعمرو ثم ما وجب لزيد يضم الى ما وجب لعبد الله فيقسم بينهما واما على قول ابي يوسف ومحمد فيقتضي لعبد الله على عمرو بالقود ان كان عمدا او يقتضي بالدية على عاقلته عمرو ان كان خطأ ويكون ذلك بين زيد وعبد الله نصفين ويكون الميراث بينهما نصفين ايضا وان لم يدع عبد الله القتل على واحد منهما بان قال لم يقتل واحد منهما ففي قياس قول ابي حنيفة فيقتضي لزيد على عمرو بربع الدية ولعمرو على زيد بربع الدية ان كان عمدا ففي مالهما وان كان خطأ فعلى عاقلتهما ولا شيء لعبد الله من الدية ويكون الميراث بينهم اثلاثا وعند ابي يوسف ومحمد لا يقتضي ههنا بشئ لا بالدية ولا بالقصاص وكان الميراث اثلاثا وان ادعى القتل عليهما بان قال انما قتلتما فعلى قياس قول ابي حنيفة لا يقتضي لعبد الله بشئ من الدية ويقتضي لكل واحد منهما على صاحبه بربع الدية واما الميراث فنصفه لعبد الله ونصفه لزيد وعمرو واما على قول ابي يوسف ومحمد		
تھا تری۔ ایک دوسرے پر جھوٹا دعویٰ کرنا۔ انکارہ گفتگو۔ ماخوذ از النہج ص ۱۳۴، ص ۱۳۵ اور تھاتر۔ ایسی گواہی کہ ایک دوسرے کو کاذب کرے۔ ماخوذ از منہجی الارباب			

دفعہ و تفسیر نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۹-۱۱۷۴	اور اگر (مذکورہ صورت میں) عبداللہ نے زید اور عمرو دونوں پر یہ گواہی قائم کی کہ ان دونوں نے اپنے باپ کو عدا یا خطا قتل کیا ہے اور زید اور عمرو نے عبداللہ پر یہ گواہی قائم کی اس نے ان کے باپ کو عدا یا خطا قتل کیا ہے تو (اس صورت میں) صاحبین کے ہاں وہ دونوں گواہیاں تھانتر لے (یعنی ناکارہ اور ساقط) قرار پائیں گی اور مقتول کی وراثت ان تینوں کے درمیان تہائی تہائی ہوگی اور امام ابو حنیفہ کے قول کے بموجب عبداللہ کے لئے زید اور عمرو پر نصف دیت کا حکم قتل عدا کی صورت میں ان کے مال میں سے، اور قتل خطا کی صورت میں ان کی عاقلہ پر ہوگا اور زید اور عمرو کے لئے عبداللہ پر نصف دیت کا حکم، قتل عدا کی صورت میں عبداللہ کے مال میں سے، اور قتل خطا کی صورت میں اسکی عاقلہ پر ہوگا اور اس مقتول کی میراث کا نصف عبداللہ کے لئے اور نصف زید اور عمرو کے لئے ہوگا	محیط	
۳۰	۱) اور اگر (مذکورہ صورت میں) عمرو نے زید پر یہ گواہی قائم کی اس نے ان کے باپ کو قتل کیا ہے اور زید نے عمرو پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے ان کے باپ کو قتل کیا ہے اور ان دونوں میں سے کسی نے بھی عبداللہ پر گواہی قائم نہ کی تو (اس صورت میں) عبداللہ سے کہا جائے گا کہ تو اس مقدمہ میں کیا کہتا ہے اور اس کے بعد اس مسئلہ میں تین چیزیں (اول) یہ کہ عبداللہ نے ان دونوں میں سے کسی خاص معین پر (باپ کے) قتل کا دعویٰ کیا (دوم) یا اس نے ان دونوں میں سے کسی پر بھی دعویٰ نہ کیا مثلاً اس نے یوں کہا کہ ان دونوں میں سے کسی نے بھی (اس کے باپ کو) قتل نہیں کیا ہے (سوم) یا اس نے ان دونوں پر دعویٰ کیا مثلاً اس نے یوں کہا کہ ان دونوں نے (اس کے باپ کو) قتل کیا ہے۔ پس اگر اس نے ان دونوں میں سے کسی ایک خاص معین پر دعویٰ کیا اور وہ (مثلاً) عمرو ہے تو امام ابو حنیفہ کے قول پر قیاس کے بموجب عمرو پر دیت کی تین چوتھائی کا حکم دیا جائے گا اور وہ (مال) زید اور عبداللہ کے مابین نصف نصف ہوگا۔ اگر وہ قتل، قتل عدا تھا تو عمرو کے مال میں سے اور اگر وہ قتل، قتل خطا تھا تو عمرو کی عاقلہ پر ہوگا اور عمرو کے لئے زید پر چوتھائی دیت کا حکم، قتل عدا کی صورت میں زید کے مال میں سے اور قتل خطا کی صورت میں زید کی عاقلہ پر ہوگا اور (مقتول کی) میراث کے متعلق حکم یہ ہوگا کہ اس کا نصف عبداللہ کے لئے اور نصف زید اور عمرو کے لئے ہوگا پھر جو مال زید کے لئے واجب ہوا وہ اس مال میں ملایا جائے گا جو عبداللہ کے لئے واجب ہوا پھر وہ ان دونوں میں تقسیم کیا جائے گا اور امام ابو یوسف اور امام محمد کے قول کے بموجب عبداللہ کے لئے عمرو پر قتل عدا کی صورت میں قصاص کا حکم دیا جائے گا اور قتل خطا کی صورت میں عمرو کی عاقلہ پر دیت کا حکم دیا جائے گا۔ اور وہ مال زید اور عمرو کے مابین نصف نصف ہوگا اور (مقتول کی) میراث بھی ان دونوں کے مابین نصف نصف (تقسیم) ہوگی (ب) اور اگر عبداللہ نے ان دونوں میں سے کسی پر بھی قتل کا دعویٰ نہ کیا مثلاً اس نے یوں کہا کہ اس کے باپ کو، ان دونوں میں سے کسی نے بھی قتل نہیں کیا تو امام ابو حنیفہ کے قول پر قیاس کے بموجب زید کے لئے عمرو پر چوتھائی دیت اور عمرو کے لئے زید پر چوتھائی دیت کا حکم قتل عدا کی صورت میں ان کے مالوں میں سے، اور قتل خطا کی صورت میں ان کی عاقلہ پر ہوگا اور عبداللہ کے لئے دیت میں سے کچھ نہ ہوگا اور مقتول کی میراث ان سب میں تہائی تہائی ہوگی اور امام ابو یوسف اور امام محمد کے ہاں اس (مذکورہ) صورت میں		

حواله	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقربيه	الشهادة في القتل والاقربيه وغيره	دفعاً وشنعاً
كذا في المحيط	١١٤٣ -	فقد تهاوت بينة كل واحد منهما على صاحبه ولا بينة لعبد الله على ما يدعى فلا يقضى بشئ من الدية والميراث يكون بينهم اثلاثاً.	
كذا في الكافي	٣١	ولو ترك ابنه اخاه ادعى كل على صاحبه لغت بينة الاخ وقضى عليه	
كذا في الكافي	٣٢	ولو ترك ابنين واقام كل واحد على صاحبه وصديق الاخ احدهما لم يلتفت اليه	
كذا في المحيط	٣٣	فان اقام الاخ البينة على الابنين انهما قتلاه بعد ان اقام كل واحد من الابنين البينة على صاحبه انه هو القاتل فعلى قول ابي يوسف ومحمد البينة بينة الاخ ويكون الميراث له ويقتل الابنان ان كان القتل عمداً وان كان خطأ فعلى عاقلتهما الدية ولم يذكر قول ابي حنيفة في هذه المسئلة وينبغي ان عنده لا تقبل شهادة الاخ ويكون الميراث بين الابنين ويجب لكل واحد منهما على صاحبه نصف الدية	
	٣٤	وان ترك ثلث بنين فاقام اثنين منهم البينة على الثالث انه قتل اباهم واقام الثالث بينة بذلك على الاجنبي فعلى قول ابي يوسف ومحمد بينة الابنين او على يقضى بالقصاص على الثالث للاخوين ان كان عمداً وبالدية على عاقلته ان كان خطأ ولا يرث الابن المشهود عليه ويكون الميراث بين الابنين المدعين نصفين واما على قول ابي حنيفة	

دفعہ و متن نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۴	دیت اور قصاص میں سے کسی شے کا حکم نہ دیا جائے گا اور (مقتول کی) میراث (ان سب میں) تہائی تہائی (تقسیم) ہوگی (ج) اور اگر عبداللہ نے ان دونوں پر قتل کا دعویٰ کیا مثلاً اس نے یوں کہا کہ (میرے باپ کو) تم نے دونوں نے قتل کیا ہے تو امام ابو حنیفہؒ کے قول پر قیاس کے بموجب عبداللہ کے لئے دیت میں سے کسی شے کا حکم نہ ہوگا اور ان دونوں (یعنی زید اور عمرو) میں سے ہر ایک کے لئے اپنے (مدعا علیہ) ساتھی پر چوتھائی دیت کا حکم دیا جائے گا اور (مقتول کی) میراث کے متعلق حکم یہ ہوگا کہ اس کا نصف عبداللہ کے لئے اور اس کا نصف زید اور عمرو کے لئے ہوگا اور امام محمدؒ کے ہاں ان دونوں (یعنی زید اور عمرو) میں سے ہر ایک کی گواہی اپنے (مدعا علیہ) ساتھی پر، ناکارہ و ساقط قرار پائے گی اور عبداللہ نے جو دعویٰ کیا ہے اس پر اس کی طرف سے گواہی نہیں ہے پس (اس کے لئے) دیت میں سے کسی شے کا حکم نہ دیا جائے گا اور (مقتول کی) میراث ان سب میں تہائی تہائی (تقسیم) ہوگی ۱	محیط	
۳۱	اگر کسی (مقتول) نے ایک بیٹا اور ایک بھائی چھوڑا اور ان میں سے ہر ایک نے اپنے ساتھی پر (قتل کا) دعویٰ کیا تو (اس صورت میں) بھائی کی (قائم کردہ) گواہی لغو قرار پائے گی اور اس کے خلاف فیصلہ کیا جائے گا ۲	کافی	
۳۲	اگر کسی (مقتول) نے دو بیٹے چھوڑے اور (ان میں سے) ہر ایک نے اپنے ساتھی (یعنی بھائی) پر (قتل کی) گواہی قائم کی اور ان دونوں میں سے کسی ایک کے متعلق (مقتول کے) بھائی نے تصدیق کی تو اس تصدیق کو ملحوظ نہ رکھا جائے گا ۳	کافی	
۳۳	اور اگر (صورت مسئلہ یہ ہوئی کہ مقتول کے) دونوں بیٹوں میں سے ہر ایک نے اپنے (مدعا علیہ بھائی) ساتھی پر یہ لگواہی قائم کی کہ وہی (اس کے باپ کا) قاتل ہے اور اس کے بعد (مقتول کے) بھائی نے (اس کے) دونوں بیٹوں پر یہ گواہی قائم کی کہ ان دونوں نے اسے قتل کیا ہے تو (اس صورت کے متعلق) امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کے قول کے بموجب (مقتول پر) گواہی، بھائی کی قائم کردہ گواہی ہے اور مقتول کی میراث اس (بھائی) کے لئے ہوگی اور (مقتول کے) وہ دونوں بیٹے قتل عمد کی صورت میں (قصاص میں) قتل کئے جائیں گے اور قتل خطا کی صورت میں ان دونوں کی عاقبہ پر دیت لازم ہوگی اور اس مسئلہ میں امام ابو حنیفہؒ کا قول مذکور نہیں ہے اور ان کے ہاں یہ حکم ہونا چاہیے کہ (مذکورہ صورت میں) بھائی کی وہ گواہی قبول نہ کی جائے اور (مقتول کی) میراث دونوں بیٹوں کے مابین (تقسیم) ہو اور ان دونوں (بھائیوں) میں سے ہر ایک کیلئے اپنے (مدعا علیہ بھائی) ساتھی پر نصف دیت واجب ہوگے ۴	محیط	
۳۴	اگر کسی (مقتول) نے تین بیٹے چھوڑے پس ان میں سے دو نے تیسرے پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے ان کے باپ کو قتل کیا ہے اور تیسرے بیٹے نے ایک (جنبی) یعنی ان دونوں بھائیوں کے علاوہ کسی اور) پر یہی گواہی قائم کی (کہ اس نے ان کے باپ کو قتل کیا ہے) تو اس صورت میں، امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کے قول کے بموجب ان دونوں بیٹوں کی گواہی ادلی ہے اور ان دونوں بھائیوں کے لئے قتل عمد کی صورت میں تیسرے (بھائی) پر قصاص کا حکم دیا جائے گا اور قتل خطا کی صورت میں اس کی عاقبہ پر دیت کا حکم دیا جائے گا اور جس بیٹے پر (قتل کی) گواہی دی گئی ہے وہ (مدعا علیہ بیٹا) اس (مقتول) کا وارث نہ ہوگا اور (اس مقتول کی) میراث ان دونوں مدعی بیٹوں کے مابین نصف نصف ہوگی اور امام		

دفعہ نمبر	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيرها	حوالہ
۱۱۶۲ -	لم يترج بينة الابنين على بينة الثالث ويقضى لابنين على الثالث بثلاث الدية ان كان عمدا ففى ماله وان كان خطأ فعلى عاقلته ويقضى للثالث على الاجنبى بثلاث الدية ويكون الميراث بينهم اثلاثا	كذا فى المحيط	
۲۵	واذا قتل الرجل وترك ثلاث بنين فاقام الاكبر بينة على الاوسط انه قتل الاب واقام الاوسط على اصغر بينة انه قتل الاب واقام الاصغر بينة على الاجنبى بذلك ففى قياس قول ابى حنيفة ر يقضى لكل واحد منهم على الذى اقام عليه البينة بثلاث الدية ويكون الميراث بينهم اثلاثا واما على قول ابى يوسف ومحمد يقضى للاكبر على الاوسط بنصف الديّة والاوسط على الاصغر بنصف الديّة ولا يقضى للاصغر على الاجنبى بشئ والميراث بين الاكبر والاوسط نصفان ولا شئ للاصغر	كذا فى المحيط	
۳۶	واذا اقر الرجلان كل واحد منهما انه قتل فلانا وقال الولي قتلتما جميعا فله ان يقتلهمما وان شهدوا على رجل انه قتله وشهد الآخرون على الآخر بقتله وقال الولي قتلتموه جميعا بطل ذلك كله	كذا فى الهداية	
۳۷	وفى نوادر بشر عن ابى يوسف رجل قال لاخر انا قتلت وليك عمدا فصدقه وقتله ثم جاء آخر وقال انا قتلت عمدا فله ان يقتله ايضا فلوان الاول حين ما قال قال له انت قتلت عمدا وحدك وقتله ثم جاء آخر وقال بل انا قتلت وحدى وصدقه الولي فعليه دية الذى قتله وله على الآخر الديّة	كذا فى المحيط	

۱۔ حکم نمبر ۲۳ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (منزجم) ۲۔ حکم نمبر ۲۳ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (منزجم) ۳۔ قتل کے اقرار کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶۳ کا آخری حاشیہ ملاحظہ ہو۔ اور ہر ایک سے ماخوذ ان دونوں صورتوں کے حکموں میں وجہ فرق کے متعلق ہر ایک میں مذکور تفصیل کا ماحصل یہ ہے کہ قتل کا اقرار اور قتل کی گواہی میں سے ہر ایک علی قتل اور وجوب قصاص کو متبادل ہوتا ہے اور مذکورہ اقرار کی صورت میں مقولہ یعنی مقتول کے ولی نے اقرار کنندہ کے بعض اقرار کی تکذیب کی ہے اور اس کی تکذیب کرنا اسے فاسق قرار دینا ہے اور اقرار کنندہ کافق، صحت اقرار میں مانع نہیں ہوتا پس اس کے بعض اقرار کی تکذیب سے اس کا بقیہ اقرار باطل نہ ہوگا۔ اور مذکورہ گواہی کی صورت میں مشہودہ یعنی مقتول کے ولی نے بعض گواہی کی تکذیب کی ہے اور اس کی تکذیب کرنا اسے

دفعہ و شمار	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۴۴ -	ابو حنیفہؒ کے قول کے بموجب ان دونوں بیٹوں کی گواہی کو تیسرے بیٹے کی گواہی پر ترجیح نہ ہوگی اور ان دونوں بیٹوں کے لئے تیسرے (بیٹے) پر دو تہائی دیت کا حکم قتل عمد کی صورت میں، اس کے مال میں سے اور قتل خطائی کی صورت میں اس کی عاقلہ پر ہوگا اور تیسرے بیٹے کے لئے اس اجنبی پر تہائی دیت کا حکم ہوگا اور (اس مقتول کی) میراث ان (دینوں) میں تہائی تہائی ہوگی۔	مھیٹ	
۲۵ -	جب کوئی شخص قتل کیا گیا اور اس نے تین بیٹے چھوڑے تو بڑے بیٹے نے درمیانے (یعنی منجھلے) بیٹے پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے اس کے باپ کو قتل کیا ہے اور منجھلے نے چھوٹے بیٹے پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے اس کے باپ کو قتل کیا ہے اور چھوٹے بیٹے نے کسی اجنبی (یعنی ان دونوں بیٹوں کے علاوہ کسی اور) پر وہ گواہی قائم کی کہ اس نے اس کے باپ کو قتل کیا ہے (تو اس صورت میں) امام ابو حنیفہؒ کے قول پر قیاس کے بموجب ان بیٹوں میں سے ہر ایک کے لئے اس (مدعا علیہ) پر جس پر اس نے گواہی قائم کی تہائی دیت کا حکم ہوگا اور (اس مقتول کی) میراث ان (بیٹوں) میں تہائی تہائی (تقسیم) ہوگی اور امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کے قول کے بموجب بڑے بیٹے کے لئے منجھلے پر نصف دیت اور منجھلے بیٹے کے لئے چھوٹے بیٹے پر نصف دیت کا حکم دیا جائے گا اور چھوٹے بیٹے کے لئے اس (اجنبی پر کسی شئی کا حکم نہ ہوگا اور (اس مقتول کی) میراث بڑے بیٹے اور منجھلے بیٹے میں نصف نصف (تقسیم) ہوگی اور چھوٹے بیٹے کے لئے (میراث میں سے بھی) کچھ نہ ہوگا۔	مھیٹ	
۳۶ -	(۱) جب دو شخصوں میں سے ہر ایک نے یہ اقرار کیا کہ اس نے فلاں آدمی کو قتل کیا ہے اور (مقتول کے) ولی کا کہنا یہ ہے کہ تم دونوں نے ملکر اسے قتل کیا ہے تو اس ولی کو اختیار ہے کہ وہ ان دونوں کو (قصاص میں) قتل کر دے (ب) اور اگر گواہوں نے ایک شخص پر یہ گواہی دی کہ اس نے اس آدمی کو قتل کیا ہے اور دوسرے گواہوں نے ایک اور شخص پر اس آدمی کے قتل کی گواہی دی اور (مقتول کے) ولی کا کہنا یہ ہے کہ تم سب نے ملکر اسے قتل کیا ہے تو وہ سب گواہیاں باطل قرار پائیں گی۔	ہدایہ	
۳۷ -	نوادیر بشر میں امام ابو یوسفؒ سے مروی ہے کہ ایک شخص نے دوسرے سے یوں کہا کہ "میں نے تیرے ولی (یعنی ذات) کو عداقتل کیا ہے" تو اس نے اس کی تصدیق کی اور (قصاص میں) اسے قتل کر دیا پھر دوسرا شخص آیا اور اس نے کہا کہ "اے میں نے عداقتل کیا ہے" تو ولی کو اختیار ہے کہ (قصاص میں) اس کو بھی قتل کر دے اور اگر (صورت مسئلہ یوں ہو کہ) پہلے شخص نے جس وقت وہ جو کچھ کہا تو ولی نے اسے یوں کہا کہ "تو نے اکیلے اسے عداقتل کیا ہے" اور (قصاص میں) اسے قتل کر دیا پھر دوسرا شخص آیا اور اس نے یوں کہا کہ "بلکہ میں نے اکیلے اس کو قتل کیا ہے" اور اس ولی نے اس کی تصدیق کی تو اس ولی پر (پہلے) شخص کی دیت لازم ہے جسے اس نے (قصاص میں) قتل کیا تھا اور اس ولی کیلئے اس دوسرے شخص پر دیت لازم ہے۔	مھیٹ	
فاسق قرار دینا ہے اور گواہ کا فاسق، اس کی گواہی کے قبول ہونے میں مانع ہوتا ہے پس اس کی بعض گواہی کی تکذیب سے اس کی ساری گواہی باطل قرار پائے گی مگر فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۸۲۔ قتل کے اقرار کے متعلق ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳ اور ۲۳۔ نیز حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ص ۲۶ نمبر ۱۱۴۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)۔			

دفعاً وشق تمير	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيرها	حواله
٣٨-١١٤٣	واذا اقر الرجل انه قتل خطأ وادعى الولى العمد فله الدية في ماله استحسننا	كذا في المبسوط	
٣٩	ولو اقر القاتل بالعمد وادعى ولى القتيل الخطأ لاشئ لورثة المقتول	كذا في فتاوى قاضيان	
	فلو صدق الولى بعد ذلك القاتل وقال انك قتلت عمدا فله الدية على القاتل	كذا في المحيط	
٤٠	مرجل ادعى على رجلين انهما قتلا وليه عمدا بمحذ يد فاقرا احد هما بقتله وحده عمدا وشهد شاهدان على الآخر انه قتله عمدا وحده لا تقبل الشهادة وله ان يقتل المقر وان كان القتل خطأ فعلى المقر نصف الدية ولا شئ على المشهود عليه	كذا في شرح الزيادة للقباني	
٤١	ولو اقر احد المدعى عليهما انه قتله وحده عمدا وانكر الآخر القتل ولا بينة للمدعى كان للمدعى ان يقتل المقر	كذا في المحيط	
٤٢	لو ادعى على رجلين عمدا فاقرا احد هما بالخطأ والآخر بالعمد فالدية عليهما	كذا في خزانة المفتين	
٤٣	قال محمد في الزيادات رجل ادعى على رجلين انهما قتلا وليه عمدا بمحذ يد وله عليهما القصاص فقال احدهما صدقت وقال الآخر ضربته انا خطأ بالعصا فانه يقضى لولى القتيل عليهما بالدية في ماله في ثلاث سنين وهذا الذى ذكره هنا استحسننا واذا ادعى لولى الخطأ في هذه الصورة فاقرا بالعمد لا يقضى بشئ واذا ادعى لولى الخطأ في هذه الصورة واقرا بالخطأ لما ادعى يجب الدية ولو ادعى الخطأ عليهما في هذه الصورة فاقرا احدهما بالعمد والآخر بالخطأ فالجواب فيه والجواب فيما اذا اقرا بالخطأ سواء	كذا في المحيط	

دفعہ نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۳۸-۱۱۶۴	جب کسی شخص نے قتل خطا کا اقرار کیا اور (مقتول کے) ولی نے قتل عمد کا دعویٰ کیا تو اس صورت میں، ولی کے لئے قاتل کے مال میں سے دیت لازم ہے یہ حکم از روئے استحسان ہے۔	مبسوط	
۳۹	(د) اور اگر قاتل نے قتل عمد کا اقرار کیا اور اس مقتول کے ولی نے قتل خطا کا دعویٰ کیا تو مقتول کے وارثوں کے لئے (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے۔	تاضیحان	
	(ب) اور اگر اس (مذکورہ دعویٰ) کے بعد اس ولی نے قاتل کی تصدیق کی اور یوں کہا کہ "تو نے سے عمد قتل کیا ہے" تو اس کے لئے قاتل پر دیت لازم ہے۔	محیط	
۴۰	کسی شخص نے دو آدمیوں پر یہ دعویٰ کیا کہ ان دونوں نے اس کے ولی (یعنی وارث) کو عمدادھار دار (ہتھیار) سے قتل کیا ہے پھر ان دونوں میں سے ایک نے یہ اقرار کیا کہ اس نے اسے تنہا اور عمد قتل کیا ہے اور ان میں سے دوسرے پر دو گواہوں نے یہ گواہی دی کہ اس نے اسے تنہا اور عمد قتل کیا ہے تو (اس صورت میں مذکورہ) گواہی قبول نہ کی جائے گی اور ولی کو اختیار ہے کہ اقرار کنندہ کو (قصاص میں) قتل کر دے اور اگر (مذکورہ صورت) قتل خطا کی تھی تو اقرار کنندہ پر نصف دیت لازم ہے اور جس پر گواہی دی گئی ہے اس پر (دیت میں سے) کچھ لازم نہیں ہے۔	شرح زیادہ اعتبار	
۴۱	اگر (دو آدمیوں پر قتل کا دعویٰ کیا گیا تو) دوا مدعا علیہما میں سے ایک نے یہ اقرار کیا کہ اس نے اسے تنہا اور عمد قتل کیا ہے اور دوسرے مدعا علیہ نے قتل سے انکار کیا اور مدعی کے لئے گواہ نہیں ہیں تو (اس صورت میں) مدعی کو اختیار ہے کہ وہ اقرار کنندہ کو (قصاص میں) قتل کرے۔	محیط	
۴۲	اگر (کسی نے) دو شخصوں پر قتل عمد کا دعویٰ کیا تو ان میں سے ایک نے قتل خطا اور دوسرے نے قتل عمد کا اقرار کیا تو ان دونوں پر دیت لازم ہے۔	خزانہ مفتین	
۴۳	(د) امام محمد نے الزیادات میں فرمایا ہے کہ کسی شخص نے دو آدمیوں پر یہ دعویٰ کیا کہ ان دونوں نے اس کے ولی (یعنی وارث) کو عمدادھار دار (ہتھیار) سے قتل کیا ہے اور اس کے لئے ان دونوں پر قصاص ہے پھر ملزموں میں سے ایک نے یوں کہا کہ تو نے (یہ) سچ کہا ہے اور ملزموں میں دوسرے نے یوں کہا کہ میں نے اسے لاکھی سے خطا مارا ہے تو (اس صورت میں) مقتول کے ولی کے لئے ان دونوں پر ان کے مال میں سے تین سال میں دیت (کی ادائیگی) کا حکم دیا جائے گا اور یہاں یہ مذکورہ حکم از روئے استحسان ہے (ب) اور جب اس (مذکورہ) صورت میں ولی نے قتل خطا کا دعویٰ کیا پھر ان دونوں ملزموں نے قتل عمد کا اقرار کیا تو (دیت اور قصاص میں سے) کسی شئی کا حکم نہ دیا جائے گا (ج) اور جب اس (مذکورہ) صورت میں ولی نے قتل خطا کا دعویٰ کیا اور ان ملزموں نے بھی قتل خطا کا اقرار کیا جیسا کہ ولی نے دعویٰ تو دیت واجب ہوگی (د) اور اگر اس صورت میں ولی نے ان دونوں ملزموں پر قتل خطا کا دعویٰ کیا تو ان دونوں ملزموں میں سے ایک نے قتل عمد کا اور دوسرے نے قتل خطا کا اقرار کیا تو اس (صورت) میں اس کے حکم کے متعلق جواب، اور اس صورت کا جواب جبکہ ان دونوں ملزموں نے قتل خطا کا اقرار کیا، برابر ہے (یعنی دیت واجب ہوگی)۔	محیط	

دفعاً وثق نمبر	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيرها	حواله
٢٤١	ولو ادعى الجمد عليهما فقال احدهما قتلناه عمداً وجحد الآخر القتل اصلاً يقتل المقر ولو كان المدعى يدعى الخطأ في هذه الصورة لا يجب شيء	كذا في شرح الزيارات للعقابي	
٢٥	ولو قال رجل انا قتلته وفلان وليك عمداً او قال فلان قتلناه خطأ وقال الولي للمقر بالعمد قتلته وحدك عمداً فان للولي ان يقتل المقر عمداً وان ادعى الولي الخطأ في هذه الصورة لا يجب شيء	كذا في المحيط	
٢٦	ولو قال احد هما قطعت يده انا عمداً او فلان قطع رجله عمداً ومات من ذلك فقال الولي لا بل انت قطعت يده ورجله عمداً وانكر الآخر الشركة كان للولي ان يقتله وان قال الولي بل انت قطعت يده عمداً ولا ادري من قطع رجله لا يقتل الا اذا نال الالبهام بان قال تذكرت ان فلان قطع رجله عمداً كان له ان يقتل المقر ويكون هذا عذراً حتى لو قضي ببطلان حقه حين البهم ثم تذكره لا يعود حقه	كذا في شرح الزيارات للعقابي	
٢٧	رجل قتيل مقطوع اليدين ادعى عليه ان فلان قطع يده اليمنى عمداً او فلان قطع يده اليسرى عمداً ومات منهما فقال مدعى عليه قطع يده اليسرى انا قطعت يده اليسرى عمداً ومات منها خاصة وانكر الآخر كان له ان يقتل المقر	كذا في المحيط	
٢٨	وان قال الولي قطع فلان يده اليسرى عمداً ولا ادري من قطع يده اليمنى الا انها قطعت عمداً ومات من القطعين وقال المدعى عليه قطع اليد اليسرى انا قطعت يده اليسرى عمداً ومات منها خاصة لاشي على المقر	كذا في المحيط	

١٤ حكم نمبر ٣٦ مع حاشية ملاحظه هو (مترجم)، ٢٤ حكم نمبر ٣٦ مع حاشية ملاحظه هو (مترجم)، ٣٤ حكم نمبر ٣٦ مع حاشية ملاحظه هو (مترجم)، ٣٤ حكم نمبر ٣٦ مع حاشية ملاحظه هو (مترجم)

دفعہ نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۴۴-۱۱۷۴	۱) اگر (مذکورہ صورت میں) ولی نے ان دونوں ملزموں پر قتل عمد کا دعویٰ کیا تو ان دونوں میں سے ایک نے یوں کہا کہ ہم نے اسے عمدتاً قتل کیا ہے اور دوسرے نے اس قتل سے کلیۃً انکار کیا تو (اس صورت میں) اقرار کنندہ کو (قصاص میں) قتل کیا جائے گا (ب) اور اگر اس صورت میں مدعی، قتل خطا کا دعویٰ کرے تو (قصاص و دیت) میں سے کوئی شئی واجب نہ ہوگی۔ ۱	۱) اگر کسی شخص نے یوں کہا کہ "میں نے اور فلاں آدمی نے تیرے ولی (یعنی وارث) کو عمدتاً قتل کیا ہے" اور اس فلاں آدمی نے یوں کہا "ہم نے اسے خطاً قتل کیا ہے" اور (مقتول کے) ولی نے قتل عمد کے اقرار کنندہ کو یوں کہا کہ "تو نے اسے تنہا اور عمدتاً قتل کیا ہے" تو (اس صورت میں) ولی کو اختیار ہے کہ وہ قتل عمد کے اقرار کنندہ کو (قصاص میں) قتل کر دے (ب) اور اگر (اس مذکورہ) صورت میں (مقتول کے) ولی نے قتل خطا کا دعویٰ کیا تو (قصاص اور دیت) میں سے کوئی شئی واجب نہ ہوگی۔ ۲	شرح زیادہ اعتباری
۴۶	اگر دو شخصوں میں سے ایک نے یوں کہا کہ میں نے اس کا ہاتھ عمدتاً کاٹا ہے اور فلاں آدمی نے اس کا پاؤں عمدتاً کاٹا ہے اور اس سے اس کی موت واقع ہوگی پھر (اس مقتول کے) ولی نے یوں کہا کہ "نہیں بلکہ تو نے اکیلے ہی اور عمدتاً اس کا ہاتھ اور پاؤں کاٹا ہے" اور دوسرے شخص نے (اس قتل میں) شرکت سے انکار کیا تو (اس صورت میں مقتول کے) ولی کو اختیار ہے کہ اس (اقرار کنندہ) کو (قصاص میں) قتل کر دے اور اگر (مذکورہ صورت میں) ولی نے یوں کہا کہ "بلکہ تو نے ہی عمدتاً اس کا ہاتھ کاٹا ہے اور میں نہیں جانتا کہ اس کا پاؤں کس نے کاٹا ہے" تو وہ (اقرار کنندہ قصاص میں) قتل نہ کیا جائے گا لیکن جب ابہام زائل ہو جائے مثلاً ولی نے یوں کہا کہ مجھے یاد آگیا کہ فلاں آدمی نے اس (مقتول) کا پاؤں عمدتاً کاٹا ہے تو (مقتول کے) ولی کو اختیار ہے کہ وہ اقرار کنندہ کو (قصاص میں) قتل کر دے اور مذکورہ ابہام عذر قرار پائے گا حتیٰ کہ اگر جب اس (ولی) کو ابہام ہوا اور قاضی نے اس (مقتول کے) ولی کے حق کے باطل قرار پانے کا فیصلہ دے دیا اور اس کے بعد اس کو (مذکورہ امر) یاد آیا تو (اس ابہام کی وجہ سے باطل شدہ) اس کا حق نہیں لوٹے گا۔ ۳	شرح زیادہ اعتباری	
۴۷	اگر کوئی شخص مقتول پایا گیا۔ اس کے دونوں ہاتھ کٹے ہوئے ہیں۔ اس کے ولی نے دعویٰ کیا کہ فلاں آدمی نے اس کا دایاں ہاتھ عمدتاً کاٹا اور فلاں آدمی نے اس کا بایاں ہاتھ عمدتاً کاٹا اور ان دونوں (زخموں) سے اس کی موت واقع ہوئی پھر وہ مدعا علیہ جس پر اس (مقتول) کا بایاں ہاتھ کاٹنے کا دعویٰ ہے اس نے یوں کہا کہ میں نے اس (مقتول) کا بایاں ہاتھ عمدتاً کاٹا ہے اور اسی (زخم) سے ہی اس کی موت واقع ہوئی اور دوسرے مدعا علیہ نے اس (جرم) سے انکار کیا تو اس (مقتول کے) ولی کو اختیار ہے کہ اس اقرار کنندہ کو (قصاص) میں قتل کر دے۔ ۴	محیط	
۴۸	اگر (مذکورہ صورت میں مقتول کے) ولی نے یوں کہا کہ فلاں آدمی نے اس کا بایاں ہاتھ عمدتاً کاٹا ہے اور میں نہیں جانتا کہ اس کا دایاں ہاتھ کس نے کاٹا ہے لیکن وہ بھی عمدتاً کاٹا گیا ہے اور ان دونوں زخموں سے اس کی موت واقع ہوئی اور مدعا علیہ جس پر (مقتول) کا بایاں ہاتھ کاٹنے کا دعویٰ ہے اس نے یوں کہا کہ میں نے اس کا بایاں ہاتھ عمدتاً کاٹا ہے اور اس کی موت اسی (زخم) سے واقع ہوئی ہے تو (اس صورت میں) اقرار کنندہ پر قصاص و دیت میں سے کچھ لازم نہیں ہے۔ ۵	محیط	

دفعہ و متن	الباب الخامس في الشهادة في القتل والاقرار به	الشهادة في القتل والاقرار به وغيره	حوالہ
۴۱۱-۴۹	ولو قال الولي قطع فلان يده اليمنى عمدا او فلان يده اليسرى عمدا او قال المدعى عليه قطع اليد اليسرى قطعت يده اليسرى عمدا او لا ادري من قطع اليمنى الا اني اعلم ان اليمنى قطعت عمدا او مات منها فلا قود عليه وعليه نصف الدية استحسانا والقياس ان لا يلزم منه شيء من الدية	والله اعلم	كذا في المحيط

۱۔ حکم برہم ۲۱۱ کے آخری ماثیہ کا ۲ اور ۳۶ مع ماثیہ ملاحظہ ہوں نیز زمرہ العوام میں بطور تنبیہ لکھا ہے کہ جس شخص نے یا اقرار کیا کہ اس نے فلان آدمی کو ہمدعا سے یا سہما یا باطن سے یا سورۃ انفال پڑھنے سے ہلاک کیا ہے تو اس سے اسے (قصاص و دیت میں سے) کچھ لازم نہ ہوگا اسلئے کہ یہ اقرار کذب محض ہے کیونکہ یہ دعویٰ علم غیب کو مؤدی ہے جو کہ اللہ تعالیٰ کے اس قول سے نفی شدہ ہے کہ لَا یَعْلَمُ مَنْ فِی السَّمَوَاتِ وَالدَّرَاسِ الْغِیْبَ إِلَّا اللّٰهُ الْآیۃ آیت ۶۹ سورہ النمل یعنی خبر نہیں رکھتا جو کوئی ہے آسمان اور زمین میں چھپی چیز کی مگر اللہ تعالیٰ الْآیۃ۔ ان مذکورہ اشیاء سے اسے ہلاک کرنے پر یمن نہیں پائی گئی اور مذکورہ اقرار ایسا ہی کذب جیسا کہ کسی شخص نے عمر میں اپنے سے بڑے آدمی کو (اپنا) بیٹا قرار دینے کا اقرار کیا

دفعہ و متن نمبر	پانچواں باب، قتل کی گواہی اور اس کے اقرار وغیرہ کے احکام	قتل کی گواہی اور اقرار وغیرہ کے احکام کا بیان	حوالہ
۴۱۱-۴۱۲	<p>اگر (مذکورہ صورت میں) مقتول کے دل نے یوں کہا کہ فلاں آدمی نے اس کا بایاں ہاتھ عدا کاٹا ہے اور وہ مدعا علیہ جس پر (مقتول کے) بایں ہاتھ کاٹنے کا دعویٰ ہے اس نے یوں کہا کہ میں نے اس کا بایاں ہاتھ عدا کاٹا ہے اور میں نہیں جانتا کہ اس کا دایاں ہاتھ کس نے کاٹا ہے لیکن میں جانتا ہوں کہ اس کا دایاں ہاتھ عدا کاٹا گیا ہے اور اس سے اس کی موت واقع ہوئی ہے تو (اس صورت میں) اس (اقرار کنندہ) پر (اس مقتول کا) قصاص لازم نہیں ہے اور اس پر نصف دیت لازم ہے یہ مکمل از روئے استحسان ہے اور (از روئے) قیاس (حکم) یہ ہے کہ اسے دیت سے (بھی) کوئی شئی لازم نہ ہوگی لہٰذا</p> <p>واللہ اعلم</p>	<p>محیط</p>	
۱۱۴۳	<p>اور اگر کسی شخص نے یا قرار کیا کہ اس نے فلاں شخص کو اللہ تعالیٰ کے اسمائے قہر پر پڑھنے سے ہلاک کیا ہے تو اس کے متعلق مشائخ نے اختلاف کیا ہے اور زیادہ صحیح حکم یہ ہے کہ اسے (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی اس لئے کہ شریعت نے اس عمل کو قتل کا آلہ اور سبب نہیں قرار دیا یہ سبب عن حادی القنیہ میں ہے اور جب کسی شخص نے یہ قرار کیا کہ اس نے اسے نظر لگا کر قتل کیا ہے تو اس کے متعلق حکم ذکر نہیں کیا گیا قاتل مفہوم فی الجملہ ماخوذ از سرائع المحتار ج ۵ ص ۳۸۵۔ حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ قتل کی گواہی و اقرار کی مزید جزئیات کے متعلق حکم نمبر ۱۱۴۳ کا تیسرا ملاحظہ ہو (مترجم)</p>		

دفعہ و شمار	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حوالہ
		 <p>بسم الله الرحمن الرحيم</p> <p>الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه</p> <p>دفعات ۱۱۴۵ تا ۱۱۴۵ عنوان ۱ — تعداد شق ۳۳</p> <p>۱۱۴۵ - الصلح والعفو والشهادة فيه</p> <p>۱ للاب ان يصالح فيمادون النفس واختلفت الروايات في الصلح عن النفس</p> <p>۲ واذا اصطاح القاتل واولياء القاتل على مال سقط القصاص ودوجب المال قليلا كان او كثيرا وان لم يذكروا اخالا ولا مؤجلا فهو حال</p> <p>۳ ولو كان القتل خطأ فقال صاحبتك على الف دينار او على عشرة آلاف درهم ولم يسم لذلك أجلا فان كان ذلك قبل تمنا القاضي وقبل تراضيهما على نوع من انواع الديه بانه يكون مؤجلا</p>	<p>کذا فی فتاویٰ قاضیخان</p> <p>کذا فی الہدایۃ</p> <p>کذا فی الظہیریۃ</p>

۱۔ صلح اور عفو کے حق، اس سے قصاص ساقط ہو جانے، مال صلح، صلح کرنے اور معاف کرنے کے احکام کے متعلق حکم نمبر ۱ تا ۱۴۷ ۳۸

اور صلح پر گواہی کے متعلق حکم نمبر ۱۸، ۱۹ اور عفو پر گواہی کے متعلق حکم نمبر ۲۰ تا ۲۵ اور زخم پر صلح اور عفو کے متعلق حکم نمبر ۲۶ تا ۳۳ ۱۱۴۵

نیر حکم نمبر ۱۱۴۲ اور حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ چنانچہ ہدایہ میں مزید لکھا ہے کہ

آیت "تَمَنَّ عَفْوَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْئًا" الآیۃ (آیت ۱۵ سورۃ البقرۃ۔ یعنی پھر جسکو معاف ہوا، اس کے بھائی کی طرف سے کچھ الآیۃ

اور اس آیت کے متعلق کہا گیا ہے کہ یہ (قتل میں) صلح کے بارے میں نازل ہوئی اور حاشیہ میں ہے کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کا ارشاد

"من قتل له قاتل الحدیث" (بروایت ابو داؤد۔ ترمذی) یعنی جو (ناحق) قتل ہو جائے تو اس کے وارثوں کو اختیار ہے کہ چاہیں تو قصاص

لیں اور چاہیں تو دیت لے لیں جیسا کہ الامرار میں ہے اور مقتول کا ولی، قصاص کی بجائے دیت تب لے سکتا ہے کہ اس پر قاتل بھی راضی ہو۔

اور اس لئے کہ قصاص وارثوں کا حق ہے اس میں جس طرح معافی کے ذریعہ قصاص کا اسقاط ہو سکتا ہے اسی طرح اگر قاتل اس پر راضی ہو اور،

وارث معاوضہ لیکر قاتل کو (زندہ) چھوڑ دیں تو قصاص کا اسقاط جاری ہو سکتا ہے خواہ وہ مال صلح قلیل ہو یا کثیر ہو جیسا کہ خلیع میں ہوتا ہے

حوالہ	چھٹا باب، صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام	دفعہ دشن نمبر
<p>قاضی خان</p> <p>ہدایہ</p> <p>ظہیر</p>	<p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2 style="text-align: center;">چھٹا باب۔ صلح عفو اور اس میں گواہی کے احکام</h2> <p style="text-align: center;">دفعات ۱۱۷۵ تا ۱۱۷۵ عنوان ۱ تعداد شق ۳۳</p> <p style="text-align: center;">۱۱۷۵۔ صلح، عفو اور اس میں گواہی</p> <p>۱ باپ کو اختیار ہے کہ وہ (اولاد کی) جان سے کم تلف کرنے (کے جرم) میں صلح کرے اور جان (تلف ہونے کی صورت) میں صلح کرنے میں روایات مختلف ہیں ۱۔</p> <p>۲ جب (قتل عمد کے) قاتل اور مقتول کے اولیاء نے کسی قدر مال پر صلح کر لی تو قصاص ساقط ہو جائے گا اور وہ مال واجب ہو گا خواہ وہ قلیل ہو یا کثیر ہو اور اگر انہوں نے (وہ مال) فی الحال ادا کرنے یا میعاد سے ادا کرنے کا کچھ ذکر نہ کیا تو وہ فی الحال (واجب الادا) ہو گا ۲۔</p> <p>۳ اور اگر وہ قتل، قتل خطاً تھا اور اس نے یوں کہا کہ میں نے تجھ سے ہزار دینار پر یا دس ہزار درہم پر صلح کی اور اس کی ادائیگی کے لئے کوئی میعاد مقرر نہ کی تو اگر ایسی صلح قاضی (یعنی حاکم مجاز) کے فیصلہ سے پہلے اور دیت کی قسموں میں سے کسی قسم پر باہمی رضامندی سے پہلے ہوئی تو وہ مال مؤجل (یعنی فی الحال کی بجائے میعاد کی) قرار پائے گا ۳۔</p>	

اور چونکہ اس کا وجوب باہمی عقد پر ہے لہذا اگر میعاد کا ذکر نہ ہو تو وہ فی الحال واجب ہو تا ہے جیسا کہ حق مہر اور قیمت کے متعلق حکم ہے مگر دیت کی صورت میں یوں حکم نہیں ہے اور بن السطور میں ہے کہ دیت کے مال کی ادائیگی میعاد سے ہے۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ مع حاشیہ و بین السطور ۴۵۱۔ حکم نمبر ۱۱۷۵، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴،

دفعہ نمبر	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حوالہ
۱۱۴۵-۴	وان كان القتال حرا وعبدًا فامر المحرور مولى العبد بجلابان يصلح عن دمه على الف ففعل فاللف على المحرور على المولى نصفان	کذا فی الهدایہ	
۵	ثم الصلح في فصل الخطأ أن كان بعد القضاء بنوع من أنواع الدية أو بعد تراضيهما على ذلك فان وقع على النوع الذي وقع القضاء به أو وقع التراضي عليه وكان الصلح على أكثر من الدية لا يجوز وان وقع على أقل مما وقع به القضاء فانه يجوز نسيئة كان أو يد ابید وان اصطلم على خلاف جنس المقضى به وقد صالحه على أكثر مما قضى به فانه يجوز الا انه اذا كان المقضى به دراهم وقد اصطلم على دنانير أكثر منه انما يجوز اذا كان يد ابید وان كان المصالح عليه قرضا أو حملا أو عبدان كان دينا فانه لا يجوز وان كان عينا يجوز وان لم يقبض في المجلس وان كان صالحه على أقل من المقضى به فان كان المقضى به أحدهما دنانير والآخر دراهم فانه لا يجوز نسيئة ويجوز يد ابید وان كان المقضى به دراهم والمصالح عليه عرضا من العروض ان كان نسيئة لا يجوز وان كان بعينه يجوز سواء قبض في المجلس أو لم يقبض هذا الذي ذكرنا اذا اصطلم بعد القضاء والرضا	هكذا فی المحيط	
۶	فاما اذا اصطلم قبل القضاء والرضا ان اصطلم على مال فرض في الدية ان كان المصالح عليه أكثر من الدية فانه لا يجوز وان كان يد ابید وان وقع الصلح على أقل من عشرة آلان درهم أو على أقل من الف دينار أو على أقل من مائة من الإبل فانه يجوز نسيئة كان أو يد ابید وان وقع الصلح على جنس آخر لم يفرض في الدية فان كان نسيئة لا يجوز وان كان عينا جاز	هكذا فی المحيط	

۱۔ چنانچہ ہدایہ میں مزید لکھا ہے کہ اس لئے کہ عقد صلح ان دونوں کی طرف مفاد ہے۔ ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۵۲ (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۱۴۵ اور دیت کے متعلق حکم ۱۱۴۵ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۱۱۴۵ ملاحظہ ہوں (مترجم)

رد فساد شہر	چھاباب، صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام	صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱-۴	اگر قاتل ایک آزاد شخص اور ایک غلام ہو اور اس آزاد شخص اور اس غلام کے آقا نے کسی آدمی کو اس پر مامور کیا (یعنی اسے اس کام کا وکیل بنایا) کہ وہ ان دونوں کے ذمہ قتل کے متعلق ایک ہزار پر صلح کرے تو اس نے ایسا ہی کیا تو وہ ہزار اس آزاد شخص اور اس غلام کے آقا پر نصف نصف لازم ہو گا۔	ہزار	
۵	پھر (دفعہ رہے کہ) قتل خطا کی صورت میں صلح کا منعقد ہونا اگر دیت کی قسموں میں سے کسی قسم پر (حاکم مجاز کا فیصلہ ہو چکنے کے بعد یا اس دیت پر باہمی رضامندی ہو جانے کے بعد ہو) تو اس کے احکام میں تفصیل ہے (پس (۱) اگر وہ صلح ایسے (مال) پر ہوئی جس پر (دیت کی) کسی نوع پر (حاکم مجاز کا) فیصلہ ہو چکا یا جس (دیت) پر باہمی رضامندی ہو چکی اور وہ صلح مقدار دیت سے زائد پر ہوئی تو ایسی صلح جائز ہوگی (ب) اور اگر وہ صلح ایسے (مال) سے کم پر ہوئی جس پر (حاکم مجاز کا) فیصلہ ہو چکا تو ایسی صلح جائز ہوگی خواہ ادھار پر ہو یا ہاتھوں ہاتھ نقد پر ہو (ج) اور اگر انہوں نے وہ صلح (حاکم مجاز کے) فیصلہ شدہ جنس کے خلاف پر کی اور (۱) وہ صلح فیصلہ شدہ سے زیادہ (مالیت) پر کی تو ایسی صلح جائز ہوگی لیکن اگر فیصلہ شدہ مال درہم تھے اور اس نے اس سے زیادہ (مالیت کے) دیناروں پر صلح کی تو ایسی صلح تب ہی جائز ہوگی جبکہ وہ ہاتھوں ہاتھ نقد پر ہو اور اگر مال صلح گھوڑے یا گدھے یا غلام تھے تو اگر وہ بطور دین (یعنی غیر معین بطور قرض) ہو تو وہ صلح جائز نہ قرار پائے گی اور اگر وہ معین ہوں تو وہ صلح جائز ہوگی خواہ (صلح کی) مجلس میں قبضہ نہ ہو (۲) اور اگر وہ صلح فیصلہ شدہ سے کم (مالیت) پر کی تو اگر فیصلہ شدہ میں سے ایک مال دینار تھے اور دوسرا مال درہم تھے تو ایسی صلح بطور ادھار جائز نہ ہوگی اور ہاتھوں ہاتھ نقد پر جائز ہوگی اور اگر فیصلہ شدہ درہم تھے اور مال صلح سامانوں میں سے کوئی سامان تھا تو اگر وہ بطور ادھار ہوں تو ایسی صلح جائز نہ قرار پائے گی اور اگر معین ہو تو وہ صلح جائز ہوگی خواہ (صلح کی) مجلس میں قبضہ ہو یا نہ اور یہ احکام جو ہم نے ذکر کئے اس صورت سے متعلق ہیں جبکہ انہوں نے (کسی دیت پر حاکم مجاز کے) فیصلہ اور باہمی رضامندی کے بعد صلح کی ہو۔	ہزار	
۶	اور اگر (مذکورہ صورت یعنی قتل خطا کی صورت میں) صلح کا منعقد ہونا کسی دیت پر حاکم مجاز کے (فیصلہ یا) باہمی رضامندی سے پہلے ہو تو اس کے احکام میں تفصیل یہ ہے کہ (۱) اگر انہوں نے وہ صلح ایسے مال پر کی جو دیت میں فرض شدہ ہے تو (۱) اگر وہ مال صلح مقدار دیت سے زائد تھا تو ایسی صلح جائز نہ قرار پائے گی خواہ ہاتھوں ہاتھ نقد ہو (۲) اور اگر وہ صلح دس ہزار درہم سے کم پر یا ایک ہزار دینار سے کم پر یا سوا اونٹوں سے کم پر واقع ہوئی تو ایسی صلح جائز نہ قرار پائے گی خواہ ادھار پر ہو یا ہاتھوں ہاتھ نقد پر ہو (ب) اور اگر وہ صلح کسی اور جنس پر واقع ہوئی جو دیت میں فرض شدہ نہیں تو اگر وہ (مال صلح) بطور ادھار تھا تو ایسی صلح جائز نہ قرار پائے گی اور اگر وہ (مال صلح) معین تھا تو ایسی صلح جائز ہے۔	محیط	محیط

[illegible]

نمبر ۱۲، ۱۴ تا ۱۶ نیز حکم نمبر ۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متن ترجم) ۷ حکم نمبر ۱۳، ۱۴ تا ۱۶ ملاحظہ ہوں (متن ترجم) ۸ حکم نمبر ۱۳، ۱۴ تا ۱۶ ملاحظہ ہوں (متن ترجم) ۹ حکم نمبر ۱۴ اور حکم نمبر ۲۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (متن ترجم)

دفعه و متن خبر	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حواشيه
١١٤٥ - ١٦	رجل قتل عمداً وقضى لوليه بالقصاص على القاتل فامر الولي رجلاً بقتله ثم ان رجلاً طلب من الولي ان يعفو عن القاتل فعفا عنه فقتله المأمور وهو لا يعلم بالعفو قال عليه الدية ويرجع بذ لك على الأمر		كذا في الظهيرية
١٤	لو عفا الولي او الوصي عن دم الصغير لم يجز		كذا في محيط الرخي
١٨	رجل قتل عمداً فاقام اخو المقتول بيعة انه وارثه لا وارث له غيره واقام القاتل بيعة ان له ابناً فان القاضي لا يقضى ببيعة الاخ ويتأني في ذلك وان اقام القاتل بيعة ان له ابناً ورثه قد صالحه على الدية وقبضها منه واقام بيعة ان الابن قد عفا عنه قبلت بيعة القاتل فان جاء الابن بعد ذلك وانكر العفو والصلح كلف القاتل ان يعيد البيعة على الابن ولا يقضى على الابن بالبيعة التي اقامها القاتل على الاخ		كذا في فتاوى قاضيان
١٩	ولو كان للمقتول اخوان واقام القاتل البيعة على احد هما ان الاخ الغائب صالحه على خمسة آلاف جاز ذلك فان حضر الغائب وانكر الصلح لا يكلف القاتل باقامة البيعة واذا لم يكلف القاتل اعادة البيعة هنا يكون للحاضر الدية ولا شيء للغائب		كذا في فتاوى قاضيان
٢٠	واذا كان للدم وليان احدهما غائب فادعى القاتل ان الغائب عفا عنه واقام البيعة على ذلك فاني قبله واجيز العفو عن الغائب واذا قضى بالعفو ثم حضر الغائب لم يعد البيعة عليه واذا ادعى عفو الغائب ولم تكن له بيعة فارد ان يستخلف الحاضر فانه يؤخر حتى يقدم الغائب فيحلف فاذا قدم فحلف امتنع منه		كذا في المبسوط

دفعہ نمبر	چھٹا باب، صلح و عفو اور اس میں گواہی کے احکام	صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱-۱۶	ایک شخص عداً قتل کیا گیا اور اس کے دلی کے لئے قاتل پر قصاص کا فیصلہ کیا گیا تو دلی نے ایک آدمی کو حکم دیا کہ وہ اس قاتل کو (قصاص میں) قتل کر دے پھر ایک (اور) آدمی نے دلی سے درخواست کی کہ وہ اس قاتل کو معاف کر دے چنانچہ اس نے معاف کر دیا پھر مامور نے (یعنی جسے قاتل کو قتل کر دینے کا حکم دیا گیا تھا اس نے) قاتل کو قتل کر دیا اور اسے (مذکورہ) معافی ملنے کا علم نہیں ہوا تو (اس کے حکم کے متعلق) فرمایا کہ اس مامور پر دیت لازم ہے اور وہ حکم دینے والے سے (یعنی دلی سے) لے گا۔	ظہیر	
۱۷	اگر نابالغ بچہ کے خون کو (یعنی اس کے قصاص کو) اس کے دلی نے یا دوسری نے (یعنی وصیت یا منت سے) معاف کر دیا تو جائز نہیں ہے۔	محیط شرعی	
۱۸	ایک شخص عداً قتل کیا گیا اس (مقتول) کے بھائی نے گواہی قائم کی کہ وہ اس کا وارث ہے اور اس کے سوا کوئی اور اس مقتول کا وارث نہیں ہے اور قاتل نے یہ گواہی قائم کی کہ مقتول کا بیٹا موجود ہے تو قاضی (یعنی حاکم مجاز) اس مقتول کے بھائی کی گواہی پر فیصلہ نہ دے گا اور اس میں توقف کرے گا اور اگر قاتل نے یہ گواہی قائم کی کہ اس مقتول کا بیٹا اس کا وارث ہے اور اس نے دیت پر صلح کر کے اس سے دیت وصول کر لی ہے یا قاتل نے یہ گواہی قائم کی کہ (مقتول کے) بیٹے نے اسے معاف کر دیا ہے تو قاتل کی یہ گواہی قبول کی جائے گی پھر اگر اس کے بعد مقتول کا بیٹا آیا اور اس نے معاف کرنے یا صلح کرنے سے انکار کیا تو قاتل بیٹے پر دوبارہ گواہی قائم کرنے کا تکلف کرے گا اور (قاضی صرف) اس گواہی کی بنا پر، بیٹے پر فیصلہ نہ دے گا جو گواہی قاتل نے (مقتول کے) بھائی پر قائم کی تھی۔	قاضی خان	
۱۹	اور اگر (مذکورہ صورت میں) مقتول کے دو بھائی ہوں اور قاتل نے ان دونوں میں سے ایک پر یہ گواہی قائم کی کہ غائب بھائی نے پانچ ہزار درہم پر صلح کر لی ہے تو یہ جائز ہے پھر اگر وہ غائب بھائی حاضر ہوا اور اس نے اس صلح سے انکار کیا تو قاتل کو (پھر سے) گواہی کرنے کا مکلف نہ کیا جائے گا اور جب اس قاتل کو اس صورت میں دوبارہ گواہی قائم کرنے کا مکلف نہ کیا گیا تو حاضر (بھائی) کیلئے نصف دیت ہوگی اور اس غائب بھائی کے لئے (دیت میں سے) کچھ نہ ہوگا۔	قاضی خان	
۲۰	(۱) جب کسی مقتول کے دو دلی ہوں اور ان میں سے ایک غائب ہو تو قاتل نے دعویٰ کیا کہ غائب دلی نے اسے معاف کر دیا ہے اور اس پر اس نے گواہی قائم کی تو (اس کے حکم کے متعلق فرمایا کہ) میں اس گواہی کو قبول کر لوں گا اور غائب دلی کی طرف سے معافی کو جائز قرار دوں گا اور جب (مذکورہ صورت میں) اس معافی کا فیصلہ دے دیا گیا پھر غائب دلی حاضر ہوا تو اس پر گواہی کا اعادہ نہ کیا جائے گا (ب) اور جب (قاتل نے) غائب دلی کے متعلق اس کے معاف کر دینے کا دعویٰ کیا اور (اس پر) اس کے پاس گواہی نہ تھی تو اس نے حاضر دلی سے قسم لینا چاہی تو وہ حاکم توقف کرے گا تاکہ غائب دلی آجائے اور وہ (غائب دلی) قسم کھائے پس جب وہ آگیا اور اس نے اس کو معاف نہ کرنے پر قسم کھائی تو قاتل سے مقتول کا قصاص لیا جائے گا۔	مبسوط	

دعاؤ شنبه	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حواله
٢١-١١٤٥	ولو قال القاتل لي بيته حاضرة في مصر على عفو الغائب فانه يؤجل ثلاثة ايام ولا يستوفي منه القصاص للحاضر هكذا ذكر شيخ الاسلام في شرحه وذكر الشيخ الامام شمس الامة الحلواني ان القاضي في دعوى العفو يؤجله بقدر ما يرى قال وما ذكر في الكتاب ان القاضي يؤجله ثلاثة ايام ليس بتقدير لازم فان قال بعد ثلاثة ايام شهود غيب او قال من الابتداء شهود غيب فالقياس ان يستوفي منه القصاص ولا يؤخره وفي الاستحسان لا يستوفي منه القصاص الا ان يقع في علم القاضي انه لو كانت له بيته لا قامها	هكذا في المحيط	
٢٢	اشان شهد احد هما على صاحبه انه عفا فهو على خمسة اوجه اما ان صدقه صاحبه والقاتل جميعا او كذبا او كذبه صاحبه وصدقه القاتل او على عكسه او سكتا جميعا والعفو واقع في الفصول كلها واما الدية فان تصادقوا فللشاهد نصف الدية وان كذبا فلا شيء للشاهد ويجب للساكت نصف الدية وان كذبه صاحبه وصدقه القاتل ضمن دية بينهما	كذا في محيط السرخسي	
	وان كذب القاتل الشاهد في شهادته وصدقه المشهود عليه في شهادته فالعضو واقع وهل يجب على القاتل شيء من الدية لقياس انه لا يجب وفي الاستحسان يجب للشاهد نصف الدية في ماله وبه أخذ علماءنا الثلاثة وان لم يصدق القاتل والمشهود عليه الشاهد في شهادته ولا كذبا بل سكتا الجواب فيه كما لجواب فيما كذبا الشاهد	كذا في المحيط	
<p>له حكم نمبر ٢٠ تا ٢٥١ ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٥١ تا ٢٥٢ ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٥٢ تا ٢٥٣ ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٥٣ تا ٢٥٤ ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٥٤ تا ٢٥٥ ملاحظه ہوں (مترجم)</p>			

دفتر شق نمبر	چٹاباب، صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام	حوالہ
۱۱۷۵-۲۱	<p>اور اگر (مذکورہ صورت میں) قاتل نے یوں کہا کہ غائب ولی کے معاف کرنے پر میرے پاس گواہی ہے اور وہ گواہ شہر میں موجود ہیں تو اسے تین دن کی میعاد دی جائے گی اور حاضر ولی کے لئے (فی الحال) قصاص نہ لیا جائے گا یوں ہی شیخ الاسلام نے اپنی شرح میں ذکر کیا ہے اور شمس العلماء المحلوئی نے ذکر کیا ہے کہ حاکم مجاز عفو کے دعویٰ میں اتنی میعاد دے جو وہ مناسب سمجھے اور فرمایا کہ کتاب میں جو مذکور ہے کہ قاضی (یعنی حاکم مجاز) اسے تین دن کی میعاد دے یہ مقدار ضروری نہیں ہے پس اگر اس (قاتل) نے تین دن کے بعد یوں کہا کہ (معاف کرنے پر) میرے گواہ غائب ہیں یا اس نے ابتدا میں ہی یوں کہا کہ میرے گواہ غائب ہیں تو از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ قاتل سے قصاص لیا جائے لیکن اگر قاضی یہ جان لے کہ اگر اس کے پاس گواہی ہوئی تو وہ اسے پیش کر دیتا تو پھر یہ حکم نہیں ہے (یعنی پھر اس سے فی الفور قصاص لیا جاسکتا ہے) ۱۔</p>	محیط
۱۱۷۵-۲۲	<p>(۱) (ایک مقتول کے) دو (ولی) ہیں ان میں سے ایک نے اپنے ساتھی (یعنی دوسرے ولی) پر یہ گواہی دی کہ اس نے قاتل کو معاف کر دیا ہے تو یہ پانچ صورتوں پر ہے (۱) اس کے ساتھی (ولی) اور قاتل سبھی نے اس کی گواہی کی تصدیق کی، (۲) یا ان دونوں (یعنی دوسرے ولی اور قاتل دونوں) نے اس کی گواہی کی تکذیب کی (۳) یا اس کے ساتھی (ولی) نے اس کی تصدیق کی اور قاتل نے اس کی تکذیب کی (۴) یا اس کا الٹ ہوا (یعنی اس کے ساتھی نے اس کی تکذیب کی اور قاتل نے اس کی گواہی کی تصدیق کی) (۵) یا ان دونوں (یعنی اس کے ساتھی ولی اور قاتل) سب نے سکوت کیا پس (ان مذکورہ) سب صورتوں میں معافی واقع قرار پاتی ہے (ب) اور دیت کے متعلق حکم یہ ہے کہ (۱) اگر سب نے اس کی تصدیق کی تو گواہی دینے والے (ولی) کے لئے نصف دیت ہوگی (۲) اور اگر ان دونوں (یعنی دوسرے ولی اور قاتل) نے اس کی تکذیب کی تھی تو گواہی دینے والے ولی کے لئے (دیت میں سے) کچھ نہ ہوگا اور (گواہی سے) سکوت کرنے والے کے لئے نصف دیت ہوگی (۳) اور اگر اس کے ساتھی (ولی) نے اس کی تکذیب کی تھی اور قاتل نے اس کی تصدیق کی تھی تو وہ (قاتل) دیت کا ضامن ہوگا جو ان دونوں کے مابین ہوگی ۲۔</p>	محیط
	<p>(۴) اور اگر (مذکورہ صورت میں) قاتل نے گواہی دینے والے (ولی) کی تکذیب کی اور جس (ولی) پر گواہی دی گئی اس نے اس کی گواہی کی تصدیق کی تو معافی واقع قرار پاتی ہے اور کیا قاتل پر دیت میں سے کوئی چیز واجب ہوگی از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ (دیت میں سے کوئی شئی) واجب نہ ہوگی اور از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ گواہی دینے والے (ولی) کے لئے قاتل کے مال میں نصف دیت واجب ہوگی ہمارے تینوں علما نے اسی حکم کو اختیار کیا ہے (۵) اور اگر قاتل نے (اور اس ولی) نے جس پر گواہی دی گئی دونوں نے گواہی دینے والے (ولی) کی گواہی کی نہ تصدیق کی نہ ان دونوں نے اس کی تکذیب کی بلکہ دونوں نے سکوت کیا تو اس (صورت) میں جواب اس صورت کے جواب کی طرح ہے جس میں ان دونوں نے (یعنی قاتل اور دوسرے ولی) نے گواہی دینے والے (ولی) کی تکذیب کی تھی ۳۔</p>	محیط

دفعہ و شرح نمبر	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حوالہ
۲۳-۱۱/۴۵	ولو شهد كل واحد منهما على صاحبه بالعفو فلا يخلو اما ان يشهد امعا ومتعاقبا فان شهد امعا ان كذبهما القاتل بطل حقهما وكذب ان صدقهما القاتل معا وان صدقهما على التعاقب فلهما دية كاملة ولو صدق احدهما وكذب الآخر ضمن للذي صدقته نصف الدية واما اذا شهدا متعاقبا فان كذبهما القاتل فللشاهد الآخر نصف الدية ولا شيء للاول وكذا ان صدقتهما معا فلا شيء للاول وللثاني نصف الدية وان صدقتهما متعاقبا فعليه دية كاملة لهما وان صدق احدهما ان صدق الاول وكذب الثاني فعليه دية كاملة وان صدق الثاني وكذب الاول فللثاني نصف الدية ولا شيء للاول	كذا في محيط السرخسي	
۲۴	ان كان الدم بين الثلاثة فشهد اثنان منهم على الاخر انه قد عفا فهذه المسئلة على اربعة اوجه اما ان يصدقهما القاتل والمشهد عليه وفي هذا الوجه بطل نصيب العافي وانقلب نصيب الشاهدين مالا وان كذباهما فلا شيء للشاهدين ويصير نصيب المشهد عليه مالا وان صدقتهما المشهد عليه وحده غرم القاتل ثلث الدية وهو نصيب المشهد عليه ويكون ذلك للشاهدين وان صدقتهما القاتل وحده غرم القاتل الدية بينهم اثلاثا	كذا في المحيط	
۲۵	ولو شهدا على بعضهما انه عفا من حصته من الدية في القتل الخطأ فشهادتهما جائزة اذا لم يقبض الشاهدان نصيبهما من الدية	كذا في محيط السرخسي	

۱۔ حکم نمبر ۲۵ تا ۲۵/۱۱/۴۵ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ جیسکے درختار و درختار ج ۵، ص ۲۰۲ میں مذکور چاروں صورتیں خصوصاً تیسری صورت تفصیل سے مع الدلائل درج ہے۔ حکم نمبر ۲۵ تا ۲۵/۱۱/۴۵ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۲۵ تا ۲۵/۱۱/۴۵ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفتر و متن نمبر	چہا باب، صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام	صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۵-۳۳	<p>اگر (مذکورہ صورت میں) ان دونوں (ولیوں) میں سے ہر ایک نے اپنے ساتھی (ولی) پر (قاتل کو) معاف کرنے کی گواہی دی تو اس میں تفصیل یوں ہے کہ انہوں نے وہ گواہی اکٹھے دی یا آگے پیچھے پس (اگر ان دونوں نے وہ گواہی اکٹھے دی تو) اگر قاتل نے ان دونوں کی تکذیب کی تو ان دونوں (ولیوں) کا حق باطل ہو گیا (۲) اسی طرح اگر قاتل نے ان دونوں کی اکٹھے تصدیق کی تو یہی حکم ہے (یعنی ان دونوں ولیوں کا حق باطل ہو گیا) (۳) اگر قاتل نے ان دونوں کی تصدیق آگے پیچھے کی تو ان دونوں کے لئے (قاتل پر) کامل دیت لازم ہے (۴) اگر قاتل نے ان دونوں میں سے ایک کی تصدیق کی اور دوسرے کی تکذیب کی تو قاتل اس ولی کے لئے نصف دیت کا ضامن ہے جس کی اس نے تصدیق کی (ب) اور اگر ان دونوں نے وہ گواہی آگے پیچھے دی تو (۱) اگر قاتل نے ان دونوں کی تکذیب کی تو بعد میں گواہی دینے والے کیلئے (قاتل پر) نصف دیت لازم ہے اور پہلے گواہی دینے والے کے لئے (دیت میں سے) کچھ لازم نہیں ہے (۲) اسی طرح اگر قاتل نے ان دونوں کی تصدیق آگے پیچھے کی تو پہلے گواہی دینے والے کے لئے (دیت میں سے) کچھ نہیں ہے اور بعد میں گواہی دینے والے کے لئے (قاتل پر) نصف دیت لازم ہے (۳) اگر قاتل نے ان دونوں کی تصدیق آگے پیچھے کی تو قاتل پر ان دونوں کے لئے کامل دیت لازم ہے (۴) اور اگر قاتل نے ان دونوں میں سے ایک کی تصدیق تو اگر اس نے پہلے گواہ کی تصدیق کی اور دوسرے کی تکذیب کی تو قاتل پر کامل دیت لازم ہے اور اگر اس نے دوسرے گواہ کی تصدیق کی اور پہلے گواہ کی تکذیب کی تو دوسرے گواہ کے لئے نصف دیت ہے اور پہلے گواہ کے لئے (دیت میں سے) کچھ لازم نہیں ہے۔</p>	<p>محیط خری</p>	
۳۴	<p>اگر (مقتول کے) قصاص (کا حق) تین (ولیوں) میں تھا پس ان میں سے دو نے اس پر (یعنی تیسرے پر) یہ گواہی دی کہ اس نے (قاتل کو) معاف کیا ہے تو یہ مسئلہ چار صورتوں پر ہے (۱) اگر قاتل نے اور جس پر معاف کرنے کی گواہی دی گئی اس نے ان دونوں (یعنی گواہی دینے والے دونوں ولیوں) کی تصدیق تو اس صورت میں جس پر معاف کرنے کی گواہی دی گئی ہے (دیت میں سے) اس کا حصہ باطل ہو گیا اور ان دونوں گواہوں کا حصہ (قصاص کی بجائے دیت کے) مال میں بدل گیا (۲) اگر ان دونوں (یعنی قاتل اور جس پر گواہی دی گئی ان دونوں) نے ان دونوں گواہوں کی تکذیب کی تو ان دونوں گواہوں کے لئے (دیت میں سے) کوئی شئی نہیں ہے اور جس پر گواہی دی گئی ہے اس کا حصہ مال (میں تبدیل) ہو جائیگا (۳) اور اگر اس ولی نے جس پر گواہی دی گئی اس نے تنہا، ان دونوں گواہوں کی تصدیق کی تو وہ قاتل تہائی دیت کا ضامن ہوگا اور وہ اس ولی کا حصہ ہے جس پر گواہی دی گئی ہے اور وہ حصہ ان دونوں گواہوں کے مابین (تقسیم) ہوگا (۴) اور اگر اس قاتل نے تنہا ان دونوں گواہوں کی تصدیق کی تو وہ قاتل (پوری) دیت کا ضامن ہوگا جو کہ ان تینوں ولیوں میں تہائی تہائی (تقسیم) ہوگی۔</p>	<p>محیط</p>	
۳۵	<p>اگر قتل خطا کی صورت میں (فارثوں میں سے) دو (دارثوں) نے ان میں سے بعض پر یہ گواہی دی کہ ان بعض نے (اس قتل کی) دیت میں سے اپنا حصہ معاف کر دیا ہے تو دونوں کی وہ گواہی جائز قرار پائے گی جبکہ ان دونوں گواہوں نے اس دیت میں سے اپنا حصہ وصول نہ کر لیا ہو۔</p>	<p>محیط خری</p>	

دفعہ و فقہی نمبر	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حوالہ
۲۶-۱۱۷۵	توم اجتمعوا على كلب عقور فرموه بالنبال فأخطأ نبل فأصاب جارية صغيرة فماتت وشهد قوم ان هذا سهم فلان ولم يشهدوا ان فلان ما ه فصالح الاب صاحب السهم على كرم ثم طلب المصالح رب الصلح ان كان يعلم ان المصالح هو الجراح وان الصبيبة ماتت من تلك الجراحة فالصلح جائز وان لم يكن في الباب سوى معرفة السهم فالصلح باطل وان كان يعلم ان صاحب السهم هو ما ه فاستقبلها ابوها ولطمها وسقطت وماتت وما يدري من اللطمة ماتت او من الرمية فان كان صالح الاب باذن سائر الورثة جاز والبدل لسائر الورثة ولا ميراث للاب وان صالح بغير اذنهم فهو باطل	کذا فی الظہیریۃ	
۲۷	العفو لا يخلو امان كان عن العمد او عن الخطأ وكل وجه لا يخلو امان كان عن الجنایة او عن الشجة وما يحدث منها او عن القطع وما يحدث منه او عن القطع او عن الشجة وحدها فان كانت الجنایة عمدا ثم قال المقتوع للقاطع عفوتك عن الجنایة او عن القطع وما يحدث منه او الشجة وما يحدث منها يبرأ عن القطع والسراية ولو قال عفوتك عن القطع او عن الشجة لا يكون عفوا عن السراية ولو مات يجب القصاص قیاسا والدية استحسانا عند ابی حنیفة وعندهما يبرأ عن السراية فاما اذا كان خطأ فعفا عن القطع او الشجة ثم سري ومات كان على هذا الخلاف وان عفا عن القطع وما يحدث منه او عن الجنایة مع العفو عن الكل كما في العمد الا ان في العمد تعتبر الدية من جميع المال وفي الخطأ من الثلث ويكون وصية للعاقلة	کذا فی محیط السرخسی	
۲۸	امرأة قطعت يدها فزوجها الرجل على ذلك فان كان القطع عمدا وقد تزوجها على القطع فان برأ من ذلك صحت التسمية وصار ما رث يدها مهر لها عند هم جميعا		

دفعہ و متن نمبر	چھٹا باب، صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام	صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۶-۱۱۷۵	<p>(۱) ایک جماعت نے جمع ہو کر کاٹنے والے ایک کتے کو تیر مارے تو ایک تیر خطاً ہو کر ایک (نابالغ) چھوٹی بچی کو جالگا اور اس کی موت واقع ہو گئی اور کچھ لوگوں نے یہ گواہی دی کہ یہ تیر فلاں شخص کا تیر ہے اور انہوں نے یہ گواہی نہ دی کہ اسے فلاں شخص نے پھینکا تھا پس (اس بچی کے) باپ نے تیر والے سے انگور کے ایک باغ پر صلح کر لی پھر صاحب صلح نے صلح کرنے والے سے (اس مال صلح کا) مطالبہ کیا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر یہ معلوم ہو گیا کہ صلح کرنے والا ہی زخمی کرنے والا ہے اور اس بچی کی موت اس زخم سے ہوئی ہے تو وہ صلح جائز ہے (ب) اور اگر (مذکورہ) مقدمہ میں تیر کی شناخت کے سوا اور کچھ معلوم نہ ہو تو وہ صلح باطل ہے (ج) اور اگر یہ معلوم ہو کہ تیر والے نے تیر مارا اور بچی کے باپ نے آگے بڑھ کر بچی کو تھپڑ مارا وہ گر گئی اور اس کی موت واقع ہو گئی اور یہ معلوم نہ ہو کہ اس کی موت اس تھپڑ سے واقع ہوئی یا اس تیر سے ہوئی تو اس صورت میں، اگر باپ نے باقی وارثوں کی اجازت سے صلح کی تھی تو وہ صلح جائز ہے تو وہ بدل صلح سب وارثوں کے لئے ہو گا اور باپ کے لئے میراث نہ ہو گی اور اگر باپ نے باقی وارثوں کی اجازت کے بغیر صلح کی تھی تو وہ صلح باطل قرار پائے گی۔</p>	<p>عفو (یعنی معاف کر دینا) جنایت عمد (یعنی عمدہ جرم) سے ہو گا یا خطاً سے ہو گا اور ہر ایک صورت میں جنایت سے (یعنی اس جرم سے) ہو گا یا اس زخم سے اور جو اس سے نتیجہ پیدا ہو اس سے ہو گا یا قطع سے اور جو اس سے نتیجہ پیدا ہو اس سے ہو گا یا صرف قطع سے ہو گا یا صرف زخم سے ہو گا پس (۱) اگر وہ جنایت عمدہ تھی پھر مقطوعہ نے قاطع سے (یعنی عفو کاٹنے کے شخص نے کاٹنے والے مجرم سے) کہا کہ میں نے تجھے جنایت (یعنی جرم) سے معاف کیا یا (یوں) کہا کہ میں نے تجھے قطع اور جو اس سے نتیجہ پیدا ہو اس سے معاف کیا یا (یوں) کہا کہ میں نے تجھے زخم سے اور جو اس سے نتیجہ پیدا ہو اس سے معاف کیا تو (ان سب صورتوں میں) وہ مجرم قطع سے اور سرایت سے بری ہو جائے گا اور اگر اس نے یوں کہا کہ میں نے تجھے قطع سے معاف کیا یا (یوں) کہا کہ میں نے تجھے زخم سے معاف کیا تو یہ معافی (قطع اور زخم سے ہو گی) سرایت سے نہ ہو گی اور اگر اس (سے) اس مظلوم کی موت واقع ہو گئی تو امام ابو حنیفہؒ کے ہاں از روئے قیاس قصاص واجب ہو گا اور از روئے استحسان دیت واجب ہو گی اور صاحبینؒ کے ہاں (مذکورہ صورت میں) وہ مجرم بری قرار پائے گا (ب) اور اگر وہ جنایت خطا تھی اور اس نے قطع سے یا زخم سے معاف کیا پھر سرایت کی وجہ سے اس کی موت واقع ہو گئی تو اس کے حکم میں بھی مذکورہ اختلاف ہے اور اگر اس نے زخم سے اور اس کے نتیجہ سے یا جنایت سے معاف کیا تو جنایت عمدہ کی مذکورہ صورت کے (مذکورہ) حکم کی طرح (جنایت اور سرایت) سب سے معافی صحیح قرار پائے گی لیکر جنایت عمدہ کی صورت میں جمع مال سے دیت کا اعتبار ہو گا اور (جنایت) خطا کی صورت میں تہائی مال سے دیت کا اعتبار ہو گا اور وہ مجرم کی عاقلہ پر وصیت ہو گی۔</p>	<p>ظہیر یہ</p>
۲۸	<p>ایک عورت نے ایک مرد کا ہاتھ کاٹ دیا پس اس مرد نے اس عورت سے اس پر بطور ختی مہر کے، نکاح کیا تو اگر وہ قطع عمدہ تھا اور (۱) اس مرد نے اس قطع پر اس سے نکاح کیا تو (۱) اگر وہ مرد اس زخم سے ٹھیک ہو گیا حتیٰ کہ اس کا ارش اس عورت پر لازم ہوا، تو مہر کا تسمیہ صحیح ہو گیا اور سب کے ہاں اسکے ہاتھ کا ارش (یعنی تاوان) اس عورت کیلئے سہی مہر قرار پائے گا۔</p>	<p>ایک عورت نے ایک مرد کا ہاتھ کاٹ دیا پس اس مرد نے اس عورت سے اس پر بطور ختی مہر کے، نکاح کیا تو اگر وہ قطع عمدہ تھا اور (۱) اس مرد نے اس قطع پر اس سے نکاح کیا تو (۱) اگر وہ مرد اس زخم سے ٹھیک ہو گیا حتیٰ کہ اس کا ارش اس عورت پر لازم ہوا، تو مہر کا تسمیہ صحیح ہو گیا اور سب کے ہاں اسکے ہاتھ کا ارش (یعنی تاوان) اس عورت کیلئے سہی مہر قرار پائے گا۔</p>	<p>محیط شرعی</p>

دفعہ و متن	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حوالہ
۱۷۵-	فان طلقها بعد الدخول بها او مات عنها سلم لها جميع الارش وان طلقها قبل الدخول بها سلم لها من ذلك الفان وخمسائة ودرت على الزوج الفين وخمسائة وان مات من ذلك فالتسمية باطلة عندهم جميعا ولها مهر مثلها فان طلقها قبل الدخول بها فلها المتعة ثم القياس ان يجب عليها القصاص في قول ابي حنيفة وفي الاستحسان لا يجب القصاص وانما تجب الدية في مالها وان تزوجها على الجنائية او على القطع وما يحدث منه ان برأ من ذلك صار أرش يده مهر مثلها عندهم جميعا وسلم لها ذلك وان كان اكثر من مهر مثلها وان مات من ذلك بطلت التسمية وكان لها مهر مثلها وسقط القصاص مجانا بغير شيء		کذا فی المحيط
۲۹	وان كانت الجنائية خطأ وقد تزوجها على القطع ان برأ من ذلك صار أرش يده مهر لها وان دخل بها او مات عنها سلم لها جميع ذلك وسقط عن العاقلة وان طلقها قبل الدخول بها سلم لها نصف ذلك وذلك الفان وخمسائة وتؤدي العاقلة الفين وخمسائة الى زوجها فاما اذا مات من ذلك بطلت التسمية في قول ابي حنيفة وكان لها مهر مثلها وعلى ما قلتهما دية الزوج وعندهما تصح التسمية وتصير دية الزوج مهر لها		
	وان تزوجها على القطع وما يحدث منه او على الجنائية خطأ ان برأ من ذلك صار أرش يده مهر لها ويستقط ذلك عن عاقلتها وان مات من ذلك فان الدية تصير مهر لها وتسقط عن العاقلة ثم ينظر الى مهر مثلها		

۱۔ متعدد یعنی جب نکاح میں مہر ذکر نہ ہوا اور دخول اور خلوت صحیح سے قبل ہی فائدہ نے طلاق دے دی تو وہ اس عورت کو تین کپڑوں پر مشتمل ایسا جوڑا یا اس کی قیمت دے گا جس کی مالیت نصف ہر مثل سے زائد نہ ہو اور پانچ درہم سے کم نہ ہو اسے منع کہتے ہیں یہ کبھی واجب ہوتا ہے کبھی مستحب اور کبھی نہ واجب نہ مستحب اور اس کے متعلق تفصیل احکام فتاویٰ مالگیری کی بحث ۶ کتاب النکاح کے باب ۷، فعل ۲ میں ہیں (مسترجم)

وقت و تاریخ نمبر	چٹا باب، صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام	صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۵	پس اگر اس مرد نے اس عورت کو بعد دخول طلاق دی یا وہ وفات پا گیا تو اس عورت کے لئے وہ تمام ارش مسلم رہے گا اور اگر اس مرد نے اسے قبل دخول طلاق دی تو اس ارش میں سے اڑھائی ہزار (درہم) اس عورت کیلئے (بطور نصف مہر) مسلم رہے گا اور اس ارش میں سے بقیہ اڑھائی ہزار (درہم) وہ عورت خاوند کو لوٹائے گی (۲) اور اگر اس زخم سے اس مرد کی موت واقع ہوگئی تو سب کے ہاں مہر کا تسمیہ باطل ہو گیا اور اس عورت کے لئے مہر مثل لازم ہوگا۔ پس اگر اس نے اسے قبل دخول طلاق دے دی تو اس کے لئے (حب قاعدہ) متعہ دینا لازم ہوگا پھر اس صورت میں امام ابو حنیفہؒ کے قول میں از روئے قیاس اس عورت پر قصاص واجب ہوگا اور از روئے استحسان قصاص واجب ہوگا البتہ عورت کا مال دیتے واجب ہوگی (ب) اور اگر اس مرد نے اس جنایت پر یا اس قطع پر اور جو اس سے نتیجہ پیدا ہوا سپر، اس عورت سے نکاح کیا تو (۱) اگر وہ اس زخم سے ٹھیک ہو گیا تو سب کے ہاں اس کے ہاتھ کا ارش اس عورت کا مہر مثل قرار پائے گا اور وہ اس کے لئے مسلم رہے گا خواہ وہ اس کے مہر مثل سے زیادہ ہو (۲) اور اگر اس زخم سے اس مرد کی موت واقع ہوگئی تو مہر کا تسمیہ باطل ہو گیا اور اس عورت کے لئے مہر مثل لازم ہوگا اور قصاص بغیر کسی شے کے مفت میں ساقط ہو جائے گا۔		محیط
۲۹	اور اگر (مذکورہ صورت میں یعنی جب ایک عورت نے کسی مرد کا ہاتھ کاٹا اور اس مرد نے اس عورت سے اس پر بطور اسے مہر کے نکاح کیا اور) وہ جنایت خطا تھی اور (۱) اس مرد نے اس قطع پر اس سے نکاح کیا تو (۱) اگر وہ مرد اس زخم سے ٹھیک ہو گیا (حتیٰ کہ اس کا ارش اس عورت پر لازم ہوا) تو اس کے ہاتھ کا ارش اس عورت کیلئے مہر قرار پا گیا اور اگر اس مرد نے اس عورت سے دخول کیا یا وہ وفات پا گیا تو وہ تمام ارش اس عورت کے لئے مسلم رہے گا اور وہ ارش اس عورت کی عاقلہ سے ساقط ہو جائے گا اور اگر اس مرد نے اس عورت کو قبل دخول طلاق دیدی تو اس عورت کے لئے اس ارش کا نصف (بطور نصف حق مہر) مسلم رہے گا اور وہ اڑھائی ہزار (درہم) ہوگا اور اس ارش میں سے بقیہ اڑھائی ہزار اس عورت کی عاقلہ اس کے خاوند کو ادا کرے گی (۲) اور جب اس زخم سے اس مرد کی موت واقع ہوگئی تو امام ابو حنیفہؒ کے ہاں مہر کا تسمیہ باطل ہو گیا اور اس عورت کے لئے مہر مثل لازم ہوگا اور اس عورت کی عاقلہ پر اس کے خاوند کی دیت لازم ہوگی اور صاحبینؒ کے ہاں مہر کا تسمیہ صحیح رہے گا اور اس کے خاوند کی دیت اس کا مہر قرار پائے گا۔		
۳۰ حکم نمبر ۳۳۳، ۱۱۷۵	(ب) اور اگر اس مرد نے اس قطع اور جو اس سے نتیجہ پیدا ہوا سپر یا اس جنایت خطا پر اس عورت سے نکاح کیا تو (۱) اگر وہ مرد اس زخم سے ٹھیک ہو گیا (حتیٰ کہ اس کا ارش اس عورت پر لازم ہوا) تو اس کے ہاتھ کا ارش اس عورت کا مہر قرار پائے گا اور وہ ارش کی عاقلہ سے ساقط ہو جائے گا (۲) اور اگر اس زخم سے اس مرد کی موت واقع ہوگئی (اور اس نے اسے طلاق نہ دی تھی) تو اس کی دیت اس عورت کا حق مہر قرار پائے گا اور وہ دیت اس کی عاقلہ سے ساقط ہوگی		

۳۰ حکم نمبر ۳۳۳، ۱۱۷۵ کا پہلا حاشیہ، دیت کے متعلق ۱۱۷۵ کا تیسرا حاشیہ، ارش کے متعلق ۱۱۷۵ مع حاشیہ، ہاتھ کی دیت کے متعلق ۱۱۷۵، عاقلہ کے متعلق حکم ۱۱۸۸ نیز حکم نمبر ۱۱۷۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حوالہ
۱۱۴۵	والى الدية فان كان مهر مثلها مثل الدية لا شك ان الكل يسلم لها سواء تزوجها بعد القطع حال ما يجئ ويذهب او بعد ما صار صاحب فراش وان كان مهر مثلها اقل من الدية ان تزوجها في حال ما يجئ ويذهب فالكل يسلم لها وان حصل متبرعا بالزيادة على مهر مثلها وان تزوجها في حال ما صار صاحب فراش فانه ينظر ان كانت الزيادة من مهر مثلها الى تمام الدية تخرج من ثلث مال الزوج فانه تبرأ العاقلة عن ذلك وتعتبر الزيادة على مهر مثلها وصية للعاقلة وان كانت لا تخرج الزيادة على مهر مثلها الى تمام الدية من ثلث ماله فبقدر ما يخرج من الثلث يسقط عن العاقلة ويعتبر ذلك وصية لهم ويردون الباقي الى ورثة الزوج هذا اذا لم يطلقها الزوج قبل موته حتى مات فاذا اطلقها قبل موته قبل الدخول بها سلم لها من ذلك خمسة آلاف ان كان خمسة آلاف مهر مثلها ويسقط عن العاقلة وان كان مهر مثلها اقل من خمسة آلاف ان كان الزيادة على مهر مثلها الى تمام خمسة آلاف تخرج من ثلث ماله فكذا يسقط عن العاقلة خمسة آلاف وان كان لا تخرج فبقدر ما يخرج من الثلث ومقدار مهر مثلها يسقط عن العاقلة ويردون الباقي الى ورثة الزوج كذا في المحيط		
۳۰	رجل شجرجلا موضعيتين ثم عفا المشجوج عن احدى الموضعيتين وما يحدث منها ثم مات منهما قال ان كان ذلك باقرار من الشاج فعليه الدية في ماله ولا يجوز العفو لانه وصية للقاتل واذا كان ذلك ببينة فهو وصية للعاقلة فيجوز ويرفع عنهم نصف الدية ان كان يخرج ذلك من الثلث وان كانت الشجرتان عمدا والمسئلة بمحالها فلا شيء على الجاني لان العفو عن احد هما عفو عنهما كذا في الظهيرية		

۱۵ حکم نمبر ۲۲ تا ۲۳، دیت کے متعلق $\frac{1}{2}$ کا تیسرا ماشیہ، ارش کے متعلق $\frac{1}{2}$ مع ماشیہ، ہاتھ کی دیت کے متعلق حکم نمبر ۴۲، قاتل کے متعلق حکم ۸۸ نیز حکم نمبر ۳۹ اور $\frac{1}{2}$ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵ قاتل کیلئے وصیت کے متعلق ہدایہ میں ہے کہ قاتل کا مباشر عدا ہو یا غلطاً

دفتر نشین نمبر	چھٹا باب، صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام	صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۵	<p>پھر اس عورت کے مہر مثل اور اس دیت کو دیکھا جائے گا اگر اس کا مہر مثل دیت جتنا ہی ہے تو بلاشبہ وہ سب (دیت) اس کے لئے (حق مہر میں) مسلم رہے گی خواہ اس مرد نے اس قطع کے بعد چلنے پھرنے کی حالت میں اس سے نکاح کیا تھا یا اس نے صاحب فراش ہو جانے کے بعد اس سے نکاح کیا تھا اور اگر اس کا مہر مثل اس دیت سے کم ہو تو اگر اس مرد نے (قطع کے بعد) چلنے پھرنے کی حالت میں اس سے نکاح کیا تھا تو وہ سب (دیت) اس عورت کے لئے مسلم رہے گی اگرچہ اس کے مہر مثل سے زائد دینے میں تبرع (یعنی زائد بطور بخشش دینا) پایا گیا ہے اور اگر اس مرد نے (قطع کے بعد اور) صاحب فراش ہو جانے کے بعد اس عورت سے نکاح کیا تو دیکھا جائے گا اگر مہر مثل سے تمام دیت تک اضافہ اتنا ہے کہ وہ مقدار خاوند کے مال کی تہائی سے حاصل ہوتی ہے تو اس مقدار سے عورت کی عاقلہ بری رہے گی اور اس کے مہر مثل پر، وہ اضافہ، عورت کی عاقلہ پر، وصیت ہوگی اور اگر مہر مثل سے تمام دیت تک اضافہ اتنا ہے کہ وہ مقدار خاوند کے مال کی تہائی سے حاصل نہیں ہو سکتی ہے تو جس قدر، اس کے تہائی مال سے حاصل ہو سکتا ہے اس قدر، عورت کی عاقلہ سے ساقط ہو جائے گا اور وہ مقدار ان کے لئے وصیت قرار پائے گی اور دیت میں سے باقیماندہ کو، عورت کی عاقلہ، خاوند کے ورثاء کو لوٹائے گی یہ (مذکورہ احکام) اس صورت میں ہیں کہ اس خاوند کی موت واقع ہوئی اور اس نے اپنی موت سے پہلے اس عورت کو طلاق نہ دی تھی اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس خاوند نے اپنی موت سے پہلے اس عورت کو طلاق دے دی اور قبل الدخول دی تو عورت کی اس دیت میں سے پانچ ہزار (درہم) دے جائیں گے جبکہ اس کا مہر مثل پانچ ہزار تھا اور (یہ مقدار) اس کی عاقلہ سے ساقط ہوگی اور اگر اس عورت کا مہر مثل پانچ ہزار (درہم) سے کم تھا تو اگر مہر مثل سے تمام دیت کا اضافہ اتنا ہے کہ وہ مقدار، خاوند کے مال کی تہائی سے حاصل ہو سکتی ہے تو اس (مذکورہ کی) طرح عورت کی عاقلہ سے پانچ ہزار ساقط ہو جائیں گے اور اگر وہ مقدار خاوند کے مال کی تہائی سے حاصل نہیں ہو سکتی تو جس قدر اس کے تہائی مال سے حاصل ہو سکتا ہے، وہ مقدار، اور اس کے مہر مثل کی مقدار، عورت کی عاقلہ سے ساقط ہوگی اور (دیت میں سے) باقیماندہ کو عورت کی عاقلہ، خاوند کے ورثاء کو لوٹائے گی۔</p>		
۳۰	<p>ایک شخص نے کسی آدمی (۱) (خطا) و دشمنی موضوع زخم لگائے پھر زخمی آدمی نے ان دو موضوع زخموں میں سے ایک موضوع زخم اور جو اس سے (نتیجہ) پیدا ہو، سے معاف کر دیا پھر ان دونوں زخموں کی وجہ سے اس زخمی کی موت واقع ہوگی تو اس کے حکم کے متعلق (فرمایا کہ (۱) اگر مذکورہ امر (یعنی مذکورہ معافی) زخمی کرنے والے شخص کے (صرف) اقرار سے ثابت ہو تو اس مجرم پر اس کے مال میں سے دیت لازم ہے اور وہ (مذکورہ) معافی جائز نہ ہوگی۔ اس لئے کہ وہ قاتل کے لئے وصیت قرار پاتی ہے۔ (۲) اور اگر وہ (معافی) گواہی سے ثابت ہو تو وہ اس مجرم کی عاقلہ کے لئے وصیت قرار پاتی ہے پس وہ جائز ہوگی اور (مجرم کی) عاقلہ سے نصف دیت ہٹادی جائے گی بشرطیکہ وہ (مقدار) اس (مقتول) کے مال کی تہائی سے حاصل ہو سکتا ہو</p>		محیط

ذکر و نمبر	الباب السادس في الصلح والعفو والشهادة فيه	الصلح والعفو والشهادة فيه	حواله
۱۱۴۵ -	۳۱ رجل شج رجلًا موضحة عمدًا فعلاه عنها وما يحدث منها ثم شجده أخرى عمدًا فلم يعف عنها فعلى الجاني الدية كاملة في ثلاث سنين إذا مات منهما جميعا ولا قصاص من عليه فيها ولم يجزله العفو	کذا فی المحيط	
۳۲	رجل شج رجلًا موضحة عمدًا وصالحه المشجوع من الموضحة وما يحدث منها على مال مسمى وقبضه ثم شجده رجلًا آخر موضحة عمدًا ومات من الموضحة فعمل الآخر القصاص ولا شيء على الأول وكذلك لو كان الصلح مع الأول بعد ما شجده الآخر	کذا فی خزائن المفتين	
۳۳	رجل شج رجلًا موضحة عمدًا وصالحه منها وما يحدث منها على عشرة آلاف درهم وقبضها ثم شجده آخر خطأ ومات منهما فعلى الثاني خمسة آلاف درهم على عاقلة ثم ويرجع الأول في مال المقتول بخمسة آلاف درهم	کذا فی المحيط	
	والله اعلم		

۱- شجر موضحة متعلق حکم نمبر ۲۰ تا ۲۹، دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۰ کا تیسرا ماشیہ اور عاقلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ اور حکم نمبر ۳۰ تا ۳۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۲- حکم نمبر ۳۳ تا ۳۰ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳- حکم نمبر ۳۳ تا ۳۰ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۴- حکم نمبر ۳۳ تا ۳۰ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و نمبر	جہاں باب، صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام	صلح، عفو اور اس میں گواہی کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۵ -	(ب) اور اگر وہ دونوں (مذکورہ موضع) زخم عدا لگائے گئے ہوں اور (باقی) صورت مسئلہ حسب مال (مذکورہ) ہو تو مجرم پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی اس لئے کہ ان دونوں زخموں میں سے ایک کو معاف کر دیا دونوں کے لئے معافی قرار پاتی ہے ۱۷		ظہیر
۳۱	کسی شخص نے کسی آدمی کو عداً شجہ موضع زخم پہنچایا۔ پھر زخمی آدمی نے اس موضع زخم اور جو اس سے (نتیجہ) پیدا ہو، سے اسے معاف کر دیا پھر اس شخص نے اس آدمی کو عداً ایک زخم اور لگایا تو زخمی آدمی نے اس زخم کو معاف نہ کیا تو (اس صورت میں) اگر ان دونوں زخموں سے اس زخمی کی موت واقع ہوگئی تو مجرم پر پوری دیت کی ادائیگی تین سال میں لازم ہوگی اور اس میں اس پر قصاص لازم نہ ہوگا اور اس کے لئے وہ معافی جائز نہ ہوگی ۱۸		محیط
۳۲	(دو) کسی شخص نے کسی آدمی کو عداً موضع زخم لگایا اور زخمی آدمی نے مجرم کے ساتھ اس شجہ موضع زخم اور جو اس سے نتیجہ پیدا ہو، اس سے معین مال پر صلح کی اور مال صلح پر قبضہ کر لیا پھر اس زخمی آدمی کو ایک اور شخص نے عداً موضع زخم پہنچایا اور ان دونوں موضع زخموں کی وجہ سے اس زخمی کی موت واقع ہوگئی تو دوسرے مجرم پر قصاص لازم ہے اور پہلے (مجرم) پر (قصاص و دیت سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے (ب) اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر پہلے مجرم کے ساتھ وہ صلح، دوسرے مجرم کے زخمی کرنے کے بعد ہوئی (تو دوسرے مجرم پر قصاص لازم ہے اور پہلے مجرم پر قصاص و دیت سے کوئی شئی لازم نہیں ہے) ۱۹		خزانہ مفتین
۳۳	کسی شخص نے کسی آدمی کو شجہ موضع زخم لگایا اور اس (زخمی) نے اس زخم سے اور جو اس سے نتیجہ پیدا ہو، اس سے دس ہزار درہم پر صلح کی اور مال صلح پر قبضہ کر لیا پھر اس زخمی آدمی کو ایک اور شخص نے عداً شجہ زخم لگایا اور ان دونوں زخموں کی وجہ سے اس زخمی کی موت واقع ہوگئی تو دوسرے مجرم کی عاقلہ پر پانچ ہزار درہم لازم ہوں گے اور پہلا مجرم مقتول کے مال میں سے پانچ ہزار درہم واپس لے گا ۲۰		محیط
	واللہ اعلم		

دفعات	الباب السابع في اعتبار حالة القتل	اعتبار حالة القتل	حواله
		 <p>بسم الله الرحمن الرحيم</p> <h2>الباب السابع في اعتبار حالة القتل</h2> <p>دفعات ١١٤٦ تا ١١٤٦ عنوان ١ - تعداد شق ١</p> <p>اعتبار حالة القتل</p> <p>١ من رمى مسلما فارتد المرمى اليه ثم وقع السهم فمات فعلى الرامى الدية لورثة المرد عند ابي حنيفة ^١ وقال لا شئ على الرامى</p> <p>٢ ولورمى اليه وهو مرتد فاسلم ثم وقع به السهم فلا شئ عليه في قولهم جميعا</p> <p>٣ وكذا اذا رمى حربيا ثم اسلم</p> <p>٤ وان رمى عبدا فاعتقه المولى ثم اصابه السهم فمات منه فعلى الرامى قيمته للمولى عند ابي حنيفة ^٢ وابي يوسف ^٣</p> <p>٥ اذا قنى القاضى برجم رجل فرماه ثم رجع احد الشهود حالة الرمى قبل الاصابة ثم وقع عليه الحجر فلا شئ على الرامى</p>	<p>كذا فى الكافي</p> <p>كذا فى الهداية</p> <p>كذا فى الهداية</p> <p>كذا فى الكافي</p> <p>كذا فى التبيين</p>

١ - مرتدك متعلق حكمه بنبر ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٢ اور ٢٩٣ نيز حكمه بنبر ٢٩٢، ٢٩٣، ٢٩٤، ٢٩٥ ملاحظه هون (مترجم)، ٢ - حكمه بنبر ٢٩١ مع حاشيه ملاحظه هون (مترجم)

ردیف و شمار	ساتواں باب، حالت قتل کے معتبر ہونے کے احکام	حالت قتل کے معتبر ہونے کے احکام کا بیان	حوالہ
	<p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2 style="text-align: center;">ساتواں باب حالت قتل کے معتبر ہونے کے احکام</h2> <p style="text-align: center;">دفعات ۱۱۶ تا ۱۱۷ عنوان ۱ تعدد اذنی</p> <p>حالت قتل کا معتبر ہونا ۱۱۶</p> <p>۱ جس شخص نے کسی مسلمان کو تیر مارا تو جسے تیر مارا وہ (مسلمان) مرتد ہو گیا اور اس کے بعد وہ تیر اسے لگا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو (اس کے حکم کے متعلق) امام ابو حنیفہؒ کے ہاں اس مرتد کے وارثوں کے لئے تیر مارنے والے پر دیت لازم ہے اور صاحبینؒ کے ہاں تیر مارنے والے اس شخص پر (قصاص و دیت میں سے) کچھ لازم نہیں ہے۔</p> <p>۲ اگر کسی شخص نے کسی مرتد آدمی کو تیر مارا تو وہ مرتد مسلمان ہو گیا اس کے بعد وہ تیر اسے لگا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو (اس صورت میں) سب کے قول میں تیر مارنے والے اس شخص پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے۔</p> <p>۳ اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ جب کسی شخص نے کسی حربی (یعنی مملکت کفار کے محارب شخص) کو تیر مارا تو وہ اسلام لے آیا (اس کے بعد وہ تیر اسے لگا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو تیر مارنے والے پر قصاص و دیت میں سے کوئی شئی لازم نہیں ہے)۔</p> <p>۴ اگر کسی شخص نے کسی غلام کو تیر مارا تو اس کے آقا نے اسے آزاد کر دیا اس کے بعد وہ تیر اسے لگا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو (اس کے حکم کے متعلق) امام ابو حنیفہؒ اور امام ابو یوسفؒ کے ہاں تیر مارنے والے پر اس غلام کے آقا کے لئے اس غلام کی قیمت لازم ہے۔</p> <p>۵ جب قاضی (یعنی حاکم مجاز) نے کسی آدمی کے رجم (یعنی محسن زانی پر سنگسار کرنے کی حد) کا حکم دیا تو کسی شخص نے اسے پتھر مارا پھر گواہوں میں سے ایک گواہ نے، پتھر پھینکنے کے دوران اور اس تک پتھر پہنچنے سے قبل گواہی سے رجوع کر لیا اس کے بعد وہ پتھر اسے لگا (اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی) تو پتھر مارنے والے اس شخص پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے۔</p>	<p>حالت قتل کے معتبر ہونے کے احکام کا بیان</p>	<p>حوالہ</p> <p>کافی</p> <p>ہدایہ</p> <p>ہدایہ</p> <p>کافی</p> <p>تبیین</p>

دفعہ و شرح نمبر	الباب السابع في اعتبار حالة القتل	اعتبار حالة القتل	حوالہ
۶-۱۱۷۶	واذا رمى المجوسى صيده ثم اسلم ثم وقع الرمية بالصيد لم يؤكل وان رماه وهو مسلم ثم تجسس والعياذ بالله اكل		کذا فی البدایہ
۷	ولو رمى المحرم صيده ثم حمل فاصابه السهم فعليه الجزاء وان رمى حلال صيده ثم احرم فلا شئ عليه	والله اعلم	کذا فی الکافی
<p>۱- حکم نمبر ۲۶۱/۱۱۷۶ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- احرام کے متعلق حکم نمبر ۲۹۲/۱، ۳۰۰/۱، ۳۰۲/۳۰۲ نیز حکم نمبر ۸۱۷/۳۱۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)</p>			

دفعہ و متن نمبر	ساتواں باب، حالت قتل کے معتبر ہونے کے احکام	حالت قتل کے معتبر ہونے کے احکام کا بیان	حوالہ
۶-۱۱۷۶	(ا) جب مجوسی نے کسی شکار کو تیر مارا پھر وہ اسلام لے آیا اور اسکے بعد وہ تیر اس شکار کو لگا تو وہ شکار نہیں کھایا جائے گا (ب) اور اگر اس نے تیر مارا تو وہ مسلمان تھا پھر العیاذ باللہ وہ مجوسی ہو گیا (اس کے بعد وہ تیر اس شکار کو لگا، تو وہ شکار کھایا جائے گا) ۵	ہدایہ	
	۵ اگر محرم شخص نے شکار کو تیر مارا پھر وہ احرام سے باہر ہو گیا اس کے بعد وہ تیر اس شکار کو لگا تو اس پر (اس شکار کا) بدل (یعنی قیمت) لازم ہے اور اگر کسی غیر محرم نے شکار کو تیر مارا پھر اس نے احرام باندھ لیا (اور اس کے بعد وہ تیر اس شکار کو لگا) تو اس پر (بدل میں سے) کوئی شے لازم نہیں ہے،	کافی	
		واللہ اعلم	

جیسا کہ سدا المختار میں ہے نیز لکھا ہے کہ دیت جان کے بدل کو کہتے ہیں اور الاقانی کے ہاں دیت عضو کے بدل کو بھی کہہ دیتے ہیں نیز لکھا ہے کہ آرش، جان سے کم تلف کرنے کے بدل کو کہتے ہیں اور کہیں جان کے بدل اور حکومت العدل کو بھی کہہ دیتے ہیں۔ مفہوم ماخوذ از سدا المختار ج ۵ ص ۲۶ اور لغت میں آرش یعنی زخموں کا تادان اور اسکی جمع ار و ش ہے۔ ماخوذ از منتہی الاسراب ص ۱۳۷ حکم نمبر ۳۱ اور ۲۵ ملاحظہ ہو۔

میں موجب دیت وغیرہ موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۴۲ تا ۱۱۴۲، ۸۰۱، حکم نمبر ۱۱۴۹، ۱۱۴۹، ۱۱۴۹، ۱۱۴۹، اور جان سے کم میں بالوں کے متعلق ۱۰ سے، کان کے متعلق ۲۸ سے، انکھ کے متعلق ۳۰ سے، ناک کے متعلق حکم نمبر ۳۵ سے، ہونٹ کے متعلق ۴۳ میں، دانت کے متعلق ۱۱۴۴ سے،

دفعہ و متن نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
		 <p>بسم الله الرحمن الرحيم</p> <h2>آٹھواں باب دیتوں کے احکام (اور زخموں کے احکام)</h2> <p>دفعات ۱۱۷۷ تا ۱۱۷۸ عنوانات ۲، تعداد شق ۱۵۷</p> <h3>۱۱۷۷ دیتوں کا وجوب</h3> <p>اور اسمیں ۱۱۸ شقیں ہیں</p> <p>۱ (۱) دیت وہ مال ہے جو جان (تلف کرنے) کے بدلے میں (لازم، ہو دے) اور آرش اسے کہتے ہیں جو جان سے کم (تلف کرنے) کی جنایت (یعنی جرم) کی وجہ سے (جرمانہ) واجب ہو۔</p> <p>۲ پھر (واضح ہو کہ) دیت، قتل خطائیں، قتل جاری مجری خطائیں، قتل شبہ العمد میں قتل بسبب میں اور (نابالغ) بچے اور مجنون کے قتل کرنے میں واجب ہوتی ہے اور یہ مذکورہ سبب دیتیں عاقلہ پر لازم ہوتی ہیں لیکن باپ نے اپنے بیٹے کو عداقت کیا تو اس میں قصاص نہیں دیت ہے اور وہ دیت اس کے مال میں لازم ہوگی جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی اور وہ دیت اس کی عاقلہ پر واجب نہ ہوگی۔</p> <p>۳ ہر ایسا قتل عمد کہ اس میں کسی شبہ کی وجہ سے قصاص ساقط ہو جائے تو اس کی دیت قاتل کے مال میں لازم ہوتی ہے اور ہر وہ آرش جو باہمی صلح کی بنا پر واجب ہو تو وہ (بھی) قاتل کے مال میں لازم ہوتا ہے لیکن (ان دونوں میں فرق یہ ہے کہ) پہلی قسم کی ادائیگی تین سال میں اور دوسری قسم کی ادائیگی فی الحال کرنا ہوتی ہے۔</p> <p>۴ (۲) ہر وہ دیت جو بوجہ نفس قتل کے واجب ہوتی ہے وہ امام ابو حنیفہ رحمہ کے ہاں تین چیزوں سے ادا کی جاتی ہے اونٹ، سونا اور چاندی دینار اور چاندی</p> <p>(ب) امام ابو حنیفہ رحمہ کا قول ہے کہ جان کی دیت میں اونٹ ہوں تو ایک سو، سونا ہو تو ایک ہزار دینار اور چاندی ہو تو دس ہزار درہم ہیں۔ اور قاتل کو اختیار ہے کہ وہ جس قسم میں سے چاہے ادا کرے</p>	<p>کافی</p> <p>جو ہر وہ</p> <p>ہدایہ</p> <p>شرح طحاوی</p> <p>محیط بحری</p>

۴۵ سے، زبان کے متعلق ۵۵ سے، جہڑوں کے متعلق ۶۱ میں، ہاتھ پاؤں، ان کی انگلیوں، پوروں، ناخن، گٹا اور کلائی کے متعلق ۶۲ سے، بان، پسلی، ہنسل، پستان، سینہ، پیٹھ اور پیٹ کے متعلق ۸۲ سے، ذکر، خشفہ، خصیتیں، سرین، فرج اور دبر کے متعلق حکم نمبر ۹۶ سے احکام شروع ہوتے ہیں۔ نیز حکم ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲ قتل عمد، قتل شبہ العمد، قتل خطا، قتل جاری مجری خطا اور قتل بسبب کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۹، ۱۱۸۰ عاقلہ کے متعلق حکم ۱۱۸۸ اور دیت کے متعلق ۱۱۷۷ کا تیسرا ماحشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳ حکم نمبر ۱۱۷۷ کا تیسرا ماحشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و شریعت	الباب الثامن فی الدیات	الديات	حوالہ
۱۱۷۷	وَقَالُوا مِنَ الْبَقَرِ مَائَتُ بَقْرَةٍ وَمِنَ الْغَنَمِ أَلْفُ شَاةٍ وَمِنَ الْحُلَلِ مَائَتُ حَلَّةٍ كُلُّ حَلَّةٍ ثَوْبَانِ	کذا فی الہدایۃ	
۵	ثم لا تجب الا بل كلها من سن واحد بل من اسنان مختلفة ففي الخطأ المحض تجب المائۃ	کذا فی المحيط	
۶	اخماسا عشرون ابنة مخاض وعشرون ابن مخاض وعشرون ابنة لبون وعشرون حقة	کذا فی الکافی	
۷	وعشرون جذعة وفي شبه العمد تجب المائۃ ارباعا عند ابی حنیفۃ (۲) وابی یوسف خمس و	کذا فی محیط الرضی	
۸	عشرون ابنة مخاض وخمس وعشرون ابنة لبون وخمس وعشرون حقة وخمس وعشرون جذعة		
۹	ودیۃ المسلم والذمی والمستامن سواء		
۱۰	ودیۃ المرأة فی نفسها وما دونها نصف دیۃ الرجل		
۱۱	وان كانت جنایۃ لیس لها أرش مقدر والواجب فیها حکومة عدل اختلف المشائخ		
۱۲	فیه قیل یتوای الرجل والمرأة فیه وقیل بنصف		
۱۳	ان كان القتل خطأ فان كان الشریک الکبیر ابا كان له ان یتوفی جمیع الدیۃ حصۃ نفسه	کذا فی المحيط	
۱۴	بحکم المملک وحصۃ الصغیر بحکم الولايت وان كان الشریک الکبیر ابا او عما ولم یکن وصیا		
۱۵	للصغیر یتوفی حصۃ نفسه ولا یتوفی حصۃ الصغیر		

۱ شاة بکرا، بکری دولوں کو شامل ہے نیز بکیر کو بھی شامل ہے۔ اس کے متعلق حکم ۳۰۲، ۲۶۱ اور ۲۶۹ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۲ حکم نمبر ۸ تا ۱۱ نیز حکم نمبر ۱۱۷۷ کا تیسرا ماثیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳ قتل خطا محض کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۷ تا ۱۱۷۹ اور قتل جاری مجرم

خطا کے متعلق ۱۱ تا ۱۹ اور بنت مخاض، ابن مخاض، بنت لبون، حقه اور جذع وغیرہ کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۲۲۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۴ ذی کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۱۸۱ کا ماثیہ نیز حکم نمبر ۱۱۷۷ اور مستامن کے متعلق حکم نمبر ۸۰۴ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۵ جیسا کہ ہدایہ میں ہے کہ دیۃ المرأة علی النصف من دیۃ الرجل (یعنی عورت کی دیت مرد کی نسبت آدھی ہے) اور

لکھا ہے کہ انہیں الفاظ میں حضرت علی رضی اللہ عنہ پر موقوف حدیث مروی ہے اور یوں ہی آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم تک مرفوع روایت

بھی مروی ہے اور میں السطور میں ہے کہ جن امور کا مدار رائے پر نہ ہو تو اس کے متعلق موقوف روایت، مرفوع روایت کے حکم میں ہوتا ہے

جیسا کہ اس روایت میں مقدار کی تعیین کا ذکر ہے اور ماثیہ میں ہے کہ یہی مرفوع روایت بھی انہیں الفاظ میں ہے کہ عن معاذ بن

جبل رضی اللہ عنہ قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دیۃ المرأة علی النصف من دیۃ الرجل رواہ بیہقی ماخوذ از ہدایہ مع

دعا و متن نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۷ -	(ج) اور صاحبین کا قول ہے کہ گائے میں سے دو سو گائیں، غنم (یعنی بکریوں) میں سے ایک ہزار شاة ۱۰ اور (کپڑوں کے) جوڑوں میں سے دو سو محلے (جبکہ) ہر محلہ میں دو کپڑے ہوں (بھی دیئے جاسکتے ہیں) ۲۰	برایہ	
۵	پھر (یہ بھی واضح ہو کہ دیت کے) اونٹوں میں بھی اونٹ ایک ہی انسان (یعنی ایک ہی دانتوں یعنی ایک ہی عمر) کے واجب نہیں ہوتے ہیں بلکہ مختلف انسان کے واجب ہوتے ہیں پس قتل خطا محض میں (دیت کے) سوا اونٹ پانچ (قسم کے) حصوں (کی صورت) میں واجب ہوتے ہیں (۱) بیس بنت مخاض (۲) بیس ابن مخاض (۳) بیس بنت لبون (۴) بیس حقہ (۵) اور بیس جذع واجب ہوتے ہیں۔ اور قتل شبہ العمد میں امام ابو حنیفہؒ اور امام ابو یوسفؒ کے ہاں وہ سوا اونٹ چار (قسم کے) حصوں (کی صورت) میں واجب ہوتے ہیں۔ (۱) پچیس بنت مخاض (۲) پچیس بنت لبون (۳) پچیس حقہ (۴) اور پچیس جذع واجب ہوتے ہیں ۳۰	محیط کافی	
۶	مسلمان، ذمی اور مستأمن کی دیت برابر ہے ۴۰	محیط بخاری	
۷	عورت کی جان اور جان سے کم تلف کرنے کی دیت، مرد کی دیت سے آدھی ہے ۵۰	محیط بخاری	
۸	اگر جنایت (یعنی جرم کی نوعیت) ایسی ہو کہ اس کا کوئی ارش مقرر نہ ہو تو اس میں حکومت عدل کے مطابق حکم دیا جائے گا تو اس میں (مرد اور عورت میں فرق کے متعلق) مشائخ نے اختلاف کیا ہے۔ بعض کا قول یہ ہے کہ اس میں (مرد کی نسبت عورت کے لئے) نصف ہے ۶۰	محیط بخاری	
۹	(۱) اگر (وہ جنایت) قتل خطا ہو تو اگر (دیت حاصل کرنے میں نابالغ کا) شریک ایسا بالغ ہو جو اس نابالغ کا باپ ہے تو اس (یعنی باپ) کے لئے حق حاصل ہے کہ وہ پوری دیت وصول کرے (جسمیں سے) اس کا اپنا حصہ بطور ملکیت ہو گا اور نابالغ کا حصہ بطور ولی ہونے کے ہو گا (ب) اور اگر وہ (مذکورہ) شریک ایسا بالغ ہو جو (اس بالغ کا) بھائی یا چچا ہو اور وہ اس نابالغ (کی سرپرستی) کے لئے وصیت یافتہ نہ ہو تو وہ بالغ اپنا حصہ وصول کرے گا اور بالغ کا حصہ وصول نہ کرے گا ۷۰	محیط	

بین السطور و حواشی ج ۴ ص ۵۸۵ - حکم نمبر ۱۱۷۳، ۱۰۷۸ نیز حکم نمبر ۱۱۷۷ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۰ حکم نمبر ۱۱۷۷، ۱۰۷۸ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۰ حکم نمبر ۱۱۷۲، ۱۰۷۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

الدييات	الباب الثامن في الدييات	حواله
كذا في الذخيرة	١٠-١١ اذا خلق شعر رأس انسان ولم ينبت تجب فيه الديية كاملة الرجل والمرأة والصغير والكبير فيه سواء الا انه لا يخاطب بالديية حال الحلق بل يؤجل سنة فان أجل سنة ومات المجنى عليه في السنة والشعر لم ينبت لا شئ على المجاني في قول ابي حنيفة وفي قول ابي يوسف تجب حكومة عدل	
كذا في المبسوط	١١ وفي المجابين اذا حلقهما على وجه افسد المنبت او تنف فافسد المنبت تجب فيهما الديية وفي احداهما نصف الديية	
كذا في المحيط	١٢ وفي اثنين من الاهداب نصف الديية وفي احداهما ربع الديية وفي كلها الديية الكاملة	
كذا في الذخيرة	١٣ واذا خلق لحية رجل ولم ينبت مكانها اخرى ففيها كمال الديية	
كذا في الكافي	١٤ ويستوى العمد والخطأ في حق شعر الرأس واللحية	
كذا في محيط الاخرى	١٥ واذا خلق نصف اللحية والرأس قال بعض اصحابنا يجب نصف الديية وقال بعضهم يجب كمال الديية	
كذا في الخلاصة	١٦ ولو خلق نصف اللحية يجب نصف الديية اذا علم انه نصف وان لم يعلم ان الغائت كرهو تجب حكومة العدل وفي فتاوى الفضلي اذا تمف بعض لحية رجل تقسم الديية على ما ذهب وعلى ما بقي فيجب على المجاني بحساب ذلك	

۱۔ بالوں میں موجب دیت اور غیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{10}{1160}$ کا تیسرا حاشیہ، حکم نمبر $\frac{74 تا 79}{1166}$ تا $\frac{82}{1168}$ اور ان میں موجب قصاص و غیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{1169}$ ، $\frac{8}{1170}$ ، $\frac{3}{1173}$ ، $\frac{14}{1177}$ نیز حکم نمبر $\frac{1}{1173}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۲۔ یہ جنایات کی بحث ہے لہذا یہ مذکورہ اور اس کے مابعد مذکورہ دیگر احکام، جنایت تب ہی قرار پائیں گے کہ بغیر اجازت او جبرا ہوں۔ باہمی رضائی سے حمام وغیرہ کا فعل اس میں داخل نہیں۔ حکم نمبر $\frac{28 تا 34}{1179}$ ، $\frac{113}{1183}$ کا حاشیہ نیز $\frac{1}{1183}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ جیسا کہ در المختار میں ہے اور لکھا ہے کہ خواہ مرد کے بال ہوں یا عورت کے چھوٹے ہوں یا بڑے کے ہوں۔ نیز لکھا ہے کہ وہ یوں مونڈ دے کہ وہ پھر سیدانہ ہوں اور گنجان ظاہر نہ ہو کہ وہ بڑا عیب ہے کہ اگر بال ٹھیک طور پر آگ آئیں جیسا کہ پہلے تھے تو دیت میں سے کوئی شئی لازم نہ ہوگی۔ اس لئے کہ اس صورت میں جنایت کا اثر باقی نہ رہتا البتہ اس مجرم کو غیر حلال کے ارتکاب پر تادیبی سزا دی جا سکتی ہے۔ مفہوم ماخوذ از رد المحتار ج ۵ ص ۴۰۹ - $\frac{34}{1181}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۴۔ حکومت العدل کے متعلق حکم نمبر $\frac{24}{1188}$ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۔ حاجب یعنی بھوؤں کے بالی۔ ماخوذ از منہجی الارباب ص ۹۸۷ (مترجم)

۶۔ حکم نمبر $\frac{13}{1188}$ اور $\frac{14}{1188}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۔ چنانچہ اس کے متعلق در مختار و رد المحتار میں درج تفصیل کا حاصل یہ ہے کہ جنوں

رقعاتی نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷-۱۰	جب کسی شخص نے کسی آدمی کے سر کے بال (بغیر اس کی اجازت کے) مونڈ دیئے اور وہ اگے نہیں تو اس میں پوری دیت واجب ہوتی ہے اور اس حکم میں مرد، عورت، نابالغ اور بالغ برابر ہیں لیکن اس مجرم کو وہ بال مونڈنے کے وقت دیت کا حکم نہ دیا جائے گا بلکہ (اس میں) ایک سال کی مہلت ہوگی (اس مدت میں وہ بال نہ اگے تو اس پر دیت کا حکم ہوگا) پس اگر اس مجرم کو ایک سال کی مہلت دی گئی اور جس پر جرم کیا گیا وہ شخص دوران سال وفات پا گیا اور اس کے وہ بال (ابھی تک) نہ اگے تھے تو امام ابو حنیفہ کے قول میں اس مجرم پر (دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی اور امام ابو یوسف کے قول میں (اس مجرم پر) حکومت عدل کے مطابق ہوگا	ذخیرہ	
۱۱	جب کسی شخص نے کسی آدمی کی دونوں حاجب (یعنی بھوئیں، ابرو) اس طرح مونڈیں کہ بالوں کے لگنے کی جگہ فاسد کر دی یا اس نے ان کے بال یوں نوچے کہ ان کے لگنے کی جگہ فاسد کر دی (یعنی وہ جگہ اس قابل نہ رہی کہ وہاں بال اگیں تو ان) دونوں بھوئوں میں دیت اور ان میں سے ایک میں آدمی دیت واجب ہوگی ۷	مبسوط	
۱۲	پلکوں میں جنایت کی صورت میں دونوں میں نصف دیت اور ان میں سے ایک میں چوتھائی دیت اور سب میں (یعنی دونوں آنکھوں کی اوپر دینچے کی چاروں پلکوں میں) پوری دیت لازم ہوگی ۸	محیط	
۱۳	جب کسی شخص نے کسی آدمی کی دائری مونڈ دی اور اس کی جگہ اور نہ اگی تو اس میں پوری دیت لازم ہے ۹	ذخیرہ	
۱۴	سر اور دائری کے بال مونڈنے میں عمدا ایسا کرنا، یا خطا ایسا کرنا (دونوں کا حکم) برابر ہے ۱۰	کافی	
۱۵	جب کسی شخص نے کسی آدمی کی آدمی دائری اور آدھا سر مونڈ دیا تو (اس کے حکم کے متعلق) ہمارے بعض اصحاب کا قول ہے کہ نصف دیت واجب ہوگی اور ان میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ پوری دیت واجب ہوگی ۱۱	محیط خشری	
۱۶	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی آدمی دائری مونڈ دی تو آدمی دیت واجب ہوگی جبکہ یہ معلوم ہو سکے کہ وہ نصف ہے اور اگر یہ معلوم نہ ہو سکے کہ ضائع کردہ شدہ کی مقدار کتنی ہے تو اس میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا اور امام الغضلی کے فتاویٰ میں ہے کہ جب کسی شخص نے کسی آدمی کی بعض دائری نوچ لی تو اکھیری گئی اور باقیماندہ دائری پر دیت تقسیم کی جائے گی پس اس حساب سے مجرم پر دیت واجب ہوگی ۱۲	خلاصہ	

آنکھوں کو چھپانے والے پوٹوں کو کہتے ہیں، اھد اب پلکوں کے بالوں کو کہتے ہیں اور اشعار سپوٹوں کے کناروں کو کہتے ہیں جو کہ پلکوں کے بالوں کے لگنے کی جگہ ہے اور اشعار (بوجہ مجاورت) بطور مجاز پلکوں کے بالوں کو بھی کہہ دیتے ہیں اور چونکہ ان کا تعلق جمال علی الکمال سے ہے اور ان کے ذریعہ آنکھ کیلئے دفع الاذی کی جنس منفعت ہے لہذا چاروں پلکوں کو قطع کرنے میں جبکہ وہ پھر بیدار نہ ہوں پوری دیت لازم ہے اور پلکیں اور ان کے لگنے کی جگہیں پوٹوں سمیت قطع کرنے میں بھی ایک پوری دیت لازم ہے اس لئے کہ یہ سب شئی واحد کی طرح ہیں جیسا کہ المارن مع القصبۃ اور مینا کے موضوعہ و مخم مع بالوں کے شئی واحد کی طرح ہیں۔ البتہ اگر کسی نے پوٹوں کے ساتھ آنکھیں بھی ضائع کر دیں تو جنس ملاگ ہونے کی وجہ سے (اشعار اور) اجقان کی دیت اور آنکھوں کی دیت دونوں لازم ہوں گی۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ و مختار و رد المحتار ج ۵ ص ۲۹۰ حکم نمبر ۱۱۷۳، ۱۱۷۴ اور ۱۱۷۵ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۷۳ حکم نمبر ۱۱۷۳ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۱۷۴ حکم نمبر ۱۱۷۴ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۱۷۵ حکم نمبر ۱۱۷۵ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و تفسیر	الباب الثامن فی الدیات	الديات	حوالہ
۱۷۷۷	وتكلموا في حجة الكوسج والاصح في ذلك ما فصله ابو جعفر الهندواني ان كان الثابت على ذنوبه شعرت معدودة فليس في حلق ذلك شيء وان كان اكثر من ذلك وكان على الذنوب والحد جميعا ولكنه غير متصل ففيه حكومة عدل وان كان متصلا ففيه كمال الدية فان بنت حتى استوى مما كان لا يجب فيه شيء ولكنه يؤدب على ذلك	كذا في المبسوط	
۱۸	ولذا ثبت مكانه ابيض لم يذكر هذا في ظاهري الرواية وقد ذكر في غير رواية الاصول وقال على قول ابي حنيفة ان كان حرا فلا شيء عليه وان كان عبدا فحكومة عدل وقال ابو يوسف ومحمد فيهما حكومة عدل	كذا في المحيط	
۱۹	والفقيه ابو الليث كان يفتي بقولهما	كذا في الخلاصة	
۲۰	روى شمس الأئمة الحلواني عن ابي يوسف ومحمد في هذه المسئلة تقدير حكومة العدل في الحوان يقوم ابيض اللحية لو كان عبدا واسود اللحية فيلزمه النقصان الذي بينهما	كذا في المحيط	
۲۱	وان حلق لحية انسان فثبت بعفهما دون البعض ففيهما حكومة عدل	كذا في فتاوى قاض خان	
۲۲	وفي اجناس الناطق اذا قطع ضيقة امرأته او امرأة غيره ينبغي ان لا يجب شيء في الحال وذكر ابن رستم عن محمد فيمن قطع قرون امرأة او حلق شعر رأس جارية وذلك ينقصهما قال لا شيء عليه الا انه يؤدب	كذا في الظهيرية	
۲۳	واذا جبر سرجا حتى سقطت اللحية تجب دية كاملة لاجل اللحية	كذا في المحيط	

۱۔ کوسج یعنی ٹھوڑی پر مال ہونا اور رخساروں پر بالوں کا نہ ہونا۔ ماخوذ از المنجد ص ۱۱۳ اور اس کے متعلق حکم نمبر ۲۴ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۰/۱۱۷۷ مع حواشی
ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۲۰/۱۱۷۷، ۲۲/۱۱۷۷ کے حاشیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل کے ۵۷ کا د ۱ اور ۱۰، حکم نمبر ۲۴/۱۱۷۷ اور ۱۰/۱۱۷۷ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم)
۴۔ حکم نمبر ۲۰/۱۱۷۷ اور ۱۰/۱۱۷۷ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۱۹/۱۱۷۷، ۲۴/۱۱۷۷ اور ۱۰/۱۱۷۷ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۔ حکم نمبر ۲۴/۱۱۷۷ اور ۱۰/۱۱۷۷

آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۷-۱۸	فقہائے کویج (یعنی جس کے رخساروں پر داڑھی کے بال نہ ہوں یعنی کھودا) کی داڑھی (کے حکم) کے متعلق گفتگو کی ہے اور اسمیں زیادہ صحیح وہ حکم ہے جس کے متعلق ابو جعفر الھندوانی نے تفصیل کی ہے کہ (۱) اگر اس کی ٹھوڑی پر لگنے والے (بال) گنتی کے چند بال ہوں تو اس کے مونڈ دینے میں (دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے (ب) اور اگر وہ بال زیادہ ہوں اور ٹھوڑی اور رخسار سب پر ہوں لیکن متصل نہ ہوں تو اس (کے مونڈ دینے) میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا (ج) اور اگر وہ بال (ٹھوڑی اور رخسار پر) متصل ہوں تو اس کے مونڈ دینے میں پوری دیت لازم ہوگی (د) پھر اگر وہ بال اُگ آئے حتیٰ کہ ٹھیک اسی طرح ہو گئے جیسا کہ تھے تو اس میں (دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے لیکن مجرم کو ایسا کرنے پر تادیبی سزا دی جائے گی ۱۷	مبسوط
۱۸	(۱) اور اگر اس کی جگہ (یعنی مونڈ لئے گئے بالوں کی جگہ کالے بالوں کی بجائے) سفید بال اُگے تو یہ (صورت) ظاہر روایت میں مذکور نہیں ہے اور اصول کی روایت کے علاوہ میں مذکور ہے اور اس کے حکم کے متعلق (امام ابو حنیفہ) کے قول کے بموجب فرمایا کہ اگر وہ (شخص جس کے بال مونڈنے کے بعد کالے بالوں کی بجائے سفید اُگے وہ) آزاد شخص ہو تو ایسا ہونے پر کوئی شئی لازم نہیں ہے اور اگر وہ غلام ہو تو حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا (ب) اور امام ابو یوسف اور امام محمد کا قول ہے کہ (آزاد ہو یا غلام ہو) دونوں صورتوں میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا ۱۸	محیط
۱۹	اور (مذکورہ صورت میں) فقیہ ابو اللیث، امام ابو یوسف اور امام محمد کے (مذکورہ) قول کے بموجب فتویٰ دیا کرتے تھے ۱۹	خلاصہ
۲۰	(مذکورہ صورت میں) شمس الدائمہ الحلوانی نے امام ابو یوسف اور امام محمد سے اس مسئلہ میں آزاد آدمی کے متعلق حکومت العدل کی مقدار مقرر کرنے کے متعلق یہ روایت کیا ہے کہ وہ آزاد شخص اگر غلام ہو تو اسے سفید داڑھی والا ہونے کی صورت میں اس کی قیمت کی جائے گی اور سیاہ داڑھی والا ہونے کی صورت میں اس کی قیمت کی جائے گی اور دو قیمتوں میں (یعنی کالی داڑھی والے سے سفید داڑھی والے کی) جتنی کمی ہے وہ اس مجرم پر لازم ہوگی ۲۰	محیط
۲۱	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی داڑھی مونڈ دی پھر بعض اُگی اور بعض نہ اُگی تو اس صورت میں حکومت العدل کے مطابق ہوگا ۲۱	قاضی خان
۲۲	(۱) اجناس الناطقی میں ہے کہ جب کسی شخص نے اپنی بیوی یا کسی غیر کی عورت کی لٹ کاٹ دی تو اس کے متعلق فی الحال (دیت میں سے) کچھ واجب نہ ہونا چاہیے (ب) اور ابن رستم نے امام محمد سے اس شخص کے بارے میں ذکر کیا ہے کہ جس نے کسی عورت کی چٹیا کاٹ دی (یعنی لٹیں کاٹ دیں) یا کسی باندی کے سر کے بال مونڈ دیئے اور یہ امر اسمیں نقصان دہ ہوا تو آپ نے فرمایا کہ اس پر دیت میں سے (فی الحال) کوئی شئی لازم نہیں ہے۔ لیکن اسے تادیبی سزا دی جائے گی ۲۲	ظہیر
۲۳	جب کسی شخص نے کسی آدمی کو مجبوراً کیا (یعنی اسے کاٹا) جس کی وجہ سے اس کی داڑھی کے بال گر گئے تو داڑھی کی وجہ سے اس پر کامل دیت واجب ہوگی ۲۳	محیط

مع حواشی ملاخط ہوں (مستترجم) $\frac{۵۸}{۱۱۷۷}$ حکم نمبر $\frac{۲۳۰۱۳}{۱۱۷۷}$ ملاحظہ ہوں (مستترجم) $\frac{۲۳۰۱۳}{۱۱۷۷}$ حکم نمبر $\frac{۱۰}{۱۱۷۷}$ مع حواشی ملاخط ہوں (مستترجم)

دفعہ و فقہ	الباب الثامن فی الدیات	الديات	حوالہ
۲۴-۱۱۷۷	ولو حلق الشارب فلم ينبت تجب حكومة عدل	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	
۲۵	وهو الاصع	کذا فی محیط السخی	
۲۶	وفی جنايات المحسن اذا حلق اللحية مع الشارب لا یدخل ضمان الشارب فی ضمان اللحية	کذا فی محیط	
۲۷	وذكر فی البهار فی لو حلق رأس رجل فقال كان اصبع فلم ينبت عليه من الدية بقدر ما زعم الحاق انه كان فی رأسه من الشعر وكذا اللحية لو حلقها وقال كان كوسجا لم يكن فی عارضه شعر وكذلك فی الحاجبين والاشفار كان القول قوله مع يمينه الا ان يقع المجنى عليه البينة انه كان صحيحاً	کذا فی محیط السخی	
۲۸	وفی الاذنين الشخصيتين فی الخطأ الدية كلاً وفي احدهما نصف الدية واذا ابست الاذن وانخسفت ففيها حكومة عدل	کذا فی محیط	
۲۹	واذا ضرب اذن انسان حتى ذهب سمعه تجب الدية وطريق معرفة ذهاب سمعه ان يطلب غفله فينادى فان اجاب علم ان سمعه لم يذهب	کذا فی الظهيرية	
۳۰	وفی العينين اذا فقتا خطأ كمال الدية وفي احدهما نصف الدية وكذلك اذا لم تفقا ولكنهما انخسفتا او ذهب بصرهما وهما قائمتان يجب كمال الدية فيهما ونصف الدية فی احدهما	کذا فی الذخيرة	
۳۱	وفی عين الاعور نصف الدية	کذا فی الظهيرية	
۳۲	ولو قطع الجفون باهدابها ففيه دية واحدة	کذا فی الهداية	

۱- حکم نمبر ۲۵ اور ۱۰/۱۱۷۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- حکم نمبر ۲۴ اور ۱۰/۱۱۷۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- حکم نمبر ۲۴، ۱۳ اور ۱۰/۱۱۷۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- اصل یعنی سر کے بال گر جانا - الصلعة - سر کا گنج حصہ - ماخوذ از المنجد ص ۵۵ حکم نمبر ۱۴، ۱۵، ۱۷ اور ۱۰/۱۱۷۷ مع حواشی اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۵۲ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- کان میں موجب دیت اور غیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۰/۱۱۷۷ کا تیسرا حاشیہ، ۲۸، ۲۹، ۳۲، ۳۳ مع حواشی، ۳۶ اور ان میں موجب قصاص وغیر موجب قصاص احکام کے

دعا و شق نمبر	اسٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۴-۱۱۷۷	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی مونچھیں مونڈ دیں اور پھر وہ نہ آگیا تو اس میں حکومت عدل کے بموجب حکم واجب ہوگا۔	قائین خان	
۲۵	اور یہ (مذکورہ حکم) ہی زیادہ صحیح ہے۔	محیط خیری	
۲۶	جنایات الحسن میں ہے کہ جب کسی شخص نے کسی آدمی کی داڑھی مونچھوں سمیت مونڈ دی تو داڑھی کی ضمان میں مونچھوں کی ضمان داخل نہ ہوگی۔	محیط	
۲۷	الہا ردی میں مذکور ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا سر مونڈ دیا تو یہ کہا کہ وہ اصلح (یعنی وہ گنجا) تھا اور پھر اس آدمی کے سر کے بال نہ اُگے تو (اس صورت میں) سر مونڈنے والے پر دیت میں سے اس قدر لازم ہوگی جو کہ سر مونڈنے والے کے خیال میں ہو کہ اس کے سر میں اتنے بال تھے اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی داڑھی مونڈ دی تو یہ کہا کہ وہ کوسج (یعنی کھودا) تھا اس کے رخسار پر بال نہ تھے اور اسی طرح یہی حکم بھودوں اور پلکوں کے کناروں کے متعلق ہے ان صورتوں میں مونڈنے والے کا قول اس کی قسم کے ساتھ معتبر قرار پائے گا لیکن اگر وہ آدمی جس پر جرم کیا گیا ہے وہ اس پر گواہی قائم کر دے کہ وہ (مذکورہ عیوب والا نہ تھا اور وہ) صحیح تھا تو پھر یہ حکم نہیں ہے (یعنی پھر مجرم کا قتل معتبر نہ ہوگا)۔	محیط خیری	
۲۸	اٹھے ہوئے دونوں کانوں کو خطا (کاٹ دینے) کی صورت میں پوری دیت اور ایک کان میں آدمی دیت لازم ہے اور اگر کان خشک ہو گیا اور دھنس گیا تو اس میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا۔	محیط	
۲۹	(۱) جب کسی شخص نے کسی آدمی کے کان کو ضرب لگائی حتیٰ کہ اس کی سماعت جاتی رہی تو اس میں دیت واجب ہوگی (ب) اور سماعت جلتے رہنے کی پہچان کا طریق یہ اسکی غفلت (کی حالت) تلاش کر کے پھر اسے آواز دی جائے پس اگر اس نے جواب دیا تو جان لیا جائے گا کہ اس کی قوت سماعت نہیں گئی۔	ظہیر	
۳۰	(۱) دونوں آنکھیں جب خطا مفقوۃ (یعنی اندھی) کر دی گئیں تو ان میں پوری دیت لازم ہے اور ان میں سے ایک میں آدمی دیت لازم ہے (ب) اسی طرح اگر دونوں آنکھیں مفقوۃ نہ کی گئیں لیکن وہ دھندادی گئیں اور ان کی بینا جاتی رہی حالانکہ وہ آنکھیں (یعنی ان کے ڈھیلے) قائم ہیں تو ان دونوں میں پوری دیت اور ان میں سے ایک میں نصف دیت واجب ہوگی۔	ذخیرہ	
۳۱	اور الا عود (یعنی کانے آدمی کو اندھا کر دینے) میں نصف دیت ہے۔	ظہیر	
۳۲	اور اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی آنکھوں کے پوٹے پلکوں کے بالوں سمیت کاٹ دیئے تو اس میں ایک دیت لازم ہوگی۔	ہدایہ	

متعلق حکم نمبر ۱/۱۱۶۹، ۸/۱۱۷۰، ۲۸/۱۱۷۳، نیز حکم نمبر ۱/۱۱۷۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔ ۷۷ حکم نمبر ۲۸/۱۱۷۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔ ۷۷ آنکھ میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۰/۱۱۷۷، ۳۰/۱۱۷۷، ۱۳/۱۱۷۷، ۳۴/۱۱۷۸ اور اس میں موجب قصاص وغیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱/۱۱۶۹، ۸/۱۱۷۰، ۲۵/۱۱۷۳، ۳۵/۱۱۹۰، نیز حکم نمبر ۱/۱۱۷۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔ ۷۷ الا عود یعنی کانہ ماخوذ از المنہ ۸۵۳ حکم نمبر ۳۰/۱۱۷۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔ ۷۷ حکم نمبر ۱۳/۱۱۷۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔

حواله	الديات	الباب الثامن في الديات	دفعات غبر
كذا في المحيط	وفي قطع الجفون التي لا شعور عليها حكومة عدل	٣٣-١١٤٤	
كذا في المحيط	وان كان الجاني على الاهداب واحدا وعلى الجفون واحد اكان على الذي جنى على الاهداب	٣٤	
كذا في فتاوى قاضيخان	تمام الدية وعلى الذي جنى على الجفون حكومة عدل	٣٥	
كذا في فتاوى قاضيخان	وفي قطع الانف دية النفس	٣٥	
كذا في فتاوى قاضيخان	وكذا اذا قطع المارن وهو مالان من الانف	٣٦	
كذا في فتاوى قاضيخان	وان قطع نصف قصبة الانف لا قصاص فيه وفيه دية النفس	٣٧	
كذا في الذخيرة	في المنتقى اذا جنى عليه فصار لا يتنفس من انفه ولكن يتنفس من فيه فعليه حكومة عدل	٣٨	
كذا في المحيط	وفي شرح الطحاوي اذا قطع المارن ثم الانف فان كان قبل البرئ تجب دية واحدة وان كان بعد البرئ تجب الدية في المارن وحكومة عدل في الباقي	٣٩	
كذا في الذخيرة	وفي الاصل اذا كسر انف انسان ففيه حكومة عدل	٤٠	
كذا في الظهيرية	ضرب النفس رجل فلم يجد شمشرا ثم طيبة ولا راحة كريهة ففيه حكومة عدل كذا ذكر في نوادر ابن رستم عن محمد وذكر في جنايات ابي سليمان اذا اقرض ضرب بذهب الشمش	٤١	
كذا في الظهيرية	ففيه الدية وهو كالسمع هكذا ذكر القدوري وبه يفتي		
كذا في الظهيرية	ثم طريق معرفة ذهاب الشمش ان يختبر بالروائح الكريهة	٤٢	
كذا في المحيط	وفي الشفتين كمال الدية وفي احداهما نصف الدية العليا والسفلى في ذلك سواء	٤٣	
كذا في السراج الزجاج	وفي اذن الصغير عانفه دية كاملة	٤٤	

۱۔ حکم نمبر ۱۳ مع حاشیہ، ۲۴۷ اور ۳۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۲ حکم نمبر ۱۳ کا حاشیہ اور اسکی نظیر کے متعلق ۳۹ اور حکم نمبر ۳۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ ناک میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۰ کا فیصلہ حاشیہ، ۳۵ تا ۴۳ اور اس میں جو قصاص وغیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱، ۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵

۱۔ دانت میں موجب دیت وغیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{10}{1146}$ کا تیسرا حاشیہ، $\frac{25}{1144}$ تا $\frac{45}{1144}$ مع حواشی، $\frac{34}{1190}$ اور اس میں موجب قصاص وغیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر $\frac{1}{1149}$ ، $\frac{8}{1140}$ ، $\frac{38}{1143}$ تا $\frac{40}{1143}$ ، $\frac{24}{1190}$ نیز حکم نمبر $\frac{1}{1143}$ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۲۔ حکم نمبر $\frac{25}{1144}$ اور $\frac{25}{1144}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متترجم) ۳۔ حکم نمبر $\frac{25}{1144}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۴۔ حکم نمبر $\frac{25}{1144}$ کا تیسرا حاشیہ اور $\frac{25}{1144}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۵۔ حکم نمبر $\frac{25}{1144}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متترجم) ۶۔ قولہ فعلی القال کمال الأرش لعنم عود العرق کما كانت وفي النهاية قال شیخ الاسلام ان عادت الی حالتها الاولى فی المنفعة والجمال لاشئ علیہ کما لو نبتت کذا فی الدر المختار اھ مصححہ بحراوی عربی حاشیہ فتاویٰ ہذا یعنی دانت

دفعہ نمبر	آٹھواں باب - دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۵-۱۱۷۶	(دانت تلف کرنے میں) ہر دانت میں دیت کا بیسواں حصہ لازم ہے اور اسمیں کاٹنے (میں استعمال ہونے) والے دانت ہنسنے (میں ظاہر ہونے) والے دانت، داڑھیں اور پیٹنے والی داڑھیں سب کے متعلق حکم برابر ہے۔	مبسوط	
۱۱۷۶	آدمی کے بدن میں دانتوں کے سوا اور کوئی عضو ایسا نہیں ہے کہ اس کا ارش، جان کی دیت سے بڑھ جائے۔	خزانہ مفتین	
۱۱۷۷	حتیٰ کہ اگر دانت اٹھائیں تھے تو (ان کے تلف کرنے) میں چودہ ہزار درہم (بطور ارش) لازم ہوں گے اور اگر (دانت) تیس ہوں تو پندرہ ہزار درہم لازم ہوں گے۔	ظہیر	
۱۱۷۸	اور اگر دانت تیس تھے تو (ان کے تلف کرنے) میں سولہ ہزار درہم بطور دیت لازم ہوں گے اور یہ (مقدار) ایک دیت اور ایک دیت کے تین خمس (یعنی $\frac{3}{5}$) بنتی ہے اور یہ تین سالوں میں ادا ہوگی۔ پچھلے سال میں چھ ہزار چھ سو چھیالیس اور دو تہائی درہم، دوسرے سال میں چھ ہزار تین سو تینتیس اور ایک تہائی درہم اور تیسرے سال میں تین ہزار درہم لازم ہوں گے۔ المنتقی میں اسی تفسیر کے بموجب ذکر کیا گیا ہے۔	محیط	
۱۱۷۹	(ا) جس شخص نے کسی آدمی کا دانت اکھاڑا پھر اس کی جگہ اور دانت اگ آیا تو اس کا تادان ساقط ہو گیا یہ حکم امام ابو حنیفہ کے ہاں ہے اور امام ابو یوسف اور امام محمد کا قول ہے کہ اس پر اس دانت کا پورا تادان لازم ہے۔	جوہر و نیرہ	
	(ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ دوسرا دانت سیاہ اگا تو اس (اکھاڑے گئے) دانت کا ارش حسب حال (واجب) باقی رہے گا۔	محیط	
۵۰	اگر کسی شخص نے دوسرے کا دانت اکھاڑ دیا پھر دانت ولے (مظلوم) نے اس دانت کو اس کی جگہ جمادیا اور اس پر (یعنی اس کے ارد گرد) گوشت اگ آیا تو (اس صورت میں بھی) دانت اکھاڑنے والے شخص پر (اس دانت کا) پورا ارش لازم ہے۔	کافی	
۵۱	(ا) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے دانت کو ضرب لگائی اور وہ ہلنے لگا تو (اس صورت میں) میعاد دی جائے گی پس اگر وہ دانت بزرگ یا سرخ ہو گیا تو اس (مجرم) شخص پر دانت کی دیت پانچ سو (درہم) واجب ہوگی اور اگر وہ دانت سیلا پڑ گیا تو اس کے حکم میں مشائخ کا اختلاف ہے اور صحیح حکم یہ ہے کہ اس پر (ارش میں سے) کچھ واجب نہ ہوگا اور اگر وہ دانت سیاہ پڑ گیا تو اس پر دانت کی دیت واجب ہوگی جبکہ اس دانت میں چبانے کی منفعت ضائع ہوگئی اور اگر (اس میں) چبانے کی منفعت ضائع نہ ہوئی لیکن وہ دانت ان دانتوں میں سے تھا جو دکھائی دیا کرتا ہے اور (ایسا ہو جانے سے) اس کا جمال ضائع ہو گیا تب بھی یوں ہی حکم ہے (یعنی اس دانت کی دیت واجب ہوگی) (ب) اور اگر ان (مذکورہ) دونوں امور میں سے کچھ نہ ہوا تو (اس کے حکم کے متعلق) دو روایتیں ہیں اور صحیح حکم یہ ہے کہ اس میں (ارش میں سے) کوئی شئی واجب نہ ہوگی۔	قاضی خان	

اکثر نے ولے مذکورہ شخص پر اس دانت کا پورا ارش لازم ہوگا اس لئے اس کی رگیں جیسا کہ فقہیں اس طرح مود نہیں کرتیں اور نہ ہیامیں ہے کہ شیخ الاسلام کا قول ہے کہ اگر وہ رگیں منفعت اوجمال میں اپنی پہلی حالت پر عود کر آئیں تو اس پر (ارش میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی جیسا کہ وہ آگ آئیں تو یہی حکم ہے یونہی درختار میں ہے بحرادی (مترجم) ۱۱۷۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۱۷۵ حکم نمبر ۱۱۷۵ مع حاشیہ نیز ۱۱۷۵ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۱۔ حکم نمبر ۲۵ مع حاشیہ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم ۲۴ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۲۵ حکم نمبر ۲۳ اور حکم نمبر ۲۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم)
۲۔ حکم نمبر ۲۷ اور حکم نمبر ۲۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۲۶ زبان میں موجب دیت و غیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۲۸
کا تیسرا حاشیہ، ۲۹، ۳۰، ۳۱ اور اس میں موجب قصاص و غیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵ نیز حکم نمبر ۳۶
۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۳۷ حکم نمبر ۳۸، ۳۹ اور ۴۰ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (متترجم) ۴۱ درختار مع سارا الخناج ۴۲
سے مستفاد ہے کہ حرف یعنی حروف بجا آٹھائیں ہیں۔ اور درختار روح الخناج میں ہے کہ (خناج کے لحاظ سے) زبان سے متعلق حروف سولہ ہیں اور وہ یہ ہیں۔ الاء، الل، اللیم، الدال، الذال، الراء، السین، الشین، الصاد، الضاد، الطاء، الظاء، الام، النون اور الیاء یہ ذیلیع نے کہا ہے اور الجوحرة میں القاف اور کاف
کے اضافہ سے اٹھارہ حروف کا تعلق زبان سے کہا گیا ہے اور لکھا ہے کہ (زبان سے متعلق حروف پندرہ دیت تقسیم کرنے کے قول پر) سولہ حروف ہونے کی صورت

دفعہ و شرح نمبر	آٹھواں باب۔ دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۵۲-۱۱۷۷	اگر وہ مذکورہ صورت میں اس دانت پر ضرب لگانے والے نے یہ کہا کہ وہ دانت اس ضرب کی وجہ سے سیاہ ہوا ہے جو میری ضرب کے بعد اس دانت میں (کسی اور کی طرف سے) نئی ضرب لگی ہے اور مضروب نے ضارب کی اس بات کی تکذیب کی تو مضروب کا قول قسم کے ساتھ قبول ہوگا لیکن اگر ضارب نے اپنے دعویٰ پر گواہی قائم کر دی تو پھر یہ حکم نہیں ہے (یعنی) پھر مضروب کا قول قبول نہ ہوگا) ۱۷	مبسوط	
۵۳	مملوک (یعنی غلام) کا دانت (کسی شخص کے ضرب لگانے سے) جب زرد پڑ گیا تو اس میں امام ابو حنیفہؒ کے ہاں حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا اور آپ کے صاحبینؒ کا قول یہ ہے کہ وہ مضروب خواہ آزاد شخص ہو یا غلام ہو اس کا دانت زرد پڑ جانے کی صورت میں حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا ۱۸	محیط	
۵۴	جب کسی شخص نے کسی آدمی کے دانت کو ضرب لگائی تو اس کی وجہ سے مضروب کا دانت سیاہ پڑ گیا پھر ایک اور شخص آیا اور اس نے (یہ جرم کیا کہ) اس دانت کو اس کی جگہ سے اکیڑ دیا تو پہلے مجرم پر اس دانت کا پورا اُرش لازم ہوگا اور اس دوسرے پر حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا ۱۹	محیط	
۵۵	(صاحب کلام شخص کی پوری) زبان (کاٹ دینے) میں (پوری) دیت لازم ہے	کافی	
۵۶	اس (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم زبان کا بعض حصہ کاٹ دینے کی صورت میں ہے جبکہ وہ کلام کرنے میں مانع ہوئے	کافی	
۵۷	(ا) اور اگر (مذکورہ صورت میں یعنی زبان کا بعض حصہ کاٹ دینے کی صورت میں) وہ مضروب کلام کرنے میں بعض حروف پر قادر ہو تو (اس کے حکم کے متعلق) (۱) بعض کا قول یہ ہے کہ حروف کی تعداد پر (دیت کی) تقسیم ہوگی (۲) بعض کا قول یہ ہے کہ ان حروف کی تعداد پر (دیت کی) تقسیم ہوگی جن (کے متعلق زبان سے ہے) (۳) اور بعض کا قول یہ ہے کہ اگر وہ مضروب اکثر حروف کے ادا کرنے پر قادر ہے تو اس صورت میں حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا اور اگر وہ اکثر حروف کے ادا کرنے سے عاجز ہو تو اس صورت میں کل دیت واجب ہوگی	کافی	
	(ب) (مذکورہ صورت کے متعلق) فقہائے کہا ہے کہ (مذکورہ) پہلا حکم (یعنی ۱۱۷۷) زیادہ صحیح ہے	محیط	
	(ج) (مذکورہ صورت میں) صحیح حکم پہلا (یعنی ۱۱۷۷) ہے ۲۰	محیط مخری	
۵۸	جب اس شخص نے جس پر (مذکورہ) جنایت کی گئی (یعنی جس کی بعض زبان کاٹی گئی) کلام نہ کر سکے گا دعویٰ کیا تو اس کی نفی کے وقت یہ تاک کی جائے کہ اس کا کلام سنا جاتا ہے یا نہیں سنا جاتا ۲۱	محیط	
۵۹	اگر کوئی شخص کی زبان (کاٹ دینے) میں حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا ۲۲	محیط	

میں ہر حرف پر درہم میں سے ۶۲۵ درہم یا دیناروں میں سے ۶۲ دینار اور اٹھارہ حروف ہونے کی صورت میں ہر حرف پر درہم میں سے ۵۵۵ درہم یا دیناروں میں سے ۵۵ دینار لازم ہوتے ہیں۔ نیز بحوالہ المعراج لکھا ہے کہ حلق اور ہونٹوں پر جنایت سے بعض حروف حلقی اور بعض حروف شفوی کا دانہ کر کے تو انہائیں حروف ہجاء میں سے ان کے بقدر دیت میں سے لازم ہونا چاہیے۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از درختار و رسد المختار ج ۵ ص ۵۵ حکم نمبر ۳۶، حکم نمبر ۲۴ اور ۵۵، ۵۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۲۴ اور ۵۵، ۵۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۲۴ اور ۵۵، ۵۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۱۔ حکم نمبر ۲۴ اور ۵۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (متنرم) ۲۔ جبرٹوں کی ہڈی میں موجب دیت و غیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۷ کا تیسرا حاشیہ، اور ۸۲، ۹۳، ۹۴ اور ۱۱۷۷ میں موجب قصاص و غیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۹، ۱۱۷۸، ۱۱۷۷، ۱۱۷۶ نیز حکم نمبر ۱۱۷۵ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (متنرم) ۳۔ ماقتلہاؤں، ان کی انگلیوں، پوروں، ناخن، گٹا اور کلائی کے متعلق موجب دیت و غیر موجب دیت احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۰ کا تیسرا حاشیہ، ۸۱، ۸۲، ۸۳ اور ان میں موجب قصاص و غیر موجب قصاص احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۹، ۱۱۷۸، ۱۱۷۷، ۱۱۷۶، ۱۱۷۵، ۱۱۷۴، ۱۱۷۳، ۱۱۷۲، ۱۱۷۱، ۱۱۷۰، ۱۱۶۹، ۱۱۶۸، ۱۱۶۷، ۱۱۶۶، ۱۱۶۵، ۱۱۶۴، ۱۱۶۳، ۱۱۶۲، ۱۱۶۱، ۱۱۶۰، ۱۱۵۹، ۱۱۵۸، ۱۱۵۷، ۱۱۵۶، ۱۱۵۵، ۱۱۵۴، ۱۱۵۳، ۱۱۵۲، ۱۱۵۱، ۱۱۵۰، ۱۱۴۹، ۱۱۴۸، ۱۱۴۷، ۱۱۴۶، ۱۱۴۵، ۱۱۴۴، ۱۱۴۳، ۱۱۴۲، ۱۱۴۱، ۱۱۴۰، ۱۱۳۹، ۱۱۳۸، ۱۱۳۷، ۱۱۳۶، ۱۱۳۵، ۱۱۳۴، ۱۱۳۳، ۱۱۳۲، ۱۱۳۱، ۱۱۳۰، ۱۱۲۹، ۱۱۲۸، ۱۱۲۷، ۱۱۲۶، ۱۱۲۵، ۱۱۲۴، ۱۱۲۳، ۱۱۲۲، ۱۱۲۱، ۱۱۲۰، ۱۱۱۹، ۱۱۱۸، ۱۱۱۷، ۱۱۱۶، ۱۱۱۵، ۱۱۱۴، ۱۱۱۳، ۱۱۱۲، ۱۱۱۱، ۱۱۱۰، ۱۱۰۹، ۱۱۰۸، ۱۱۰۷، ۱۱۰۶، ۱۱۰۵، ۱۱۰۴، ۱۱۰۳، ۱۱۰۲، ۱۱۰۱، ۱۱۰۰، ۱۰۹۹، ۱۰۹۸، ۱۰۹۷، ۱۰۹۶، ۱۰۹۵، ۱۰۹۴، ۱۰۹۳، ۱۰۹۲، ۱۰۹۱، ۱۰۹۰، ۱۰۸۹، ۱۰۸۸، ۱۰۸۷، ۱۰۸۶، ۱۰۸۵، ۱۰۸۴، ۱۰۸۳، ۱۰۸۲، ۱۰۸۱، ۱۰۸۰، ۱۰۷۹، ۱۰۷۸، ۱۰۷۷، ۱۰۷۶، ۱۰۷۵، ۱۰۷۴، ۱۰۷۳، ۱۰۷۲، ۱۰۷۱، ۱۰۷۰، ۱۰۶۹، ۱۰۶۸، ۱۰۶۷، ۱۰۶۶، ۱۰۶۵، ۱۰۶۴، ۱۰۶۳، ۱۰۶۲، ۱۰۶۱، ۱۰۶۰، ۱۰۵۹، ۱۰۵۸، ۱۰۵۷، ۱۰۵۶، ۱۰۵۵، ۱۰۵۴، ۱۰۵۳، ۱۰۵۲، ۱۰۵۱، ۱۰۵۰، ۱۰۴۹، ۱۰۴۸، ۱۰۴۷، ۱۰۴۶، ۱۰۴۵، ۱۰۴۴، ۱۰۴۳، ۱۰۴۲، ۱۰۴۱، ۱۰۴۰، ۱۰۳۹، ۱۰۳۸، ۱۰۳۷، ۱۰۳۶، ۱۰۳۵، ۱۰۳۴، ۱۰۳۳، ۱۰۳۲، ۱۰۳۱، ۱۰۳۰، ۱۰۲۹، ۱۰۲۸، ۱۰۲۷، ۱۰۲۶، ۱۰۲۵، ۱۰۲۴، ۱۰۲۳، ۱۰۲۲، ۱۰۲۱، ۱۰۲۰، ۱۰۱۹، ۱۰۱۸، ۱۰۱۷، ۱۰۱۶، ۱۰۱۵، ۱۰۱۴، ۱۰۱۳، ۱۰۱۲، ۱۰۱۱، ۱۰۱۰، ۱۰۰۹، ۱۰۰۸، ۱۰۰۷، ۱۰۰۶، ۱۰۰۵، ۱۰۰۴، ۱۰۰۳، ۱۰۰۲، ۱۰۰۱، ۱۰۰۰، ۹۹۹، ۹۹۸، ۹۹۷، ۹۹۶، ۹۹۵، ۹۹۴، ۹۹۳، ۹۹۲، ۹۹۱، ۹۹۰، ۹۸۹، ۹۸۸، ۹۸۷، ۹۸۶، ۹۸۵، ۹۸۴، ۹۸۳، ۹۸۲، ۹۸۱، ۹۸۰، ۹۷۹، ۹۷۸، ۹۷۷، ۹۷۶، ۹۷۵، ۹۷۴، ۹۷۳، ۹۷۲، ۹۷۱، ۹۷۰، ۹۶۹، ۹۶۸، ۹۶۷، ۹۶۶، ۹۶۵، ۹۶۴، ۹۶۳، ۹۶۲، ۹۶۱، ۹۶۰، ۹۵۹، ۹۵۸، ۹۵۷، ۹۵۶، ۹۵۵، ۹۵۴، ۹۵۳، ۹۵۲، ۹۵۱، ۹۵۰، ۹۴۹، ۹۴۸، ۹۴۷، ۹۴۶، ۹۴۵، ۹۴۴، ۹۴۳، ۹۴۲، ۹۴۱، ۹۴۰، ۹۳۹، ۹۳۸، ۹۳۷، ۹۳۶، ۹۳۵، ۹۳۴، ۹۳۳، ۹۳۲، ۹۳۱، ۹۳۰، ۹۲۹، ۹۲۸، ۹۲۷، ۹۲۶، ۹۲۵، ۹۲۴، ۹۲۳، ۹۲۲، ۹۲۱، ۹۲۰، ۹۱۹، ۹۱۸، ۹۱۷، ۹۱۶، ۹۱۵، ۹۱۴، ۹۱۳، ۹۱۲، ۹۱۱، ۹۱۰، ۹۰۹، ۹۰۸، ۹۰۷، ۹۰۶، ۹۰۵، ۹۰۴، ۹۰۳، ۹۰۲، ۹۰۱، ۹۰۰، ۸۹۹، ۸۹۸، ۸۹۷، ۸۹۶، ۸۹۵، ۸۹۴، ۸۹۳، ۸۹۲، ۸۹۱، ۸۹۰، ۸۸۹، ۸۸۸، ۸۸۷، ۸۸۶، ۸۸۵، ۸۸۴، ۸۸۳، ۸۸۲، ۸۸۱، ۸۸۰، ۸۷۹، ۸۷۸، ۸۷۷، ۸۷۶، ۸۷۵، ۸۷۴، ۸۷۳، ۸۷۲، ۸۷۱، ۸۷۰، ۸۶۹، ۸۶۸، ۸۶۷، ۸۶۶، ۸۶۵، ۸۶۴، ۸۶۳، ۸۶۲، ۸۶۱، ۸۶۰، ۸۵۹، ۸۵۸، ۸۵۷، ۸۵۶، ۸۵۵، ۸۵۴، ۸۵۳، ۸۵۲، ۸۵۱، ۸۵۰، ۸۴۹، ۸۴۸، ۸۴۷، ۸۴۶، ۸۴۵، ۸۴۴، ۸۴۳، ۸۴۲، ۸۴۱، ۸۴۰، ۸۳۹، ۸۳۸، ۸۳۷، ۸۳۶، ۸۳۵، ۸۳۴، ۸۳۳، ۸۳۲، ۸۳۱، ۸۳۰، ۸۲۹، ۸۲۸، ۸۲۷، ۸۲۶، ۸۲۵، ۸۲۴، ۸۲۳، ۸۲۲، ۸۲۱، ۸۲۰، ۸۱۹، ۸۱۸، ۸۱۷، ۸۱۶، ۸۱۵، ۸۱۴، ۸۱۳، ۸۱۲، ۸۱۱، ۸۱۰، ۸۰۹، ۸۰۸، ۸۰۷، ۸۰۶، ۸۰۵، ۸۰۴، ۸۰۳، ۸۰۲، ۸۰۱، ۸۰۰، ۷۹۹، ۷۹۸، ۷۹۷، ۷۹۶، ۷۹۵، ۷۹۴، ۷۹۳، ۷۹۲، ۷۹۱، ۷۹۰، ۷۸۹، ۷۸۸، ۷۸۷، ۷۸۶، ۷۸۵، ۷۸۴، ۷۸۳، ۷۸۲، ۷۸۱، ۷۸۰، ۷۷۹، ۷۷۸، ۷۷۷، ۷۷۶، ۷۷۵، ۷۷۴، ۷۷۳، ۷۷۲، ۷۷۱، ۷۷۰، ۷۶۹، ۷۶۸، ۷۶۷، ۷۶۶، ۷۶۵، ۷۶۴، ۷۶۳، ۷۶۲، ۷۶۱، ۷۶۰، ۷۵۹، ۷۵۸، ۷۵۷، ۷۵۶، ۷۵۵، ۷۵۴، ۷۵۳، ۷۵۲، ۷۵

نیز حکم نمبر ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) کہ الطرف - چیز کا کٹرا، جسم کے اطراف، دونوں ہاتھ، دونوں پاؤں اور سر وغیرہ) ماخوذ از المنہج ص ۸۶
حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴ مع حاشیہ نیز ۱۰۶ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ خفتی کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴ عورت کی دیت کے متعلق حکم نمبر ۸۶۷
اور حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۶ حکم نمبر ۲۶ کا ۱۱۴۴ اور حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)
۵۷ جیساکہ البوحرۃ میں ہے اور لکھا ہے کہ اسمیں آدمی کا گرام ہے کیونکہ وہ اسے ہاتھ کی جز ہے البتہ اسمیں نہ منفعت ہے نہ زینت اور اندوات کے متعلق بھی یوں ہی
حکم ہے۔ ماخوذ از البوحرۃ النبیۃ ج ۲ ص ۲۷ اور حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴، ۲۹ اور حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۹ حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴ اور حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴ کا حاشیہ ملاحظہ
ہوں (مترجم) ۵۸ حکم نمبر ۱۱۴۴، ۶۵ اور حکم نمبر ۲۲ کا ۱۱۴۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

حوالہ	الديات	دفعات و شرح نمبر	الباب الثامن في الديات
كذا في غزاة للفتين	وإذا ضرب رجل على يد رجل فثلث اليد فعلية الدية كاملة	٤٠-١١٤٤	
كذا في الذخيرة	وان قطع اصبع رجل من المفصل الاعلى فثل ما بقي من الاصبع او اليد كلها الا قصاص عليه	٤١	
كذا في الذخيرة	في شيء من ذلك وينبغي ان تجب الدية في المفصل الاعلى وفيما بقي حكومة عدل	٤٢	
كذا في الذخيرة	وفي الساعد اذا كسر حكومة عدل	٤٣	
كذا في الذخيرة	وكذا في الزند اذا كسر حكومة عدل	٤٣	
كذا في المبسوط	وفي اليد اذا قطعت من نصف الساعد دية اليد وحكومة عدل فيما بين الكف الى الساعد وان كل الى المرفق كان في الذراع بعد دية اليد حكومة عدل أكثر من ذلك وهذا قول ابي حنيفة	٤٣	
	قال محمد في الجامع رجل قطع يميني رجلين فقطع احدهما ابهام القاطع وقطع اجنبي آخر الاصابع البواقي ثمان المقطوعة يده الذي لم يقطع اصلا قطع الكف ولا اصبع فيها ثم اجتمعوا عند القاضي جميعا فالقاضي يقضي على القاطع اليدين بدية يد واحدة وذلك خمسة آلاف درهم بين صاحبي القصاص اخماسا ويغرم الاجنبي لقاطع اليدين اربعة آلاف درهم وان اجتمع المقطوعة ايديهما على قطع الكف ثم أخذ دية اليد قيمت بينهما اخماسا ثلاثة اخماسها للذي لم يقطع الا ابهام وخمسها للذي قطع الا ابهام وان بدأ الاجنبي فقطع اصبعاً من اصابع القاطع ثم قطع احد صاحبي القصاص بعد ذلك اصبعاً من اصابع قاطع اليدين ثم عاد الاجنبي فقطع اصبع من اصابع القاطع ثم ان الذي لم يقطع شيئاً من اصابع القاطع قطع الكف وعليه الاصبعان فان القاضي يقضي	٤٥	

١- حكم نمبر ٦٢ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ٢- حکم نمبر ٩٤ کا حاشیہ ١١٤٤، ٢٣ ١١٤٨ اور ٦٢ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ٣- الساعد یعنی کلائی، بازو ماخوذ از المنجد ٥٩٢ - ساعد یعنی آدمی کا بازو، ماخوذ از منتهی الارب ١٣٥٨ - حکم نمبر ٢٣ اور ٦٢ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ٤- الزند یعنی ہاتھ کا ٹکڑا - ماخوذ از المنجد - نیز زند کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ١٢١ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو - حکم نمبر ٢٣ اور ٦٢ کا تیسرا حاشیہ

دفعہ نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۴۰-۱۱۷۷	جب کسی شخص نے کسی آدمی کے ہاتھ پر ضرب لگائی جس سے اس کا ہاتھ بیکار ہو گیا تو اسپر پوری دیت لازم ہے۔ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی انگلی کو اوپر کے جوڑے سے کاٹ دیا پس اس کی باقی انگلی یا پورا ہاتھ شل (یعنی بیکار) ہو گیا تو اس صورت میں اسپران میں سے کسی چیز کا قصاص لازم نہ ہو گا اور اس کی انگلی کے اوپر کے جوڑے میں (اس کی) دیت اُدراتی کے لئے حکومت عدل کے مطابق حکم ہونا چاہیے۔	خزانہ مفتین	
۴۲	الساعہ (یعنی آدمی کی کلائی یا بازو) کو جب کسی نے توڑ دیا تو اس میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہو گا۔	ذخیرہ	
۴۳	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح ہی حکم اس صورت میں ہے کہ الزند (یعنی ہاتھ کے گٹا) کو جب کسی نے توڑ دیا تو اس میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہو گا۔	ذخیرہ	
۴۴	جب کسی شخص کا ہاتھ نصف ساعد (یعنی نصف کلائی) سے کاٹا گیا تو اس میں ہاتھ کی دیت اور تھیلی سے کلائی کے لئے حکومت عدل کے مطابق حکم ہو گا اور اگر مذکورہ صورت (ہاتھ) کہنی تک کاٹنے کی تھی تو اس ہاتھ کی دیت کے بعد ذراع (یعنی بازو) کے لئے حکومت عدل (کی مقدار) اس سے (یعنی پہلی صورت سے) زیادہ ہو گی یہ حکم امام ابو- کا قول ہے۔	ذخیرہ	
۴۵	امام محمد نے الجراح میں کہلے کہ (و) کسی شخص نے دو آدمیوں کے دائیں ہاتھ کاٹ دئے پھر ان دونوں (مظلوموں) میں سے ایک نے قاطع (یعنی ہاتھ کاٹنے والے) شخص کا انگوٹھا کاٹ دیا اور ایک اجنبی (یعنی ایک اور) شخص نے قاطع کی باقی چار انگلیاں کاٹ دیں پھر (ان دونوں مظلوموں میں سے) وہ آدمی جس کا ہاتھ کاٹا گیا تھا اور اس نے کچھ نہ کاٹا تھا اس نے اس قاطع کی بغیر انگلیوں والی ہتھیلی کاٹ دی پھر وہ سب قاضی (یعنی حاکم مجاز) کے ہاں اکٹھے آئے تو قاضی دونوں ہاتھ کاٹنے والے قاطع پر ایک ہاتھ کی (ایک) دیت کا حکم دے گا اور وہ پانچ ہزار درہم ہیں جو دونوں صاحب قصاص (یعنی ان دونوں مظلوموں) میں پانچ حصے ہو کر تقسیم ہو گی اور وہ اجنبی شخص، دونوں ہاتھ کاٹنے والے اس قاطع شخص کو چار ہزار کا تاوان دے گا۔ (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ دونوں (مظلوم) جتنے ہاتھ کاٹے گئے تھے ان دونوں نے اکٹھے اس قاطع (یعنی ایک ہاتھ کاٹنے والے) کی (بغیر انگلیوں کی) ہتھیلی کاٹی پھر ہاتھ کی دیت لی تو وہ دیت ان دونوں (مظلوموں) کے مابین پانچ حصے ہو کر تقسیم ہو گی تین خمس (یعنی ۳/۵) اس مظلوم کے لئے ہوں گے جو نے قاطع کا انگوٹھا نہیں کاٹا تھا اور دو خمس (یعنی ۲/۵) اس مظلوم کے لئے ہوں گے جس نے قاطع کا انگوٹھا کاٹا تھا (ج) اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس اجنبی شخص نے پہل کی اور اس قاطع (یعنی دونوں ہاتھ کاٹنے والے) کی انگلیوں میں سے ایک انگلی کاٹ دی پھر دونوں صاحب قصاص (یعنی ان دونوں مظلوموں) میں سے ایک نے دونوں ہاتھ کاٹنے والے قاطع کی انگلیوں میں سے کوئی ایک انگلی کاٹ دی پھر اس اجنبی شخص نے دوبارہ اس قاطع کی انگلیوں میں سے کوئی انگلی کاٹ دی پھر (ان دونوں مظلوموں میں سے) جس مظلوم نے قاطع کی انگلیوں میں سے کچھ نہ کاٹا تھا اس نے قاطع کی ہتھیلی کاٹ دی اور اس پر (باقیمانہ) دو انگلیاں تھیں تو (اس صورت میں)		

دفعہ و متن نمبر	الباب الثامن فی الدیات	الديات	حوالہ
۱۱۷۷-	على القاطع بديّة واحدة سبعة عشر اربعة اوتار الذي قطع الكف وثلاثة اربعة اوتار الذي قطع الاصبع فان اجتمع صاحب القصاص على قطع الكف مع الاصبعين فالدية المأخوذة تقسم بينهما اثمانية وثلاثة اثمانها لقاطع الاصبع وللآخر خمسة اثمانها	کذا فی المحيط	
۷۶	وفي الاثملة حكومة عدل	کذا فی خزائن المفتين	
۷۷	والظفر اذا نبت كما كان لا شيء فيه كما في غيره وان لم ينبت ففيه حكومة عدل وان نبت على عيب فحكومة دون الاول	کذا فی خزائن المفتين	
۷۸	وفي الرجلين مال الدية في الخطأ وفي احدهما نصف الدية	کذا فی المحيط	
۷۹	وفي يد الصغير وسرجه حكومة اذا لم يمش ولم يقعد ولم يحركهما اما اذا كان يحركهما ففيهما دية كاملة	کذا فی السراج الوهاج	
۸۰	وفي قطع الرجل العرجاء حكومة عدل	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	
۸۱	واذا قطع الرجل خطأ من نصف الساق تجب دية لاجل القدم وحكومة العدل فيما وراء القدم	کذا فی الذخيرة	
۸۲	وان كسر فخذه وبرأت واستقامت فلا شيء عليه في قول ابي حنيفة وعليه في قول ابي يوسف حكومة عدل وذكر ابو سليمان عن محمد في كتاب الحج قال البعيفة من كسر عظم من انسان يد او سرجا او غير ذلك وبرأ وعاد كهيئته فليس فيه عقل فان كان نقص او عثم فخذه من عقله بحساب ما نقص عثما	کذا فی المحيط	

۱- حکم نمبر ۶۵ اور ۶۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- حکم نمبر ۲۳ اور ۶۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳- حکم نمبر ۲۲، ۲۹، ۳۰ اور ۱۱۷۷ مع حواشی، ۲۳ اور حکم نمبر ۶۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- حکم نمبر ۶۲ اور ۱۱۷۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- العرجاء یعنی لنگڑا (پاؤں) ماخوذ از المنجد ۶- حکم نمبر ۲۳ اور ۶۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷- حکم نمبر ۶۲ اور ۱۱۷۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸- ران، پسی، پھلی، پستان، سینہ، پٹیٹھ اور پیٹ میں موجب دیت و غیر موجب دیت احکام کے

دفعہ و شمار	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۷	قاضی اس قاطع (یعنی دو ہاتھ کاٹنے والے اس قاطع) پر (ایک ہاتھ کی) ایک دیت کا حکم دے گا اس دیت میں سے ایک چوتھائی (پہلے دونوں مظلوموں میں سے) اس کے لئے ہوگی جس نے (قاطع کی) ہتھیلی کاٹی اور تین چوتھائی (ان دونوں میں سے) اس کے لئے ہوگا جس نے (قاطع کی) انگلی کاٹی (د) اور اگر (اس مذکورہ صورت میں) ان دونوں صاحب قصاص نے (یعنی وہ دونوں مظلوم جن کے ہاتھ کاٹے گئے تھے انہوں نے) اکٹھے اس قاطع (یعنی ان کے ہاتھ کاٹنے والے) کی ہتھیلی (باقیمانہ) دونوں انگلیوں سمیت کاٹ دی تو (ان کے ہاتھ کاٹنے والے اس قاطع سے) حاصل کردہ دیت آٹھ حصے ہو کر تقسیم ہوگی اس میں سے تین ثمن (یعنی ۳) اس کے لئے ہوگی جس نے (اس کا ہاتھ کاٹنے والے قاطع کی) انگلی کاٹی تھی اور پانچ ثمن (یعنی ۵) اس دوسرے کے لئے ہوگی (جس نے اس کا ہاتھ کاٹنے والے کی باقیماندہ دو انگلیوں سمیت ہتھیلی کاٹی تھی) ۱	مھیٹ خزانہ مفتین	
۷۶	املہ (یعنی انگلی کا سنا) یعنی پورا کے کاٹنے میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا ۲		
۷۷	ناخن (تلف کرنے میں) جب وہ ایسا آگ آیا جیسا کہ تھا تو اس میں (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں جیسا غیر ناخن (کے زخم) میں یہی حکم ہے اور اگر وہ ناخن عیب دار آگاتو اس میں حکومت عدل (کی مقلد) پہلی صورت سے کم لازم ہوگی ۳	خزانہ مفتین	
۷۸	دو پاؤں خطا (کاٹ دینے) کی صورت میں پوری دیت لازم ہے اور ان میں سے ایک میں نصف دیت لازم ہے ۴	مھیٹ	
۷۹	ایسے چھوٹے بچے کے ہاتھ اور پاؤں (کاٹ دینے) میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا جبکہ وہ چھوٹا بچہ نہ چل سکتا ہو نہ بیٹھ سکتا ہو اور نہ ہاتھ پاؤں کو حرکت دے سکتا ہو اور اگر وہ چھوٹا بچہ ہاتھ پاؤں کو حرکت دے سکتا ہو تو اس کے ہاتھ اور پاؤں میں پوری دیت لازم ہوگی ۵	سراج دہاج قاضی خان	
۸۰	ایسا پاؤں جو العرجاء (یعنی لنگراں) ہو اس کے کاٹ دینے میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا ۶		
۸۱	جب کسی شخص نے کسی آدمی کا پاؤں خطا نصف پنڈل سے کاٹ دیا تو اس میں قدم کی وجہ سے دیت اور قدم کے علاوہ کی وجہ سے حکومت عدل کے مطابق حکم واجب ہوگا ۷	ذخیرہ	
۸۲	(ا) اگر کسی شخص نے کسی آدمی کا ران توڑ دیا اور پھر وہ ٹھیک ہو گیا اور سیدھا رہا تو امام ابو حنیفہؒ کے قول کے بموجب اس میں (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے اور امام ابو یوسفؒ کے قول میں اس پر حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا (ب) ابو سلیمانؒ نے امام محمدؒ سے کتاب الحج میں ذکر کیا ہے کہ امام ابو حنیفہؒ کا قول ہے کہ جس شخص نے کسی آدمی کی ہڈی توڑ دی ہاتھ کی ہو یا پاؤں کی یا اس کے علاوہ ہو اور وہ ٹھیک ہو گئی اور دوبارہ ایسی ہی ہو گئی جیسا کہ پہلے تھی تو اس میں (قصاص و دیت نہیں ہے) اور اگر اس میں نقص آگیا یا کچی آگئی تو اس میں اس کچی کے نقصان کے حساب سے تاوان لازم ہے	مھیٹ	
متعلق حکم نمبر ۱۱۷۷ کا تیسرا حاشیہ، ۸۲ تا ۹۵، ۱۰۶، ۱۱۲، ۱۱۳، ۳۰۶، ۳۹۱، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳،			

دفعات ونمبر	الباب الثامن في الديات	الديات	حواله
٨٣-١١٤٤	وفي الضلع حكومة عدل	كذا في الذخيرة	
٨٣	وفي الترقوة حكومة	كذا في الذخيرة	
٨٥	وفي شدي الرجل حكومة وفي حلمتيه حكومة دون الاولى	كذا في الظهيرية	
٨٦	وفي احدى شدي الرجل نصف ذلك	كذا في المحيط	
٨٤	وفي شدي المرأة الدية	كذا في الظهيرية	
٨٨	وكذا في حلمتي شديهما وحدثهما	كذا في الظهيرية	
٨٩	وفي احداهما نصف الدية	كذا في الظهيرية	
٩٠	ولم يوجد في الكتب الظاهرة وجوب القصاص في شدي المرأة اذا قطعتا عمدا والصغيرة والكبيرة في ذلك سواء	كذا في الظهيرية	
٩١	وفي شدي الخنثى عند ابني حنيفة ما في شدي المرأة وعندهما نصف ما في شدي الرجل ونصف ما في شدي المرأة	كذا في السراج الوهاج	
٩٢	وان ضرب على الظهر نفقات منفعة الجماع او ماله احد ب تجب دية النفس	كذا في فتاوى قاضيان	
٩٣	واذا لم يجد به ولم يمنع عن الجماع فان بقي للجراحة اشرفيه حكومة عدل	كذا في المحيط	
٩٤	وان لم يكن فيه اشرا لضرب فلا شيء وقالوا اجرة الطيب	كذا في خزائن المفتين	
٩٥	وصدر المرأة اذا كسر وانقطع الماء ففيه الدية	كذا في الذخيرة	
٩٦	وفي الذكر كمال الدية	كذا في الذخيرة	
٩٤	وفي ذكر الخصي حكومة عدل عندنا سواء كان يتحرك او لا يتحرك ويقدر الخصي على الجماع او لا يقدر	كذا في الذخيرة	
٩٨	وهو الحكم في ذكر العنين	كذا في الذخيرة	

۱۔ حکم نمبر ۲۳ اور ۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ الترقوة یعنی ہنسل۔ ماخوذ از المنہر ۱۳۵ الترقوة چنبر گردن۔ ماخوذ از مفتہی الارب
۴۔ اور چنبر یعنی حلقہ گردن کی ہنسل۔ ماخوذ از کریم اللغات ۴۴۔ حکم نمبر ۲۴ اور ۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۸۶، ۲۴ اور ۱۱۴۸
۵۔ حکم نمبر ۸۵، ۲۴ اور ۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۹۰ تا ۸۴ اور ۸۲ کا حاشیہ ملاحظہ
ہوں (مترجم) ۶۔ جیسا کہ درختار و مرغ المختار میں ہے اور لکھا ہے کہ اس سے دودھ پلانے کی منفعت جاتی رہتی ہے۔ مفہوم ماخوذ از درختار و مرغ المختار ۵
۷۔ حکم نمبر ۹۰ تا ۸۴ اور ۸۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۔ حکم نمبر ۹۰ تا ۸۴ اور ۸۲

دفعہ و متن نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۸۳-۱۱۷۷	پسلی (تورنے) میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا۔	ذخیرہ	
۸۴	التوقوۃ میں (یعنی ہنسل تورنے میں) حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا۔	ذخیرہ	
۸۵	مرد کے (دونوں) پستان (کاٹنے) میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا اور مرد کے پستانوں کے دونوں سروں (کے کاٹنے) میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا جو (مقدار میں) پہلی (صورت کے حکم) سے کم ہوگا۔	ظہیرہ	
۸۶	مرد کے ایک پستان (کاٹنے) میں اس سے (یعنی مرد کے دونوں پستان کاٹنے میں حکومت عدل سے) نصف کا حکم ہوگا۔	محیط	
۸۷	عورت کے (دونوں) پستان (کاٹنے) میں دیت ہے۔	ظہیرہ	
۸۸	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح عورت کے پستانوں کے صرف دونوں سروں (کے کاٹنے) میں یہی حکم ہے (یعنی دیت لازم)۔	ظہیرہ	
۸۹	اور ان (مذکورہ یعنی عورت کے پستانوں کے سروں) میں سے ایک میں نصف دیت لازم ہے۔	ظہیرہ	
۹۰	جب عورت کے دونوں پستان عمدہ کاٹے گئے تو ان میں قصاص واجب ہونے کے متعلق ظاہر روایت میں حکم نہیں پایا گیا اور اس میں صغیرہ اور کبیرہ (یعنی نابالغہ اور بالغہ) کا حکم برابر ہے۔	ظہیرہ	
۹۱	خفشی (یعنی بیچڑ) کے پستان کاٹنے میں امام ابو حنیفہ کے ہاں وہی حکم ہے جو عورت کا پستان کاٹنے میں حکم ہے اور صلحین کے ہاں اس میں مرد کے پستان کی صورت میں لازم شدہ کا نصف اور عورت کے پستان کی صورت میں لازم شدہ کا نصف لازم ہے۔	سراج و تاج	
۹۲	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی پیٹھ پر ضرب لگائی تو (اس کی وجہ سے اس سے) جماع کی منفعت جاتی رہی یا وہ کبڑا ہو گیا تو اس میں جان کی دیت واجب ہوگی۔	قاضیخان	
۹۳	اگر (مذکورہ صورت میں) اس ضرب نے اسے کبڑا نہ کیا اور نہ اسے جماع کے لئے مانع ہوئی تو اگر زخم کا اثر باقی رہا تو اس میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا۔	محیط	
۹۴	اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس مضروب میں اس ضرب کا اثر باقی نہ رہا تو اس میں (قصاص و دیت میں سے) کچھ لازم نہ ہوگا اور صاحبین کا قول ہے کہ (اس پر) طبیب کی اجرت لازم ہوگی۔	خزانہ مفتاح	
۹۵	اگر کسی شخص نے عورت کا سینہ توڑ دیا اور اس سے (مٹی کا) پانی بند ہو گیا تو اس میں دیت لازم ہے۔	ذخیرہ	
۹۶	ذکر (یعنی مرد کا آلت ناسل کاٹنے) میں پوری دیت لازم ہے۔	ذخیرہ	
۹۷	خصی آدمی کے ذکر میں (یعنی کاٹ دینے میں) ہمارے ہاں حکومت العدل لازم ہوگی خواہ اس خصی آدمی کا ذکر حرکت کرتا تھا یا نہ اور خواہ وہ جماع پر قادر تھا یا نہ (حکم برابر ہے)۔	ذخیرہ	
۹۸	یہی (مذکورہ) حکم عنین (یعنی نامرد) کے ذکر (کاٹ دینے) میں ہے (یعنی اس میں حکومت العدل لازم ہے)۔	ذخیرہ	

کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۷۷ کا ۸۳ اور ۱۱۷۸ کا ۸۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۷۹ کا ۸۵ اور ۱۱۸۰ کا ۸۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۸۱ کا ۸۷ اور ۱۱۸۲ کا ۸۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۸۳ کا ۸۹ اور ۱۱۸۴ کا ۹۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۸۵ کا ۹۱ اور ۱۱۸۶ کا ۹۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۸۷ کا ۹۳ اور ۱۱۸۸ کا ۹۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۸۹ کا ۹۵ اور ۱۱۹۰ کا ۹۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۹۱ کا ۹۷ اور ۱۱۹۲ کا ۹۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۹۳ کا ۹۹ اور ۱۱۹۴ کا ۱۰۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۹۵ کا ۱۰۱ اور ۱۱۹۶ کا ۱۰۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۹۷ کا ۱۰۳ اور ۱۱۹۸ کا ۱۰۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۹۹ کا ۱۰۵ اور ۱۲۰۰ کا ۱۰۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۰۱ کا ۱۰۷ اور ۱۲۰۲ کا ۱۰۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۰۳ کا ۱۰۹ اور ۱۲۰۴ کا ۱۱۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۰۵ کا ۱۱۱ اور ۱۲۰۶ کا ۱۱۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۰۷ کا ۱۱۳ اور ۱۲۰۸ کا ۱۱۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۰۹ کا ۱۱۵ اور ۱۲۱۰ کا ۱۱۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۱۱ کا ۱۱۷ اور ۱۲۱۲ کا ۱۱۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۱۳ کا ۱۱۹ اور ۱۲۱۴ کا ۱۲۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۱۵ کا ۱۲۱ اور ۱۲۱۶ کا ۱۲۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۱۷ کا ۱۲۳ اور ۱۲۱۸ کا ۱۲۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۱۹ کا ۱۲۵ اور ۱۲۲۰ کا ۱۲۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۲۱ کا ۱۲۷ اور ۱۲۲۲ کا ۱۲۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۲۳ کا ۱۲۹ اور ۱۲۲۴ کا ۱۳۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۲۵ کا ۱۳۱ اور ۱۲۲۶ کا ۱۳۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۲۷ کا ۱۳۳ اور ۱۲۲۸ کا ۱۳۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۲۹ کا ۱۳۵ اور ۱۲۳۰ کا ۱۳۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۳۱ کا ۱۳۷ اور ۱۲۳۲ کا ۱۳۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۳۳ کا ۱۳۹ اور ۱۲۳۴ کا ۱۴۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۳۵ کا ۱۴۱ اور ۱۲۳۶ کا ۱۴۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۳۷ کا ۱۴۳ اور ۱۲۳۸ کا ۱۴۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۳۹ کا ۱۴۵ اور ۱۲۴۰ کا ۱۴۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۴۱ کا ۱۴۷ اور ۱۲۴۲ کا ۱۴۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۴۳ کا ۱۴۹ اور ۱۲۴۴ کا ۱۵۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۴۵ کا ۱۵۱ اور ۱۲۴۶ کا ۱۵۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۴۷ کا ۱۵۳ اور ۱۲۴۸ کا ۱۵۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۴۹ کا ۱۵۵ اور ۱۲۵۰ کا ۱۵۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۵۱ کا ۱۵۷ اور ۱۲۵۲ کا ۱۵۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۵۳ کا ۱۵۹ اور ۱۲۵۴ کا ۱۶۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۵۵ کا ۱۶۱ اور ۱۲۵۶ کا ۱۶۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۵۷ کا ۱۶۳ اور ۱۲۵۸ کا ۱۶۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۵۹ کا ۱۶۵ اور ۱۲۶۰ کا ۱۶۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۶۱ کا ۱۶۷ اور ۱۲۶۲ کا ۱۶۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۶۳ کا ۱۶۹ اور ۱۲۶۴ کا ۱۷۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۶۵ کا ۱۷۱ اور ۱۲۶۶ کا ۱۷۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۶۷ کا ۱۷۳ اور ۱۲۶۸ کا ۱۷۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۶۹ کا ۱۷۵ اور ۱۲۷۰ کا ۱۷۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۷۱ کا ۱۷۷ اور ۱۲۷۲ کا ۱۷۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۷۳ کا ۱۷۹ اور ۱۲۷۴ کا ۱۸۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۷۵ کا ۱۸۱ اور ۱۲۷۶ کا ۱۸۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۷۷ کا ۱۸۳ اور ۱۲۷۸ کا ۱۸۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۷۹ کا ۱۸۵ اور ۱۲۸۰ کا ۱۸۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۸۱ کا ۱۸۷ اور ۱۲۸۲ کا ۱۸۸ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۸۳ کا ۱۸۹ اور ۱۲۸۴ کا ۱۹۰ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۸۵ کا ۱۹۱ اور ۱۲۸۶ کا ۱۹۲ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲۸۷ کا

الديات	الديات	الديات الثامن في الديات	الديات
كذا في الذخيرة	كذا في الذخيرة	كذا في الذخيرة	كذا في الذخيرة
كذا في الظهيرية	كذا في الظهيرية	كذا في الظهيرية	كذا في الظهيرية
كذا في المحيط	كذا في المحيط	كذا في المحيط	كذا في المحيط
كذا في الذخيرة	كذا في الذخيرة	كذا في الذخيرة	كذا في الذخيرة
كذا في خزانة المفتين	كذا في خزانة المفتين	كذا في خزانة المفتين	كذا في خزانة المفتين
كذا في المحيط	كذا في المحيط	كذا في المحيط	كذا في المحيط
كذا في الخلاصة	كذا في الخلاصة	كذا في الخلاصة	كذا في الخلاصة
كذا في فتاوى قاضيخان	كذا في فتاوى قاضيخان	كذا في فتاوى قاضيخان	كذا في فتاوى قاضيخان
كذا في فتاوى قاضيخان	كذا في فتاوى قاضيخان	كذا في فتاوى قاضيخان	كذا في فتاوى قاضيخان
كذا في الخلاصة	كذا في الخلاصة	كذا في الخلاصة	كذا في الخلاصة
كذا في خزانة المفتين	كذا في خزانة المفتين	كذا في خزانة المفتين	كذا في خزانة المفتين

۱۔ حکم نمبر ۲۲/۱۱۷۸ اور ۹۶/۱۱۷۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (متزجم) ۳۔ حکم نمبر ۹۶/۱۱۷۷ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (متزجم) ۳۔ حکم نمبر ۲۲/۱۱۷۸ اور ۹۶/۱۱۷۷ ملاحظہ ہوں (متزجم) ۴۔ حکم نمبر ۹۶/۱۱۷۷ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (متزجم) ۵۔ حکم نمبر ۳۰/۱۱۷۸، ۹۶/۱۱۷۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متزجم) ۶۔ حکم نمبر ۹۶/۱۱۷۷ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (متزجم) ۷۔ درختار میں ہے کہ دونوں سرین جب جڑ سے کاٹے تو ان میں دیت لازم ہے اور جڑ سے نہ کاٹے تو حکومت عدل کے مطابق

حکم ہو گا۔ مفہوم ماخوذ از درختار مع سد المحتاج ۵۹۔ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ اور $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۸ حکم نمبر $\frac{82}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)
۵۹ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۰ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۱ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۲ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)
نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

حکم ہو گا۔ مفہوم ماخوذ از درختار مع سد المحتاج ۵۹۔ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ اور $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۸ حکم نمبر $\frac{82}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)
۵۹ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۰ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۱ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۲ حکم نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)
نمبر $\frac{94}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

حوالہ	الديات	الباب الثامن في الديات	تت وفتاویٰ شق نمبر
کذا فی المحيط فی المتفرقات	واذا ضربت امرأة فصار مستحاضة ينتظر حولاً فان برئت والا بقضى بالدية		۱۱۱-۱۱۷
کذا فی المحيط فی المتفرقات	وفي مسألة سلس البول يجب ان ينتظر حولاً ايضاً بخلاف مسألة الطعن في البطن		۱۱۲
کذا فی فتاویٰ قاضخان	وان افضى امرأة فلا تسمك البول ففيها الدية وان كانت تسمك فهي جائفة يجب فيها ثلث الدية		۱۱۳
کذا فی الخلاصة	سرجل جامع صغيرة لا يجمع مثلها فماتت ان كانت اجنبية تجب الدية على العاقلة وان كانت منكوحته فالدية على العاقلة والمهر على الزوج		۱۱۴
کذا فی الذخيرة	عن ابن رستم عن محمد سرجل جامع امرأته ومثلها يجمع فماتت من ذلك فلا شيء عليه وقال ابو يوسف اذا جامع امرأته فذهبت منها عين او افضاها او ماتت فهو صائم قال محمد يضمن في هذا كله الا الافضاء والقتل من الجماع قال وهو قول ابو حنيفة ومهما حكاها هشام عن محمد انه قال ايضاً وهو قول ابو يوسف		۱۱۵
کذا فی الظهيرية	عن الفقيه ابو نصر الدبوسي اذا دفع اجنبية فسقطت وذهبت عذرتها فعلى الدافع مهر مثلها والتعزير عن ابو حنيفة ان عليه الصداق في ماله		۱۱۶
کذا فی المحيط	ولو دفع امرأته ولم يدخل بها فذهبت عذرتها ثم طلقها فعليه نصف المهر		۱۱۷
کذا فی المحيط	ولو دفع امرأة الغير وذهبت عذرتها ثم تزوجها ودخل بها وجب لها مهران		۱۱۸

۱۔ متعلق حکم نمبر ۸۰ نیز حکم نمبر ۹۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۔ حکم نمبر ۸۲، ۹۶ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)
 ۳۔ حکم نمبر ۸۲، ۳۰، ۲۹، ۶۱ مع حواشی، ۸۵ اور ۹۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۹۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)
 ۵۔ حکم نمبر ۸۵ اور ۹۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۔ حکم نمبر ۹۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۔ حکم نمبر ۹۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)
 ۸۔ حکم نمبر ۹۶ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۔ دیت کی مزید جزئیات کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷

دفعہ و متن نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	دیتوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷-۱۱۷	جب کسی عورت کو ضرب لگائی گئی تو (اس سے) وہ مستحاضہ ہوگئی تو ایک سال تک انتظار کیا جائے گا پس اگر وہ ٹھیک ہوگئی تو فہما درند اس ضرب لگانے والے پر دیت کا حکم دیا جائے گا ۱۷	محیط	
۱۱۲	جس (مذکورہ) صورت میں (کسی ضرب کی وجہ سے مضروب) پیشاب نہیں روک سکتا اس میں بھی (اس کے ٹھیک ہونے کے لئے) ایک سال کا انتظار کرنا واجب ہوگا لیکن پیٹ میں نیزہ مارنے کی (مذکورہ) صورت میں یہ حکم نہیں ہے ۱۸	محیط	
۱۱۳	کسی شخص نے کسی عورت کو افضاء کر دیا (یعنی اس کے پیشاب اور پاخانہ کا راستہ ایک کر دیا) (اس سے) وہ پیشاب نہیں روک سکتی تو یہ جائفہ (زخم) قرار پائے گا اس میں تہائی دیت واجب ہوگی ۱۹	قاضیخان	
۱۱۴	کسی آدمی نے ایسی چھوٹی (یعنی نابالغہ) لڑکی سے جماع کیا کہ اس جیسی سے جماع نہیں کیا جاتا اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) دو اگر وہ اجنبیہ تھی (یعنی اس کی منکوحہ نہ تھی) تو اس (زانی) کی ماقبلہ پر دیت واجب ہوگی (دب) اور اگر وہ اس کی منکوحہ تھی تو اس مجرم کی عاقلہ پر دیت اور خاوند پر مہر لازم ہوگا ۲۰	خلاصہ	
۱۱۵	ابن رستم نے امام محمد سے روایت کیا کہ کسی آدمی نے اپنی بیوی سے جماع کیا اور اس جیسی سے جماع کیا جاسکتا ہے تو اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس خاوند پر دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے اور امام ابو یوسف کا قول ہے کہ جب کسی آدمی نے اپنی بیوی سے جماع کیا اور اس سے اس کی آنکھ (کی بینائی) جاتی رہی یا اسے افضاء کر دیا (یعنی اس کے پیشاب پاخانہ کا راستہ ایک کر دیا) یا اس کی موت واقع ہوگئی تو وہ ضامن ہوگا۔ امام محمد کا قول ہے کہ وہ ان (مذکورہ) سب صورتوں میں ضامن ہوگا لیکن افضاء میں اور جماع سے موت واقع ہونے کی صورت میں یہ حکم نہیں ہے آپ نے کہا کہ یہ امام ابو حنفیہ کا قول ہے اور ہشام نے جو امام محمد سے روایت کیا ہے اس میں ہے کہ آپ نے یہ بھی کہا ہے کہ امام ابو یوسف کا قول بھی یہی ہے ۲۱	ذخیرہ	
۱۱۶	فقیر ابو نصر الدبوسی سے مردي ہے کہ جب کسی شخص نے کسی اجنبیہ کو دھکا دیا پس وہ گر پڑی اور (اس سے) اس کی بکارت جاتی رہی تو دھکا دینے والے پر اس عورت کا مہر مثل اور تعزیری سزا لازم ہے اور ابو حنفیہ کا قول ہے کہ اس پر اس کے مال میں سے مہر لازم ہوگا ۲۲	ظہیریہ	
۱۱۷	اگر کسی شخص نے اپنی بیوی کو دھکا دیا اور اس نے (ابھی) اس سے دخول نہ کیا تھا تو (اس دھکا کی وجہ سے) اس کی بکارت جاتی رہی پھر اس نے اسے طلاق دے دی تو اس خاوند پر نصف مہر لازم ہے ۲۳	محیط	
۱۱۸	اگر کسی شخص نے غیر کی بیوی کو دھکا دیا اور اس سے اس کی بکارت جاتی رہی پھر دھکا دینے والے نے اس سے نکاح کیا اور دخول کیا تو (اس پر) اس عورت کے لئے دو مہر لازم ہوں گے ۲۴	محیط	

دفعات و شرح نمبر	الباب الثامن في الديات	فصل ، في الشجاج	حوالہ
		فصل في الشجاج	
		دفعات ۱۱۷ تا ۱۱۷ عنوان ۱۱۷ تعداد شق ۳۹	
۱۱۷۸ -	الشجاج	تعداد شق ۳۹	
۱	موضع الشجة الرأس والوجه الى الذقن وتحت الذقن ليس موضع الشجة	کذا فی خزائن المفتین	
۲	والبحیان من الوجه عندنا	هكذا فی الهدایة	
۳	(الشجاج عشرة) الحارصة وهي التي تحرم الجلد ای تحذ شه ولا تخرج الدم	کذا فی الهدایة	
۴	والدامعة وهي التي تظهر الدم ولا تسيله كالدمع في العين	کذا فی الهدایة	
۵	والدامعة وهي التي تسيل الدم	کذا فی الهدایة	
۶	والباضعة وهي التي تبضع الجلد ای تقطعه	کذا فی الهدایة	
۷	والمتلاحمة وهي التي تأخذ في اللحم	کذا فی الهدایة	
۸	والسمحاق وهي التي تصل الى السمحاق وهي جلد رقيقة بين اللحم وعظم الرأس	کذا فی الهدایة	
۹	والموضحة وهي التي توضع العظم ای تلبينه	کذا فی الهدایة	
۱۰	والهاشمة وهي التي تكسر العظم	کذا فی الهدایة	
۱۱	والمنقلة وهي التي تنقل العظم بعد الكسر ای تحوله	کذا فی الهدایة	
۱۲	والآمة وهي التي تصل الى ام الرأس وهو الذی فیہ الدماغ	کذا فی الهدایة	
۱۳	ثم الجائفة التي تخرق الجلد وتصل الى الدماغ ولم يذكروا محمد لان الانسان لا يعيش منها	کذا فی محیط السرخی	
۱۴	ولا قصاص في غير الموضحة وهذا رواية الحسن عن ابي حنيفة وفي ظاهر الرواية		
	يجب القصاص فيما دون الموضحة ذكره محمد في الاصل وهو الاصح	کذا فی التبيين	

دفعات و نمبر	آکھواں باب، دیتوں کے احکام	فصل، سر (وغیرہ) میں زخموں کے احکام کا بیان	حوالہ
		فصل، سر (وغیرہ) میں زخموں کے احکام	
		دفعات ۱۱۷۵ تا ۱۱۷۸ عنوان ۱۱۷۵ تعدا دشتی ۳۹	
۱۱۷۸ -	سر (وغیرہ) میں زخموں کی قسمیں اور احکام	اور اسمیں ۳۹ شقیں ہیں	
۱	شجر زخم کی جگہ، سر اور چہرہ ٹھوڑی تک ہے اور ٹھوڑی سے نیچے (کی جگہ) شجر زخم کی جگہ نہیں ہے	خزانہ مفتین	
۲	دونوں جبڑے ہمارے ہاں چہرے میں داخل ہیں	ہدایہ	
۳	شجر زخموں کی تعداد دس ہے ۱۔ التحارصۃ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جو جلد کو حوص کرے یعنی جلد کو چیل دے	ہدایہ	
۴	اور (اسمیں) خون نہ نکلے	ہدایہ	
۵	الدماعہ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جس میں خون ظاہر ہو جائے اور اس سے بچے نہیں جیسا کہ آنکھ میں آنسو ڈبڈباتے ہیں	ہدایہ	
۶	الدامیہ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جس میں خون بہہ نکلے	ہدایہ	
۷	الباضعہ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جو جلد کو بفع کر دے یعنی اسے کاٹ دے	ہدایہ	
۸	المتلاحمہ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جو گوشت میں پہنچ جائے	ہدایہ	
۹	السمحاق، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جو سمحاق تک پہنچ جائے اور سمحاق ایسی باریک جھلی ہے جو کہ گوشت اور ہڈی کے مابین ہوتی ہے	ہدایہ	
۱۰	الموضحہ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جو ہڈی کو واضح کر دے یعنی (ہڈی اور گوشت میں) ملاپ ختم کر دے	ہدایہ	
۱۱	الهاشمہ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جو ہڈی کو توڑ دے	ہدایہ	
۱۲	المنقلہ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جو ہڈی کو توڑنے کے بعد دوسری طرف منتقل کر دے یعنی اسے (اپنی) جگہ سے دوسری جگہ کر دے	ہدایہ	
۱۳	الامشہ، اور وہ ایسا شجر زخم ہے جو ام الرأس تک پہنچ جائے اور ام الرأس وہ جھلی ہے جس میں دماغ ہوتا ہے	ہدایہ	
۱۴	بہر الجائذ، وہ شجر زخم جو اس جلد کو پھاڑ کر دماغ تک جا پہنچے اور (اسے) امام محمد نے ذکر نہیں کیا اس لئے کہ انسان ایسے زخم سے (بالعموم) زندہ نہیں رہ سکتا	محیط برخی	
۱۵	شجر موضعہ (یعنی مذکورہ ۱۱۷۸ کے سوا) مذکورہ زخموں میں سے کسی زخم میں قصاص نہیں ہے یہ حکم امام ابو حنیفہ سے حسن کی روایت کے بموجب ہے (ب) اور ظاہر روایت میں (مذکورہ زخموں میں سے) موضعہ زخم سے وئے زخموں میں (یعنی حکم نمبر ۱۱۷۸ تا ۱۱۷۹) میں مذکورہ زخموں میں، قصاص واجب ہوتا ہے یہ حکم امام محمد نے الاصل میں ذکر کیا ہے اور یہی حکم زیادہ صحیح ہے	تبیین	

احکام کے متعلق ۱۱۷۸ مع حواشی نیز حکم نمبر ۱۳ اور ۱۱۷۸ کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) کہ درختا میں، اگر زخم وہ جوام الدماغ تک پہنچے اور ام الدماغ وہ جھلی جسم میں دماغ ہوتا ہے، مضمون ماخوذ از درختا میں مع رد المحتار ج ۵ ص ۵۵ (مترجم) کہ قولہ لم یذکرہا محمد الخ وکذا المعین کی التحارصۃ لانہا لا یبقی لہا اثر فی الغالب وما لا یبقی لہا الا حکم لہا فکان علیہم ای لایذکرہا فلکنہم تأسوا ایمانی غالب الکتب اھ مجراوی۔ عرقہ ماشیہ فتاویٰ ہذا یعنی امام محمد نے التحارصۃ زخم کا ذکر بھی نہیں کیا اس لئے کہ بالعموم اسکا اثر باقی نہیں رہتا اور جس زخم کا اثر باقی نہ رہے اس کے لئے (اثر کا کوئی خاص) حکم نہیں پس فقہا کو اسے ذکر کیا ہے تھا لیکن انہوں نے اسے بنیاد پر کہا جو عام کتب میں ہے۔ اھ۔ نیز درختا میں مع حواشی ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱

رقم فتاویٰ	باب الثامن فی الدیات	فصل، فی الشجاج	حوالہ
۱۵-۱۱۴۸	دبہ اُخذ عامۃ المشائخ		کذا فی المحيط
۱۶	وفی الموضحة القصاص ان کان عمدا		کذا فی التبيين
۱۷	وما فوقها من الشجاج لا قصاص فيه بالاجماع وان کان عمدا کالها شمة والمنقلة		کذا فی الجوهرة النيرة
۱۸	وکل ما ذکر من الشجاج انه لا یجب القصاص فحکمها عمدا وحکم الخطأ سواء فیجب فیها اذا كانت عمدا ما یجب فیها اذا كانت خطأ		کذا فی المحيط
۱۹	وفی الموضحة ان كانت خطأ نصف عشر الدية وفی الهاشمة عشر الدية وفی المنقلة عشر الدية ونصف عشر الدية وفی الآمة ثلث الدية وفی الجائفة ثلث الدية فان نفذت فهما جائفتان ففیہما ثلثا الدية		کذا فی الهدایة
۲۰	وفی هذا کله اذا برأ ولم یبق لها اثر لا یجب شیء الا عند محمدؐ فانه قال یجب مقدار ما انفق الی ان یبرأ هکذا ذکر شیخ الاسلام رحمہ		کذا فی الذخيرة
۲۱	شیخ سر جلا منقلة فبرأت وبقى شیء من الاثر بعد البرء وان قل فعليه أثر من المنقلة لان الأثر من اذا وجب لا یسقط الا اذا زال وجوبه من کل وجه		هکذا فی المحيط
۲۲	دبہ یفتی		کذا فی الظهيرية
۲۳	وفیما قبل الموضحة الشجاج الست اذا كانت خطأ حکومة العدل		هکذا فی المحيط
۲۴	واختلفوا فی تفسیر حکومة العدل فقال الطحاوی السبیل فی ذلك ان یقوم لو کان مملوکا بدون هذا الاثر ویقوم مع هذا الاثر ثم ینظر الی تفادات ما بین القیمتین فان کان نصف عشر القیمۃ یجب نصف عشر الدية وان کان بقدر ربع العشر یجب ربع عشر الدية وعليه الفتوی		کذا فی الکافی

۱- حکم نمبر ۳۲، ۳۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۴ حکم نمبر ۱۱۳، ۱۹ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ حکم نمبر ۹۱، ۱۳۱، ۲۸، ۲۸ مع حواشی اور ۱۱۴۸
 ۲- حکم نمبر ۳۳، ۳۲ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ حکم نمبر ۲۹، ۳۱، ۱۱۴۸ مع حواشی نیز ۱۱۴۴ کے تیسرے ماشیہ میں تادیبی سزا کا ذکر اور حکم نمبر ۱۱۴۳
 کا پہلا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵ حکم نمبر ۲۱، ۲۲، ۲۰، ۱۱۴۸ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۶ ان چوتھوں کے زخموں کے متعلق ۸ تا ۳ ملاحظہ ہوں
 ہو اور ان میں عمدا کی صورت میں علی الاصح قصاص لازم ہونے کے متعلق ۱۵، ۱۱۳ ملاحظہ ہوں نیز حکم نمبر ۲۳ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	فصل سر (دفعہ) میں زخموں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۵-۱۱۷۸	اور عاصۃ المشائخ نے اسی (مذکورہ حکم نمبر ۱۱۷۸) حکم کو اختیار کیا ہے		محیط
۱۶	اور شجرہ موضع زخم میں (یعنی مذکورہ ۹ میں) قصاص (تب) لازم ہوتا ہے کہ اگر وہ زخم عمداً لگایا گیا ہو		تبیین
۱۷	شجرہ موضع زخم سے اوپر کے مذکورہ زخموں میں (یعنی مذکورہ ۱۳ تا ۱۰ میں) بالاجماع قصاص لازم نہیں ہے اگرچہ وہ زخم عمداً ہو مثلاً ہاشمہ اور منقلہ (دفعہ)		جوہرہ نیرہ
۱۸	شجرہ زخموں میں وہ سب جن کے متعلق مذکور ہے کہ ان میں قصاص واجب نہیں ہوتا (یعنی مذکورہ حکم نمبر ۱۱۷۸) تو وہ زخم عمداً ہو یا خطاً ہو دونوں کا حکم برابر ہے پس ان میں عمداً کی صورت میں وہی کچھ واجب ہوتا ہے جو خطاً کی صورت میں واجب ہوتا ہے ۲		محیط
۱۹	(د) شجرہ موضع زخم اگر خطاً ہو تو اسمیں (جان کی) دیت کے دسویں حصہ کا نصف (یعنی ۱/۱۰) حصہ لازم ہے (ب) شجرہ ہاشمہ زخم میں دیت کا دسواں حصہ (ج) شجرہ منقلہ زخم میں دیت کا دسواں حصہ اور دسویں حصہ کا نصف (یعنی ۱/۲۰) حصہ (د) شجرہ امہ زخم میں تہائی دیت (س) اور شجرہ جائفہ زخم میں تہائی دیت لازم ہے (س) اور اگر وہ شجرہ جائفہ زخم پار ہو جائے تو وہ دو جائفہ زخم قرار پائیں گے پس (اس صورت میں) ان میں دو تہائی دیت لازم ہوگی ۳		ہدایہ
۲۰	اور ان (مذکورہ ۱۹) سب زخموں میں جب وہ زخمی ٹھیک ہو گیا اور اس کا کوئی اثر باقی نہ رہا تو اسمیں (دیت میں) کوئی شئی واجب نہ ہوگی لیکن امام محمد کے ہاں یہ حکم نہیں ہے اس لئے کہ ان کا قول یہ ہے کہ (اس صورت میں) وہ (مقدار) واجب ہوگی جو زخمی نے ٹھیک ہونے تک خرچ کیا یا نہی شیخ الاسلام نے ذکر کیا ہے ۴		ذخیرہ
۲۱	کسی شخص نے کسی آدمی کو منقلہ زخم لگایا پھر وہ ٹھیک ہو گیا لیکن ٹھیک ہونے کے بعد تھوڑا اثر باقی رہا اگرچہ وہ قلیل ہی ہے پس اس پر منقلہ زخم کا اُرش لازم ہے اس لئے کہ اُرش جب واجب ہو جائے تو تب ہی ساقط ہوتا ہے جبکہ ہر لحاظ سے اسکا (سبب) وجوب زائل ہو جائے ۵		محیط
۲۲	اور اسی (مذکور یعنی ۲۱) پر فتویٰ دیا جاتا ہے۔		ظہیرہ
۲۳	اور (مذکورہ دس قسم کے شجرہ زخموں میں سے) شجرہ موضع سے پہلے جو چھ قسم کے شجرہ زخم مذکور ہیں جب وہ خطاً لگائے گئے ہوں تو ان میں حکومت العدل کے مطابق حکم ہوگا ۶		محیط
۲۴	حکومت العدل کی تشریح کے متعلق اہل علم کے اقوال مختلف ہیں امام طحاوی کا قول ہے کہ اسمیں طریقہ یہ ہے کہ اس (مظلوم) کو مملوک تصور کر کے اسکی وہ قیمت (اندازہ) کی جائے جو اس (زخم کے) اثر کے بغیر ہو اور اسکی وہ قیمت (اندازہ) کی جائے جو اس اثر کے ساتھ ہو پھر دونوں قیمتوں میں فرق کو دیکھا جائے اگر وہ فرق اس کی پوری قیمت کا بیسواں حصہ ہو تو حکومت العدل میں دیت کا بیسواں حصہ واجب ہوگا اور اگر وہ فرق چالیسواں حصہ ہو تو دیت کا چالیسواں حصہ واجب ہوگا اور اسی حکم پر فتویٰ ہے ۷		کافی

۷ حکومت العدل لازم ہونے (احکام کے متعلق مثلاً حکم نمبر ۲۴، ۲۹ ملاحظہ ہوں) (مترجم)

ذات و متن نمبر	الباب الثامن فی الدیات	فصل، فی الشجاج	حوالہ
۲۵-۱۱۴۸	ولا تكون الآمة إلا فی الرأس اوفی الوجه فی الموضع الذی تخلص منه الی الدماغ	کذا فی المحيط	
۲۶	رجل طعن رجلا فی اذنه فخرج من الاخری قال محمد فیہ حکومت العدل	کذا فی محیط الشری	
۲۷	وان طعن فی فیہ فخرج من دماغه حتی نفذت من الفم الی الدماغ قال محمد فیہ حکومت عدل ومن الدماغ اذا نفذت الی الفرق فقیہ ثلث الدیة	کذا فی محیط الشری	
۲۸	ولورمی النرج او السهم فی عینہ وانفذها فی قفاله فقی عینہ نصف الدیة و فی الباقی حکومت عدل وان اصاب الدماغ ونفذت فعلیه فی العین نصف الدیة ومنها الی ان تصل الدماغ حکومت عدل و فی الدماغ حتی نفذت الی الفرق ثلث الدیة	کذا فی محیط الشری	
۲۹	والجراحات التي فی غیر الرأس والوجه ففیها حکومت اذا وضعت العظم او کسرتہ اذا بقی لها اثر وان لم یبق للجراحة اشر فعدنا ابی حنیفة و ابی یوسف لا شیء علیہ وعند محمد انه یلزم منه قيمة ما انفق علیہ الی ان ینزل	کذا فی محیط الشری	
۳۰	والجائفة ما یصل الی الجوف من البطن او الظهر او الصدر او ما یتوصل من المرقبة الی الموضع الذی اذا وصل الیه الشراب کان مفطرا فذلک کله جائفة وما فوق ذلک فلیس بجائفة ولا یتوصل الی یدین والرجلین والفخذ والفم والرأس جائفة وان کان الجراحة بین الانشین والذکر حتی تصل الی الجوف فلیس بجائفة	کذا فی السراج الوهاج	
۳۱	وقصاص الشجة یتوفی علی مساحة الشجة فی طولها وعرضها فاذا کانت فی مقدم الرأس اوفی مؤخره او وسطه او جنبیه فعلى مثل ذلک فی الشاج فی ذلک الموضع بالرأس	کذا فی الذخیره والمجیط	

۱- تخلص من کذا الی کذا یعنی منتقل ہوا۔ ماخوذاً من المجرد ۳۲ (مترجم) ۲- حکم نمبر ۱۹۰۲۲ ۱۱۴۸ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- حکم نمبر ۱۹۰۲۲ ۱۱۴۸ نیز حکم نمبر ۳۹ ۱۱۴۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- الزج۔ یعنی تیر کے پچھلے سرے کا لوٹا۔ ماخوذاً من المجرد ۳۲ (مترجم) ۵- حکم نمبر ۱۹۰۲۲ ۱۱۴۸ نیز حکم نمبر ۳۹ ۱۱۴۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶- حکم نمبر ۱۹۰۲۲ ۱۱۴۸ نیز حکم نمبر ۱۱۴۱ کے تیسرے حاشیہ میں تا دی ہی سزا کا ذکر اور ۱ ۱۱۴۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷- جائفہ کے مزید مفہوم کے متعلق حکم ۳ ۱۱۴۸ اور حواشی

دفعہ و نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	فصل سر (دغیرہ) میں زخموں کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۵۱۱۷۸	شعبہ آمہ زخم سر میں ہی ہو سکتا ہے یا چہرے میں ایسی جگہ سے ہو سکتا ہے کہ اس جگہ سے زخم دماغ کی طرف منتقل ہو جائے ۷	محیط	
۲۶	کسی شخص نے کسی آدمی کے کان میں نیزہ مارا جو دوسرے کان سے نکل گیا تو اس کے حکم کے متعلق امام محمد کا قول ہے کہ اس میں حکومت العدل لازم ہے ۸	محیط و خری	
۲۷	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے منہ میں نیزہ مارا وہ دماغ سے جان نکلا حتیٰ کہ منہ سے دماغ تک پار ہو گیا تو اس کے حکم کے متعلق امام محمد کا قول ہے کہ اس میں حکومت العدل لازم ہے اور جب دماغ سے کھوپری تک پار ہو گیا تو اس میں تہائی دیت لازم ہے ۹	محیط و خری	
۲۸	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کی آنکھ میں زنج (یعنی نیزے کے پچھلے سرے کا لوہا) یا تیر مارا اور اسکی قفا (یعنی گردن کا پچھلا حصہ، گدی) میں پار کر دیا تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ اسکی آنکھ میں نصف دیت اور باقی میں حکومت العدل لازم ہے اور اگر وہ دماغ تک جا پہنچا اور دماغ سے پار ہو گیا تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ آنکھ میں نصف دیت اور آنکھ سے لیکر دماغ کو جا پہنچنے میں حکومت العدل لازم ہے اور دماغ میں حتیٰ کہ کھوپری تک پار ہو جانے کی صورت میں تہائی دیت لازم ہے ۱۰	محیط و خری	
۲۹	جراحات (یعنی اسے زخم) جو کہ سر اور چہرے کے علاوہ میں ہوں تو ان میں حکومت (عدل) لازم ہے جبکہ اس نے ہڈی واضح کر دی ہو یا اس نے ہڈی کو توڑ دیا ہو جبکہ اس کا اثر باقی رہ گیا ہو اور اگر اس کا اثر باقی نہ رہا ہو تو امام ابو اور امام ابو یوسف کے ہاں اس پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے اور امام محمد کے ہاں اسے وہ قیمت لازم ہوگی جو اس نے (یعنی زخمی نے) اس زخم پر اس کے ٹھیک ہونے تک خرچ کی ۱۱	محیط و خری	
۳۰	وہ جائفہ زخم جو جوف (یعنی پیٹ کے اندر) تک پہنچے پیٹ کی طرف سے یا پیٹ کی طرف سے سینہ کی طرف یا گردن کی طرف سے اس جگہ تک پہنچ جائے کہ جب وہاں تک کوئی مشروب پہنچے تو روزہ دار کا روزہ جاتا رہتا ہے تو (مذکورہ) سب زخم جائفہ میں اور جو اس سے اوپر قسم کے ہیں وہ جائفہ نہیں ہیں اور دونوں ہاتھوں، دونوں پاؤں، ران، منہ اور سر میں (مذکورہ) قسم کا) جائفہ زخم نہیں ہوتا اور اگر کوئی جرحات دونوں خسیوں اور ذکر کے مابین ہو حتیٰ کہ جوف تک پہنچ جائے تو وہ زخم جائفہ ہے ۱۲	سر و دماغ	
۳۱	شعبہ زخم کا قصاص شعبہ زخم کے طول و عرض میں پیمائش کے لحاظ سے یا جائے گاپس اگر وہ زخم سر کے آگے (یعنی پیشانی) میں ہو یا سر کے پیچھے (یعنی گردن کی جانب ہو) یا سر کے درمیان میں ہو یا سر کے دونوں پہلوؤں میں ہو تو زخم لگانے والے کے سر کی اسی جگہ میں اس کی مثل کا زخم کیا جائے گا ۱۳	دغیرہ محیط	

کے متعلق حکم نمبر ۲۹۶۱/۱۱۷۸۱ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۷ شعبہ زخموں میں سے قابل قصاص کے متعلق حکم نمبر ۱۹۷۸/۱۱۷۸۱ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و شرح نمبر	الباب الثامن فی الدیات	فصل، فی الشجاج	حوالہ
۳۲-۱۱۶۸	ولو شجہ موضحة فلخذت ما بين قرني المشجوج وهي لا تأخذ ما بين قرني الشاج خير المشجوج ان شاء اقتص وبدا من اى جانب شاء حتى يبلغ مقدار طول الاولى الى حيث يبلغ ثم يكف وان شاء اخذ الأرض وان كانت اخذت ما بين قرني الشاج ايضا ويفضل فان شاء اخذ الأرض وان شاء اقتص ما بين قرني الشاج ولا يزيد وان كانت في طول رأس المشجوج وهي تأخذ من جهة الشاج الى قفاه فان شاء اخذ الأرض وان شاء اقتص الى مثل موضعها من رأسه ولا يزيد عليه وان كانت من جهة المشجوج الى قفاه ولم يبلغ من الشاج الا الى النصف ذلك فان شاء اخذ الأرض وان شاء اقتص مقدار شجته الى حيث يبلغ وبدا من اى الجانبين	کذا فی الذخيرة والمحيط	
۳۳	شجہ عشرين موضحة ان لم يتخلل البرئجب دية كاملة في ثلاث سنين وان تحلل البرئجب كمال الدية في سنة واحدة	کذا فی الکافی فی باب المتفرقا	
۳۴	ومن شج سرجا موضحة فذهب عقله او شعر جميع رأسه فلم ينبت دخل أرض موضحة في الدية ولم يدخل أرض موضحة في غير هذين وان تناثر بعض الشعر او شيء يسير منه فعليه أرض موضحة ودخل فيه الشعر وهذا اذا لم ينبت شعر رأسه واما اذا نبت وسرج كما كان فلا يلزمه شيء	هكذا فی الجوهرۃ النيرة	
۳۵	ولو شج سرجا في حاجبه موضحة خطأ وسقط فلم ينبت كان عليه نصف الدية ودخل أرض موضحة في ذلك	کذا فی السراج الوهاج	

۱- شجہ موضحة کے متعلق حکم نمبر $\frac{204194149}{1148}$ - ملاحظہ ہوں (مترجم) - ۳۰۰ قرن، انسان کے سر کی وہ جگہ، جہاں جانور کے سر میں سینک اگتے ہیں۔
 ماخوذ از المنجد ص ۹۹ (مترجم) - ۳۰۰ حکم نمبر $\frac{204194149}{1148}$ ، $\frac{104}{1143}$ اور $\frac{10}{1140}$ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) - ۳۰۰ حکم نمبر ۳۵
 کہ عقل جاتے رہنے کی صورت میں عیج اعضاء کی منفعت جاتی رہتی ہے۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ ج ۳ ص ۵۱۳ - حکم نمبر $\frac{73}{1144}$ ملاحظہ ہوا اور سر کے بال جاتے ہیں
 کے متعلق $\frac{10}{1144}$ مع حاشیہ $\frac{12}{1144}$ کا حاشیہ اور شجہ موضحة کے ارش کے متعلق $\frac{19414}{1148}$ نیز حکم نمبر $\frac{3434}{1148}$ نیز حکم نمبر $\frac{31}{1144}$ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	فصل، سر وغیرہ میں زخموں کے احکام کا بیان	حوالہ
۳۲-۱۱۷۸		<p>اور اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو شجرہ موضعہ لگایا تو (و)، اس زخم نے زخمی کے دو قرون (یعنی سر کی چوڑائی میں پیشانی کے دونوں کناروں) کے مابین جگہ لے لی اور وہ زخم، شاج (یعنی زخمی کرنے والے) کے دونوں قرون کی جگہ کو نہیں لیتا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) زخمی کو اختیار دیا جائے گا کہ اگر وہ چاہے تو قصاص لے لے اور (شاج کے قرون میں سے) جس طرف سے چاہے شروع کرے حتیٰ کہ پہلے زخم (یعنی مظلوم کے زخم) کی لمبائی کی مقدار تک پہنچے (وہ لمبائی) جہاں تک پہنچ جائے اور پھر (اگے) رک جائے اور چاہے تو اس زخم کا آرش لے لے اور اگر وہ زخم (یعنی مظلوم کا زخم لمبائی میں) شاج کے دونوں قرون کے مابین کو پہنچتا ہے (و) مظلوم کا زخم، زائد بھی ہے تو وہ (یعنی مظلوم) چاہے تو اپنے زخم کا، آرش لے لے اور چاہے تو شاج کے دونوں قرون کے مابین میں قصاص لے لے اور وہ (دونوں قرون کے مابین سے) زائد (میں زخم) نہ کرے گا (ب) اور اگر وہ شجرہ موضعہ زخم زخمی کے سر کی لمبائی میں تھا اور وہ زخم (لمبائی کی مقدار میں) شاج کے ماتھے سے گردن تک جا پہنچتا ہے تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) زخمی چاہے تو اس زخم کا آرش لے لے اور چاہے تو شاج کے سر میں سے اس زخم کی جگہ کی مثل قصاص لے لے اور اس سے زائد (یعنی سر سے زائد) پر زخم نہ کرے گا اور اگر وہ زخم زخمی کی پیشانی سے اس کی گردن تک تھا اور وہ زخم لمبائی کی مقدار میں، شاج کے (سر کے) نصف تک ہی پہنچتا ہے تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) وہ زخمی چاہے تو زخم کا آرش لے لے اور چاہے تو اپنے زخم کی مقدار تک قصاص لے لے (وہ مقدار جہاں تک پہنچے اور شروع کرنے میں) وہ زخمی جس جانب سے چاہے شجرہ موضعہ لگائے کسی شخص نے کسی آدمی کو بیس شجرہ موضعہ زخم لگائے تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر ان زخموں کے مابین (ان میں سے سابقہ زخم کا) ٹھیک ہونا نہ پایا گیا تو ان میں پوری دیت واجب ہوگی جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی اور اگر ان زخموں کے مابین ٹھیک ہونا پایا گیا تو (بھی) ان میں پوری دیت واجب ہوگی جس کی ادائیگی ایک ہی سال میں ہوگی ۳۳</p>	ذخیرہ محیط
۳۴		<p>جس شخص نے کسی آدمی کو شجرہ موضعہ زخم لگایا تو (اس سے) اس زخمی کی عقل جاتی رہی یا اس کے پورے سر کے بال جاتے رہے اور پھر نہ اگے تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) (و) شجرہ موضعہ زخم کا آرش، (عقل جاتے رہنے یا سر کے بال جاتے رہنے کی) دیت میں داخل ہو جائے گا اور ان (مذکورہ) دونوں دیتوں کے سوا (کسی دیت میں) شجرہ موضعہ کا آرش داخل نہیں ہوتا اور اگر اس کے سر کے بعض بال جھڑے یا معمولی سے جاتے رہے تو اس مجرم پر شجرہ موضعہ کا آرش لازم ہوگا اور اس میں بال داخل ہوں گے (یعنی ان بالوں کا آرش بھی شجرہ موضعہ کے آرش میں داخل قرار پائے گا) اور یہ مذکورہ احکام اس صورت میں کہ اس کے سر کے بال (پھر) نہ اگے اور اگر آگ آئے اور ویسے ہی پھر ہو گئے جیسا کہ تھے تو اس مجرم پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی ۳۵</p>	کافی
۳۵		<p>اگر کسی شخص نے کسی آدمی ابرو (یعنی بھوؤں) پر خطاً شجرہ (موضعہ) زخم لگایا تو (اس سے) ابرو گر گئے اور پھر نہ اگے تو اس پر نصف دیت لازم ہے اور شجرہ موضعہ کا آرش اس (ابرو کی) دیت میں داخل ہو گیا ۳۶</p>	جوہرہ غیرہ
		<p>سراج داج</p>	

۱۔ چنانچہ اس حکم کے ماخذ ہدایہ میں ما قبل میں متن یوں ہے کہ "من شج سر جلا فذهب عقله و شعر رأسه و دخل أورش الموضحة في الداية
اور پھر متن یوں ہے کہ "و اذ ذهب سمعه و بصره الخ اور بین السطور میں ہے کہ لسبب الشجة الموضحة یعنی اس کی سماعت و بیناں وغیرہ کا جاتے
رہنا شجہ موضحة زخم کی سبب سے ہوا۔ ماخوذ از ہدایہ مع بین السطور ہدایہ ج ۴ ص ۵۹۳ (مترجم) ۲۔ حکم نمبر $\frac{33}{1148}, \frac{9}{1148}, \frac{53, 54, 30, 29}{1148}$
مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر $\frac{30}{1148}, \frac{34, 19, 14, 9}{1148}, \frac{34, 33}{1148}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ اصل کے مفہوم کے متعلق حکم $\frac{24}{1148}$

ردیف و متن نمبر	آٹھواں باب، دیتوں کے احکام	فصل، سر (وغیرہ) میں زخموں کے احکام کا بیان	حوالہ
۳۶-۱۱۷۸	اگر مذکورہ صورت میں یعنی کسی شخص نے کسی آدمی کو شجرہ موضعہ زخم لگایا تو اس سے، اس کی سماعت یا اس کی بینائی یا انکی گویائی جاتی رہی تو اس (مجرم) پر شجرہ موضعہ کا ارش (سماعت یا بینائی یا گویائی جاتے رہنے کی) دیت سمیت لازم ہے فقہائے نے کہا ہے کہ یہ امام ابو حنیفہؒ اور امام محمدؒ کا قول ہے اور امام ابو یوسفؒ سے مروی ہے کہ شجرہ (موضعہ) کا ارش عمت اور گویائی (جاتے رہنے) کی دیت میں داخل ہوتا ہے اور بینائی کی دیت میں داخل نہیں ہوتا ۲۷	ہدایہ	
۳۷	جس شخص نے کسی آدمی کو شجرہ موضعہ زخم لگایا تو اس سے اس کی آنکھیں (یعنی ان کی بینائی) جاتی رہی تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ، (ا) امام ابو حنیفہؒ کے ہاں اس میں کسی شئی کا قصاص لازم نہیں ہے اور ان دونوں میں دیت واجب ہوگی (ب) اور صاحبینؒ کا قول یہ ہے کہ (شجرہ) موضعہ زخم میں قصاص اور بینائی جلتے رہنے کی دیت واجب ہوگی (ج) ابن سماءؒ نے امام محمدؒ سے روایت کیا ہے کہ (اس صورت میں شجرہ) موضعہ اور آنکھوں (کے جلتے رہنے) کا دونوں کا قصاص واجب ہوگا ۲۸	کافی	
۳۸	(ا) کوئی شخص اصلح (یعنی سر سے گنجا) ہے بڑھاپے کی وجہ سے اس کے (سر کے) بال جاتے رہے تو کسی شخص نے اسے عمت شجرہ موضعہ زخم لگایا تو (اس کے حکم کے متعلق) امام محمدؒ کا قول ہے کہ (اس سے اس کا) قصاص نہ لیا جائے گا اور اس پر (شجرہ موضعہ) کا ارش لازم ہے (ب) اور اگر شاج (یعنی زخم لگانے والا) شخص یہ کہے کہ میں اس پر راضی ہوں کہ مجھ سے (اس کے لئے) قصاص لیا جائے تو اسے یہ حق نہیں ہے (ج) اور اگر شاج بھی گنجا ہو تو (پھر) اس پر قصاص لازم ہے ۲۹	محیط مرضی	
۳۹	(ا) واقعات الناطقیہ میں ہے کہ اصلح (یعنی گنچے) شخص کو (شجرہ) موضعہ زخم لگانا، غیر اصلح شخص کو (شجرہ) موضعہ زخم لگانے کی نیت، کم قرار پاتا ہے پس اس کا ارش بھی کم ہوگا اور (شجرہ) ہاشمہ میں اصلح وغیرہ اصلح دونوں برابر ہیں (ب) المستقی میں ہے کہ کسی شخص نے خطا کسی اصلح (یعنی گنچے) آدمی کو (شجرہ) موضعہ زخم لگایا تو اس (مجرم) پر اس کے مال میں شجرہ (موضعہ) کا ارش (غیر اصلح شخص کو شجرہ) موضعہ زخم لگانے کے ارش سے کم لازم ہوگا اور اگر کسی شخص نے اس (اصلح) شخص کو شجرہ ہاشمہ زخم لگایا تو اس میں اس کی عاقبت پر (شجرہ) ہاشمہ کا ارش (غیر اصلح شخص کو شجرہ) ہاشمہ زخم لگانے کے ارش سے کم لازم ہوگا ۳۰	محیط	
واللہ اعلم			

کا پہلا حاشیہ، شجرہ موضعہ کے متعلق ۲۰، ۱۹، ۱۶، ۹ نیز حکم نمبر ۳۹ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۸ مع حاشیہ، حکم نمبر ۱۱۷۸ کا تیسرا حاشیہ و عاقلہ کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۱۔ جیسا کہ الجہرۃ النیرۃ میں ہے اور لکھا ہے کہ اگر کسی شخص نے دوسرے آدمی سے یہ کہا کہ مجھے قتل کر دے، تو اسے اسکا قتل کرنا حلال نہ ہوگا تاہم اگر اس صورت میں اس نے اسے قتل کر دیا تو اس (قاتل) پر قصاص لازم نہ ہوگا اسلئے کہ شبہ متحقق ہے۔ مفہوم ماخوذ از الجہرۃ النیرۃ ج ۲ ص ۱۱۴ اور شبہ متحقق ہونے سے قصاص لازم نہ ہونے کے متعلق حکم نمبر ۳۳، حکم نمبر ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱

دفعات نمبر	نواں باب، جنایت کا حکم دینے، بچوں متعلق اور اس سے متعلق مسائل کے احکام	نواں باب، جنایت کا حکم دینے، بچوں متعلق اور اس سے متعلق مسائل کے احکام	حوالہ
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <p>نواں باب جنایت (یعنی جرم) کا حکم دینے، بچوں متعلق اور اس سے متعلق مسائل کے احکام</p> <p>دفعات ۱۱۴۹ تا ۱۱۴۹ - عنوان ۱ - تعداد ۲۸</p> <p>۱۱۴۹ - جنایت (یعنی جرم) کا حکم دینا اور بچوں (کی جنایت) کے مسائل وغیرہ اور اسمیں شقیں ہیں</p> <p>۱ کسی شخص نے دوسرے آدمی کو حکم دیا کہ وہ اس کو (یعنی خود اکر کو) قتل کر دے پس اس آدمی نے تلوار سے اسے قتل کر دیا تو اسمیں قصاص لازم نہ ہوگا اور امام ابو حنیفہ سے مروی دونوں روایتوں میں سے زیادہ صحیح روایت میں اسے دیت بھی لازم نہ ہوگی اور امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کا قول بھی یہی ہے۔</p> <p>۲ اور اگر کسی شخص نے دوسرے آدمی کو حکم دیا کہ وہ اس کا (یعنی اکر کا) ہاتھ کاٹ دے یا اس کی آنکھ ضائع کر دے تو اس نے ایسا کر دیا تو (مذکورہ) دونوں صورتوں میں اسپر ضمان لازم نہیں ہے۔</p> <p>۳ الملتقی میں ہے کہ کسی شخص نے دوسرے سے کہا کہ میرا ہاتھ اس شرط پر کاٹ دے کہ یہ کپڑا مجھے دے دے یا (یہ کہا کہ میرا ہاتھ اس شرط پر کاٹ دے کہ) یہ درہم مجھے دے دے تو اس نے ایسا کر دیا تو اس (ہاتھ کاٹنے والے) پر قصاص لازم نہیں ہے اور (اس صورت میں) اسپر (ایک ہاتھ کی دیت) پانچ ہزار درہم لازم ہیں۔</p> <p>۴ اگر کسی شخص نے (دوسرے آدمی سے) کہا کہ میں نے اپنا خون (یعنی اپنی جان کو) تیرے ہاتھ ایک پیسہ پر فروخت کر دیا تو (اس صورت میں اس قاتل پر) قصاص واجب ہوگا۔</p> <p>۵ کسی شخص نے دوسرے آدمی سے یہ کہا کہ "میرے بیٹے کو قتل کر دے" یا یہ کہا کہ "میرے بیٹے کا ہاتھ کاٹ دے" اور اس کا وہ بیٹا چھوٹا (یعنی نابالغ) ہے تو (اگر اس نے ایسا کر دیا تو) اسپر قصاص واجب ہوگا اور امام ابو حنیفہ سے مروی ہے کہ میں اس (صورت) میں از روئے استحسان حکم دوں گا اور اسپر دیت کا تاوان عائد کروں گا۔</p> <p>۶ اگر کسی شخص نے (دوسرے آدمی سے) یہ کہا کہ "میرے غلام کو قتل کر دے" یا یہ کہا کہ "اس کا ہاتھ کاٹ دے" اور اس نے ایسا کر دیا تو ایسا کرنے والے پر ضمان میں سے کچھ لازم نہ ہوگا۔</p>	ظہیر یہ ظہیر یہ محیط ظہیر یہ واقعہ حسامیہ واقعہ حسامیہ

فتاویٰ بزاز میں ہے کہ یہ صلح باطل قرار پائے گی اور ہاتھ کاؤرش واجب ہوگا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ بزاز علی ہاشمی عالمگیری ج ۶ ص ۳۸۷ حکم نمبر ۱۱۴۹ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

۱۱۴۹ - جنایت (یعنی جرم) کا حکم دینا اور بچوں (کی جنایت) کے مسائل وغیرہ اور اسمیں شقیں ہیں

۱ کسی شخص نے دوسرے آدمی سے یہ کہا کہ "میرے بیٹے کو قتل کر دے" یا یہ کہا کہ "میرے بیٹے کا ہاتھ کاٹ دے" اور اس کا وہ بیٹا چھوٹا (یعنی نابالغ) ہے تو (اگر اس نے ایسا کر دیا تو) اسپر قصاص واجب ہوگا اور امام ابو حنیفہ سے مروی ہے کہ میں اس (صورت) میں از روئے استحسان حکم دوں گا اور اسپر دیت کا تاوان عائد کروں گا۔

۶ اگر کسی شخص نے (دوسرے آدمی سے) یہ کہا کہ "میرے غلام کو قتل کر دے" یا یہ کہا کہ "اس کا ہاتھ کاٹ دے" اور اس نے ایسا کر دیا تو ایسا کرنے والے پر ضمان میں سے کچھ لازم نہ ہوگا۔

فتاویٰ بزاز علی ہاشمی عالمگیری ج ۶ ص ۳۸۷ حکم نمبر ۱۱۴۹ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

۱۱۴۹ - جنایت (یعنی جرم) کا حکم دینا اور بچوں (کی جنایت) کے مسائل وغیرہ اور اسمیں شقیں ہیں

۱ کسی شخص نے دوسرے آدمی سے یہ کہا کہ "میرے بیٹے کو قتل کر دے" یا یہ کہا کہ "میرے بیٹے کا ہاتھ کاٹ دے" اور اس کا وہ بیٹا چھوٹا (یعنی نابالغ) ہے تو (اگر اس نے ایسا کر دیا تو) اسپر قصاص واجب ہوگا اور امام ابو حنیفہ سے مروی ہے کہ میں اس (صورت) میں از روئے استحسان حکم دوں گا اور اسپر دیت کا تاوان عائد کروں گا۔

۶ اگر کسی شخص نے (دوسرے آدمی سے) یہ کہا کہ "میرے غلام کو قتل کر دے" یا یہ کہا کہ "اس کا ہاتھ کاٹ دے" اور اس نے ایسا کر دیا تو ایسا کرنے والے پر ضمان میں سے کچھ لازم نہ ہوگا۔

۱۔ حکم نمبر ۱۰۰۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۱۴۹ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۱۱۴۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۱۱۴۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ غلام کو حکم دینے کے متعلق حکم نمبر ۱۱۴۹، ۱۱۴۹، ۱۱۴۹، ۱۱۴۹، ۱۱۴۹ اور نابالغ غلام کو آزاد بالغ شخص نے سواری کے جانور پر سوار کیا تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۴۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۔ حکم نمبر ۱۱۴۹ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۔ حکم نمبر ۱۱۴۹ کے حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۔ نابالغ

دفعہ و متن نمبر	الباب التاسع في الامور الجنائية ومسائل الصبيان وغيره	الامور الجنائية ومسائل الصبيان وغيره	حوالہ
۱۷-۱۱۷۹	وان كان المأمور عبد المجبور اصغیرا او کبیرا یخیر مولاه بین الدفع والقداء وایا ما اختار رجح بالاقول علی الامر فی ماله	کذا فی شرح الزیادۃ للعقابی	
۱۸	ولو امر بالغ بالغایذ لكان الضمان علی القاتل ولا شئی علی الامر	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	
۱۹	رجل امر صبیا بقتل دابة الانسان او یحرق ثوبه او بأكل طعامه ففعل فضمانه علی الصبی فی ماله ویرجع بذ لك علی الامر	کذا فی محیط الشری	
۲۰	ولو امر الصبی بالغایذ لك ففعل لم یضمن الصبی	کذا فی محیط الشری	
۲۱	ولو ان عبد اذنا امر صبیا بتخريق ثوب انسان او ارسل صبیا فی حاجته فعطب الصبی قال ابو حنیفة " یرحم الله الامر ولو امره بقتل رجل ففعل لا یضمن الامر " ھ	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	
۲۲	رجل اعطی صبیا سلا حلیه مسکة " فعطب الصبی " بذ لك تجب دية الصبی علی عاقله المعطى ولو لم یقل له (مسكه) لی المختار انه یضمن ایضا وودفع السلاح الی الصبی فقتل الصبی نفسه او غیره لا یضمن الدافع بالاجماع	کذا فی الخلاصة	
۲۳	ولم یرد بقوله " عطب الصبی " ان الصبی قتل نفسه فان هناك لا ضمان علی المعطى انما اراد به انه سقط من یدیه علی بعض بدنه وعطب به	کذا فی التارخانیة	
۲۴	رجل قال لصبی فحجورا صعد هذه الشجرة والفض لی ثمارها فصعد الصبی وسقط وهلك كان علی عاقله الامر دية الصبی	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	

۱- حکم نمبر ۱۱۷۹ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- بالغ شخص کو بالغ شخص حکم دے تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۷۹ اور اسے نابالغ بچہ حکم دے تو ۱۱۷۹ نمبر ۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳- حکم نمبر ۱۱۷۹ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- بالغ شخص کو کوئی نابالغ بچہ حکم دے تو اس کے متعلق حکم نمبر ۲۰ اور اسے بالغ شخص حکم دے تو حکم نمبر ۱۱۷۹ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵- حکم نمبر ۲۱ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶- نابالغ بچہ کو عبد مازون حکم دے تو اس کے متعلق ۲۱ اور اگر نابالغ بچہ کو غلام نے اکیلے یا اپنے ساتھ سواری کے جانور پر سوار کیا تو اس کے متعلق حکم نمبر ۳۱، ۳۲ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷- فتاویٰ عالمگیری کی اشاعت

ذاتِ شوق نمبر	قوانین باب، جنایت کا حکم دینے، بچوں متعلق اور اس سے متعلق مسائل کے احکام	جنایت کا حکم دینے بچوں متعلق اور اس سے متعلق مسائل کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۷۹-۱۸۰	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے قتل کا حکم دیا اور جس کو حکم دیا گیا ہے وہ شخص مجبور غلام ہو (یعنی ایسا غلام ہو جسے تصرفات سے باز رکھا گیا ہو) خواہ وہ چھوٹا (یعنی نابالغ ہو) یا بڑا ہو تو اس کے آقا کو اختیار دیا جائے گا کہ چاہے تو وہ غلام دے یا فدیہ دے اور آقا نے جو صورت بھی اختیار کی تو وہ غلام (کی قیمت) یا فدیہ میں سے جو مقدار کم ہو وہ اس حکم دینے والے کے مال سے واپس لے گا۔	اگر کسی بالغ شخص نے کسی بالغ آدمی کو اس کا (یعنی کسی آدمی کے قتل کا) حکم دیا تو (اس مقتول کی) ضمان، قاتل پر لازم ہوگی اور حکم دینے والے پر (ضمان میں سے) کچھ لازم نہ ہوگا۔	شرع زیادہ اعلیٰ
۱۸	اگر کسی بالغ شخص نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) کو کسی انسان کے جانور کو مار دینے یا کسی کے کپڑے بچاڑ دینے یا کسی کا کھانا کھا لینے کا حکم دیا اور اس نے ایسا کر دیا تو اس کی ضمان اس بچہ کے مال میں لازم ہوگی اور وہ اس حکم دینے والے سے واپس لے گا۔	اگر کسی بالغ شخص نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) کو کسی انسان کے جانور کو مار دینے یا کسی کے کپڑے بچاڑ دینے یا کسی کا کھانا کھا لینے کا حکم دیا اور اس نے ایسا کر دیا تو اس کی ضمان اس بچہ کے مال میں لازم ہوگی اور وہ اس حکم دینے والے سے واپس لے گا۔	قاضی خان
۱۹	اگر کسی بچہ (یعنی نابالغ) نے کسی بالغ کو ان امور (یعنی مذکورہ ۱۷۹) کا حکم دیا تو اس نے ایسا کر دیا تو وہ بچہ ضمان نہ ہوگا (بلکہ وہ بالغ خود ضمان ہوگا)۔	اگر کسی بچہ (یعنی نابالغ) نے کسی بالغ کو ان امور (یعنی مذکورہ ۱۷۹) کا حکم دیا تو اس نے ایسا کر دیا تو وہ بچہ ضمان نہ ہوگا (بلکہ وہ بالغ خود ضمان ہوگا)۔	محیط رخی
۲۰	اگر ماذون غلام (یعنی کاروبار کے لئے اذن یافتہ غلام) نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) کو کسی انسان کے کپڑے بچاڑ دینے کا حکم دیا یا اس نے کسی بچہ کو اپنے کام میں لگایا اور (اس سے) اس بچہ کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے حکم سے متعلق) امام ابو حنیفہ کا قول ہے کہ حکم دینے والا وہ ماذون غلام منامن ہوگا اور اگر اس نے اسے کسی آدمی کے قتل کا حکم دیا تو اس نے کر دیا تو حکم دینے والا ضمان نہ ہوگا۔	اگر ماذون غلام (یعنی کاروبار کے لئے اذن یافتہ غلام) نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) کو کسی انسان کے کپڑے بچاڑ دینے کا حکم دیا یا اس نے کسی بچہ کو اپنے کام میں لگایا اور (اس سے) اس بچہ کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے حکم سے متعلق) امام ابو حنیفہ کا قول ہے کہ حکم دینے والا وہ ماذون غلام منامن ہوگا اور اگر اس نے اسے کسی آدمی کے قتل کا حکم دیا تو اس نے کر دیا تو حکم دینے والا ضمان نہ ہوگا۔	قاضی خان
۲۱	اگر کسی شخص نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) کو ہتھیار دیا کہ وہ اسے پکڑے رکھے تو اس سے "وہ بچہ ہلاک ہوگا" تو ہتھیار دینے والے کی عاقبت پر دیت لازم ہوگی اور اگر ہتھیار دینے والے نے اس بچہ کو (ہتھیار دیتے وقت) یہ نہ کہا کہ اسے میرے لئے پکڑ رکھ تو مختار حکم یہ ہے کہ تب بھی وہ ضمان ہوگا (ب) اور اگر کسی شخص نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) کو ہتھیار دیا تو اس بچہ نے اپنے آپ کو یا کسی اور کو (اس سے) قتل کر دیا تو ہتھیار دیتے والا (اس صورت میں) بالا جماع ضمان نہ ہوگا۔	اگر کسی شخص نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) کو ہتھیار دیا کہ وہ اسے پکڑے رکھے تو اس سے "وہ بچہ ہلاک ہوگا" تو ہتھیار دینے والے کی عاقبت پر دیت لازم ہوگی اور اگر ہتھیار دینے والے نے اس بچہ کو (ہتھیار دیتے وقت) یہ نہ کہا کہ اسے میرے لئے پکڑ رکھ تو مختار حکم یہ ہے کہ تب بھی وہ ضمان ہوگا (ب) اور اگر کسی شخص نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) کو ہتھیار دیا تو اس بچہ نے اپنے آپ کو یا کسی اور کو (اس سے) قتل کر دیا تو ہتھیار دیتے والا (اس صورت میں) بالا جماع ضمان نہ ہوگا۔	خلاصہ
۲۲	اگر (مذکورہ حکم نمبر ۲۱ کی صورت میں) اس کا یہ قول کہ "وہ بچہ ہلاک ہوگا" کہنے سے مراد یہ نہیں ہے کہ اس بچہ نے اس سے (اپنے آپ کو قتل کر دیا) اس لئے کہ اس صورت میں ہتھیار دینے والے پر ضمان نہیں ہے البتہ یوں کہنے سے مراد یہ ہے کہ (مثلاً) وہ ہتھیار اس بچہ کے ہاتھ سے اس کے جسم کے بعض حصہ پر گر گیا اور اس سے وہ ہلاک ہو گیا۔	اگر (مذکورہ حکم نمبر ۲۱ کی صورت میں) اس کا یہ قول کہ "وہ بچہ ہلاک ہوگا" کہنے سے مراد یہ نہیں ہے کہ اس بچہ نے اس سے (اپنے آپ کو قتل کر دیا) اس لئے کہ اس صورت میں ہتھیار دینے والے پر ضمان نہیں ہے البتہ یوں کہنے سے مراد یہ ہے کہ (مثلاً) وہ ہتھیار اس بچہ کے ہاتھ سے اس کے جسم کے بعض حصہ پر گر گیا اور اس سے وہ ہلاک ہو گیا۔	تتار فانیہ
۲۳	اگر کسی شخص نے کسی مجبور بچہ (یعنی ایسا نابالغ بچہ جو کام کاج کے لئے اجازت یافتہ نہیں ہے) کو یہ کہا کہ اس درخت پر چڑھ اور اس کا پھل میرے لئے جھاڑ تو وہ چڑھا اور گر کر ہلاک ہو گیا تو حکم دینے والے کی عاقبت پر اس بچہ کی دیت لازم ہے۔	اگر کسی شخص نے کسی مجبور بچہ (یعنی ایسا نابالغ بچہ جو کام کاج کے لئے اجازت یافتہ نہیں ہے) کو یہ کہا کہ اس درخت پر چڑھ اور اس کا پھل میرے لئے جھاڑ تو وہ چڑھا اور گر کر ہلاک ہو گیا تو حکم دینے والے کی عاقبت پر اس بچہ کی دیت لازم ہے۔	قاضی خان

ہذا میں حکم نمبر ۲۱ کے بعد غلاموں سے مخصوص تقریباً ۱۷۹ احکام کا اندراج متروک ہے اس کے متعلق حکم نمبر ۱۷۹ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۷۹ حکم نمبر ۱۷۹ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۷۹ حکم نمبر ۱۷۹ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۷۹ حکم نمبر ۱۷۹ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و شرح	الباب التاسع في الامور الجناية ومسائل الصبيان وغيره	الامور الجناية ومسائل الصبيان وغيره	حوالہ
۱۱۶۹-۲۵	وكان الامر بمجمل شيء او كسر حطب	كذا في فتاوى قاضيان	
۲۶	ولو قال لعبي اصعد هذه الشجرة او انفض الثمار ولم يقل لي ففعل الصبي ذلك وعطب اختلف المشايخ والصحيح انه يضمن سواء قال انفض لي الثمار او قال انفض ولم يقل لي	كذا في فتاوى قاضيان	
۲۷	وفي الجامع الصغير قال لعبد الغير ارتق هذه الشجرة وانفض الثمر لتأكله انت ففعل وسقط ثمرات لم يضمن ولو قال حتى آكله والمسئلة بحالها ضمن	كذا في المحيط	
	ولو أمر عبد الغير بكسر الحطب او بعمل آخر ضمن ما تولد منه	كذا في الخلاصة	
۲۸	رجل حمل صبيا على دابة وقال له امسكها لي ولم يكن له منه سبيل نسقط عن الدابة ومات كان على عاقلة الذي حمله ديتة سواء كان الصبي ممن يركب مثله والركب ان سير الصبي الدابة فأوطأ انسانا فقتله والصبي مستمسك عليها فدية القتل تكون على عاقلة الصبي ولا شيء على عاقلة الذي حمله عليها وان كان الصبي ممن لا يسير على الدابة لصغير ولا يتمسك عليها قدم القتل هدر وان سقط عن الدابة والدابة تسير فمات الصبي كانت دية الصبي على عاقلة الذي حمله على كل حال سواء سقط بعد ما سارت الدابة او قبل ذلك وسواء كان الصبي يتمسك على الدابة او لا يتمسك	كذا في فتاوى قاضيان	
۲۹	واذا حمل الرجل مع الصبي على الدابة ومثله لا يضرب ولا يتمسك عليها فوطئت الدابة انسانا فقتلته فالدية على عاقلة الرجل خاصة وعليه الكفارة ولو كان الصبي يضرب الدابة ولا يسير عليها فالدية على ما قلتهما جميعا ويرجع عاقلة الصبي على عاقلة الرجل	كذا في المبسوط للسرخسي	

۱- مکرم نمبر ۳۹ مع ما شير ملاحظه ہو (مترجم) ۱۶ مع ما شير ملاحظه ہو (مترجم) ۲- مکرم نمبر ۳۹ مع ما شير ملاحظه ہو (مترجم) ۳- جنانچہ اس حکم کے ماخذ فتاویٰ قاضیان میں نہیں لکھا، کہ اس لئے کہ (اس صورت میں) اس نالائق بچہ نے اس شخص کے حکم کے بغیر (اپنی طرف سے) اس جانور کو چلایا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی ہاشمی مالکری عربی ج ۳ ص ۳۳۴ (مترجم) ۴- جنانچہ اس حکم کے ماخذ فتاویٰ قاضیان میں مزید لکھا ہے کہ اس لئے کہ (اس صورت میں) جب وہ نالائق بچہ اس پر حکم کرنے بیٹھ سکا تھا تو اس جانور کا چل پڑنا بمنزلہ بھاگنے ہوئے جانور کے ہے۔ مفہوم

دفعہ و فقہی نمبر	نواں باب، جنایت کا حکم دینے، بچوں متعلق اور اس مشابہ مسائل کے احکام جنایت کا حکم دینے بچوں متعلق اور اس مشابہ مسائل کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۷۹-۲۵	اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اس نے اس (مذکورہ) بچہ کو بوجہ اٹھانے یا لکڑیاں توڑنے کا حکم دیا (کہ یہ کام میرے لئے کر اور اس سے وہ ہلاک ہو گیا تو حکم دینے والے کی عاقبت پر اس بچہ کی دیت لازم ہے)۔	قاضیخان
۲۶	اگر کسی شخص نے کسی بچہ (یعنی نابالغ) سے یہ کہا کہ اس درخت پر چڑھ اور اس کا پھل جھاڑ اور یہ نہ کہا کہ میرے لئے جھاڑ تو اس بچہ نے ایسا کر دیا اور (اس سے) وہ ہلاک ہو گیا تو (اس کے حکم کے متعلق) مشائخ کا اختلاف ہے صحیح حکم یہ ہے کہ وہ (یعنی حکم دینے والا) اس بچہ کی دیت کا ضامن ہو گا خواہ اس نے یہ کہا تھا کہ "وہ پھل میرے لئے جھاڑ" یا (یہ کہا تھا کہ "وہ پھل جھاڑ" اور یہ نہیں کہا تھا کہ "میرے لئے" جھاڑ حکم برابر ہے)۔	قاضیخان
۲۷	(۱) الجامع الصغیر میں ہے کہ کسی شخص نے دوسرے آدمی کے غلام سے یہ کہا کہ اس درخت پر چڑھ اور پھل جھاڑ تاکہ تو کھائے تو اس نے ایسا کیا اور گر گیا اور اس کی موت واقع ہو گئی تو وہ (حکم دینے والا) ضامن نہ ہو گا اور اگر اس نے یوں کہا کہ (اس درخت پر چڑھ اور پھل جھاڑ) "تاکہ میں کھاؤں" اور باقی صورت مسئلہ حسب حال (مذکورہ) ہو تو وہ ضامن ہو گا۔	محیط
	(ب) اگر کسی شخص نے دوسرے آدمی کے غلام کو لکڑیاں توڑنے یا کسی اور کام کے لئے حکم دیا (اور اس نے ایسا کر دیا) تو اس سے جو نتیجہ پیدا ہوا وہ (یعنی حکم دینے والا) اس کا ضامن ہو گا۔	خلاصہ
۲۸	(۱) کسی شخص نے کسی (نابالغ) بچہ کو (سواری کے) جانور پر سوار کیا اور اسے کہا کہ اس جانور کو میرے لئے روک رکھ اور یہ کام اس بچہ کے بس میں نہ تھا پس وہ اس جانور سے گر گیا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو جس شخص نے اسے سوار کیا تھا اس کی عاقبت پر اس بچہ کی دیت لازم ہے خواہ وہ بچہ ایسے بچوں میں سے تھا کہ اس جیسے سوار ہو سکتے ہیں یا (وہ ایسے بچوں میں سے تھا کہ) اس جیسے سوار نہیں ہو سکتے (حکم برابر ہے) (ب) اور اگر اس بچہ نے اس سواری کو چلایا تو کسی انسان کو روند کر قتل کر دیا اور وہ بچہ اس جانور پر چار ہا تو اس مقتول کی دیت اس بچہ کی عاقبت پر ہو گی اور جس شخص نے اسے اس جانور پر سوار کیا تھا اس کی عاقبت پر (دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہو گی۔ اور اگر وہ (مذکورہ) بچہ ایسے بچوں میں سے تھا جو صغیر سنی کی وجہ سے سواری کو نہیں چلا سکتے اور نہ اس پر جم کر بیٹھ سکتے ہیں تو اس (مذکورہ مقتول) کا خون رائیگاں ہے۔ اور اگر وہ بچہ اس جانور سے گرا اور وہ جانور چلنے لگا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو اس بچہ کی دیت ہر حال میں اس شخص کی عاقبت پر لازم ہو گی جس نے اسے سوار کیا خواہ وہ بچہ اس جانور کے چلنے کے بعد گرایا اس سے پہلے گر پڑا اور خواہ وہ بچہ سواری کے جانور پر جم کر بیٹھ سکتا تھا یا نہ (حکم برابر ہے)۔	قاضیخان
۲۹	(۱) جب کوئی شخص کسی (نابالغ) بچہ سمیت سواری کے جانور پر سوار ہوا اور ایسا بچہ نہ سواری کو چلا سکتا ہے اور نہ جانور پر جم کر بیٹھ سکتا ہے تو اس جانور نے کسی انسان کو روند کر قتل کر دیا تو اس (مقتول) کی دیت اس شخص کی عاقبت پر ہی ہو گی اور اس پر کفار ہو گا۔ (ب) اور اگر وہ بچہ سواری کے جانور کو چلا سکتا اور اس پر جم کر بیٹھ سکتا ہے تو (اس مقتول کی) دیت ان دونوں کی عاقبت پر لازم ہو گی اور اس بچہ کی عاقبت پر اس شخص کی عاقبت سے واپس لے گی۔	مبسوط مرخی

حواله	دفعاً وثق نمبر الباب التاسع في الامور الجنائية ومسائل الصبيان وغيرها
كذا في فتاوى قاضيخان	٣٠-١١٤٩ ولوان عبد احملى صبياحرا على دابة فوقه الصبي منها ومات فدية الصبي تكون في عنق العبد يد نعه المولى بها او يغدى
كذا في فتاوى قاضيخان	٣١ وان كان العبد مع الصبي على الدابة نسا عليها فوطئت الدابة انسانا ومات فعلى عاقلة الصبي نصف الدية وفي عنق العبد نصفها
كذا في شرح المبسوط	٣٢ واذا حمل المحرك الكبير العبد الصغير على الدابة ومثله يضرب بها ويستمسك عليها ثم امره ان يسير عليها فأوطأ انسانا فذلك في عنق العبد يد نعه به مولاه او يغدى ويرجع مولاه بالاقول من قيمته ومن الأرض على الغاصب ولو حمله عليها وهو لا يضرب الدابة ولا يستمسك عليها فسارت الدابة فوطئت انسانا فدمه هدر وان كانت واقفة حيث اوقفها لم يصير جانيا حتى لو ضربت رجلا بيد ها او رجلها او كدمته لاشئ على الصبي فيه والغمان على الذي اوقفها على عاقلته الا ان يكون اوقفها في ملكه فحينئذ لا ضمان عليه
كذا في فتاوى قاضيخان	٣٣ رجل رمى صبيا على حائط او شجرة فصاح به الرجل وقال لا تقع فوق الصبي ومات لا يضمن الرجل القاتل ولو قال له "قع" فوق الصبي ومات بضم القائل دية
كذا في الوقعات الحسامية	٣٤ صبي في يد ابيه فيجذبه السان من يده والاب مستمسك حتى مات فدية الصبي على الجاذب ويرث منه الاب ولو جذا حتى مات فالدية عليهما ولا يرث الاب

١- حكم نمبر ٣١ مع ماشية ملاحظة هو (مترجم) ٢- حكم نمبر ١٤، ٢٩، ٢٥ مع ماشية ملاحظة هو (مترجم)

٣- حكم نمبر ٢٨ مع كادورا ماشية ملاحظة هو (مترجم) ٤- حكم نمبر ١١ مع ماشية ملاحظة هو (مترجم) ٥- حكم نمبر ١٤ مع ماشية ملاحظة هو (مترجم)

٦- حكم نمبر ٢٣ ملاحظة هو (مترجم)

دفعہ دس نمبر	تواں باب، جنایت کا حکم دینے پر جو متعلق اور اس کے مشابہ مسائل کے احکام	جنایت کا حکم دینے پر جو متعلق اور اس کے مشابہ مسائل کے احکام کا بیان	حوالہ
۳۰-۱۱۷۹	اگر کسی غلام نے کسی آزاد (نابلغ) بچہ کو سواری کے جانور پر سوار کیا تو اس سے وہ بچہ گر گیا اور (اس سے) اسکی موت واقع ہوگئی تو اس بچہ کی دیت اس غلام کی گردن پر ہوگی اس کا آقا اسے اس دیت کے بدلہ میں دے گا یا اس کا ذریعہ دے گا۔	قاضیخان	
۳۱	اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ غلام اس (آزاد نابلغ) بچہ سمیت اس جانور پر سوار تھا اور اسے چلایا تو اس جانور نے کسی انسان کو روند دیا اور (اس سے) اسکی موت واقع ہوگئی تو (اس مقتول کی) دیت کا نصف اس بچہ کی عاقلہ پر اور نصف اس غلام کی گردن پر ہوگا۔	قاضیخان	
۳۲	(و) جب کسی آزاد بالغ شخص نے (نابلغ) چھوٹے غلام کو سواری کے جانور پر سوار کیا اور (وہ غلام ایسا تھا کہ) اس بیلا سواری کو چلا سکتا ہے اور اس پر جم کر بیٹھ سکتا ہے پھر اس شخص نے اسے اس سواری کو چلانے کا حکم دیا تو اس جانور نے کسی انسان کو روند ڈالا (اور اس سے) اسکی موت واقع ہوگئی) تو وہ اس غلام کی گردن پر ہے اس کا آقا اسے ان کے بدلے میں دے گا یا اس کا ذریعہ دے گا اور اس کا آقا اس غلام کی قیمت اور اس ارش میں سے جو کم ہو وہ اس غاصب (یعنی اس غلام کو سوار کرنے والے) شخص سے واپس لے گا (ب) اور اگر اس آزاد بالغ شخص نے اس نابلغ، چھوٹے غلام کو اس جانور پر سوار کیا اور وہ غلام (ایسا تھا کہ وہ) نہ سواری کو چلا سکتا ہے اور نہ اس پر جم کر بیٹھ سکتا ہے اور وہ جانور چل پڑا اور اس نے کسی انسان کو روند ڈالا (اور اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی) تو اس کا خلیفہ رائیگاں ہے۔ (ج) اور اگر وہ جانور (وہیں) کھڑا تھا جہاں اس نے اسے کھڑا کیا تھا تو وہ (نابلغ غلام بچہ) جتنا کنندہ نہ قرار پائے گا حتیٰ کہ اگر اس جانور نے کسی آدمی کو آگے یا پیچھے کی ٹانگوں سے لات ماری یا دانتوں سے چبا دیا تو اس میں اس (غلام) بچہ پر کچھ لازم نہ ہوگا اور اس شخص کی عاقلہ پر ضمان لازم ہوگی جس نے اس جانور کو وہاں کھڑا کیا تھا لیکن اگر اس شخص نے اس جانور کو اپنی ملوکہ جگہ میں کھڑا کیا تھا تو پھر اس پر کوئی ضمان لازم نہیں ہے۔	شرح مبسوط	
۳۳	(و) کسی شخص نے کسی (نابلغ) بچہ کو کسی دیوار یا درخت پر دیکھا تو اسے بلند آواز سے یہ کہا کہ "مت گر" تو وہ بچہ گر پڑا اور اس سے اسکی موت واقع ہوگئی تو (یوں) کہنے والا وہ شخص ضامن نہ ہوگا (ب) اور اگر اس نے یہ کہا کہ "گر پڑ" تو وہ بچہ گر پڑا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو (یوں) کہنے والا شخص اسکی دیت کا ضامن ہوگا۔	قاضیخان	
۳۴	(و) کوئی (نابلغ) بچہ اپنے باپ کے ہاتھ میں تھا تو کسی اور شخص نے اس بچہ کو کھینچا اور اس کا باپ اسے پکڑ کر رکھے رہا حتیٰ کہ (اس سے) اس بچہ کی موت واقع ہوگئی تو اس بچہ کی دیت کھینچنے والے شخص پر لازم ہے اور اس کا باپ اس بچہ کا وارث قرار پائے گا۔ (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) ان دونوں نے اس بچہ کو کھینچا حتیٰ کہ (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو اس بچہ کی دیت ان دونوں پر لازم ہے اور باپ اس بچہ کا وارث نہ قرار پائے گا۔	واقعہ حاشیہ	

دفعاً وشنّ نمبر	الباب التاسع في الامر بالجنائية ومسائل الصبيان وغيرها	الامر بالجنائية ومسائل الصبيان وغيرها	حواله
٣٥-١١٤٩	صبى مات في الماء او سقط من السطح فمات فان كان ممن يحفظ نفسه لا شئ على الابوين وان كان ممن لا يحفظ نفسه فعليهما الكفارة ان كان في حجرهما وان كان في مجمل حد هما فعليه الكفارة هكذا عن نصير وعن ابي القاسم في الوالدين اذا لم يتعاهد الصبي حتى سقط من سطح ومات او احترق بالنار لا شئ عليهما الا التوبة والاستغفار واختيار الفقيه ابي الليث على انه لا كفارة عليهما ولا على احدهما الا ان يسقط من يده والفتوى على ما اختاره ابو الليث	كذا في الظهيرية	
٣٦	وهو الصحيح		كذا في فتاوى قاضيان
٣٧	الام اذا تركت الصبي عند الاب وذهبت والصبي يقبل ثدى غيرها فلم يأخذ الاب للصبي ظئراً حتى مات جوعاً فالاب آثم وعليه الكفارة والتوبة وان كان لا يقبل ثدى غيرها وهي تعلم بذلك فالآثم عليها فهي التي ضيعته وعليها الكفارة حكاه عن نصير وينبغي ان تكون المسئلة مختلفة كالمسئلة الاولى	كذا في المحيط	
٣٨	بنت ست سنين حمت كانت جالسة الى جنب النار فخرجت الام بعد خروج الاب الى بعض الجيران فاحترقت الصبية فماتت لادية على الام لكن اذا كان لهما مال يعجبني ان تعتق رقبة مؤمنة والاصامت شهرين متتابعين وتكون على تأسف وندامة واستغفار لعل الله يعفو عنها وهذا استحباب وجوب الكفارة مامر	كذا في الظهيرية	
٣٩	وفي الاصل اذا اغصب الرجل صبياً حراً وذهب به فمات فعن ابي وجه من امان مات بامر لا يمكن الاحتراز والتحفظ عنه بان اصابته حمى وفي هذا الوجه لاضمان على الغاصب بالاجماع واما ان مات بامر يمكن الاحتراز والتحفظ عنه بان قتل او اصابه حجر او سقط عليه حائط او نزلت صاعقة من السماء فاصابته فقتلته او نهشته حية او اكله سبع او تردى من حائط او جبل فان الغاصب يضمن في قول علماءنا الثلاثة وجميعوا على انه لو قتل الصبي نفسه فلا ضمان على الغاصب وفي العبد يضمن مات بامر يمكن التحرز عنه او بامر لا يمكن التحرز عنه	كذا في المحيط	

دفتر نمبر	نواں باب، جنایت کا حکم دینے، بچوں متعلق اور اس سے متعلق مسائل کا احکام	حوالہ
۱۱۷۹-۳۵	کوئی (نابالغ، بچہ پانی میں گر کر مر گیا یا چھت پر سے گر پڑا اور (اس سے) اسکی موت واقع ہوگئی تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) (۱) اگر وہ بچہ ایسا تھا کہ (اس امر سے) اپنی حفاظت خود کر سکتا تھا تو اس کے والدین پر کچھ لازم نہ ہوگا اور اگر وہ بچہ ایسا تھا کہ وہ اپنی حفاظت خود نہ کر سکتا تھا تو والدین پر کفارہ لازم ہوگا بشرطیکہ وہ بچہ ان کی حجب یعنی ان کی زیر حفاظت و نگرانی میں تھا اور اگر وہ بچہ ان دونوں میں سے کسی ایک کی زیر نگرانی تھا تو اس پر کفارہ لازم ہوگا۔ شیخ نعیر سے یوں ہی مروی ہے (ب) اور شیخ ابوالقاسم سے والدین کے متعلق منقول ہے جب (والدین میں سے) کسی نے بچہ کی دیکھ بھال نہ کی حتیٰ کہ وہ چھت پر سے گر پڑا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی یا وہ بچہ آگ میں جل گیا تو والدین پر توبہ و استغفار کے علاوہ کوئی شئی لازم نہیں ہے (ج) فقیہ ابواللیث کا اختیار کردہ حکم یہ ہے کہ نہ ان دونوں پر کفارہ لازم ہوگا اور نہ ان میں سے کسی ایک پر لیکن اگر وہ بچہ اس کے ہاتھ سے گر پڑے پھر یہ حکم نہیں ہے (یعنی پھر کفارہ لازم ہوگا) اور فتویٰ اس حکم پر ہے جس کو فقیہ ابواللیث نے اختیار کیا ہے ۱	
۳۶	اور یہی مذکورہ حکم (یعنی حکم نمبر ۳۵) صحیح ہے ۲	ظہیر یہ
۳۷	ماں نے جب (اپنے دودھ پیتے) بچہ کو (اس کے) باپ کے پاس چھوڑ دیا اور خود چلی گئی اور وہ بچہ (دودھ پینے کے لئے) ماں کے علاوہ کاپستان قبول کرتا ہے پس باپ نے اس بچہ کی پرورش) کے لئے کوئی اور دودھ پلانے والی نہ رکھی حتیٰ کہ بچہ اس سے اس بچہ کی موت واقع ہوگئی تو باپ گنہگار ہوگا اور اس پر کفارہ اور توبہ لازم ہے اور اگر وہ بچہ ماں کے علاوہ کاپستان قبول نہ کرتا تھا اور وہ ماں یہ بات جانتی تھی تو گناہ اس ماں پر ہوگا پس اس نے اسے ضائع کیا ہے اور اس پر کفارہ لازم ہے یہ حکم شیخ نعیر سے مروی ہے اور اس مسئلہ میں بھی پہلے مسئلہ (یعنی مذکورہ ۳۵) کی طرح اختلاف ہونا چاہیئے ۳	قاضی خان
۳۸	چھ سال کی لڑکی کو بخار تھا وہ آگ کے قریب بیٹھی تھی اس کے باپ کے باہر ملنے کے بعد اس کی ماں (بھی) بعض پڑوسیوں کے ہاں چلی گئی تو وہ لڑکی جل گئی اور (اس سے) اسکی موت واقع ہوگئی تو (اس صورت میں) ماں پر دیت لازم نہ ہوگی لیکن اس کے پاس مال ہو تو مجھے یہ پسند ہے کہ وہ مسلمان گردن آزاد کرے یا دو ماہ مسلسل روزے رکھے اور وہ افسوس اور مذمت میں رہے اور استغفار کرتی رہے امید ہے کہ اللہ تعالیٰ اسے معاف فرمادے گا یہ حکم مستحب ہے اور کفارہ کے واجب ہونے کے متعلق وہ حکم ہے جو گذر چکا ہے ۴	محیط
۳۹	الاصل میں ہے کہ جب کوئی شخص (۱) آزاد (نابالغ) بچہ چھین کر لے گیا اور پھر اس بچہ کی موت واقع ہوگئی تو اس کا حکم یہ ہے کہ) اسمیں دو صورتیں ہیں (۱) اگر اسکی موت ایسے امر سے ہوئی کہ اس سے بچاؤ اور حفاظت کرنا ممکن نہیں ہوتا مثلاً یہ کہ اسے بخار ہوا تو اس صورت میں فاصب (یعنی چھین کر لے جانے والے) پر بالاجماع ضمان لازم نہیں ہے (۲) اور اگر اسکی موت ایسے امر سے ہوئی کہ اس سے بچاؤ اور حفاظت کرنا ممکن ہوتا ہے مثلاً یہ کہ وہ بچہ قتل کر دیا گیا یا اسے پتھر لگایا اس پر توبہ گری یا آسمانی بجلی گری اور اسے مار دیا یا اسے سانپے ڈس دیا یا اسے دندے نے پھاڑا یا وہ دیوار یا پہاڑ سے گر پڑا تو (اس سب صورتوں میں) بچہ تینوں اماموں کے ہاں وہ فاصب ضمان ہوگا اور اس پر جماع ہے کہ اگر اس بچہ نے اپنے آپ کو قتل کر دیا تو فاصب پر ضمان لازم نہیں ہے (ب) اور بچہ کی بجائے غلام (ہونے) کی (مذکورہ) صورت میں فاصب میں ہوگا خواہ اسکی موت ایسے امر سے ہوئی جس سے بچاؤ ممکن نہیں ہوگا (حکم برابر ہے) ۵	ظہیر یہ

۱۔ حکم نمبر ۳۱۲۹/۱۱۴۹ مع قاضی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۳۹/۱۱۴۹ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۳ امانت سے متعلق احکام فقہی کی بحث ۳۳
کتاب الودیعة میں ہیں (مترجم) ۴۵ حکم نمبر ۵/۱۱۴۳ مع حاشیہ ۴۵/۱۱۴۹ اور ۱۹/۱۱۴۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۵ حکم نمبر ۵/۱۱۴۳ مع حاشیہ ۴۵/۱۱۴۹
حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	قوان باب، جنایت کا حکم دینے، بچہ متعلق اور اس سے متعلق اور اس سے متعلق مسائل کے حکم کا بیان	حوالہ
۴۰-۱۱۴۹	اگر کسی شخص نے (نابالغ) بچہ چھینا اور اسے ایسی چیزوں کے قریب کر دیا جس سے آدمی کی (بالعموم) ہلاکت واقع ہو جاتی ہے تو وہ بچہ ہلاک ہو گیا تو اگر وہ بچہ آزاد تھا تو غاصب پر اس کی دیت لازم ہے۔	قاضیخان
۴۱	جب چھین کر لائے ہوئے (نابالغ) بچہ نے کسی آدمی کو قتل کر دیا تو جو شخص اسے چھین کر لایا تھا اس پر اس کی وجہ سے کچھ لازم نہ ہوگا۔	محیط
۴۲	(۱) جب کسی (نابالغ) بچہ کے پاس کوئی غلام امانت رکھا گیا اور اس نے اس غلام کو قتل کر دیا تو اس کی عاقلہ پر اس کی قیمت لازم ہے اور اگر (اس کے پاس) طعام امانت رکھا گیا اور اس نے اسے کھا لیا تو وہ ضامن نہ ہوگا اور یہ حکم امام ابو حنیفہؒ اور امام محمدؒ کے ہاں ہے اور امام ابو یوسفؒ کا قول یہ ہے کہ وہ بچہ دونوں صورتوں میں ضامن ہوگا (ب) اس (مذکورہ اختلاف کی بنا پر جب مجبور غلام (یعنی تصرفات سے منع کردہ شدہ غلام) کے پاس مال امانت رکھا گیا تو اس نے اسے ضائع کر دیا تو امام ابو حنیفہؒ اور امام محمدؒ کے ہاں وہ غلام، ضمان کے لئے فی الحال ماخوذ نہ ہوگا البتہ آزاد ہونے کے بعد وہ اس کے متعلق ماخوذ ہوگا اور امام ابو یوسفؒ کے ہاں وہ غلام ضمان کے لئے فی الحال ماخوذ ہوگا (ج) اور اسی (مذکورہ) اختلاف پر مجبور غلام اور (نابالغ) بچہ کو قرض دینے، مانگا دینے، بیع کرنے اور تسلیم (یعنی سپرد کرنے) کے احکام میں - اور مذکورہ اختلاف صحیح حکم کے بموجب، اس (نابالغ) بچہ میں ہے جو عاقل ہو حتیٰ کہ غیر عاقل (نابالغ) بچہ (مذکورہ صورتوں میں) بالاجماع ضامن ہوگا۔ اور اگر اس نے اس مال کو ضائع کر دیا جو امانت نہیں رکھا گیا تھا تو وہ ضامن ہوگا۔	کافی
۴۳	(۱) باپ نے بیٹے کو وصی (یعنی وصیت یافتہ) نے یتیم کو ادب سکھانے کے لئے ضرب لگائی تو (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو امام ابو حنیفہؒ کے ہاں وہ (یعنی باپ یا وصی) ضامن ہوگا (ب) اور اگر استاد نے شاگرد کو (علم دین سکھانے کے لئے) ضرب لگائی (اور اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو اگر اس معلم نے ان دونوں (یعنی باپ یا وصی) کی اجازت کے بغیر ایسا کیا تو کسی پر ضمان لازم نہیں ہے۔	
	(ج) اور (اگر) خاندان نے اپنی بیوی کو ادب سکھانے کے لئے ضرب لگائی اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو وہ ضامن ہوگا۔	
	(د) (مذکورہ صورتوں کی ضمان میں) باپ پر کفارہ اور دیت (دونوں) لازم ہوں گے اور ادب سکھانے والے پر کفارہ لازم ہوگا دیت لازم نہ ہوگی اور خاندان پر کفارہ اور دیت سبھی لازم ہوں گے۔	واقعات جلد ۱۰
۴۴	ماں نے جب اپنے (نابالغ) چھوٹے بچہ کو ادب سکھانے کے لئے ضرب لگائی (اور اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو امام ابو حنیفہؒ کے قول کے بموجب وہ بلا شک ضامن ہوگی اور صاحبینؒ کے قول کے بموجب حکم میں مشائخ نے اختلاف کیا ہے اور ان میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ وہ ضامن نہ ہوگی اور بعض کا قول یہ ہے کہ وہ ضامن ہوگی۔	محیط

دفتار نمبر	باب التاسع في الامر بالجنایة ومائل الصبیان وغيره	الامر بالجنایة ومائل الصبیان وغيره	حواله
۴۵-۱۱۷۹	رجل ضرب ولده الصغير في تعليم القرآن قال ابو حنيفة رحمه الله تعالى قال ابو يوسف يرض الوالد ولا يضمن	رجل ضرب ولده الصغير في تعليم القرآن قال ابو حنيفة رحمه الله تعالى قال ابو يوسف يرض الوالد ولا يضمن	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۴۶	المجام او الفصاد او البزاع او المختان اذا حجم او فصد او بزغ باذن صاحبه نسرى الى النفس ومات لم يضمن	المجام او الفصاد او البزاع او المختان اذا حجم او فصد او بزغ باذن صاحبه نسرى الى النفس ومات لم يضمن	کذا فی السراجیة
۴۷	البزاع او الفصاد او المجام اذا بزغ او فصد او حجم وكان باذن المولى في العبد او باذن المولى في الصبي وسرى الى النفس ومات فلا ضمان عليهم وكذلك المختان في هذا فهو لاء لا يضمنون السراية بلا خلاف	البزاع او الفصاد او المجام اذا بزغ او فصد او حجم وكان باذن المولى في العبد او باذن المولى في الصبي وسرى الى النفس ومات فلا ضمان عليهم وكذلك المختان في هذا فهو لاء لا يضمنون السراية بلا خلاف	کذا فی المحيط
۴۸	ذكر ابن سماعة عن محمد بن لو ان ختنا ختن صبيا بامر والده فجرت الحديد فقطعت الحشفة فمات الصبي فعلى عاقلة المختان نصف الدية وان عاش الصبي فعلى عاقلة المختان كمال الدية	ذكر ابن سماعة عن محمد بن لو ان ختنا ختن صبيا بامر والده فجرت الحديد فقطعت الحشفة فمات الصبي فعلى عاقلة المختان نصف الدية وان عاش الصبي فعلى عاقلة المختان كمال الدية	کذا فی محیط الرخی
	وهذا الذي ذكرنا فيما اذا قطعت الحشفة ومات انه يجب نصف الدية رواه محمد ذكر هذه الرواية في مجموع النوازل وذكر في الاصل انه لا يجب شيء ان مات وهكذا ذكر في جنایات العتاق	وهذا الذي ذكرنا فيما اذا قطعت الحشفة ومات انه يجب نصف الدية رواه محمد ذكر هذه الرواية في مجموع النوازل وذكر في الاصل انه لا يجب شيء ان مات وهكذا ذكر في جنایات العتاق	کذا فی الذخيرة
		والله اعلم	

۱۔ حکم نمبر ۱۱۷۹ مع حاشیہ، ۴۴، ۴۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ چنانچہ ہدایہ مع حاشیہ میں ہے کہ نشر لگانے والے اور بچنے لگانے والے نے جب فعلی معتاد کیا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی الخ تو اس پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شے لازم نہ ہوگی۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ مع حاشیہ ج ۳ ص ۵۹۔ حکم نمبر ۴۸

دفعہ و متن نمبر	نواں باب جنایت کا حکم دینے، بچوں متعلق اور اس سے متعلق مسائل کے احکام جنایت کا حکم دینے، بچوں متعلق اور اس سے متعلق مسائل کے احکام کا بیان	حوالہ
۴۵-۱۱۶۹	کسی شخص نے اپنے (نابالغ) بچہ کو قرآن مجید کی تعلیم کے لئے ضرب لگائی (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو (اس کے حکم کے متعلق) امام ابو حنیفہ کا قول یہ ہے کہ وہ اس کی دیت کا ضامن ہوگا اور اس کا وارث نہ قرار پائے گا اور امام ابو یوسف کا قول یہ ہے کہ والد اس کا وارث قرار پائے گا اور ضامن نہ ہوگا لے	قاضی خان
۴۶	حجام (یعنی سنگی سے خون نکالنے والے) پھنکے لگانے والے، یا قصد کھولنے والے یا نشتر لگانے والے یا ختنہ کرنے والے نے جب اس (متعلقہ) صاحب سے اجازت حاصل کر کے حجامت کی یا قصد کھولایا یا نشتر لگایا یا ختنہ کیا پھر وہ زخم جان تک سرایت کر گیا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو وہ (یعنی ان میں سے کوئی بھی) ضامن نہ ہوگا لے	سراجیہ
۴۷	نشر لگانے والے یا قصد کھولنے والے یا حجام نے جب اس (متعلقہ) شخص کے غلام ہونے کی صورت میں، اس کے آقا کی اجازت سے اور (نابالغ) بچہ ہونے کی صورت میں اس کے ولی کی اجازت سے نشر لگایا یا قصد کھولایا یا حجامت کی (یعنی سنگی کے ذریعہ خون نکالا، پھنکا لگایا) اور وہ زخم جان تک سرایت کر گیا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو ان (مذکورہ) پر ضمان لازم نہیں ہے اور اسی طرح ختنہ کرنے والے کے متعلق بھی اس صورت میں یہی حکم ہے پس یہ سب بلا خلاف کسرایت کے ضامن نہ ہوں گے لے	محیط
۴۸	(۱) ابن سماعہ نے امام محمد سے روایت کیا ہے کہ اگر کسی ختنہ کرنے والے نے کسی بچہ کا ختنہ اس کے باپ کی اجازت سے کیا تو اُسے تڑپا چل جانے سے اس کا حشفہ (یعنی اسکے ذکر کا سر) کٹ گیا اور اس سے اس بچہ کی موت واقع ہوگئی تو ختنہ کرنے والے کی عاقبت پر نصف دیت لازم ہے اور اگر وہ بچہ اس زخم سے زندہ رہ گیا تو ختنہ کرنے والے کی عاقبت پر پوری دیت لازم ہے	محیط مرضی
	(ب) اور یہ حکم جو ہم نے اس صورت کے متعلق ذکر کیا ہے، کہ جب (اس بچہ کا) ختنہ کٹ گیا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو نصف دیت واجب ہوگی، یہ روایت امام محمد نے مجموع النوازل میں ذکر کی ہے اور الہ صل میں یہ مذکور ہے کہ (مذکورہ صورت میں) اگر اس کی موت واقع ہوگئی تو (ختنہ کرنے والے پر دیت میں سے) کوئی شے واجب نہ ہوگی اور جنایات العتاق میں یوں ہی مذکور ہے لے	ذخیرہ
	واللہ اعلم	

دفعات نمبر	الباب العاشر فی الجنین	الجنین	حوالہ
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>الباب العاشر فی الجنین</h2> <p>دفعات ۱۱۸۰ تا ۱۱۸۱ عنوان ۱ تعداد ۲۰</p> <p>الجنین ۱۱۸۰</p> <p>۱ اذا ضرب بطن امرأة حامل مسلمة او كافرة فالقت جنینا ميتا حرا ذكر لكان او انثى فعلى عاقلته الغرة</p> <p>۲ وهي عبد او امه او فرس قيمته خمسمائة درهم</p> <p>۳ ويكون موروثا عن الولد ولو كان الضارب وارثا لم يرث ولا كفارة فيه</p> <p>۴ وان القت ميتتين فخرتان</p> <p>۵ والجنین الذي قد استبان بعض خلقه كالنطف والشعر بمنزلة الجنین التام فی جميع الاحکام</p> <p>۶ وان خرج الجنین بعد الضرب ببعيا ثمرات ففيه الدية كاملة والكفارة</p> <p>۷ ان القت ميتا ثمر مات الام فعليه دية فی قتل الام وغرة بالقائها</p>	<p>کذا فی السراجیة</p> <p>کذا فی السراجیة</p> <p>کذا فی السراجیة</p> <p>کذا فی خزائن المفتین</p> <p>کذا فی الکافی</p> <p>کذا فی المبسوط</p> <p>کذا فی المهدیة</p>

۱- جیسا کہ در مختار و فی القاری میں بحوالہ الرضی لکھا ہے کہ اگر کسی نے حاملہ عورت کی پیٹھ یا جانب یا سر یا اسکے کسی عضو کو ضرب لگائی (اور اس نے بچہ ڈال دیا) تو یہی حکم ہے اور بحوالہ السامحانی لکھا ہے کہ اگر عورت کسی دوا یا فعل کے ذریعے سے جنین گر دے تو اس کے متعلق احکام سے واضح ہے کہ پیٹ پر ضرب لگنا قید (احترازی) نہیں ہے حتیٰ کہ کسی عورت نے اپنا سر گھوما یا اپنے فرج میں کوئی ملاح (یعنی دوا یا فعل) کیا اور اس سے (مردہ) جنین گر دیا تو اسکی ضمان لازم ہے (حکم نمبر ۱۹ تا ۱۸۱۹ ملاحظہ ہو) اور بحوالہ الخیر صیہ لکھا ہے کہ جب کوئی شخص چمچا تو عورت نے جنین ڈال دیا تو وہ ضامن نہ ہوگا اور اگر کسی شخص نے عورت کو ضرب کا ڈرا دیا تو اس عورت نے جنین ڈال دیا تو وہ ضامن ہوگا اور لکھا ہے کہ میں کہتا ہوں کہ دونوں حکموں میں وجہ فرق یہ ہے کہ خوف دلانا ایسا فعل ہے جس کا صدور خوف دلانے والے کی طرف منسوب ہے اور چمچنے سے موت واقع ہونا ایسا فعل ہے جس کا صدور مرنے والے کی طرف منسوب ہے نیز لکھا ہے کہ البتہ اچانک چمچ کا صدور چمچنے والے کی طرف منسوب ہے پس اگر کسی شخص نے کسی عورت پر اچانک چمچ ماری تو اس سے جنین ڈال دینے کی صورت میں وہ ضامن ہوگا اور اگر (جس عورت پر اچانک چمچ ماری گئی) اس عورت کے علاوہ کسی عورت نے اس چمچ سے جنین

دفعہ نمبر	جنین کے احکام	جنین کے احکام کا بیان	حوالہ
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>دسواں باب، جنین کے احکام</h2> <p>دفعات ۱۱۸ تا ۱۱۹ عنوان — تعدد اذ شق — ۲۰</p> <p>۱۱۸۰- جنین (یعنی رحم میں سے بچہ تلف کر دینے) کے احکام اور اس میں سے شقیں ہیں</p> <p>۱ جب کسی شخص نے کسی حاملہ، مسلمہ یا کافرہ عورت کے پیٹ پر ضرب لگائی تو اس نے جنین (یعنی رحم سے بچہ) مردہ حالت میں ڈال دیا وہ آزاد تھا نہ تھا یا مادہ تھا تو اس (ضرب لگانے والے) کی عاقبہ پر غرہ لازم ہے ۱</p> <p>۲ اور یہ غرہ، غلام ہے یا باندی ہے یا ایسا گھوڑا ہے جس کی قیمت کم از کم، پانچ سو درہم ہو ۱</p> <p>۳ اور (غرہ کا) مذکورہ مال اس ولد (یعنی جنین) کی میراث ہوتا ہے اور اگر مضارب (یعنی اس حاملہ عورت کو ضرب لگانے والا اس کا) وارث ہو تو وہ وارث نہیں قرار پاتا اور اس میں کفارہ نہیں ہے ۱</p> <p>۴ اگر کسی مفروبہ (عورت نے دوسرے بچے ڈال دیے تو اس میں دو غرہ لازم ہوں گے ۱</p> <p>۵ ایسا جنین جس کی بعض تخلیق (یعنی ہیت) مثلاً ناخن اور بال (وغیرہ) ظاہر ہو گئے ہوں تو وہ تمام احکام میں پورے جنین کے حکم میں ہے ۱</p> <p>۶ اگر (حاملہ عورت کو) ضرب لگانے کے بعد وہ جنین زندہ خارج ہوا پھر (اس ضرب کی وجہ سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو اس میں پوری دیت اور کفارہ لازم ہے ۱</p> <p>۷ اگر (حاملہ مفروبہ) عورت نے اسے مردہ جنا پھر اس ماں کی موت واقع ہو گئی تو مضارب شخص پر اس ماں کے قتل کی دیت اور اس عورت کے بچہ گرانے کا غرہ لازم ہو گا ۱</p>	<p>سراجیہ</p> <p>سراجیہ</p> <p>سراجیہ</p> <p>خزانہ مفتنین</p> <p>کافی</p> <p>مبسوط</p> <p>ہدایہ</p>

ڈال دیا تو وہ ضامن نہ ہو گا اس لئے کہ اسے اس پر تعدی نہیں کی مفہوم فی الجملہ ماخوذ از رد المحتار و رد المحتار ۵ مت ۴۱۶ (مترجم) ۲ جنین بچہ جب تک رحم میں رہے ماخوذ از النجری ۲۰۴ اور رد المحتار میں ہے کہ الجنین ایسا ولد، جو ماں کے رحم میں ہو۔ ماخوذ از رد المحتار ۵ مت ۱۶۴ حکم نمبر ۹۷۵ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳ حکم نمبر ۱۱۸۰ ملاحظہ ہوا اور غلام جنین کی صورت میں حکم نمبر ۱۵۰۱۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴ عاقبہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ اور غرہ کے متعلق حکم نمبر ۳۴۲ نیز حکم نمبر ۹۷۵ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵ حکم نمبر ۱۲۱۴ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶ حکم نمبر ۱۱۸۰ اور ۱۱۸۱ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۰ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۳ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۴ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۵ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۶ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۷ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۸ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۹ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۰ حکم نمبر ۱۱۸۰ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۱۰ حکم نمبر ۱۱۰ کا تیسرا ضمیمہ ملاحظہ ہو (مسترحم)، ۲ حکم نمبر ۱۱۰ کا تیسرا ضمیمہ، نیز حکم نمبر ۱۳ ملاحظہ ہوں (مسترحم)، ۳ حکم نمبر ۱ کا دوسرا ضمیمہ اور ۱۱۸۰

دعا و شق نمبر	جنین کے احکام	جنین کے احکام کا بیان	حوالہ
۸-۱۱۸۰	اور اگر (حاملہ) عورت اس ضرب کی وجہ سے مرگئی پھر اس کے بعد جنین زندہ خارج ہوا پھر اس جنین کی موت واقع ہوگئی تو ضارب شخص پر اس ماں کی دیت اور اس جنین کی دیت لازم ہے۔	ہدایہ	
۹	اگر حاملہ مضر وہ، عورت کی (اس ضرب سے) موت واقع ہوگئی پھر اس نے مردہ بچہ ڈال دیا تو ضارب شخص پر اس ماں کی دیت لازم ہے اور اس جنین میں (دیت وغیرہ میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے۔	ہدایہ	
۱۰	جب (ولادت میں) بچہ کا سر خارج ہوا اور وہ چیخا تو ایک شخص نے اگر اسے ذبح کر دیا تو اس پر غرہ لازم ہے اس لئے کہ (اس صورت میں) وہ بچہ جنین ہے۔	خزانہ مفتین	
۱۱	کسی شخص نے کسی (حاملہ) عورت کے پیٹ پر ضرب لگائی تو اس نے دو جنین ڈال دیئے ان میں سے ایک مردہ اور دوسرا زندہ، پھر اس ضرب کی وجہ سے، ولادت ہو چکنے کے بعد، اس زندہ بچہ کی بھی موت واقع ہوگئی تو ضارب پر ان دونوں بچوں میں سے مردہ میں غرہ اور زندہ میں کامل دیت لازم ہے۔	ظہیر	
۱۲	المنتقی میں ہے کہ کسی شخص نے اپنی بیوی کے پیٹ پر ضرب لگائی تو اس نے زندہ جنین ڈال دیا پھر وہ جنین مرگیا پھر اس عورت نے (ایک) مردہ جنین ڈال دیا پھر اس کے بعد ماں مرگئی اور ضارب شخص کے اس عورت کے علاوہ اور بیٹے بھی ہیں اور اس عورت سے اس کی کوئی اور اولاد نہیں ہے سوائے اس اولاد کے جو اس عورت نے ضرب لگنے پر جینی البنتہ اس عورت کے ماں اور باپ کی طرف سے (یعنی سگے) بھائی موجود ہیں تو (اسکے متعلق حکم یہ ہے کہ) باپ کی عاقلہ پر اس بچہ کی دیت لازم ہے جو (ماں کے پیٹ سے) زندہ پیدا ہوا اور پھر مرگیا اس سے اس کی ماں چھٹا حصہ میراث پلے گی اور باقی ماندہ اس بچہ کے ان بھائیوں کو ملے گا جو اس بچہ کے باپ کی طرف سے اس کے بھائی ہیں اور باپ پر دو کفارے لازم ہوں گے ایک کفارہ اس بچہ کا جو زندہ پیدا ہوا (اور پھر مرگیا) اور ایک کفارہ اس کی ماں کا لازم ہوگا اور وہ بچہ جو مردہ گرا تو اس میں باپ کی عاقلہ پر پانچ سو درہم غرہ لازم ہوگا اور اس سے اس کی ماں چھٹا حصہ میراث پلے گی اور باقی ماندہ اس بچہ کے لئے ہوگا جو زندہ پیدا ہوا اس لئے کہ غرہ ضرب کی وجہ سے واجب ہوا ہے اور وہ اس وقت زندہ تھا اور ماں اس سے بھی چھٹا حصہ میراث پلے گی اور وہ سب میراث جو اس کی ماں کو ملی ہے (اور پھر اس کی موت واقع ہوگئی ہے) وہ اس کی ماں کے (مذکورہ سگے) بھائیوں کو ملے گی۔	محیط	
۱۳	(۱) اگر کسی (مضر وہ) عورت کے پیٹ میں دو جنین تھے تو ان میں سے ایک اس عورت کی موت سے پہلے پیدا ہوا اور دوسرا اس عورت کی موت کے بعد پیدا ہوا اور وہ، وہ دونوں جنین مردہ تھے تو وہ جنین اس عورت کی موت سے پہلے پیدا ہوا اس میں پانچ سو درہم غرہ لازم ہے اور جو جنین اس عورت کی موت کے بعد پیدا ہوا اس میں کوئی شئی لازم نہیں ہے پھر جو جنین اس عورت کی موت سے پہلے مردہ پیدا ہوا وہ اپنی ماں کی دیت سے وارث نہ ہوگا اور اس کی وارث قرار پائے گی (ب) اور اگر وہ جنین جو اس عورت کی موت کے بعد پیدا ہوا وہ زندہ پیدا ہوا اور (مذکورہ ضرب کی وجہ سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو اس میں دیت لازم ہے اور اسکے لئے اس کی ماں کی دیت سے، اور جو کچھ اس کی ماں کو اس (جنین) کے بھائی (یعنی دوسرے جنین کے غرہ) سے میراث ملی، اس (سب) سے میراث ملے گی اور اگر اسکے اس بھائی (یعنی دوسرے جنین) کا باپ زندہ نہ ہو تو اسے اپنے بھائی سے بھی میراث ملے گی۔	مبسوط	

ہوں (مترجم) کہ حکم نمبر ۱۱۸۰ اور ۱۱۸۱ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۱۱۸۰، دیت کے متعلق ۱۱۸۱ کا تیسرا حاشیہ اور کفارہ کے متعلق ۱۱۸۲ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۱۱۸۰ اور دیت کے متعلق ۱۱۸۱ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

ہوں (مترجم) نہ حکم مذکور (۱۱۸۰) اور (۱۱۸۱) کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۱۱۸۰، دیت کے متعلق ۱۱۸۱ کا تیسرا حاشیہ اور کفارہ کے متعلق ۱۱۸۲ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۱۱۸۰ اور دیت کے متعلق ۱۱۸۱ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

حوالہ	الجنین	الباب العاشر فی الجنین
کذا فی المحيط	وإذا ضرب بطن امة والقت جنینا میتا والام حية ينظر ان كان هذا الحمل حيا بان كان الحمل من المولى تجب الغرة ذكرًا كان او انثى وان كان الجنین رقیقا ذکر فی ظاهر رواية اصحابنا انه يقوم على الهيئۃ واللون التي انفصل لو كان حیا ثم اذا اظهر قیمته ينظر ان كان ذکرًا یجب علیه نصف عشر قیمته وان كان انثى یجب علیه عشر قیمتها ووضاع الجنین ولم یکننا تقویمه باعتبار لونه وهيئته على تقدير انه حی ووقع التنازع فی قیمته بین الضارب ومولى الامة المضربة كان القول قول الضارب	۱۸۰-۱۳
کذا فی شرح الطحاوی	وما وجب فی جنین الامة فهو فی مال الضارب یؤخذ منه حالا فی ساعته رواه الحسن	۱۵
کذا فی شرح الطحاوی	وما وجب فی جنین الحرة فهو على عاقلة الضارب الى سنة ۳	۱۶
کذا فی الکافی	والمرأة اذا ضربت بطن نفسها او شربت دواء لتطرح الولد متعمدة او عاجت فرجها حتى سقط الولد فمن عاقلتها الغرة ان فعلت بغير اذن الزوج وان فعلت باذنه لا یجب شیء	۱۷
کذا فی الظہیریۃ	المرأة شربت دواء ولم تتعمد به اسقاط الولد فلا شیء علیها	۱۸
کذا فی المحيط	وفی فتاویٰ النسفی سئل عن مختلعة وهي حامل احتالت لا سقاط العدة باسقاط الولد قال ان اسقطت بفعلها وجبت علیها غرة ویكون ذلك للنزوج ۴	۱۹
کذا فی الظہیریۃ	ضرب رجل بطن حامل بسکین فأصاب ید الولد فی بطنها فقطعها ثم ولدته حیاً فنصف الدية على عاقلته لانه خطأ	۲۰

والله اعلم

لہ جبکہ شرح وقایہ میں ہے اور لکھا کہ باندی کے جنین میں اس کے مذکر ہو سکتی ہے تو اس میں اس کی قیمت کا بیسواں حصہ اور اس کے مؤنث ہونے کی صورت میں اس کی قیمت کا دسواں حصہ لازم ہوگا اور لکھا کہ جان کو کہ جنین اگر لڑا ہو یعنی غلام نہ ہو مثلاً یہ کہ اس باندی کا وہ حمل آقا سے ہو تو اس میں پانچ سو درہم واجب ہوں گے خواہ مذکر ہو یا مؤنث (حکم نمبر ۲۱۱ ملاحظہ ہوں) اس کے کہ حکم میں مذکر، مؤنث کی وجہ سے کوئی فرق نہیں ہوتا اور یہ (مذکورہ) پانچ سو، مذکر (آزاد) شخص کی دیت کا بیسواں حصہ بنتا ہے اور مؤنث کی دیت کا دسواں حصہ بنتا ہے (اس لئے کہ مؤنث کی دیت نصف ہے حکم نمبر ۲۱۱ ملاحظہ ہوں) اور اگر جنین غلام ہو (یعنی آزاد نہ ہو) تو اس کے مذکر ہونے کی صورت میں اس کی قیمت کا بیسواں حصہ اور اس کے مؤنث ہونے کی صورت میں اس کی قیمت کا دسواں حصہ واجب ہوگا اس لئے کہ غلام کی دیت اس کی قیمت ہی ہوتی ہے پس جو کچھ آزاد شخص کی دیت سے قرار پائے گا وہی کچھ غلام شخص کی قیمت سے قرار پائے گا۔ مگر ہم ماخوذ از شرح وقایہ ج ۴ ص ۱۹۷ وکذا فی الدال المختار وشر المختار ج ۵ ص ۴۱۶، حکم نمبر ۱ کا پہلا فقرہ اور ۱۶۱۲ ملاحظہ ہوں

رقعہ و شمار	جنین کے احکام	جنین کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۸۸-۱۸۹	جب کسی شخص نے کسی باندی کے پیٹ پر ضرب لگائی تو اس نے مردہ جنین ڈال دیا اور اسکی ماں زندہ رہی تو دیکھا جائے گا۔		
	(و) اگر وہ حمل آزاد تھا مثلاً یہ کہ اسکے آقا سے تھا تو (اسمیں) غرہ واجب ہوگا خواہ نر تھا یا مادہ (حکم برابر ہے) (ب) اور اگر وہ حمل غلام تھا تو ہمارے اصحاب کی ظاہر روایت میں مذکور ہے کہ وہ حمل جس ہیئت اور رنگ کے ساتھ پیدا ہوا ہے اسے زندہ فرض کر کے اس کی قیمت کی جائے گی پھر جب اس کی قیمت ظاہر قرار پائی تو دیکھا جائے گا کہ اگر وہ نر تھا تو اس میں اس کی قیمت کا بیسواں حصہ اور اگر وہ مادہ تھی تو اس کی قیمت کا دسواں حصہ واجب ہوگا اور اگر وہ جنین ضائع ہو گیا اور انہیں اس کی ہیئت اور رنگ کے اعتبار سے اسے زندہ فرض کر کے اس کی قیمت مقرر کرنا ممکن نہ ہوا اور اس کی قیمت کے بارے میں ضارب اور باندی کے آقل کے مابین تنازع ہوا تو ضارب کے قول کا اعتبار ہوگا۔	محیط	
۱۵	جو مال باندی کے جنین میں واجب ہو وہ ضارب شخص کے مال سے اسی وقت فی الحال لیا جائے گا اس حکم کو حسن نے روایت کیا ہے۔		
۱۶	اور جو مال آزاد عورت کے جنین میں واجب ہو وہ ضارب کی عاقلہ پر واجب ہوگا جس کی ادائیگی ایک سال میں ہوگی	شرح طحاوی	
۱۷	کسی (حاملہ) عورت نے جب اپنے پیٹ پر خود ضرب لگائی یا کوئی دوا پی تاکہ (پیٹ سے) بچہ کو ساقط کر دے یا اس نے اپنے فرج میں (کوئی) علاج (یعنی دوا یا فعل) کیا جس سے بچہ ساقط ہو گیا (یعنی بچہ مردہ ساقط ہو گیا) تو اس عورت کی عاقلہ غرہ کی ضمانت ہوگی بشرطیکہ اس نے اپنے خاوند کی اجارت کے بغیر ایسا کیا اور اگر اس نے خاوند کی اجازت سے ایسا کیا تو غرہ میں سے کوئی شئی واجب نہ ہوگی۔	شرح طحاوی	
۱۸	کسی عورت نے کوئی دوا پی اور اس نے اس دوا سے بچہ گرنے کا عمدہ (یعنی قصد) نہ کیا تھا اور اس دوا سے اس کا بچہ ساقط ہو گیا تو اس عورت پر (غرہ میں سے کوئی شئی لازم نہ ہوگی)۔	کافی	
۱۹	فتاویٰ النسفی میں ہے کہ اس عورت کے متعلق سوال کیا گیا جس نے خلیج کیا اور وہ حاملہ تھی اس نے عدت ساقط کرنے کا کوئی حکم کیا تو (اسکے جواب میں) فرمایا کہ اگر اس عورت نے اپنے کسی فعل سے بچہ ساقط کر دیا تو اس پر غرہ واجب ہوگا اور وہ اسکے خاوند کو ملے گا۔	ظہیرہ	
۲۰	کسی شخص نے حاملہ عورت کے پیٹ میں چھری ماری تو وہ اسکے پیٹ میں بچہ کے ہاتھ کو لگی اور اسکا ہاتھ کاٹ دیا پھر اس عورت نے اسے جنا اور وہ بچہ زندہ تھا تو (چھری مارنے والے) اس شخص کی عاقلہ پر (اس بچہ کے ہاتھ کیلئے) نصف دیت لازم ہوگی اسلئے کہ (جنایت کی اس صورت میں اس بچہ کا ہاتھ کاٹنا) خطا ہے۔	محیط	
		ظہیرہ	

واللہ اعلم

۲۱ حکم نمبر ۱۸۸ اور اسکی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۳۱۸۱ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳ حکم نمبر ۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴ حکم نمبر ۱۸۸ اور حکم نمبر ۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵ فتاویٰ عالمگیری کی اشاعت ہذا میں حکم نمبر ۱۸۸ کے بعد غلاموں سے مخصوص تقریباً ۱۸۸ احکام کا اندراج متروک ہے اسکے متعلق حکم نمبر ۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶ حکم نمبر ۱۸۸ کا پہلا حاشیہ ۱۹۷۱ نیز حکم نمبر ۱۸۸ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷ حکم نمبر ۱۸۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸ حکم نمبر ۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹ حکم نمبر ۱۸۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۰ حکم نمبر ۱۸۸ کی اشاعت ہذا میں حکم نمبر ۱۸۸ کے بعد غلاموں سے مخصوص تقریباً ۱۸۸ احکام کا اندراج متروک ہے اسکے متعلق حکم نمبر ۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۱ حکم نمبر ۱۸۸ نیز حکم نمبر ۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲ حکم نمبر ۱۸۸ اور ۱۸۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۱۔ جمعی ہوئی دیوار وغیرہ کے متعلق تقدم سے مراد اس دیوار کو گردینے کیلئے، صاحب حق کی طرف سے، اگر اسکنے کے صاحب اختیار کے ہاں، پیشگی مطالبہ کرنا ہے اور اس مطالبہ کے منہدم کے متعلق حکم نمبر ۹۱۸ اور مذکورہ صاحب حق کے متعلق احکام حکم نمبر ۷۲ سے ماور مذکورہ صاحب اختیار کے متعلق احکام، حکم نمبر ۱۴ سے شروع ہوتے ہیں۔ نیز جمعی ہوئی دیوار وغیرہ کے متعلق زیان دار احکام ۴۳ تا ۱۲۸ میں راستہ میں رکاوٹ پانی ڈالنے ورنہ کھڑا کرنے آگ جلانے یا گاؤں کے وغیرہ کے احکام حکم نمبر ۱۲۵ تا ۱۲۷ میں مسجد کے متعلق احکام حکم نمبر ۱۲۱ تا ۱۲۳ میں بیل سے متعلق احکام ۱۲۴ تا ۱۲۸ اور نہر سے متعلق جنایت کے احکام ۱۵۸ تا ۱۶۳ نیز پانی سے غرق کرنے کے متعلق حکم نمبر ۱۶۴ تا ۱۶۸ میں راستہ یا غیر راستہ میں کنوئیں سے متعلق احکام حکم نمبر ۱۵۰ تا ۱۵۷ اور نہر سے متعلق احکام ۱۶۸ تا ۱۷۸ میں

[illegible]

رقعہ نمبر	باب الحادی عشر جنایۃ الحائض والجناب والطریق وغیرہ جنایۃ الحائض، والجناب والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱ - ۵	ولو سقط الحائض على رجل وقتله أو عثر رجل بنقض الحائض ومات ثم عثر رجل بالقتيل فلا ضمان فيه على عاقلة صاحب الحائض	کذا فی المحيط
۶	ولو كان مكان الحائض جناح أخرجه إلى الطريق فوقع على الطريق فعثر انسان بنقضه ومات وعثر رجل بالقتيل ومات أيضا فدية القتلین جميعا على صاحب الجناح	کذا فی المحيط
۷	والتقدم اليه صحيح عند السلطان وعند غير السلطان	کذا فی الکافی
۸	وتفسير التقدم ان يقول صاحب الحق لصاحب الحائض ان حائطك مخوف او يقول ماثل فانقضه حتى لا يسقط ولا يتلف شيئا	کذا فی المحيط
۹	ولو قيل له ان حائطك ماثل ينبغي لك ان تهدمه كان ذلك مشورة ولا يكون طلبا	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۰	والشرط الطلب والاشهاد ليس بشرط حتى لو طلب بالتفريغ من غير اشهاد ولم يفزع مع التمكن حتى سقط وتلف به شيء وهو يقر بالطلب ضمن وفائدة الاشهاد مكان اقيات الطلب عند المجحود	کذا فی الکافی
۱۱	وان شهد بالطلب رجلان او رجل وامرأتان ثبتت المطالبة وتثبت ايضا بكتاب القاضى الى القاضى	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۲	واذا شهد على الحائض المائل عبدان او كافران او صبيان ثم اعتق العبدان او اسلم الكافران او بلغ الصبيان ثم سقط الحائض المائل فاصاب انسانا فقتله يضمن صاحب الحائض وكذا الوستق الحائض المائل قبل عتق العبدین واسلام الكافرين وبلوغ الصبيان ثم شهد اجازت شهاده لهما لانهما من اهل الاداء	کذا فی فتاویٰ قاضیخان

۱- حکم نمبر ۵۹، ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- حکم نمبر ۱۱۸۱ مع حاشیہ، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴،

دعا و متن نمبر	گیا ہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم احکام	حوالہ
۱۱۸۱-۵	اگر کسی شخص پر دیوار گری اور اس سے اسکی موت واقع ہوگئی یا کوئی شخص دیوار کے ملبہ سے پھسل کر گرا اور اسکی موت واقع ہوگئی پھر کوئی اور آدمی اس مقتول سے پھسل کر گرا (اور اس کی موت واقع ہوگئی) تو اس آدمی کے لئے دیوار کے مالک کی عاقبت پر ضمان لازم نہیں ہے۔	محیط
۶	اور اگر دیوار کی بجائے جناح (یعنی شہتیر) تھا جسے اس نے راستہ کی طرف نکال رکھا تھا تو وہ شہتیر راستہ پر گر پڑا اور کوئی شخص اس کے ملبہ سے پھسل کر گرا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی اور ایک اور شخص اس مقتول سے پھسل کر گرا اور اس کی بھی موت واقع ہوگئی تو ان دونوں مقتولوں کی دیت اس شہتیر کے مالک پر ہوگی۔	محیط
۷	اور مالک کی طرف تقدم (یعنی مالک کو اس جھکی ہوئی دیوار کے گرانے کے متعلق پیشگی کہنا) سلطان (یعنی حاکم مجاز کے ہاں ہو یا غیر سلطان کے ہاں ہو) صحیح قرار پاتا ہے۔	کافی
۸	اور (اس) تقدم کی وضاحت یہ ہے کہ صاحب حق اس دیوار کے مالک سے یہ کہے کہ "تیری دیوار خطرناک ہے" یا یہ کہے کہ وہ جھکی ہوئی ہے پس اس کو گرا دے تاکہ وہ خود نہ گر پڑے اور کسی شئی کو تلف نہ کر دے۔	محیط
۹	اور اگر (اس تقدم میں) اسے یہ کہا گیا کہ تیری دیوار جھکی ہوئی ہے تبھی اس کو گرا دینا چاہیے تو یہ گرا دینے کا مشورہ قرار پاتا ہے مطالبہ نہیں قرار پاتا۔	قاضیخان
۱۰	(تقدم میں) شرط یہ ہے کہ طلب (یعنی مطالبہ اور تقاضا) ہو اور گواہ کرنا شرط نہیں ہے حتیٰ کہ اگر اس نے گواہوں کے بغیر اس دیوار کے گرنے (اور ہٹانے) کا مطالبہ کیا اور اس (مالک) نے گرا سکنے کا موقع پانے کے باوجود اسے نہ گرایا حتیٰ کہ وہ دیوار گر پڑی اور اس سے کوئی چیز تلف ہوگئی اور وہ (مالک اس کے) مطالبہ کرنے کا اقرار کرتا ہے تو وہ (مالک) ضامن ہوگا اور گواہ کر لینے کا فائدہ یہ ہے کہ مالک کے انکار کی صورت میں مطالبہ کو ثابت کرنا ممکن ہوتا ہے۔	کافی
۱۱	اگر اس دیوار کے گرنے کی پیشگی مطالبہ پر دو مردوں نے گواہی دی یا ایک مرد اور دو عورتوں نے گواہی دی تو (گرانے کا) مطالبہ (یعنی تقاضا کرنا) ثابت ہو جائے گا نیز ایک قاضی (یعنی حاکم مجاز) کی طرف سے دوسرے قاضی کو لکھ کر بھیجنے سے بھی یہ مطالبہ ثابت ہو جاتا ہے۔	قاضیخان
۱۲	(۱) جب کسی شخص نے جھکی ہوئی دیوار (کے گرانے کے پیشگی مطالبہ) پر دو غلام یا دو کافرا (نابالغ عاقل) بچے گواہ کئے پھر وہ دو غلام آزاد ہو گئے یا وہ دو کافرا اسلام لے آئے یا وہ دو بچے بالغ ہو گئے پھر جھکی ہوئی وہ دیوار گر پڑی اور کسی آدمی کو جا لگی اور اس سے اسکی موت واقع ہوگئی (اور انہوں نے گواہی دی) تو دیوار کا مالک ضامن ہوگا (ب) اور اسی طرح اگر جھکی ہوئی وہ دیوار ان (مذکورہ) دونوں غلاموں کے آزاد ہونے سے پہلے، اور دونوں کافروں کے اسلام لانے سے پہلے اور ان دونوں (نابالغ) بچوں کے بالغ ہونے سے پہلے گر پڑی پھر ان دونوں نے گواہی دی تو ان کی وہ گواہی جائز قرار پائے گی اس لئے کہ وہ دونوں (یعنی وہ سابقہ دونوں غلام یا کافرا بچے، اب آزاد، مسلمان اور بالغ ہونے کی بنیاد پر گواہی کی اور ان کے اہل لوگوں میں سے ہیں۔	قاضیخان

رقم	المادة	الحواله
١٣-١١٨١	ولا يصح الاشهاد قبل ان يهيئ لاتعدام التعدي	كذا في خزائن المفتين
١٤	ويشترط لصحة التقدم والطلب ان يكون التقدم الى من له ولاية التفريغ حتى لو تقدم الى من سكن الدار باجارة او عاسرة فلم ينقض الحائط حتى سقط على انسان لا ضمان على احده	كذا في الذخيرة
١٥	ويشترط دوام تلك الولاية الى وقت السقوط حتى لو خرج عن ملكه بالبيع بعد الاشهاد برئى عن الضمان	كذا في التبیین
١٦	ولا ضمان على المشتري فان اشهد على المشتري بعد شرائه فهو ضامن	كذا في الكافي
١٧	ولو جن جنونا مطبقا بعد الاشهاد او ارتد والعياذ بالله والحق بدار الحرب وقضى بلحاظه فاذا قاتل الجنون او عاد المرتد مسلما فردت عليه الدار ثم سقط الحائط بعد ذلك فأتلف شيئا كان هدرًا	كذا في الظهيرية
١٨	وكذلك لو باع الدار بعد ما اشهد عليه ثم ردت عليه بعيب بقضاء او غيره بخيار رؤية او بخيار شرط المشتري ثم سقط الحائط وأتلف شيئا لا يجب الغنم الا باشهاد مستقبل بعد الرد ولو كان الخيار للبائع فان نقص البيع ثم سقط الحائط وأتلف شيئا كان ضامنا	كذا في الظهيرية
١٩	واذا تقدم الى المشتري الدار في حائط منها ماثل وهو في الخيار في الشراء ثلاثة ايام ثم جرد الدار بالخيار بطل الاشهاد ولو استوجب البيع لم يبطل الاشهاد ولو كان اشهد على البائع في تلك الحالة لم يضمن	كذا في المبسوط

۱- تعین تیار ہونا، آمادہ ہونا، ممکن ہونا۔ مفہوم ماخوذ از النجد ۱۳۴۔ حکم نمبر $\frac{1}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- حکم نمبر $\frac{131, 132, 133}{1181}$
 نیز حکم نمبر $\frac{1}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳- حکم نمبر $\frac{134}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- حکم نمبر $\frac{135}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵-
 الجنون المطبق، لگاتار جنون۔ ماخوذ از النجد ۱۳۵۔ حکم نمبر $\frac{136}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶- حکم نمبر $\frac{137}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و شرح نمبر	گیارہواں باب دیوار، ہتھیریت، الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کا حکم	دیوار، ہتھیریت، الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱-۱۳	اس دیوار کے تھپتھپ سے پہلے (یعنی اس سے پہلے کہ وہ دیوار گرنے کی طرف مائل ہو اسے گرنے کے مطالبہ پر گواہ کرنا صحیح نہیں ہوتا اس لئے کہ (اس وقت) کوئی تعدی نہیں ہے ۱	خرانہ مفتین	
۱۴	اور (جھکی ہوئی دیوار گرنے کے لئے) تقدم (یعنی پیشگی کہنے اور مطالبہ کرنے) میں یہ شرط ہے کہ وہ تقدم اس شخص کی طرف ہو، جسے گرنے (اور ہٹانے) کا اختیار ہو حتیٰ کہ اگر کسی نے اس کی طرف تقدم کیا جو اس گھر میں بطور کرایہ دار یا بطور مانگے کے سکونت پذیر ہے اور اس نے اس دیوار کو نہ گرایا حتیٰ کہ وہ کسی انسان پر گر پڑی (اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی) تو کسی پر ضمان لازم نہ ہوگی ۲	ذخیرہ	
۱۵	اور (مذکورہ تقدم کے صحیح ہونے میں) یہ بھی شرط ہے کہ اس جھکی ہوئی دیوار کے گرنے کا وہ اختیار اس (دیوار) کے گر پڑنے کے وقت تک باقی رہے حتیٰ کہ اگر (گرنے کے پیشگی مطالبہ پر) گواہ کرنے کے بعد وہ دیوار بیچ کی وجہ سے اس کی ملکیت سے نکل گئی (اور پھر وہ گر پڑی) تو وہ (یعنی بائع) ضمان سے بری ہو جائے گا ۳	تبیین	
۱۶	اور (مذکورہ صورت میں) اس مشتری (یعنی خریدار) پر ضمان نہیں ہے اور اگر مشتری کے خریدنے کے بعد اس (صاحب حق) نے مشتری کے ہاں (تقدم پر) گواہی کی تو وہ (مشتری) ضمان ہوگا ۴	کافی	
۱۷	اگر (جھکی ہوئی دیوار کے تقدم پر) گواہی کرنے کے بعد اس کو (یعنی مالک کو) جنون مطلق (یعنی لگاتار جنون) ہو گیا یا وہ العیاذ باللہ مرتد ہو کر دار الحرب چلا گیا اور (حاکم مجاز کی طرف سے) اس کے دار الحرب چلے جانے کا فیصلہ دے دیا گیا پھر اس جنون کو افادہ ہو گیا یا وہ مرتد مسلمان ہو کر واپس آگیا اور وہ مکان اسے واپس دے دیا گیا پھر اس کے بعد وہ دیوار گر پڑی اور اس نے کوئی شئی تلف کر دی تو رائیگاں ہے (یعنی کسی پر اسکی ضمان نہ ہوگی) ۵	ظہیرہ	
۱۸	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر (جھکی ہوئی دیوار کے تقدم پر) گواہ کرنے کے بعد اس (مالک نے) وہ مکان بیچ دیا پھر کسی عیب کی وجہ سے قاضی (یعنی حاکم مجاز) کے حکم سے یا عیب کے بغیر مشتری کے لئے اختیار ہو گیا یا اختیار شرط کی وجہ سے بائع کو واپس کر دی گئی پھر وہ دیوار گر پڑی اور اس سے کوئی چیز تلف ہو گئی تو ضمان واجب نہ ہوگی لیکن واپس لوٹانے کے بعد از سر نو گواہ کرنے کے متعلق یہ حکم نہیں ہے (یعنی واپس ہونے کے بعد تقدم پر از سر نو گواہ کرنا موجب ضمان ہو سکے گا) اور اگر وہ خیار (یعنی واپسی کا اختیار) بائع کے لئے تھا تو اگر اس نے بیع توڑ دی پھر وہ دیوار گر پڑی اور اس نے کوئی چیز تلف کر دی تو وہ ضمان ہوگا ۶	ظہیرہ	
۱۹	جب مکان کے مشتری کے ہاں اس مکان کی جھکی ہوئی دیوار کے متعلق تقدم کیا در آغا لیکہ اس مشتری کو تین دن کا اختیار تھا پھر اس خیار کی وجہ سے اس مشتری نے وہ مکان واپس کر دیا تو وہ گواہ کرنا باطل ہو گیا اور اگر مشتری نے اس بیع کو لازم کر لیا تو وہ (مذکورہ) گواہ کرنا باطل نہ ہوگا اور اگر اس نے (یعنی صاحب حق نے) اس حالت میں (یعنی مشتری کو خیار ہونے کی حالت میں) بائع پر (مذکورہ) گواہی کی تو وہ ضمان نہ ہوگا ۷	مبسوط	

حوالہ	باب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکلیف والطریق وغیرہ جنایۃ الحائط والجناح والکلیف والطریق وغیرہ	دفتار حق نمبر
کذا فی المبسوط	ولو كان الخيار للبائع فتقدم اليه فيه فان نقض البيع فلا شاهد صحيح وان اوجبه بطل الا شهاد ولو تقدم الى المشتري في تلك الحالة لم يصح التقدم	۱۱۸۱-۲۰
کذا فی التبيين	ويشترط للضمان ان تمضي مدة يتمكن فيها من النقص بعد الا شهاد حتى اذا اشهد عليه فسقط من ساعته قبل التمكن من نقضه لا يضمن ما تلف به	۲۱
کذا فی الذخيرة	ويشترط ان يكون التقدم والطلب من صاحب الحق	۲۲
کذا فی الذخيرة	والحق في طريق العامة للعامة فيكتفي بطلب واحد من العامة	۲۳
کذا فی الكفاية	ويستوي ان يطالبه بنقضه مسلم او ذمي وفي شرح الطحاوي لو كان ما مثلاً الى الطريق العام فان الخصومة فيه الى كل واحد من الناس مسلماً كان او ذمياً بعد ان كان حراً بالغا عاقلاً او كان صغيراً اذن له وليه بالخصومة فيه اذ كان عبد اذن له مولاه بالخصومة فيه	۲۴
کذا فی الذخيرة	وفي السكة الخاصة الحق لاصحاب السكة فيكتفي بطلب واحد منهم	۲۵
کذا فی الذخيرة	وفي الدار يشترط طلب المالك او الساكن	۲۶
کذا فی المحيط	وفي الجامع رجل اشهد عليه في حائط مائل الى دار رجل فسأل صاحب الحائط من القاضي ان يؤجله يومين او ثلاثة او ما اشبه ذلك نفعل القاضي ذلك ثم سقط الحائط و اتلف شيئاً كان الضمان واجباً على صاحب الحائط	۲۷

۱- حکم نمبر ۱۳۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- حکم نمبر ۱۳۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳- مذکور صاحب حق کے متعلق حکم نمبر ۲۲۷ تا ۲۶۲
نیز حکم نمبر ۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- حکم نمبر ۲۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵- حکم نمبر ۲۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)
۶- حکم نمبر ۲۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷- حکم نمبر ۲۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸- حکم نمبر ۳۰۲ تا ۳۱۱ نیز ۱ مع ۱۱۸۱

دفعہ و متن نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیریت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام	دیوار شہتیریت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱-۲۰	اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ خیابان کو تھا تو اسے (یعنی صاحب حق نے) اسکے ہاں اس جھکی ہوئی دیوار کے متعلق تقدم کیا تو اگر اس (بائع) نے وہ بیع توڑ دی تو وہ گواہ کرنا صحیح ہے اور اگر اس نے وہ بیع لازم کر لی تو وہ گواہ کرنا باطل قرار پائے گا اور اگر اس نے (یعنی صاحب حق نے) اس حالت میں (یعنی بائع کو خیابان ہونے کی حالت میں) مشتری پر (مذکورہ تقدم کیا تو یہ تقدم صحیح نہ ہوگا۔	مبسوط	
۲۱	اور (مذکورہ تقدم اور اسپر گواہی کرنے کے بعد) ضمان ہونے کے لئے یہ (بھی، شرط ہے کہ وہ گواہی کرنے کے بعد اتنا عرصہ گزرے کہ وہ مالک اس عرصہ میں وہ دیوار گرا سکے حتیٰ کہ جب اس (صاحب حق) نے اس پر (مذکورہ) گواہ کئے پھر وہ دیوار اسی وقت، اسے گرا سکے کا موقع ملے بغیر گرائی تو جو کچھ اس سے تلف ہوا وہ مالک اس کا ضمان نہ ہوگا۔	تبیین	
۲۲	اور (جھکی ہوئی دیوار کے متعلق مذکورہ تقدم میں) یہ (بھی، شرط ہے کہ یہ (مذکورہ) تقدم اور مطالبہ، صاحب حق (یعنی حقدار کی طرف سے ہوئے۔	ذخیرہ	
۲۳	اور اس (مذکورہ) حق کے لئے، عام راستہ (کی صورت) میں سب لوگ حقدار ہیں۔ پس عام لوگوں میں سے کسی ایک کی طرف سے (مذکورہ) مطالبہ کرنا کفایت کر جائے گا۔	ذخیرہ	
۲۴	(ا) اور (مذکورہ صورت میں) اس (جھکی ہوئی دیوار) کے گرانے کا مطالبہ مسلمان شخص کرے یا ذمی شخص کرے حکم برابر ہے (ب) اور شرح الطحاوی میں ہے کہ اگر دیوار عام راستہ کی طرف جھکی ہوئی ہو تو اس میں (اسکے گرانے کے مطالبہ کیلئے) خصومت کا حق، لوگوں میں سے ہر شخص کے لئے ہے خواہ وہ مسلمان ہو یا ذمی ہو جبکہ وہ آزاد اور عاقل بائع ہو یا وہ ایسا (نابائع) بچہ ہو کہ اس کے دلی نے اس معاملہ میں اسے خصومت کی اجازت دی ہو یا وہ ایسا غلام ہو کہ اس کے آقا نے اس معاملہ میں اسے خصومت کی اجازت دی ہو۔	کلیہ	
۲۵	اور (جھکی ہوئی دیوار کے متعلق مذکورہ تقدم کے لئے) خاص گلی (کی صورت) میں اس گلی والے حقدار ہیں پس ان میں سے کسی ایک (عاقل بائع آزاد یا ذمی یافتہ بچہ اور غلام) کی طرف سے (اس جھکی ہوئی دیوار کے گرانے کا) مطالبہ کرنا کفایت کر جاتا ہے۔	ذخیرہ	
۲۶	اور (جھکی ہوئی دیوار کے متعلق مذکورہ تقدم کے لئے) گھر (کی صورت) میں مالک یا اس میں سکونت پذیر کا مطالبہ شرط ہے۔	ذخیرہ	
۲۷	الجامع میں ہے کہ کسی شخص کی دیوار، کسی اور آدمی کے گھر کی طرف جھکی ہوئی تھی تو اس آدمی نے اس پر (یعنی اس کے متعلق مذکورہ تقدم پر) گواہی کی تو دیوار کے مالک نے قاضی (یعنی حاکم مجاز) سے یہ درخواست کی کہ وہ اسے دو یا تین دن یا اس کی مانند (تھوڑے دنوں کی) ہفت دی جائے تو قاضی نے ایسا کر دیا پھر (اس ہفت کی مدت کے دوران) وہ دیوار گر پڑی اور اس سے کوئی چیز تلف ہو گئی تو اس (صورت میں بھی) اس دیوار کے مالک پر ضمان واجب ہوگی۔	محیط	

حـ و ا ل ه	الباب الحادى عشر جنابة الحائط والجناح والكنيف والطريق وغيرها	دفعاً وشكراً
كذاً فى الكافى	ولو أجله سرب الدار أو أبرأه من المطالبة أو فعل ذلك سكانها مع ولا ضمان عليه فيما تلف بالحائط	٢٨ - ١١٨١
كذاً فى المحيط	ولو سقط الحائط بعد مضى مدة الأجل كان ضامناً	
كذاً فى خزائنه المفتين	ولو أشهد عليه فى الطريق ثم استعمل من القاضى فأجله فهو باطل	٢٩
كذاً فى المحيط	وكذلك لو لم يؤخره القاضى ولكن أخره الذى أشهد عليه لا يصح لافى حق غيره ولا فى حق نفسه	٣٠
كذاً فى شرح المبسوط	ولو كان الحائط رهناً فتقدم الى المرتهن فيه لم يضمنه المرتهن ولا الراهن وان تقدم فيه الى الراهن كان ضامناً	٣١
كذاً فى المحيط	قال فى المنتقى رجل ادعى داراً فى يدي رجل وفيها حائط مائل يخاف سقوطه من الذى يتقدم اليه فيه ويشهد عليه به حتى يعدل بيئته المدعى قال يؤخذ الذى بيديه الدار بنقضه ويشهد عليه بميله وهى بمنزلة دار لم تدع مال مرتكز البيئته فان نقضه الذى فى يديه ثم تركت البيئته ضمنه الذى نقضه له قيمة الحائط	٣٢
كذاً فى فتاوى تافهين	ولو كانت الدار لصغير فاشهد على الاب او الوصى مع الاشهاد فان سقط الحائط واتلف شيئاً كان الضمان على الصغير	٣٣

۱۔ حکم نمبر $\frac{26}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متترجم) ۲۔ حکم نمبر $\frac{26}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متترجم) ۳۔ حکم نمبر $\frac{26}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متترجم) ۴۔ حکم نمبر $\frac{26}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متترجم) ۵۔ حکم نمبر $\frac{26}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متترجم) ۶۔ چنانچہ اس حکم کے ماخذ فتاویٰ قاضیان میں مزید لکھا ہے کہ اس لئے کہ باپ اور وصی اصلاح کے مالک ہوتے ہیں نیز وہ اس صغیر کے اقامت ہوتے ہیں۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی ہامش

دعاؤں نمبر	گیارہواں باب دیوار، شہتیر، بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	حوالہ
۲۸-۱۱۸۱	(۱) اور اگر اس شخص کو (یعنی مذکورہ صورت میں اس جھکی ہوئی دیوار کے مالک شخص کو) اس مکان کے مالک نے (یعنی جو مکان کی طرف وہ دیوار جھکی ہوئی تھی اس مکان کے مالک نے) مہلت دی یا (گرانے کے) اس مطالبہ سے بری کر دیا اس مکان میں رہائش پذیر لوگوں نے ایسا کیا (اور پھر وہ دیوار گر پڑی) تو اس سے جو کچھ تلف ہوا اس کی ضمان مالک پر نہ ہوگی (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ دیوار اس مہلت کی مدت گزر جانے کے بعد گری تو (پھر) اس دیوار کا مالک ضامن ہوگا۔	کافی
۲۹	اگر کسی شخص (کی دیوار راستہ کی طرف جھکی ہوئی تھی اس) پر کسی آدمی نے راستہ کی طرف جھکی ہوئی دیوار کے لئے تقدم کے متعلق گواہ کئے پھر (دیوار کے مالک) نے قاضی سے مہلت کی درخواست کی تو قاضی اسے مہلت دے دی تو وہ مہلت دینا باطل ہے۔	محیط
۳۰	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر قاضی نے اسے تاخیر کی مہلت دے دی جس نے اس پر (مذکورہ) گواہی کی تو یہ مہلت دینا بھی صحیح نہ ہوگا نہ اس کے غیر کے حق میں (یعنی نہ دوسروں کے حق میں) اور نہ اس کے اپنے حق میں۔	خزانہ مفتین
۳۱	اگر (جھکی ہوئی) وہ دیوار رہن شدہ ہو تو اس میں (مذکورہ) تقدم رہن لینے والے شخص تک کیا (اور پھر اس دیوار کے گرنے سے کوئی شئی تلف ہوگئی) تو رہن لینے والا وہ شخص ضامن نہ ہوگا اور نہ رہن دینے والا شخص ضامن ہوگا اور اگر (مذکورہ) تقدم رہن دینے والے تک کیا تو رہن دینے والا ضامن ہوگا۔	محیط
۳۲	المنتقی میں ہے کہ کسی شخص نے کسی ایسے مکان (کی ملکیت) کے لئے دعویٰ کیا جو کسی اور آدمی کے قبضہ میں ہے اور اس مکان میں ایک دیوار جھکی ہوئی ہے جس کے گرنے کا خطرہ ہے تو مدعی کے گواہوں کا تزکیہ ہونے تک (اس کے گرنے کے متعلق مذکورہ) تقدم اور اس پر گواہ کرنا کسی سے متعلق ہوگا تو (اس کے جواب میں) آپ نے فرمایا کہ جس شخص کے قبضہ میں ہے اس پر اس کے توڑنے کا مواخذہ، اور جھکے ہونے پر گواہ کئے جائیں گے اور جب تک ان گواہوں کا تزکیہ نہ ہو جائے وہ مکان، ایسے مکان کے بمنزلہ قرار پائے گا جس پر کوئی دعویٰ نہ ہو پس اگر اس شخص نے جس کے قبضہ میں وہ دیوار ہے اس نے اس (دیوار) کو توڑ دیا پھر ان (مذکورہ) گواہوں کا تزکیہ ہو گیا (اور وہ مکان مدعی کا مکان قرار پایا تو جس (قابض) شخص نے اس دیوار کو توڑا ہے وہ اس دیوار کی قیمت کا ضامن ہوگا۔	شرح مبسوط
۳۳	اگر کوئی مکان کسی (ذابائع) چھوٹے بچے کا تھا (اور اس میں کوئی دیوار جھکی ہوئی تھی) تو اس چھوٹے بچے کے باپ یا دمی پر مذکور تقدم اور اس پر گواہ کئے تو یہ گواہ کرنا صحیح قرار پائے گا پس اگر اسکے بعد وہ دیوار گر پڑی اور اس سے کوئی چیز تلف ہوگئی تو اس کی ضمان اس چھوٹے بچے پر ہوگی۔	محیط
		قاضیخان

دفعات وشمع	الباب الحادى عشر جناية الحائط والجناح والكنيف والطريق وغيره	حواله
۳۳-۱۱۸۱	وليصح على امه ايضا	كذا فى الكافي
۳۵	وان لم يسقط الحائط حتى يبلغ الصبي ثم سقط وقتل انسانا كان دمه هدر	كذا فى المحيط
۳۶	وكذلك لو مات الاب او الوصى والغلام صغير ثم وقع الحائط على انسان وقتله كان دمه هدر	كذا فى المحيط
۳۷	وان تقدم الى الصبي بعد البلوغ فقد ما مستقبلا ثم سقط الحائط على انسان فديته على عاقلة الصبي	كذا فى المحيط
۳۸	مسجد مال حائطه فلا شهاده على الذى بناه	كذا فى خزانه المفتين
۳۹	وفى المنتقى اذا وقف دارا على المساكين فاحضر جها من يده ودفعها الى رجل فجعل غلتهما فى المساكين فاشهد على الوكيل فى الحائط المائل منها فسقط على انسان فالدية على عاقلة الواقف وان اشهد على الذى وقف يعنى المساكين فلا ضمان	كذا فى المحيط
۴۰	عبد تاجر له حائط مائل فاشهد عليه فسقط الحائط واقتل انسانا كانت الدية على عاقلة مولاه كان على العبد دين ام لم يكن وان ائتلف الحائط مالا فضمن المال يكون فى عنق العبد يباع فيه وان اشهد على المولى صح الا شهاده ايضا	كذا فى فتاوى قاضيان
۴۱	واذا تقدم فى الحائط الى بعض الورثة فالقيام ان لا ضمان على احد منهم ولكنا تستثنى فنضمن هذا الذى اشهد عليه بمحملة نصيبه مما اصابه من الحائط	كذا فى المبسوط

۱- حكم نمبر ۳۳ مع حاشیه ملاحظه ہو (مترجم)، ۲- حکم نمبر ۳۳ مع حاشیه ملاحظه ہو (مترجم)، ۳- جیسا کہ فتاویٰ قاضیان میں صادر کیا ہے کہ اس لئے کہ ان کی موت سے ان کی ولایت منقطع ہو گئی۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی حاشیہ عالمگیری عربی ج ۳ صفحہ ۴۶۵۔ حکم نمبر ۳۳ مع حاشیه ملاحظه ہو (مترجم)

۴- حکم نمبر ۳۳ مع حاشیه ملاحظه ہو (مترجم)، ۵- حکم نمبر ۳۹ نیز حکم نمبر ۱ مع حاشیه ملاحظه ہو (مترجم)، ۶- حکم نمبر ۳۸ نیز حکم نمبر ۱ مع حاشیه ملاحظه ہو (مترجم)، ۷- حکم نمبر ۱ مع حاشیه ملاحظه ہو (مترجم)، ۸- حکم نمبر ۳۳ تا ۴۱ نیز حکم نمبر ۱ مع حاشیه ملاحظه ہو (مترجم)

دفاعی نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر، بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام	دیوار شہتیر، بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸-۳۲	اور (مذکورہ صورت میں) اس (یعنی نابالغ چھوٹے بچہ) کی ماں پر بھی (مذکورہ) گواہ کرنا صحیح قرار پاتا ہے۔	کافی	
۳۵	اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ دیوار نہ گری حتیٰ کہ وہ نابالغ (بچہ) بالغ ہو گیا تو پھر وہ دیوار گر پڑی اور اس سے کسی انسان کی موت واقع ہو گئی تو اس کا خون رائیگاں گیا۔	محیط	
۳۶	اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر (مذکورہ صورت میں) وہ باپ یا وصی دفات پالیا اور وہ (مذکورہ) بچہ (ابھی) چھوٹا (یعنی نابالغ ہی) تھا پھر وہ دیوار کسی انسان پر گر پڑی اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو اس کا خون رائیگاں گیا۔	محیط	
۳۷	اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس (نابالغ) بچہ کے بالغ ہونے کے بعد اس کے ہاں (مذکورہ) تقدم از سر نو کیا گیا پھر وہ دیوار کسی انسان پر گر پڑی تو اس کی دیت اس بچہ کی عاقلہ پر ہوگی۔	محیط	
۳۸	کسی مسجد کی دیوار جھک گئی تو (اس کے لئے) مذکورہ تقدم پر، گواہ کرنا اس شخص پر ہوگا جس نے اسے بنایا۔	خزانہ مفتین	
۳۹	المنتقی میں ہے کہ کسی شخص نے کوئی مکان مسکینوں کے لئے وقف کیا اور اسے اپنے قبضہ سے نکال کر ایک اور آدمی کے قبضہ میں دے دیا تاکہ اس کی آمدنی مسکینوں پر خرچ کرے تو اس وکیل پر اس مکان کی جھکی ہوئی دیوار کے متعلق (مذکورہ تقدم پر) گواہی کی پھر وہ دیوار کسی آدمی پر گر پڑی تو اس کی دیت وقف کرنے والے کی عاقلہ پر ہوگی اور اگر (مذکورہ تقدم اور اس پر) گواہ اسپر کے جس کے لئے (وہ مکان) وقف کیا گیا یعنی مسکینوں پر (گواہ کیے) تو ضمان لازم نہ ہوگی۔	محیط	
۴۰	کسی (مأذون) تاجر غلام کی دیوار جھکی ہوئی تھی تو اس پر (مذکورہ تقدم اور اس پر) گواہ کئے پھر وہ دیوار گر پڑی اور اس سے کسی انسان کی موت واقع ہو گئی تو اس کی دیت اس غلام کے آقا کی عاقلہ پر ہوگی خواہ اس غلام پر قرض تھا یا نہ تھا حکم برابر ہے، اور اگر اس دیوار کی وجہ سے مال تلف ہوا تو اس کی ضمان اور غلام کی گردن پر ہوگی اور وہ اس میں فروخت کیا جائے گا اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس غلام کے آقا پر (مذکورہ تقدم اور اس پر) گواہ کئے تو یہ گواہ کرنا بھی صحیح قرار پائے گا۔	قاضی خان	
۴۱	جب (جھکی ہوئی) دیوار (مستتر کہ ہو اور اس) کے متعلق (مذکورہ) تقدم (اور اس پر) گواہ کرنا، بعض وارثوں تک کیا پھر وہ دیوار گر پڑی اور اس سے کوئی شئی تلف ہو گئی، تو (اس کے متعلق) از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ وارثوں میں سے کسی ایک پر بھی ضمان لازم نہیں ہے اور ہم از روئے استحسان، اس وارث کو، جس پر گواہ کئے گئے تھے، اس دیوار سے پہنچے ہوئے نقصان میں سے، اس دیوار میں اس وارث کے حصہ کے بقدر ضمان کا حکم دیں گے۔	مبسوط	

دفعہ نمبر	الباب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکثیر والطریق وغیرہ جنایۃ الحائط والجناح والکثیر والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱-۴۲	حائط مائل بلین خمسۃ نفرات علی احدہم فسقط علی انسان وقتلہ ضمن الذی اشہد علیہ خمس الدیۃ ویكون علی عاقلته وکذلک دارین ثلاثۃ نفرات فیہا بائرا وبنی حائطا بغیر اذن صاحبہ فعطب بہ انسان فعلیہ ثلاثا لیدیۃ وقال ابو یوسف ومحمد علیہ نصف الدیۃ فی المسئلین	کن فی شرح الجامع الصغیر للصدر الشہید عام الدیۃ
۴۳	وان کان المحفر والبناء باذن الباقین لا یكون جنایۃ	کن فی السراج الوہاج
۴۴	فی المنتقی رجل مات وترک ابنا ودارا علیہ من الدین ما یستغرق قیمتہا فیہا حائط مائل الی الطریق ولا وارث للمیت غیر ہذا الابن فالتقدم فی الحائط الیہ وان کان لا یملکھا وان وقع الحائط بعد التقدم الیہ کانت الدیۃ علی عاقلۃ الاب دون عاقلۃ الابن ۳۵	کن فی المحیط
۴۵	اذا کان الرجل علی حائط لہ مائل او غیر مائل فسقط بہ الحائط فاصاب من غیر عملہ انسان فقتلہ فہو ضامن فی الحائط المائل اذا کان قد تقدم الیہ فیہ ولا ضمان علیہ فیما سواہ	کن فی المبسوط
۴۶	ولو کان ہو سقط من الحائط من غیر ان سقط الحائط فقتل انسانا کان ہو ضامنا	کن فی المبسوط
۴۷	ولو مات الساقط نظرت فی الا سفل فان کان یمشی فی الطریق فلا ضمان علیہ وان کان قد قفا فی الطریق قائما او قاعدا او نائما فہو ضامن لیدیۃ الساقط علیہ وان کان الا سفل فی سفلہ فلا ضمان علیہ وعلی الا علی ضمان الا سفل فی ہذا المحالات	کن فی المبسوط

۳۵ جیسا کہ باریہ میں، اگر کوئی شخص صاحبین کے ہاں مذکورہ صورتوں میں کسی مائل پر نصف دیت کا حکم اسلئے ہے کہ تلف غیر معتبر دوسریں قرار پا کر ان میں سے ایک قسم یعنی تلف معتبر حکم ہو گا۔ نصف دیت کا حکم ہو گا جیسا کہ اگر کسی شخص کو شیر نے زخمی کیا اسے سانپ نے بھی دسا اور اسے کسی آدمی نے بھی زخمی کیا تو شیر اور سانپ کا غیر معتبر فعل تعدد کے باوجود ایک جنس قرار پائے گا۔ حکم نمبر ۳۵ میں ملاحظہ ہو، اور امام ابو حنیفہ رحمہ اللہ ہاں مذکورہ حکم اسلئے ہے کہ وقوع موت کی علت ایک ہے پس ماکول کے حصہ کے بقدر دیت تقسیم ہونی کا حکم ہو گا اور لکھا ہے کہ (مذکورہ صورت میں) شیر کا زخم اور سانپ کا ڈنسا اور آدمی کا زخمی کرنا ہر ایک بنفہا علت تلف قرار پائے گا البتہ عدم ترجیح کی وجہ سے حکم کل کی طرف مائل ہو گا، اور فعل غیر معتبر ایک جنس قرار پائے گا۔ مگر دیوار کے ثقل یا کنوئیں کی علت کی وجہ سے، علت تلف نہیں قرار پاتی اس لئے کہ قلیل ثقل اور قلیل حق ملت نہیں بلکہ دیوار کا غصہ و ثقل یا کنوئیں کا غصہ و حق وقوع موت کی علت قرار پائے گا پس جب وقوع موت کی علتیں متحد نہیں ہیں کہ ان میں سے غیر معتبر کی ایک جنس اور معتبر کی دوسری جنس قرار پا کر نصف دیت کا حکم ہو گا۔ وقوع موت کی علت ایک ہی تو دیت میں، ماکول کے حصہ کے بقدر حکم ہو گا اور مزید تفصیل بھی ج ۱، ہنوم فی الجملہ اور از ہار باریہ مع حاشیہ ج ۲، حکم نمبر ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲۲۶۸، ۲۲۶۹، ۲۲۷۰، ۲۲۷۱، ۲۲۷۲، ۲۲۷۳، ۲۲۷۴، ۲۲۷۵، ۲۲۷۶، ۲۲۷۷، ۲۲۷۸، ۲۲۷۹، ۲۲۸۰، ۲۲۸۱، ۲۲۸۲، ۲۲۸۳، ۲۲۸۴، ۲۲۸۵

دفتراشی نمبر	گیارہواں باب دیوار، شہر، بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	دیوار، شہر، بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱-۴۲	(۱) ایک دیوار جھکی ہوئی ہے وہ پانچ افراد کی ہے ان میں سے ایک پر (مذکورہ تقدیم اور اس پر) گواہ کئے پھر وہ دیوار کسی آدمی پر گر پڑی اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو جس پر گواہ کئے تھے وہ (اس مقتول کی) دیت کے خمس کا ضامن ہوگا اور وہ اس کی عاقلہ پر لازم ہوگی۔ اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح کوئی مکان تین افراد کا ہے ان میں سے ایک نے اپنے شریک ساتھی کی اجازت کے بغیر اس میں کنواں کھودا یا دیوار بنائی اور اس سے کوئی آدمی ہلاک ہو گیا تو اس پر دو تہائی دیت لازم ہوگی (ب) اور امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کا قول یہ ہے کہ اس پر دونوں مسلوں میں نصف دیت لازم ہوگی	شرع جامع ص ۱۱۸۱	
۴۳	اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس کا کنواں کھودا یا دیوار بنانا باقی دونوں کی اجازت سے تھا تو (پھر) وہ جنایت نہ قرار پائیگی	سراج دہلیج	
۴۴	المنتقی میں ہے کہ کوئی شخص دفات پاگیا اور اس نے ایک بیٹا اور ایک مکان چھوڑا اور اس پر اتنا قرض ہے کہ وہ اس مکان کی سب قیمت کو شامل ہے اور اس مکان میں ایک دیوار (عام) راستہ کی طرف جھکی ہوئی ہے اور اس بیٹے کے سوا اس میت اور کوئی وارث نہیں ہے تو اس دیوار کے متعلق (مذکورہ) تقدم اس بیٹے کے ہاں ہوگا اگرچہ وہ اس مکان کا مالک نہیں قرار پاتا اور اگر اس بیٹے تک (مذکورہ) تقدم کے بعد وہ دیوار گر پڑی (اور اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہو گئی) تو اس (مقتول) کی دیت باپ کی عاقلہ پر نہ ہوگی ۷۵	محیط	
۴۵	جب کوئی شخص اپنی جھکی ہوئی یا غیر جھکی ہوئی دیوار پر چڑھا ہوا تھا تو اس سمیت وہ دیوار گر گئی اور اس کے کسی فعل کے بغیر کسی آدمی کو جا لگی اور اس سے اس آدمی کی موت واقع ہو گئی تو جھکی ہوئی دیوار کی صورت میں جب اس کے متعلق اس کے ہاں (مذکورہ) تقدم کیا گیا تھا تو وہ ضامن ہوگا اور اس کے علاوہ صورت میں اسپر پر کوئی ضمان نہیں ہے ۷۶	مبسوط	
۴۶	اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ شخص دیوار سے گر پڑا اور دیوار نہ گری اور اس شخص کے گرنے کی وجہ سے کسی آدمی کی موت واقع ہو گئی تو وہ ضامن ہوگا ۷۷	مبسوط	
۴۷	اور (مذکورہ صورت میں) یعنی وہ اپنی دیوار سے گرا تو (دیوار سے گرنے والے شخص کی موت واقع ہو گئی تو نیچے والے آدمی کے متعلق دیکھا جائے گا اگر وہ (نیچے والا آدمی) راستہ پر جا رہا تھا تو اس پر (یعنی راستہ چلنے والے پر) کوئی ضمان نہیں ہے اور اگر وہ راستہ میں ٹھہرا ہوا تھا کھڑا تھا یا بیٹھا ہوا تھا یا سویا ہوا تھا تو وہ اس پر گرنے والے کی دیت کا ضامن ہوگا اور اگر نیچے کی جگہ اس کی (یعنی نیچے والے کی) ملکیت تھی تو اسپر (یعنی نیچے والے پر) کوئی ضمان نہ ہوگی اور اوپر والے پر ان حالات میں نیچے والے کی ضمان لازم ہوگی ۷۸	مبسوط	

مخصوص تقریر سے احکام کا اندراج متروک ہے (اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۱ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو) (مترجم) ۷۵ حکم نمبر ۱۱۸۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۶ جیسا کہ اس صورت کے متعلق فتاویٰ قاضیان میں ہے اور رکمل ہے کہ وہ ایسا ہی قرار پائے گا کسی سوئے ہوئے شخص نے کرکٹ ہل تو وہ کسی آدمی پر جا لگا تو وہ ضامن ہوگا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی حاشیہ عالمگیری ج ۳ ص ۴۲۵ حکم نمبر ۱۱۸۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۷ چنانچہ مذکورہ صورت کے متعلق فتاویٰ قاضیان میں ہے کہ اگر دیوار پر سے گرنے والا شخص اس آدمی پر گر کر گر گیا تو آدمی راستہ پر جا رہا تھا تو اس (گرنے والے) پر کوئی ضمان نہیں ہے (اس لئے کہ راستہ پر چلنے میں اس کی طرف سے کوئی تعدی نہیں ہے اور اسے اپنے اوپر کسی غیر کے گرنے سے بچنا ممکن نہیں) اور اگر وہ شخص راستہ میں ٹھہرا ہوا تھا تو کھڑا تھا یا بیٹھا ہوا تھا یا سویا ہوا تھا تو اس کے ذمہ اسپر گرنے والے کی دیت لازم ہوگی (اس لئے کہ وہ راستہ میں ٹھہر جانے، بیٹھنے اور سویا جانے کی وجہ سے تعدی کنندہ ہے جس کو اس حلف ہوا وہ اس کا ضامن ہوگا) اگر وہ اس کی ملکیت تھی تو اسپر کوئی ضمان نہیں ہے (اس لئے کہ اپنی ملکیت میں سوئے یا بیٹھنے یا ٹھہرنے میں کوئی تعدی نہیں ہے اور اگر نیچے والے کی موت واقع ہو گئی تو مذکورہ سب صورتوں میں اوپر والے پر ضمان لازم ہوگی (اس لئے کہ اوپر والا نیچے والے کے قتل کا مباشر یعنی اسپر ٹوٹ پڑنے، دالہ اور مباشرت قتل میں ملکیت اور غیر ملکیت برابر ہے جیسا کہ کوئی شخص اپنی ملکیت میں سویا اور بیٹھا اگر کسی آدمی پر جا لگا اور اس سے آدمی کی موت واقع ہو گئی تو گرنے والا ضامن ہوگا اس لئے کہ وہ اس کے قتل کا مباشر مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی حاشیہ عالمگیری ج ۳ ص ۴۲۵ حکم نمبر ۱۱۸۱ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعاً وشق نمبر	الباب الحادى عشر جنابة الحائط والجناح والكنيف والطريق وغيرها	حواله
١١٨١-٢٨	وكن لك ان تغفل فسقط او نام فتقلب فسقط فهو ضامن لما اصاب الامفل وعليه الكفاية في ذلك	كذا في المبسوط
٢٩	وكن الوتردى من جبل على رجل فقتله فعليه ضمانه ومملكه وغير مملكه فيه سواء	كذا في المبسوط
٥٠	وكن لك لو سقط في بئر احتقر هاتى مملكه وفيها انسان فقتل ذلك الانسان كان ضامناً لديته	كذا في المبسوط
٥١	وان كانت البئر في الطريق كان الضمان على رب البئر فيما اصاب الساقط والمسقوط عليه	كذا في المبسوط
٥٢	وضع جرة على حائط فسقطت على رجل فالتفت له لم يضمن لانه انقطع اثر فعله لوضعه على الحائط وهو في هذا الوضع غير متعد فلا يضاف اليه التلف	كذا في الفصول العبادية
٥٣	اذا وضع الرجل على حائط شيئاً فوق ذلك الشئ فاصاب انساناً فلا ضمان عليه اذا وضعه طولاً واما اذا وضعه عرضاً حتى خرج طرف منه الى الطريق ان سقط فاصاب الطرف الخارج منه شيئاً فانه يضمن وان اصاب الطرف الآخر لا يضمن	كذا في الذخيرة
٥٤	وكن لك لو كان الحائط مائلاً وكان وضع الجذع عليه طولاً حتى لم يخرج شئ منه الى الطريق ثم سقط ذلك الجذع على انسان ومات فانه لا يضمن هكذا ذكر في الكتاب واطلق الجواب اطلاقاً من مشائخنا من قال هذا اذا كان الحائط مالاً الى الطريق ميلاً يسيراً غير فاحش فاما اذا مال ميلاً فاحشاً فانه يضمن وان لم يتقدم اليه بالرفع ومنهم من قال الجواب كما اطلقه محمد لا يضمن في المحالين ولو كان الوضع بعد ما تقدم اليه في الحائط ثم سقط الجذع واصاب انساناً يقول بانه يضمن	كذا في الذخيرة

١- حكم نمبر ٥١ تا ٢٥ مع حواشى، ١٤، ١٣٣، ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢- حكم نمبر ٥١ تا ٢٥ مع حواشى نیز حکم نمبر ٥٤ ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣- حکم نمبر ٥١ تا ٢٥ مع حواشى اور حکم نمبر ١٣٨، ١٣٧، ١، مع حواشى ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤- حکم نمبر ١٣٨، ١٣٧، ١، مع حواشى ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥- الجسرة ملى كالمزلة - ما غرذ المنجد ١٤٨ ومنتہی الاسراب ٩٢٥ (مترجم)، ٦- حکم نمبر ٥٧ تا ٥٥، ١١٢، ١١٤، ١١٩، ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧- حکم نمبر ٨٦، ٨٥، مع حاشیہ ملاحظہ ہو

دفعہ و تثنیہ نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱-۴۸	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر وہ (یعنی اوپر والا) غافل ہو گیا اور گر پڑا یا سونگیا تو اس نے کر دیا اور گر پڑا تو نیچے والے کو جو صدمہ پہنچا وہ اس کا ضامن ہو گا اور اس میں اس پر کفارہ (بھی) لازم ہو گا ۱	مبسوط	
۴۹	اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کوئی شخص پہاڑ پر سے کسی آدمی پر گرا اور اس سے اس (نیچے والے) کی موت واقع ہو گئی تو اس (گرنے والے) پر اس کی ضمان لازم ہے اور اس میں (پہاڑ کے نیچے کی وہ جگہ اس نیچے والے کی) ملکیت ہو یا نہ ہو (حکم برابر ہے) ۲	مبسوط	
۵۰	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کوئی کسی ایسے کنوئیں میں گر جاوے اس نے اپنی ملکیت میں کھودا تھا اس کنوئیں میں کوئی آدمی موجود تھا اور (اس کے گرنے سے) اس آدمی کی موت واقع ہو گئی تو وہ (یعنی گرنے والا) اس کی دیت کا ضامن ہو گا ۳	مبسوط	
۵۱	اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ کنواں راستہ میں تھا تو (اس میں) گرنے والے کی ضمان اور چسپہ گرا اس کی ضمان وہ کنواں کھنڈنے والے پر ہو گی ۴	مبسوط	
۵۲	کسی شخص نے ایک جہ (یعنی گھڑا یا مشکا) دیوار پر رکھا تو وہ گھڑا کسی آدمی پر گرا اور اس کی موت واقع ہو گئی تو وہ (یعنی گھڑا رکھنے والا) ضامن نہ ہو گا اس لئے کہ اس کے فعل کا اثر اس گھڑے کو دیوار پر رکھ دینے سے ختم ہو گیا اور وہ اس رکھنے میں تعدی کنندہ تہمیں قرار پاتا پس وہ ہلاکت اس کی طرف منسوب نہ ہو گی ۵	فصول العمدیہ	
۵۳	جب کسی شخص نے کسی دیوار پر کوئی چیز رکھ دی پھر وہ چیز گری اور کسی انسان کو جا لگی (اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی) تو (دیوار پر وہ چیز رکھنے والے) اس شخص پر کوئی ضمان لازم نہیں ہے بشرطیکہ اس نے اسے (اس دیوار پر) لمبائی میں رکھا ہو اور اگر اس نے اسے چوڑائی میں رکھا حتیٰ کہ اس کا ایک کنارہ راستہ کی طرف باہر نکل گیا تو اگر وہ چیز گری اور اس کا باہر نکالا ہو وہ کنارہ کسی شے کو لگا تو رکھنے والا شخص ضامن ہو گا اور اگر اس کا دوسرا کنارہ لگا تو ضامن نہ ہو گا ۶	ذخیرہ	
۵۴	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ کوئی دیوار جھکی ہوئی تھی اس پر ایک شہتیر لمبائی میں (اس طرح) رکھا ہوا تھا کہ اس کا کوئی حصہ راستہ کی طرف باہر نکالا ہو نہ تھا پھر وہ شہتیر کسی آدمی پر گرا اور اس سے، اس کی موت واقع ہو گئی تو مالک ضامن نہ ہو گا کتاب میں یوں ہی حکم مذکور ہے اور اس کا جواب علی الاطلاق ہی ہے اور ہمارے مشائخ میں سے بعض وہ ہیں جن کا قول یہ ہے کہ یہ مذکورہ حکم اس صورت میں ہے کہ جب وہ دیوار راستہ کی طرف معمولی جھکی ہوئی تھی تو وہ ضامن ہو گا خواہ اس کے اٹھانے کے متعلق (مذکورہ) تقدم نہ ہوا ہو اور ہمارے مشائخ میں سے بعض وہ ہیں جن کا قول یہ ہے کہ اس کا جواب یوں ہی ہے جیسا کہ امام محمد نے علی الاطلاق بیان کیا ہے کہ وہ دونوں حالتوں میں ضامن نہ ہو گا (دب) اور اگر (صورت مسئلہ یوں ہو کہ) پہلے اس جھکی ہوئی دیوار کے متعلق (مذکورہ) تقدم کیا گیا پھر اس نے وہ شہتیر رکھا پھر وہ شہتیر گر پڑا اور کسی انسان کو جا لگا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو (اس کے جواب میں) فرماتے ہیں کہ وہ ضامن ہو گا ۷	ذخیرہ	

دفعہ و شرح نمبر	باب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکئیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۵۵-۱۱۸۱	حائط مائل اشہد علیہ فوضع صاحب الحائط او غیرہ علیہ جرة فسقط الحائط ورملی بالجرة علی انسان فقتله فالضمان علی صاحب الحائط ولو عشر بالجرة او بنقضها احد ان كانت الحجره لغير صاحب الحائط فلا یضمن احد ولو كانت الحجره لسب الحائط یضمن	هكذا فی الکافی
۵۶	وفي المنتقی قال محمد حائط مائل تقدم الى صاحبه فلم يهدمه حتى القته السريح فهو ضامن	كذا فی المحيط
۵۷	واذا اشهد علی رجل فی حائط من دار فی یدیه فلم يهدمه حتى سقط علی رجل فقتله فانكرت العاقلة ان تكون الدار له او قالوا لا ندری ان الدار له او لغيره فلا شیء علیهم حتی تقوم البینه علی ان الدار له فان اقر ذو الید ان الدار له لم یصدق علی العاقلة ولا یجب الضمان علیہ قیاسا وفي الا ستحسان علیہ دية القتل ان اقر بالا شهاد علیہ	كذا فی فتاویٰ قاضینان
۵۸	رجل تقدم اليه فی حائط مائل له فلم ينقضه حتى وقع علی حائط لجاره وهدمه فهو ضامن لحائط الجار ویكون للجار الخيار ان شاء ضمنه قيمة حائطه والنقض للضامن وان شاء اخذ النقص وضمنه النقصان ولو اراد ان یجبره علی البناء كما كان لیس له ذلك ولوجاء انسان وعشر بنقض الحائط الاول فالضمان علی عاقلة المتقدم علیہ وهذا قول محمد وان عشر بنقض الحائط الثاني قبل تضمین صاحب الحائط الاول او بعده فلا ضمان علی احد	كذا فی المحيط
	ولو كان الحائط الثاني ملك صاحب الحائط الاول ایضا یضمن صاحب الحائط من عشر الثاني	كذا فی فتاویٰ قاضینان

۱۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ مع حاشیہ، ملاحظہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ دیت کے متعلق ۱۱۸۱ کا تیسرا حاشیہ اور قیاس واستحسان کے متعلق حکم نمبر ۲۹۴ کے حاشیہ ترتیب الدلائل کا ۱۰ ج کا ۲۷ ص "ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ جیسا کہ فتاویٰ قاضینان میں ان صورتوں کے متعلق لکھا ہے کہ اس کا خون رائیگاں ہے اس لئے کہ دوسری دیوار کا ملکہ اس کے مالک کی ملکیت ہے پہلی دیوار کا مالک اسے اٹھانے کا اختیار نہیں رکھتا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضینان علی هامش عالمگیری ج ۳ ص ۲۷۴ حکم نمبر ۴۰۰۵۹، ۱۱۸۱ مع حاشیہ اور ملاحظہ کے متعلق

دفتاری نمبر	گیا دیوار باب دیوار شہر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	حوالہ
۵۵-۱۱۸۱	کوئی دیوار جھکی ہوئی تھی اس (کے مذکورہ تقدم) پر گواہ کئے گئے پھر دیوار کے مالک نے یا کسی اور شخص نے اس دیوار پر ایک گھڑا (یا مشکا) رکھ دیا پھر وہ دیوار گر پڑی اور وہ گھڑا کسی آدمی پر جا پڑا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو اس کی ضمان دیوار کے مالک پر ہے اور اگر کوئی شخص اس گھڑے سے یا اس کے ملبے سے پھسل کر گرا (اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی) تو اگر وہ مشکا اس دیوار کے مالک کے علاوہ کا تھا تو کوئی بھی ضمان نہ ہوگا اور اگر وہ مشکا دیوار والے کا تھا تو وہ ضمان ہوگا۔	کافی
۵۶	المنتفی میں ہے کہ امام محمد کا قول ہے کہ کوئی دیوار جھکی ہوئی تھی اس کے مالک کے ہاں (مذکورہ تقدم) کیا گیا تو اس نے اسے نہ گرایا حتیٰ کہ وہ دیوار ہو اسے گر گئی تو وہ (اسے پہنچنے والے نقصان کا ضمان ہوگا)۔	محیط
۵۷	جب کسی شخص سے اس کے مقبوضہ مکان کی (جھکی ہوئی) دیوار کے متعلق (مذکورہ تقدم) پر گواہ کئے تو اس نے وہ دیوار نہ گرائی حتیٰ کہ وہ کسی آدمی پر گر پڑی اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی پھر اس کی عاقلہ نے وہ مکان اس کی ملکیت ہونے سے انکار کیا اور انہوں نے یہ کہا کہ ہم نہیں جانتے کہ یہ مکان اس کا ہے یا اس کے غیر کا ہے تو اس کی عاقلہ پر ضمان میں سے کوئی شئی لازم نہیں ہے حتیٰ کہ اس پر گواہی قائم ہو کہ وہ مکان اس کا ہے پس اگر (صرف) قابض شخص نے اقرار کیا کہ وہ مکان اس کا ہے تو اس کی عاقلہ پر اس کے قول کی تصدیق نہ ہوگی اور از روئے قیاس اس پر ضمان واجب نہ ہوگی اور از روئے استحسان اس پر اس مقتول کی ذیت لازم ہوگی بشرطیکہ اس نے اقرار کیا کہ اس پر (مذکورہ تقدم) پر گواہ کئے گئے تھے ۵۳	قاضیخان
۵۸	(۱) کسی شخص سے اس کی جھکی ہوئی دیوار کے متعلق اس کے ہاں (مذکورہ تقدم) کیا گیا تو اس نے اسے نہ توڑا حتیٰ کہ وہ دیوار اس کے پڑوسی کی کسی دیوار پر گر پڑی اور اسے گرا دیا تو وہ شخص پڑوسی کی دیوار کا ضمان نہ ہوگا اور پڑوسی کو اختیار ہوگا کہ وہ چاہے تو اس سے اس دیوار کی (پڑوسی) قیمت کی ضمان سے اور ملبے اس ضمان کے لئے ہوگا اور چاہے تو اپنی دیوار کا ملبہ لے اور اس سے نقصان کا ضمان لے اور اگر وہ (پڑوسی) یہ چاہے کہ جیسی وہ دیوار تھی ایسی دیوار بنا دینے کے لئے اس پر جبر کرے تو پڑوسی کو یہ حق نہ ہوگا (ب) اگر کوئی آدمی آیا اور وہ پہلی دیوار کے ملبے سے پھسل کر گرا (اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی) تو اس کی ضمان اس کی عاقلہ پر ہوگی جس کے ہاں (مذکورہ تقدم) کیا گیا تھا (یعنی اس کی ضمان پہلی دیوار کے مالک پر ہوگی) یہ قول امام محمد کا ہے (ج) اور اگر پہلی دیوار کے مالک کی طرف سے ضمان دینے سے پہلے یا بعد دوسری دیوار کے ملبے سے کوئی آدمی پھسل کر گرا (اور اس کی موت واقع ہو گئی) تو کسی پر (اس کی) ضمان لازم نہ ہوگی ۵۴ (د) اور اگر (مذکورہ صورت میں) دوسری دیوار بھی پہلی دیوار کے مالک کی ملکیت تھی تو مالک اس کی ضمان بھی دے گا جو (دوسری دیوار کے ملبے سے پھسل کر گرا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوئی) ۵۵	محیط قاضیخان

حکم نمبر ۱۱۸۸ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ جیسا کہ اس حکم کے مافذ فتاویٰ قاضی خان میں اس صورت کے متعلق لکھا ہے کہ جب کوئی آدمی دوسری دیوار کے ملبے سے پھسل کر گرا کر ہلاک ہو گیا اور دوسری دیوار بھی پہلی دیوار کے مالک کی تھی تو اس آدمی کی ضمان بھی اس پر ہوگی اس لئے کہ راستہ سے ملبہ نکلنے کا اسے اختیار ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علیٰ حاشیہ عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۶۷ حکم نمبر ۱۱۸۱ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و شرح نمبر	الباب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکثیر والطریق وغیرہ	حوالہ
۵۹-۱۱۸۱	حائط طان مائلان اشہد علیہما فسقط احدہما علی الآخر فہدمہ فماتت بوقوع الاول او الثاني او بنقض الاول فعلى مالک الاول وماتت بنقض الثاني فہو ہدر	کذا فی الکافی
۶۰	ولوکان مکان الحائط الاول جناح اخرجه رجل الى الطريق ووقع علی حائط ماثل لرجل تقدم اليه ووقع الحائط علی رجل فقتله او عثر رجل بنقض الحائط بعد ما وقع علی الارض فذلک کله علی صاحب الجناح	کذا فی المحيط
۶۱	واذا مال حائط لرجل بعضه علی الطريق وبعضه علی دار قوم فتقدم اليه اهل الدار فیه فسقط ما فی الطريق منه فہو ضامن له وذلک لو تقدم اهل الطريق اليه فسقط المائل الى الدار علی اهل الدار فہو ضامن	کذا فی المبسوط
۶۲	حائط طویل وہی بعضه ولمریه الباقي فسقط الواهی وغیر الواهی وقتل انسانا یضمن صان الحائط ما اصابه الواهی منه ولا یضمن ما اصابه غیر الواهی وان کان قصیرا کان ضامنا للکل	کذا فی التہذیب
۶۳	حائط مائل لرجل أخذ القاضی صاحبه بالهدم فضمن الرجل ان یهدمہ بأمره فہو جائز وللضمنین ان یهدم بغیر اذنه ذکرہ المنتقی	کذا فی المحيط
۶۴	واذا شهد علی رجل فی حائط مائل شاهدان فاصاب الحائط احد الشاہدین او اباه او عبد الہ او مکتابا ولا شاهد علی رب الحائط غیرہما لم تجز شہادۃ ہذا الذی یجبر الی نفسه ادالی احد من لا تجوز شہادۃ لہ لفعلا	کذا فی المبسوط

۱۔ حکم تہذیب ۵۸۱ مع ما شہد ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۵۹ مع ما شہد در کتاب ۱۱۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ جیسے کہ اس صورت کے متعلق فتاویٰ قاضیخان میں ہے اور کتاب ۱۱۸۱ کے چونکہ دیوار ایک ہے لہذا مکان ولے کی طرف سے اس (جھکی ہوئی دیوار کے متعلق تقدم اور اس پر گواہ کرنا، دیوار کے اس حصے کے متعلق بھی صحیح ہو گا جو اس کی ملکیت کی طرف جھکی ہوئی ہے اور اس حصے کے متعلق بھی صحیح قرار پائے گا جو راستہ کی طرف جھکی ہوئی ہے اور پھر اس مکان والے بھی عوام میں سے ہیں ان کا اس تقدم پر گواہ کرنا (راستہ کی طرف بھی) صحیح قرار پائے گا اور اگر (مذکورہ تقدم پر) گواہ کرنے والا، اس مکان والوں کے علاوہ میں سے تھا تو اس کا گواہ کرنا، راستہ کی طرف اس دیوار کے جھکے ہوئے حصے کے متعلق صحیح قرار پایا اور جب دیوار کے بعض حصے کے متعلق (مذکورہ تقدم اور اس پر) گواہ کرنا صحیح قرار پایا تو کل دیوار کے متعلق بھی صحیح قرار پایا گیا یہ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی معاش عالمگیری علیہ السلام

ردیف نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۵۹-۱۱۸۱	دو دیواریں جھکی ہوئی تھیں ان کے متعلق (مذکورہ مقدم پر) گواہ کئے گئے پھر ان دونوں دیواروں میں سے ایک دیوار دوسری پر گر پڑی اور اسے گرا دیا تو جو کچھ پہلی دیوار سے یا دوسری دیوار سے یا پہلی دیوار کے ملبے سے تلف ہوا تو وہ پہلی دیوار کے مالک کے ذمہ ہے اور جو کچھ دوسری دیوار کے ملبے سے تلف ہوا وہ رائیگاں ہے ۱۔	کافی
۶۰	اگر (مذکورہ صورت میں) پہلی دیوار کی بجائے شہتیر تھا جسے کسی شخص نے راستہ کی طرف باہر نکال رکھا تھا اور وہ شہتیر ایک جھکی ہوئی ایسی دیوار پر گر گیا جو ایسے آدمی کی تھی جس کے ہاں (اس کی اس دیوار کے متعلق مذکورہ) تقدم کیا گیا تھا اور وہ دیوار کسی آدمی پر گر پڑی اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی یا اس دیوار کے زمین پر گرنے کے بعد اس کے ملبے سے کوئی آدمی پھسل کر گرا (اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی) تو اس سب کی ذمہ داری اس شہتیر والے پر ہے ۲۔	محیط
۶۱	جب کسی شخص کی دیوار جھک گئی اس کا بعض حصہ راستہ کی طرف ہے اور اس کا بعض حصہ کچھ لوگوں کے مکان کی طرف ہے پس اس مکان والوں نے اس دیوار کے مالک (شخص کے ہاں) (مذکورہ) تقدم کیا پھر اس دیوار کا وہ حصہ گر گیا جو راستہ کی طرف تھا تو دیوار والا ضامن ہو گا اور اسی طرح اگر راستہ والے نے اس (دیوار کے مالک) کے ہاں مذکورہ تقدم کیا پھر وہ جھکی ہوئی دیوار مکان والوں پر گر گئی تو وہ (یعنی جھکی ہوئی دیوار کا مالک) ضامن ہو گا ۳۔	مبسوط
۶۲	ایک ایسی دیوار ہے اس کے بعض حصہ کو دراڑ آگئی اور باقی دیوار کو دراڑ نہ آئی پھر دراڑ والا حصہ اور غیر دراڑ والا (دسمی) گر پڑا اور (اس سے) کسی آدمی کی موت واقع ہو گئی تو دیوار والا اس کا ضامن نہ ہو گا جو غیر دراڑ دار حصہ سے ہوا اگر وہ دیوار چھوٹی تھی (یعنی طول میں کم تھی) تو وہ سب کا (یعنی اس دیوار کے دراڑ دار حصہ وغیرہ دراڑ دار حصہ سب سے جو تلف ہوا اس کا) ضامن ہو گا ۴۔	ظہیر
۶۳	کوئی دیوار جھکی ہوئی تھی قاضی (یعنی حاکم مجاز) نے دیوار والے سے اسے گرانے کو کہا تو ایک آدمی دیوار کے مالک کی اجازت سے اس دیوار کے گرنے کا ضامن ہوا تو یہ جائز ہے اور ضامن بننے والے کو اختیار ہو گا کہ وہ اس دیوار کو دیوار کے مالک کی اجازت کے بغیر گرا دے یہ حکم المنتقی میں مذکور ہے ۵۔	محیط
۶۴	جب کسی جھکی ہوئی دیوار کے متعلق کسی آدمی پر (مذکورہ تقدم اور اس پر) دو گواہ کئے گئے پھر وہ دیوار (گر کر) ان دونوں گواہوں میں سے ایک گواہ کو یا اس کے باپ یا اس کے فلام یا اس کے مکاتب فلام کو لگی اور ان دونوں گواہوں کے سوا دیوار والے پر (مذکورہ تقدم کے لئے) اور کوئی گواہ نہیں ہے تو اس گواہ کی گواہی جائز نہ قرار پائے گی جس کا نفع اس کے اپنے حق میں آتا ہے یا کسی ایسے شخص کے حق میں آتا ہے جو ان لوگوں میں سے ہے کہ اس کی گواہی اس کے نفع میں جائز نہیں ہوتی ۶۔	مبسوط

حکم نمبر ۱۱۸۱ ۴۳۰، ۶۸۱، ۷۹۱، ۸۰۱، ۸۱۱، ۸۲۱، ۸۳۱، ۸۴۱، ۸۵۱، ۸۶۱، ۸۷۱، ۸۸۱، ۸۹۱، ۹۰۱، ۹۱۱، ۹۲۱، ۹۳۱، ۹۴۱، ۹۵۱، ۹۶۱، ۹۷۱، ۹۸۱، ۹۹۱، ۱۰۰۱، ۱۰۱۱، ۱۰۲۱، ۱۰۳۱، ۱۰۴۱، ۱۰۵۱، ۱۰۶۱، ۱۰۷۱، ۱۰۸۱، ۱۰۹۱، ۱۱۰۱، ۱۱۱۱، ۱۱۲۱، ۱۱۳۱، ۱۱۴۱، ۱۱۵۱، ۱۱۶۱، ۱۱۷۱، ۱۱۸۱، ۱۱۹۱، ۱۲۰۱، ۱۲۱۱، ۱۲۲۱، ۱۲۳۱، ۱۲۴۱، ۱۲۵۱، ۱۲۶۱، ۱۲۷۱، ۱۲۸۱، ۱۲۹۱، ۱۳۰۱، ۱۳۱۱، ۱۳۲۱، ۱۳۳۱، ۱۳۴۱، ۱۳۵۱، ۱۳۶۱، ۱۳۷۱، ۱۳۸۱، ۱۳۹۱، ۱۴۰۱، ۱۴۱۱، ۱۴۲۱، ۱۴۳۱، ۱۴۴۱، ۱۴۵۱، ۱۴۶۱، ۱۴۷۱، ۱۴۸۱، ۱۴۹۱، ۱۵۰۱، ۱۵۱۱، ۱۵۲۱، ۱۵۳۱، ۱۵۴۱، ۱۵۵۱، ۱۵۶۱، ۱۵۷۱، ۱۵۸۱، ۱۵۹۱، ۱۶۰۱، ۱۶۱۱، ۱۶۲۱، ۱۶۳۱، ۱۶۴۱، ۱۶۵۱، ۱۶۶۱، ۱۶۷۱، ۱۶۸۱، ۱۶۹۱، ۱۷۰۱، ۱۷۱۱، ۱۷۲۱، ۱۷۳۱، ۱۷۴۱، ۱۷۵۱، ۱۷۶۱، ۱۷۷۱، ۱۷۸۱، ۱۷۹۱، ۱۸۰۱، ۱۸۱۱، ۱۸۲۱، ۱۸۳۱، ۱۸۴۱، ۱۸۵۱، ۱۸۶۱، ۱۸۷۱، ۱۸۸۱، ۱۸۹۱، ۱۹۰۱، ۱۹۱۱، ۱۹۲۱، ۱۹۳۱، ۱۹۴۱، ۱۹۵۱، ۱۹۶۱، ۱۹۷۱، ۱۹۸۱، ۱۹۹۱، ۲۰۰۱، ۲۰۱۱، ۲۰۲۱، ۲۰۳۱، ۲۰۴۱، ۲۰۵۱، ۲۰۶۱، ۲۰۷۱، ۲۰۸۱، ۲۰۹۱، ۲۱۰۱، ۲۱۱۱، ۲۱۲۱، ۲۱۳۱، ۲۱۴۱، ۲۱۵۱، ۲۱۶۱، ۲۱۷۱، ۲۱۸۱، ۲۱۹۱، ۲۲۰۱، ۲۲۱۱، ۲۲۲۱، ۲۲۳۱، ۲۲۴۱، ۲۲۵۱، ۲۲۶۱، ۲۲۷۱، ۲۲۸۱، ۲۲۹۱، ۲۳۰۱، ۲۳۱۱، ۲۳۲۱، ۲۳۳۱، ۲۳۴۱، ۲۳۵۱، ۲۳۶۱، ۲۳۷۱، ۲۳۸۱، ۲۳۹۱، ۲۴۰۱، ۲۴۱۱، ۲۴۲۱، ۲۴۳۱، ۲۴۴۱، ۲۴۵۱، ۲۴۶۱، ۲۴۷۱، ۲۴۸۱، ۲۴۹۱، ۲۵۰۱، ۲۵۱۱، ۲۵۲۱، ۲۵۳۱، ۲۵۴۱، ۲۵۵۱، ۲۵۶۱، ۲۵۷۱، ۲۵۸۱، ۲۵۹۱، ۲۶۰۱، ۲۶۱۱، ۲۶۲۱، ۲۶۳۱، ۲۶۴۱، ۲۶۵۱، ۲۶۶۱، ۲۶۷۱، ۲۶۸۱، ۲۶۹۱، ۲۷۰۱، ۲۷۱۱، ۲۷۲۱، ۲۷۳۱، ۲۷۴۱، ۲۷۵۱، ۲۷۶۱، ۲۷۷۱، ۲۷۸۱، ۲۷۹۱، ۲۸۰۱، ۲۸۱۱، ۲۸۲۱، ۲۸۳۱، ۲۸۴۱، ۲۸۵۱، ۲۸۶۱، ۲۸۷۱، ۲۸۸۱، ۲۸۹۱، ۲۹۰۱، ۲۹۱۱، ۲۹۲۱، ۲۹۳۱، ۲۹۴۱، ۲۹۵۱، ۲۹۶۱، ۲۹۷۱، ۲۹۸۱، ۲۹۹۱، ۳۰۰۱، ۳۰۱۱، ۳۰۲۱، ۳۰۳۱، ۳۰۴۱، ۳۰۵۱، ۳۰۶۱، ۳۰۷۱، ۳۰۸۱، ۳۰۹۱، ۳۱۰۱، ۳۱۱۱، ۳۱۲۱، ۳۱۳۱، ۳۱۴۱، ۳۱۵۱، ۳۱۶۱، ۳۱۷۱، ۳۱۸۱، ۳۱۹۱، ۳۲۰۱، ۳۲۱۱، ۳۲۲۱، ۳۲۳۱، ۳۲۴۱، ۳۲۵۱، ۳۲۶۱، ۳۲۷۱، ۳۲۸۱، ۳۲۹۱، ۳۳۰۱، ۳۳۱۱، ۳۳۲۱، ۳۳۳۱، ۳۳۴۱، ۳۳۵۱، ۳۳۶۱، ۳۳۷۱، ۳۳۸۱، ۳۳۹۱، ۳۴۰۱، ۳۴۱۱، ۳۴۲۱، ۳۴۳۱، ۳۴۴۱، ۳۴۵۱، ۳۴۶۱، ۳۴۷۱، ۳۴۸۱، ۳۴۹۱، ۳۵۰۱، ۳۵۱۱، ۳۵۲۱، ۳۵۳۱، ۳۵۴۱، ۳۵۵۱، ۳۵۶۱، ۳۵۷۱، ۳۵۸۱، ۳۵۹۱، ۳۶۰۱، ۳۶۱۱، ۳۶۲۱، ۳۶۳۱، ۳۶۴۱، ۳۶۵۱، ۳۶۶۱، ۳۶۷۱، ۳۶۸۱، ۳۶۹۱، ۳۷۰۱، ۳۷۱۱، ۳۷۲۱، ۳۷۳۱، ۳۷۴۱، ۳۷۵۱، ۳۷۶۱، ۳۷۷۱، ۳۷۸۱، ۳۷۹۱، ۳۸۰۱، ۳۸۱۱، ۳۸۲۱، ۳۸۳۱، ۳۸۴۱، ۳۸۵۱، ۳۸۶۱، ۳۸۷۱، ۳۸۸۱، ۳۸۹۱، ۳۹۰۱، ۳۹۱۱، ۳۹۲۱، ۳۹۳۱، ۳۹۴۱، ۳۹۵۱، ۳۹۶۱، ۳۹۷۱، ۳۹۸۱، ۳۹۹۱، ۴۰۰۱، ۴۰۱۱، ۴۰۲۱، ۴۰۳۱، ۴۰۴۱، ۴۰۵۱، ۴۰۶۱، ۴۰۷۱، ۴۰۸۱، ۴۰۹۱، ۴۱۰۱، ۴۱۱۱، ۴۱۲۱، ۴۱۳۱، ۴۱۴۱، ۴۱۵۱، ۴۱۶۱، ۴۱۷۱، ۴۱۸۱، ۴۱۹۱، ۴۲۰۱، ۴۲۱۱، ۴۲۲۱، ۴۲۳۱، ۴۲۴۱، ۴۲۵۱، ۴۲۶۱، ۴۲۷۱، ۴۲۸۱، ۴۲۹۱، ۴۳۰۱، ۴۳۱۱، ۴۳۲۱، ۴۳۳۱، ۴۳۴۱، ۴۳۵۱، ۴۳۶۱، ۴۳۷۱، ۴۳۸۱، ۴۳۹۱، ۴۴۰۱، ۴۴۱۱، ۴۴۲۱، ۴۴۳۱، ۴۴۴۱، ۴۴۵۱، ۴۴۶۱، ۴۴۷۱، ۴۴۸۱، ۴۴۹۱، ۴۵۰۱، ۴۵۱۱، ۴۵۲۱، ۴۵۳۱، ۴۵۴۱، ۴۵۵۱، ۴۵۶۱، ۴۵۷۱، ۴۵۸۱، ۴۵۹۱، ۴۶۰۱، ۴۶۱۱، ۴۶۲۱، ۴۶۳۱، ۴۶۴۱، ۴۶۵۱، ۴۶۶۱، ۴۶۷۱، ۴۶۸۱، ۴۶۹۱، ۴۷۰۱، ۴۷۱۱، ۴۷۲۱، ۴۷۳۱، ۴۷۴۱، ۴۷۵۱، ۴۷۶۱، ۴۷۷۱، ۴۷۸۱، ۴۷۹۱، ۴۸۰۱، ۴۸۱۱، ۴۸۲۱، ۴۸۳۱، ۴۸۴۱، ۴۸۵۱، ۴۸۶۱، ۴۸۷۱، ۴۸۸۱، ۴۸۹۱، ۴۹۰۱، ۴۹۱۱، ۴۹۲۱، ۴۹۳۱، ۴۹۴۱، ۴۹۵۱، ۴۹۶۱، ۴۹۷۱، ۴۹۸۱، ۴۹۹۱، ۵۰۰۱، ۵۰۱۱، ۵۰۲۱، ۵۰۳۱، ۵۰۴۱، ۵۰۵۱، ۵۰۶۱، ۵۰۷۱، ۵۰۸۱، ۵۰۹۱، ۵۱۰۱، ۵۱۱۱، ۵۱۲۱، ۵۱۳۱، ۵۱۴۱، ۵۱۵۱، ۵۱۶۱، ۵۱۷۱، ۵۱۸۱، ۵۱۹۱، ۵۲۰۱، ۵۲۱۱، ۵۲۲۱، ۵۲۳۱، ۵۲۴۱، ۵۲۵۱، ۵۲۶۱، ۵۲۷۱، ۵۲۸۱، ۵۲۹۱، ۵۳۰۱، ۵۳۱۱، ۵۳۲۱، ۵۳۳۱، ۵۳۴۱، ۵۳۵۱، ۵۳۶۱، ۵۳۷۱، ۵۳۸۱، ۵۳۹۱، ۵۴۰۱، ۵۴۱۱، ۵۴۲۱، ۵۴۳۱، ۵۴۴۱، ۵۴۵۱، ۵۴۶۱، ۵۴۷۱، ۵۴۸۱، ۵۴۹۱، ۵۵۰۱، ۵۵۱۱، ۵۵۲۱، ۵۵۳۱، ۵۵۴۱، ۵۵۵۱، ۵۵۶۱، ۵۵۷۱، ۵۵۸۱، ۵۵۹۱، ۵۶۰۱، ۵۶۱۱، ۵۶۲۱، ۵۶۳۱، ۵۶۴۱، ۵۶۵۱، ۵۶۶۱، ۵۶۷۱، ۵۶۸۱، ۵۶۹۱، ۵۷۰۱، ۵۷۱۱، ۵۷۲۱، ۵۷۳۱، ۵۷۴۱، ۵۷۵۱، ۵۷۶۱، ۵۷۷۱، ۵۷۸۱، ۵۷۹۱، ۵۸۰۱، ۵۸۱۱، ۵۸۲۱، ۵۸۳۱، ۵۸۴۱، ۵۸۵۱، ۵۸۶۱، ۵۸۷۱، ۵۸۸۱، ۵۸۹۱، ۵۹۰۱، ۵۹۱۱، ۵۹۲۱، ۵۹۳۱، ۵۹۴۱، ۵۹۵۱، ۵۹۶۱، ۵۹۷۱، ۵۹۸۱، ۵۹۹۱، ۶۰۰۱، ۶۰۱۱، ۶۰۲۱، ۶۰۳۱، ۶۰۴۱، ۶۰۵۱، ۶۰۶۱، ۶۰۷۱، ۶۰۸۱، ۶۰۹۱، ۶۱۰۱، ۶۱۱۱، ۶۱۲۱، ۶۱۳۱، ۶۱۴۱، ۶۱۵۱، ۶۱۶۱، ۶۱۷۱، ۶۱۸۱، ۶۱۹۱، ۶۲۰۱، ۶۲۱۱، ۶۲۲۱، ۶۲۳۱، ۶۲۴۱، ۶۲۵۱، ۶۲۶۱، ۶۲۷۱، ۶۲۸۱، ۶۲۹۱، ۶۳۰۱، ۶۳۱۱، ۶۳۲۱، ۶۳۳۱، ۶۳۴۱، ۶۳۵۱، ۶۳۶۱، ۶۳۷۱، ۶۳۸۱، ۶۳۹۱، ۶۴۰۱، ۶۴۱۱، ۶۴۲۱، ۶۴۳۱، ۶۴۴۱، ۶۴۵۱، ۶۴۶۱، ۶۴۷۱، ۶۴۸۱، ۶۴۹۱، ۶۵۰۱، ۶۵۱۱، ۶۵۲۱، ۶۵۳۱، ۶۵۴۱، ۶۵۵۱، ۶۵۶۱، ۶۵۷۱، ۶۵۸۱، ۶۵۹۱، ۶۶۰۱، ۶۶۱۱، ۶۶۲۱، ۶۶۳۱، ۶۶۴۱، ۶۶۵۱، ۶۶۶۱، ۶۶۷۱، ۶۶۸۱، ۶۶۹۱، ۶۷۰۱، ۶۷۱۱، ۶۷۲۱، ۶۷۳۱، ۶۷۴۱، ۶۷۵۱، ۶۷۶۱، ۶۷۷۱، ۶۷۸۱، ۶۷۹۱، ۶۸۰۱، ۶۸۱۱، ۶۸۲۱، ۶۸۳۱، ۶۸۴۱، ۶۸۵۱، ۶۸۶۱، ۶۸۷۱، ۶۸۸۱، ۶۸۹۱، ۶۹۰۱، ۶۹۱۱، ۶۹۲۱، ۶۹۳۱، ۶۹۴۱، ۶۹۵۱، ۶۹۶۱، ۶۹۷۱، ۶۹۸۱، ۶۹۹۱، ۷۰۰۱، ۷۰۱۱، ۷۰۲۱، ۷۰۳۱، ۷۰۴۱، ۷۰۵۱، ۷۰۶۱، ۷۰۷۱، ۷۰۸۱، ۷۰۹۱، ۷۱۰۱، ۷۱۱۱، ۷۱۲۱، ۷۱۳۱، ۷۱۴۱، ۷۱۵۱، ۷۱۶۱، ۷۱۷۱، ۷۱۸۱، ۷۱۹۱، ۷۲۰۱، ۷۲۱۱، ۷۲۲۱، ۷۲۳۱، ۷۲۴۱، ۷۲۵۱، ۷۲۶۱، ۷۲۷۱، ۷۲۸۱، ۷۲۹۱، ۷۳۰۱، ۷۳۱۱، ۷۳۲۱، ۷۳۳۱، ۷۳۴۱، ۷۳۵۱، ۷۳۶۱، ۷۳۷۱، ۷۳۸۱، ۷۳۹۱، ۷۴۰۱، ۷۴۱۱، ۷۴۲۱، ۷۴۳۱، ۷۴۴۱، ۷۴۵۱، ۷۴۶۱، ۷۴۷۱، ۷۴۸۱، ۷۴۹۱، ۷۵۰۱، ۷۵۱۱، ۷۵۲۱، ۷۵۳۱، ۷۵۴۱، ۷۵۵۱، ۷۵۶۱، ۷۵۷۱، ۷۵۸۱، ۷۵۹۱، ۷۶۰۱، ۷۶۱۱، ۷۶۲۱، ۷۶۳۱، ۷۶۴۱، ۷۶۵۱، ۷۶۶۱، ۷۶۷۱، ۷۶۸۱، ۷۶۹۱، ۷۷۰۱، ۷۷۱۱، ۷۷۲۱، ۷۷۳۱، ۷۷۴۱، ۷۷۵۱، ۷۷۶۱، ۷۷۷۱، ۷۷۸۱، ۷۷۹۱، ۷۸۰۱، ۷۸۱۱، ۷۸۲۱، ۷۸۳۱، ۷۸۴۱، ۷۸۵۱، ۷۸۶۱، ۷۸۷۱، ۷۸۸۱، ۷۸۹۱، ۷۹۰۱، ۷۹۱۱، ۷۹۲۱، ۷۹۳۱، ۷۹۴۱، ۷۹۵۱، ۷۹۶۱، ۷۹۷۱، ۷۹۸۱، ۷۹۹۱، ۸۰۰۱، ۸۰۱۱، ۸۰۲۱، ۸۰۳۱، ۸۰۴۱، ۸۰۵۱، ۸۰۶۱، ۸۰۷۱، ۸۰۸۱، ۸۰۹۱، ۸۱۰۱، ۸۱۱۱، ۸۱۲۱، ۸۱۳۱، ۸۱۴۱، ۸۱۵۱، ۸۱۶۱، ۸۱۷۱، ۸۱۸۱، ۸۱۹۱، ۸۲۰۱، ۸۲۱۱، ۸۲۲۱، ۸۲۳۱، ۸۲۴۱، ۸۲۵۱، ۸۲۶۱، ۸۲۷۱، ۸۲۸۱، ۸۲۹۱، ۸۳۰۱، ۸۳۱۱، ۸۳۲۱، ۸۳۳۱، ۸۳۴۱، ۸۳۵۱، ۸۳۶۱، ۸۳۷۱، ۸۳۸۱، ۸۳۹۱، ۸۴۰۱، ۸۴۱۱، ۸۴۲۱، ۸۴۳۱، ۸۴۴۱، ۸۴۵۱، ۸۴۶۱، ۸۴۷۱، ۸۴۸۱، ۸۴۹۱، ۸۵۰۱، ۸۵۱۱، ۸۵۲۱، ۸۵۳۱، ۸۵۴۱، ۸۵۵۱، ۸۵۶۱، ۸۵۷۱، ۸۵۸۱، ۸۵۹۱، ۸۶۰۱، ۸۶۱۱، ۸۶۲۱، ۸۶۳۱، ۸۶۴۱، ۸۶۵۱، ۸۶۶۱، ۸۶۷۱، ۸۶۸۱، ۸۶۹۱، ۸۷۰۱، ۸۷۱۱، ۸۷۲۱، ۸۷۳۱، ۸۷۴۱، ۸۷۵۱، ۸۷۶۱، ۸۷۷۱، ۸۷۸۱، ۸۷۹۱، ۸۸۰۱، ۸۸۱۱، ۸۸۲۱، ۸۸۳۱، ۸۸۴۱، ۸۸۵۱، ۸۸۶۱، ۸۸۷۱، ۸۸۸۱، ۸۸۹۱، ۸۹۰۱، ۸۹۱۱، ۸۹۲۱، ۸۹۳۱، ۸۹۴۱، ۸۹۵۱، ۸۹۶۱، ۸۹۷۱، ۸۹۸۱، ۸۹۹۱، ۹۰۰۱، ۹۰۱۱، ۹۰۲۱، ۹۰۳۱، ۹۰۴۱، ۹۰۵۱، ۹۰۶۱، ۹۰۷۱، ۹۰۸۱، ۹۰۹۱، ۹۱۰۱، ۹۱۱۱، ۹۱۲۱، ۹۱۳۱، ۹۱۴۱، ۹۱۵۱، ۹۱۶۱، ۹۱۷۱، ۹۱۸۱، ۹۱۹۱، ۹۲۰۱، ۹۲۱۱، ۹۲۲۱، ۹۲۳۱، ۹۲۴۱، ۹۲۵۱، ۹۲۶۱، ۹۲۷۱، ۹۲۸۱، ۹۲۹۱، ۹۳۰۱، ۹۳۱۱، ۹۳۲۱، ۹۳۳۱، ۹۳۴۱، ۹۳۵۱، ۹۳۶۱، ۹۳۷۱، ۹۳۸۱، ۹۳۹۱، ۹۴۰۱، ۹۴۱۱، ۹۴۲۱، ۹۴۳۱، ۹۴۴۱، ۹۴۵۱، ۹۴۶۱، ۹۴۷۱، ۹۴۸۱، ۹۴۹۱، ۹۵۰۱، ۹۵۱۱، ۹۵۲۱، ۹۵۳۱، ۹۵۴۱، ۹۵۵۱، ۹۵۶۱، ۹۵۷۱، ۹۵۸۱، ۹۵۹۱، ۹۶۰۱، ۹۶۱۱، ۹۶۲۱، ۹۶۳۱، ۹۶۴۱، ۹۶۵۱، ۹۶۶۱، ۹۶۷۱، ۹۶۸۱، ۹۶۹۱، ۹۷۰۱، ۹۷۱۱، ۹۷۲۱، ۹۷۳۱، ۹۷۴۱، ۹۷۵۱، ۹۷۶۱، ۹۷۷۱، ۹۷۸۱، ۹۷۹۱، ۹۸۰۱، ۹۸۱۱، ۹۸۲۱، ۹۸۳۱، ۹۸۴۱، ۹۸۵۱، ۹۸۶۱، ۹۸۷۱، ۹۸۸۱، ۹۸۹۱، ۹۹۰۱، ۹۹۱۱، ۹۹۲۱، ۹۹۳۱، ۹۹۴۱، ۹۹۵۱، ۹۹۶۱، ۹۹۷۱، ۹۹۸۱، ۹۹۹۱، ۱۰۰۰۱، ۱۰۰۱۱، ۱۰۰۲۱، ۱۰۰۳۱، ۱۰۰۴۱، ۱۰۰۵۱، ۱۰۰۶۱، ۱۰۰۷۱، ۱۰۰۸۱، ۱۰۰۹۱، ۱۰۱۰۱، ۱۰۱۱۱، ۱۰۱۲۱، ۱۰۱۳۱، ۱۰۱۴۱، ۱۰۱۵۱، ۱۰۱۶۱، ۱۰۱۷۱، ۱۰۱۸۱، ۱۰۱۹۱، ۱۰۲۰۱، ۱۰۲۱۱، ۱۰۲۲۱، ۱۰۲۳۱، ۱۰۲۴۱، ۱۰۲۵۱، ۱۰۲۶۱، ۱۰۲۷۱، ۱۰۲۸۱، ۱۰۲۹۱، ۱۰۳۰۱، ۱۰۳۱۱، ۱۰۳۲۱، ۱۰۳۳۱، ۱۰۳۴۱، ۱۰۳۵۱، ۱۰۳۶۱، ۱۰۳۷۱، ۱۰۳۸۱، ۱۰۳۹۱، ۱۰۴۰۱، ۱۰۴۱۱، ۱۰۴۲۱، ۱۰۴۳۱، ۱۰۴۴۱، ۱۰۴۵۱، ۱۰۴۶۱، ۱۰۴۷۱، ۱۰۴۸۱، ۱۰۴۹۱، ۱۰۵۰۱، ۱۰۵۱۱، ۱۰۵۲۱، ۱۰۵۳۱، ۱۰۵۴۱، ۱۰۵۵۱، ۱۰۵۶۱، ۱۰۵۷۱، ۱۰۵۸۱، ۱۰۵۹۱، ۱۰۶۰۱، ۱۰۶۱۱، ۱۰۶۲۱، ۱۰۶۳۱، ۱۰۶۴۱، ۱۰۶۵۱، ۱۰۶۶۱، ۱۰۶۷۱، ۱۰۶۸۱، ۱۰۶۹۱، ۱۰۷۰۱، ۱۰۷۱۱، ۱۰۷۲۱، ۱۰۷۳۱، ۱۰۷۴۱، ۱۰۷۵۱، ۱۰۷۶۱، ۱۰۷۷۱، ۱۰۷۸۱، ۱۰۷۹۱، ۱۰۸۰۱، ۱۰۸۱۱، ۱۰۸۲۱، ۱۰۸۳۱، ۱۰۸۴۱، ۱۰۸۵۱، ۱۰۸۶۱، ۱۰۸۷۱، ۱۰۸۸۱، ۱۰۸۹۱، ۱۰۹۰۱، ۱۰۹۱۱، ۱۰۹۲۱، ۱۰۹۳۱، ۱۰۹۴۱، ۱۰۹۵۱، ۱۰۹۶۱، ۱۰۹۷۱، ۱۰۹۸۱، ۱۰۹۹۱، ۱۱۰۰۱، ۱۱۰۱۱، ۱۱۰۲۱، ۱۱۰۳۱، ۱۱۰۴۱، ۱۱۰۵۱، ۱۱۰۶۱، ۱۱۰۷۱، ۱۱۰۸۱، ۱۱۰۹۱، ۱۱۱۰۱، ۱۱۱۱۱، ۱۱۱۲۱، ۱۱۱۳۱، ۱۱۱۴۱، ۱۱۱۵۱، ۱۱۱۶۱، ۱۱۱۷۱، ۱۱۱۸۱، ۱۱۱۹۱، ۱۱۲۰۱، ۱۱۲۱۱، ۱۱۲۲۱، ۱۱۲۳۱، ۱۱۲۴۱، ۱۱۲۵۱، ۱۱۲۶۱، ۱۱۲۷۱، ۱۱۲۸۱، ۱۱۲۹۱، ۱۱۳۰۱، ۱۱۳۱۱، ۱۱۳۲۱، ۱۱۳۳۱، ۱۱۳۴۱، ۱۱۳۵۱، ۱۱۳۶۱، ۱۱۳۷۱، ۱۱۳۸۱، ۱۱۳۹۱، ۱۱۴۰۱، ۱۱۴۱۱، ۱۱۴۲۱، ۱۱۴۳۱، ۱۱۴۴۱، ۱۱۴۵۱، ۱۱۴۶۱، ۱۱۴۷۱، ۱

رقعة ورق نمبر	الباب الحادى عشر جنایة الحائط والجناح والكنیف والطريق وغيره	حواله
۱۱۸۱-۴۵	رجل تقدم اليه في حائط مائل له لا يخاف ان يقع على الطريق ولكن يخاف ان يقع على حائط له آخر صحيح لا يخاف وقوعه فيقع الصحيح في طريق المسلمين ولم يقع المائل ولكن وقع الصحيح بنفسه فأتلف انسانا او عثر بنقصه رجل كان هدرًا	كذا في المحيط
۴۶	لقيط له حائط مائل فاشهد عليه فسقط الحائط وأتلف انسانا كانت دية القتل في بيت المال	كذا في فتاوى قاضي
۴۷	وكذا الكافر اذا اسلم لم ير اوال احدا فهو كاللقيط	كذا في فتاوى قاضي
۴۸	حائط اعلاه لرجل وابسفله لآخر فمال فتقدم الى احدهما ضمن المتقدم اليه نصف الدية اذا سقط كله وان سقط اعلاه وقد تقدم اليه ضمن صاحب العلودون صاحب الاسفل	كذا في محيط الرضوى
۴۹	واذا استأجر الرجل قوما يهدمون له حائطاً فقتل الهدم من فعلهم سرجلا منهم او من غيرهم فالضمان عليهم والكفارة دون رب الدار	كذا في المبسوط
۵۰	حائط لرجل فسقط قبل الاشهاد ثم اشهد على صاحبه في رفع النقض عن الطريق فلم يرفع حتى عثر به آدمى او دابة فعطب كان ضامنا	كذا في فتاوى قاضي خان
۵۱	قال في المنتقى رجل اخرج من حائط افريزا معه ان كان كبيرا ضمن ما اصاب ذلك وان كان صغيرا يسيرا لم يضمن	كذا في المحيط
۵۲	ولو تقدم الى رجل في حائط مائل له عليه جناح شارع قد اشرعه الذى باع الدار فسقط الحائط والجناح فان كان الحائط هو الذى طرح الجناح كان صاحب الحائط ضامنا لما اصاب ذلك ولو كان الجناح هو الساقط وحده كان الضمان على البائع الذى اشرعه	كذا في المبسوط

۱۔ حکم نمبر ۱۳۰۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۲۔ حکم نمبر ۶۶، لقیط کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۲۲، حکم نمبر ۱۴ اور ۱۔ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔
 حکم نمبر ۶۶ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۳۔ حکم نمبر ۶۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۴۔ حکم نمبر ۱۵۲، ۹۲، ۸۵، ۸۳ اور ۱۸۔ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔
 مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵۔ قولہ اغریزاف القاموس۔ افریخ الحائط بالکسر کفہ معرب اھ و قولہ بالکسرای کسر الهمزة و قولہ کفہ بضم الکاف جمع کفہ۔

دعاؤشن نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱ - ۶۵	کسی شخص کے ہاں اس کی جھکی ہوئی ایسی دیوار کے متعلق (مذکورہ) تقدم کیا گیا جس سے یہ خدشہ نہیں کہ وہ راستہ پر گرے گی لیکن یہ خدشہ ہے کہ وہ دیوار اس کی ایک اور صیغ دیوار جس کے گرنے کا خدشہ نہیں ہے، ہر گز سے گی تو وہ صیغ دیوار مسلمانوں کے (عام) راستہ میں کرے گی اور (پھر) وہ جھکی ہوئی دیوار نہ گری لیکن صیغ دیوار خود بخود گر پڑی اور اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہو گئی یا کوئی آدمی اس کے ملبہ سے پھسل کر گرا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی، تو یہ (قتل) رائیگان ہو گا نہ	محیط	
۶۶	لقیط (یعنی ایسا زندہ بچہ جو پڑا پایا گیا ہو اور اس کا کوئی وارث معلوم نہ ہو اس) کی دیوار جھکی ہوئی تھی تو اس کے متعلق مذکورہ تقدم اور اس پر گواہ کئے گئے پھر وہ دیوار گر پڑی اور (اس سے) کسی انسان کی موت واقع ہو گئی تو لقیط کی (طرف سے) دیت (اس کی عاقلہ نہ ہونے کی وجہ سے) بیت المال سے ہو گی ۷۵	قاضیخان	
۶۷	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ کوئی کافر جب اسلام لایا اور اس نے کسی سے مولات (یعنی دوستی اور مددگاری کا معاہدہ) نہیں ہے تو وہ بھی لقیط کے حکم میں ہے (یعنی اس کی طرف سے دیت اس کی عاقلہ نہ ہونے کی وجہ سے بیت المال میں ہو گی) ۷۶	قاضیخان	
۶۸	کوئی دیوار ایسی ہے کہ اس کے اوپر کا حصہ ایک آدمی کا ہے اور اس کے نیچے کا حصہ دوسرے آدمی کا ہے پس وہ دیوار جھک گئی تو ان دونوں مالکوں میں سے کسی ایک کے ہاں (مذکورہ) تقدم کیا گیا تو جس کے ہاں تقدم کیا گیا وہ نصف دیت کا ضامن ہو گا جبکہ وہ دیوار سبھی گر گئی (اور اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہو گئی) اور اگر اس کے اوپر کا حصہ گرا اور اوپر کے مالک کے ہاں تقدم کیا گیا تھا تو اوپر کے حصہ کا مالک ضامن ہو گا نیچے کے حصہ کا مالک ضامن نہ ہو گا ۷۷	محیط مریخی	
۶۹	جب کسی شخص نے اپنی دیوار گرنے کے لئے چند مزدور گئے تو ان کے فعل سے اس دیوار کے گرنے کی وجہ سے ان میں سے کسی آدمی یا ان کے علاوہ کسی آدمی کی موت واقع ہو گئی، تو اس کی ضمان اور کفارہ ان مزدوروں پر ہو گا دیوار کے مالک پر نہ ہو گا ۷۸	مبسوط	
۷۰	کسی شخص کی دیوار (جھکی ہوئی تھی تو اس کے متعلق) (مذکورہ) تقدم اور اس پر گواہ کرنے سے پہلے وہ گر پڑی پھر اس دیوار کے مالک کے ہاں، راستہ سے وہ ملبہ اٹھانے (کے مطالبہ) پر گواہ کئے تو اس نے وہ ملبہ نہ اٹھا یا حتیٰ کہ اس سے کوئی آدمی یا جانور پھسل کر گرا اور (اس سے) اس کی ہلاکت ہو گی تو وہ ضامن ہو گا ۷۹	قاضیخان	
۷۱	المنفقی میں ہے کہ کسی شخص نے دیوار سے افریز (یعنی پردہ دار احاطہ بیت الخلاء) باہر نکالا تو اگر وہ بڑا ہو تو اس سے پہنچنے والے صدر کا ضامن ہو گا اور اگر وہ چھوٹا اور معمولی ہو تو وہ ضامن نہ ہو گا ۸۰	محیط	
۷۲	کسی شخص کے ہاں اس کی جھکی ہوئی دیوار کے متعلق (مذکورہ) تقدم کیا گیا جس دیوار پر شارع جناح (یعنی ظاہر لگا ہوا شہتیر) ہے جسے اس شخص نے لگایا تھا جس نے وہ مکان فروخت کیا تھا پھر وہ دیوار اور شہتیر گر پڑے تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر دیوار نے ہی اس شہتیر کو پھینکا ہو تو اس سے پہنچنے والے صدر کا ضامن دیوار کا مالک ہو گا اور اگر وہ شہتیر اکیلے ہی گرا ہو تو اس کی ضمان اس فروخت کنندہ پر ہو گی جس نے اسے باہر ظاہر کر کے لگایا تھا ۸۱	مبسوط	

عرب مالگیر فتاویٰ ہذا یعنی افریز کے معنی کے متعلق تاملوس میں ہے کہ دیوار کی افریز اس کی کتف کو کہتے ہیں اور افریز میں ہمزہ مکسورہ ہے اور کتف کیفیت کی جمع ہے اھ اور کیفیت یعنی بیت الخلاء، پردہ دار احاطہ۔ ماخوذ از النہد مت ۱۱۲ نیز افریز مسنم یعنی پشتہ کے متعلق حکم نمبر ۲۳۱ کے پہلے ماشیہ کا ج ۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۵ حکم ۸۲، ۸۳ پر روشنی ملے گی۔
 ۷۵ مترجم ۷۵ شرح و اشرار کا ماخوذ از النہد مت ۱۱۲ (مترجم) ۷۵ نیز افریز مسنم یعنی پشتہ کے متعلق حکم نمبر ۲۳۱ میں ماشیہ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۷۵، ۸۲، ۸۳ ملاحظہ ہوں (مترجم)،
 ۸۱ کے لئے لگایا تھا ۸۱

حوالہ	باب الحادی عشر جنایۃ الجائط والجناح والکلیف والطریق وغیرہ جنایۃ الجائط والجناح والکلیف والطریق وغیرہ	دفعہ و شرح نمبر
کذا فی المحيط	سفل له سفل و لاخر علو وهما مخوفان فان تقدم الى صاحبهما قلم يهد ما حتى سقط السفل فؤا بالعلو على انسان فقتله فدية المقتول على عاقلة صاحب السفل وضمان من عشر بنقض السفل عليه الفضا ومن عشر بنقض العلو فلا ضمان فيه على احد	۱۸۱-۳
کذا فی فتاویٰ قاضی خان	سفل لرجل و علو لاخر وهی النکل فاشهد علیهما ثم سقط العلو وقتل انسانا کان الضمان على صاحب العلو	۴۲
هكذا فی الخلاصة	وفي الجامع الصغير سفل اخرج الى الطريق كنيفا او ميزابا او بني دكانا او جرسنا فلكل واحد من عرض الناس ان يقطع ذلك ويهدمه اذا فعل ذلك بخير اذن الامام احضر ذلك بالمسلمين او يضر ويستوى في هذا الحق المسلم والكافر والمرأة اما ليس للعبد حق نقض الدار المبنية على الطريق	۴۵
کذا فی المحيط	فان كانت هذه الاشياء قديمة لا يكون لاحد حق الرفع وان كان لا يدري حالها فانها تجعل حدة حتى كان للامام حق الرفع	
کذا فی النهاية	هذا اذا بنى على طريق العامة بناء لنفسه وان بنى شياء للعامة كالمسجد وغيرها ولا يضر لا ينفق كذا روى عن محمد	۴۶
کذا فی المحيط	وان اخرج في طريق الخاص في سكة غير نافذة فلكل واحد من اهل السكة اذا كان له السرور تحت هذه الاشياء حق النزع ومن ليس له حق السرور تحت هذه الاشياء من اهل السكة فليس له حق النزع وان كانت هذه الاشياء قديمة فليس لاحد حق النزع وان كان لا يدري حال هذه الاشياء تجعل قديمة	۴۷

۱۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ الدکان دکان یا جبوترہ، ماخوذ از المنہج ۳۸۹ (مترجم) ۴۔ جرمنا کے منہج کے متعلق مزاحمتار میں ہے کجڑ منا خالص عربی نہیں ہے اور اس کے معانی مختلف ہیں۔ بعض کے ہاں برج کو کہتے ہیں بعض کے ہاں دیوار میں مرکب شدہ ہونے کی گڑ گاہ کو کہتے ہیں۔ اور امام البزدوی کے ہاں اس شہیر کو کہتے ہیں جسے کوئی آدمی دیوار سے باہر نکالے تاکہ اس پر ناکرے یہ مغرب میں ہے اور العینی میں ہے کہ بلندی پر گزرنے کی

دفعہ و شمار	باب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکلیف والطریق وغیرہ جنایۃ الحائط والجناح والکلیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۸۸-۱۱۸۱	اذا اراد رجل احدلث ظلة في طريق العامة وذلك لا يضر بالعامه فالصحيح من مذهب ابی حنیفہ ان لكل واحد من احاد المسلمين حق المنع وحق الطرح	کذا فی الفصول العبادیۃ
۸۹	وان اراد احداث الظلة في سكة غير نافذة لا يعتبر فيه الضرر وعد منه عند نابل يعتبر فيه الاذن من اهل السكة	کذا فی الفصول العبادیۃ
۹۰	وهل يباح احداث الظلة على طريق العامة ذكر الطحاوی انه يباح ولا يأثم قبل ان يخاصم احد وبعد المخاصمة لا يباح الاحداث والانتفاع ويأثم بترك الظلة	کذا فی الفصول العبادیۃ
۹۱	وليس لاحد من اهل الدرب الذي هو غير نافذ ان يشرع كنيفا ولا ميزابا الا باذن جميع اهل الدرب اضر ذلك بطعم او لم يضر	هكذا فی الخلاصة
۹۲	قال في الاصل اذا وضع الرجل في الطريق حجرا او بنى فيه او اخرج من حائطه جذعا او منخراة شاخصة في الطريق او اشرع كنيفا او جناحا او ميزابا او ظلة او وضع في الطريق جذعا فهو ضامن اذا اصاب شيئا وتلفه الا ان المتلف اذا كان آدميا فانه يجب الضمان على عاقلة وان جرح آدميا ولم يتلفه ان بلغ أثره أرض الموضحة فانه يجب على العاقلة وان كان دون ذلك فانه يجب في ماله ولا كفارة عليه ولا يحرم عن الميراث اذا كان المقتول مورثه وان اصاب مالا وتلفه فانه يجب في ماله ذكر المسئلة في الاصل مطلقة وانها على التفصيل ان فعل ذلك بغیر اذن الامام يضمن وان فعل باذن الامام لا يضمن قال مشائخنا وانما يجوز للامام ان يأذن بذلك اذا كان لا يضر بالعامه بان كان في الطريق سعة فاما اذا كان يضر بالعامه بان كان في الطريق ضيق لا يباح له ذلك ثم ما ذكر من الجواب في الكتاب اذا فعل شيئا من ذلك في الطريق الا اعظم اذى الطريق في سكة نافذة فاما اذا فعل شيئا من ذلك في الطريق في سكة غير نافذة فعطب به انسان يتنكر ان فعل ما ليس من جملة السكنى لا يضمن حصه نفسه ويضمن حصه شركائه وان فعل شيئا هو من جملة السكنى فاليقين كذلك ايضا في الاستحسان لا يضمن شيئا	کذا فی الذخيرة

۱۔ ہلیکے بین السطور ۲۷ کہ ظلہ ضمیر ہے اور یہ سائر پوش غیر ذراغ تنگ سببان کو کہتے ہیں۔ مفہوم ماخوذ از بین السطور ۲۷ ج ۱۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ کا ہے، ۲۸ تا ۲۹ ملاحظہ ہو
 ۲۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۔ ہاں میں اس کے ساتھ کہہ رہا ہوں

دفعہ و نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیریت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام	دیوار شہتیریت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸-۷۸	جب کسی شخص نے عام راستہ میں ظلّہ (یعنی چھوٹا سا بنان) بنانا چاہا اور اس سے عام لوگوں کو ضرر نہیں ہے تو امام ابوحنیفہؒ کی تحقیق کی رو سے صحیح حکم یہ ہے کہ مسلمانوں میں سے ہر ایک کو اسے روکنے اور گرانے کا حق حاصل ہے ۱۔	فصول عمادیہ	
۷۹	اور اگر کسی شخص نے غیر نافذ گلی میں (یعنی پار نہ جانے والی گلی یعنی گزر خاص میں) سائبان بنانا چاہا تو اس میں ضرر ہونے یا نہ ہونے کا اعتبار نہیں ہے بلکہ اس میں اس گلی والوں کی اجازت کا اعتبار ہے ۲۔	فصول عمادیہ	
۸۰	عام راستہ پر سائبان بنانا مباح ہے یا نہ ۹ اس کے متعلق امام طحاویؒ نے ذکر کیا ہے کہ کسی کی طرف سے خصامت (یعنی نزاع کرنے) سے پہلے مباح ہے اور گنہگار نہ ہوگا اور (کسی کی طرف سے) خصامت کے بعد (مذکورہ) سائبان بنانا اور اس سے فائدہ اٹھانا مباح نہ ہوگا اور اسے بنا ہوا چھوڑ دینے سے گنہگار ہوگا ۳۔	فصول عمادیہ	
۸۱	در ب یعنی وہ راستہ جو پار جانے والا نہیں ہے (یعنی اس طرف سے لوگ آتے جاتے نہیں بلکہ وہ گزر گاہ خاص ہے) وہاں کے بھنے والوں میں سے کسی کو یہ حق نہیں پہنچتا کہ وہ بیت الخلاء یا پر نالہ (باہر) ظاہر کر کے بنائے مگر وہ اس گلی کے رہنے والے سب لوگوں کی اجازت سے ایسا کر سکتا ہے اس سے انہیں ضرر ہو یا نہ ہو (حکم برابر ہے) ۴۔	خلاصہ	
۸۲	(۱) الاصل میں ہے کہ جب کسی شخص نے (عام) راستہ میں پشتر رکھا یا راستہ میں کوئی تعمیر کر دی یا اپنی دیوار سے کوئی شہتیر یا پشتر باہر راستہ میں نکال دیا یا اس نے باہر ظاہر کر کے بیت الخلاء و شہتیر، پر نالہ یا سائبان بنایا یا راستہ میں شہتیر رکھا تو جب (مذکورہ میں سے) کوئی شئی کسی چیز کو لگے اور اسے تلف کر دے تو وہ شخص اس کا ضامن ہوگا مگر جب (اس سے) کوئی آدمی ہلاک ہو تو اس کی ضمان اس شخص کی عاقلہ پر واجب ہوگی اور اگر اس سے کوئی آدمی مجروح ہو اور ہلاک نہ ہو تو اگر اس کا ارش، موضع زخم کے ارش تک پہنچے تو وہ اس کی عاقلہ پر واجب ہوگا اور اگر اس سے کم ہو تو اس کے مال سے واجب ہوگا اور اس پر کفارہ لازم نہیں ہے اور نہ وہ میراث سے محروم ہوگا جبکہ اس کا مقتول اس کا مورث ہو اور اگر وہ کسی کے مال کو لگے اور اسے تلف کر دے تو (اس کی ضمان) اس کے مال سے واجب ہوگی (ب) الاصل میں مذکورہ علی الاطلاق ذکر ہے حالانکہ اس میں یہ تفصیل ہے کہ اگر اس نے یہ (مذکورہ) فعل حاکم مجاز کی اجازت کے بغیر کئے تو وہ ضامن ہوگا اور اگر اس نے حاکم مجاز کی اجازت سے کئے تو ضامن نہ ہوگا اور ہمارے مشائخ نے کہا ہے کہ حاکم مجاز کو ان (مذکورہ) فعلوں کی اجازت دینا تب جائز ہوتا ہے جب کہ وہ عام لوگوں کے لئے مضر نہ ہو یاں طور کہ اس راستہ میں اس کی گنجائش ہو اور اگر وہ فعل عام لوگوں کے لئے مضر ہو یاں طور کہ راستہ تنگ ہو تو حاکم مجاز کے لئے (مذکورہ اجازت دینا) مباح نہ ہوگا (ج) پھر جو جواب الکتاب (یعنی الاصل) میں مذکور ہے وہ اس صورت میں ہے کہ جب اس نے وہ فعل شاہراہ اعظم یا عام راستہ میں کئے ہوں اور اگر اس نے ان میں سے کوئی فعل غیر نافذ گلی (یعنی گزر گاہ خاص) میں کیا پھر اس سے کوئی انسان ہلاک ہو گیا تو دیکھا جائے گا اگر اس نے ایسا فعل کیا جو مجملہ امور رہائش سے متعلق نہیں ہے تو وہ اپنے حصہ کے بقدر ضامن نہ ہوگا اور باقی شرکاء کے حصہ کا ضامن ہوگا اور اگر اس نے ایسا فعل کیا جو مجملہ امور رہائش سے متعلق ہے تو اس کا حکم بھی از روئے قیاس یہی ہے اور از روئے استحسان اس کا حکم یہ ہے کہ اس صورت میں وہ (قصاص و دیت میں سے) کسی چیز کا ضامن نہ ہوگا ۵۔	ذخیرہ	

جیسا کہ فقہ ہندی کے کتب میں مذکور ہے منہج ماؤنڈر راجہ ص ۳۳ (مترجم) ۵۔ دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸۔ موضع زخم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۹۔ مع حاشیہ اور قیاس و استحسان اور الاصل کے متعلق حکم نمبر ۱۱۹۰۔ حاشیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل کا ۱۔ مترجم کا ۲۔ ملاحظہ ہوں نیز حکم نمبر ۱۱۹۱۔ ۱۱۸۹۔ ۱۱۹۰۔ ۱۱۹۱۔ ۱۱۹۲۔ ۱۱۹۳۔ ۱۱۹۴۔ ۱۱۹۵۔ ۱۱۹۶۔ ۱۱۹۷۔ ۱۱۹۸۔ ۱۱۹۹۔ ۱۲۰۰۔ ۱۲۰۱۔ ۱۲۰۲۔ ۱۲۰۳۔ ۱۲۰۴۔ ۱۲۰۵۔ ۱۲۰۶۔ ۱۲۰۷۔ ۱۲۰۸۔ ۱۲۰۹۔ ۱۲۱۰۔ ۱۲۱۱۔ ۱۲۱۲۔ ۱۲۱۳۔ ۱۲۱۴۔ ۱۲۱۵۔ ۱۲۱۶۔ ۱۲۱۷۔ ۱۲۱۸۔ ۱۲۱۹۔ ۱۲۲۰۔ ۱۲۲۱۔ ۱۲۲۲۔ ۱۲۲۳۔ ۱۲۲۴۔ ۱۲۲۵۔ ۱۲۲۶۔ ۱۲۲۷۔ ۱۲۲۸۔ ۱۲۲۹۔ ۱۲۳۰۔ ۱۲۳۱۔ ۱۲۳۲۔ ۱۲۳۳۔ ۱۲۳۴۔ ۱۲۳۵۔ ۱۲۳۶۔ ۱۲۳۷۔ ۱۲۳۸۔ ۱۲۳۹۔ ۱۲۴۰۔ ۱۲۴۱۔ ۱۲۴۲۔ ۱۲۴۳۔ ۱۲۴۴۔ ۱۲۴۵۔ ۱۲۴۶۔ ۱۲۴۷۔ ۱۲۴۸۔ ۱۲۴۹۔ ۱۲۵۰۔ ۱۲۵۱۔ ۱۲۵۲۔ ۱۲۵۳۔ ۱۲۵۴۔ ۱۲۵۵۔ ۱۲۵۶۔ ۱۲۵۷۔ ۱۲۵۸۔ ۱۲۵۹۔ ۱۲۶۰۔ ۱۲۶۱۔ ۱۲۶۲۔ ۱۲۶۳۔ ۱۲۶۴۔ ۱۲۶۵۔ ۱۲۶۶۔ ۱۲۶۷۔ ۱۲۶۸۔ ۱۲۶۹۔ ۱۲۷۰۔ ۱۲۷۱۔ ۱۲۷۲۔ ۱۲۷۳۔ ۱۲۷۴۔ ۱۲۷۵۔ ۱۲۷۶۔ ۱۲۷۷۔ ۱۲۷۸۔ ۱۲۷۹۔ ۱۲۸۰۔ ۱۲۸۱۔ ۱۲۸۲۔ ۱۲۸۳۔ ۱۲۸۴۔ ۱۲۸۵۔ ۱۲۸۶۔ ۱۲۸۷۔ ۱۲۸۸۔ ۱۲۸۹۔ ۱۲۹۰۔ ۱۲۹۱۔ ۱۲۹۲۔ ۱۲۹۳۔ ۱۲۹۴۔ ۱۲۹۵۔ ۱۲۹۶۔ ۱۲۹۷۔ ۱۲۹۸۔ ۱۲۹۹۔ ۱۳۰۰۔ ۱۳۰۱۔ ۱۳۰۲۔ ۱۳۰۳۔ ۱۳۰۴۔ ۱۳۰۵۔ ۱۳۰۶۔ ۱۳۰۷۔ ۱۳۰۸۔ ۱۳۰۹۔ ۱۳۱۰۔ ۱۳۱۱۔ ۱۳۱۲۔ ۱۳۱۳۔ ۱۳۱۴۔ ۱۳۱۵۔ ۱۳۱۶۔ ۱۳۱۷۔ ۱۳۱۸۔ ۱۳۱۹۔ ۱۳۲۰۔ ۱۳۲۱۔ ۱۳۲۲۔ ۱۳۲۳۔ ۱۳۲۴۔ ۱۳۲۵۔ ۱۳۲۶۔ ۱۳۲۷۔ ۱۳۲۸۔ ۱۳۲۹۔ ۱۳۳۰۔ ۱۳۳۱۔ ۱۳۳۲۔ ۱۳۳۳۔ ۱۳۳۴۔ ۱۳۳۵۔ ۱۳۳۶۔ ۱۳۳۷۔ ۱۳۳۸۔ ۱۳۳۹۔ ۱۳۴۰۔ ۱۳۴۱۔ ۱۳۴۲۔ ۱۳۴۳۔ ۱۳۴۴۔ ۱۳۴۵۔ ۱۳۴۶۔ ۱۳۴۷۔ ۱۳۴۸۔ ۱۳۴۹۔ ۱۳۵۰۔ ۱۳۵۱۔ ۱۳۵۲۔ ۱۳۵۳۔ ۱۳۵۴۔ ۱۳۵۵۔ ۱۳۵۶۔ ۱۳۵۷۔ ۱۳۵۸۔ ۱۳۵۹۔ ۱۳۶۰۔ ۱۳۶۱۔ ۱۳۶۲۔ ۱۳۶۳۔ ۱۳۶۴۔ ۱۳۶۵۔ ۱۳۶۶۔ ۱۳۶۷۔ ۱۳۶۸۔ ۱۳۶۹۔ ۱۳۷۰۔ ۱۳۷۱۔ ۱۳۷۲۔ ۱۳۷۳۔ ۱۳۷۴۔ ۱۳۷۵۔ ۱۳۷۶۔ ۱۳۷۷۔ ۱۳۷۸۔ ۱۳۷۹۔ ۱۳۸۰۔ ۱۳۸۱۔ ۱۳۸۲۔ ۱۳۸۳۔ ۱۳۸۴۔ ۱۳۸۵۔ ۱۳۸۶۔ ۱۳۸۷۔ ۱۳۸۸۔ ۱۳۸۹۔ ۱۳۹۰۔ ۱۳۹۱۔ ۱۳۹۲۔ ۱۳۹۳۔ ۱۳۹۴۔ ۱۳۹۵۔ ۱۳۹۶۔ ۱۳۹۷۔ ۱۳۹۸۔ ۱۳۹۹۔ ۱۴۰۰۔ ۱۴۰۱۔ ۱۴۰۲۔ ۱۴۰۳۔ ۱۴۰۴۔ ۱۴۰۵۔ ۱۴۰۶۔ ۱۴۰۷۔ ۱۴۰۸۔ ۱۴۰۹۔ ۱۴۱۰۔ ۱۴۱۱۔ ۱۴۱۲۔ ۱۴۱۳۔ ۱۴۱۴۔ ۱۴۱۵۔ ۱۴۱۶۔ ۱۴۱۷۔ ۱۴۱۸۔ ۱۴۱۹۔ ۱۴۲۰۔ ۱۴۲۱۔ ۱۴۲۲۔ ۱۴۲۳۔ ۱۴۲۴۔ ۱۴۲۵۔ ۱۴۲۶۔ ۱۴۲۷۔ ۱۴۲۸۔ ۱۴۲۹۔ ۱۴۳۰۔ ۱۴۳۱۔ ۱۴۳۲۔ ۱۴۳۳۔ ۱۴۳۴۔ ۱۴۳۵۔ ۱۴۳۶۔ ۱۴۳۷۔ ۱۴۳۸۔ ۱۴۳۹۔ ۱۴۴۰۔ ۱۴۴۱۔ ۱۴۴۲۔ ۱۴۴۳۔ ۱۴۴۴۔ ۱۴۴۵۔ ۱۴۴۶۔ ۱۴۴۷۔ ۱۴۴۸۔ ۱۴۴۹۔ ۱۴۵۰۔ ۱۴۵۱۔ ۱۴۵۲۔ ۱۴۵۳۔ ۱۴۵۴۔ ۱۴۵۵۔ ۱۴۵۶۔ ۱۴۵۷۔ ۱۴۵۸۔ ۱۴۵۹۔ ۱۴۶۰۔ ۱۴۶۱۔ ۱۴۶۲۔ ۱۴۶۳۔ ۱۴۶۴۔ ۱۴۶۵۔ ۱۴۶۶۔ ۱۴۶۷۔ ۱۴۶۸۔ ۱۴۶۹۔ ۱۴۷۰۔ ۱۴۷۱۔ ۱۴۷۲۔ ۱۴۷۳۔ ۱۴۷۴۔ ۱۴۷۵۔ ۱۴۷۶۔ ۱۴۷۷۔ ۱۴۷۸۔ ۱۴۷۹۔ ۱۴۸۰۔ ۱۴۸۱۔ ۱۴۸۲۔ ۱۴۸۳۔ ۱۴۸۴۔ ۱۴۸۵۔ ۱۴۸۶۔ ۱۴۸۷۔ ۱۴۸۸۔ ۱۴۸۹۔ ۱۴۹۰۔ ۱۴۹۱۔ ۱۴۹۲۔ ۱۴۹۳۔ ۱۴۹۴۔ ۱۴۹۵۔ ۱۴۹۶۔ ۱۴۹۷۔ ۱۴۹۸۔ ۱۴۹۹۔ ۱۵۰۰۔ ۱۵۰۱۔ ۱۵۰۲۔ ۱۵۰۳۔ ۱۵۰۴۔ ۱۵۰۵۔ ۱۵۰۶۔ ۱۵۰۷۔ ۱۵۰۸۔ ۱۵۰۹۔ ۱۵۱۰۔ ۱۵۱۱۔ ۱۵۱۲۔ ۱۵۱۳۔ ۱۵۱۴۔ ۱۵۱۵۔ ۱۵۱۶۔ ۱۵۱۷۔ ۱۵۱۸۔ ۱۵۱۹۔ ۱۵۲۰۔ ۱۵۲۱۔ ۱۵۲۲۔ ۱۵۲۳۔ ۱۵۲۴۔ ۱۵۲۵۔ ۱۵۲۶۔ ۱۵۲۷۔ ۱۵۲۸۔ ۱۵۲۹۔ ۱۵۳۰۔ ۱۵۳۱۔ ۱۵۳۲۔ ۱۵۳۳۔ ۱۵۳۴۔ ۱۵۳۵۔ ۱۵۳۶۔ ۱۵۳۷۔ ۱۵۳۸۔ ۱۵۳۹۔ ۱۵۴۰۔ ۱۵۴۱۔ ۱۵۴۲۔ ۱۵۴۳۔ ۱۵۴۴۔ ۱۵۴۵۔ ۱۵۴۶۔ ۱۵۴۷۔ ۱۵۴۸۔ ۱۵۴۹۔ ۱۵۵۰۔ ۱۵۵۱۔ ۱۵۵۲۔ ۱۵۵۳۔ ۱۵۵۴۔ ۱۵۵۵۔ ۱۵۵۶۔ ۱۵۵۷۔ ۱۵۵۸۔ ۱۵۵۹۔ ۱۵۶۰۔ ۱۵۶۱۔ ۱۵۶۲۔ ۱۵۶۳۔ ۱۵۶۴۔ ۱۵۶۵۔ ۱۵۶۶۔ ۱۵۶۷۔ ۱۵۶۸۔ ۱۵۶۹۔ ۱۵۷۰۔ ۱۵۷۱۔ ۱۵۷۲۔ ۱۵۷۳۔ ۱۵۷۴۔ ۱۵۷۵۔ ۱۵۷۶۔ ۱۵۷۷۔ ۱۵۷۸۔ ۱۵۷۹۔ ۱۵۸۰۔ ۱۵۸۱۔ ۱۵۸۲۔ ۱۵۸۳۔ ۱۵۸۴۔ ۱۵۸۵۔ ۱۵۸۶۔ ۱۵۸۷۔ ۱۵۸۸۔ ۱۵۸۹۔ ۱۵۹۰۔ ۱۵۹۱۔ ۱۵۹۲۔ ۱۵۹۳۔ ۱۵۹۴۔ ۱۵۹۵۔ ۱۵۹۶۔ ۱۵۹۷۔ ۱۵۹۸۔ ۱۵۹۹۔ ۱۶۰۰۔ ۱۶۰۱۔ ۱۶۰۲۔ ۱۶۰۳۔ ۱۶۰۴۔ ۱۶۰۵۔ ۱۶۰۶۔ ۱۶۰۷۔ ۱۶۰۸۔ ۱۶۰۹۔ ۱۶۱۰۔ ۱۶۱۱۔ ۱۶۱۲۔ ۱۶۱۳۔ ۱۶۱۴۔ ۱۶۱۵۔ ۱۶۱۶۔ ۱۶۱۷۔ ۱۶۱۸۔ ۱۶۱۹۔ ۱۶۲۰۔ ۱۶۲۱۔ ۱۶۲۲۔ ۱۶۲۳۔ ۱۶۲۴۔ ۱۶۲۵۔ ۱۶۲۶۔ ۱۶۲۷۔ ۱۶۲۸۔ ۱۶۲۹۔ ۱۶۳۰۔ ۱۶۳۱۔ ۱۶۳۲۔ ۱۶۳۳۔ ۱۶۳۴۔ ۱۶۳۵۔ ۱۶۳۶۔ ۱۶۳۷۔ ۱۶۳۸۔ ۱۶۳۹۔ ۱۶۴۰۔ ۱۶۴۱۔ ۱۶۴۲۔ ۱۶۴۳۔ ۱۶۴۴۔ ۱۶۴۵۔ ۱۶۴۶۔ ۱۶۴۷۔ ۱۶۴۸۔ ۱۶۴۹۔ ۱۶۵۰۔ ۱۶۵۱۔ ۱۶۵۲۔ ۱۶۵۳۔ ۱۶۵۴۔ ۱۶۵۵۔ ۱۶۵۶۔ ۱۶۵۷۔ ۱۶۵۸۔ ۱۶۵۹۔ ۱۶۶۰۔ ۱۶۶۱۔ ۱۶۶۲۔ ۱۶۶۳۔ ۱۶۶۴۔ ۱۶۶۵۔ ۱۶۶۶۔ ۱۶۶۷۔ ۱۶۶۸۔ ۱۶۶۹۔ ۱۶۷۰۔ ۱۶۷۱۔ ۱۶۷۲۔ ۱۶۷۳۔ ۱۶۷۴۔ ۱۶۷۵۔ ۱۶۷۶۔ ۱۶۷۷۔ ۱۶۷۸۔ ۱۶۷۹۔ ۱۶۸۰۔ ۱۶۸۱۔ ۱۶۸۲۔ ۱۶۸۳۔ ۱۶۸۴۔ ۱۶۸۵۔ ۱۶۸۶۔ ۱۶۸۷۔ ۱۶۸۸۔ ۱۶۸۹۔ ۱۶۹۰۔ ۱۶۹۱۔ ۱۶۹۲۔ ۱۶۹۳۔ ۱۶۹۴۔ ۱۶۹۵۔ ۱۶۹۶۔ ۱۶۹۷۔ ۱۶۹۸۔ ۱۶۹۹۔ ۱۷۰۰۔ ۱۷۰۱۔ ۱۷۰۲۔ ۱۷۰۳۔ ۱۷۰۴۔ ۱۷۰۵۔ ۱۷۰۶۔ ۱۷۰۷۔ ۱۷۰۸۔ ۱۷۰۹۔ ۱۷۱۰۔ ۱۷۱۱۔ ۱۷۱۲۔ ۱۷۱۳۔ ۱۷۱۴۔ ۱۷۱۵۔ ۱۷۱۶۔ ۱۷۱۷۔ ۱۷۱۸۔ ۱۷۱۹۔ ۱۷۲۰۔ ۱۷۲۱۔ ۱۷۲۲۔ ۱۷۲۳۔ ۱۷۲۴۔ ۱۷۲۵۔ ۱۷۲۶۔ ۱۷۲۷۔ ۱۷۲۸۔ ۱۷۲۹۔ ۱۷۳۰۔ ۱۷۳۱۔ ۱۷۳۲۔ ۱۷۳۳۔ ۱۷۳۴۔ ۱۷۳۵۔ ۱۷۳۶۔ ۱۷۳۷۔ ۱۷۳۸۔ ۱۷۳۹۔ ۱۷۴۰۔ ۱۷۴۱۔ ۱۷۴۲۔ ۱۷۴۳۔ ۱۷۴۴۔ ۱۷۴۵۔ ۱۷۴۶۔ ۱۷۴۷۔ ۱۷۴۸۔ ۱۷۴۹۔ ۱۷۵۰۔ ۱۷۵۱۔ ۱۷۵۲۔ ۱۷۵۳۔ ۱۷۵۴۔ ۱۷۵۵۔ ۱۷۵۶۔ ۱۷۵۷۔ ۱۷۵۸۔ ۱۷۵۹۔ ۱۷۶۰۔ ۱۷۶۱۔ ۱۷۶۲۔ ۱۷۶۳۔ ۱۷۶۴۔ ۱۷۶۵۔ ۱۷۶۶۔ ۱۷۶۷۔ ۱۷۶۸۔ ۱۷۶۹۔ ۱۷۷۰۔ ۱۷۷۱۔ ۱۷۷۲۔ ۱۷۷۳۔ ۱۷۷۴۔ ۱۷۷۵۔ ۱۷۷۶۔ ۱۷۷۷۔ ۱۷۷۸۔ ۱۷۷۹۔ ۱۷۸۰۔ ۱۷۸۱۔ ۱۷۸۲۔ ۱۷۸۳۔ ۱۷۸۴۔ ۱۷۸۵۔ ۱۷۸۶۔ ۱۷۸۷۔ ۱۷۸۸۔ ۱۷۸۹۔ ۱۷۹۰۔ ۱۷۹۱۔ ۱۷۹۲۔ ۱۷۹۳۔ ۱۷۹۴۔ ۱۷۹۵۔ ۱۷۹۶۔ ۱۷۹۷۔ ۱۷۹۸۔ ۱۷۹۹۔ ۱۸۰۰۔ ۱۸۰۱۔ ۱۸۰۲۔ ۱۸۰۳۔ ۱۸۰۴۔ ۱۸۰۵۔ ۱۸۰۶۔ ۱۸۰۷۔ ۱۸۰۸۔ ۱۸۰۹۔ ۱۸۱۰۔ ۱۸۱۱۔ ۱۸۱۲۔ ۱۸۱۳۔ ۱۸۱۴۔ ۱۸۱۵۔ ۱۸۱۶۔ ۱۸۱۷۔ ۱۸۱۸۔ ۱۸۱۹۔ ۱۸۲۰۔ ۱۸۲۱۔ ۱۸۲۲۔ ۱۸۲۳۔ ۱۸۲۴۔ ۱۸۲۵۔ ۱۸۲۶۔ ۱۸۲۷۔ ۱۸۲۸۔ ۱۸۲۹۔ ۱۸۳۰۔ ۱۸۳۱۔ ۱۸۳۲۔ ۱۸۳۳۔ ۱۸۳۴۔ ۱۸۳۵۔ ۱۸۳۶۔ ۱۸۳۷۔ ۱۸۳۸۔ ۱۸۳۹۔ ۱۸۴۰۔ ۱۸۴۱۔ ۱۸۴۲۔ ۱۸۴۳۔ ۱۸۴۴۔ ۱۸۴۵۔ ۱۸۴۶۔ ۱۸۴۷۔ ۱۸۴۸۔ ۱۸۴۹۔ ۱۸۵۰۔ ۱۸۵۱۔ ۱۸۵۲۔ ۱۸۵۳۔ ۱۸۵۴۔ ۱۸۵۵۔ ۱۸۵۶۔ ۱۸۵۷۔ ۱۸۵۸۔ ۱۸۵۹۔ ۱۸۶۰۔ ۱۸۶۱۔ ۱۸۶۲۔ ۱۸۶۳۔ ۱۸۶۴۔ ۱۸۶۵۔ ۱۸۶۶۔ ۱۸۶۷۔ ۱۸۶۸۔ ۱۸۶۹۔ ۱۸۷۰۔ ۱۸۷۱۔ ۱۸۷۲۔ ۱۸۷۳۔ ۱۸۷۴۔ ۱۸۷۵۔ ۱۸۷۶۔ ۱۸۷۷۔ ۱۸۷۸۔ ۱۸۷۹۔ ۱۸۸۰۔ ۱۸۸۱۔ ۱۸۸۲۔ ۱۸۸۳۔ ۱۸۸۴۔ ۱۸۸۵۔ ۱۸۸۶۔ ۱۸۸۷۔ ۱۸۸۸۔ ۱۸۸۹۔ ۱۸۹۰۔ ۱۸۹۱۔ ۱۸۹۲۔ ۱۸۹۳۔ ۱۸۹۴۔ ۱۸۹۵۔ ۱۸۹۶۔ ۱۸۹۷۔ ۱۸۹۸۔ ۱۸۹۹۔ ۱۹۰۰۔ ۱۹۰۱۔ ۱۹۰۲۔ ۱۹۰۳۔ ۱۹۰۴۔ ۱۹۰۵۔ ۱۹۰۶۔ ۱۹۰۷۔ ۱۹۰۸۔ ۱۹۰۹۔ ۱۹۱۰۔ ۱۹۱۱۔ ۱۹۱۲۔ ۱۹۱۳۔ ۱۹۱۴۔ ۱۹۱۵۔ ۱۹۱۶۔ ۱۹۱۷۔ ۱۹۱۸۔ ۱۹۱۹۔ ۱۹۲۰۔ ۱۹۲۱۔ ۱۹۲۲۔ ۱۹۲۳۔ ۱۹۲۴۔ ۱۹۲۵۔ ۱۹۲۶۔ ۱۹۲۷۔ ۱۹۲۸۔ ۱۹۲۹۔ ۱۹۳۰۔ ۱۹۳۱۔ ۱۹۳۲۔ ۱۹۳۳۔ ۱۹۳۴۔ ۱۹۳۵۔ ۱۹۳۶۔ ۱۹۳۷۔ ۱۹۳۸۔ ۱۹۳۹۔ ۱۹۴۰۔ ۱۹۴۱۔ ۱۹۴۲۔ ۱۹۴۳۔ ۱۹۴۴۔ ۱۹۴۵۔ ۱۹۴۶۔ ۱۹۴۷۔ ۱۹۴۸۔ ۱۹۴۹۔ ۱۹۵۰۔ ۱۹۵۱۔ ۱۹۵۲۔ ۱۹۵۳۔ ۱۹۵۴۔ ۱۹۵۵۔ ۱۹۵۶۔ ۱۹۵۷۔ ۱۹۵۸۔ ۱۹۵۹۔ ۱۹۶۰۔ ۱۹۶۱۔ ۱۹۶۲۔ ۱۹۶۳۔ ۱۹۶۴۔ ۱۹۶۵۔ ۱۹۶۶۔ ۱۹۶۷۔ ۱۹۶۸۔ ۱۹۶۹۔ ۱۹۷۰۔ ۱۹۷۱۔ ۱۹۷۲۔ ۱۹۷۳۔ ۱۹۷۴۔ ۱۹۷۵۔ ۱۹۷۶۔ ۱۹۷۷۔ ۱۹۷۸۔ ۱۹۷۹۔ ۱۹۸۰۔ ۱۹۸۱۔ ۱۹۸۲۔ ۱۹۸۳۔ ۱۹۸۴۔ ۱۹۸۵۔ ۱۹۸۶۔ ۱۹۸۷۔ ۱۹۸۸۔ ۱۹۸۹۔ ۱۹۹۰۔ ۱۹۹۱۔ ۱۹۹۲۔ ۱۹۹۳۔ ۱۹۹۴۔ ۱۹۹۵۔ ۱۹۹۶۔ ۱۹۹۷۔ ۱۹۹۸۔ ۱۹۹۹۔ ۲۰۰۰۔ ۲۰۰۱۔ ۲۰۰۲۔ ۲۰۰۳۔ ۲۰۰۴۔ ۲۰۰۵۔ ۲۰۰۶۔ ۲۰۰۷۔ ۲۰۰۸۔ ۲۰۰۹۔ ۲۰۱۰۔ ۲۰۱۱۔ ۲۰۱۲۔ ۲۰۱۳۔ ۲۰۱۴۔ ۲۰۱۵۔ ۲۰۱۶۔ ۲۰۱۷۔ ۲۰۱۸۔ ۲۰۱۹۔ ۲۰۲۰۔ ۲۰۲۱۔ ۲۰۲۲۔ ۲۰۲۳۔ ۲۰۲۴۔ ۲۰۲۵۔ ۲۰۲۶۔ ۲۰۲۷۔ ۲۰۲۸۔ ۲۰۲۹۔ ۲۰۳۰۔ ۲۰۳۱۔ ۲۰۳۲۔ ۲۰۳۳۔ ۲۰۳۴۔ ۲۰۳۵۔ ۲۰۳۶۔ ۲۰۳۷۔ ۲۰۳۸۔ ۲۰۳۹۔ ۲۰۴۰۔ ۲۰۴۱۔ ۲۰۴۲۔ ۲۰۴۳۔ ۲۰۴۴۔ ۲۰۴۵۔ ۲۰۴۶۔ ۲۰۴۷۔ ۲۰۴۸۔ ۲۰۴۹۔ ۲۰۵۰۔ ۲۰۵۱۔ ۲۰۵۲۔ ۲۰۵۳۔ ۲۰۵۴۔ ۲۰۵۵۔ ۲۰۵۶۔ ۲۰۵۷۔ ۲۰۵۸۔ ۲۰۵۹۔ ۲۰۶۰۔ ۲۰۶۱۔ ۲۰۶۲۔ ۲۰۶۳۔ ۲۰۶۴۔ ۲۰۶۵۔ ۲۰۶۶۔ ۲۰۶۷۔ ۲۰۶۸۔ ۲۰۶۹۔ ۲۰۷۰۔ ۲۰۷۱۔ ۲۰۷۲۔ ۲۰۷۳۔ ۲۰۷۴۔ ۲۰۷۵۔ ۲۰۷۶۔ ۲۰۷۷۔ ۲۰۷۸۔ ۲۰۷۹۔ ۲۰۸۰۔ ۲۰۸۱۔ ۲۰۸۲۔ ۲۰۸۳۔ ۲۰۸۴۔ ۲۰۸۵۔ ۲۰۸۶۔ ۲۰۸۷۔ ۲۰۸۸۔ ۲۰۸۹۔ ۲۰۹۰۔ ۲۰۹۱۔ ۲۰۹۲۔ ۲۰۹۳۔ ۲۰۹۴۔ ۲۰۹۵۔ ۲۰۹۶۔ ۲۰۹۷۔ ۲۰۹۸۔ ۲۰۹۹۔ ۲۱۰۰۔ ۲۱۰۱۔ ۲۱۰۲۔ ۲۱۰۳۔ ۲۱۰۴۔ ۲۱۰۵۔ ۲۱۰۶۔ ۲۱۰۷۔ ۲۱۰۸۔ ۲۱۰۹۔ ۲۱۱۰۔ ۲۱۱۱۔ ۲۱۱۲۔ ۲۱۱۳۔ ۲۱۱۴۔ ۲۱۱۵۔ ۲۱۱۶۔ ۲۱۱۷۔ ۲۱۱۸۔ ۲۱۱۹۔ ۲۱۲۰۔ ۲۱۲۱۔ ۲۱۲۲۔ ۲۱۲۳۔ ۲۱۲۴۔ ۲۱۲۵۔ ۲۱۲۶۔ ۲۱۲۷۔ ۲۱۲۸۔ ۲۱۲۹۔ ۲۱۳۰۔ ۲۱۳۱۔ ۲۱۳۲۔ ۲۱۳۳۔ ۲۱۳۴۔ ۲۱۳۵۔ ۲۱۳۶۔ ۲۱۳۷۔ ۲۱۳۸۔ ۲۱۳۹۔ ۲۱۴۰۔ ۲۱۴۱۔ ۲۱۴۲۔ ۲۱۴۳۔ ۲۱۴۴۔ ۲۱۴۵۔ ۲۱۴۶۔ ۲۱۴۷۔ ۲۱۴۸۔ ۲۱۴۹۔ ۲۱۵۰۔ ۲۱۵۱۔ ۲۱۵۲۔ ۲۱۵۳۔ ۲۱۵۴۔ ۲۱۵۵۔ ۲۱۵۶۔ ۲۱۵۷۔ ۲۱۵۸۔ ۲۱۵۹۔ ۲۱۶۰۔ ۲۱۶۱۔ ۲۱۶۲۔ ۲۱۶۳۔ ۲۱۶۴۔ ۲۱۶۵۔ ۲۱۶۶۔ ۲۱۶۷۔ ۲۱۶۸۔ ۲۱۶۹۔ ۲۱۷۰۔ ۲۱۷۱۔ ۲۱۷۲۔ ۲۱۷۳۔ ۲۱۷۴۔ ۲۱۷۵۔ ۲۱۷۶۔ ۲۱۷۷۔ ۲۱۷۸۔ ۲۱۷۹۔ ۲۱۸۰۔ ۲۱۸۱۔ ۲۱۸۲۔ ۲۱۸۳۔ ۲۱۸۴۔ ۲۱۸۵۔ ۲۱۸۶۔ ۲۱۸۷۔ ۲۱۸۸۔ ۲۱۸۹۔ ۲۱۹۰۔ ۲۱۹۱۔ ۲۱۹۲۔ ۲۱۹۳۔ ۲۱۹۴۔ ۲۱۹۵۔ ۲۱۹۶۔ ۲۱۹۷۔ ۲۱۹۸۔ ۲۱۹۹۔ ۲۲۰۰۔ ۲۲۰۱۔ ۲۲۰۲۔ ۲۲۰۳۔ ۲۲۰۴۔ ۲۲۰۵۔ ۲۲۰۶۔ ۲۲۰۷۔ ۲۲۰۸۔ ۲۲۰۹۔ ۲۲۱۰۔ ۲۲۱۱۔ ۲۲۱۲۔ ۲۲۱۳۔ ۲۲۱۴۔ ۲۲۱۵۔ ۲۲۱۶۔ ۲۲۱۷۔ ۲۲۱۸۔ ۲۲۱۹۔ ۲۲۲۰۔ ۲۲۲۱۔ ۲۲۲۲۔ ۲۲۲۳۔ ۲۲۲۴۔ ۲۲۲۵۔ ۲۲۲۶۔ ۲۲۲۷۔ ۲۲۲۸۔ ۲۲۲۹۔ ۲۲۳۰۔ ۲۲۳۱۔ ۲۲۳۲۔ ۲۲۳۳۔ ۲۲۳۴۔ ۲۲۳۵۔ ۲۲۳۶۔ ۲۲۳۷۔ ۲۲۳۸۔ ۲۲۳۹۔ ۲۲۴۰۔ ۲۲۴۱۔ ۲۲۴۲۔ ۲۲۴۳۔ ۲۲۴۴۔ ۲۲۴۵۔ ۲۲۴۶۔ ۲۲۴۷۔ ۲۲۴۸۔ ۲۲۴۹۔ ۲۲۵۰۔ ۲۲۵۱۔ ۲۲۵۲۔ ۲۲۵۳۔ ۲۲۵۴۔ ۲۲۵۵۔ ۲۲۵۶۔ ۲۲

دفعہ و شرح نمبر	الباب الحادى عشر جناية الحائط والجناح والكثيف والطريق وغيرها	حوالہ
۱۱۸۱ - ۸۳	وفي المنتقى عبد تاجر عليه دين اولاد دين عليه اشترع كنيغاً من دارة فعطب به انسان فيجوز في رقبة العبد في قول ابي يوسف وفي قياس قول ابي حنيفة ان فعل ذلك باذن المولى فالضمان على عاقلة المولى وان فعل ذلك بغير اذنه فالضمان في رقبة العبد وان حفر في جدارها او بني فيها بناء باذن المولى او بغير اذن المولى فعطب به انسان فلا شيء عليه وان فعل المولى ذلك بغير اذن العبد فلا ضمان في قياس قول ابي حنيفة وقال ابو يوسف هو ضمان في القياس لكن ادع القياس ولا تضمنه وكذلك الواجب اذا بني في دار السرهن او حفر فيها بئر او ربط فيها دابة بغير اذن المولى لم يضمن شيئاً	كذا في المحيط
۸۴	واذا استأجر رب الدار العملة لاخلرج الجناح او الظلة فوقه فقتل انساناً قبل ان يفر غواص من العمل فالضمان عليهم دون رب الدار فيلزم الدية والكفارة وحرمات الامرث وان سقط ذلك بعد فراغهم من العمل فالضمان على رب الدار استحساناً وفي القياس هذا كالاول	كذا في الكافي والمبسوط وهكذا في السراج الالهج والمجهر
۸۵	ولو سقط من ايديهم حجر او حجارة او خشب فاصاب انساناً فقتله فانه يجب الدية على عاقلة من سقط ذلك من يده وعليه الكفارة	كذا في السراج الوهاج
۸۶	ومن اشترع ميزاباً في الطريق وسقط فاصاب انساناً فان علم انه اصابه الطرف الذي يلي الجناح فلا ضمان عليه وان اصابه الطرف الخارج ضمن وان اصابه الطرف فان جميعاً وقد علم ذلك وجب نصف الضمان وهذا النصف وان لم يعلم اي الطرف فبين اصابه ضمن النصف وهذا النصف استحساناً	هكذا في المحيط
۸۷	وان اشترع جناحاً في الطريق ثم راع الدار فاصاب الجناح رجلاً فقتله او وضع خشبة في الطريق ثم باع الخشبة برئى الى المشتري منها وتركها المشتري حتى عطب بها انسان فالضمان على البائع ولا شيء على المشتري	كذا في الكافي

۱۱۸۱ - ۸۳ اور قیاس و استحسان کے متعلق حکم نمبر ۲۲ کے متعلق ترتیب الدلائل کی تفصیل کا ۸۷ ج ۱ کا ۸۳ اور حکم نمبر ۱۱۸۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۷ چنانچہ ہدایت میں کاس کام مارا ہو ہے پہلے وہ کام گھر کے مالک کا نہیں قرار پاتا اور اس کام کا معاہدہ کیا تھا قتل کا نہیں بلکہ ضمان ان پر ہے اور انکی فراغت کے بعد اجارہ میعین اور مزدوری لازم ہوگئی ان کا کام تعمیر و اصلاح قرار پایا

دعا و ثن نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۸۳-۱۱۸۱	المختصی میں ہے کہ (و) کوئی غلام تاجر تھا (یعنی تجارت کے لئے اجازت یافتہ تھا) اس پر قرض تھا یا نہ تھا اس نے اپنے مکان میں باہر ظاہر کر کے بیت الخلاء بنایا اور اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہوگئی تو امام ابو یوسفؒ کے قول کے بموجب اس کی ضمانت اس غلام کی گردن پر ہے اور امام ابو حنیفہؒ کے قول پر قیاس کے بموجب اگر اس غلام نے اپنے آقا کی اجازت سے ایسا کیا تو اس کی ضمانت آقا کی عاقلہ پر ہے اور اگر اس غلام نے اپنے آقا کی اجازت کے بغیر ایسا کیا تو اس کی ضمانت غلام کی گردن پر ہے (ب) اور اگر اس غلام نے اس مکان میں کنواں کھودا یا اسمیں کوئی تعمیر کی آقا کی اجازت سے ایسا کیا یا اس کی اجازت کے بغیر ایسا کیا اور اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہوگئی تو اس پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے (ج) اور اگر آقا نے اس غلام کی اجازت کے بغیر ایسا کیا تو امام ابو حنیفہؒ کے قول پر قیاس کے بموجب کوئی ضمانت لازم نہیں ہے اور امام ابو یوسفؒ کا قول ہے کہ از روئے قیاس وہ ضامن ہے لیکن قیاس کا حکم چھوڑتا ہوں اور (از روئے استحسان) اسے ضامن نہ قرار دوں گا (د) اسی طرح رہن دینے والے نے جب رہن لینے والے کی اجازت کے بغیر رہن شدہ گھر میں کوئی تعمیر کی یا کنواں کھودا یا اس میں کوئی جانور باندھا (اور اس سے کوئی چیز تلف ہوگئی) تو وہ ضامن نہ ہوگا۔	محیط
۸۴	جب کسی گھر کے مالک نے باہر کی طرف شہتیر لگانے یا سائبان لگانے کے لئے مزدوری پر عمل رکھا تو قبل اسکے کہ وہ عمل اس کام سے فارغ ہو (اس کام کے دوران ہی) وہ گر پڑا اور اس سے کسی انسان کی موت واقع ہوگئی تو اس کی ضمانت اس عمل پر ہے نہ کہ گھر کے مالک پر پس دیت اور کفارہ اور دمقوت کی میراث سے محرومی لازم ہوگی اور اگر اس کام سے اس عمل کے فارغ ہونے کے بعد وہ شہتیر یا سائبان گرا (اور اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہوگئی) تو اس کی ضمانت از روئے استحسان گھر کے مالک پر ہوگی اور از روئے قیاس یہ صورت (اپنے حکم میں) پہلی صورت کی طرح ہے۔	محیط
۸۵	اگر (مذکورہ صورت میں) ان کے (یعنی اس عمل کے) ہاتھوں کوئی اینٹ یا پتھر یا لکڑی گری اور وہ کسی آدمی کو جا لگی اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو وہ چیز جس کے ہاتھ سے گری اس کی عاقلہ پر دیت واجب ہوگی اور اس پر کفارہ (بھی) لازم ہوگا۔	سراج و دماج
۸۶	جس شخص نے راستہ میں پر نالہ ظاہر نکالا تو وہ گرا اور کسی آدمی کو جا لگا (اور اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہوگئی) تو (و) اگر یہ معلوم ہو جائے کہ اسے اس پر نالہ کے اندر کا کنارہ جو دیوار سے متصل تھا، لگا ہے تو اس پر کوئی ضمانت لازم نہیں ہے (ب) اور اگر اسے اس پر نالہ کے باہر کا کنارہ لگا ہے تو وہ ضامن ہوگا (ج) اور اگر اسے اس کے دو کنارے اکٹھے لگے اور اس کا علم ہو گیا تو (اس پر) نصف ضمانت واجب ہے اور نصف ضمانت رائیگاں ہے (د) اور اگر یہ معلوم نہ ہو کہ اسے اس کے دونوں کناروں میں سے کونسا کنارہ لگا ہے تو وہ نصف ضمانت کا ضامن ہوگا اور نصف ضمانت رائیگاں ہے یہ حکم از روئے استحسان ہے۔	محیط
۸۷	اگر کسی شخص نے (عام) راستہ میں ظاہر شہتیر نکالا پھر اس نے وہ گھر فروخت کر دیا پھر وہ شہتیر کسی آدمی کو لگا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی یا کسی شخص نے راستہ میں کوئی لکڑی رکھ دی پھر وہ لکڑی فروخت کر دی اور شہتیر کو اس لکڑی کی وجہ کسی کو صدمہ آنے کو برأت کر دی اور شہتیر نے وہ لکڑی وہیں چھوڑ دی حتیٰ کہ اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہوگئی تو اس کی ضمانت رائیگاں ہے اور شہتیر پر ضمانت نہیں ہے کوئی شئی لازم نہیں ہے۔	کافی

قاس کے بعد ذمہ داری مالک پر ہے۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہادی ج ۴ ص ۶۰۳۔ حکم نمبر ۶۹ مع ماہیہ اور قیاس و استحسان کے متعلق حکم ۶۹ کے ماہیہ ترتیب الدلائل کی تفصیل کا شے،
 شے کا شے ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳ حکم نمبر ۸۴ مع ماہیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴ حکم نمبر ۸۵ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵ حکم نمبر ۸۶ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷ حکم نمبر ۸۷ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸ حکم نمبر ۸۸ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹ حکم نمبر ۸۹ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۰ حکم نمبر ۹۰ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱ حکم نمبر ۹۱ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲ حکم نمبر ۹۲ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۳ حکم نمبر ۹۳ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۴ حکم نمبر ۹۴ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۵ حکم نمبر ۹۵ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۶ حکم نمبر ۹۶ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۷ حکم نمبر ۹۷ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۸ حکم نمبر ۹۸ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۹ حکم نمبر ۹۹ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۰ حکم نمبر ۱۰۰ مع ماہیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

حوالہ	باب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکئیف والطریق وغیرہ جنایۃ الحائط والجناح والکئیف والطریق وغیرہ	دفعہ و شمار نمبر
کذا فی المبسوط	ولو وضع خشبة علی الطريق فتعقل بها رجل فهو ضامن له	۸۸-۱۱۸۱
کذا فی المبسوط	فان وطئ المار علی الخشبة ووقع فمات كان ضامنا له بعد ان لا یتمد الرلقة قال وهذا اذا كانت الخشبة كبيرة یوطأ علی مثلها فان كانت صغيرة ولا یوطأ علی مثلها فلا ضمان علی الذی وضعها	۸۹
کذا فی الذخیرۃ	ولوان رجلا کنس طریقا لم یکن علیہ فی ذلک ضمان لوعطب به انسان الا ان یكون جمع الکناسة فی موضع فی الطريق فتعقل بها انسان فلو كان کذا کان الذی کنس ضامنا	۹۰
کذا فی محیط السخی	ولورث الماء فی الطريق او توضع فیہ ضمن ولم یفصل قالوا انما یضمن الراش اذا مر المار علی موضع الرش ولم یعلم به بان کان لیلا او اعمی فعثر به ومات واما اذا علم المار بالرش والصب فلا یضمن وکن ذلک لو تمد المرور علی الحجر والخشب فعثر به لا یضمن الواضیع وقال بعض مشائخنا هذا اذا رش بعض الطريق او وضع الحجر والخشب فی بعضه فاما اذا رش کل الطريق او احدث الخشب فی کلہ فمر علیہ وعثر به ضمن الراش والواضیع	۹۱
کذا فی فتاویٰ قاضیخان	وان مرت دابة فعطبت یضمن علی کل حال	
کذا فی محیط	واذا رش فناء حانوت باذن صاحب الحانوت فعثر انسان فالقیاس ان یكون الضمان علی الراش وفي الاستحسان یجب الضمان علی الآمر صاحب الحانوت	۹۲

۱۔ حکم نمبر ۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ ایسی چھوٹی لکڑی پر چلنا، عمداً پھسلنے اور راستہ میں رکھے ہوئے پتھر سے عمداً الجھنے کے بمنزل ہے اور اس سے ضمان واجب نہیں ہوتی۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی حاشیہ عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۶۔ حکم نمبر ۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ جیسا کہ فتاویٰ قاضیخان میں ہے اور لکھا ہے کہ اس نے راستہ میں کوئی چیز بیدار نہیں کی بلکہ اس نے راستہ میں جھاڑو دیا ہے تاکہ گزرنے والا غبار سے ضرر نہ پائے۔ ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی حاشیہ عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۵ (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۸۲ مع حاشیہ ۱۱۸۱ ۱۱۸۲ ۱۱۸۳ ۱۱۸۴ ۱۱۸۵ ۱۱۸۶ ۱۱۸۷ ۱۱۸۸ ۱۱۸۹ ۱۱۹۰ ۱۱۹۱ ۱۱۹۲ ۱۱۹۳ ۱۱۹۴ ۱۱۹۵ ۱۱۹۶ ۱۱۹۷ ۱۱۹۸ ۱۱۹۹ ۱۲۰۰ ۱۲۰۱ ۱۲۰۲ ۱۲۰۳ ۱۲۰۴ ۱۲۰۵ ۱۲۰۶ ۱۲۰۷ ۱۲۰۸ ۱۲۰۹ ۱۲۱۰ ۱۲۱۱ ۱۲۱۲ ۱۲۱۳ ۱۲۱۴ ۱۲۱۵ ۱۲۱۶ ۱۲۱۷ ۱۲۱۸ ۱۲۱۹ ۱۲۲۰ ۱۲۲۱ ۱۲۲۲ ۱۲۲۳ ۱۲۲۴ ۱۲۲۵ ۱۲۲۶ ۱۲۲۷ ۱۲۲۸ ۱۲۲۹ ۱۲۳۰ ۱۲۳۱ ۱۲۳۲ ۱۲۳۳ ۱۲۳۴ ۱۲۳۵ ۱۲۳۶ ۱۲۳۷ ۱۲۳۸ ۱۲۳۹ ۱۲۴۰ ۱۲۴۱ ۱۲۴۲ ۱۲۴۳ ۱۲۴۴ ۱۲۴۵ ۱۲۴۶ ۱۲۴۷ ۱۲۴۸ ۱۲۴۹ ۱۲۵۰ ۱۲۵۱ ۱۲۵۲ ۱۲۵۳ ۱۲۵۴ ۱۲۵۵ ۱۲۵۶ ۱۲۵۷ ۱۲۵۸ ۱۲۵۹ ۱۲۶۰ ۱۲۶۱ ۱۲۶۲ ۱۲۶۳ ۱۲۶۴ ۱۲۶۵ ۱۲۶۶ ۱۲۶۷ ۱۲۶۸ ۱۲۶۹ ۱۲۷۰ ۱۲۷۱ ۱۲۷۲ ۱۲۷۳ ۱۲۷۴ ۱۲۷۵ ۱۲۷۶ ۱۲۷۷ ۱۲۷۸ ۱۲۷۹ ۱۲۸۰ ۱۲۸۱ ۱۲۸۲ ۱۲۸۳ ۱۲۸۴ ۱۲۸۵ ۱۲۸۶ ۱۲۸۷ ۱۲۸۸ ۱۲۸۹ ۱۲۹۰ ۱۲۹۱ ۱۲۹۲ ۱۲۹۳ ۱۲۹۴ ۱۲۹۵ ۱۲۹۶ ۱۲۹۷ ۱۲۹۸ ۱۲۹۹ ۱۳۰۰ ۱۳۰۱ ۱۳۰۲ ۱۳۰۳ ۱۳۰۴ ۱۳۰۵ ۱۳۰۶ ۱۳۰۷ ۱۳۰۸ ۱۳۰۹ ۱۳۱۰ ۱۳۱۱ ۱۳۱۲ ۱۳۱۳ ۱۳۱۴ ۱۳۱۵ ۱۳۱۶ ۱۳۱۷ ۱۳۱۸ ۱۳۱۹ ۱۳۲۰ ۱۳۲۱ ۱۳۲۲ ۱۳۲۳ ۱۳۲۴ ۱۳۲۵ ۱۳۲۶ ۱۳۲۷ ۱۳۲۸ ۱۳۲۹ ۱۳۳۰ ۱۳۳۱ ۱۳۳۲ ۱۳۳۳ ۱۳۳۴ ۱۳۳۵ ۱۳۳۶ ۱۳۳۷ ۱۳۳۸ ۱۳۳۹ ۱۳۴۰ ۱۳۴۱ ۱۳۴۲ ۱۳۴۳ ۱۳۴۴ ۱۳۴۵ ۱۳۴۶ ۱۳۴۷ ۱۳۴۸ ۱۳۴۹ ۱۳۵۰ ۱۳۵۱ ۱۳۵۲ ۱۳۵۳ ۱۳۵۴ ۱۳۵۵ ۱۳۵۶ ۱۳۵۷ ۱۳۵۸ ۱۳۵۹ ۱۳۶۰ ۱۳۶۱ ۱۳۶۲ ۱۳۶۳ ۱۳۶۴ ۱۳۶۵ ۱۳۶۶ ۱۳۶۷ ۱۳۶۸ ۱۳۶۹ ۱۳۷۰ ۱۳۷۱ ۱۳۷۲ ۱۳۷۳ ۱۳۷۴ ۱۳۷۵ ۱۳۷۶ ۱۳۷۷ ۱۳۷۸ ۱۳۷۹ ۱۳۸۰ ۱۳۸۱ ۱۳۸۲ ۱۳۸۳ ۱۳۸۴ ۱۳۸۵ ۱۳۸۶ ۱۳۸۷ ۱۳۸۸ ۱۳۸۹ ۱۳۹۰ ۱۳۹۱ ۱۳۹۲ ۱۳۹۳ ۱۳۹۴ ۱۳۹۵ ۱۳۹۶ ۱۳۹۷ ۱۳۹۸ ۱۳۹۹ ۱۴۰۰ ۱۴۰۱ ۱۴۰۲ ۱۴۰۳ ۱۴۰۴ ۱۴۰۵ ۱۴۰۶ ۱۴۰۷ ۱۴۰۸ ۱۴۰۹ ۱۴۱۰ ۱۴۱۱ ۱۴۱۲ ۱۴۱۳ ۱۴۱۴ ۱۴۱۵ ۱۴۱۶ ۱۴۱۷ ۱۴۱۸ ۱۴۱۹ ۱۴۲۰ ۱۴۲۱ ۱۴۲۲ ۱۴۲۳ ۱۴۲۴ ۱۴۲۵ ۱۴۲۶ ۱۴۲۷ ۱۴۲۸ ۱۴۲۹ ۱۴۳۰ ۱۴۳۱ ۱۴۳۲ ۱۴۳۳ ۱۴۳۴ ۱۴۳۵ ۱۴۳۶ ۱۴۳۷ ۱۴۳۸ ۱۴۳۹ ۱۴۴۰ ۱۴۴۱ ۱۴۴۲ ۱۴۴۳ ۱۴۴۴ ۱۴۴۵ ۱۴۴۶ ۱۴۴۷ ۱۴۴۸ ۱۴۴۹ ۱۴۵۰ ۱۴۵۱ ۱۴۵۲ ۱۴۵۳ ۱۴۵۴ ۱۴۵۵ ۱۴۵۶ ۱۴۵۷ ۱۴۵۸ ۱۴۵۹ ۱۴۶۰ ۱۴۶۱ ۱۴۶۲ ۱۴۶۳ ۱۴۶۴ ۱۴۶۵ ۱۴۶۶ ۱۴۶۷ ۱۴۶۸ ۱۴۶۹ ۱۴۷۰ ۱۴۷۱ ۱۴۷۲ ۱۴۷۳ ۱۴۷۴ ۱۴۷۵ ۱۴۷۶ ۱۴۷۷ ۱۴۷۸ ۱۴۷۹ ۱۴۸۰ ۱۴۸۱ ۱۴۸۲ ۱۴۸۳ ۱۴۸۴ ۱۴۸۵ ۱۴۸۶ ۱۴۸۷ ۱۴۸۸ ۱۴۸۹ ۱۴۹۰ ۱۴۹۱ ۱۴۹۲ ۱۴۹۳ ۱۴۹۴ ۱۴۹۵ ۱۴۹۶ ۱۴۹۷ ۱۴۹۸ ۱۴۹۹ ۱۵۰۰ ۱۵۰۱ ۱۵۰۲ ۱۵۰۳ ۱۵۰۴ ۱۵۰۵ ۱۵۰۶ ۱۵۰۷ ۱۵۰۸ ۱۵۰۹ ۱۵۱۰ ۱۵۱۱ ۱۵۱۲ ۱۵۱۳ ۱۵۱۴ ۱۵۱۵ ۱۵۱۶ ۱۵۱۷ ۱۵۱۸ ۱۵۱۹ ۱۵۲۰ ۱۵۲۱ ۱۵۲۲ ۱۵۲۳ ۱۵۲۴ ۱۵۲۵ ۱۵۲۶ ۱۵۲۷ ۱۵۲۸ ۱۵۲۹ ۱۵۳۰ ۱۵۳۱ ۱۵۳۲ ۱۵۳۳ ۱۵۳۴ ۱۵۳۵ ۱۵۳۶ ۱۵۳۷ ۱۵۳۸ ۱۵۳۹ ۱۵۴۰ ۱۵۴۱ ۱۵۴۲ ۱۵۴۳ ۱۵۴۴ ۱۵۴۵ ۱۵۴۶ ۱۵۴۷ ۱۵۴۸ ۱۵۴۹ ۱۵۵۰ ۱۵۵۱ ۱۵۵۲ ۱۵۵۳ ۱۵۵۴ ۱۵۵۵ ۱۵۵۶ ۱۵۵۷ ۱۵۵۸ ۱۵۵۹ ۱۵۶۰ ۱۵۶۱ ۱۵۶۲ ۱۵۶۳ ۱۵۶۴ ۱۵۶۵ ۱۵۶۶ ۱۵۶۷ ۱۵۶۸ ۱۵۶۹ ۱۵۷۰ ۱۵۷۱ ۱۵۷۲ ۱۵۷۳ ۱۵۷۴ ۱۵۷۵ ۱۵۷۶ ۱۵۷۷ ۱۵۷۸ ۱۵۷۹ ۱۵۸۰ ۱۵۸۱ ۱۵۸۲ ۱۵۸۳ ۱۵۸۴ ۱۵۸۵ ۱۵۸۶ ۱۵۸۷ ۱۵۸۸ ۱۵۸۹ ۱۵۹۰ ۱۵۹۱ ۱۵۹۲ ۱۵۹۳ ۱۵۹۴ ۱۵۹۵ ۱۵۹۶ ۱۵۹۷ ۱۵۹۸ ۱۵۹۹ ۱۶۰۰ ۱۶۰۱ ۱۶۰۲ ۱۶۰۳ ۱۶۰۴ ۱۶۰۵ ۱۶۰۶ ۱۶۰۷ ۱۶۰۸ ۱۶۰۹ ۱۶۱۰ ۱۶۱۱ ۱۶۱۲ ۱۶۱۳ ۱۶۱۴ ۱۶۱۵ ۱۶۱۶ ۱۶۱۷ ۱۶۱۸ ۱۶۱۹ ۱۶۲۰ ۱۶۲۱ ۱۶۲۲ ۱۶۲۳ ۱۶۲۴ ۱۶۲۵ ۱۶۲۶ ۱۶۲۷ ۱۶۲۸ ۱۶۲۹ ۱۶۳۰ ۱۶۳۱ ۱۶۳۲ ۱۶۳۳ ۱۶۳۴ ۱۶۳۵ ۱۶۳۶ ۱۶۳۷ ۱۶۳۸ ۱۶۳۹ ۱۶۴۰ ۱۶۴۱ ۱۶۴۲ ۱۶۴۳ ۱۶۴۴ ۱۶۴۵ ۱۶۴۶ ۱۶۴۷ ۱۶۴۸ ۱۶۴۹ ۱۶۵۰ ۱۶۵۱ ۱۶۵۲ ۱۶۵۳ ۱۶۵۴ ۱۶۵۵ ۱۶۵۶ ۱۶۵۷ ۱۶۵۸ ۱۶۵۹ ۱۶۶۰ ۱۶۶۱ ۱۶۶۲ ۱۶۶۳ ۱۶۶۴ ۱۶۶۵ ۱۶۶۶ ۱۶۶۷ ۱۶۶۸ ۱۶۶۹ ۱۶۷۰ ۱۶۷۱ ۱۶۷۲ ۱۶۷۳ ۱۶۷۴ ۱۶۷۵ ۱۶۷۶ ۱۶۷۷ ۱۶۷۸ ۱۶۷۹ ۱۶۸۰ ۱۶۸۱ ۱۶۸۲ ۱۶۸۳ ۱۶۸۴ ۱۶۸۵ ۱۶۸۶ ۱۶۸۷ ۱۶۸۸ ۱۶۸۹ ۱۶۹۰ ۱۶۹۱ ۱۶۹۲ ۱۶۹۳ ۱۶۹۴ ۱۶۹۵ ۱۶۹۶ ۱۶۹۷ ۱۶۹۸ ۱۶۹۹ ۱۷۰۰ ۱۷۰۱ ۱۷۰۲ ۱۷۰۳ ۱۷۰۴ ۱۷۰۵ ۱۷۰۶ ۱۷۰۷ ۱۷۰۸ ۱۷۰۹ ۱۷۱۰ ۱۷۱۱ ۱۷۱۲ ۱۷۱۳ ۱۷۱۴ ۱۷۱۵ ۱۷۱۶ ۱۷۱۷ ۱۷۱۸ ۱۷۱۹ ۱۷۲۰ ۱۷۲۱ ۱۷۲۲ ۱۷۲۳ ۱۷۲۴ ۱۷۲۵ ۱۷۲۶ ۱۷۲۷ ۱۷۲۸ ۱۷۲۹ ۱۷۳۰ ۱۷۳۱ ۱۷۳۲ ۱۷۳۳ ۱۷۳۴ ۱۷۳۵ ۱۷۳۶ ۱۷۳۷ ۱۷۳۸ ۱۷۳۹ ۱۷۴۰ ۱۷۴۱ ۱۷۴۲ ۱۷۴۳ ۱۷۴۴ ۱۷۴۵ ۱۷۴۶ ۱۷۴۷ ۱۷۴۸ ۱۷۴۹ ۱۷۵۰ ۱۷۵۱ ۱۷۵۲ ۱۷۵۳ ۱۷۵۴ ۱۷۵۵ ۱۷۵۶ ۱۷۵۷ ۱۷۵۸ ۱۷۵۹ ۱۷۶۰ ۱۷۶۱ ۱۷۶۲ ۱۷۶۳ ۱۷۶۴ ۱۷۶۵ ۱۷۶۶ ۱۷۶۷ ۱۷۶۸ ۱۷۶۹ ۱۷۷۰ ۱۷۷۱ ۱۷۷۲ ۱۷۷۳ ۱۷۷۴ ۱۷۷۵ ۱۷۷۶ ۱۷۷۷ ۱۷۷۸ ۱۷۷۹ ۱۷۸۰ ۱۷۸۱ ۱۷۸۲ ۱۷۸۳ ۱۷۸۴ ۱۷۸۵ ۱۷۸۶ ۱۷۸۷ ۱۷۸۸ ۱۷۸۹ ۱۷۹۰ ۱۷۹۱ ۱۷۹۲ ۱۷۹۳ ۱۷۹۴ ۱۷۹۵ ۱۷۹۶ ۱۷۹۷ ۱۷۹۸ ۱۷۹۹ ۱۸۰۰ ۱۸۰۱ ۱۸۰۲ ۱۸۰۳ ۱۸۰۴ ۱۸۰۵ ۱۸۰۶ ۱۸۰۷ ۱۸۰۸ ۱۸۰۹ ۱۸۱۰ ۱۸۱۱ ۱۸۱۲ ۱۸۱۳ ۱۸۱۴ ۱۸۱۵ ۱۸۱۶ ۱۸۱۷ ۱۸۱۸ ۱۸۱۹ ۱۸۲۰ ۱۸۲۱ ۱۸۲۲ ۱۸۲۳ ۱۸۲۴ ۱۸۲۵ ۱۸۲۶ ۱۸۲۷ ۱۸۲۸ ۱۸۲۹ ۱۸۳۰ ۱۸۳۱ ۱۸۳۲ ۱۸۳۳ ۱۸۳۴ ۱۸۳۵ ۱۸۳۶ ۱۸۳۷ ۱۸۳۸ ۱۸۳۹ ۱۸۴۰ ۱۸۴۱ ۱۸۴۲ ۱۸۴۳ ۱۸۴۴ ۱۸۴۵ ۱۸۴۶ ۱۸۴۷ ۱۸۴۸ ۱۸۴۹ ۱۸۵۰ ۱۸۵۱ ۱۸۵۲ ۱۸۵۳ ۱۸۵۴ ۱۸۵۵ ۱۸۵۶ ۱۸۵۷ ۱۸۵۸ ۱۸۵۹ ۱۸۶۰ ۱۸۶۱ ۱۸۶۲ ۱۸۶۳ ۱۸۶۴ ۱۸۶۵ ۱۸۶۶ ۱۸۶۷ ۱۸۶۸ ۱۸۶۹ ۱۸۷۰ ۱۸۷۱ ۱۸۷۲ ۱۸۷۳ ۱۸۷۴ ۱۸۷۵ ۱۸۷۶ ۱۸۷۷ ۱۸۷۸ ۱۸۷۹ ۱۸۸۰ ۱۸۸۱ ۱۸۸۲ ۱۸۸۳ ۱۸۸۴ ۱۸۸۵ ۱۸۸۶ ۱۸۸۷ ۱۸۸۸ ۱۸۸۹ ۱۸۹۰ ۱۸۹۱ ۱۸۹۲ ۱۸۹۳ ۱۸۹۴ ۱۸۹۵ ۱۸۹۶ ۱۸۹۷ ۱۸۹۸ ۱۸۹۹ ۱۹۰۰ ۱۹۰۱ ۱۹۰۲ ۱۹۰۳ ۱۹۰۴ ۱۹۰۵ ۱۹۰۶ ۱۹۰۷ ۱۹۰۸ ۱۹۰۹ ۱۹۱۰ ۱۹۱۱ ۱۹۱۲ ۱۹۱۳ ۱۹۱۴ ۱۹۱۵ ۱۹۱۶ ۱۹۱۷ ۱۹۱۸ ۱۹۱۹ ۱۹۲۰ ۱۹۲۱ ۱۹۲۲ ۱۹۲۳ ۱۹۲۴ ۱۹۲۵ ۱۹۲۶ ۱۹۲۷ ۱۹۲۸ ۱۹۲۹ ۱۹۳۰ ۱۹۳۱ ۱۹۳۲ ۱۹۳۳ ۱۹۳۴ ۱۹۳۵ ۱۹۳۶ ۱۹۳۷ ۱۹۳۸ ۱۹۳۹ ۱۹۴۰ ۱۹۴۱ ۱۹۴۲ ۱۹۴۳ ۱۹۴۴ ۱۹۴۵ ۱۹۴۶ ۱۹۴۷ ۱۹۴۸ ۱۹۴۹ ۱۹۵۰ ۱۹۵۱ ۱۹۵۲ ۱۹۵۳ ۱۹۵۴ ۱۹۵۵ ۱۹۵۶ ۱۹۵۷ ۱۹۵۸ ۱۹۵۹ ۱۹۶۰ ۱۹۶۱ ۱۹۶۲ ۱۹۶۳ ۱۹۶۴ ۱۹۶۵ ۱۹۶۶ ۱۹۶۷ ۱۹۶۸ ۱۹۶۹ ۱۹۷۰ ۱۹۷۱ ۱۹۷۲ ۱۹۷۳ ۱۹۷۴ ۱۹۷۵ ۱۹۷۶ ۱۹۷۷ ۱۹۷۸ ۱۹۷۹ ۱۹۸۰ ۱۹۸۱ ۱۹۸۲ ۱۹۸۳ ۱۹۸۴ ۱۹۸۵ ۱۹۸۶ ۱۹۸۷ ۱۹۸۸ ۱۹۸۹ ۱۹۹۰ ۱۹۹۱ ۱۹۹۲ ۱۹۹۳ ۱۹۹۴ ۱۹۹۵ ۱۹۹۶ ۱۹۹۷ ۱۹۹۸ ۱۹۹۹ ۲۰۰۰ ۲۰۰۱ ۲۰۰۲ ۲۰۰۳ ۲۰۰۴ ۲۰۰۵ ۲۰۰۶ ۲۰۰۷ ۲۰۰۸ ۲۰۰۹ ۲۰۱۰ ۲۰۱۱ ۲۰۱۲ ۲۰۱۳ ۲۰۱۴ ۲۰۱۵ ۲۰۱۶ ۲۰۱۷ ۲۰۱۸ ۲۰۱۹ ۲۰۲۰ ۲۰۲۱ ۲۰۲۲ ۲۰۲۳ ۲۰۲۴ ۲۰۲۵ ۲۰۲۶ ۲۰۲۷ ۲۰۲۸ ۲۰۲۹ ۲۰۳۰ ۲۰۳۱ ۲۰۳۲ ۲۰۳۳ ۲۰۳۴ ۲۰۳۵ ۲۰۳۶ ۲۰۳۷ ۲۰۳۸ ۲۰۳۹ ۲۰۴۰ ۲۰۴۱ ۲۰۴۲ ۲۰۴۳ ۲۰۴۴ ۲۰۴۵ ۲۰۴۶ ۲۰۴۷ ۲۰۴۸ ۲۰۴۹ ۲۰۵۰ ۲۰۵۱ ۲۰۵۲ ۲۰۵۳ ۲۰۵۴ ۲۰۵۵ ۲۰۵۶ ۲۰۵۷ ۲۰۵۸ ۲۰۵۹ ۲۰۶۰ ۲۰۶۱ ۲۰۶۲ ۲۰۶۳ ۲۰۶۴ ۲۰۶۵ ۲۰۶۶ ۲۰۶۷ ۲۰۶۸ ۲۰۶۹ ۲۰۷۰ ۲۰۷۱ ۲۰۷۲ ۲۰۷۳ ۲۰۷۴ ۲۰۷۵ ۲۰۷۶ ۲۰۷۷ ۲۰۷۸ ۲۰۷۹ ۲۰۸۰ ۲۰۸۱ ۲۰۸۲ ۲۰۸۳ ۲۰۸۴ ۲۰۸۵ ۲۰۸۶ ۲۰۸۷ ۲۰۸۸ ۲۰۸۹ ۲۰۹۰ ۲۰۹۱ ۲۰۹۲ ۲۰۹۳ ۲۰۹۴ ۲۰۹۵ ۲۰۹۶ ۲۰۹۷ ۲۰۹۸ ۲۰۹۹ ۲۱۰۰ ۲۱۰۱ ۲۱۰۲ ۲۱۰۳ ۲۱۰۴ ۲۱۰۵ ۲۱۰۶ ۲۱۰۷ ۲۱۰۸ ۲۱۰۹ ۲۱۱۰ ۲۱۱۱ ۲۱۱۲ ۲۱۱۳ ۲۱۱۴ ۲۱۱۵ ۲۱۱۶ ۲۱۱۷ ۲۱۱۸ ۲۱۱۹ ۲۱۲۰ ۲۱۲۱ ۲۱۲۲ ۲۱۲۳ ۲۱۲۴ ۲۱۲۵ ۲۱۲۶ ۲۱۲۷ ۲۱۲۸ ۲۱۲۹ ۲۱۳۰ ۲۱۳۱ ۲۱۳۲ ۲۱۳۳ ۲۱۳۴ ۲۱۳۵ ۲۱۳۶ ۲۱۳۷ ۲۱۳۸ ۲۱۳۹ ۲۱۴۰ ۲۱۴۱ ۲۱۴۲ ۲۱۴۳ ۲۱۴۴ ۲۱۴۵ ۲۱۴۶ ۲۱۴۷ ۲۱۴۸ ۲۱۴۹ ۲۱۵۰ ۲۱۵۱ ۲۱۵۲ ۲۱۵۳ ۲۱۵۴ ۲۱۵۵ ۲۱۵۶ ۲۱۵۷ ۲۱۵۸ ۲۱۵۹ ۲۱۶۰ ۲۱۶۱ ۲۱۶۲ ۲۱۶۳ ۲۱۶۴ ۲۱۶۵ ۲۱۶۶ ۲۱۶۷ ۲۱۶۸ ۲۱۶۹ ۲۱۷۰ ۲۱۷۱ ۲۱۷۲ ۲۱۷۳ ۲۱۷۴ ۲۱۷۵ ۲۱۷۶ ۲۱۷۷ ۲۱۷۸ ۲۱۷۹ ۲۱۸۰ ۲۱۸۱ ۲۱۸۲ ۲۱۸۳ ۲۱۸۴ ۲۱۸۵ ۲۱۸۶ ۲۱۸۷ ۲۱۸۸ ۲۱۸۹ ۲۱۹۰ ۲۱۹۱ ۲۱۹۲ ۲۱۹۳ ۲۱۹۴ ۲۱۹۵ ۲۱۹۶ ۲۱۹۷ ۲۱۹۸ ۲۱۹۹ ۲۲۰۰ ۲۲۰۱ ۲۲۰۲ ۲۲۰۳ ۲۲۰۴ ۲۲۰۵ ۲۲۰۶ ۲۲۰۷ ۲۲۰۸ ۲۲۰۹ ۲۲۱۰ ۲۲۱۱ ۲۲۱۲ ۲۲۱۳ ۲۲۱۴ ۲۲۱۵ ۲۲۱۶ ۲۲۱۷ ۲۲۱۸ ۲۲۱۹ ۲۲۲۰ ۲۲۲۱ ۲۲۲۲ ۲۲۲۳ ۲۲۲۴ ۲۲۲۵ ۲۲۲۶ ۲۲۲۷ ۲۲۲۸ ۲۲۲۹ ۲۲۳۰ ۲۲۳۱ ۲۲۳۲ ۲۲۳۳ ۲۲۳۴ ۲۲۳۵ ۲۲۳۶ ۲۲۳۷ ۲۲۳۸ ۲۲۳۹ ۲۲۴۰ ۲۲۴۱ ۲۲۴۲ ۲۲۴۳ ۲۲۴۴ ۲۲۴۵ ۲۲۴۶ ۲۲۴۷ ۲۲۴۸ ۲۲۴۹ ۲۲۵۰ ۲۲۵۱ ۲۲۵۲ ۲۲۵۳ ۲۲۵۴ ۲۲۵۵ ۲۲۵۶ ۲۲۵۷ ۲۲۵۸ ۲۲۵۹ ۲۲۶۰ ۲۲۶۱ ۲۲۶۲ ۲۲۶۳ ۲۲۶۴ ۲۲۶۵ ۲۲۶۶ ۲۲۶۷ ۲۲۶۸ ۲۲۶۹ ۲۲۷۰ ۲۲۷۱ ۲۲۷۲ ۲۲۷۳ ۲۲۷۴ ۲۲۷۵ ۲۲۷۶ ۲۲۷۷ ۲۲۷۸ ۲۲۷۹ ۲۲۸۰ ۲۲۸۱ ۲۲۸۲ ۲۲۸۳ ۲۲۸۴ ۲۲۸۵ ۲۲۸۶ ۲۲۸۷ ۲۲۸۸ ۲۲۸۹ ۲۲۹۰ ۲۲۹۱ ۲۲۹۲ ۲۲۹۳ ۲۲۹۴ ۲۲۹۵ ۲۲۹۶ ۲۲۹۷ ۲۲۹۸ ۲۲۹۹ ۲۳۰۰ ۲۳۰۱ ۲۳۰۲ ۲۳۰۳ ۲۳۰۴ ۲۳۰۵ ۲۳۰۶ ۲۳۰۷ ۲۳۰۸ ۲۳۰۹ ۲۳۱۰ ۲۳۱۱ ۲۳۱۲ ۲۳۱۳ ۲۳۱۴ ۲۳۱۵ ۲۳۱۶ ۲۳۱۷ ۲۳۱۸ ۲۳۱۹ ۲۳۲۰ ۲۳۲۱ ۲۳۲۲ ۲۳۲۳ ۲۳۲۴ ۲۳۲۵ ۲۳۲۶ ۲۳۲۷ ۲۳۲۸ ۲۳۲۹ ۲۳۳۰ ۲۳۳۱ ۲۳۳۲ ۲۳۳۳ ۲۳۳۴ ۲۳۳۵ ۲۳۳۶ ۲۳۳۷ ۲۳۳۸ ۲۳۳۹ ۲۳۴۰ ۲۳۴۱ ۲۳۴۲ ۲۳۴۳ ۲۳۴۴ ۲۳۴۵ ۲۳۴۶ ۲۳۴۷ ۲۳۴۸ ۲۳۴۹ ۲۳۵۰ ۲۳۵۱ ۲۳۵۲ ۲۳۵۳ ۲۳۵۴ ۲۳۵۵ ۲۳۵۶ ۲۳۵۷ ۲۳۵۸ ۲۳۵۹ ۲۳۶۰ ۲۳۶۱ ۲۳۶۲ ۲۳۶۳ ۲۳۶۴ ۲۳۶۵ ۲۳۶۶ ۲۳۶۷ ۲۳۶۸ ۲۳۶۹ ۲۳۷۰ ۲۳۷۱ ۲۳۷۲ ۲۳۷۳ ۲۳۷۴ ۲۳۷۵ ۲۳۷۶ ۲۳۷۷ ۲۳۷۸ ۲۳۷۹ ۲۳۸۰ ۲۳۸۱ ۲۳۸۲ ۲۳۸۳ ۲۳۸۴ ۲۳۸۵ ۲۳۸۶ ۲۳۸۷ ۲۳۸۸ ۲۳۸۹ ۲۳۹۰ ۲۳۹۱ ۲۳۹۲ ۲۳۹۳ ۲۳۹۴ ۲۳۹۵ ۲۳۹۶ ۲۳۹۷ ۲۳۹۸ ۲۳۹۹ ۲۴۰۰ ۲۴۰۱ ۲۴۰۲ ۲۴۰۳ ۲۴۰۴ ۲۴۰۵ ۲۴۰۶ ۲۴۰۷ ۲۴۰۸ ۲۴۰۹ ۲۴۱۰ ۲۴۱۱ ۲۴۱۲ ۲۴۱۳ ۲۴۱۴ ۲۴۱۵ ۲۴۱۶ ۲۴۱۷ ۲۴۱۸ ۲۴۱۹ ۲۴۲۰ ۲۴۲۱ ۲۴۲۲ ۲۴۲۳ ۲۴۲۴ ۲۴۲۵ ۲۴۲۶ ۲۴۲۷ ۲۴۲۸ ۲۴۲۹ ۲۴۳۰ ۲۴۳۱ ۲۴۳۲ ۲۴۳۳ ۲۴۳۴ ۲۴۳۵ ۲۴۳۶

ذخیرہ نمبر	کیا رہا وہاں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱	اگر کسی شخص نے (عام) راستہ پر لکڑی رکھ دی تو اس سے کسی آدمی کی ٹانگ الجھی (اور اسے صدمہ پہنچا) تو وہ شخص اس کے متعلق ضامن ہوگا۔	مبسوط
۸۹	(د) اگر مذکورہ صورت یعنی عام راستہ پر رکھی ہوئی لکڑی کی صورت میں، گزرنے والا اس لکڑی پر پاؤں رکھ کر چلا اور گرا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اگر وہ جان بوجھ کر نہیں پھسلتا تو لکڑی رکھنے والا اس کے متعلق ضامن ہوگا۔ آپ نے فرمایا کہ یہ حکم اس صورت میں ہے کہ وہ لکڑی ایسی بڑی ہو کہ ایسی لکڑی پر چلا جاتا ہو (ب) اور اگر وہ لکڑی چھوٹی ہو اور اس جیسی پر پاؤں رکھ کر چلنا نہ جاسکتا ہو تو پھر وہ شخص جس نے وہ لکڑی رکھی تھی اس پر ضمان لازم نہ ہوگی۔	مبسوط
۹۰	اگر کسی شخص نے (عام) راستہ میں جھاڑو دیا اور اس سے کسی آدمی کی ہلاکت ہوگئی تو اس میں اس پر ضمان لازم نہ ہوگی لیکن اگر اس (جھاڑو دینے والے) نے کوڑا کرکٹ راستہ میں ایک جگہ جمع کر دیا پھر اس میں کوئی آدمی الجھ گیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو اگر صورت یوں تھی تو جس نے جھاڑو دیا تھا وہ ضامن ہوگا۔	ذخیرہ
۹۱	(د) اگر کسی شخص نے (عام) راستہ میں پانی چھڑکایا راستہ میں وضو کیا (اور اس سے کوئی آدمی گرا اور اسے صدمہ پہنچا) تو وہ ضامن ہوگا اور آپ نے اس حکم میں کوئی تفصیل نہیں فرمائی اور مشائخ نے کہلے کہ پانی چھڑکنے والا تب ضامن ہوگا کہ جب گزرنے والا آدمی چھڑکاؤ کی جگہ سے گزرا اور اسے معلوم نہ تھا مثلاً رات کا وقت تھا یا وہ اندھا تھا پس وہ اس سے پھسلنا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی مگر جب گزرنے والے کو چھڑکاؤ یا پانی بہنے کے متعلق علم ہو تو پھر وہ (چھڑکاؤ کنندہ یا پانی بہانے والا) ضامن نہ ہوگا (ب) اسی مذکورہ حکم کی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کوئی شخص جان بوجھ کر (عام راستہ میں) رکھے ہوئے اس پتھر یا لکڑی پر سے گزرا اور اس سے پھسل گیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو وہ پتھر یا لکڑی رکھنے والا ضامن نہ ہوگا اور بعض مشائخ کا قول یہ ہے کہ یہ مذکورہ حکم اس صورت میں ہے کہ جب اس نے راستہ کے بعض حصہ پر پانی چھڑکایا اس نے وہ پتھر یا لکڑی راستہ کے بعض حصہ پر رکھی جس پر راستہ پر چلنے والے یا سارے راستہ پر لکڑی رکھ دی پھر اس پر سے کوئی آدمی گزرا اور اس سے پھسل گیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو (پانی) چھڑکنے والا اور (پتھر یا لکڑی) رکھنے والا ضامن ہوگا۔	محیط خری
	(ج) اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس راستہ سے، کوئی جانور گزرا اور (اس پانی یا لکڑی یا پتھر کی وجہ سے) ہلاک ہو گیا تو، (مذکورہ) ہر حال میں وہ شخص ضامن ہوگا۔	قاضیخان
۹۲	جب کسی شخص نے دکاندار کی اجازت سے دکان کی فنار سے (یعنی دکان کے سامنے اس کے مفاد کی جگہ) میں پانی چھڑکا تو اس سے کوئی آدمی پھسلنا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو (اس کے حکم کے متعلق) از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ پانی چھڑکنے والے پر ضمان ہوگی اور از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ اس کا حکم دینے والے دکاندار پر ضمان واجب ہوگی۔	محیط
۱۱۸۱	ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۵۴۱، ۱۵۵۱، ۱۵۶۱، ۱۵۷۱، ۱۵۸۱، ۱۵۹۱، ۱۶۰۱، ۱۶۱۱، ۱۶۲۱، ۱۶۳۱، ۱۶۴۱، ۱۶۵۱، ۱۶۶۱، ۱۶۷۱، ۱۶۸۱، ۱۶۹۱، ۱۷۰۱، ۱۷۱۱، ۱۷۲۱، ۱۷۳۱، ۱۷۴۱، ۱۷۵۱، ۱۷۶۱، ۱۷۷۱، ۱۷۸۱، ۱۷۹۱، ۱۸۰۱، ۱۸۱۱، ۱۸۲۱، ۱۸۳۱، ۱۸۴۱، ۱۸۵۱، ۱۸۶۱، ۱۸۷۱، ۱۸۸۱، ۱۸۹۱، ۱۹۰۱، ۱۹۱۱، ۱۹۲۱، ۱۹۳۱، ۱۹۴۱، ۱۹۵۱، ۱۹۶۱، ۱۹۷۱، ۱۹۸۱، ۱۹۹۱، ۲۰۰۱، ۲۰۱۱، ۲۰۲۱، ۲۰۳۱، ۲۰۴۱، ۲۰۵۱، ۲۰۶۱، ۲۰۷۱، ۲۰۸۱، ۲۰۹۱، ۲۱۰۱، ۲۱۱۱، ۲۱۲۱، ۲۱۳۱، ۲۱۴۱، ۲۱۵۱، ۲۱۶۱، ۲۱۷۱، ۲۱۸۱، ۲۱۹۱، ۲۲۰۱، ۲۲۱۱، ۲۲۲۱، ۲۲۳۱، ۲۲۴۱، ۲۲۵۱، ۲۲۶۱، ۲۲۷۱، ۲۲۸۱، ۲۲۹۱، ۲۳۰۱، ۲۳۱۱، ۲۳۲۱، ۲۳۳۱، ۲۳۴۱، ۲۳۵۱، ۲۳۶۱، ۲۳۷۱، ۲۳۸۱، ۲۳۹۱، ۲۴۰۱، ۲۴۱۱، ۲۴۲۱، ۲۴۳۱، ۲۴۴۱، ۲۴۵۱، ۲۴۶۱، ۲۴۷۱، ۲۴۸۱، ۲۴۹۱، ۲۵۰۱، ۲۵۱۱، ۲۵۲۱، ۲۵۳۱، ۲۵۴۱، ۲۵۵۱، ۲۵۶۱، ۲۵۷۱، ۲۵۸۱، ۲۵۹۱، ۲۶۰۱، ۲۶۱۱، ۲۶۲۱، ۲۶۳۱، ۲۶۴۱، ۲۶۵۱، ۲۶۶۱، ۲۶۷۱، ۲۶۸۱، ۲۶۹۱، ۲۷۰۱، ۲۷۱۱، ۲۷۲۱، ۲۷۳۱، ۲۷۴۱، ۲۷۵۱، ۲۷۶۱، ۲۷۷۱، ۲۷۸۱، ۲۷۹۱، ۲۸۰۱، ۲۸۱۱، ۲۸۲۱، ۲۸۳۱، ۲۸۴۱، ۲۸۵۱، ۲۸۶۱، ۲۸۷۱، ۲۸۸۱، ۲۸۹۱، ۲۹۰۱، ۲۹۱۱، ۲۹۲۱، ۲۹۳۱، ۲۹۴۱، ۲۹۵۱، ۲۹۶۱، ۲۹۷۱، ۲۹۸۱، ۲۹۹۱، ۳۰۰۱، ۳۰۱۱، ۳۰۲۱، ۳۰۳۱، ۳۰۴۱، ۳۰۵۱، ۳۰۶۱، ۳۰۷۱، ۳۰۸۱، ۳۰۹۱، ۳۱۰۱، ۳۱۱۱، ۳۱۲۱، ۳۱۳۱، ۳۱۴۱، ۳۱۵۱، ۳۱۶۱، ۳۱۷۱، ۳۱۸۱، ۳۱۹۱، ۳۲۰۱، ۳۲۱۱، ۳۲۲۱، ۳۲۳۱، ۳۲۴۱، ۳۲۵۱، ۳۲۶۱، ۳۲۷۱، ۳۲۸۱، ۳۲۹۱، ۳۳۰۱، ۳۳۱۱، ۳۳۲۱، ۳۳۳۱، ۳۳۴۱، ۳۳۵۱، ۳۳۶۱، ۳۳۷۱، ۳۳۸۱، ۳۳۹۱، ۳۴۰۱، ۳۴۱۱، ۳۴۲۱، ۳۴۳۱، ۳۴۴۱، ۳۴۵۱، ۳۴۶۱، ۳۴۷۱، ۳۴۸۱، ۳۴۹۱، ۳۵۰۱، ۳۵۱۱، ۳۵۲۱، ۳۵۳۱، ۳۵۴۱، ۳۵۵۱، ۳۵۶۱، ۳۵۷۱، ۳۵۸۱، ۳۵۹۱، ۳۶۰۱، ۳۶۱۱، ۳۶۲۱، ۳۶۳۱، ۳۶۴۱، ۳۶۵۱، ۳۶۶۱، ۳۶۷۱، ۳۶۸۱، ۳۶۹۱، ۳۷۰۱، ۳۷۱۱، ۳۷۲۱، ۳۷۳۱، ۳۷۴۱، ۳۷۵۱، ۳۷۶۱، ۳۷۷۱، ۳۷۸۱، ۳۷۹۱، ۳۸۰۱، ۳۸۱۱، ۳۸۲۱، ۳۸۳۱، ۳۸۴۱، ۳۸۵۱، ۳۸۶۱، ۳۸۷۱، ۳۸۸۱، ۳۸۹۱، ۳۹۰۱، ۳۹۱۱، ۳۹۲۱، ۳۹۳۱، ۳۹۴۱، ۳۹۵۱، ۳۹۶۱، ۳۹۷۱، ۳۹۸۱، ۳۹۹۱، ۴۰۰۱، ۴۰۱۱، ۴۰۲۱، ۴۰۳۱، ۴۰۴۱، ۴۰۵۱، ۴۰۶۱، ۴۰۷۱، ۴۰۸۱، ۴۰۹۱، ۴۱۰۱، ۴۱۱۱، ۴۱۲۱، ۴۱۳۱، ۴۱۴۱، ۴۱۵۱، ۴۱۶۱، ۴۱۷۱، ۴۱۸۱، ۴۱۹۱، ۴۲۰۱، ۴۲۱۱، ۴۲۲۱، ۴۲۳۱، ۴۲۴۱، ۴۲۵۱، ۴۲۶۱، ۴۲۷۱، ۴۲۸۱، ۴۲۹۱، ۴۳۰۱، ۴۳۱۱، ۴۳۲۱، ۴۳۳۱، ۴۳۴۱، ۴۳۵۱، ۴۳۶۱، ۴۳۷۱، ۴۳۸۱، ۴۳۹۱، ۴۴۰۱، ۴۴۱۱، ۴۴۲۱، ۴۴۳۱، ۴۴۴۱، ۴۴۵۱، ۴۴۶۱، ۴۴۷۱، ۴۴۸۱، ۴۴۹۱، ۴۵۰۱، ۴۵۱۱، ۴۵۲۱، ۴۵۳۱، ۴۵۴۱، ۴۵۵۱، ۴۵۶۱، ۴۵۷۱، ۴۵۸۱، ۴۵۹۱، ۴۶۰۱، ۴۶۱۱، ۴۶۲۱، ۴۶۳۱، ۴۶۴۱، ۴۶۵۱، ۴۶۶۱، ۴۶۷۱، ۴۶۸۱، ۴۶۹۱، ۴۷۰۱، ۴۷۱۱، ۴۷۲۱، ۴۷۳۱، ۴۷۴۱، ۴۷۵۱، ۴۷۶۱، ۴۷۷۱، ۴۷۸۱، ۴۷۹۱، ۴۸۰۱، ۴۸۱۱، ۴۸۲۱، ۴۸۳۱، ۴۸۴۱، ۴۸۵۱، ۴۸۶۱، ۴۸۷۱، ۴۸۸۱، ۴۸۹۱، ۴۹۰۱، ۴۹۱۱، ۴۹۲۱، ۴۹۳۱، ۴۹۴۱، ۴۹۵۱، ۴۹۶۱، ۴۹۷۱، ۴۹۸۱، ۴۹۹۱، ۵۰۰۱، ۵۰۱۱، ۵۰۲۱، ۵۰۳۱، ۵۰۴۱، ۵۰۵۱، ۵۰۶۱، ۵۰۷۱، ۵۰۸۱، ۵۰۹۱، ۵۱۰۱، ۵۱۱۱، ۵۱۲۱، ۵۱۳۱، ۵۱۴۱، ۵۱۵۱، ۵۱۶۱، ۵۱۷۱، ۵۱۸۱، ۵۱۹۱، ۵۲۰۱، ۵۲۱۱، ۵۲۲۱، ۵۲۳۱، ۵۲۴۱، ۵۲۵۱، ۵۲۶۱، ۵۲۷۱، ۵۲۸۱، ۵۲۹۱، ۵۳۰۱، ۵۳۱۱، ۵۳۲۱، ۵۳۳۱، ۵۳۴۱، ۵۳۵۱، ۵۳۶۱، ۵۳۷۱، ۵۳۸۱، ۵۳۹۱، ۵۴۰۱، ۵۴۱۱، ۵۴۲۱، ۵۴۳۱، ۵۴۴۱، ۵۴۵۱، ۵۴۶۱، ۵۴۷۱، ۵۴۸۱، ۵۴۹۱، ۵۵۰۱، ۵۵۱۱، ۵۵۲۱، ۵۵۳۱، ۵۵۴۱، ۵۵۵۱، ۵۵۶۱، ۵۵۷۱، ۵۵۸۱، ۵۵۹۱، ۵۶۰۱، ۵۶۱۱، ۵۶۲۱، ۵۶۳۱، ۵۶۴۱، ۵۶۵۱، ۵۶۶۱، ۵۶۷۱، ۵۶۸۱، ۵۶۹۱، ۵۷۰۱، ۵۷۱۱، ۵۷۲۱، ۵۷۳۱، ۵۷۴۱، ۵۷۵۱، ۵۷۶۱، ۵۷۷۱، ۵۷۸۱، ۵۷۹۱، ۵۸۰۱، ۵۸۱۱، ۵۸۲۱، ۵۸۳۱، ۵۸۴۱، ۵۸۵۱، ۵۸۶۱، ۵۸۷۱، ۵۸۸۱، ۵۸۹۱، ۵۹۰۱، ۵۹۱۱، ۵۹۲۱، ۵۹۳۱، ۵۹۴۱، ۵۹۵۱، ۵۹۶۱، ۵۹۷۱، ۵۹۸۱، ۵۹۹۱، ۶۰۰۱، ۶۰۱۱، ۶۰۲۱، ۶۰۳۱، ۶۰۴۱، ۶۰۵۱، ۶۰۶۱، ۶۰۷۱، ۶۰۸۱، ۶۰۹۱، ۶۱۰۱، ۶۱۱۱، ۶۱۲۱، ۶۱۳۱، ۶۱۴۱، ۶۱۵۱، ۶۱۶۱، ۶۱۷۱، ۶۱۸۱، ۶۱۹۱، ۶۲۰۱، ۶۲۱۱، ۶۲۲۱، ۶۲۳۱، ۶۲۴۱، ۶۲۵۱، ۶۲۶۱، ۶۲۷۱، ۶۲۸۱، ۶۲۹۱، ۶۳۰۱، ۶۳۱۱، ۶۳۲۱، ۶۳۳۱، ۶۳۴۱، ۶۳۵۱، ۶۳۶۱، ۶۳۷۱، ۶۳۸۱، ۶۳۹۱، ۶۴۰۱، ۶۴۱۱، ۶۴۲۱، ۶۴۳۱، ۶۴۴۱، ۶۴۵۱، ۶۴۶۱، ۶۴۷۱، ۶۴۸۱، ۶۴۹۱، ۶۵۰۱، ۶۵۱۱، ۶۵۲۱، ۶۵۳۱، ۶۵۴۱، ۶۵۵۱، ۶۵۶۱، ۶۵۷۱، ۶۵۸۱، ۶۵۹۱، ۶۶۰۱، ۶۶۱۱، ۶۶۲۱، ۶۶۳۱، ۶۶۴۱، ۶۶۵۱، ۶۶۶۱، ۶۶۷۱، ۶۶۸۱، ۶۶۹۱، ۶۷۰۱، ۶۷۱۱، ۶۷۲۱، ۶۷۳۱، ۶۷۴۱، ۶۷۵۱، ۶۷۶۱، ۶۷۷۱، ۶۷۸۱، ۶۷۹۱، ۶۸۰۱، ۶۸۱۱، ۶۸۲۱، ۶۸۳۱، ۶۸۴۱، ۶۸۵۱، ۶۸۶۱، ۶۸۷۱، ۶۸۸۱، ۶۸۹۱، ۶۹۰۱، ۶۹۱۱، ۶۹۲۱، ۶۹۳۱، ۶۹۴۱، ۶۹۵۱، ۶۹۶۱، ۶۹۷۱، ۶۹۸۱، ۶۹۹۱، ۷۰۰۱، ۷۰۱۱، ۷۰۲۱، ۷۰۳۱، ۷۰۴۱، ۷۰۵۱، ۷۰۶۱، ۷۰۷۱، ۷۰۸۱، ۷۰۹۱، ۷۱۰۱، ۷۱۱۱، ۷۱۲۱، ۷۱۳۱، ۷۱۴۱، ۷۱۵۱، ۷۱۶۱، ۷۱۷۱، ۷۱۸۱، ۷۱۹۱، ۷۲۰۱، ۷۲۱۱، ۷۲۲۱، ۷۲۳۱، ۷۲۴۱، ۷۲۵۱، ۷۲۶۱، ۷۲۷۱، ۷۲۸۱، ۷۲۹۱، ۷۳۰۱، ۷۳۱۱، ۷۳۲۱، ۷۳۳۱، ۷۳۴۱، ۷۳۵۱، ۷۳۶۱، ۷۳۷۱، ۷۳۸۱، ۷۳۹۱، ۷۴۰۱، ۷۴۱۱، ۷۴۲۱، ۷۴۳۱، ۷۴۴۱، ۷۴۵۱، ۷۴۶۱، ۷۴۷۱، ۷۴۸۱، ۷۴۹۱، ۷۵۰۱، ۷۵۱۱، ۷۵۲۱، ۷۵۳۱، ۷۵۴۱، ۷۵۵۱، ۷۵۶۱، ۷۵۷۱، ۷۵۸۱، ۷۵۹۱، ۷۶۰۱، ۷۶۱۱، ۷۶۲۱، ۷۶۳۱، ۷۶۴۱، ۷۶۵۱، ۷۶۶۱، ۷۶۷۱، ۷۶۸۱، ۷۶۹۱، ۷۷۰۱، ۷۷۱۱، ۷۷۲۱، ۷۷۳۱، ۷۷۴۱، ۷۷۵۱، ۷۷۶۱، ۷۷۷۱، ۷۷۸۱، ۷۷۹۱، ۷۸۰۱، ۷۸۱۱، ۷۸۲۱، ۷۸۳۱، ۷۸۴۱، ۷۸۵۱، ۷۸۶۱، ۷۸۷۱، ۷۸۸۱، ۷۸۹۱، ۷۹۰۱، ۷۹۱۱، ۷۹۲۱، ۷۹۳۱، ۷۹۴۱، ۷۹۵۱، ۷۹۶۱، ۷۹۷۱، ۷۹۸۱، ۷۹۹۱، ۸۰۰۱، ۸۰۱۱، ۸۰۲۱، ۸۰۳۱، ۸۰۴۱، ۸۰۵۱، ۸۰۶۱، ۸۰۷۱، ۸۰۸۱، ۸۰۹۱، ۸۱۰۱، ۸۱۱۱، ۸۱۲۱، ۸۱۳۱، ۸۱۴۱، ۸۱۵۱، ۸۱۶۱، ۸۱۷۱، ۸۱۸۱، ۸۱۹۱، ۸۲۰۱، ۸۲۱۱، ۸۲۲۱، ۸۲۳۱، ۸۲۴۱، ۸۲۵۱، ۸۲۶۱، ۸۲۷۱، ۸۲۸۱، ۸۲۹۱، ۸۳۰۱، ۸۳۱۱، ۸۳۲۱، ۸۳۳۱، ۸۳۴۱، ۸۳۵۱، ۸۳۶۱، ۸۳۷۱، ۸۳۸۱، ۸۳۹۱، ۸۴۰۱، ۸۴۱۱، ۸۴۲۱، ۸۴۳۱، ۸۴۴۱، ۸۴۵۱، ۸۴۶۱، ۸۴۷۱، ۸۴۸۱، ۸۴۹۱، ۸۵۰۱، ۸۵۱۱، ۸۵۲۱، ۸۵۳۱، ۸۵۴۱، ۸۵۵۱، ۸۵۶۱، ۸۵۷۱، ۸۵۸۱، ۸۵۹۱، ۸۶۰۱، ۸۶۱۱، ۸۶۲۱، ۸۶۳۱، ۸۶۴۱، ۸۶۵۱، ۸۶۶۱، ۸۶۷۱، ۸۶۸۱، ۸۶۹۱، ۸۷۰۱، ۸۷۱۱، ۸۷۲۱، ۸۷۳۱، ۸۷۴۱، ۸۷۵۱، ۸۷۶۱، ۸۷۷۱، ۸۷۸۱، ۸۷۹۱، ۸۸۰۱، ۸۸۱۱، ۸۸۲۱، ۸۸۳۱، ۸۸۴۱، ۸۸۵۱، ۸۸۶۱، ۸۸۷۱، ۸۸۸۱، ۸۸۹۱، ۸۹۰۱، ۸۹۱۱، ۸۹۲۱، ۸۹۳۱، ۸۹۴۱، ۸۹۵۱، ۸۹۶۱، ۸۹۷۱، ۸۹۸۱، ۸۹۹۱، ۹۰۰۱، ۹۰۱۱، ۹۰۲۱، ۹۰۳۱، ۹۰۴۱، ۹۰۵۱، ۹۰۶۱، ۹۰۷۱، ۹۰۸۱، ۹۰۹۱، ۹۱۰۱، ۹۱۱۱، ۹۱۲۱، ۹۱۳۱، ۹۱۴۱، ۹۱۵۱، ۹۱۶۱، ۹۱۷۱، ۹۱۸۱، ۹۱۹۱، ۹۲۰۱، ۹۲۱۱، ۹۲۲۱، ۹۲۳۱، ۹۲۴۱، ۹۲۵۱، ۹۲۶۱، ۹۲۷۱، ۹۲۸۱، ۹۲۹۱، ۹۳۰۱، ۹۳۱۱، ۹۳۲۱، ۹۳۳۱، ۹۳۴۱، ۹۳۵۱، ۹۳۶۱، ۹۳۷۱، ۹۳۸۱، ۹۳۹۱، ۹۴۰۱، ۹۴۱۱، ۹۴۲۱، ۹۴۳۱، ۹۴۴۱، ۹۴۵۱، ۹۴۶۱، ۹۴۷۱، ۹۴۸۱، ۹۴۹۱، ۹۵۰۱، ۹۵۱۱، ۹۵۲۱، ۹۵۳۱، ۹۵۴۱، ۹۵۵۱، ۹۵۶۱، ۹۵۷۱، ۹۵۸۱، ۹۵۹۱، ۹۶۰۱، ۹۶۱۱، ۹۶۲۱، ۹۶۳۱، ۹۶۴۱، ۹۶۵۱، ۹۶۶۱، ۹۶۷۱، ۹۶۸۱، ۹۶۹۱، ۹۷۰۱، ۹۷۱۱، ۹۷۲۱، ۹۷۳۱، ۹۷۴۱، ۹۷۵۱، ۹۷۶۱، ۹۷۷۱، ۹۷۸۱، ۹۷۹۱، ۹۸۰۱، ۹۸۱۱، ۹۸۲۱، ۹۸۳۱، ۹۸۴۱، ۹۸۵۱، ۹۸۶۱، ۹۸۷۱، ۹۸۸۱، ۹۸۹۱، ۹۹۰۱، ۹۹۱۱، ۹۹۲۱، ۹۹۳۱، ۹۹۴۱، ۹۹۵۱، ۹۹۶۱، ۹۹۷۱، ۹۹۸۱، ۹۹۹۱، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶،	

دفعہ و متن نمبر	الباب الحادی عشر جنایة الحائط والجناح والکنيف والطريق وغيره	حواله
۱۱۸۱-۹۳	لورث الماء في الطريق وجاء رجل بحمارين احدهما بيده وتبعه الآخر فترق السابغ فانكسر سرجله ان كان صاحب الحمار سائقا لهما لا ضمان على احد وان كان غير سائق ضمن الرلش	کذا فی محیط السرخسی
۹۴	سئل محمد عن رجل صب ماء في الطريق فاستنقع الماء فحمد فترق انسان بذ لك الحمد قال الذي صب الماء ضامن له وكذلك لو ذاب الحمد بعد ذلك فترق به انسان او القاء في الطريق وهو حمد فذاب وزلق به انسان	کذا فی المحيط
۹۵	قال ابو حنيفة اذا كان الطريق غير نافذ فلكل واحد من اصحاب الطريق ان يضع فيه الخشب ويربط فيه الدابة ويتوضاء فيه وان عطب بذ لك انسان لا يضمن وان بنى فيه بناء او حفر فيه بئر فاعطب به انسان كان ضامنا وكل من صاحب الدار الانتفاع بقناء دارة من القاء الطين والمخطب وربط الدابة وبناء الدكان والتور بشرط السلامة	کذا فی فتاوی قاضیخان
۹۶	اذا كان الهلاك بالتلج المرمي بان زلق به انسان او دابة فقد ذكر محمد كما في آخر جنايات العيون ان كانت السكة غير نافذة فلا ضمان على الرامي وان كانت نافذة يضمن الذي رمى بالتلج وقال الفقيه ابو الليث هذا جواب القياس ونحن نستحسن ونقول لا يجب الضمان عليهم سواء كانت السكة نافذة او غير نافذة وفي العيون انه يكون مقيدا بشرط السلامة وبعض مشايخ زماننا قالوا ان فعلوا ذلك باذن الامام او كانت السكة بحال يلحقهم حرج عظيم بنقل التلج حتى عرف الاذن بالقاء التلج وتركه دلالة فالجواب فيه كما قاله فقيه ابو الليث والافا لجواب كما ذكر محمد ويؤيد هذا ما حكى عن الفقيه ابي القاسم انه سئل عن بلدة ذات تلج ربما يكثر الطين في الطريق قال في كل واحد بقناء داره او قرب دارة حجر فتعقل به انسان قال احب الي ان يكون باذن الامام وان فعل ذلك بخير اذن الامام فالقياس ان يجب الضمان	کذا فی الذخيرة

ذبحہ و شق نمبر	گیارہواں باب دیوار شہر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام دیوار شہر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۹۳-۱۱۸۱	اگر کسی شخص نے (عام) راستہ میں پانی چھڑکا اور کوئی شخص دو گدھے لیکر آیا وہ ان میں سے ایک اپنے ہاتھ میں پکڑے ہوئے تھا اور دوسرا اس کے ساتھ پیچھے آ رہا تھا تو پیچھے آنے والا پھسل گیا اور اس کا پاؤں ٹوٹ گیا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر گدھوں والا دونوں گدھوں کو بانک کر لارہا تھا تو کسی پر ضمان لازم نہیں ہے اور اگر وہ (انہیں) بانک کرنے لارہا تھا تو اس صورت میں، پانی چھڑکنے والا ضامن ہو گا۔	محیط مرغی
۹۴	امام محمد سے اس شخص کے بارے میں سوال کیا گیا جس نے (عام) راستہ میں پانی بہایا تو وہ پانی گدھے میں جمع ہو گیا اور جم گیا پھر اس جے ہوئے پانی سے کوئی آدمی پھسلا (اور اسے صدمہ پہنچا) تو آپ نے فرمایا کہ جس نے وہ پانی بہایا تھا وہ اس کے لئے ضامن ہو گا اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر (مذکورہ صورت میں) اس کے بعد وہ جما ہوا پانی پگھلا تو اس سے کوئی آدمی پھسلا یا کسی نے اسے راستہ میں ڈالا تو وہ جما ہوا تھا پھر وہ پگھلا اور اس سے کوئی انسان پھسلا (تو وہ اس کے لئے ضامن ہو گا)۔	محیط
۹۵	امام ابو حنیفہ کا قول ہے کہ (ا) جب کوئی راستہ غیر نافذ ہو (یعنی عام راستہ نہ ہو، گذرگاہ خاص ہو) تو اس راستہ والے لوگوں میں سے ہر ایک کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ اس میں لکڑی رکھے، جانور باندھے اور اس میں وضو کرے اور اگر اس وجہ سے کسی آدمی کی ہلاکت ہو گئی تو وہ ضامن نہ ہو گا اور اگر اس گلی میں کسی نے کوئی تعبیر کی یا کنواں کھودا پھر اس کی وجہ سے کوئی آدمی ہلاک ہو گیا تو وہ ضامن ہو گا (ب) اور ہر مکان والے کو یہ حق حاصل ہے کہ اپنے مکان کی کنارے فائدہ اٹھائے مثلاً مٹی اور لکڑی ڈالے، جانور باندھے اور دکان (یعنی چبوترہ) اور تنزیر بنائے بشرطیکہ سلامتی کے ساتھ ہوں۔	قاضی خان
۹۶	(ا) جب پھینکی ہوئی برف سے کسی کی ہلاکت واقع ہو جائے مثلاً یہ کہ اس سے کوئی انسان یا جانور پھسلے (اور اس سے اس کی موت واقع ہو جائے) تو اس کے حکم کے متعلق امام محمد جیسا کہ جنایات العیون کے آخر میں ذکر کیا ہے کہ اگر وہ گلی غیر نافذ ہو (یعنی گذرگاہ عام نہ ہو، وہ گذرگاہ خاص ہو) تو پھینکنے والے پر ضمان لازم نہ ہوگی اور اگر وہ عام راستہ ہو تو جس نے وہ برف پھینکی تھی وہ ضامن ہو گا (ب) اور فقہ ابو اللیث کا قول ہے کہ یہ (مذکورہ) جواب از روئے قیاس ہے اور ہم از روئے استحسان حکم دیتے ہوئے کہتے ہیں کہ ان پر ضمان واجب نہیں ہے خواہ وہ عام راستہ ہو یا گذرگاہ خاص ہو اور العیون میں ہے کہ یہ حکم سلامتی کی شرط کے ساتھ مقید ہے (ج) اور ہمارے زمانہ کے بعض مشائخ نے کہا ہے کہ اگر انہوں نے یہ امر حاکم مجاز کی اجازت سے کیا ہے یا وہ گلی ایسی تھی کہ برف دوسری جگہ منتقل کرنے میں عظیم حرج لاحق ہوتا ہو حتیٰ کہ دوہل، برف ڈالنے اور اسکے پڑے رہنے کی اجازت دلالۃ جان لی جائے تو اسکے متعلق جواب دہی ہے جیسا کہ فقہ ابو اللیث نے کہا ہے ورنہ اس کا جواب دہی ہے جیسا کہ امام محمد نے ذکر کیا ہے اور اس کی (یعنی مذکورہ بعض مشائخ کے قول کی) تائید اس سے ہوتی ہے جو فقہ ابو القاسم سے حکایت کیا گیا ہے کہ آپ سے ایسے شہر کے بارے میں سوال کیا گیا جس میں برف بہت پڑتی ہو اور بسا اوقات راستہ میں کچڑ کی کثرت ہوتی ہو تو ہر شخص اپنے مکان کے سامنے صحن میں یا اپنے مکان کے قریب پتھر ڈال دے تو اس پتھر سے کسی شخص کی ٹانگ بھی (اور اس سے اسے صدمہ پہنچا) تو اسکے حکم کے متعلق آپ نے کہا کہ میرے ہاں یہ پسندیدہ ہے کہ ایسا کرنا امام (یعنی حاکم مجاز کی اجازت سے ہو اور اگر کسی نے امام کی اجازت کے بغیر کیا تو از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ ضمان واجب ہوگی)۔	ذخیرہ

۱۔ حکم نمبر ۱۳۵ اور ۸۲ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۲ حکم نمبر ۹۱ اور ۸۲ مع ماشیہ، $\frac{۱۶}{۱۱۸۲}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۳ حکم نمبر ۸۲ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۸۲ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۱۰۳، $\frac{۱۰۱۱}{۱۱۸۱}$ ، $\frac{۲۲۶۳۷۳۹}{۱۱۸۲}$ ، $\frac{۴۳}{۱۱۹۰}$ اور ۹۳ کا ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۶ حکم نمبر ۱۰۱ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۷ حکم نمبر ۱۰۱ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۸ اس حکم کے ماخذ فنادی قاضیخان میں مزید

دفتراؤں نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	حوالہ
۱۱۸۱-۹۷	اگر (راستہ میں) کسی پتھر سے کسی شخص کی ٹانگ ابھی تودہ ایک اور پتھر پر جاگرا اور (اس سے) اسکی موت واقع ہوگئی تو اسکی ضمان پہلا پتھر رکھنے والے پر ہوگی اور اگر پہلا پتھر رکھنے والا کوئی نہ ہو تو پھر (اسکی ضمان) دوسرا پتھر رکھنے والے پر ہوگی ۱	مبسوط
۹۸	اگر کسی شخص نے (عام) راستہ میں کوئی چیز رکھی اور اس سے کوئی آدمی پھسل کر گرا اور وہ کسی اور آدمی پر جاگرا اور اس سے (دوسرے) کی موت واقع ہوگئی تو اس کی ضمان اس شخص پر ہوگی جس نے راستہ میں وہ چیز رکھی تھی اور جو آدمی اس سے پھسل کر گرا وہ ضامن نہ ہوگا ۲	قاضیخان
۹۹	اور اگر کسی شخص نے اس چیز سے (یعنی عام راستہ میں ڈالی گئی چیز سے) کوئی شئی اس کی اپنی جگہ سے ہٹا کر (راستہ میں ہی) ایک کنارے پر رکھ دی پھر اس کی وجہ سے کسی آدمی کی ہلاکت ہوگئی تو اس کی ضمان اس شخص پر ہوگی جس نے اسے ہٹا کر (راستہ میں) کنارہ پر رکھا تھا اور (اس صورت میں) پہلا آدمی (یعنی وہ چیز راستہ میں ڈالنے والا) اس ضمان سے نکل جائے گا ۳	قاضیخان
۱۰۰	دو، اگر کسی شخص نے (عام) راستہ میں تلوار رکھ دی اور کوئی آدمی اس سے پھسل کر گرا اور (اس سے) اسکی موت واقع ہوگئی اور تلوار ٹوٹ گئی تو تلوار کا مالک اس آدمی کی دیت کا ضامن ہوگا اور پھسل کر گرنے والا اس کی تلوار کی قیمت کا ضامن ہوگا (ب) اور اگر وہ آدمی پھسلا پھر اس تلوار پر گرا تو وہ تلوار ٹوٹ گئی اور (اس سے) اس آدمی کی موت واقع ہوگئی تو تلوار کا مالک اس آدمی کی دیت کا ضامن ہوگا اور (تلوار) ٹوٹنے کے متعلق وہ (یعنی راستہ سے گزرنے والا) کسی شئی کا ضامن نہ ہوگا ۴	خزانہ مفتین
۱۰۱	دو، جس شخص نے راستہ میں (کوئی) دندہ کھڑا کیا تو جو کچھ اس نے تلف کیا وہ شخص اس کا ضامن ہوگا جبکہ وہ (دندہ بندھا ہوا تھا) اس نے بندھن کھلنے سے پہلے کسی کو صدمہ پہنچایا (ب) اور اگر اس نے بندھن کھل جانے اور اپنی جگہ سے ہٹ جانے کے بعد صدمہ پہنچایا تو باندھنے والا شخص ضامن نہ ہوگا ۵	محیط سرخی
۱۰۲	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح اگر کسی شخص نے ہوام (یعنی کپڑے، سانپ، بچھو وغیرہ) میں کسی کو کسی آدمی پر پھینکا اور اس نے اسے کاٹ کھایا تو وہ ضامن ہوگا ۶	محیط سرخی
۱۰۳	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کسی شخص نے کائٹے والے کتے کو کسی آدمی پر لٹکا دیا (اور اس نے اسے کانا تو لٹکانے والا ضامن ہوگا) ۷	محیط سرخی
۱۰۴	دو، اگر کسی شخص نے (عام) راستہ پر انگارہ رکھ دیا اور اس سے کوئی چیز جل گئی تو وہ ضامن ہوگا (ب) اور اگر اس انگارہ کو ہوانے حرکت دی اور اسے دوسری جگہ لے گئی اور (وہاں) اس سے کوئی چیز جل گئی تو (اس صورت میں) وہ شخص ضامن نہ ہوگا ۸	قاضیخان

لکھا ہے کہ اس لئے کہ جب وہ (اس ہوا کی وجہ سے) اس جگہ سے دوسری جگہ منتقل ہو گیا تو پہلے فعل کا حکم منسوخ ہو گیا۔ منہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی ہاشم عالمگیری عربی ج ۳ صفحہ ۲۵۹۔ حکم نمبر ۱۱۸۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ نمبر	باب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکئیف والطریق وغیرہ جنایۃ الحائط والجناح والکئیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱ -	من اصحابنا من قال هذا اذا حركت عينها عن موضعها فاما اذا ذهبت بشررها فاحترقت شيئا فان الضمان يجب عليه في ذلك ايضا وكان الشيخ الامام شمس الائمة السرخسي يقول اذا كان اليوم يوم ريح فهو ضامن وان ذهبت الريح بعينها وكان الشيخ الامام شمس الائمة المحلوي لا يقول بالضمان من غير تفصيل	کذا فی الذخیرۃ
۱۰۵	الحداد اذا اخرج الحديدة من الكبرو ذلك في حانوته فوضعها على القلاب وضربها بمطرقة فخرج شررها الى طريق العامة واحترقت سرجلا او ثمت عینه فديته على عاقلته ولو احترقت ثوب انسان فقيمتة في ماله ولو لم يضربها بالمطرقة ولكن الريح اخرجت شررها فاصاب ما اصاب فهو هدر	کذا فی الخلاصة
۱۰۶	ولو كان الحداد او قد الناس على طرف حانوته الى جانب طريق على ما يحيط به العلم بان تلك النار تشتعل الى جانبها في الطريق حتى احترقت كان ضامنا	کذا فی الذخیرۃ
۱۰۷	ولو ان سرجلا مرفى ملكه او غير ملكه وهو يحمل نارا فوقعت شرارة منها على ثوب انسان فاحترق ذكر في النوادر انه يكون ضامنا ولو طارت الريح بشرر ناره والقته على ثوب انسان لا يضمن	کذا فی فتاویٰ قاضی خان
	قال بعض العلماء ان مربي الناس في موضع له حق المرور فوقعت شرارة في ملك انسان او انقعتها الريح لا يضمن وان لم يكن له حق المرور في ذلك الموضع ان وقعت منه شرارة يضمن وان هبت به الريح لا يضمن وهذا اظهر وعليه الفتوى	کذا فی خزائن المفتين
۱۰۸	ولو ان سرجلا قعد على الطريق للبيع ونحوه فتعقل به انسان فان كان تعوده باذن السلطان لا يضمن والا فهو ضامن	کذا فی السراج الوهاج

اسے چنانچہ اس صورت کے متعلق فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ اگر وہ دن (تیز) ہوا والا تھا تو وہ ضامن ہو گا اس لئے کہ (اس صورت میں) جب اس نے اسے راستہ میں ڈالا تو اس نے جان لیا کہ ہوا (خود) اسے دوسری جگہ لے جائے گی پس اس سے تلف شدہ کو اس شخص کی طرف منسوب کیا جائے گا اور وہ ضامن ہو گا جیسا کہ جب کوئی جانور اپنے اصطلیل میں کودا اور کسی چیز کو فاسد کر دیا تو (اس کا مالک) ضامن ہو گا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی حاشی عالمگیری عربی ج ۳ ص ۵۹۹ - حکم نمبر ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸

فتاویٰ نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	حوالہ
۱۱۸۱-	ہمارے اصحاب میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ یہ (مذکورہ) حکم اس صورت میں ہے کہ جب ہونے اس انگارہ کو بعینہا (یعنی اس سب انگارے کی اپنی جگہ سے حرکت دی (اور دوسری جگہ لے گئی) اور اگر ہوا اس کی چنگاری لے گئی (اور وہاں) کسی چیز کو جلا دیا تو اس میں بھی ضمان واجب ہوگی (ج) اور الشیخ الامام شمس الائمہ السرخسی فرماتے تھے کہ جب دن ایسا ہو کہ اس میں ہوا (تیز) چل رہی ہو تو وہ ضامن ہوگا اگرچہ ہوا اس (انگارے) کو بعینہا (یعنی سبھی) لے جائے (د) اور الشیخ شمس الائمہ الحلوانی (مذکورہ) تفصیل کے بغیر ضمان لازم ہونے کے متعلق نہیں کہتے تھے لے	ذخیرہ
۱۰۵	(۱) لوہار نے جب بھیڑ سے لوہا نکالا اور وہ بھیڑ اس کی دکان میں تھی تو اس نے اس لوہے کو سندان (یعنی آہرن) پر رکھا اور ہتھوڑے سے کوٹا تو اس سے عام راستہ کی طرف چنگاریاں نکلیں اور کسی آدمی کو جلا دیا یا اسکی آنکھ اندھی کر دی تو اسکی دیت اس کی عاتقہ پر ہوگی لے (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) ان چنگاریوں نے کسی آدمی کا کپڑا جلا دیا تو اسکی قیمت کی ضمان اس کے مال میں لازم ہوگی (ج) اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس لوہار نے (گرم) لوہے کو ہتھوڑے سے نہ کوٹا لیکن ہوانے اس کی چنگاری کو باہر نکالا تو اس سے کسی کو جو صدمہ پہنچا تو یہ رائیگاں ہے لے	غلامہ
۱۰۶	اگر لوہار نے اپنی دکان کے کنارے پر آگ جلائی جو (عام) راستہ کی جانب ہے جہاں سے یہ اچھی طرح معلوم دکھائی دیتا ہے کہ وہ آگ راستہ کی طرف شعلہ مارے گی حتیٰ کہ اس نے کوئی چیز جلا دی تو وہ ضامن ہوگا لے	ذخیرہ
۱۰۷	اگر کوئی شخص اپنی ملکیت میں یا اپنی ملکیت کے علاوہ میں گزرتے ہوئے آگ اٹھائے ہوئے تھا تو اس سے کوئی چنگاری کسی آدمی کے کپڑے پر گری پس وہ جل گیا تو اس کے حکم کے متعلق (النوادریہ میں ہے کہ وہ ضامن ہوگا اور اگر ہوا آگ کی چنگاری لے اڑی اور کسی آدمی کے کپڑے پر اسے ڈال دیا (اور وہ کپڑا جل گیا) تو وہ ضامن نہ ہوگا	قاضیخان
۱۰۸	(ب) بعض اہل علم کا قول ہے کہ اگر کوئی شخص آگ سمیت ایسی جگہ سے گزرا جہاں اسے گزرنے کا حق ہے تو اس سے کوئی چنگاری کسی آدمی کی ملکیت میں گری یا اس چنگاری کو ہوانے پھینک دیا (اور اس سے کوئی شئی جل گئی) تو وہ ضامن نہ ہوگا اور اگر اسے وہاں سے گزرنے کا حق نہ تھا تو اگر چنگاری اس سے گری تو وہ ضامن ہوگا اور اگر ہوا اسے لے گئی تو وہ ضامن نہ ہوگا اور یہ حکم زیادہ ظاہر ہے اور اس پر فتویٰ ہے لے	خزانہ مفتین
۱۰۹	اگر کوئی شخص خرید و فروخت وغیرہ کے لئے (عام) راستہ پر بیٹھا تو کسی آدمی کی ٹانگ اس سے الجھی (اور اس سے اسے کوئی صدمہ پہنچا) تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ اگر اس کا (وہاں) بیٹھنا سلطان (یعنی حاکم حجاز) کی اجازت سے تھا تو وہ ضامن نہ ہوگا ورنہ وہ ضامن ہوگا لے	سراج دہلیج

کپڑا جل گیا تو وہ لوہار ضامن ہوگا اور یہ ایسا ہی ہے کہ گویا اس نے اس کے کپڑوں پر آگ ڈالی ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ تافینخان علی حامش عالمگیری عربی ج ۳ ص ۳۵۹۔ حکم نمبر ۱۰۴/۱۱۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۳ حکم نمبر ۱۰۴/۱۱۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴ حکم نمبر ۱۰۴/۱۱۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۵ حکم نمبر ۱۰۴/۱۱۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶ حکم نمبر ۱۳۰/۱۱۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۷ حکم نمبر ۱۲۵۱/۱۱۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم)

۱۔ حکم نمبر ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳ مع حاشی اور دیت کے متعلق ۱۱۰۱ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۱۰۹، شجرہ خیم کے متعلق حکم نمبر ۱۱۰۸، عاقلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۰۸ اور دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۰۲ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۱۱۲۱ اور عاقلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۵ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۱۱۲۱ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۱۱۱، کفارہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۰۵ کا پہلا حاشیہ اور ۱۱۰۳ کا پہلا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و تفسیر نمبر	کیا رمہاں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	حوالہ
۱۱۸۱-۱۰۹	(مذکورہ صورت میں یعنی راستہ میں، کوئی شخص کسی سوئے ہوئے آدمی سے گذر اور اس کے پاؤں نے اس سے لغزش کھائی تو اس کی پنڈلی ٹوٹ گئی پھر وہ اس پر گر گیا تو اس کی آنکھ کانی ہو گئی اور اس پر گرنے سے، گرنے والے کی موت واقع ہو گئی۔ تو گرنے والے پر، سوئے ہوئے آدمی کے پاؤں کا اُرش لازم ہے اس لئے کہ وہ اس کے فعل سے تلف ہوا ہے اور سونے والے کے ذمہ اس پر گرنے والے کی دیت لازم ہے اور اگر (اس سے) ان دونوں کی موت واقع ہو گئی تو سونے والے کے ذمہ (اس پر) گرنے والے کی دیت اور گرنے والے پر سونے والے کی نصف دیت لازم ہے۔	خزانہ مفتین
۱۱۰	البتالی میں ہے کہ (و)، جب چلنے والے شخص نے راستہ میں سوئے ہوئے آدمی سے لغزش کھائی تو اس کی انگلی اور سونے والے کی انگلی ٹوٹ گئی پھر (اس سے) ان دونوں کی موت واقع ہو گئی تو ان دونوں میں سے ہر ایک کی عاقلہ پر، اس کی ضمان لازم ہوگی جو اس نے دوسرے کو (صدمہ) پہنچایا اور اگر ان دونوں میں سے ایک کی موت واقع ہو گئی تو سلامت رہنے والے کی قتلہ پر اس کی دیت لازم ہوگی (ب)، اور اگر اس نے ٹھوکر کھائی تو منہ کے بل گرا اور اس کے سر سے سونے والے کے سر کو صدمہ پہنچا اور دونوں کو شجہ زخم پہنچا اور ان دونوں کی انگلی بھی ٹوٹ گئی تو (راستہ میں) سونے والا، گرنے والے کی انگلی اور اس کے شجہ زخم کا ضامن ہوگا اور گرنے والا سونے والے کی انگلی کا ضامن ہوگا اس کے شجہ زخم کا ضامن نہ ہوگا (ج)، اور اگر ان دونوں کی موت واقع ہو گئی تو راستہ میں سونے والے کی عاقلہ پر، گرنے والے کی دیت لازم ہوگی اور گرنے والے کی عاقلہ پر سونے والے کی نصف دیت لازم ہوگی۔	ظہیر
۱۱۱	اگر کوئی شخص راستہ سے گذرنا تو وہ کسی جنایت کے بغیر مردہ ہو کر گر گیا اور اس کی دھڑ سے کوئی آدمی ہلاک ہو گیا تو ان میں سے کوئی بھی ضامن نہ ہوگا نہ وہ میت اور نہ اس کی عاقلہ۔	ذخیرہ
۱۱۲	کوئی شخص راستہ میں چل رہا تھا کہ اسے بیماری نے آیا اور وہ بیہوش ہو کر گر پڑا یا اسے ضعف نے آیا وہ اس ضعف میں چل نہ سکا تو وہ کسی آدمی پر گرا اور (اس سے) اس آدمی کی موت واقع ہو گئی یا وہ زمین پر زندہ گرا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی پھر اس سے کوئی آدمی لغزش کھا کر گرا (اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی) تو اس کی ضمان اس (زندہ گرنے والے) کی عاقلہ پر ہوگی اور اگر وہ کسی آدمی پر گرا اور (اس سے) اس آدمی کی موت واقع ہو گئی تو اس (گرنے والے) پر کفارہ لازم ہوگا اور اسے اپنے مقتول سے میراث ملے گا اور اگر وہ زمین پر گرا اور اس سے کسی لغزش کھانے والے نے لغزش کھائی (اور لغزش کھانے والے کی موت واقع ہو گئی) تو اس (گرنے والے) پر کفارہ لازم نہ ہوگا اور نہ وہ اس کی میراث سے محروم ہوگا یہ امام ابو یوسف اور امام محمد کا قول ہے۔	محیط
۱۱۳	کوئی شخص بوجھ لئے ہوئے راستہ میں سے گذرنا تو وہ بوجھ کسی آدمی پر گرا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو وہ ضامن ہوگا اور اگر کسی آدمی نے راستہ میں گرے ہوئے اس بوجھ سے لغزش کھائی (اور اس سے اسے صدمہ پہنچا) تو بھی (بوجھ والا) ضامن ہوگا۔	قاصد خان

۱۲۵ فتاویٰ عالمگیری کی اشاعت ہذا میں حکم نمبر ۱۱۲ کے بعد، غلاموں سے مخصوص تقریباً ۱۱۳ احکام کا اندراج متروک ہے اسکے متعلق حکم نمبر ۱۱۲ کا تیسرا حاشیہ

ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۲۵ حکم نمبر ۱۱۳ اور ۱۱۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

ردیف و متن نمبر	باب الحادی عشر جنایۃ الخائض والجناح والکلیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸-۱۱۴	رجل یشی فی الطریق وعلیہ شیء ہولاء بہ مما یلبسہ الناس فعطب بہ انسان اودقع علی انسان اودقع فی الطریق فحضر بہ انسان فلا ضمان علیہ فی شیء من ذلك وان کان لبس مما یلبسہ الناس فهو بمنزلة الحامل لہ ویضمن ما عطب بہ	کذا فی المحيط
۱۱۵	وکذلک الرجل یسوق الدابة اویقودھا اوهو راكب علیہا فسطع عنہا بعض اذاتیها من سرج اوالجام اوما أشبه ذلك علی انسان وقتلہ اوسقطت الدابة علی الطریق اوسقط بعض اذاتیها علی الطریق وعثر بہ انسان ومات فالسائق والقائد والراکب ضامنون لذلك	کذا فی المحيط
۱۱۶	رجل وضع جرة فی الطریق ورجل آخر وضع جرة فی ذلك الطریق ایضا فتدحرجت احدهما علی الاخری فانکسرت الاخری لا یضمن صاحب الجرة التي تدحرجت وان انکسرت التي تدحرجت یضمن صاحب الاخری	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۱۷	وکذلک رجل اوقف دابته فی الطریق وأخرکذلک فانفرت احدهما واصابت الاخری لا یضمن صاحب التي نفرت ولو عطبت التي نفرت بالاخری یضمن صاحب الواقفة	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۱۸	رجل وضع جرة فی الطریق ونبها زیت اذ لیس فیہا شیء ورجل آخر وضع جرة اخرى فی الطریق ایضا فتدحرجت احدهما فاصابت الاخری فانکسرتا قال ضمن الجرة القائمة التي لمت تدحرجت قيمة الجرة الاخری ومثل الزيت الذي فیہا واما صاحب الجرة التي تدحرجت فلا یضمن شیئاً ولو تدحرجت لا ضمان علی واحد منهما ولو مات احدهما فضررت علی الاخری من غیر ان تزول عن موضعها الذي وضعها فیه فانکسرتا وانکسرت المائلة اذ القائمة فعلى کل واحد منهما ضمان ما انکسر بحسب	کذا فی المحيط

۱۔ حکم نمبر ۱۱۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۱۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ اور اس حکم کے ماخذ فتاویٰ قاضیخان میں مزید لکھا ہے کہ پہلی صورت میں جب وہ اس جگہ سے زائل ہو گیا تو پہلے کے فعل کا حکم منسوخ ہو گیا اور دوسری صورت کے متعلق لکھا ہے کہ اس لئے کہ اس کا فعل زائل نہیں ہوا مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی باش عالمگیری عربی ج ۳ صفحہ ۴۵۹۔ حکم نمبر ۱۱۴ تا ۱۱۹ اور ۱۲۰ ملا حظہ ہوں (مترجم) ۴۔ چنانچہ اس حکم کے ماخذ فتاویٰ قاضیخان میں

دفعہ و شرح نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیریت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	حوالہ
۱۱۴-۱۱۸	(۱) کوئی شخص راستہ میں چل رہا تھا اور وہ اپنے اوپر لوگوں کے پہننے کی چیزوں میں سے کوئی چیز پہننے ہوئے تھا اور اس کی وجہ سے کوئی آدمی ہلاک ہو گیا یا وہ چیز کسی انسان پر گر گئی یا وہ چیز راستہ میں گر گئی تو اس سے کسی آدمی نے لغزش کھائی۔ (۲) اور اس کی موت واقع ہو گئی، تو ان صورتوں میں سے کسی میں اس پر ضمان لازم نہ ہوگی (ب) اور اگر اس کی پہننے والی چیز ایسی چیزوں سے نہ تھی جسے لوگ پہنتے ہیں تو وہ بمنزلہ ایسے شخص کے جو اس کا بوجھ اٹھائے تھا اور اس کی وجہ سے جس کی ہلاکت واقع ہوئی وہ اس کا ضامن ہوگا۔	محیط
۱۱۵	اس (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ کوئی شخص کسی جانور کو پیچھے سے ہانک رہا تھا یا وہ اس جانور کا قائد تھا یعنی اس کی رسی پکڑ کر آگے چل رہا تھا، یا اس پر سوار تھا پھر اس سے اس کا بعض سامان مثلاً زین یا لنگام یا اس کی مانند کوئی چیز کسی آدمی پر گر گئی اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی یا وہ جانور راستہ پر گر گیا یا اس کا بعض سامان راستہ پر گر گیا اور اس سے کسی آدمی نے لغزش کھائی اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو اس جانور کو پیچھے سے ہانکنے والا اس کا قائد اور اس پر سوار اس کے متعلق ضامن ہوں گے۔	محیط
۱۱۶	کسی شخص نے راستہ میں جرحہ (یعنی گھڑا یا مثلاً) رکھا اور اس راستہ میں ایک آدمی نے بھی ایک اور گھڑا رکھا تو ان دونوں میں سے ایک گھڑا دوسرے پر لڑھکا اور دوسرا ٹوٹ گیا تو جس کا گھڑا لڑھکا وہ ضامن نہ ہوگا اور اگر وہ گھڑا ٹوٹا جو لڑھکا تھا تو دوسرے گھڑے کا مالک ضامن ہوگا۔	قاضیخان
۱۱۷	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح کسی شخص نے اپنا جانور (عام) راستہ میں ٹھہرایا اور دوسرے آدمی نے بھی یوں ہی کیا تو ان دونوں جانوروں میں سے ایک بدگیا اور دوسرے کو صدمہ پہنچا یا توجس کا جانور بدکا ہے اس کا مالک ضامن نہ ہوگا اور اگر وہ جانور جو بدکا ہے دوسرے کے صدمے سے ہلاک ہو گیا تو گھڑے رہنے والے جانور کا مالک ضامن ہوگا۔	قاضیخان
۱۱۸	کسی شخص نے راستہ میں جرحہ (یعنی گھڑا یا مثلاً) رکھا اور اس میں تیل تھا یا اس میں کوئی شے نہ تھی اور ایک آدمی نے بھی ایک اور گھڑا راستہ میں رکھا تو ان میں سے ایک گھڑا لڑھکا اور دوسرے کو جا لگا پس (اس سے) وہ دونوں ٹوٹ گئے تو (اس کے حکم کے متعلق) فرمایا کہ ٹھہرا ہوا گھڑا (یعنی اس کا مالک) دوسرے نہ لڑھکنے والے گھڑے کی قیمت اور جو اس میں تیل تھا اس کی مثل کا ضامن ہوگا اور جو گھڑا لڑھکا تھا اس کا مالک کسی شے کا ضامن نہ ہوگا اور اگر وہ دونوں لڑھکے تو ان میں سے کسی (کے مالک) پر ضمان لازم نہ ہوگی اور اگر ان میں سے ایک دوسرے کی طرف صرف) مائل ہوا اور جس جگہ اس کے مالک نے اسے رکھا تھا اس جگہ سے زائل ہوئے بغیر دوسرے گھڑے کو لگا اور (اس سے) دونوں ٹوٹ گئے یا مائل ہونے والا ٹوٹ گیا یا ٹھہرے رہنے والا ٹوٹ گیا تو (اس صورت میں) ان دونوں میں سے ہر ایک (کے مالک) پر اس نقصان کی ضمان لازم ہوگی جو اس کے گھڑے کی وجہ سے ٹوٹا۔	محیط

مزید لکھا ہے کہ ٹھہرے جانور کا مالک اس لئے ضامن ہوگا کہ اس کی جنایت باقی ہے منہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی ہاشم عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۵۹ حکم نمبر ۱۱۸۱ مع حاشیہ اور جانور سے متعلق احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۲ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۵ مکمل نمبر ۱۶ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

تدقيق وشرح	الكتاب الحادى عشر جناية الحائط والجناح والكنيف والطريق وغيره	حواله
١١٩-١١٨١	ولان سرجلا اغتروا من الحوض الكبير بحجرة ووضعها على الشط ثم جاء آخره فعل مثل ذلك فتد حرجت الاخيرة وصدمت الاولى فانكسر تايفمن صاحب الجسرة الاخيرة قيمة الحجرة الاولى لصاحبها وقيل بضمن كل واحد منهما قيمة جرة صاحبه	كذا فى خزائن المفتين
١٢٠	وقال بعضهم الضمان على صاحب الحجرة القائمة على كل حال	كذا فى الذخيرة
١٢١	وضع شياً على الطريق فنفرت عنه دابة فقتلت سرجلا فلا ضمان على الواضع ان لم يصح ما ذك الشئ وكذلك الحائط المائل اذا تقدم الى صاحبه فسقط على الارض فنفرت عنه دابة وقتلت انسانا لا ضمان عليه انما يضمن صاحب الحائط والواضع فى الطريق اذا اصاب الحائط شيئاً فالتلفه او اصاب الموضوع شيئاً فالتلفه	كذا فى المحيط
١٢٢	قال محمد فى الاصل اذا احتضر اهل مسجد فى سجدتهم بثر الماء المطر او علقوا فيه قناديل او وضعوا فيه جبا يصب فيه الماء او طرخوا فيه حصيرا او ركبوا فيه بابا او طرخوا فيه بوارى او ظلموا فلا ضمان عليهم فمن عطب بذلك اما اذا احدث هذه الاشياء غير اهل المحلة فعطب في انسان فان فعلوا ذلك باذنهم لم يكن عليهم فى ذلك ضمان اما اذا فعلوا ذلك بغير اذن اهل المحلة ان احدثوا بناء او حفروا بثر او عطب فيها انسان فانهم يضمنون بالاجماع فاما اذا وضعوا جبا ليشربوا منه او بسطوا حصيرا او بوارى او علقوا قناديل بغير اذن اهل المحلة فتعطل انسان بالحصير او عطب او وقع القنديل واحترق ثوب انسان او افسده قال ابو حنيفة بانهم يضمنون وقال ابو يوسف ومحمد لا يضمنون قال الامام شمس الائمة الحلوانى اكثر مشائخنا اخذوا بقولهم فى هذه المسئلة وعليه الفتوى	كذا فى الذخيرة

دفتراش نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱-۱۱۹	(د) اگر کسی شخص نے کسی بڑے حوض (یا تالاب) سے گھڑا بھرا اور اسے کنارے پر رکھا پھر دوسرا آدمی آیا اور اس نے بھی اس کا مانند عمل کیا پھر بعد والا گھڑا اڑھکا اور اس نے پہلے والے کو صدمہ پہنچایا اور وہ دونوں ٹوٹ گئے تو دوسرے گھڑے کا مالک، پہلے گھڑے کے مالک کے لئے اس کے گھڑے کی قیمت کا ضامن ہوگا اور بعض کا قول یہ ہے کہ ان دونوں میں سے ہر ایک اپنے ساتھی کے گھڑے کی قیمت کا ضامن ہوگا (ب) اور (مذکورہ صورت میں) فقہاء میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ ہر حال میں بھڑے ہوئے گھڑے کے مالک پر ضمان لازم ہوگی۔	خرانہ مفتین
۱۲۰	(د) کسی شخص نے کوئی چیز (عام) راستہ پر رکھی تو اس سے کوئی جانور بدگیا اور اس نے کسی آدمی کو ہلاک کر دیا تو اس چیز کے بکنے والے پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی بشرطیکہ وہ چیز اسے لگی نہیں (ب) اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ کسی جھکی ہوئی دیوار کے مالک کے ہاں جب (مذکورہ) تقدم کیا گیا پھر وہ دیوار زمین پر گر گئی اور اس سے کوئی جانور بدگیا اور اس (جانور) نے کسی آدمی کو ہلاک کر دیا تو اس دیوار کے مالک پر (اس مقتول کی) ضمان لازم نہیں ہے البتہ اس دیوار کا مالک، اور راستہ میں وہ چیز رکھنے والا اس صورت میں ضامن ہوگا کہ جب (وہ دیوار گری تو) وہ دیوار کسی چیز کو جا لگی اور اسے تلف کر دیا یا راستہ میں رکھی ہوئی وہ چیز کسی چیز کو لگی اور اسے تلف کر دیا۔	ذخیرہ
۱۲۱	امام محمدؒ نے الاصل میں کہا ہے کہ (د) جب اہل مسجد نے اپنی مسجد میں بارش کے پانی کے لئے کنواں کھودا یا انہوں نے اس میں قندیلیں لٹکائیں یا انہوں نے وہاں مشکا رکھا جس میں پانی ڈالا جاتا ہو یا انہوں نے اس میں چٹائی ڈالی یا انہوں نے اس میں دروازہ لگایا یا انہوں نے اس میں بواہی (یعنی بویا یا گھاس) بچھایا یا انہوں نے اسپر (چھوٹا) سائبان بنوایا تو جو شخص اس چیز کی وجہ سے ہلاک ہو گیا اس کے متعلق ان پر ضمان نہیں ہے (ب) اور اگر (اس مسجد کے) اہل محلہ کے علاوہ کسی نے یہ (مذکورہ) چیزیں از خود بنائیں تو اس سے کسی آدمی کی موت واقع ہو گئی تو اگر انہوں نے اہل محلہ کی اجازت سے کیا تھا تو ان پر اس کے متعلق ضمان لازم نہ ہوگی اور اگر انہوں نے اہل محلہ کی اجازت کے بغیر ایسا کیا تھا تو اگر انہوں نے اہل محلہ کی اجازت سے کیا تھا تو ان پر اس کے متعلق ضمان لازم نہ ہوگی اور اگر انہوں نے کسی انسان کی ہلاکت واقع ہو گئی تو وہ بالا جماع ضامن ہوں گے اور اگر انہوں نے مشکا رکھا تھا کہ لوگ اس سے پانی پئیں یا انہوں نے چٹائی بچھائی یا بواہی (یعنی بویا یا گھاس) بچھایا یا انہوں نے قندیلیں لٹکائیں حالانکہ انہوں نے اہل محلہ سے اجازت نہ لی تھی پھر کسی انسان کی ٹانگ اس چٹائی سے الجھی اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی یا قندیل گری اور (اس سے) کسی آدمی کا کپڑا جل گیا یا کسی آدمی کے کپڑے کو خراب کر دیا تو اس کے حکم کے متعلق) امام ابو حنیفہؒ کا قول ہے کہ وہ ضامن ہوں گے اور امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کا قول ہے کہ وہ ضامن نہ ہوں گے اور شمس الائمہ العلوانیؒ کا قول ہے کہ ہمارے اکثر مشائخ نے اس مسئلہ میں ان دونوں (یعنی صاحبین) کے قول کو اختیار کیا ہے اور اسی پر فتویٰ ہے۔	محیط

رد فتاویٰ نمبر	باب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکئیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱-۱۲۲	وان جلس فی المسجد رجل منهم فوطب به رجل ان كان فی غیر الصلوة ضمن وان كان فی الصلوة لا یضمن وهذا عند ابی حنیفہؒ وقال لا یضمن بكل حال	کذا فی الکافی
	وذكر صدر الاسلام ان الاظهر ما قاله	کذا فی التبیین
	واذا تعد للعبادة بان كان ينتظر الصلوة او تعد للتدريس او لتعليم الفقه او للاعتكاف او تسبیح	
	قعد لذكر الله تعالى وتسبیحه او قراءة القرآن فعثر به انسان فمات هل یضمن علی قول ابی حنیفہؒ	
	لا رواية لهذا فی الكتاب والمشائخ المتأخرون فی ذلك مختلفون منهم من يقول یضمن عند ابی حنیفہؒ والیه ذهب ابوبکر الرازیؒ وقال بعضهم لا یضمن والیه ذهب ابو عبد الله الجرجانیؒ	کذا فی المحيط
	وذكر شمس الائمة ان الصحيح من مذهب ابی حنیفہؒ ان الجالس لا ينتظر الصلوة لا یضمن	
	وانما الخلاف فی عمل لا یكون له اختصاص بالمسجد كقراءة القرآن ودروس الفقه والحديث وذكر	
	الفقيه ابو جعفرؒ فی كشف الغوامض سمعت ابابکرؒ يقول ان جلس لقراءة القرآن او معتكفا	
	لا یضمن بالاجماع وذكر فخر الاسلامؒ والصدور الشهيدؒ انه ان جلس للحديث یضمن	
	بالاجماع	کذا فی التبیین
۱۲۳	لا خلاف فی انه اذا مشی فی المسجد فأوطأ انسانا او نام فیه وانقلب علی انسان فهو ضامن	کذا فی شرح المبسوط
۱۲۴	قال محمدؒ فی الجامع الصغير فی رجل یجعل قنطرة علی نهر بغیر اذن الامام فمر علیها رجل منعدا	
	فیقع فیعطب فلا ضمان علیه هکذا ذکر المسئلة ههنا (واعلم) ان هذه المسئلة علی وجهین ان كان	
	النهر مملوكا له فلا ضمان وان لم یكن مملوكا له فان كان نهر خاصا لا قوام مخصوصین فلا ضمان	
	علیه ان كان تعدد المرر علیها وان لم یتمد المرر علیها فهو ضامن وعلى قیاس مسئلة الرش ینبغی انه اذا المر	
	یجد طریقاً آخر لمر فیه او موضعاً غیر النهر یضمن وان تعد المشی علیه وان كان نهر عاماً لمجاعة المسالین وقد	
	نعل ذلك بغیر اذن الامام فالجواب فیه كالجواب فیما لو نصب جسراً او قنطرة علی نهر خاص لا قوام مخصوصین هکذا ذکر فی ظاهر الرواية - کذا فی المحيط	
<p>۱- حکم نمبر ۱۲۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- حکم نمبر ۱۲۱ مع حاشیہ اور ۳- اور ۱۲۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۱- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۲- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۳- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۴- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۵- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۶- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۷- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۸- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۹- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۰۰- حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)</p>		

دفعہ و متن نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیز بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	حوالہ
۱۱۸۱-۱۲۲	(۱) اگر ان میں سے (یعنی اہل مسجد میں سے) کوئی شخص مسجد میں بیٹھا تو اس کی وجہ سے کوئی آدمی ہلاک ہو گیا تو اگر وہ (اس وقت) نماز میں نہ تھا تو ضامن ہو گا اور اگر وہ نماز میں تھا تو ضامن نہ ہو گا یہ حکم امام ابو حنیفہؒ کے ہاں ہے (ب) اور صاحبینؒ کا قول ہے کہ وہ ہر حال میں ضامن ہو گا	کافی
تبیین	(ج) صدر الاسلامؒ نے ذکر کیا ہے کہ زیادہ ظاہر حکم وہ ہے جو (مذکورہ ۱۲۲ میں) صاحبینؒ کا قول ہے	
محیط	(د) جب کوئی شخص (مسجد میں) عبادت کے لئے بیٹھا مثلاً یہ کہ وہ نماز کا انتظار کر رہا تھا یا وہ سبق پڑھانے کے لئے یا فقہ کی تعلیم دینے کے لئے یا اعتکاف کیلئے بیٹھا یا اللہ تعالیٰ کے ذکر کے لئے یا اسکی تسبیح کہنے یا قرآن مجید کی تلاوت کے لئے بیٹھا تو اس سے کوئی آدمی لغزش کھا کر گرا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہو گئی تو کیا وہ ضامن ہو گا؟ النکتہ میں امام ابو حنیفہؒ سے اس مسئلہ میں کوئی روایت نہیں ہے اور متاخرین مشائخؒ نے اس مسئلہ میں اختلاف کیا ہے (۱) ان میں سے بعض کا قول ہے کہ امام ابو حنیفہؒ کے ہاں وہ ضامن ہو گا اور ابو بکر الرازیؒ (اپنی تحقیق میں) اسی حکم کی طرف گئے ہیں (۲) اور ان میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ وہ ضامن نہ ہو گا اور ابو عبد اللہ البحر جانیؒ اس حکم کی طرف گئے ہیں	
تبیین	(۳) اور شمس الاممہؒ نے ذکر کیا ہے کہ امام ابو حنیفہؒ کی تحقیق میں صحیح حکم یہ ہے کہ (مسجد میں) نماز کے انتظار کے لئے بیٹھنے والا ضامن نہ ہو گا البتہ اس عمل کے حکم میں اختلاف ہے جو عمل مسجد کے ساتھ مخصوص نہیں ہے مثلاً قرآن مجید کی تلاوت اور فقہ اور حدیث کا درس (۴) اور فقیہ ابو جعفرؒ نے کشف الخواص میں ذکر کیا ہے کہ میں نے ابو بکرؒ سے سنا ہے کہ آپ کہتے تھے کہ (کوئی آدمی مسجد میں) قرآن مجید کی تلاوت کے لئے یا اعتکاف کی غرض سے بیٹھا تو وہ بالاجماع ضامن ہو گا (۵) اور فخر الاسلامؒ اور الصدر الشہیدؒ نے ذکر کیا ہے کہ اگر کوئی شخص (مسجد میں) حدیث کے لئے بیٹھا تو وہ بالاجماع ضامن ہو گا	
شرح مبسوط	۱۲۳ جب کوئی شخص مسجد میں چلا اور کسی آدمی کو روند دیا (کوئی شخص مسجد میں) سویا اور کرٹ لیتے ہوئے کسی آدمی پر آپڑا (اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی) تو وہ ضامن ہو گا اس میں کوئی اختلاف نہیں ہے	
محیط	۱۲۴ امام محمدؒ نے جامع صغیر میں اس شخص کے بارے میں فرمایا جس نے امام (یعنی حاکم مجاز) کی اجازت کے بغیر کسی نہر پر پل باندھا پھر اس پر سے کوئی آدمی جان بوجھ کر گزرا اور وہ گر پڑا اور اس سے اس کی ہلاکت ہو گئی تو اس پر کوئی ضمان لازم نہیں ہے اس مقام پر یہ مسئلہ یونہی مذکور ہے اور جان لو کہ اس مسئلہ کی دو صورتیں ہیں (۱) اگر وہ نہر اس کی ملکیت ہو تو اس پر ضمان واجب نہ ہو گی (ب) اور اگر وہ نہر اس کی ملکیت نہ ہو تو (دیکھا جائے گا) (۱) اگر وہ نہر خاص ہو جو خاص لوگوں کیلئے ہے تو اس پر ضمان لازم نہ ہو گی بشرطیکہ گزرنے والا اس پر سے عمدہ گزرا ہو اور اگر وہ اس پر سے عمدہ نہ گزرا ہو تو وہ ضامن ہو گا اور پانی چھرنے کے مسئلہ پر قیاس کرتے ہوئے (مسکات) کم یوں ہونا چاہئے کہ جب اس نے گزرنے کیلئے کوئی راہ نہ پائی یا نہر کے بغیر کوئی اور جگہ (گزرنے کیلئے) نہ پائی تو وہ ضامن ہو گا اگرچہ وہ اس پر سے عمدہ گزرا ہو (۲) اور اگر وہ نہر عام ہو جو عام مسلمانوں کی جماعت کیلئے ہو اور وہ پل بنانے والے نے اسے امام (یعنی حاکم مجاز) کی اجازت کے بغیر باندھا ہو تو اس کا جواب ویسا ہی ہے جیسا کہ کسی نے خاص لوگوں کی خاص نہر پر پل یا جھوٹا پل بنایا ہو یوں ہی ظاہر روایت میں مذکور ہے	

ردیف	باب الحادی عشر جنایۃ الحائط والجناح والکنیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱-۱۲۵	رجل حفر بئرًا فی طریق فجاء انسان والقی فیہ نفسه متعمدا لا یضمن الحافر	کذا فی فتاویٰ قاضین خان
۱۲۶	اذا حفر الرجل بئرًا فی طریق المسلمین فی غیر فناءہ فوقع فیہا انسان ومات من الوقوع اجمعوا علی انه تجب الدیۃ علی عاقلته ولا تجب علیہ الکفارة ولا یحرم عن المیراث عندنا	هكذا فی المحيط
۱۲۷	وان حفر فی فناء داران كان الفناء لغيره يكون ضامنا وان كان الفناء مملوکه او كان له حق الحفر القديم لا یضمن وان لم یکن ملکالہ لکن للجماعة المسلمین او مشترکا بان كان فی سكة غیر نافذة فانه یضمن	هكذا فی المحيط
۱۲۸	حفر بئرًا فی الطريق فجاء انسان وتردى فیہا ومات جوعا او عطشا او غما الا ضمان علی الحافر فی قول ابی حنیفة	کذا فی الظہیریۃ
۱۲۹	رجل حفر بئرًا فی المقازرة فی موضع لیس بمصر ولا طریق لا انسان بغیر اذن الامام فوقع فیہا انسان لا یضمن الحافر	کذا فی فتاویٰ قاضین خان
۱۳۰	وکذا لو تعد انسان فی المقازرة او نصب خیمۃ فعثر بہا رجل لا یضمن القاعد والناصب ولو كان ذلك فی الطريق ضمن	کذا فی فتاویٰ قاضین خان
۱۳۱	ولو حفر رجل بئرًا فی طریق ثم سرجل آخر فی اسفلها فوقع فیہا رجل ضمن الحافر الاول قال محمد وھذا قیاس وبہ تأخذ	کذا فی محیط السخی
۱۳۲	ولو جاء آخر ودسح رأسہا فوقع فیہا انسان فمات كان الضمان علیہما نصفین هکذا ذکر فی الکتاب واطلق الجواب اطلاقا وقد حکى عن الفقیر ابی جعفر الھندی وافی" انه كان یفصل الجواب فی ذلك تفصیلا فیقول ان دسح الثاني توسیعا بحیث یعلم ان وضع القدم من الواقع لاقی الحفرین جمیعًا فالضمان علیہما نصفین فاما اذا دسح الثاني شیاً یسیرا بحیث یعلم ان وضع القدم من الواقع لا یلاقی موضع حفر الثاني وانما یلاقی حفر الاول فالضمان علی الاول دون الثاني وان دسح الثاني توسیعا بحیث یعلم	

۱- حکم نمبر ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲۲۶۸، ۲۲۶۹، ۲۲۷۰، ۲۲۷۱، ۲۲۷۲، ۲۲۷۳، ۲۲۷۴، ۲۲۷۵، ۲۲۷۶، ۲۲۷۷، ۲۲۷۸، ۲۲۷۹، ۲۲۸۰، ۲۲۸۱، ۲۲۸۲، ۲۲۸۳، ۲۲۸۴، ۲۲۸۵، ۲۲۸۶، ۲۲۸۷، ۲۲۸۸، ۲۲۸۹، ۲۲۹۰، ۲۲۹۱، ۲۲۹۲، ۲۲۹۳، ۲۲۹۴، ۲۲۹۵، ۲۲۹۶، ۲۲۹۷، ۲۲۹۸، ۲۲۹۹، ۲۳۰۰، ۲۳۰۱، ۲۳۰۲، ۲۳۰۳، ۲۳۰۴، ۲۳۰۵، ۲۳۰۶، ۲۳۰۷، ۲۳۰۸، ۲۳۰۹، ۲۳۱۰، ۲۳۱۱، ۲۳۱۲، ۲۳۱۳، ۲۳۱۴، ۲۳۱۵، ۲۳۱۶، ۲۳۱۷، ۲۳۱۸، ۲۳۱۹، ۲۳۲۰، ۲۳۲۱، ۲۳۲۲، ۲۳۲۳، ۲۳۲۴، ۲۳۲۵، ۲۳۲۶، ۲۳۲۷، ۲۳۲۸، ۲۳۲۹، ۲۳۳۰، ۲۳۳۱، ۲۳۳۲، ۲۳۳۳، ۲۳۳۴، ۲۳۳۵، ۲۳۳۶، ۲۳۳۷، ۲۳۳۸، ۲۳۳۹، ۲۳۴۰، ۲۳۴۱، ۲۳۴۲، ۲۳۴۳، ۲۳۴۴، ۲۳۴۵، ۲۳۴۶، ۲۳۴۷، ۲۳۴۸، ۲۳۴۹، ۲۳۵۰، ۲۳۵۱، ۲۳۵۲، ۲۳۵۳، ۲۳۵۴، ۲۳۵۵، ۲۳۵۶، ۲۳۵۷، ۲۳۵۸، ۲۳۵۹، ۲۳۶۰، ۲۳۶۱، ۲۳۶۲، ۲۳۶۳، ۲۳۶۴، ۲۳۶۵، ۲۳۶۶، ۲۳۶۷، ۲۳۶۸، ۲۳۶۹، ۲۳۷۰، ۲۳۷۱، ۲۳۷۲، ۲۳۷۳، ۲۳۷۴، ۲۳۷۵، ۲۳۷۶، ۲۳۷۷، ۲۳۷۸، ۲۳۷۹، ۲۳۸۰، ۲۳۸۱، ۲۳۸۲، ۲۳۸۳، ۲۳۸۴، ۲۳۸۵، ۲۳۸۶، ۲۳۸۷، ۲۳۸۸، ۲۳۸۹، ۲۳۹۰، ۲۳۹۱، ۲۳۹۲، ۲۳۹۳، ۲۳۹۴، ۲۳۹۵، ۲۳۹۶، ۲۳۹۷، ۲۳۹۸، ۲۳۹۹، ۲۴۰۰، ۲۴۰۱، ۲۴۰۲، ۲۴۰۳، ۲۴۰۴، ۲۴۰۵، ۲۴۰۶، ۲۴۰۷، ۲۴۰۸، ۲۴۰۹، ۲۴۱۰، ۲۴۱۱، ۲۴۱۲، ۲۴۱۳، ۲۴۱۴، ۲۴۱۵، ۲۴۱۶، ۲۴۱۷، ۲۴۱۸، ۲۴۱۹، ۲۴۲۰، ۲۴۲۱، ۲۴۲۲، ۲۴۲۳، ۲۴۲۴، ۲۴۲۵، ۲۴۲۶، ۲۴۲۷، ۲۴۲۸، ۲۴۲۹، ۲۴۳۰، ۲۴۳۱، ۲۴۳۲، ۲۴۳۳، ۲۴۳۴، ۲۴۳۵، ۲۴۳۶، ۲۴۳۷، ۲۴۳۸، ۲۴۳۹، ۲۴۴۰، ۲۴۴۱، ۲۴۴۲، ۲۴۴۳، ۲۴۴۴، ۲۴۴۵، ۲۴۴۶، ۲۴۴۷، ۲۴۴۸، ۲۴۴۹، ۲۴۵۰، ۲۴۵۱، ۲۴۵۲، ۲۴۵۳، ۲۴۵۴، ۲۴۵۵، ۲۴۵۶، ۲۴۵۷، ۲۴۵۸، ۲۴۵۹، ۲۴۶۰، ۲۴۶۱، ۲۴۶۲، ۲۴۶۳، ۲۴۶۴، ۲۴۶۵، ۲۴۶۶، ۲۴۶۷، ۲۴۶۸، ۲۴۶۹، ۲۴۷۰، ۲۴۷۱، ۲۴۷۲، ۲۴۷۳، ۲۴۷۴، ۲۴۷۵، ۲۴۷۶، ۲۴۷۷، ۲۴۷۸، ۲۴۷۹، ۲۴۸۰، ۲۴۸۱، ۲۴۸۲، ۲۴۸۳، ۲۴۸۴، ۲۴۸۵، ۲۴۸۶، ۲۴۸۷، ۲۴۸۸، ۲۴۸۹، ۲۴۹۰، ۲۴۹۱، ۲۴۹۲، ۲۴۹۳، ۲۴۹۴، ۲۴۹۵، ۲۴۹۶، ۲۴۹۷، ۲۴۹۸، ۲۴۹۹، ۲۵۰۰، ۲۵۰۱، ۲۵۰۲، ۲۵۰۳، ۲۵۰۴، ۲۵۰۵، ۲۵۰۶، ۲۵۰۷، ۲۵۰۸، ۲۵۰۹، ۲۵۱۰، ۲۵۱۱، ۲۵۱۲، ۲۵۱۳، ۲۵۱۴، ۲۵۱۵، ۲۵۱۶، ۲۵۱۷، ۲۵۱۸، ۲۵۱۹، ۲۵۲۰، ۲۵۲۱، ۲۵۲۲، ۲۵۲۳، ۲۵۲۴، ۲۵۲۵، ۲۵۲۶، ۲۵۲۷، ۲۵۲۸، ۲۵۲۹، ۲۵۳۰، ۲۵۳۱، ۲۵۳۲، ۲۵۳۳، ۲۵۳۴، ۲۵۳۵، ۲۵۳۶، ۲۵۳۷، ۲۵۳۸، ۲۵۳۹، ۲۵۴۰، ۲۵۴۱، ۲۵۴۲، ۲۵۴۳، ۲۵۴۴، ۲۵۴۵، ۲۵۴۶، ۲۵۴۷، ۲۵۴۸، ۲۵۴۹، ۲۵۵۰، ۲۵۵۱، ۲۵۵۲، ۲۵۵۳، ۲۵۵۴، ۲۵۵۵، ۲۵۵۶، ۲۵۵۷، ۲۵۵۸، ۲۵۵۹، ۲۵۶۰، ۲۵۶۱، ۲۵۶۲، ۲۵۶۳، ۲۵۶۴، ۲۵۶۵، ۲۵۶۶، ۲۵۶۷، ۲۵۶۸، ۲۵۶۹، ۲۵۷۰، ۲۵۷۱، ۲۵۷۲، ۲۵۷۳، ۲۵۷۴، ۲۵۷۵، ۲۵۷۶، ۲۵۷۷، ۲۵۷۸، ۲۵۷۹، ۲۵۸۰، ۲۵۸۱، ۲۵۸۲، ۲۵۸۳، ۲۵۸۴، ۲۵۸۵، ۲۵۸۶، ۲۵۸۷، ۲۵۸۸، ۲۵۸۹، ۲۵۹۰، ۲۵۹۱، ۲۵۹۲، ۲۵۹۳، ۲۵۹۴، ۲۵۹۵، ۲۵۹۶، ۲۵۹۷، ۲۵۹۸، ۲۵۹۹، ۲۶۰۰، ۲۶۰۱، ۲۶۰۲، ۲۶۰۳، ۲۶۰۴، ۲۶۰۵، ۲۶۰۶، ۲۶۰۷، ۲۶۰۸، ۲۶۰۹، ۲۶۱۰، ۲۶۱۱، ۲۶۱۲، ۲۶۱۳، ۲۶۱۴، ۲۶۱۵، ۲۶۱۶، ۲۶۱۷، ۲۶۱۸، ۲۶۱۹، ۲۶۲۰، ۲۶۲۱، ۲۶۲۲، ۲۶۲۳، ۲۶۲۴، ۲۶۲۵، ۲۶۲۶، ۲۶۲۷، ۲۶۲۸، ۲۶۲۹، ۲۶۳۰، ۲۶۳۱، ۲۶۳۲، ۲۶۳۳، ۲۶۳۴، ۲۶۳۵، ۲۶۳۶، ۲۶۳۷، ۲۶۳۸، ۲۶۳۹، ۲۶۴۰، ۲۶۴۱

نیز $\frac{125}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۹ حکم نمبر $\frac{58}{1121}$ اور $\frac{125}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۷ حکم نمبر $\frac{51}{1181}$ اور $\frac{125}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵ حکم نمبر $\frac{108}{1181}$ اور $\frac{125}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۹ حکم نمبر $\frac{132}{1181}$ اور $\frac{125}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)۔

دفعہ و متن نمبر	الباب الحادى عشر جنایۃ الحائط والجناح والکئیف والطریق وغیره	جنایۃ الحائط والجناح والکئیف والطریق وغیره	حوالہ
۱۱۸۱ -	ان وضع القدم من الواقع لميلاق الاول وانما لا في حفر الثاني فالضمان على الثاني وان كان التوسيع بحيث يجوز ان يكون وضع القدم ملاقيا للحفرين ويجوز ان لا يكون فالضمان عليهما نصفان وحكى عن الشيخ الامام الزاهد احمد الطواويسى انه كان يقول ان وسعها بحيث لا يسع في موضع توسيعه القدم فجااء رجل ووضع قدمه في وسط البئر وسقط فان الضمان على الاول وان وضع قدمه في جانب البئر فالضمان عليهما نصفان وان وسعه بقدر ما يسع فيه القدم فان وضع هذا الرجل قدمه في وسط البئر فالضمان على الاول وان وضع قدمه في جانب البئر فالضمان على الثاني خاصة وان كان لا يدري فالضمان عليهما نصفان	كذا في المحيط	
۱۳۳	وان حفر بئرا في الطريق ثم كبسها ان كبسها بالتراب او بالحصن او بما هو من اجزاء الارض ثم جاء آخر وفسرها ثم وقع فيها انسان ومات ضمن الثاني ولو كان الاول كبس البئر بالطعام او بالليس من اجزاء الارض يضمن الاول	كذا في فتاوى قاضيان	
۱۳۴	وكذا لو حفر بئرا في الطريق وغطى رأسها ثم جاء آخر ورفع الغطاء ثم وقع فيها انسان ضمن الاول	كذا في فتاوى قاضيان	
۱۳۵	ولو تعقل رجل بحجر فوقع في البئر ضمن واضع الحجر دون الحافر فان كان لم يضعه احد ضمن الحافر	كذا في محيط السرخى	
۱۳۶	ولو وضع رجل في البئر حجرا او حديدا فوقع فيها انسان فقتله الحجر او الحديد كان الضمان على الحافر	كذا في المبسوط	

۱- حکم نمبر ۱۳۱ اور ۱۲۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- چنانچہ اس حکم کے ماخذ فتاوی قاضیان میں مزید لکھا ہے کہ پہلی صورت میں زمین کے اجزاء سے پائے گئے بعدہ کنواں، کنواں نہ رہا اور دوسری صورت میں وہ کنواں، کنواں ہی رہا۔ مفہوم ماخوذ از فتاوی قاضیان علی عاشر عالمگیری ج ۳ صفحہ ۲۶

۳- حکم نمبر ۱۳۳ اور ۱۲۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- حکم نمبر ۱۳۱ اور ۱۲۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- حکم نمبر ۱۳۱ اور ۱۲۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	گیارہواں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱ -	کہ گرنے والے کا قدم پہلے کی کھدائی کی جگہ نہیں پڑا البتہ وہ دوسرے کی کھدائی پر پڑا ہے تو اس کی ضمان دوسرے پر (یعنی توسیع کرنے والے پر) ہے (پہلے پر نہیں ہے) (۴) اور اگر دوسرے نے اتنی توسیع کی کہ یہ ہو سکتا ہے کہ (گرنے والے کا) قدم دونوں کے کھدائی پر پڑا ہو اور یہ بھی ہو سکتا ہے کہ ایسا نہ ہو تو اس کی ضمان ان دونوں پر نصف نصف ہے (ج) اور الشیخ الامام الزہد احمد الطحاوی سے منقول ہے کہ آپ (اس مسئلہ کے جواب میں) کہتے تھے کہ (۱) اگر اس (دوسرے) شخص نے (کنوئیں کے منہ میں اتنی توسیع کی کہ اس کی توسیع کی جگہ میں قدم نہیں سما سکتا پھر کوئی آدمی آیا اس نے اس کنوئیں کے وسط میں اپنا قدم رکھا اور (اس میں) گر گیا تو اس کی ضمان پہلے کھودنے والے پر ہے اور اگر اس نے اس کنوئیں کے کنارہ میں قدم رکھا (اور اس میں گر گیا) تو اس کی ضمان ان دونوں پر نصف نصف ہوگی (۲) اور اگر اس (دوسرے) شخص نے (کنوئیں کے منہ میں) اتنی توسیع کی کہ توسیع کی جگہ میں قدم سما سکتا ہے تو اگر اس (گرنے والے) آدمی نے اپنا قدم کنوئیں کے وسط میں رکھا (اور اس میں گر گیا) تو اس کی ضمان پہلے کھودنے والے پر ہوگی اور اگر اس نے اس کنوئیں کے کنارہ میں اپنا قدم رکھا (اور گر گیا) تو اس کی ضمان فقط دوسرے پر (یعنی توسیع کرنے والے پر) ہوگی (۳) اور اگر کچھ معلوم نہ ہو سکے تو اس کی ضمان ان دونوں پر نصف نصف ہوگی	محیط	
۱۳۳ -	(۱) اگر کسی شخص نے راستہ میں کنواں کھودا پھر اسے مٹی سے یا چونے سے یا کسی ایسی چیز سے جو زمین کے اجزاء سے ہو اسے پاٹ دیا پھر ایک شخص آیا اور اس کنوئیں کو خالی کر دیا پھر اس میں کوئی آدمی گر گیا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو دوسرا شخص (یعنی اس کنوئیں کو پھر سے خالی کرنے والا) ضامن ہوگا (ب) اور اگر پہلے نے اس کنوئیں کو طعام سے یا کسی ایسی چیز سے جو زمین کے اجزاء سے نہیں ہے اسے پاٹ دیا (اور دوسرے نے اسے خالی کر دیا پھر اس میں کوئی آدمی گر کر مر گیا) تو پہلا شخص (یعنی کھودنے والا) ضامن ہوگا	قاضیخان	
۱۳۴ -	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کسی شخص نے راستہ میں کنواں کھودا اور اس کا منہ ڈھانک دیا پھر دوسرا شخص آیا اور اس نے وہ ڈھانکا ہوا دیا پھر اس میں کوئی آدمی گر گیا (اور اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی) تو پہلا شخص (یعنی وہ کنواں کھودنے والا) ضامن ہوگا	قاضیخان	
۱۳۵ -	اگر کسی شخص کا پاؤں (عام راستہ میں) کسی پتھر سے الجھا تو وہ شخص کنوئیں میں گر گیا تو (اس صورت میں) وہ پتھر رکھنے والا ضامن ہوگا کنواں کھودنے والا ضامن نہ ہوگا اور اگر وہ پتھر کسی نے رکھا نہ ہو تو (پھر) وہ کنواں کھودنے والا ضامن ہوگا	محیط آخری	
۱۳۶ -	اگر کسی شخص نے (راستہ کے) کنوئیں میں پتھر یا لوار کھا پھر اس کنوئیں میں کوئی آدمی گر گیا اور (کنوئیں میں) اس پتھر یا لوار کی وجہ اس کی موت واقع ہوگئی تو اس کی ضمان وہ کنواں کھودنے والے پر ہوگی	مبسوط	

دفعہ نمبر	الباب الحادی عشر جنایۃ العاظم والجناح والکلیف والطریق وغیرہ جنایۃ الجناح والکلیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱-۱۳۷	رجل حفر بئرًا علی قارعة الطريق فجاء انسان وزلق بماء صبه رجل آخر علی الطريق فوق فی البئر فمات فالضمان علی الذی صب الماء وان کان الماء ماء السماء ضمن صاحب البئر	کذا فی الذخیرۃ
۱۳۸	واذا دفع رجل سرجلا فی بئر فی ملکہ او فی الطريق فالضمان علی الدافع	کذا فی المبسوط
۱۳۹	واذا سقط الرجل فی بئر فی الطريق فمات فقال الحاضر ان الواقع القی نفسه فیہا عمد فلا ضمان علی وقال ورثة الواقع لم یلق نفسه فی البئر وانما وقع فی البئر من غیر قصدہ واسر دتہ وعلیک الضمان کان الیوسف یقول ان القول قول ورثة الواقع ویكون الحاضر ضامنًا وهو القیاس ثم رجح وقال القول قول الحاضر ولا ضمان علیہ وهو الاستحسان	کذا فی المحيط
۱۴۰	واذا حفر بئرًا فی قارعة الطريق فوق فیہا انسان وسلم من الوقعة وطلب الخردج منها فتعلق حتی اذا کان فی وسطہا سقط وعطب فلا ضمان	کذا فی الذخیرۃ
۱۴۱	ولو مشی فی اسفلہا فعطب بصخرة فیہا فان كانت الصخرة فی موضعها من الارض فلا ضمان وان کان صاحب البئر قلعهما من موضعها ووضعها فی ناحية فعلى صاحب البئر الضمان هکذا ذکر فی المفتی	کذا فی الذخیرۃ
۱۴۲	ولو وقع انسان فی بئر فی الطريق فاقتر رجل انه هو الذی حفر البئر کان مصداقًا علی نفسه ذون عواقله وتكون الدیة فی ماله فی ثلاث سنین	کذا فی المبسوط
۱۴۳	رجل حفر بئرًا فی ملک غیرہ فوق فیہا انسان فقال صاحب الارض انا امرتہ بذلک وانکسر اولیام الواقع فالقیاس ان لا یصدق صاحب الارض وفی الاستحسان یتصدق	کذا فی الظہیریۃ

۱۔ حکم نمبر ۱۳۵، ۱۳۶ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۲۔ حکم نمبر ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷،

دعا و ثواب	گیا رہا وہاں باب دیوار شہریت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام دیوار شہریت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱-۱۳۷	(۱) کسی شخص نے شاہراہ عام پر کنواں کھودا پھر کوئی آدمی آیا اور اس پانی کی وجہ سے پھسلا چوکی اور شخص نے راستہ میں بہا دیا تھا تو پھسلنے والا آدمی کنوئیں میں جاگرا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو اس کی ضمان اس شخص پر ہوگی جس نے پانی بہایا تھا اور اگر وہ آسمانی پانی (یعنی بارش کا پانی) تھا تو کنوئیں والا ضامن ہوگا۔	ذخیرہ
۱۳۸	جب کسی شخص نے کسی ایسے کنوئیں میں جو اس کی ملکیت میں تھا یا راستہ میں تھا، کسی آدمی کو دھکیل دیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو اس کی ضمان دھکیلنے والے پر ہوگی۔	مبسوط
۱۳۹	جب کوئی آدمی راستہ کے کنوئیں میں گرا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو کنواں کھودنے والے نے کہا کہ گرنے والے آدمی اپنے آپ کو عمداً کنوئیں میں ڈالا ہے اور گرنے والے کے وارثوں نے یہ کہا کہ اس نے اپنے کو کنوئیں میں نہیں ڈالا بلکہ وہ اس کنوئیں میں اپنے قصد اور ارادے کے بغیر گرا ہے اور نتیجہ پر اس کی ضمان لازم ہے تو (اس کے حکم کے متعلق) امام ابو یوسف رحمہ فرماتے تھے کہ گرنے والے کے وارثوں کا قول معتبر ہوگا اور کنواں کھودنے والا ضامن ہوگا اور یہ حکم از روئے قیاس ہے پھر امام ابو یوسف رحمہ نے اس قول سے رجوع کر لیا اور فرمایا کہ کنواں کھودنے والے کا قول معتبر ہوگا اور اس پر کوئی ضمان لازم نہیں ہے اور یہ حکم از روئے استحسان ہے۔	محیط
۱۴۰	جب کسی شخص نے شاہراہ عام میں کنواں کھودا پھر اس میں کوئی آدمی گر پڑا اور گرنے میں سلامت رہا۔ اس نے باہر نکلتا چلا وہ چمٹ آیا حتیٰ کہ جب وہ کنوئیں کے درمیان تک آیا تو گر گیا اور (اس سے) وہ ہلاک ہو گیا تو اس کی ضمان لازم نہ ہوگی۔	ذخیرہ
۱۴۱	اگر (مذکورہ صورت میں) وہ کنوئیں کے نیچے (یعنی تہ میں) چلا گیا اور ایک ایسے پتھر سے (صدمہ اٹھا کر) ہلاک ہو گیا جو زمین کے اندر اپنی جگہ میں تھا (کھودنے والے نے اسے نہ ہٹایا تھا) تو اس کی ضمان لازم نہ ہوگی اور اگر کنوئیں والے نے اس پتھر کو اپنی جگہ سے اکھیر کر کنوئیں میں کسی طرف رکھ دیا تھا (اور اس پتھر سے صدمہ اٹھا کر اس کی ہلاکت ہوئی) تو کنوئیں کے مالک پر ضمان لازم ہوگی یونہی المنتقی میں مذکور ہے۔	ذخیرہ
۱۴۲	اگر کوئی شخص راستہ کے کنوئیں میں گر گیا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو ایک آدمی نے یہ اقرار کیا کہ اس نے (یعنی اقرار کنندہ نے) وہ کنواں کھودا تھا تو (اس میں) اپنے آپ پر اس کی تصدیق کی جائے گی اور اس کی عاقلہ کے متعلق تصدیق نہ کی جائے گی اور وہ دیت اس کے (یعنی اقرار کنندہ کے) مال سے ہوگی جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی۔	مبسوط
۱۴۳	کسی شخص نے دوسرے شخص کی ملکیت میں کنواں کھودا پھر اس میں کوئی آدمی گر گیا تو زمین کے مالک نے کہا کہ اس کنواں کھودنے والے کو میں نے کنواں کھودنے کا حکم دیا تھا اور گرنے والے کے دل نے اس سے انکار کیا تو اس کے متعلق از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ زمین کے مالک (کے مذکورہ اقرار) کی تصدیق نہ کی جائے گی اور از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ اس کی تصدیق کی جائے گی۔	ظہیرہ

متعلق حکم نمبر ۱۱۸۱ کا تیسرا حاشیہ اور اس کی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱

دفعہ و شمار	الباب الحادی عشر جنایۃ الخائض والجناح والکلیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱-۱۲۳	ومن حفرا وادق او بنی فی الطريق او فی سوق العامة باذن السلطان لم یضمن	کذا فی محیط السخی
۱۲۵	رجل احتقر بئرا فی ملکہ ثم سقط فیها و فیما انسان اودابة فقتل الساقط ذلک الانسان اذ الدابة کان الساقط ضامنا دية من کان فیها	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۲۶	وان کان البئر فی الطريق کان الضمان علی حافر البئر فیما اصاب الساقط والمسقوط علیہ	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۲۷	قال محمد لو حفرت حفرة للغلة فی دار انسان بنیر اذ نه توقع فیها حمار نemat فالضمان علی الحافر	کذا فی محیط السخی
۱۲۸	واذا حفر بئرا فی الطريق توقع فیها رجل فقطعت یدہ ثم خرج منها فتجده رجلا من فموض من ذلک ثمرات فالدية علیهم اثلاثا	کذا فی المبسوط
۱۲۹	ولو وقع ثلاثة فی بئر وتعلق کل واحد باخر فان ماتوا من وقوعهم ولم یقع بعضهم علی بعض فدية الاول علی الحافر ودية الثاني علی الاول ودية الثالث علی الثاني	هكذا فی محیط السخی
۱۵۰	وان ماتوا من وقوعهم ووقع بعضهم علی بعض وقد علم ذلک بان اخرجوا احياء واخبروا عن حالهم ثم ماتوا فموت الاول لا یخلو عن سبعة اوجه ان مات من وقوعه لا غیر فدية علی الحافر وان مات بوقوع الثاني علیہ ندمه هدر وان مات من وقوع الثالث علیہ فديته علی الثاني وان مات من وقوع الثاني والثالث علیہ فنصف دمه هدر ونصفه علی الثاني وان مات من وقوعه ووقوع الثاني علیہ هدر نصف دمه ونصفه علی الحافر وان مات من وقوعه ووقوع الثالث فالنصف علی الحافر والنصف علی الثاني وان مات من وقوعه ووقوع الثاني والثالث علیہ فالثلث منه هدر وثلثه علی الحافر وثلثه علی الثاني واما موت الثاني فعلى ثلثة اوجه ان مات بوقوعه فديته علی الاول وان مات من وقوع الثالث علیہ فدمه هدر وان مات بوقوعه ووقوع الثالث علیہ فنصف دمه هدر ونصفه علی الاول واما موت	

۱- امام یعنی حاکم مجاز کے اجازت دینے کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۱/۳۸۲ اور حکم نمبر ۱۲۵/۱۳۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- حکم نمبر ۱۲۵/۱۳۸۱، ۱۲۶/۱۳۸۱ کا حاشیہ اور حکم نمبر ۱۲۵/۱۳۸۱ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳- حکم نمبر ۱۲۵/۱۳۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- حکم نمبر ۱۲۵/۱۳۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵- شجرہ زخم کے متعلق ۱۱۸۱/۱ اور دیت کے متعلق ۱۱۸۱/۱ کا تیسرا حاشیہ نیز ۱۲۵/۱۳۸۱ اور ۱۲۵/۱۳۸۱ مع حواشی ملاحظہ ہو (مترجم) ۶- حکم نمبر ۱۲۵/۱۳۸۱ اور ۱۲۵/۱۳۸۱ مع حاشیہ

دفعہ و متن نمبر	گیا رہاں باب دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	دیوار شہتیر بیت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۴۱-۱۱۸۱	جس شخص نے سلطان (یعنی حاکم مجاز) کی اجازت سے راستہ میں یا عام بازار میں کنواں کھودا یا جانور لٹکایا یا عمارت بنائی (اور اس میں کوئی چیز تلف ہوگئی) تو وہ ضامن نہ ہوگا۔	محیط خری	
۱۴۵	کسی شخص نے اپنی ملکیت میں کنواں کھودا پھر اس میں گر گیا اور اس کنوئیں میں کوئی انسان یا چوپایہ موجود تھا پس گرنے والے کی وجہ سے اس انسان یا چوپایہ کی موت واقع ہوگئی تو گرنے والا شخص اس کی دیت (یا ضمان) کا ضامن ہوگا جو کہ اس کنوئیں میں تھا۔	قاضیان	
۱۴۶	اور اگر (مذکورہ صورت میں) وہ کنواں راستہ میں تھا جو صدمہ گرنے والے کو پہنچا اور چہرہ گرا ہے جو صدمہ اسے پہنچا اس (سب) کی ضمان وہ کنواں کھودنے پر لازم ہوگی۔	قاضیان	
۱۴۷	امام محمد نے فرمایا کہ اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے گھر میں اس کی اجازت کے بغیر غلہ کے لئے گرہا کھودا تو اس میں اگر کوئی گدھا مر گیا تو اس کی ضمان وہ گرہا کھودنے والے پر ہوگی۔	محیط خری	
۱۴۸	جب کسی شخص نے راستہ میں کنواں کھودا پھر اس میں کوئی آدمی گر گیا اور اس سے اس کا ہاتھ کٹ گیا پھر وہ اس سے باہر نکلا تو دوا دیوں نے اسے شجر زخم لگایا تو وہ ان (سب زخموں) سے بیمار پڑا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو ان پر اس کی دیت تہائی تہائی لازم ہوگی۔	مبسوط	
۱۴۹	اگر تین آدمی (راستہ کے) کنوئیں میں گرے اور ان میں سے ایک دوسرے سے ہٹا ہوا تھا (یعنی ایک نے دوسرے کو کھینچا تو اگر ان کے گرنے سے ان کی موت واقع ہوگئی اور ان میں سے بعض، بعض پر نہیں گرا تو پہلے کی دیت کنواں کھودنے والے پر ہے اور دوسرے کی دیت پہلے پر ہے اور تیسرے کی دیت دوسرے پر ہے۔	محیط خری	
۱۵۰	اگر مذکورہ صورت میں اپنی جب تین آدمی باہم چپے ہوئے تھے اور راستہ کے کنوئیں میں گرے اور ان تینوں کے گرنے سے ان کی موت واقع ہوگئی اور ان میں سے بعض، بعض پر گرا اور یہ امر معلوم ہو گیا مثلاً وہ زندہ نکلے گئے اور انہوں نے اپنا حال بتایا پھر ان کی موت واقع ہوگئی تو ان کے متعلق حکم یہ ہے کہ (۱) پہلے آدمی کی موت میں سات صورتیں ہیں (۱) اگر اس کی موت اسکے گرنے کی وجہ سے ہوئی نہ کہ کسی اور وجہ سے، تو اس کی دیت کنواں کھودنے والے پر ہے (۲) اگر اس کی موت اسپر دوسرے آدمی کے گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کا خون رائیگاں ہے (۳) اگر اس کی موت اسپر تیسرے آدمی کے گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کی دیت دوسرے پر ہوگی (۴) اگر اس کی موت اسپر دوسرے آدمی کے گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کے قتل کی نصف دیت رائیگاں ہے اور اس کی نصف دیت دوسرے پر ہوگی (۵) اگر اس کی موت اسکے گرنے اور اسپر دوسرے آدمی کے گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کے قتل کی نصف دیت رائیگاں ہے اور اس کی نصف کنواں کھودنے والے پر ہوگی (۶) اگر اس کی موت اسکے گرنے اور اسپر تیسرے آدمی کے گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کی نصف دیت کنواں کھودنے والے پر ہے اور نصف دیت دوسرے آدمی پر ہوگی (۷) اگر اس کی موت اسکے گرنے اور اسپر دوسرے آدمی کے گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کی دیت سے ایک تہائی رائیگاں ہے اور ایک تہائی کنواں کھودنے والے پر ہے اور ایک تہائی دوسرے آدمی پر ہوگی (۸) اور دوسرے آدمی کی موت میں تین صورتیں ہیں (۱) اگر اس کی موت اس کے		

رقعہ و متن نمبر	باب الحادی عشر: حلیۃ الحائض والجنح والکفیف والطریق وغیرہ جنایۃ الحائض والجنح والکفیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱ -	الثالث فلیس له الا وجه واحد وهو وقوعه فی البئر فدیته علی الثانی	هكذا فی محیط السرخسی
۱۵۱	واما اذا لم یعرف حال موتهم فالقیاس ان دية الاول علی المحاضر ودية الثانی علی الاول ودية الثالث علی الثانی علی عواقلهم وهو قول محمدؒ وفي الاستحسان ثلث دية الاول هدر وثلث علی المحاضر وثلث علی الثانی ودية الثانی نصفها هدر ونصفها علی الاول ودية الثالث علی الثانی ولم یبین محمدؒ ان الاستحسان قول من ؟ وقال مشائخنا هو قول ابی حنیفةؒ وابی یوسفؒ	هكذا فی محیط السرخسی
۱۵۲	اذا استأجر الرجل اجیرا لیحفر له بئرا فحفر الاجیر ووقع فیها انسان ومات فان حفر فی طریق معروف لعامة المسلمین یعرفه کل واحد یجب الضمان علی الاجیر اعلمه المستأجر بذلک او لم یعلمه	هكذا فی محیط
۱۵۳	وکذلک اذا حفر فی طریق غیر مشهور واعلم المستأجر الاجیر بان هذا طریق لعامة المسلمین فاما اذا لم یعلمه بذلک فالضمان علی الامر	هكذا فی محیط
۱۵۴	وهذا بخلاف ما لو استأجر اجیرا لیدبح شاة فذبحها ثم علم ان الشاة لغير الامر فالضمان علی الاجیر اعلمه المستأجر ان الشاة للغير ولم یعلمه ثم یرجع اذا لم یعلم بفساد الامر	هكذا فی محیط
۱۵۵	وان حفر فی الفناء فان کان الفناء لغير المستأجر وقد علم الاجیر بذلک واعلمه المستأجر بذلک فالضمان علی الاجیر وان لم یعلم الاجیر ان الفناء لغير المستأجر ولم یعلمه المستأجر بذلک فالضمان علی المستأجر	

۱- حکم نمبر ۱۳۹، ۱۲۵ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- حکم نمبر ۱۲۹، ۱۲۵ مع حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۱- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۲- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۳- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۴- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۵- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۶- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۷- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۸- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۹- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۰۰- حواشی، ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	گیارہواں باب دیوار شہیدیت الخلاء اور راستہ وغیرہ متعلق جرم کے احکام	حوالہ
۱۱۸۱ -	<p>گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کی دیت پہلے آدمی پر ہے (۲) اگر اس کی موت اس تیسرے آدمی کے گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کا خون رائیگاں ہے (۳) اور اگر اس کی موت اس کے گرنے اور اسپر تیسرے آدمی کے گرنے کی وجہ سے ہوئی تو اس کے قتل کی نصف دیت رائیگاں اور نصف دیت پہلے آدمی پر ہے (ج) اور تیسرے آدمی کی موت میں ایک ہی صورت ہے اور وہ یہ کہ کنوئیں میں اس کا گرنا ہی اس کی موت کی وجہ ہوئی پس اس کے قتل کی دیت دوسرے آدمی پر ہے ۱</p>	محیط مرخی
۱۵۱	<p>اور جب (مذکورہ صورت میں یعنی جب تین آدمی باہم چپے ہوئے تھے وہ راستہ کے کنوئیں میں گرے اور ان کی موت واقع ہوگئی اور ان میں سے بعض بعض پر گرا اور) ان کی موت کا حال معلوم نہ ہوا تو اس کے متعلق (د) از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ پہلے آدمی کی دیت کنواں کھودنے والے پر ہے اور دوسرے آدمی کی دیت، پہلے آدمی پر ہے اور تیسرے آدمی کی دیت، دوسرے آدمی پر ہے اور یہ دیتیں ان کی عاقلہ پر ہوں اور یہ امام محمد کا قول ہے (ب) اور از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ پہلے آدمی کی دیت کا ایک تہائی رائیگاں ہے ایک تہائی کنواں کھودنے والے پر ہے اور ایک تہائی دوسرے آدمی پر ہے اور دوسرے آدمی کی دیت کا نصف رائیگاں ہے اور نصف دیت پہلے آدمی پر ہے اور تیسرے آدمی کی دیت دوسرے آدمی پر ہے اور امام محمد نے یہ بیان نہیں کیا کہ مذکورہ استحسانی حکم کس کا قول ہے اور ہمارے مشائخ نے کہا ہے کہ یہ امام ابو حنیفہ اور امام ابو یوسف کا قول ہے ۲</p>	محیط مرخی
۱۵۲	<p>جب کسی شخص نے کوئی مزدور مزدوری پر لیا تاکہ وہ اس کے لئے (راستہ میں) کنواں کھودے تو مزدور نے کھودا اور اس میں کوئی آدمی گر گیا اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر اس مزدور نے وہ کنواں، عام مسلمان کے مشہور راستہ میں جسے ہر ایک جانتا ہے کھودا تو اس کی ضمان اس مزدور پر ہوگی خواہ مستاجر (یعنی مزدور رکھنے والے) نے اسے اس راستہ (کی مذکورہ نوعیت) کے متعلق آگاہ کر دیا تھا یا نہ (حکم برابر ہے) ۳</p>	محیط
۱۵۳	<p>اسی (مذکورہ حکم کی) طرح جب (مذکورہ صورت میں) اس مزدور نے غیر مشہور راستہ میں کنواں کھودا اور مستاجر نے مزدور کو آگاہ کر دیا کہ یہ راستہ عام مسلمانوں کا ہے (اور اس کنوئیں میں کوئی آدمی گر کر ہلاک ہو گیا تو اس کی ضمان اس مزدور پر ہے) مگر جب مستاجر نے اسے اس راستہ (کی مذکورہ نوعیت) کے متعلق نہ بتایا تھا تو ضمان، اسپر (یعنی مزدور رکھنے والے) پر ہوگی ۴</p>	محیط
۱۵۴	<p>یہ مذکورہ حکم اس (صورت کے حکم) کے خلاف ہے کہ اگر کسی شخص نے کوئی مزدور مزدوری پر لیا تاکہ وہ بکری ذبح کر دے تو اس نے بکری ذبح کر دی پھر معلوم ہوا کہ وہ بکری (اس کے متعلق) حکم دینے والے شخص کے علاوہ کی تھی تو اس بکری کی ضمان، اس مزدور پر ہوگی خواہ مستاجر نے اسے بتایا تھا کہ وہ بکری کسی اور کی ہے یا اس نے اسے نہ بتایا تھا (حکم برابر ہے) پھر وہ مزدور (وہ ضمان اس مستاجر سے) واپس لے گا جبکہ اس مزدور نے اس مستاجر کے امر کے فاسد ہونے کو نہ جانتا تھا ۵</p>	محیط
۱۵۵	<p>(د) اور اگر مذکورہ صورت میں یعنی اگر کسی شخص نے کنواں کھودنے کیلئے کوئی مزدور مزدوری پر لیا اور اس میں کوئی آدمی گر کر مر گیا اور) اس نے وہ کنواں کسی فنار (یعنی اسکے سامنے اسکے مفاد کی جگہ) میں کھودا تھا تو اگر وہ فنار اس مستاجر کے علاوہ کی تھی اور مزدور نے اس فنار</p>	

دفعہ و شرح نمبر	الباب الحادی عشر جنایۃ الخاطئ والجناح والکلیف والطریق وغیرہ	حوالہ
۱۱۸۱ -	وان كان الفداء لمستأجر ان قال للاجير في حق الحفر في القديم فالضمان على المستأجر وان قال ليس في حق الحفر في القديم وانما هو فناء داري ففي الاستحسان الضمان على المستأجر	هكذا في المحيط
۱۵۶	اذا استأجر الرجل اربعة سرهط يحفرون له بئرا ودعت عليهم من حفرهم فقتلت واحدا منهم فعلى كل واحد من الثلاثة الباقيين ربع ديته وسقط الربح وكذا لو كانوا اعداء	كذا في المبسوط
۱۵۷	ولو امر عبده ان يحفر بئرا في الطريق فان كان في فناءه فالضمان على عاقلة المولى وان كان في غير فناءه فالضمان في رتبة العبد علم العبد بذلك ام لا	كذا في التتارخانية ناقل عن التجريد
۱۵۸	لو احتفر الرجل نهرا في ملكه فعطب به انسان او دابة لم يضمن وان حفر نهرا في غير ملكه فهو بمنزلة البئر يكون ضامنا	كذا في فتاوى قاضيان
۱۵۹	اذا حفر الرجل نهرا في غير ملكه فانشق من ذلك النهر ماء فغرقت ارض او قرية كان ضامنا ولو كان في ملكه فلا ضمان	كذا في المحيط
۱۶۰	ولو سقى ارضه فخرج الماء منها الى غير هاد او فسد متاعا او زرعا او كسر ما لا يكون ضامنا وكذلك لو احرقت عيشا في ارضه او حصاندا او اجمته فحسرت النار الى ارض غيره واحترقت شيئا لا يكون ضامنا قيل هذا اذا كانت الريح ساكنة حين اوقد النار فاما اذا كان اليوم ريحا يعلم ان الريح تذهب بالنار الى ارض جاره كان ضامنا استحسانا لكن صب الماء في ميزاب تحت	

۱- فنار کے متعلق $\frac{92}{1181}$ کا پہلا حاشیہ، $\frac{1250, 152}{1181}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- جیسا کہ فتاویٰ قاضیان میں ہے اور لکھا ہے کہ اس لئے کہ کنواں ان کے فعل سے گرا ہے اور وہ سب اور میت مباشرت سے پس دیت چار حصوں میں تقسیم ہوگی اور میت کی جو تھائی ساقط ہوگی، مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی ہاشم مالگیری عرب ج ۳ ص ۲۶۲ - حکم نمبر $\frac{1250, 152}{1181}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- فنار کے متعلق حکم نمبر $\frac{92}{1181}$ کا پہلا حاشیہ اور $\frac{1250, 152}{1181}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- حکم نمبر $\frac{1250, 152}{1181}$ مع حواشی نیز حکم نمبر $\frac{34}{1181}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- جیسا کہ اس صورت کے متعلق فتاویٰ قاضیان میں ہے اور لکھا ہے کہ اس

دعا و شق نمبر	کیا یہاں باب دیوار شہر بیت الخلا اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	دیوار شہر بیت الخلا اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱ —	(کی مذکورہ نوعیت) کے متعلق جان لیا تھا یا متاثر کرنے اس کے متعلق اس مزدور کو آگاہ کر دیا تھا تو اس کی ضمان اس مزدور پر ہوگی اور اگر مزدور نے یہ نہ جانا کہ فناء مستاجر کے علاوہ کی ہے اور نہ متاثر کرنے اسے اس کے متعلق بتایا تو اس کی ضمان مستاجر پر ہوگی (ب) اور اگر وہ فناء مستاجر کی تھی تو اگر اس نے مزدور سے یہ کہا کہ مجھے (یہاں) کنواں کھودنے کا قیدی حق ہے تو اس کی ضمان مستاجر پر ہوگی اور اگر اس نے یہ کہا کہ مجھے (یہاں) کنواں کھودنے کا قیدی حق تو نہیں ہے البتہ یہ میرے گھر کی فناء ہے تو اوزر سے استحسان اس کی ضمان مستاجر پر ہوگی۔	محیط	
۱۵۶	(۱) جب کسی شخص نے چار آدمیوں کی جماعت کنواں کھودنے کے لئے مزدوری پر لی وہ مزدور اس کے لئے کنواں کھودنے لگے تو ان کے کھودنے سے وہ کنواں ان پر گر پڑا اور اس وجہ سے، ان میں سے ایک کی موت واقع ہوگئی تو باقی تینوں میں سے ہر ایک پر اس (مقتول) کی چوتھائی دیت لازم ہوگی اور ایک چوتھائی رائیگاں ہے اسی طرح اگر باقی تین اس کے مددگار ہوں (مزدور نہ ہوں) تو بھی یہی حکم ہے (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) کنواں کھودنے والا اکیلا ہی ہوا اور اس کے کھودنے سے وہ کنواں اس پر گر پڑا اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی، تو اس کا خون رائیگان ہے۔	مبسوط	
۱۵۷	اگر کسی شخص نے اپنے غلام کو حکم دیا کہ وہ راستہ میں کنواں کھودے تو اگر وہ راستہ اس (حکم دینے والے) کی فناء میں تھا اور اس کنوئیں میں کوئی آدمی گر کر مر گیا، تو اس کی ضمان آٹھ کی عاقلہ پر ہوگی اور اگر وہ راستہ اس کی فناء کے علاوہ میں تھا تو اس کی ضمان اس غلام کی گردن پر ہوگی غلام کو اس راستہ (کی مذکورہ نوعیت) کے متعلق علم تھا یا نہ تھا (حکم برابر ہے)۔	تتارخانیہ	
۱۵۸	(۱) اگر کسی شخص نے اپنی مملوکہ جگہ میں نہر کھودی تو اس کی وجہ سے کوئی آدمی یا چوپایہ ہلاک ہو گیا تو وہ ضامن نہ ہوگا (ب) اور اگر کسی شخص نے اپنی مملوکہ جگہ کے علاوہ میں نہر کھودی تو وہ نہر بمنزلہ (غیر کی جگہ میں) کنواں کھودنے کے ہے وہ (اس سے) ہونے والے نقصان کا، ضامن ہوگا۔	قاضیان	
۱۵۹	(۱) جب کسی شخص نے اپنی مملوکہ جگہ کے علاوہ میں نہر کھودی تو اس میں شگاف سے پانی پھوٹ نکلا اور اس سے کوئی زمین یا بستی غرق ہوگئی تو وہ ضامن ہوگا (ب) اور اگر وہ نہر اس کی مملوکہ جگہ میں تھی تو اس پر ضمان نہیں ہے۔	محیط	
۱۶۰	(۱) اگر کسی شخص نے اپنی زمین کو سیراب کیا تو پانی اس کی زمین سے کسی اور کی زمین کی طرف جانکلا اور کوئی مال یا کھیتی یا باغ خراب کر دیا تو وہ ضامن نہ ہوگا (ب) اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ کسی شخص نے اپنی زمین میں خشک گھاس کو یا اس نے اپنی ناکارہ کھیتی کو یا اپنی جھاڑیوں کو جلایا تو آگ کسی اور کی زمین کی طرف نکل گئی اور (وہاں) کوئی چیز جلادی تو وہ ضامن نہ ہوگا (ج) بعض کا قول ہے کہ یہ حکم اس صورت میں ہے کہ جس وقت اس نے آگ جلانی تو ہوا ماکن تھی (یعنی تیز نہ تھی) اور اگر وہ دن (تین) عدا لا تھا اور اسے معلوم تھا کہ ہوا اس آگ کو پڑوسی کی زمین کی طرف لے جائے گی تو اوزر سے استحسان وہ ضامن ہوگا (د) (اور یہ صورت ایسی ہی ہے) جیسا کہ کسی شخص نے (اپنے مملوکہ) پر نالہ میں پانی ڈالا اور اس پر نالہ کے نیچے کسی (اور) آدمی		

کراس نے اپنی ملکیت کے علاوہ میں پانی پلایا تو وہ ضامن ہے جیسا کہ کوئی شخص پیدل یا سواری پر راستہ میں چلا اور اگر اس نے اپنی ملکیت میں نہر کھودی تھی تو یہ اس کے لئے مطلقاً مباح تھا لہذا ضامن نہ ہوگا مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی عاقلہ مالگیری عربی ج ۳ ص ۳۹۰ حکم نمبر ۱۵۸ مع ملاحظہ ہو (مترجم)۔ اس حکم کے ماخذ فتاویٰ قاضیان میں یہ عبارت یوں درج ہے ص ۱۴۱ فی میزاب لہ تحت المیزاب متاع لغیرہ "یعنی اس نے اپنے مملوکہ پر نالہ میں پانی ڈالا اور اس پر نالہ کے نیچے کسی (اور) آدمی

حوالہ	باب الحادی عشر جنایۃ العاقل والجناح والکلیف والطریق وغیرہ جنایۃ العاقل والجناح والکلیف والطریق وغیرہ	دعاؤ شق نمبر
کذا فی فتاویٰ قاضیخان	المیزاب متاع لا ینان ففسد به کان ضامنا ولو اوقد الناس فی داره او تنوره لا یضمن ما احترق به وکذا لو حفر نهرا او بئرا فی داره فنزلت من ذلک ارض جاره لا یضمن ولا یؤمر فی المحکم ان یحول ذلک عن موضعه وفيما بینہ وبين الله تعالى ان یکف عن ذلک اذا کان یتضرر به غیره	۱۱۸۱
کذا فی المحيط	قالوا هذا اذا انشق من الماء بحیث یحتمله ملکة فی العرف والعادة فاما اذا کان بحیث لا یحتمله ملکة فانه یضمن	
کذا فی فتاویٰ قاضیخان	وان صب الماء فی ملکة وخرج من صبه ذلک الی ملک غیره فانفذ شیء فی القیاس لا یکون ضامنا ومن المشایخ من قال اذا صب الماء فی ملکة وهو یعلم انه یتعدی الی غیره یکون ضامنا	۱۲۱
کذا فی خزائن المفتین	رجل سقی ارض نفسه فتعدی الی ارض جاره ان اجبرى للماء فی ارضه اجراء لا یستقر فی ارضه وانما یتسقر فی ارض جاره کان ضامنا وان استقر فی ارضه ثم یتعدی الی ارض جاره ان تقدم الیه جارة بالسکر والاحکام فلم یفعل کان ضامنا وان لم یقدم الیه حتی تعدی لم یضمن وان کانت ارضه صعودا وارض جاره هبوطا یعلم انه اذا سقی ارضه یتعدی الی ارض جاره کان ضامنا ویؤمر بوضع المسناة	۱۲۲
کذا فی فتاویٰ قاضیخان	وان کان فی ارضه ثقب او حفرة فأسرقة ان علم بذلک ولم یسد حتی فسدت ارض جاره کان ضامنا وان کان لا یعلم لا یکون ضامنا	۱۲۳
کذا فی خزائن المفتین	رجل سقی ارضه من نهري العامة وکان علی نهري العامة انهار صغار مفتوحة فوهاقها فدخل الماء فی الانهار الصغار وفسد بذلک ارض قوم یکون ضامنا	۱۲۴

والله اعلم

۱۵۰۱ مع ما فیہ من ۳۳۱ ۱۱۸۱ من حواشی ملاحظہ ہوں مترجم ۳۵ اس کے ماخذ فتاویٰ قاضیخان میں ہیں مگر متعلق لکھا کہ اس کے لئے پانی اپنی ملکیت میں بہا یا جس کے لئے غللا اطلاق مباح اور دوسری متور کہ متعلق لکھا کہ پانی بہنے والی چیز اور جب وہ اسے بہاتے وقت جانتا ہے کہ وہ اس کے پڑوسی کی ملکیت کی طرف بہہ جائے گا تو وہ ضامن ہوگا جیسا کہ پرنالہ کی صورت میں حکم ہے منہج ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی حاشی مالگیری عربی ج ۳ ص ۳۶۷ حکم نیز ۱۵۸۶ ۱۱۸۱ مع ما فیہ ملاحظہ ہوں مترجم ۳۵ چنانچہ فتاویٰ قاضیخان میں لکھا کہ پڑوسی کی زمین بچان پر بہنے اور بہا جانے پر پانی زمین پر سرب کر کے پانی پڑوسی کی زمین کی طرف تعدی کریگا اسے بند بنانے کیلئے کہا جائیگا تاکہ وہ پڑوسی کی زمین کی طرف پانی کیلئے مانع ہو اور مذکورہ بند بنانے سے قبل اسے (اپنی زمین) سرب کرنے سے منع کیا جائیگا اور پہلی صورت میں

دفعہ و شمار	گیا ہوا باب شہتیر میت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام	دیوار شہتیر میت الخلاء اور راستہ وغیرہ سے متعلق جرم کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۱ -	کامال تھا وہ اس پانی کی وجہ سے خراب ہو گیا تو وہ پانی ڈالنے والا ضامن ہو گا (س) اگر کسی شخص نے اپنے مکان (یعنی اپنے گھر) یا اپنے تنور میں آگ جلائی تو اس کی وجہ سے جو چیز جل گئی تو وہ اسکا ضامن ہو گا (س) اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کسی شخص نے اپنے گھر میں نہریا کنواں کھودا اور اس سے اس کے پڑوسی کی زمین سیم زدہ ہو گئی تو وہ اس کا ضامن نہ ہو گا اور اسے فیصلہ میں یہ حکم نہ دیا جائیگا کہ وہ اسے اپنی جگہ سے بدل دے البتہ نیمایینہ و بین اللہ تعالیٰ حکم یہ ہو گا کہ جب اس سے اس کے غیر کو ضرر پہنچتا ہے تو وہ اس سے باز آئے	قاضیخان	
۱۶۱	(د) اگر کسی شخص نے اپنی مملوکہ جگہ میں پانی بہایا اور اس سے وہ پانی کسی اور شخص کی مملوکہ جگہ کو جانکلا اور کسی چیز کو خراب کر دیا تو (اس کے متعلق) از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ وہ ضامن نہ ہو گا (ب) اور مشائخ میں سے بعض وہ ہیں جن کا قول یہ ہے کہ جب کسی نے اپنی مملوکہ جگہ میں پانی بہایا اور وہ جانتا ہے کہ وہ پانی دوسرے کی مملوکہ جگہ کی طرف تعدی کرے گا تو وہ ضامن ہو گا ۲	محیط	
۱۶۲	کسی شخص نے اپنی زمین کو سیراب کیا اور وہ پڑوسی کی زمین کی طرف تعدی کر گیا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) (د) اگر اس نے اپنی زمین میں پانی یوں جاری کیا کہ وہ پانی اس کی زمین میں نہیں ٹھہرتا بلکہ اس کے پڑوسی کی زمین میں ٹھہرتا ہے تو وہ ضامن ہو گا (ب) اور اگر دیوں جاری کیا کہ وہ پانی اس کی اپنی زمین میں ٹھہرتا ہے پھر اس کے پڑوسی کی زمین کی طرف تعدی کرتا ہے تو اگر اس کے پڑوسی نے اس سے بند باندھنے اور پکا کرنے کا پیشگی مطالبہ کیا تھا اور اس نے یہ کام نہ کیا تو وہ ضامن ہو گا اور اگر پڑوسی نے ایسا مطالبہ پیش کیا تھا حتیٰ کہ پانی اس کی زمین کی طرف تعدی کر گیا تو وہ ضامن نہ ہو گا (ج) اور اگر اس کی (یعنی اپنی زمین سیراب کرنے والے کی) زمین ادنجان پر تھی اور اس کے پڑوسی کی زمین ایسی نچان پر تھی کہ وہ یہ جانتا ہو کہ جب وہ اپنی زمین سیراب کرے گا تو پانی اس کے پڑوسی کی زمین کی طرف تعدی کرے گا تو وہ ضامن ہو گا اور اسے بند باندھنے کا حکم دیا جائے گا ۳	خزانہ مفتین	
۱۶۳	اگر مذکورہ صورت میں یعنی جب کسی شخص نے اپنی زمین کو سیراب کیا تو (اس کی زمین میں سوراخ تھا یا جو ہے قابل تھا تو اگر اس نے اس کے متعلق جان لیا تھا اور بند نہ کیا حتیٰ کہ (پانی اس کے پڑوسی کی زمین کی طرف تعدی کر گیا اور) اس کے پڑوسی کی زمین خراب ہو گئی تو وہ ضامن ہو گا اور اگر اس نے اس کے متعلق نہ جانا تو ضامن نہ ہو گا ۴	قاضیخان	
۱۶۴	کسی شخص نے اپنی زمین کو عام نہر سے سیراب کیا اس عام نہر سے کسی چھوٹی نہریں نکلتی تھیں جن کے دبانے کھلے ہوئے تھے پس پانی ان چھوٹی نہروں میں داخل ہو گیا اور اس سے کچھ لوگوں کی زمین خراب ہو گئی تو وہ ضامن ہو گا ۵	خزانہ مفتین	
واللہ اعلم			

(یعنی ۱۱۸۱) میں (اسے) اپنی زمین، سیراب کرنے سے منع نہ کیا جائیگا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی حاشیہ مالگیری عربی ج ۳ ص ۳۶۱۔ حکم نمبر ۱۵۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۵۔ حکم نمبر ۱۵۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۵۔ حکم نمبر ۱۹۳ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۵۔ چنانچہ اس صورت کے متعلق فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ الشیخ الامام الاجل خلیفہ الدین نے فرمایا کہ وہ ضامن ہو گا اس لئے کہ اس نے اسمیں جاری کیا ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی حاشیہ مالگیری عربی ج ۳ ص ۳۶۱۔ حکم نمبر ۱۵۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۵۔ فتاویٰ مالگیری کی اشاعت ہوا میں حکم نمبر ۱۹۳ کے بعد، غلاموں سے مخصوص تقریباً ۳۰ احکام کا اندراج متروک ہے، اس کے متعلق حکم نمبر ۱۲۴ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۵۔

حوالہ	الباب الثاني عشر في جنایة البهائم والجنایة علیها	دفعات وشنق نمبر
	<p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2 style="text-align: center;">الباب الثاني عشر في جنایة البهائم والجنایة علیها</h2> <p style="text-align: center;">دفعات ۱۱۸۲ تا ۱۱۸۳ ، عنوان ————— تعداد شنق ۶۴</p> <h3 style="text-align: center;">۱۱۸۲ - جنایة البهائم والجنایة علیها</h3> <p style="text-align: center;">تعداد شنق ۶۴</p> <p>یجب ان یعلم بان جنایة الدابة لا تخلو من ثلاثة اوجه اما ان تكون في ملك صاحب الدابة او في ملك غيره او في طريق المسلمين فان كانت في ملك صاحب الدابة ولم يكن صاحبها معها فانه لا یضمن صاحبها واقفة كانت الدابة او سائرة وطئت بيدها او برجلها او نفخت بیده او برجلها او ضربت بذنبها او كدمت وان كان صاحبها معها ان كان قائدا لها او سائقا لها فكذلك الا یضمن صاحبها في الوجوه كلها وان كان صاحب الدابة راكبا على الدابة والدابة تيران وطئت بيدها او برجلها یضمن وعلى عاقلته الدابة وتلزمه الكفارة ويحرم عن الميراث وان كدمت او نفخت برجلها او بيدها او ضربت بذنبها فلا ضمان</p> <p>هكذا في الذخيرة</p>	

۱۔ در مختار و سر المختار میں ہے کہ اس میں قاعدہ یہ ہے کہ جنایت کا سبب بننے والا ضامن ہوتا ہے جبکہ وہ تعدی کنندہ ہو ورنہ نہیں اور جنایت کا مباشر (یعنی مرتکب) علی الاطلاق ضامن ہوتا ہے۔ نیز لکھا ہے کہ مسلمانوں کے راستہ میں گزرنا مباح ہے بشرطیکہ جن ان سے بچنا ممکن ہو ان میں سلامتی کو ملحوظ رکھ کر گزرے۔ مفہوم ماخوذ از در مختار و سر المختار ج ۵ ص ۴۲۴ ۲۔ سر المختار میں ہے کہ ملکیت خاص ہو یا مشترک ہو اس لئے کہ مشترک ملکیت کی صورت میں بھی شرکاء میں سے ہر ایک کے لئے یہ حق حاصل ہوتا ہے کہ وہاں جانور ٹھہرائے یا چلائے یہ ذیلی میں ہے۔ مفہوم ماخوذ از سر المختار مع در مختار ج ۵ ص ۴۲۴ اس کے متعلق حکم نمبر ۲۱ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ سر المختار میں ہے کہ نفخت الدابة یعنی لپٹے کھرک دھار دیا برے سے مارا۔ ماخوذ از سر المختار ج ۵ ص ۴۲۴ وھذا فی المنجد ص ۱۳ اور بن السطور ہدایہ میں ہے کہ نفخت یعنی لت نہاد

دفعہ و شق نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام</h2> <p>دفعات ۱۱۸۲ تا ۱۱۸۳، عنوان ۱، تعداد شق ۶۷</p> <p>۱۱۸۲- جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت</p> <p>یہ جان لینا ضروری ہے کہ جانور کی جنایت (یعنی جانور کا نقصان کرنا) تین صورتوں سے خالی نہیں (اول یہ کہ) جانور کی جنایت اس کے مالک کی مملوکہ جگہ میں ہوگی یا (دوم یہ کہ) جانور کی جنایت اس کے مالک کے علاوہ کی مملوکہ جگہ میں ہوگی یا (سوم یہ کہ) جانور کی جنایت مسلمانوں کے عام راستہ میں ہوگی پس اگر جانور کی جنایت اس کے مالک کی مملوکہ جگہ میں واقع ہوئی تو دو، مالک اس جانور کے ساتھ نہ تھا تو مالک اس جنایت کا ضامن نہ ہوگا خواہ (دوران جنایت) وہ جانور ٹھہرا ہوا تھا یا چل رہا تھا اس نے اپنے اگلے پاؤں یا پچھلے پاؤں سے روند دیا یا اس نے اپنے اگلے پچھلے پاؤں سے نفع کیا (یعنی پاؤں کے کھر کے سر سے مارا یا لات ماری) یا اس نے اپنی دم سے ضرب لگائی یا اس نے دانتوں سے کاٹا (حکم برابر ہے) (ب) اور اگر مالک اس کے ساتھ تھا (اس پر سوار نہ تھا) تو اگر مالک اس جانور کا قائد تھا (یعنی اس کی رسی پکڑ کر آگے چل رہا تھا) یا اس کا سائق تھا (یعنی اسے پیچھے سے ہانک رہا تھا) تو (بھی) مذکورہ سب صورتوں میں وہ ضامن نہ ہوگا اور اگر مالک اس جانور پر سوار تھا اور وہ جانور چل رہا تھا تو اگر اس نے اپنے اگلے یا پچھلے پاؤں سے کسی کو روند دیا تو وہ ضامن ہوگا لہ اس کی عاقبت پر اس کی دیت لازم ہوگی اس پر کفارہ (بھی) لازم ہوگا اور وہ اس (مقتول کی) میراث سے محروم ہوگا اور اگر اس جانور نے دانتوں سے کاٹا یا اپنے اگلے یا پچھلے پاؤں کے کھر کے سر سے مارا (یعنی لات ماری) تو (مالک پر) ضمان لازم نہیں ہے ذخیرہ</p>	
		<p>ماخوذ از بین السطور ج ۳ صفحہ ۶۱ (مترجم) ۷۷ جیسا کہ درختار و درختار میں ہے کہ سوار ہوئی صورت میں وہ اپنے بوجھ سے اس جنایت کا مباحثہ پس خواہ وہ تعدی کنندہ نہ ہو، ضامن ہوگا اگر حقیقتاً قاتل ہوئی وجہ سے (مقتول کی) میراث سے محروم ہوگا اور اس پر کفارہ لازم ہوگا۔ مفہم ماخوذ از درختار و درختار ج ۵ صفحہ ۲۲۵، حکم نمبر ۷، ۱۸۸۳، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱</p>	

دفعہ و شمار	الباب الثاني عشر في جنابة البهائم والجنابة عليها	جنابة البهائم والجنابة عليها	حوالہ
۱۱۸۲-۲	وان كانت في ملك غير صاحب الدابة فان دخلت في ملك الغير من غير ادخال صاحبها بان كانت منفصلة فلا ضمان على صاحبها وان دخلت باذخا لصاحبها فلا ضمان في الوجوه كلها سواء كانت واقفة او سائرة وسواء كان صاحبها معها ليسوقها او يقودها او كان راكبا عليها او لم يكن معها	هكذا في الذخيرة	
۳	وان كان باذن مالكه فهو كما لو كان في ملكه	كذا في التبيين	
۴	وان كان في طريق المسلمين ان كانت الدابة واقفة في طريق المسلمين او قفها صاحبها فصاحب الدابة ضامن ما تلف بفعل الدابة في الوجوه كلها	هكذا في الذخيرة	
۵	وان كانت سائرة ولم يكن صاحبها معها فان سارت بارسال صاحبها فصاحبها ضامن ما دامت تسير في وجهها ولم تسير يمينا وشمالا فان عطفت يمينا وشمالا فان لم يكن لها طريق الا ذلك فالضمان على المرسل وان كان لها طريق آخر لا يضمن ولو وقفت الدابة ثم سارت خرج السائق من الضمان فان سارت هاردا ان لم ترتد ومضت في وجهها فالضمان على المرسل فان ارتدت ثم وقفت ثم سارت فلا ضمان على احل وان ارتدت ولم تقف ومضت في وجهها واصابت شيئا ضمن الراد	هكذا في الذخيرة	
		كذا في محيط السرخي	

۱- حکم نمبر ۱۱۸۲-۲ اور ۱۱۸۳-۳ کا دوسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- جیسا کہ فرما رہا ہے اور صورت ۱ میں ضمان لازم نہ ہونے کے متعلق لکھا ہے اگر اسلئے کہ وہ نہ مباشر ہے نہ متسبب پس اس پر حال میں ضمان لازم نہ ہوگی اور صورت ۲ میں ضمان لازم ہونے کے متعلق لکھا ہے اگر اسلئے کہ اسے دوسرے کی ملکوت جگہ میں جانور پھیرانے یا چلانے کا حق نہ تھا پس وہاں جنایت کی صورت میں اس پر حال میں ضمان لازم ہوگی کیونکہ وہ یا تو مباشر ہے اور یا تعدی کنندہ متسبب ہے۔ مفہوم ماخوذ از مرقا مختار ج ۵ صفحہ ۴۲۵۔ حکم نمبر ۱۱۹۰-۳۶، ۳۷ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- حکم نمبر ۱۱۸۳-۳۶ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- مسلمانوں کے عام راستے میں جانور کی جنایت کے دوران وہ جانور مالک نے پھیرا یا تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۳-۳۶ اور اگر مالک ساتھ نہ تھا۔ مگر وہ جانور اس کے چلانے سے جلتا تھا یا پھر چلتا رہا یا پھر گیا اور جنایت کی تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۳-۳۷ اور اگر مالک اس کے ساتھ نہ تھا اور وہ جانور اس کے چلانے بغیر چلتا تھا تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۳-۳۷ اور اگر مالک (ساتھ نہ تھا) اور اس پر سوار تھا تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۳-۳۸

دفعہ و شرح نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۲-۲	(۱) اگر اس جانور کی جنایت اس کے مالک کے علاوہ کی مملوکہ جگہ میں واقع ہوئی تو اگر وہ جانور اپنے مالک کے داخل کئے بغیر غیر کی مملوکہ جگہ میں داخل ہو گیا مثلاً وہ (چھوٹ کر) بھاگ گیا تھا تو اس (کی جنایت) کی ضمان اس کے مالک پر لازم نہ ہوگی لے (ب) اور اگر وہ جانور اپنے مالک کے داخل کرنے سے (غیر کی مملوکہ جگہ میں) داخل ہوا تو اس کا مالک سب صورتوں میں (اس کی جنایت کا) ضامن ہوگا خواہ وہ جانور (دوران جنایت) ٹھہرا ہوا تھا یا چل رہا تھا، حکم برابر ہے اور خواہ اس کا مالک اس کے ساتھ اس کا سائق تھا یا اس کا قائد تھا یا اس پر سوار تھا یا اس کے ساتھ نہ تھا حکم برابر ہے (کہ وہ سب صورتوں میں ضامن ہوگا) ۲	ذخیرہ	
۳	اور اگر (مذکورہ صورت میں) یعنی جانور کی جنایت اس کے مالک کے علاوہ کی مملوکہ جگہ میں ہوئی اور وہاں اس جانور کا داخل کرنا اس جگہ کے مالک کی اجازت سے تھا تو (پھر) وہ ایسا ہی ہے جیسا کہ وہ جانور اس کی اپنی مملوکہ جگہ میں تھا ۳	تبیین	
۴	اور اگر اس جانور کی جنایت مسلمانوں کے عام راستہ میں واقع ہوئی تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر (دوران جنایت) وہ جانور مسلمانوں کے عام راستہ میں ٹھہرا ہوا تھا اور اسے اس کے مالک نے ٹھہرایا تھا تو اس جانور کے فعل سے جو کچھ تلف ہوگا سب صورتوں میں اس کا مالک ضامن ہوگا ۴	ذخیرہ	
۵	اور اگر (مذکورہ صورت میں) یعنی جب اس جانور کی جنایت مسلمانوں کے عام راستہ میں ہوئی اور دوران جنایت) وہ جانور چل رہا تھا اور اس کا مالک اس کے ساتھ نہ تھا تو اگر وہ جانور اپنے مالک کے چلانے سے چلا تھا تو (۱) جب تک وہ جانور اپنے رخ پر چلتا رہا وہ دائیں بائیں نہ گھوما تو اس کا مالک ضامن ہوگا	ذخیرہ	
	(۲) اور اگر وہ جانور دائیں بائیں پھر گیا اور اس کا راستہ سولے اسکے اور نہ تھا تو (بھی) اس کی جنایت کی ضمان اس کے لئے راستہ اور بھی تھا تو اسے چلانے والا اس کی جنایت کا ضامن نہ ہوگا (ب) اور اگر (مالک کے چلانے کے بعد) وہ جانور ٹھہر گیا تو اسے ہانکنے والا اس کی جنایت کی ضمان سے نکل گیا (ج) اور اگر کسی پھیر دینے والے نے اس جانور کو پھیر دیا تو (۱) اگر وہ جانور نہ پھرا اور اپنے سامنے کو چلتا رہا تو اس کی (جنایت کی) ضمان اسے چلانے والے پر ہوگی (۲) اور اگر کسی پھیر دینے والے کے پھیرنے سے، وہ جانور پھرا پھر ٹھہرا پھر اپنے سامنے کو چلا تو اس کی (جنایت) کی ضمان کسی پر نہ ہوگی (۳) اور اگر کسی پھیر دینے والے کے پھیرنے سے، وہ جانور پھرا اور ٹھہرا نہیں اور اپنے سامنے کو چلتا رہا اور اس سے کسی کو نقصان پہنچا تو اسے پھیرنے والا اس کی جنایت کا ضامن ہوگا ۵	محیط خری	

حکم نمبر ۱۱۸۲-۲۴ اور اگر مالک قائد تھا تو حکم نمبر ۱۱۸۲-۸ اور اگر مالک سائق تھا تو حکم نمبر ۱۱۸۲-۶۳ اور اگر اس جانور کے پاؤں سے کوئی کنکری وغیرہ اڑی اور نقصان کیا تو حکم نمبر ۱۱۸۲-۱۵ اور اگر وہ جانور راستہ کے پتھر سے لغزش کھا کر یا بیک کرگرا اور اس سے نقصان ہوا تو اس کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۲-۳۵ اور مسجد کے دروازہ یا بازار یا مندی یا بیابان وغیرہ میں جانور ٹھہرانے میں، اس کی جنایت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۲-۲۱ اور جانور کی مرکز پر اسے ضرب لگنے اور پھر اس جانور کے لات وغیرہ مارنے سے صدور کے احکام حکم نمبر ۱۱۸۲-۳۲ اور راستہ میں جانور ٹھہرانے اور پھر کچھ کالگانے یا پلٹے جانور کو کچھ کالگانے اور پھر جانور کے لات مارنے سے صدور دیگر احکام حکم نمبر ۱۱۸۲-۲۴ سے شروع ہوتے ہیں۔ نیز حکم نمبر ۱۱۸۱-۱۲۰ اور ۱۱۸۲-۱ کا آخری حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

۵۵ حکم نمبر ۱۱۸۲-۱ کا آخری حاشیہ اور ۱۱۸۲-۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	الباب الثاني عشر في جنایة البهائم والجناية عليها	جنایة البهائم والجناية عليها	حوالہ
۱۱۸۲	۶	وان سارت لا بتيسير صاحبها بان كانت منفلتة فلا ضمان على صاحبها في الوجوه كلها	کذا فی الذخيرة
۷	الراكب ضامن لما وطئت الدابة وما اصابت بيدها او رجلها او رأسها او كدمت او خبطت وكذا اذا صدمت ولا يضمن ما نفعت برجلها او ضربت بذنبها	الراكب ضامن لما وطئت الدابة وما اصابت بيدها او رجلها او رأسها او كدمت او خبطت وكذا اذا صدمت ولا يضمن ما نفعت برجلها او ضربت بذنبها	کذا فی الهداية هكذا فی الذخيرة
۸	والمجواب فيما اذا كان قائد الها نظير الجواب اذا كان سراكبا عليها	والمجواب فيما اذا كان قائد الها نظير الجواب اذا كان سراكبا عليها	هكذا فی الذخيرة
۹	واما السائق فهل يضمن بالنفحة اختلف المشايخ فيه منهم من قال يضمن والى هذا ذهب الشيخ ابو الحسن القادرى وجماعة من مشايخ العراق ومنهم من قال لا يضمن والى هذا القول مال مشايخنا	واما السائق فهل يضمن بالنفحة اختلف المشايخ فيه منهم من قال يضمن والى هذا ذهب الشيخ ابو الحسن القادرى وجماعة من مشايخ العراق ومنهم من قال لا يضمن والى هذا القول مال مشايخنا	هكذا فی الذخيرة
۱۰	والصحيح ان السائق لا يضمن النفحة وعلى الراكب الكفارة في الوطء لا على السائق والقائد وكذا يتعلق بالوطء في حق الراكب حرم الميراث والوصية دون السائق والقائد	والصحيح ان السائق لا يضمن النفحة وعلى الراكب الكفارة في الوطء لا على السائق والقائد وكذا يتعلق بالوطء في حق الراكب حرم الميراث والوصية دون السائق والقائد	کذا فی الکافي هكذا فی التبيين
۱۱	ولو كان سراكب وسائق قيل لا يضمن السائق ما وطئت الدابة وقيل الضمان عليهما	ولو كان سراكب وسائق قيل لا يضمن السائق ما وطئت الدابة وقيل الضمان عليهما	کذا فی النهایة

۱- حکم نمبر ۱۱۸۳ مع حاشیہ اور ۱۱۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- حکم نمبر ۱۱۸۳ اور ۱۱۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- حکم نمبر ۱۱۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- ہدایہ میں بحوالہ الجامع الصغیر لکھا ہے کہ سوار جس شئی (یعنی مام راستہ میں جس جنایت) کا ضمان ہوتا ہے سائق اور قائد بھی اس کے ضامن ہوتے ہیں اس لئے کہ وہ دونوں جانور کو مکان جنایت کے قریب کرنے کے مباشر ہو کر سبب قرار پاتے ہیں پس جس امر سے احتراز ہوگا ہے اس میں سلامتی کی شرط سے مقید ہیں جیسا کہ سوار کے لئے حکم ہے۔ البتہ کفارہ اور حرمان المیراث سوار سے متعلق ہیں کیونکہ وہ مباشر ہے (یعنی اپنے بوجہ سے جنایت کا مرتکب ہے) اور سائق اور قائد سے کفارہ اور حرمان المیراث متعلق نہیں کہ یہ (یعنی کفارہ اور حرمان المیراث) جنایت سے مباشرت کے ساتھ

ذخیرہ	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
ذخیرہ	۶-۱۱۸۲ اور اگر مذکورہ صورت میں یعنی جب اس جانور کی جنایت مسلمانوں کے عام راستہ میں ہوئی دوران جنایت وہ جانور چل رہا تھا اس کا مالک اس کے ساتھ نہ تھا اور وہ جانور اپنے مالک کے چلائے بغیر چلا تھا مثلاً یہ کہ وہ چھوٹ (کر بھاگ) گیا تھا تو سب صورتوں میں اس کی ضمان اس کے مالک پر نہ ہوگی۔	۶	ذخیرہ
ذخیرہ	۷ اور (مذکورہ صورت میں یعنی مسلمانوں کے عام راستہ میں جانور کی جنایت کی صورت میں اس جانور پر، سوار شخص اس جنایت کا ضامن ہوتا ہے جو اس جانور نے روند کر نقصان پہنچایا اور جو اس نے اپنے اگلے یا پچھلے پاؤں سے یا اپنے سر سے مارا یا دانتوں سے کاٹا یا دیوانگی میں مارا اور یہی حکم اس صورت میں ہے کہ جب وہ اس پر آہٹا (ب) اور وہ (یعنی جانور پر سوار) شخص اس جنایت کا ضامن نہ ہوگا جو اس جانور نے اپنے پچھلے پاؤں سے لات ماری یا اس نے اپنی دم سے ضرب لگائی۔	۷	ذخیرہ
ذخیرہ	۸ اور (مذکورہ صورت میں یعنی مسلمانوں کے عام راستہ میں جانور کی جنایت کی صورت میں) جب وہ اس جانور کا قائد تھا (یعنی وہ شخص اس جانور کی رسی پکڑ کر آگے چل رہا تھا) تو اس کے حکم میں اسی قسم کا جواب ہے جبکہ وہ شخص اس جانور پر سوار تھا (اور اس جانور نے کوئی جنایت کی)۔	۸	ذخیرہ
ذخیرہ	۹ اور (مذکورہ صورت میں یعنی مسلمانوں کے عام راستہ میں جانور کی جنایت کی صورت میں) جب وہ اس جانور کا سائق تھا (یعنی وہ شخص اس جانور کو پیچھے سے ہانک رہا تھا) تو کیا وہ اس جانور کی اس جنایت کا ضامن ہوگا جو اس نے لات مارنے سے اس کے متعلق مشائخ کا اختلاف کیا ہے۔ ان میں سے بعض وہ ہیں جن کا قول یہ ہے کہ وہ ضامن ہوگا ایشخ ابوالحسن القدوری اور عراق کے مشائخ کی ایک جماعت اس حکم کی طرف گئے ہیں اور ان مشائخ میں سے بعض وہ ہیں جن کا قول یہ ہے کہ وہ ضامن نہ ہوگا اور ہمارے مشائخ اس قول کی طرف مائل ہوئے ہیں۔	۹	ذخیرہ
ذخیرہ	۱۰ اور (مذکورہ صورت میں یعنی مسلمانوں کے عام راستہ میں کسی آدمی کو جانور کے روند ڈالنے کی صورت میں اس) جانور پر سوار شخص پر کفارہ لازم ہوگا سائق اور قائد پر کفارہ لازم نہ ہوگا اسی طرح (کسی آدمی کو) روند دینے کی صورت میں میراث اور وصیت سے محروم ہونا، سوار سے متعلق ہوتا ہے سائق اور قائد سے متعلق نہیں ہوتا۔	۱۰	ذخیرہ
ذخیرہ	۱۱ (و) اگر (مذکورہ صورت میں) جانور پر کوئی شخص سوار ہو اور کوئی شخص اس کا سائق بھی ہو تو اس صورت کے متعلق بعض کا قول یہ ہے کہ اس جانور نے جو روندادہ سائق اس کا ضامن نہ ہوگا اور بعض کا قول یہ ہے کہ دونوں پر (یعنی سوار اور سائق) دونوں پر اس کی ضمان لازم ہوگی۔	۱۱	ذخیرہ

مقصود میں اس اور سائق اور قائد میں سے کوئی شئی محل جنایت سے متعلق نہیں ہوتے پس وہ مباشر نہیں موجب ہیں۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۴۴۱ حکم نمبر ۳۹، ۲۰، ۲۱ اور ۳ ص ۴۴۱ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۰ حکم نمبر ۳ ص ۴۴۱ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	الباب الثاني عشر في جنابة البهائم والجنابة عليها	جنابة البهائم والجنابة عليها	حوالہ
۱۱۸۲	في المتنعي اذا سار الرجل على دابة وخلفه سرديف وخلف الدابة سائق وامامها قائد وطئت اثناء	قالت دابة عليهم ارباعا وعلى الركاب والرديف الكفارة	كذا في المحيط
۱۱۳	وان سارت او باليت في الطريق وهي تسير فعطب به انسان لم يضمن وكذا اذا وقفها لذلك		كذا في السراج الوهاج
۱۱۳	وكذلك لو وقفت للسروث او للبول او سال لعابها فعطب انسان بذلك		هكذا في المحيط
۱۱۴	وان اوقفها لغير ذلك فعطب انسان بروتها او ببولها ضمن		كذا في السراج الوهاج
۱۱۵	وان اصاب بيدها او رجلها حصاة او نواة او اثارت غبارا او حمل صغيرا ففقد عين انسان او فسد	ثوبه لم يضمن وان كان حمارا كبريا ضمن والركاب والرديف والقائد والسائق في الضمان سواء	كذا في الكافي
۱۱۶	واذا سار الرجل على دابته في الطريق فعثرت بحجر وضعه رجل او بد كان قد بناه رجل او بماء	قد صبه رجل فوقعت على انسان فمات فالضمان على الذي احدث ذلك في الطريق قالوا هذا اذا لم يعلم الركاب بما احدث في الطريق فان علم بذلك وسير الدابة على ذلك الموضع قصد ا	كذا في المبسوط
۱۱۷	وفي القدوري ان من اوقف دابته على باب المسجد الاعظم او على باب مسجد من مساجد المسلمين	فنفخت برجلها انسانا فهو ضامن	كذا في المحيط

۱۔ حکم نمبر ۹۴، ۱۱۸۲ مع حواشی، ۲ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ جلیا کہ درختار و درختار میں ہے اور لکھا کہ اسلئے کہ بعض چوپائے پیشاب اور ریت بکرتے ہیں کہ وہ ٹھہرے ہوئے ہوں مفہوم ماخوذ از درختار و درختار ج ۵ صفحہ ۴۲۰ حکم نمبر ۱۱۸۲ نیز ۱۱۸۳ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ حکم نمبر ۱۱۸۲ اور ۱۱۸۳ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ جلیا کہ درختار و درختار میں ہے اور بحوالہ العناية لکھا ہے کہ اس لئے کہ اسے یہ حق نہیں ہے کہ وہ مسلمانوں کے راستہ کو (احتراز ممکن ہونے کے باوجود) اس میں جانور ٹھہرا کر شغل کرے۔ اور بحوالہ الرقعی لکھا ہے کہ اگر غیر کسی اور ضرورت کیلئے ٹھہرا یا تو لگاؤ کے لئے واپس ہونا یا اس (یعنی راستہ میں جانور ٹھہرانے سے) بچاؤ ممکن تھا اور یہ ٹھہرا یا اور اس نے جنایت کی، تو ضامن ہوگا ورنہ نہیں۔ نیز لکھا ہے کہ حاکم بجاز کی طرف سے ٹھہرانے کیلئے اجازت دی گئی جگہ میں ٹھہرانے کی صورت میں ضامن نہ ہوگا۔ مفہوم ماخوذ از درختار و درختار ج ۵ صفحہ ۴۲۰ حکم نمبر ۱۱۸۲

دفعہ و متن نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۲ -	(ب) الملتقی میں ہے کہ جب کوئی شخص کسی جانور پر سوار ہو کر چلا اور اس کے پیچھے ردیف بھی ہے (یعنی اس جانور پر اس سوار کے پیچھے ایک شخص اور بھی سوار ہے)، اور اس جانور کے پیچھے سائق بھی اور جانور کے آگے قائد بھی ہے اس جانور نے کسی آدمی کو روند دیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی)، تو اس کی دیت ان چاروں پر چوتھائی چوتھائی ہوگئی اور سوار اور ردیف پر کفارہ بھی ہوگا۔	محیط	
۱۳	اگر کسی جانور نے (عام)، راستہ میں چلتے ہوئے لید کی یا پیشاب کیا اور اس سے (مثلاً پھسل کر) کسی آدمی کی موت واقع ہوگئی تو ضامن نہ ہوگا اسی طرح جب کسی شخص نے (راستہ میں) جانور کو اس کے لئے (یعنی لید یا پیشاب کرنے کے لئے) ٹھہرایا تو یہ حکم ہے (یعنی اس جنایت کا ضامن نہ ہوگا)۔	سراج دہاج	
۱۳	اور اس (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر (مذکورہ صورت میں یعنی عام راستہ میں) کوئی جانور لید یا پیشاب کرنے کے لئے خود کھڑا ہو گیا یا اس کا لعاب بہہ گیا اور اس سے (مثلاً اس سے پھسل کر) کسی آدمی کی موت واقع ہوگئی (تو ضامن لازم نہ ہوگی)۔	محیط	
۱۴	اگر (مذکورہ صورت میں یعنی عام راستہ میں) کسی شخص نے اس جانور کو لید یا پیشاب کی ضرورت کے علاوہ کے لئے ٹھہرایا اور اس کی لید یا پیشاب کی وجہ سے کسی آدمی کی موت واقع ہوگئی تو وہ ضامن ہوگا۔	سراج دہاج	
۱۵	(د) اگر (مذکورہ صورت میں یعنی راستہ میں) جانور کے اگلے پاؤں یا پچھلے پاؤں سے کوئی کنکری یا گٹھلی لگی یا غبار یا چھوٹا سنگریزہ اڑا اور اس سے کسی آدمی کی آنکھ (کی بینائی) جاتی رہی یا اس سے کسی کا کپڑا خراب ہو گیا تو ضامن نہ ہوگا (ب) اور اگر وہ پتھر بڑا تھا تو وہ ضامن ہوگا۔ اور یہ ضامن لازم ہونے میں سوار، ردیف، قائد اور سائق سبھی برابر ہیں۔	کافی	
۱۶	(۱) جب کوئی شخص (عام)، راستہ میں اپنی سواری پر چلا تو اس کی سواری، اس پتھر سے، جسے کسی آدمی نے (راستہ میں) رکھ دیا تھا یا اس چبوترہ سے جسے کسی آدمی نے (راستہ میں) بنا دیا تھا یا اس پانی سے جسے کسی آدمی نے (راستہ میں) بہا دیا تھا الغرض کھاکر گری اور کسی آدمی پر جا پڑی اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس کی ضامن اس آدمی پر ہوگی جس نے راستہ میں وہ (مذکورہ) چیز پیدا کی تھی (ب) مشائخ نے کہا ہے کہ یہ حکم اس صورت میں ہے جبکہ سوار نے اس پیدا کردہ چیز کو نہ جانا اور اگر اس نے اس کے متعلق جان لیا پھر اس جانور کو قصداً اسی جگہ پر چلایا تو اس کی ضامن اس (سوار) پر ہوگی۔	مبسوط	
۱۷	(۲) القدری میں ہے کہ جس شخص نے اپنا جانور مسلمانوں کی مسجد میں سے بڑی مسجد یا کسی مسجد کے دروازہ پر ٹھہرایا تو اس جانور نے اپنے (پچھلے) پاؤں سے کسی آدمی کو لات مار دی تو وہ ضامن ہوگا۔	محیط	

اور ۱۱۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ جیسا کہ در مختار در المختار میں ہے چنانچہ مذکورہ صورت ۵۵ کے متعلق ہے کہ اس لئے ضامن نہ ہوگا کہ اس سے احتراز ممکن نہیں ہوتا اور لکھا ہے کہ اس کا عمل یہ ہے کہ جب اس نے اسے کچھ کا نہیں لگایا اور نہ بدکایا اور نہ ضامن ہوگا اور مذکورہ صورت ۵۵ کے متعلق لکھا ہے کہ اس لئے ضامن ہوگا کہ اس سے احتراز ممکن ہوتا ہے۔ مفہوم ماخوذ از در مختار در المختار ج ۵ صفحہ ۲۲۸، ۲۲۹، حکم نمبر ۱۱۸۲ - اور ۱۱۸۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۹۸۱۹۱۶۸۲ ۱۱۸۱

اور ۱۱۸۲ مع حاشیہ ۳۱ ملاحظہ ہوں (مترجم)

رقم	الباب الثاني عشر في جنایة اجهالهم والجنایة عليها	جنایة البهائم والجنایة عليها	حواشی
۱۱۸۲	ولو جعل الامام موضعاً لوقوف الدواب عند باب المسجد فلا ضمان مما حدث من الوقوف فيه	ولكن اذا ساق الدابة او قادها او سار فيه على الدابة ضمن	کذا فی التبیین کذا فی محیط السخی
۱۸	ولو اوقف دابته في سوق الدواب فرمحت فلا ضمان على صاحبها وعلى هذا سفينة المربطة في الشط		کذا فی محیط
۱۹	ذكر في المنتقى عن محمد اوقف دابة على باب سلطان وقد توقف الدواب ببابه قال يضمن ما اصاب		کذا فی الحار
۲۰	وان اوقف الدواب في الفلاة لا يضمن الا اذا اوقفها في المحجة		کذا فی فتاوی قاضیخان
۲۱	واذا اوقف الرجل دابة في ارض اودار مشتركة بينه وبين غيره ثمرانها اصابته شيئاً بيدها او رجلها فالقياس ان يضمن النصف وفي الاستحسان لا يضمن شيئاً بعض مشائخنا قالوا هذا اذا اوقف الدابة في موضع توقف فيه الدواب واما اذا اوقفها في موضع لا توقف فيه الدواب يضمن قيمة ما هلك بفعل الدواب قياساً واستحساناً		کذا فی الذخيرة
۲۲	رجل اوقف دابة في طريق المسلمين ولم يشد حاضرات عن ذلك المكان واتلف شيئاً لا يضمن الرجل		کذا فی فتاوی قاضیخان
۲۳	ولو اوقفها في الطريق مربوطة فجالت في رباطها فاصابت شيئاً ان اصابته بعد ما انحل الرباط وزال عن مكانه لا ضمان على صاحبها وان اصابته والرباط على حاله ضمن ما جنت وان زال الشغل عن مكان الايقاف		کذا فی محیط

۱۔ چنانچہ ہر مختار میں ہے کہ جہاں حاکم مجاز نے جانور ٹھہرنے کی اجازت دے رکھی ہو وہاں اگر جانور پر سوار ہو کر چلائے ہوئے یا جانور کو پیچھے سے ہانکتے ہوئے یا جانور کی رسی پکڑ کر آتے چلتے ہوئے اس جانور نے کوئی جنایت کی تو وہ ضمان ہوگا البتہ اگر اس جگہ سوار ہونے کی حالت میں جانور نے ٹھہرنے کے دوران جو جنایت کی وہ حاکم مجاز کی اجازت کی وجہ سے ساقط ہوگی منہدم ماخوذ از سر المختار ج ۵ ص ۲۷۸۔ حکم نمبر ۸۲، حکم نمبر ۷۱ تا ۷۱۴ اور ۱۱۸۳ مع ما شیعہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ چنانچہ فتاویٰ ہزارہ میں ہے کہ کشتی کنارے پر ٹھہری ہوئی تھی دوسری کشتی آئی اور اس ٹھہری ہوئی کشتی سے ٹکرائی تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ ٹھہری ہوئی کشتی ٹوٹ گئی تو ہمارے (یعنی اگر ٹکرائے والی) کشتی پر اس کی ضمان لازم ہے اور اگر وہ جاریہ کشتی ٹوٹ گئی تو ٹھہری ہوئی اس کشتی پر ضمان لازم نہ ہوگی اور النوادر میں ہے کہ ٹھہری ہوئی وہ کشتی

ردیف و متن نمبر	بارہواں باب جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۳ -	رب، اور اگر اگلا (یعنی حاکم مجاز) نے مسجد کے دروازہ کے قریب کوئی جگہ جانوروں کے ٹھہرانے کے لئے مقرر کر دی تو اس میں جانور کے ٹھہرنے سے جو امر پیش آئے اس کی ضمان لازم نہ ہوگی	تبیین	
	(ج) لیکن اگر اس جگہ میں کسی شخص نے سواری کے جانور کو پیچھے ہانک کر یا آگے سے اس کی رسی پکڑ کر یا اس پر سوار ہو کر چلایا اور اس جانور نے کوئی جنایت کی، تو وہ ضامن ہوگا۔	محیط برخی	
۱۸	(۱) اگر کسی شخص نے اپنا جانور جانوروں کی منڈی میں ٹھہرایا تو اس نے کسی کولات مار دی تو اس کے مالک پر اس ضمان لازم نہیں ہے (ب) اور اسی (مذکورہ صورت کے حکم) کے بموجب اس کشتی کا حکم ہے جو کنارے پر بندھی ہو۔	محیط	
۱۹	المنتقی میں امام محمدؒ سے منقول ہے کہ کسی شخص نے سلطان (یعنی حاکم) کے دروازہ پر سواری کا جانور ٹھہرایا اور اس کے دروازہ پر سواری کے جانور ٹھہرائے جاتے ہیں تو آپ نے فرمایا کہ اس جانور نے جو صدمہ پہنچایا وہ اس کا ضامن ہوگا۔	حادی	
۲۰	اگر کسی شخص نے بیابان میں اپنا جانور ٹھہرایا تو (اس جانور نے جو صدمہ پہنچایا اس کا) وہ ضامن نہ ہوگا لیکن اگر اس نے راستہ میں ٹھہرایا تو پھر یہ حکم نہیں ہے (یعنی پھر وہ ضامن ہوگا)۔	قاضیان	
۲۱	(۱) جب کسی شخص نے ایسی زمین یا گھر میں جانور ٹھہرایا جو اس کے اور س کے غیر کے مابین مشترک ہے پھر اس جانور نے اپنے لگے پاؤں یا پچھلے پاؤں سے کسی چیز کو صدمہ پہنچایا تو (اس کے متعلق) از روئے قیاس حکم یہ ہے کہ وہ نصف ضمان کا ضامن ہوگا اور از روئے استحسان حکم یہ ہے کہ وہ کسی شے کا ضامن نہ ہوگا (ب) اور ہمارے بعض مشائخؒ نے کہا ہے کہ یہ حکم اس صورت میں ہے کہ جب اس نے وہ جانور ایسی جگہ میں ٹھہرایا جہاں پر جانور ٹھہرائے جاتے ہیں اور اگر اس نے اس جانور کو (وہاں) ایسی جگہ ٹھہرایا جہاں جانور نہیں ٹھہرائے جاتے تو جانوروں کے فعل سے جو ہلاک ہوا از روئے قیاس بھی اور از روئے استحسان بھی وہ اس کی قیمت کا ضامن ہوگا۔	ذخیرہ	
۲۲	کسی شخص نے اپنا جانور مسلمانوں کے (عام) راستہ میں ٹھہرایا اور اسے باندھا نہیں پھر وہ جانور اس جگہ سے چل پڑا تو کسی چیز کو تلف کر دیا تو وہ شخص ضامن نہ ہوگا۔	قاضیان	
۲۳	اگر کسی شخص نے جانور کو راستہ میں بندھا ہوا ٹھہرایا تو وہ اپنے باندھنے کی جگہ میں گھوما اور کسی چیز کو صدمہ پہنچایا تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ، اگر اس نے وہ بندھن کھلنے اور اپنی جگہ سے ہٹ جانے کے بعد صدمہ پہنچایا تو اس کے مالک پر ضمان لازم نہ ہوگی اور اگر اس نے صدمہ پہنچایا اور وہ بندھن حسب مال تھا تو وہ اس کی جنایت کا ضامن ہوگا اگرچہ اس کی مشغولیت اس کے ٹھہرانے کی جگہ سے زائل ہوگئی۔	محیط	

اس لئے ضامن نہیں کا امام (یعنی حاکم مجاز) کی طرف سے کشتی والوں کو یہ اجازت ہوتی ہے کہ وہ کنارے پر کشتیاں ٹھہرا سکتے ہیں اور (ایسا) جو امر امام (یعنی حاکم مجاز) کی اجازت سے ہو وہ علی الاطلاق مباح ہے اور سلامتی کی قید سے مستثنیٰ نہیں ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ بزاز یہ علی حاشا مالگیری عربی ج ۶ ص ۳۰۴ - حکم نمبر ۱۴ مع حاشیہ، حکم نمبر ۷۸ ص ۹۰ ملا حظہ ہوں (مترجم)، ۳۵ حکم نمبر ۱۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۳۵ حکم نمبر ۱۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵۵ فتاویٰ بزاز میں ہے کہ کسی شخص نے اپنا گدھا کسی ستون کے بلند چادر و سرٹخنس اپنا گدھا لایا اور اسے (وہاں) بازغا پھر ان میں سے ایک گدھے نے دوسرے گدھے کو دانوں سے کاٹا، اور اسے ہلاک کر دیا تو اگر اس جگہ میں ان دونوں کو بازغا کرنے کی ولایت مل بھی تھی

ضمیمہ کا نوئے ضامن ہو گا مثلاً اگر وہ جگہ نہ راستہ تھی کسی شخص کی ملکیت تھی تو ضامن نہ ہو گا بشرطیکہ اس جگہ میں گنجائش تھی اور اگر وہ جگہ راستہ تھی تو ضامن ہو گا اسلئے کہ راستہ میں بازغا جنابت ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ بزاز یہ علی حاشا مالگیری عربی ج ۶ ص ۳۰۳ - حکم نمبر ۱۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۳۵ حکم نمبر ۱۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵۵ حکم نمبر ۱۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

ردیف	باب الثانی عشر فی جنایۃ البہائم والجنایۃ علیہا	جنایۃ البہائم والجنایۃ علیہا	حوالہ
۱۱۸۲-۲۳	وإذا جمحت الدابة فضر بها أو كبحها بالجام فضر بت برجلها أو بذنبها لم يكن عليه شيء	كذا في المحامی	
۲۵	وكذا الوسط منها فذهبت على وجهها فقتلت انسانا لم يكن عليه شيء	كذا في المحامی	
۲۶	لو أكرت حمارا فاقفه في الطريق على أهل مجلس فسلم عليهم ففخسه صاحبه أو ضربه أو ساقه ففخض ضمن وهو كالأمر بالسوق	كذا في خزائن المفتين	
۲۷	إن كانت الدابة تسير وعليها رجل ففخسها رجل فالتفت الراكب إن كان النخس باذنه لا يجب على الناحس شيء وإن كان بغير إذنه فعليه كمال الدابة وإن ضربت الناحس فمات قدمه هدر وإن أصابت رجلا آخر بالذنب أو بالرجل أو كيف ما أصابت إن كان بغير إذنه كذا فالضمان على الناحس وإن كان باذنه فالضمان عليهما إلا في النفحة بالرجل والذنب فإنها جبار	كذا في الخلاصة وهكذا في المحيط وفتاویٰ قاضیخان	
كذا في الخلاصة	إلا إذا كان الراكب واقفا في غير ملكه فامر رجلا ففخسها ففخضت رجلا فالضمان عليهما وإن كان بغير إذنه فالضمان كله على الناحس ولا كفارة عليه		
كذا في المحيط	هذا إذا كانت النفحة في نور النخس فاما إذا انقطع فورة فلا ضمان عليه		
كذا في الهداية	ومن قاد دابة ففخسها رجل فالتفت من يد القائد فاصابت في نورها فهو على الناحس وكذا إذا كان لها سائق ففخسها غيره		
كذا في فتاویٰ قاضیخان	دابة لها سائق وقائد ففخسها رجل بغير إذنه أحدهما ففخضت انسانا كان ضمان النفع على الناحس خاصة وإن كان النخس بأمر أحد هما لا يجب الضمان على أحد		

۱۱۸۲-۲۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۱۱۸۲/۲۳ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۱۱۸۲/۲۳ اور ۱۱۸۲/۲۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۱۱۸۲/۲۳
 ۱۱۸۲/۲۳ کا حاشیہ ۲۶ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۶ حکم نمبر ۱۱۸۲/۲۶ مع ماشیہ ۱۱۸۲/۲۶ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۶ حکم نمبر ۱۱۸۲/۲۶ اس حکم کے مافق فتاویٰ

ردیف و متن نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۲-۲۳	جب کسی جانور نے سرکشی کی تو مالک نے اسے ضرب لگائی یا لگام کھینچا تو اس جانور نے (کسی آدمی کو) اپنے پچھلے پاؤں سے مارا تو اس پر (ضمان میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی ۱۵	حادی	
۲۵	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر مالک جانور سے گریزا تو وہ جانور اپنے سامنے کے رخ کو چلا گیا اور کسی آدمی کو قتل کر دیا تو اس پر ضمان میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی ۱۵	حادی	
۲۶	اگر کسی شخص نے گدھا کرایہ پر لیا تو اسے کسی مجلس والوں کے ہاں راستہ میں ٹھہرایا اور انہیں سلام کہا پھر اس گدھے کے مالک نے اسے کچوکا دیا اور اسے ضرب لگائی یا چلا یا تو اس نے (کسی آدمی کو) لات مار دی تو وہ شخص ضمان ہوگا اور وہ ایسا ہی ہے جیسا کہ اس نے ہانکنے کا حکم دیا ہو ۱۵	خزانہ مفتین	
۲۷	اگر کوئی جانور چلا جا رہا تھا اور اس پر کوئی شخص (سوار) تھا تو اس جانور کو کسی آدمی نے کچوکا لگایا تو (وہ) اس جانور نے سوار کو گرا دیا (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ اگر کچوکا لگانا اس کی اجازت سے تھا تو کچوکا لگانے والے پر کوئی شئی واجب نہ ہوگی اور اگر اس کی اجازت سے نہ تھا تو اس پر پوری دیت لازم ہوگی (ب) اور اگر اس جانور نے کچوکا لگانے والے کو ضرب لگائی اور (اس سے) اس کی موت واقع ہوگئی تو اس کا خون رائیگاں ہے (ج) (۱) اور اگر اس جانور نے کسی آدمی کو دم سے یا پچھلے پاؤں سے صدمہ پہنچایا یا کسی طرح بھی صدمہ پہنچایا تو اگر (کچوکا لگانا) سوار کی اجازت کے بغیر تھا تو اس کی ضمان کچوکا لگانے والے پر ہوگی (۲) اور اگر سوار کی اجازت سے تھا تو اس کی ضمان ان دونوں پر ہوگی لیکن پچھلے پاؤں سے لات مارنے اور دم سے مارنے کے متعلق یہ حکم نہیں ہے اس لئے کہ یہ رائیگاں (۳) لیکن جب وہ سوار اپنی مملوک جگہ کے علاوہ میں ٹھہرا تھا اور اس نے کسی آدمی کو حکم دیا تو اس نے اس جانور کو کچوکا لگایا اور جانور نے کسی آدمی کو لات مار دی (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو اس کی ضمان ان دونوں پر ہے (۴) اور اگر سوار کی اجازت کے بغیر کچوکا لگایا تھا تو اس کی پوری ضمان کچوکا لگانے والے پر ہوگی اور اس پر کفارہ لازم نہ ہوگا	خلاصہ	
۲۸	(د) یہ مذکورہ احکام اس صورت میں ہیں کہ جب اس جانور کا لات مارنا کچوکا لگانے کے (بعد) فوراً ہو اور جب اس کا فوری طو پر ہونا منقطع ہو جائے تو اس کی ضمان کچوکا لگانے والے پر نہ ہوگی ۱۵	محیط	
۲۹	(و) جو شخص جانور کی رسی پکڑ کر آگے جا رہا تھا تو کسی آدمی نے اس جانور کو کچوکا لگایا اور وہ قائد کے ہاتھ سے چھوٹ گیا اور اس نے فوری طور پر (کسی کو) صدمہ پہنچایا تو وہ کچوکا لگانے والے کے ذمہ ہے (ب) اسی طرح جب کوئی شخص اس جانور کا سائق تھا تو کسی آدمی نے اسے کچوکا لگایا تو اس کا حکم بھی اسی (مذکورہ) کی طرح ہے ۱۵	ہدایہ	
۳۰	(و) کسی جانور کا ایک سائق ہے اور ایک قائد ہے پس کسی آدمی کے ان دونوں میں سے کسی ایک کی بھی اجازت کے بغیر اسے کچوکا لگایا تو اس جانور نے کسی آدمی کو لات مار دی تو اس لات (سے پہنچنے والے صدمہ) کی ضمان کچوکا لگانے والے پر ہی ہوگی (ب) اور اگر اس کا کچوکا لگانا ان دونوں میں سے کسی ایک کے حکم سے تھا تو کسی پر بھی ضمان لازم نہ ہوگی ۱۵	تاضیخان	

تاضیخان میں مزید لکھا ہے کہ اس لئے کہ جانور کا سائق اور قائد اس کی لات مارنے کے مناسبت نہیں ہوتے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ تاضیخان علی حاشیہ عالمگیری ج ۳ ص ۳۵۶۔

مکمل نمبر ۲۴۱۲۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	الباب الثانی عشر فی جنایۃ البہائم والجناۃ علیہا	جنایۃ البہائم والجناۃ علیہا	حوالہ
۱۱۸۲-۳۰	واذا کان الناحس عبد الفجائیۃ الدابة فی رقبة العبد وان کان صبیاً فهو کالرجل لہ	کذا فی الحاوی	
۳۱	واذا مرت الدابة بشئ قد نصب فی الطريق فنخسها ذلک الشئ فنفتحت انسانا فقتلته فالضمان	کذا فی الحاوی	
۳۲	علی الذی نصب ذلک الشئ		
۳۳	وفی المنتقی رجل واقف علی دابة فی الطريق فأمر رجلاً ان ینخس دابته فنخسها فقتلت رجلاً وطرحت الأمر فدیۃ الرجل الاجنبی علی الناحس والراکب جمیعاً ودم الأمر بالناخس حدس ولو سارت عن موضعها ثم نفتحت من قود الخسة فالضمان علی الناحس دون الراکب وان لم تسر فنفتحت الناحس ورجلاً آخر وقتلتها فدیۃ الاجنبی علی الناحس والراکب ونصف دیۃ الناحس علی الراکب ولو لم یوقفها الراکب علی الطريق ولكن حرنت ووقفت فنخسها هو وغیرہ لتسیر فنفتحت انساناً فلا شئ علیہما	کذا فی المحيط	
۳۴	رجل ركب دابة رجل قد اوقفها سربها فی الطريق فنفتحت انساناً فقتلته فالضمان علی سربها وعلی الراکب نصفین	کذا فی المحيط	
۳۵	واذا اوقف الرجل دابة رجل فی الطريق وربطها وغاب فأمر سرب الدابة رجل حتى نخسها فنفتحت رجلاً ونفتحت الأمر فدیۃ علی الناحس وان کان الأمر اوقفها فی الطريق ثم أمر رجلاً حتى نخسها فقتلت رجلاً فدیۃ علی الأمر والناخس نصفان	کذا فی المحيط	
۳۵	ولو نفرت من حجر وضعه رجل علی الطريق فالواضع بمنزلة الناحس	کذا فی محیط السخی	

۱- حکم نمبر $\frac{۳۰}{۱۱۸۲}$ کا تیسرا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- حکم نمبر $\frac{۲۶}{۱۱۸۲}$ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳- فتاویٰ عالمگیری کی اشاعت ہذا میں حکم نمبر $\frac{۳۰}{۱۱۸۲}$ کے بعد، غلاموں سے مخصوص تقریباً ۲ احکام کا اندراج متروک ہے اس کے متعلق حکم نمبر $\frac{۱۲}{۱۱۸۲}$ کا تیسرا ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- حکم نمبر $\frac{۲۶}{۱۱۸۲}$ مع ماشیہ اور $\frac{۱۲}{۱۱۸۱}$ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- حکم نمبر $\frac{۲۶}{۱۱۸۲}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶- حکم نمبر $\frac{۲۶}{۱۱۸۲}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷- حکم نمبر $\frac{۲۶}{۱۱۸۲}$ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸- حکم نمبر $\frac{۳۰}{۱۱۸۱}$ نیز $\frac{۳۱}{۱۱۸۲}$ ملاحظہ ہوں (مترجم)

زعمادش نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۳۰-۱۱۸۲	(۱) جب جانور کو کچھ کا لگانے والا شخص، غلام ہو اور اس سے جانور نے جنایت کی، تو جانور کی جنایت (کی ضمانت) اس غلام کی گردن پر ہوگی (دب)، اور اگر کچھ کا لگانے والا (نابلغ) بچہ ہو تو وہ (اس حکم میں) بالغ آدمی کی طرح ہے ۷۵ ۷۶	حادی	
۳۱	جب کوئی جانور کسی ایسی چیز سے گذر جو راستہ میں نصب کی گئی تھی اور اس چیز سے اس جانور کو کچھ کا لگا تو اس جانور نے کسی آدمی کو لات مار کر قتل کر دیا تو اس کی ضمانت اس شخص پر ہوگی جس نے وہ چیز نصب کی تھی ۷۷	حادی	
۳۲	المنتقی میں ہے کہ (۱) کوئی شخص سواری کے اپنے جانور پر راستہ میں ٹھہرا ہوا ہے اس نے کسی آدمی کو حکم دیا کہ وہ اس کے جانور کو کچھ کا لگائے پس اس نے اسے کچھ کا لگایا تو اس جانور نے کسی آدمی کو قتل کر دیا اور حکم دینے والے کو گرادیاتو اس اجنبی آدمی کی دیت کچھ کا لگانے والے پر اور سواری پر بھی پر ہوگی اور حکم دینے والے کا خون رائیگاں ہوگا (دب)، اور اگر راستہ میں ٹھہرا ہوا، وہ جانور اپنی جگہ سے چل پڑا پھر اس نے کچھ کا لگنے کے فوراً بعد لات ماری (اور اس سے کسی کی موت واقع ہوگئی)، تو اس کی ضمانت کچھ کا لگانے والے پر ہوگی سواری پر نہ ہوگی اور اگر راستہ میں ٹھہرا ہوا، وہ جانور نہ چلا اور کچھ کا لگانے والے کو اور ایک اور آدمی کو لات مار کر قتل کر دیا تو اجنبی آدمی کی دیت، کچھ کا لگانے والے پر اور سواری پر ہوگی اور کچھ کا لگانے والے کی نصف دیت سواری پر ہوگی (ج)، اور اگر اس شخص نے اپنے جانور کو راستہ میں نہ ٹھہرایا تھا لیکن وہ جانور اڑ گیا اور رک گیا تو اس نے یا کسی اور شخص نے اسے کچھ کا لگایا تاکہ وہ چل پڑے تو اس جانور نے کسی آدمی کو لات مار دی تو ان دونوں پر (ضمان میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی ۷۸	محیط	
۳۳	کوئی شخص کسی اور آدمی کے اس جانور پر سوار ہوا جسے اس کے مالک نے راستہ میں کھڑا کر دیا تھا تو اس جانور نے کسی آدمی کو لات مار کر قتل کر دیا تو اس کی ضمانت اس کے مالک اور سواری پر نصف نصف ہوگی ۷۹	محیط	
۳۴	(۲) جب کسی شخص نے کسی اور آدمی کا جانور راستہ میں ٹھہرایا اور اسے باندھ دیا اور خود غائب ہو گیا پھر اس جانور کے مالک نے کسی آدمی کو حکم دیا حتیٰ کہ اس نے اسے کچھ کا لگایا تو اس جانور نے کسی آدمی کو لات ماری یا حکم دینے والے کو لات ماری (اور اس سے اس کی موت واقع ہوگئی) تو اس کی دیت کچھ کا لگانے والے پر ہوگی (دب)، اور اگر حکم دینے والے نے اس جانور کو راستہ میں ٹھہرایا تھا پھر کسی آدمی کو حکم دیا حتیٰ کہ اس نے اسے کچھ کا لگایا تو اس جانور نے کسی آدمی کو قتل کر دیا تو اس کی دیت حکم دینے والے اور کچھ کا لگانے والے پر نصف نصف ہوگی ۸۰	محیط	
۳۵	اگر کوئی جانور کسی ایسے پتھر سے بدک گیا جو کسی شخص نے راستہ پر رکھ دیا تھا تو پتھر رکھنے والا وہ شخص بمنزلہ الناحس ہے (یعنی اس کے متعلق حکم، کچھ کا لگانے والے کے متعلق حکم کی طرح ہے) ۸۱	محیط سرخی	

دفعاً وثق نمبر	الباب الثاني عشر في جنابة البهائم والجنابة عليها	جنابة البهائم والجنابة عليها	حواله
١١٨٢-٣٧	رجل ارسل حمارة قد دخل نزرع انسان وافسد ان ارسله وساقه الى النزرع بان كان خلفه كان ضامنا وان لم يكن خلفه الا ان الحمارة ذهب في فورة ولم يعطف يميناً وشمالاً وذهب الى الوجه الذي ارسله فاصاب النزرع كان ضامنا وان ذهب يميناً وشمالاً ثم اصاب النزرع فان لم يكن الطريق واحداً الا يكون ضامنا وان كان الطريق واحداً كان ضامنا وان ارسله فوقف ساعة ثم ذهب الى النزرع وافسد لا يضمن المرسل	كذا في فتاوى قاضيه	
٣٤	وحكى عن الشيخ الامام ابي بكر محمد بن الفضل البخاري فيمن ارسل بقرة من القرية الى ارضه قد دخل في نزرع غيره فأكل ان كان له طريق غير ذلك لا يضمن وان لم يكن له طريق غير ذلك يضمن	كذا في المحيط	
٣٨	فاما اذا خرجت الدابة من المربط وافسدت نزرع انسان او تركها في المريع فافسدت نزرع انسان فلا ضمان	كذا في المحيط	
٣٩	وكذا السنابير والكلاب اذا انسدت شيئاً من اموال الناس فلا ضمان على صاحبها	كذا في المحيط	
٤٠	ومن ارسل بهيمة وكان لها سائقاً فاصابت في فورة انساناً او شيئاً ضمنه	كذا في السراج الوهاج	
٤١	وان ارسل طيراً وساقه فاصاب في فورة لم يضمن	كذا في السراج الوهاج	
٤٢	رجل ارسل كلباً الى شاة ان وقف ثم ذهب وقتل الشاة لا يضمن وان ذهب من فور الارسال وقتل الشاة ذكر في الجامع الصغير انه لا يضمن اذا لم يكن سائقاً يعني اذا لم يكن خلفه وهكذا ذكر القنطري عن ابي يوسف انه يكون ضامناً والمشائخ أخذوا بقوله وذكر الفقيه ابو الليث في شرح الجامع الصغير رجل ارسل كلباً فأصاب في فورة انساناً فقتله او منرق ثيابه ضمن المرسل وذكر الناطقي رجل		

۱۔ مکمل نمبر ۳۷، ۴۲، ۴۷، ۵۳، ۶۰، ۶۵، ۷۰، ۷۵، ۸۰، ۸۵، ۹۰، ۹۵، ۱۰۰، ۱۰۵، ۱۱۰، ۱۱۵، ۱۲۰، ۱۲۵، ۱۳۰، ۱۳۵، ۱۴۰، ۱۴۵، ۱۵۰، ۱۵۵، ۱۶۰، ۱۶۵، ۱۷۰، ۱۷۵، ۱۸۰، ۱۸۵، ۱۹۰، ۱۹۵، ۲۰۰، ۲۰۵، ۲۱۰، ۲۱۵، ۲۲۰، ۲۲۵، ۲۳۰، ۲۳۵، ۲۴۰، ۲۴۵، ۲۵۰، ۲۵۵، ۲۶۰، ۲۶۵، ۲۷۰، ۲۷۵، ۲۸۰، ۲۸۵، ۲۹۰، ۲۹۵، ۳۰۰، ۳۰۵، ۳۱۰، ۳۱۵، ۳۲۰، ۳۲۵، ۳۳۰، ۳۳۵، ۳۴۰، ۳۴۵، ۳۵۰، ۳۵۵، ۳۶۰، ۳۶۵، ۳۷۰، ۳۷۵، ۳۸۰، ۳۸۵، ۳۹۰، ۳۹۵، ۴۰۰، ۴۰۵، ۴۱۰، ۴۱۵، ۴۲۰، ۴۲۵، ۴۳۰، ۴۳۵، ۴۴۰، ۴۴۵، ۴۵۰، ۴۵۵، ۴۶۰، ۴۶۵، ۴۷۰، ۴۷۵، ۴۸۰، ۴۸۵، ۴۹۰، ۴۹۵، ۵۰۰، ۵۰۵، ۵۱۰، ۵۱۵، ۵۲۰، ۵۲۵، ۵۳۰، ۵۳۵، ۵۴۰، ۵۴۵، ۵۵۰، ۵۵۵، ۵۶۰، ۵۶۵، ۵۷۰، ۵۷۵، ۵۸۰، ۵۸۵، ۵۹۰، ۵۹۵، ۶۰۰، ۶۰۵، ۶۱۰، ۶۱۵، ۶۲۰، ۶۲۵، ۶۳۰، ۶۳۵، ۶۴۰، ۶۴۵، ۶۵۰، ۶۵۵، ۶۶۰، ۶۶۵، ۶۷۰، ۶۷۵، ۶۸۰، ۶۸۵، ۶۹۰، ۶۹۵، ۷۰۰، ۷۰۵، ۷۱۰، ۷۱۵، ۷۲۰، ۷۲۵، ۷۳۰، ۷۳۵، ۷۴۰، ۷۴۵، ۷۵۰، ۷۵۵، ۷۶۰، ۷۶۵، ۷۷۰، ۷۷۵، ۷۸۰، ۷۸۵، ۷۹۰، ۷۹۵، ۸۰۰، ۸۰۵، ۸۱۰، ۸۱۵، ۸۲۰، ۸۲۵، ۸۳۰، ۸۳۵، ۸۴۰، ۸۴۵، ۸۵۰، ۸۵۵، ۸۶۰، ۸۶۵، ۸۷۰، ۸۷۵، ۸۸۰، ۸۸۵، ۸۹۰، ۸۹۵، ۹۰۰، ۹۰۵، ۹۱۰، ۹۱۵، ۹۲۰، ۹۲۵، ۹۳۰، ۹۳۵، ۹۴۰، ۹۴۵، ۹۵۰، ۹۵۵، ۹۶۰، ۹۶۵، ۹۷۰، ۹۷۵، ۹۸۰، ۹۸۵، ۹۹۰، ۹۹۵، ۱۰۰۰، ۱۰۰۵، ۱۰۱۰، ۱۰۱۵، ۱۰۲۰، ۱۰۲۵، ۱۰۳۰، ۱۰۳۵، ۱۰۴۰، ۱۰۴۵، ۱۰۵۰، ۱۰۵۵، ۱۰۶۰، ۱۰۶۵، ۱۰۷۰، ۱۰۷۵، ۱۰۸۰، ۱۰۸۵، ۱۰۹۰، ۱۰۹۵، ۱۱۰۰، ۱۱۰۵، ۱۱۱۰، ۱۱۱۵، ۱۱۲۰، ۱۱۲۵، ۱۱۳۰، ۱۱۳۵، ۱۱۴۰، ۱۱۴۵، ۱۱۵۰، ۱۱۵۵، ۱۱۶۰، ۱۱۶۵، ۱۱۷۰، ۱۱۷۵، ۱۱۸۰، ۱۱۸۵، ۱۱۹۰، ۱۱۹۵، ۱۲۰۰، ۱۲۰۵، ۱۲۱۰، ۱۲۱۵، ۱۲۲۰، ۱۲۲۵، ۱۲۳۰، ۱۲۳۵، ۱۲۴۰، ۱۲۴۵، ۱۲۵۰، ۱۲۵۵، ۱۲۶۰، ۱۲۶۵، ۱۲۷۰، ۱۲۷۵، ۱۲۸۰، ۱۲۸۵، ۱۲۹۰، ۱۲۹۵، ۱۳۰۰، ۱۳۰۵، ۱۳۱۰، ۱۳۱۵، ۱۳۲۰، ۱۳۲۵، ۱۳۳۰، ۱۳۳۵، ۱۳۴۰، ۱۳۴۵، ۱۳۵۰، ۱۳۵۵، ۱۳۶۰، ۱۳۶۵، ۱۳۷۰، ۱۳۷۵، ۱۳۸۰، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵، ۱۴۰۰، ۱۴۰۵، ۱۴۱۰، ۱۴۱۵، ۱۴۲۰، ۱۴۲۵، ۱۴۳۰، ۱۴۳۵، ۱۴۴۰، ۱۴۴۵، ۱۴۵۰، ۱۴۵۵، ۱۴۶۰، ۱۴۶۵، ۱۴۷۰، ۱۴۷۵، ۱۴۸۰، ۱۴۸۵، ۱۴۹۰، ۱۴۹۵، ۱۵۰۰، ۱۵۰۵، ۱۵۱۰، ۱۵۱۵، ۱۵۲۰، ۱۵۲۵، ۱۵۳۰، ۱۵۳۵، ۱۵۴۰، ۱۵۴۵، ۱۵۵۰، ۱۵۵۵، ۱۵۶۰، ۱۵۶۵، ۱۵۷۰، ۱۵۷۵، ۱۵۸۰، ۱۵۸۵، ۱۵۹۰، ۱۵۹۵، ۱۶۰۰، ۱۶۰۵، ۱۶۱۰، ۱۶۱۵، ۱۶۲۰، ۱۶۲۵، ۱۶۳۰، ۱۶۳۵، ۱۶۴۰، ۱۶۴۵، ۱۶۵۰، ۱۶۵۵، ۱۶۶۰، ۱۶۶۵، ۱۶۷۰، ۱۶۷۵، ۱۶۸۰، ۱۶۸۵، ۱۶۹۰، ۱۶۹۵، ۱۷۰۰، ۱۷۰۵، ۱۷۱۰، ۱۷۱۵، ۱۷۲۰، ۱۷۲۵، ۱۷۳۰، ۱۷۳۵، ۱۷۴۰، ۱۷۴۵، ۱۷۵۰، ۱۷۵۵، ۱۷۶۰، ۱۷۶۵، ۱۷۷۰، ۱۷۷۵، ۱۷۸۰، ۱۷۸۵، ۱۷۹۰، ۱۷۹۵، ۱۸۰۰، ۱۸۰۵، ۱۸۱۰، ۱۸۱۵، ۱۸۲۰، ۱۸۲۵، ۱۸۳۰، ۱۸۳۵، ۱۸۴۰، ۱۸۴۵، ۱۸۵۰، ۱۸۵۵، ۱۸۶۰، ۱۸۶۵، ۱۸۷۰، ۱۸۷۵، ۱۸۸۰، ۱۸۸۵، ۱۸۹۰، ۱۸۹۵، ۱۹۰۰، ۱۹۰۵، ۱۹۱۰، ۱۹۱۵، ۱۹۲۰، ۱۹۲۵، ۱۹۳۰، ۱۹۳۵، ۱۹۴۰، ۱۹۴۵، ۱۹۵۰، ۱۹۵۵، ۱۹۶۰، ۱۹۶۵، ۱۹۷۰، ۱۹۷۵، ۱۹۸۰، ۱۹۸۵، ۱۹۹۰، ۱۹۹۵، ۲۰۰۰، ۲۰۰۵، ۲۰۱۰، ۲۰۱۵، ۲۰۲۰، ۲۰۲۵، ۲۰۳۰، ۲۰۳۵، ۲۰۴۰، ۲۰۴۵، ۲۰۵۰، ۲۰۵۵، ۲۰۶۰، ۲۰۶۵، ۲۰۷۰، ۲۰۷۵، ۲۰۸۰، ۲۰۸۵، ۲۰۹۰، ۲۰۹۵، ۲۱۰۰، ۲۱۰۵، ۲۱۱۰، ۲۱۱۵، ۲۱۲۰، ۲۱۲۵، ۲۱۳۰، ۲۱۳۵، ۲۱۴۰، ۲۱۴۵، ۲۱۵۰، ۲۱۵۵، ۲۱۶۰، ۲۱۶۵، ۲۱۷۰، ۲۱۷۵، ۲۱۸۰، ۲۱۸۵، ۲۱۹۰، ۲۱۹۵، ۲۲۰۰، ۲۲۰۵، ۲۲۱۰، ۲۲۱۵، ۲۲۲۰، ۲۲۲۵، ۲۲۳۰، ۲۲۳۵، ۲۲۴۰، ۲۲۴۵، ۲۲۵۰، ۲۲۵۵، ۲۲۶۰، ۲۲۶۵، ۲۲۷۰، ۲۲۷۵، ۲۲۸۰، ۲۲

ردیف و متن نمبر	باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۲-۳۶	کسی شخص نے اپنا گدھا چھوڑ دیا اور وہ کسی آدمی کے کھیت میں داخل ہو گیا اور اسے خراب کر دیا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) (۱) اگر چھوڑنے والے نے اسے چھوڑا اور اسے کھیتی کی طرف ہانک دیا مثلاً یہ کہ وہ اس گدھے کے پیچھے تھا تو وہ ضامن ہوگا (ب) اور اگر وہ اس کے پیچھے نہ تھا مگر گدھا (چھوڑنے کے بعد) فوری طور پر دائیں بائیں نہ مڑا اور اپنے کے رخ کو گدھا جس رخ کو اس نے چھوڑا تھا پس وہ کھیتی کو پہنچ گیا اور اسے خراب کر دیا، تو وہ ضامن ہوگا (ج) اور اگر وہ گدھا دائیں بائیں چلا گیا پھر کھیتی کو پہنچا تو اگر راستہ ایک ہی نہ تھا تو وہ ضامن نہ ہوگا (د) اور اگر (وہ گدھا دائیں بائیں گیا) اور راستہ ایک ہی تھا تو وہ ضامن ہوگا (ر) اور اگر اس نے گدھا چھوڑا تو وہ تھوڑی دیر پھر پھر کھیتی کو گیا اور اسے خراب کر دیا تو چھوڑنے والا ضامن نہ ہوگا۔	تقاضیخان	
۳۷	الشیخ امام ابو بکر محمد بن الفضل البخاریؒ سے اس شخص کے بارے میں منقول ہے جس نے اپنا بیل گاؤں سے اپنی زمین کی طرف چھوڑ دیا تو وہ کسی اور شخص کی کھیتی میں داخل ہوا اور (اسے) کھایا تو اگر اس راستہ کے علاوہ اس کا اور راستہ بھی تھا تو وہ ضامن نہ ہوگا اور اگر اس کے علاوہ اس کا اور راستہ نہ تھا تو وہ ضامن ہوگا۔	محیط	
۳۸	مگر جب کوئی جانور اپنے باندھنے کی جگہ (یعنی تھان سے نکلا اور اس نے کسی آدمی کی کھیتی خراب کر دی یا اس نے اسے (یعنی کسی شخص نے اپنے جانور کو) چراگاہ میں چھوڑا اور اس نے کسی آدمی کی کھیتی خراب کر دی تو ضمان لازم نہ ہوگی۔	محیط	
۳۹	اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ بلیاں اور کتے جب انہوں نے لوگوں کے مالوں میں سے کسی چیز کو خراب کر دیا تو ان کے مالک پر ضمان لازم نہ ہوگی۔	محیط	
۴۰	جب کسی شخص نے کوئی جانور چھوڑا اور وہ اسے ہانکنے والا تھا تو اس جانور نے فوری طور پر کسی آدمی کو یا کسی چیز کو صدمہ پہنچایا تو چھوڑنے والا اس کا ضامن ہوگا۔	سراج دہاج	
۴۱	اور اگر کسی شخص نے پرندہ چھوڑا اور اسے ہانک دیا تو اس نے فوری طور پر کسی کو صدمہ پہنچایا تو چھوڑنے والا ضامن نہ ہوگا۔	سراج دہاج	
۴۲	(۱) کسی شخص نے کتا کسی بکری کی طرف چھوڑا تو اگر وہ پھر پھر گیا اور اس نے اس بکری کو قتل کر دیا تو ضامن نہ ہوگا (ب) اور اگر وہ کتا چھوٹنے کے بعد فوراً گیا اور اس بکری کو قتل کر دیا تو (اس کے حکم کے متعلق) (۱) جامع صغیر میں ہے کہ وہ ضامن نہ ہوگا بشرطیکہ اسے چھوڑنے والا اسے ہانکنے والا نہ تھا یعنی جبکہ وہ اس کے پیچھے نہ تھا یا وہی القدری میں مذکور ہے (۲) اور امام ابو یوسفؒ سے مروی ہے کہ وہ (مطلقاً) ضامن ہوگا اور شائع نے آپ کا قول اختیار کیا ہے اور فقیدہ ابو اللیث نے شرح جامع صغیر میں ذکر کیا ہے کہ کسی شخص نے کتا چھوڑا اور اس نے فوری طور پر کسی آدمی کو قتل کر دیا یا اس کے کپڑے بھاڑ دیئے تو چھوڑنے والا ضامن ہوگا۔		

باب میں ہے کہ کسی شخص نے پرندہ چھوڑا اور اسے ہانکا تو اس نے فوری طور پر کسی کو صدمہ پہنچایا (اور بین السطور میں ہے کہ پرندہ یعنی باز چھوڑا اور کسی کو صدمہ پہنچایا یعنی کسی کے ملک کو شکار کو مار دیا تو چھوڑنے والا ضامن نہ ہوگا اور جانور کی صورت میں ضمان لازم ہوتا ہے اور درجہ فرق یہ ہے کہ جانور میں ہانکا متحمل ہے پس اس کے ہانکنے کا اعتبار ہے اور پرندے میں ہانکا متحمل نہیں ہے پس اس میں اس کے ہانکنے کا وجود عدم کا حکم ایک جیسا ہے۔ مفہوم ماخوذ از ہلہ مع بین السطور ہلہ ج ۴ ص ۶۱۴۔ حکم نمبر ۳۶ ص ۱۱۸۲ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) نے اس حکم کے ماخذ فتاویٰ تقاضیخان میں مزید لکھا ہے کہ چھوڑنے کے بعد فوری طور پر ک (مذکورہ) صورت میں گویا وہ مالک کے پیچھے ہے مفہوم ماخوذ از فتاویٰ تقاضیخان علی حاشیہ عالمگیری ج ۳ ص ۲۵۵۔

دفعہ و شرح نمبر	الباب الثانی عشر فی جنایۃ البہائم والجنایۃ علیہا	جنایۃ البہائم والجنایۃ علیہا	حوالہ
۱۱۸۳-	اگر کسی کلبہ علیہ رجل فعضه او منق ثیابه لایکون ضامنا فی قول ابی حنیفہؒ ویضمن فی قول ابی یوسفؒ والمختار للفتویٰ قول ابی یوسفؒ	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	
۴۳	ولو کان لرجل کلب عبوس یؤذی من مربیه فلا ھل البلد ان یقتلوه وان اتلف یجب علی صانہ الضمان ان کان تقدم الیہ قبل الا تلاف والا فلا شیء علیہ کالمحاط المائل	کذا فی التبیین	
۴۴	ولو ارسل کلبہ الی صید ولم یکن سائقا فاصاب انسانا لایضمن فی الروایات الظاہرۃ والاعتم	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	
۴۵	علی الروایات الظاہرۃ رجل ادخل بعبیرا مغتلما فی دار رجل دفی الدار بعبیر صاحبہا فوقع علیہ المغتلم فقتله اختلف المشائخ فیہ منهم من قال لا ضمان علی صاحب المغتلم وقال بعضهم ان ادخل صاحب المغتلم بغير اذن صاحب الدار فعلیہ الضمان وان کان ادخلہ باذنه فلا ضمان وبہ أخذ الفقہ ابو اللیثؒ وعلیہ الفتویٰ	کذا فی المحيط	
۴۶	وقائد القطار فی الطريق یضمن اولہ وآخرہ وان کان عظیما لایمکنہ ضبط آخرہ وان کان معہ سائق فالضمان علیہما وان کان لہ سائقان ضمنا وان کان ثالث وسط القطار ضمنوا اثلاثا یرید بہ اذا کان الآخر یمشی فی جانب من القطار یسوقہ فیکون سوق البعض کسوق الكل بحکم الاتصال فان کان وسط القطار آخذنا بزمَام بعبیر فما اصاب مما خلفہ فضمانہ		

۱۔ فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ کسی شخص نے کتا لکارا تو اسے کسی آدمی کو کاٹ کھا یا تو اس کے متعلق اما (یعنی امام ابو حنیفہؒ) کا قول ہے کہ وہ مطلقا ضمان نہ ہو گا اور امام ثانی (یعنی امام ابو یوسفؒ) کا قول ہے کہ وہ مطلقا ضمان نہ ہو گا خواہ وہ اسے لٹا کر لارہا تھا یا اس کی رسی پکڑ کر اس کے چل رہا تھا جیسا کہ دہر، جانور کے متعلق حکم ہے (حکم نمبر ۴۰۹۹، ۱۱۸۳ ملاحظہ ہوں)، اور امام محمدؒ کا قول ہے کہ اگر وہ سائق یا قائد تھا تو ضمان نہ ہو گا ورنہ نہیں اور امام محمدؒ کا یہ بھی حکم اختیار کیا ہے اور فقہ ابو اللیثؒ امام ابو یوسفؒ کے قول پر فتویٰ دیا کرتے تھے اور بعض کا قول یہ ہے کہ اگر کتا سیکھا ہوا ہو تو اس کا سائق ہونا شرط نہ ہو گا اور وہ مطلقا ضمان نہ ہو گا اور اگر کتا سیکھا ہوا نہ ہو تو اس کا سائق ہونا شرط ہو گا اور لوگوں کے گھر میں ان کی اجازت سے یا انکی اجازت بغیر غلہ کی صورت میں اسے لٹا کر کتے نے زخمی کر دیا تو والوں کی طرف سے ارسال (یعنی اس پر چھوڑنا) اور لٹکارنا نہ پائے جانے کی وجہ سے ضمان لازم نہ ہو گی۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ ہرنازیہ علی ہاشم عالمگیریؒ ج ۶ ص ۴۱، ص ۴۲، حکم نمبر ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳ اور مع حاشیہ نیز ۱۱۱/۱۱۸۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱

دفعہ و متن نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۲	(۳) اور الناطقی نے ذکر کیا ہے کہ کسی شخص نے اپنے کتے کو کسی آدمی پر لٹکا رہا تو اس نے اسے کاٹ کھایا یا اس کے کپڑے پھاڑ دیئے تو امام ابو حنیفہ کے قول میں وہ ضامن نہ ہوگا اور امام ابو یوسف کے قول میں وہ ضامن ہوگا اور فتویٰ کے لئے مختار حکم امام ابو یوسف کا قول ہے ۱۔	تاضیخان	
۲۳	اگر کسی آدمی کا کتا کاٹنے والا ہو جو شخص اس کے پاس سے گذرتا ہے وہ اسے ایذا دیتا ہے تو بستی والوں کو حق حاصل ہے کہ اسے قتل کر دیں اور اگر اس کتے نے کسی کو تلف کر دیا تو اس کے مالک پر ضمان لازم ہوگی بشرطیکہ اس کے تلف کرنے سے پہلے اس کے مالک سے اس کے متعلق پیشگی مطالبہ کیا گیا ہو (یعنی اسے اس کے متعلق پیشگی کہا گیا تھا) ورنہ اس کے مالک پر کوئی شئی لازم نہیں ہوگی جیسا کہ جمعہ کی ہوئی دیوار کے متعلق حکم ہے ۲۔	تبیین	
۲۴	کسی شخص نے اپنا کتا شکار پر چھوڑا اور کتے والا اس کے پیچھے ہانکنے والا نہ تھا پس اس کتے نے کسی آدمی کو صدمہ پہنچایا تو روایات ظاہرہ کے مطابق کتے والا ضامن نہ ہوگا اور روایات ظاہرہ پر ہی اعتماد ہے ۳۔	تاضیخان	
۲۵	کسی شخص نے مست اونٹ کسی آدمی کے گھر میں داخل کیا اور اس گھر میں گھروالے کا اونٹ بھی ہے تو مست اونٹ نے اس پر حملہ کیا اور اسے قتل کر دیا تو اس کے حکم کے متعلق، مشائخ نے اختلاف کیا ہے (۱) ان میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ مست اونٹ کے مالک پر ضمان لازم نہیں ہے (ب) اور ان میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ اگر مست اونٹ والے نے گھروالے کی اجازت کے بغیر داخل کیا تھا تو اس پر (اسکی) ضمان لازم ہے اور اگر اس کی اجازت سے داخل کیا تھا تو اس پر اسکی) ضمان لازم نہیں ہے اور فقیہ ابواللیث نے اسی حکم کو اختیار کیا ہے اور اسی حکم پر فتویٰ ہے ۴۔	محیط	
۲۶	(۱) راستہ میں جو شخص قطار کا قائد ہو (یعنی اونٹوں کی قطار کو آگے سے رسی پکڑ کر آگے چل رہا ہو) وہ اس قطار کے اول اور آخر سب کا ضامن ہوگا اگرچہ وہ قطار اتنی بڑی ہو کہ قائد کے لئے اس کے آخر کی نگرانی ممکن نہ ہو (ب) اور اگر اس قائد کے ساتھ سائق (یعنی پیچھے سے ہانکنے والا) بھی ہو تو ضمان دونوں پر لازم ہوگی (ج) اور اگر اس قطار کے سائق دو ہوں تو وہ دونوں ضامن ہوں گے (د) اور اگر وہ تیسرا شخص قطار کے درمیان میں ہو تو سب (یعنی تینوں) تہائی تہائی (ضمان) کے ضامن ہوں گے اور اس سے مراد یہ ہے کہ وہ دوسرا قطار کے کسی جانب پیچھے سے ہانکتا جا رہا تھا پس اس قطار کے اتصال کی وجہ سے بعض قطار کا ہانکنا، کل قطار کے ہانکنے کی مانند ہوگا (س) اور اگر سائق قطار کے درمیان میں کسی اونٹ کی جہاں پکڑے ہوئے تھا تو جو اونٹ اس کے پیچھے ہیں ان میں سے جس نے صدمہ پہنچایا تو اسکی ضمان خاص طور پر اس پر ہے		

عربی ماشیہ فتاویٰ ہذا۔ یعنی معتلم یعنی براہ گنج، بھڑکا ہوا (یعنی مست اونٹ) (مترجم) ۵۔ جیسا کہ فتاویٰ بزازیہ میں ہے اور لکھا ہے کہ داخل کیا گیا معتلم یعنی مست ہو یا غیر معتلم ہو بغیر اذن داخل کرنے کی صورت میں (اسکی جنایت کا) ضامن ہوگا۔ ماخوذ از فتاویٰ بزازیہ علی حاشیہ مالگیری عربی ج ۲ ص ۳۳۔ حکم نمبر ۶۹۱ ۶۲ ۲۱ نیز ۱۱۸۳ ۱۱۸۷

مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعاً وثق نمبر	الباب الثاني عشر في جناية البهائم والجناية عليها	جناية البهائم والجناية عليها	حواله
١١٨٢-	عليه خاصة وما اصاب مما قبله فالضمان عليهما وان كان احيانا وسطها وحيانا يتقدم ويتأخر فهو سائق والضمان نصفان	كذا في خزائن المفتين	
٢٤	وان كان الذي في وسط القطار آخذا بزمام بعير يقود ما خلفه ولا يسوق ما قبله فما اصاب مما خلفه فلا ضمان فيه على القائد الاول وما اصاب مما قبله فضمنان ذلك على القائد الاول ولا شيء فيه على هذا الذي في وسط القطار لانه ليس بسائق مما قبله	هكذا في المحيط	
٢٨	ولو كان رجل سركبا وسط القطار على بعير ولا يسوق منها شيئا لم يضمن مما تصيب الا بل التي بين يديه ولكن هو معهم في الضمان فيما اصاب البعير الذي هو عليه وما خلفه وقال بعض المتأخرين هذا اذا كان زمام ما خلفه بيده يقوده واما اذا كان نائما على بعيره ادقاعا لا يفعل شيئا يكون به قائدا مما خلفه فلا ضمان عليه في ذلك وهو في حق ما خلفه بمنزلة المتاع الموضوع على بعير	كذا في النهاية نقل عن المبسوط	
٢٩	قال في المنتقى اذا قاد الرجل قطارا وخلفه سائق وامامه سراكب على بعير فوطئ بعير السراكب انسانا فالدية عليهم اشلا ثا وكذا كذلك اذا وطئ بعير مما خلفت السراكب انسانا وان وطئ بعير امام السراكب فهو على القائد والسائق نصفان ولا شيء على السراكب	كذا في المحيط	
٥٠	ولو ان رجلا يقود قطارا فربط انسان في قطاره بعيرا والقائد لا يعلم بذلك فوطئ هذا البعير انسانا فالدية كانت الدية على عاقلة القائد ثم ترجع عاقلة القائد على عاقلة الرباط وان كان القائد يعلم بربط البعير لا ترجع عاقلة القائد على عاقلة الرباط	كذا في فتاوى قاضيخان	
٥١	ولو كانت الابل وقوا فربط الرجل بعيرا فقاد صاحب القطار ولا يعلم كان الضمان على عاقلة القائد ولا ترجع عاقلة القائد على عاقلة الرباط	كذا في فتاوى قاضيخان	

انه حكم نمبر ١١٨٢، ١١٨٣، ١١٨٤، ١١٨٥، ١١٨٦، ١١٨٧، ١١٨٨، ١١٨٩، ١١٩٠، ١١٩١، ١١٩٢، ١١٩٣، ١١٩٤، ١١٩٥، ١١٩٦، ١١٩٧، ١١٩٨، ١١٩٩، ١٢٠٠، ١٢٠١، ١٢٠٢، ١٢٠٣، ١٢٠٤، ١٢٠٥، ١٢٠٦، ١٢٠٧، ١٢٠٨، ١٢٠٩، ١٢١٠، ١٢١١، ١٢١٢، ١٢١٣، ١٢١٤، ١٢١٥، ١٢١٦، ١٢١٧، ١٢١٨، ١٢١٩، ١٢٢٠، ١٢٢١، ١٢٢٢، ١٢٢٣، ١٢٢٤، ١٢٢٥، ١٢٢٦، ١٢٢٧، ١٢٢٨، ١٢٢٩، ١٢٣٠، ١٢٣١، ١٢٣٢، ١٢٣٣، ١٢٣٤، ١٢٣٥، ١٢٣٦، ١٢٣٧، ١٢٣٨، ١٢٣٩، ١٢٤٠، ١٢٤١، ١٢٤٢، ١٢٤٣، ١٢٤٤، ١٢٤٥، ١٢٤٦، ١٢٤٧، ١٢٤٨، ١٢٤٩، ١٢٥٠، ١٢٥١، ١٢٥٢، ١٢٥٣، ١٢٥٤، ١٢٥٥، ١٢٥٦، ١٢٥٧، ١٢٥٨، ١٢٥٩، ١٢٦٠، ١٢٦١، ١٢٦٢، ١٢٦٣، ١٢٦٤، ١٢٦٥، ١٢٦٦، ١٢٦٧، ١٢٦٨، ١٢٦٩، ١٢٧٠، ١٢٧١، ١٢٧٢، ١٢٧٣، ١٢٧٤، ١٢٧٥، ١٢٧٦، ١٢٧٧، ١٢٧٨، ١٢٧٩، ١٢٨٠، ١٢٨١، ١٢٨٢، ١٢٨٣، ١٢٨٤، ١٢٨٥، ١٢٨٦، ١٢٨٧، ١٢٨٨، ١٢٨٩، ١٢٩٠، ١٢٩١، ١٢٩٢، ١٢٩٣، ١٢٩٤، ١٢٩٥، ١٢٩٦، ١٢٩٧، ١٢٩٨، ١٢٩٩، ١٣٠٠، ١٣٠١، ١٣٠٢، ١٣٠٣، ١٣٠٤، ١٣٠٥، ١٣٠٦، ١٣٠٧، ١٣٠٨، ١٣٠٩، ١٣١٠، ١٣١١، ١٣١٢، ١٣١٣، ١٣١٤، ١٣١٥، ١٣١٦، ١٣١٧، ١٣١٨، ١٣١٩، ١٣٢٠، ١٣٢١، ١٣٢٢، ١٣٢٣، ١٣٢٤، ١٣٢٥، ١٣٢٦، ١٣٢٧، ١٣٢٨، ١٣٢٩، ١٣٣٠، ١٣٣١، ١٣٣٢، ١٣٣٣، ١٣٣٤، ١٣٣٥، ١٣٣٦، ١٣٣٧، ١٣٣٨، ١٣٣٩، ١٣٤٠، ١٣٤١، ١٣٤٢، ١٣٤٣، ١٣٤٤، ١٣٤٥، ١٣٤٦، ١٣٤٧، ١٣٤٨، ١٣٤٩، ١٣٥٠، ١٣٥١، ١٣٥٢، ١٣٥٣، ١٣٥٤، ١٣٥٥، ١٣٥٦، ١٣٥٧، ١٣٥٨، ١٣٥٩، ١٣٦٠، ١٣٦١، ١٣٦٢، ١٣٦٣، ١٣٦٤، ١٣٦٥، ١٣٦٦، ١٣٦٧، ١٣٦٨، ١٣٦٩، ١٣٧٠، ١٣٧١، ١٣٧٢، ١٣٧٣، ١٣٧٤، ١٣٧٥، ١٣٧٦، ١٣٧٧، ١٣٧٨، ١٣٧٩، ١٣٨٠، ١٣٨١، ١٣٨٢، ١٣٨٣، ١٣٨٤، ١٣٨٥، ١٣٨٦، ١٣٨٧، ١٣٨٨، ١٣٨٩، ١٣٩٠، ١٣٩١، ١٣٩٢، ١٣٩٣، ١٣٩٤، ١٣٩٥، ١٣٩٦، ١٣٩٧، ١٣٩٨، ١٣٩٩، ١٤٠٠، ١٤٠١، ١٤٠٢، ١٤٠٣، ١٤٠٤، ١٤٠٥، ١٤٠٦، ١٤٠٧، ١٤٠٨، ١٤٠٩، ١٤١٠، ١٤١١، ١٤١٢، ١٤١٣، ١٤١٤، ١٤١٥، ١٤١٦، ١٤١٧، ١٤١٨، ١٤١٩، ١٤٢٠، ١٤٢١، ١٤٢٢، ١٤٢٣، ١٤٢٤، ١٤٢٥، ١٤٢٦، ١٤٢٧، ١٤٢٨، ١٤٢٩، ١٤٣٠، ١٤٣١، ١٤٣٢، ١٤٣٣، ١٤٣٤، ١٤٣٥، ١٤٣٦، ١٤٣٧، ١٤٣٨، ١٤٣٩، ١٤٤٠، ١٤٤١، ١٤٤٢، ١٤٤٣، ١٤٤٤، ١٤٤٥، ١٤٤٦، ١٤٤٧، ١٤٤٨، ١٤٤٩، ١٤٥٠، ١٤٥١، ١٤٥٢، ١٤٥٣، ١٤٥٤، ١٤٥٥، ١٤٥٦، ١٤٥٧، ١٤٥٨، ١٤٥٩، ١٤٦٠، ١٤٦١، ١٤٦٢، ١٤٦٣، ١٤٦٤، ١٤٦٥، ١٤٦٦، ١٤٦٧، ١٤٦٨، ١٤٦٩، ١٤٧٠، ١٤٧١، ١٤٧٢، ١٤٧٣، ١٤٧٤، ١٤٧٥، ١٤٧٦، ١٤٧٧، ١٤٧٨، ١٤٧٩، ١٤٨٠، ١٤٨١، ١٤٨٢، ١٤٨٣، ١٤٨٤، ١٤٨٥، ١٤٨٦، ١٤٨٧، ١٤٨٨، ١٤٨٩، ١٤٩٠، ١٤٩١، ١٤٩٢، ١٤٩٣، ١٤٩٤، ١٤٩٥، ١٤٩٦، ١٤٩٧، ١٤٩٨، ١٤٩٩، ١٥٠٠، ١٥٠١، ١٥٠٢، ١٥٠٣، ١٥٠٤، ١٥٠٥، ١٥٠٦، ١٥٠٧، ١٥٠٨، ١٥٠٩، ١٥١٠، ١٥١١، ١٥١٢، ١٥١٣، ١٥١٤، ١٥١٥، ١٥١٦، ١٥١٧، ١٥١٨، ١٥١٩، ١٥٢٠،

دعا و شق نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۸۲-	قائد پر نہیں ہے، اور جو اونٹ اس کے آگے ہیں ان میں جس نے صدمہ پہنچایا تو اسکی ضمان ان دونوں پر (یعنی اس سائق اور قائد دونوں پر) ہوگی اور اگر وہ کبھی درمیان میں ہو جاتا ہے کبھی آگے ہو جاتا ہے اور کبھی پیچھے ہو جاتا ہے تو وہ ہانکنے والا قرار پاتا ہے اور ضمان نصف نصف ہوگی ۱۷	خزانہ مفتین	
۴۷	اگر وہ شخص جو (اونٹوں کی) قطار کے درمیان میں کسی اونٹ کی مہار پکڑے ہوئے اپنے سے پیچھے والے اونٹ کو لئے جا رہا ہو اور اپنے سے آگے والے کو ہانک نہ رہا ہو تو جو اونٹ اس سے پیچھے ہیں ان میں سے جس نے صدمہ پہنچایا اس میں پہلے قائد (یعنی قطار کے اول قائد) پر ضمان لازم نہ ہوگی اور جو اونٹ اس کے آگے ہیں ان میں سے جس نے صدمہ پہنچایا اسکی ضمان پہلے قائد پر لازم ہوگی اور اس (ضمان) میں (سے) اس (مذکورہ) شخص پر کوئی شیء لازم نہ ہوگی جو شخص اس قطار کے درمیان سے اسلے کہ وہ اپنے سے آگے والے کے لئے سائق نہیں قرار پاتا ہے	محیط	
۴۸	(۱) اگر کوئی شخص (اونٹوں کی) قطار کے درمیان کسی اونٹ پر سوار ہو اور ان اونٹوں میں سے کسی کو ہانکنا نہ ہو تو جو اونٹ اس کے آگے ہیں ان سے جس نے صدمہ پہنچایا وہ اس کا ضمان نہ ہوگا (ب) (۱) لیکن جس اونٹ پر وہ سوار ہے اور جو اس کے پیچھے ہے ان سے جس نے صدمہ پہنچایا اسکی ضمان میں وہ ان کے ساتھ (یعنی ان دوسرے قائد اور سائق کے ساتھ) شریک ہوگا (۲) بعض متاخرین کا قول ہے کہ یہ حکم اس صورت میں ہے کہ جو اونٹ اس کے پیچھے ہے اس کی مہار اس کے ہاتھ میں ہو اور یہ ان کا قائد ہو مگر جب وہ اس اونٹ پر سویا ہوا ہو یا بیٹھا ہوا ہو اور ایسا کوئی کام نہ کر رہا ہو جس کی بنا پر وہ اپنے سے پیچھے کے اونٹ کا قائد قرار پائے تو اس پر اس میں (یعنی اپنے سے پیچھے کے اونٹوں کی جنایت میں بھی) کوئی ضمان لازم نہ ہوگی اور وہ اپنے سے پیچھے والوں کے حق میں ایسا ہی ہوگا جیسا کہ اونٹ پر سامان لدا ہوا ہو ۱۸	نہایہ	
۴۹	المنتقی میں ہے کہ (۱) جب کوئی شخص (اونٹوں کی) کسی قطار کا قائد ہو اور اس قطار کے پیچھے ایک شخص سائق ہو اور اس سائق کے آگے ایک اونٹ پر کوئی شخص سوار ہو پھر سوار کے اونٹ نے کسی آدمی کو روند دیا تو اس کی دیت ان (تینوں) پر تہائی تہائی ہوگی (ب) اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ جب اس سوار شخص کے پیچھے کے اونٹوں میں سے کسی اونٹ نے کسی آدمی کو روند دیا تو اس کی دیت ان پر تہائی تہائی ہوگی (ج) اور اگر اس سوار کے آگے سے کسی اونٹ نے (کسی آدمی کو) روند دیا تو اس کی ضمان قائد اور سائق پر نصف نصف ہوگی اور سوار پر کوئی شیء لازم نہ ہوگی ۱۹	محیط	
۵۰	کوئی شخص (اونٹوں کی) کسی قطار کا قائد ہو تو کسی آدمی نے اسکی (چلتی) قطار میں ایک اور اونٹ باندھ دیا اور قائد کو اس کا علم نہ ہو پھر اس اونٹ نے کسی آدمی کو روند کر ہلاک کر دیا تو اسکی دیت اس قائد کی عاقلہ پر لازم ہوگی اور پھر قائد کی عاقلہ، اونٹ باندھنے والے مذکورہ آدمی کی عاقلہ سے واپس لے لی اور اگر اس قائد کو اس اونٹ کے باندھ دینے کا علم ہو تو قائد کی عاقلہ، باندھنے والے کی عاقلہ سے واپس نہ لے لی ۲۰	قاضیان	
۵۱	اگر (مذکورہ صورت میں قطار کے) اونٹ ٹھہرے ہوئے تھے تو ایک آدمی نے (قطار میں) ایک اونٹ باندھ دیا پھر قطار والے نے قطار کو آگے سے رسی پکڑ کر چلا دیا اور اسے اس (باندھے ہوئے اونٹ) کا علم نہیں ہے تو اس (اونٹ کی جنایت) کی ضمان قائد کی عاقلہ پر لازم ہوگی اور قائد کی عاقلہ باندھنے والے کی عاقلہ سے واپس نہ لے لی ۲۱	قاضیان	

دفعہ و شتغیر	الباب الثانی عشر فی جنایۃ البہائم والجناۃ علیہا	جنایۃ البہائم والجناۃ علیہا	حوالہ
۵۴-۱۱۸۳	و لو انفلتت الدابة فاصابت مالا او آدميا ليلا او نهاس الا ضمان على صاحبها	کذا فی الهدایۃ	
۵۳	وفي النوازل صاحب النزع اذا قاتل لصاحب الدابة ان دابتك في نزعی فخرجهما صاحبها فاصدت الدابة في حال خسر وجهها فان لم يأمر صاحب النزع صاحب الدابة بالاخراج فاصحاب الدابة ضامنون وان امره بالاخراج فلا ضمان عليه هكذا اختيars الفقيه ابو الليث وقال الفقيه ابو نصر يعوود بالضمان في الوجهين جميعا	کذا فی الذخیرۃ	
۵۴	رجل وجد في نزعہ في الليل ثورين و ظن انهما من اهل قريته فان كانا لغير اهل القرية فاراد ان يدخلهما مربوطه فدخل في المربط احدهما وفر الآخر فتبعه فلم يقدر عليه وجاء صاحب الثور فاراد تغمينه قال الشيخ الامام ابو بكر محمد بن الفضل ان كانت نيته عند الاخذ ان يمنع من صاحبه كان ضامنا وان كانت نيته ان يأخذه ليرجعه على صاحبه الا انه لم يقدر على الاشهاد ولم يجد من يشهده لا يكون ضامنا	کذا فی فتاویٰ قاضیان	
۵۵	فقيل للشيخ "أرأيت ان كان هذا نهاسا فقال ان كان الثور لغير اهل قريته كان حكمه حكم اللقطة ان ترك الاشهاد مع القدرة عليه على انه يأخذه او يحبسہ في مربوطه ليردہ على صاحبه ضمن وان لم يجد من يشهد كان ذلك عذرا له	کذا فی الذخیرۃ	
۵۶	وان كان الثور لاهل قريته واخرجه من نزعہ ولم يزد على ذلك لا يضمن اذا صنع الثور وان ساقه بعد ما اخرجه من نزعہ ضمنہ	کذا فی الذخیرۃ	

۱۔ جیسا کہ فتاویٰ تافہیخان میں ہے اور لکھا ہے کہ الجماء (یعنی جانوروں) کا فعل (یعنی مالک کسی کی تعدی کے بغیر جماء کا فعل) رائیگان ہے مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی ہاشم عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۵ اور جیسا کہ ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ لے لے کہ جنسہ علیہ وسلم کا ارشاد ہے کہ جرح الجماء جبارا لہ یرث یعنی جانور کسی کو زخمی کر دین تو اس میں قصاص و دیت ہے، کوئی شئی لازم نہیں ہے (یعنی جبکہ کسی آدمی کی طرف سے مباشرت تعدی اور سبب بننا ہے اور عاشر ہدایہ میں ہے کہ روایت الجماء جرحہا جبار بخاری میں حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ سے مروی ہے۔ مفہوم از ہدایہ مع ماشریح ج ۵ ص ۶۱ (مترجم) ۲۔ جیسا کہ فتاویٰ تافہیخان علی ہاشم عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۵ میں ہے اور فتاویٰ ہزازیہ میں ہے کہ اگر کسی شخص کی بکری کسی انسانی کی دکان میں داخل ہو گئی تو اس کا مالک ان سے نکلنے کیلئے اسکے پیچھے گیا تو اس کی بکری نے اس انسانی کی ہنڈیا توڑ دی تو داخل ہونے والا مالک اس کا ضمان ہو گا۔ مفہوم ماخوذ از

دفعہ و شرح نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۵۲-۱۱۸۲	اگر کوئی جانور چھوٹ گیا (یعنی چھوٹ کر بھاگ گیا)، اور اس نے کسی مال یا آدمی کو دن کے وقت یا رات کے وقت صدمہ پہنچایا تو اس (صورت میں)، اس کے مالک پر ضمان لازم نہ ہوگی۔	ہدایہ	
۵۳	الذوال میں ہے کہ جب کھیتی کے مالک نے جانور کے مالک سے کہا کہ تیرا جانور میری کھیتی میں ہے تو اس جانور کے مالک نے اسے (کھیتی سے)، باہر نکالا پس نکلنے کے دوران اس جانور نے (اسے) خراب کر دیا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر کھیتی کے مالک نے جانور کے مالک کو (اسے) باہر نکالنے کا حکم نہیں دیا تھا تو جانور کا مالک ضمان منہ ہوگا اور اگر اس نے اسے باہر نکالنے کا حکم دیا تھا تو جانور کے مالک پر ضمان لازم نہ ہوگی فقہ ابو اللیث کا اختیار کردہ حکم یونہی ہے۔	ذخیرہ	
۵۴	(ب) اور فقہ ابو نعیم کا قول یہ ہے کہ جملہ دونوں صورتوں میں (جانور کے مالک پر) ضمان عائد ہوگی۔ کسی شخص نے رات کے وقت اپنی کھیتی میں دو بیل پائے اور یہ گمان کیا کہ وہ اس کی بستی والوں کے ہیں تو اگر وہ بیل اس بستی کے علاوہ کے تھے اور اس نے یہ چاہا کہ انہیں مربوط (یعنی جانور باندھنے کی جگہ) میں داخل کر دے تو ان میں سے ایک بیل مربوط میں داخل ہو گیا اور دوسرا بھاگ گیا پھر اس شخص نے اس کا پیچھا کیا مگر اس پر قابو نہ پاسکا پھر بیلوں کا مالک آیا تو اس نے (اس سے)، اس بیل کی ضمان لینا چاہی تو اس کے حکم کے متعلق، (د) الشیخ الامام ابو بکر محمد بن الفضل کا قول ہے کہ اگر پکڑتے وقت اس کی نیت یہ تھی کہ اس کے مالک کو اس سے محروم کرے گا تو وہ شخص ضمان منہ ہوگا (ب) اور اگر پکڑتے وقت اس کی نیت یہ تھی کہ اسے پکڑے گا تاکہ اس کے مالک کو لوٹائے لیکن اس نے اس پر گواہ کر لینے کی قدرت نہ پائی (یعنی موقع نہ ملا)، اور نہ کسی کو پایا کہ وہ اس پر گواہ ہو تو (اس صورت میں)، وہ ضمان نہ ہوگا۔	قاضیخان	
۵۵	(مذکورہ صورت کے متعلق مذکورہ) شیخ سے (یعنی امام ابو بکر محمد بن الفضل سے) کہا گیا کہ آپ فرمائیں کہ اگر یہ امر دن کے وقت پیش آیا، ہو تو آپ نے فرمایا کہ (د) اگر وہ بیل اس کی بستی کے علاوہ کا تھا تو اس کا حکم نقطہ (یعنی گری پڑی چیز) کا ہے اگر قدرت کے باوجود اس نے اس پر گواہ نہ کئے کہ وہ اسے پکڑے گا اور باندھنے کی جگہ اپنی حراست میں رکھے گا تاکہ اس کے مالک کو واپس لوٹائے تو وہ ضمان منہ ہوگا (ب) اور اگر اس شخص نے کسی ایسے شخص کو نہ پایا جسے گواہ کرے تو یہ امر اس کے لئے عذر قرار پائے گا اور پھر ضمان لازم نہ ہوگی۔	ذخیرہ	
۵۶	اور اگر (مذکورہ صورت میں)، وہ بیل اس کی بستی والوں کا تھا اس نے اسے کھیتی سے نکالا اور اس سے زیادہ کچھ نہ کیا تو جب وہ بیل ضائع ہو گیا تو وہ ضمان منہ ہوگا (ب) اور اگر اس نے اسے اپنی کھیتی سے نکلنے کے بعد پیچھے سے ہانکا (اور پھر وہ ضائع ہو گیا)، تو وہ ضمان منہ ہوگا۔	ذخیرہ	

فتاویٰ بنو زید علی حاشی مالگیری عربی ج ۶ ص ۳۳۲ (مترجم)، ۳۳ بیاض فتاویٰ قاضیخان میں ہے اور لکھا ہے کہ اس کے جانور کے مالک نے ہانکا ہے اور کھیتی کی مالک اس کے خراب کرنے پر راضی نہ تھا بلکہ اسے اس کی حفاظت چاہی تھی۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی حاشی مالگیری عربی ج ۳ ص ۵۵۴ حکم نمبر ۲۶۱ اور ۲۶۲ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳۵ حکم نمبر ۲۶۱ اور ۲۶۲ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳۵ حکم نمبر ۲۶۱ اور ۲۶۲ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳۵ فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ بستی کا بیل ہونے کی صورت میں رات کے وقت (تو) اس کے ضائع ہونے کا فائدہ ہوتا ہے مگر دن کے وقت وہ نقطہ کے مکم ہیں نہیں ہوتا کیونکہ دن کو اس کے ضائع ہونے کا فائدہ نہیں ہوتا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی حاشی مالگیری عربی ج ۳ ص ۵۵۴ حکم نمبر ۲۶۱ اور ۲۶۲ مع حواشی اور نقطہ کے تفصیل احکام فتاویٰ مالگیری کی بحث ۵۵ میں ہیں (مترجم)۔

دفعہ و شرح نمبر	الباب الثاني عشر في جنایة البهائم والجنایة علیها	جنایة البهائم والجنایة علیها	حوالہ
۵۷-۱۱۸۲	ومن وجد دابة انسان في نزرعه فاخرجها من نزرعه فجاء ذئب فاكلها فقد اختلف المشايخ فيه بعضهم قال يضمن وقال بعضهم ان اخرجها ولم يسبقها فلا ضمان وان ساقها بعد ما اخرجها فهو ضامن وبه كان يفتي الشيخ الامام ابو بكر محمد بن الفضل والقاضي العلاء على السعدي وكان الفقيه ابو نصر الدبوسي يقول ان ساقها بعد ما اخرجها الى موضع يأمن على نزرعه منها فلا ضمان وان كان اكثر من ذلك فهو ضامن والفتوى على ما اختاره الفضلي	کذا فی المحيط	
۵۸	الراعي اذا وجد في سرحه بقرة اجنبية فطردها قدس ما تخرج من نزرعه فلا ضمان عليه	کذا فی المحيط	
۵۹	زارع سأل الغنم من الراعي الخاص او المشترك لبييتها في ضيعته كما هو العادة ففعل وبييتها فيهما ونام ونفشت الغنم في نزرع جاره لا ضمان على احد	کذا فی القنية	
۶۰	اذا وجد في كرمه او نزرعه دابة سرجل وقد افسدت شيئا فحبسها صاحب الكرم او النزرع فهلكت ضمن صاحب الكرم او النزرع قيمتها	کذا فی المحيط	
۶۱	اذا دخل دابة في دار سرجل بغير اذنه فاخرجها صاحب الدار فهلكت لا يضمن	کذا فی الذخيرة	

۱۔ فتاویٰ تاضیخان میں ہے کہ بعض کا قول یہ ہے کہ جب کسی شخص نے کسی جانور کو اپنی کھیتی میں پایا تو اسے باہر نکال دیا تو اس جانور کو کسی درندے نے ہلاک کر دیا تو وہ شخص ضامن ہوگا اسلئے کہ اسے نکالنے کی بجائے اس کے مالک کو اس پر تیار کرنا چاہیے تھا حتیٰ اس کا مالک اس کو نکالے اور صحیح حکم وہ ہے جو قاضی امام سفدی کا قول ہے کہ اس کو زین اس کھیتی کے مالک کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ اسے اپنی ملکیت سے باہر نکال دے البتہ اس کے پیچھے ہانگے نہیں اور اگر اس نے اس جانور کو اپنی ملکیت سے نکالنے کے بعد اسے ہلاک کر دیا تو پھر وہ جانور ہلاک ہو گیا، تو وہ شخص غاصب قرار پا کر ضامن ہوگا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ تاضیخان علی ہاشم عالمگیری ج ۳ ص ۴۵۴ اور فتاویٰ بزاز یہ ہے کہ کسی شخص نے اپنی کھیتی میں کوئی جانور پایا تو کھیتی والے نے اسے جانور کو اپنی کھیتی سے باہر نکالا تو اسے بھیڑ یا کھا گیا تو اس کے متعلق الفتویٰ میں ہے کہ وہ ضامن نہ ہوگا اور الفتاویٰ میں ہے کہ غنما حکم یہ ہے کہ اگر اس نے نکالنے کے بعد اسے ہلاک کر دیا تو پھر اسے بھیڑ یا کھا گیا، تو وہ ضامن نہ ہوگا ورنہ نہیں اور ابو نصر کا قول یہ ہے کہ جب اسے اس جگہ تک لایا جہاں اپنی کھیتی پر اس کے دوبارہ آنے سے امن میں ہو جائے اور پھر اسے بھیڑ یا کھا گیا، تو بھی وہ شخص ضامن نہ ہوگا اور اسی طرح اگر اس نے کسی کا جانور کسی کھیتی سے نکالا تو یہی حکم ہے اور ابو نصر سے منقول ہے کہ ضامن ہوگا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ بزاز یہ علی ہاشم عالمگیری ج ۴ ص ۴۰۳ حکم نمبر ۳۶۱۵۳ مع حواشی نمبر ۱۱۸۳

دفعہ و شرح نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۵۷-۱۱۸۲	جس شخص نے کسی آدمی کا جانور اپنی کھیتی میں پایا تو اسے اپنی کھیتی سے باہر نکال دیا پھر بھیر یا آیا اور اسے کھا گیا تو اس کے حکم کے متعلق مشائخ نے اختلاف کیا ہے (۱) ان میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ وہ ضامن ہوگا (ب) اور ان میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ اگر اس نے اسے نکالا اور اسے ہانکا نہیں تو اس پر اس کی ضمان لازم نہ ہوگی اور اگر اسے نکالنے کے بعد اسے پیچھے سے ہانک دیا (اور پھر وہ جانور ہلاک ہو گیا) تو وہ ضامن ہوگا اور اسی حکم پر ایشیخ الامام ابو بکر محمد بن الفضل اور القاضی الامام السخدی فتویٰ دیا کرتے تھے (ج) اور فقید ابو نصر الدبوسی فرماتے تھے کہ اگر اس نے اسے نکالنے کے بعد ایسی جگہ تک ہانکا جہاں سے اپنی کھیتی پر اس کے دوبارہ آنے سے امن میں ہو جائے (د) اور پھر وہ جانور ہلاک ہو گیا) تو (اس پر اس کی) ضمان لازم نہ ہوگی اور اگر اس کا ہانکنا اس (جگہ کی حد) سے زیادہ تھا تو وہ ضامن ہوگا (د) اور فتویٰ اسی حکم پر ہے جسے امام الفضل نے اختیار کیا ہے	محیط	
۵۸	(س) اور اگر مذکورہ صورت میں اس جانور کو اپنی کھیتی سے نکالنے کے بعد اسے پیچھے سے ہانکا تاکہ اس کے مالک کو پس کرے پھر وہ جانور راستہ میں ہلاک ہو گیا یا اس کا پاؤں ٹوٹ گیا تو وہ ضامن ہوگا	تانیخان	
۵۹	کسی چرواہے نے اپنی چراگاہ میں کوئی اجنبی گائے دیکھی تو اسے اتنی دور تک ہانک دیا کہ وہ اس کی کھیتی (یعنی چراگاہ) سے نکل جائے تو اس پر اس کی ضمان لازم نہیں ہے	محیط	
۶۰	کسی کا شکار کرنے کسی خاص یا مشترک چرواہے سے بکریاں مانگیں تاکہ رات کے وقت ان بکریوں کو اپنی زمین میں رکھے جیسا کہ اس کی عادت جاری ہے پس اس نے ایسا کیا اور انہیں رات کو وہاں رکھا اور سو گیا اور بکریاں اس کے بڑوسی کی کھیتی میں چرنے لگیں تو کسی پر اس کی ضمان نہیں ہے	فتنیہ	
۶۱	جب کسی شخص نے اپنے باغ میں یا اپنی کھیتی میں کسی آدمی کے جانور کو پایا اور اس جانور نے کسی چیز کو خراب کر دیا تو اس باغ والے یا کھیتی والے نے اس جانور کو اپنی حراست میں رکھا تو وہ جانور ہلاک ہو گیا تو باغ والا یا کھیتی والا شخص اس کی قیمت کا ضامن ہوگا	محیط	
۶۲	جب کسی شخص نے اپنا جانور دوسرے آدمی کے گھر میں اس کی اجازت کے بغیر داخل کر دیا تو گھروالے نے اسے باہر نکال دیا پھر وہ جانور ہلاک ہو گیا تو گھروالا آدمی ضامن نہ ہوگا	ذخیرہ	

۲۔ چنانچہ فتاویٰ ہزارہ میں کسی چرواہے نے کسی کی گائے اپنی چراگاہ میں پکڑی تو اسے اپنی چراگاہ سے اتنا ہانکا کہ وہ اکی چراگاہ سے نکل جائے پھر وہ گائے ہلاک ہو گئی تو وہ چرواہا ضامن نہ ہوگا اسلئے کہ جسکے چرنے کو بھٹکا ہوا ہی اپنے ٹھکانا میں رکھتا ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ ہزارہ علی حاشیہ عالمگیری عربی ج ۲ ص ۳۳۳۔ حکم نمبر ۳۶۰۵۳ مع حواشی نیز حکم نمبر ۶۲۰۶۱ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۳۶۰۵۳ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ جیسا کہ فتاویٰ ہزارہ میں ہے اور لکھا کہ اسلئے کہ اسے اس جانور کو حراست میں رکھنے کی ولایت نہیں ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ ہزارہ علی حاشیہ عالمگیری عربی ج ۲ ص ۳۳۳۔ حکم نمبر ۳۶۰۵۳ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ جیسا کہ فتاویٰ ہزارہ میں ہے کہ کسی شخص نے اپنا جانور دوسرے گھر میں داخل کیا تو گھر کے مالک نے اس جانور کو گھر سے نکال دیا پھر وہ جانور تلف ہو گیا تو وہ ضامن ہوگا جیسا کہ کھیتی کی صورت میں حکم ہے نیز لکھا کہ کسی شخص نے اپنے جانور کے مربوط (یعنی اپنے جانور کے باندھے کی جگہ) میں کوئی جانور پایا تو اسے باہر نکال دیا تو وہ جانور ضائع ہو گیا یا اسے بھیر لکھا گیا تو وہ ضامن ہوگا اسلئے کہ مربوط جانور کا محل ہے گھر کی صورت میں حکم نہیں ہے اسلئے کہ گھر اس کا محل نہیں ہے۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ ہزارہ علی حاشیہ عالمگیری عربی ج ۲ ص ۳۳۳۔ حکم نمبر ۵۸۰۵۴ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

ردیف	باب الثانی عشر فی جنایۃ البہائم والجنایۃ علیہا	جنایۃ البہائم والجنایۃ علیہا	حوالہ
۱۱۸۲-۶۲	ولو وضع ثوباً فی بیت رجل بغير اذنه فسر می به صاحب البيت وكان ذاك حال غيبة المالك ضمن قيمة الثوب	کذا فی الذخیرۃ	
۶۳	رجل يسوق حمرا المحطب في الطريق وقال (كوست كوست) وقد امه رجل لم يسمح ذلك حتى اصاب ثوبه فتخرق ضمن السائق وكذا لو سمع صوته الا انه لم يتهيأ له التخنن لضيق المدة ولا فرق في هذا بين الاصح وغيره وان امكنه التخنن فلم يتخن بعد ما سمح لا يضمن السائق	کذا فی فتاویٰ قاضخان	
۶۴	وفي فتاوی الفضلی اذا قطع الرجل يد دابة انسان اور جلهان كانت لا يؤكل لحمها فعلى الجاني قيمتها وليس للمالك ان يمسك الدابة ويضمنه النقصان وان كانت ماكولة اللحم كالشاة والبعير والبقر فكذلك في ظاهر الرواية وعليه الفتوى	هكذا فی الذخیرۃ	
۶۵	ومن فتح باب تفحص فطار الطير او باب اصطبل فخر جت الدابة وضلت لا يضمن الفاتح وقال محمد يضمن	کذا فی الکافی	
۶۶	وفي المنتقى ان ما يحمل على ظهره نفى عينه ربح قيمته	کذا فی الذخیرۃ	

۱۔ جیسا کہ فتاویٰ ہزاریہ میں ہے کہ کسی شخص نے اپنا کپڑا دوسرے کے گھر میں (بغیر اجازت) رکھا تو گھر والے نے اس کپڑے کو پھینک دیا (اور وہ کپڑا ضائع ہو گیا) تو وہ ضامن ہو گا اور لکھا ہے کہ جانور کی صورت میں یوں حکم نہیں ہے اس لئے کہ جانور کا گھر میں ہونا ضرر دیتا ہے کپڑا ضرر نہیں دیتا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ ہزاریہ علی ہامش مالگیری عربی ج ۶ ص ۴۰۰۔ حکم نمبر ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲۲۶۸، ۲۲۶۹، ۲۲۷۰، ۲۲۷۱، ۲۲۷۲، ۲۲۷۳، ۲۲۷۴، ۲۲۷۵، ۲۲۷۶، ۲۲۷۷، ۲۲۷۸، ۲۲۷۹، ۲۲۸۰، ۲۲۸۱، ۲۲۸۲، ۲۲۸۳، ۲۲۸۴، ۲۲۸۵، ۲۲۸۶، ۲۲۸۷، ۲۲۸۸، ۲۲۸۹، ۲۲۹۰، ۲۲۹۱، ۲۲۹۲، ۲۲۹۳، ۲۲۹۴، ۲۲۹۵، ۲۲۹۶، ۲۲۹۷، ۲۲۹۸، ۲۲۹۹، ۲۳۰۰، ۲۳۰۱، ۲۳۰۲، ۲۳۰۳، ۲۳۰۴، ۲۳۰۵، ۲۳۰۶، ۲۳۰۷، ۲۳۰۸، ۲۳۰۹، ۲۳۱۰، ۲۳۱۱، ۲۳۱۲، ۲۳۱۳، ۲۳۱۴، ۲۳۱۵، ۲۳۱۶، ۲۳۱۷، ۲۳۱۸، ۲۳۱۹، ۲۳۲۰، ۲۳۲۱، ۲۳۲۲، ۲۳۲۳، ۲۳۲۴، ۲۳۲۵، ۲۳۲۶، ۲۳۲۷، ۲۳۲۸، ۲۳۲۹، ۲۳۳۰، ۲۳۳۱، ۲۳۳۲، ۲۳

ردیف و متن نمبر	باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۶۲-۱۱۸۲	اور اگر کسی شخص نے (اپنا) کپڑا دوسرے آدمی کے گھر میں اس کی اجازت کے بغیر رکھا تو گھر والے نے اسے (گھر سے باہر) پھینک دیا اور اس کا یہ پھینکنا کپڑے کے مالک کی غیر حاضری میں ہوا (پھر وہ کپڑا ضائع ہو گیا، تو گھر والا اس کپڑے کی قیمت کا ضامن ہو گا ۱	ذخیرہ	
۶۳	(۱) کوئی شخص لکڑی لا دیا ہو اگر وہ راستہ میں ہانک کر لے جا رہا تھا اور اس نے کوست کوست (یعنی ہڈی بچی) کہا اس کے آگے کوئی آدمی تھا جس نے اس کی آواز نہ سنی حتیٰ کہ اس کے کپڑے کو (اس سے) صدمہ پہنچا تو وہ پھٹ گیا تو (گدھے کا) سائق ضامن ہو گا اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر اس نے اس کی آواز نہ سنی مگر وہ وقت کی تنگی کی وجہ سے ایک طرف ہو جانے کے لئے مستعد نہ ہو سکا (تو وہ سائق ضامن ہو گا) اس حکم میں اس کے بہرے یا غیر بہرے ہونے سے فرق نہیں پڑتا (ب) اور اگر اسے ایک طرف ہونا ممکن تھا پھر بھی سننے کے بعد وہ نہ بٹا تو (اس صورت میں) وہ سائق ضامن نہ ہو گا ۲	قاضی خان	
۶۴	فتاویٰ الفضل میں ہے کہ جب کسی شخص نے دوسرے آدمی کے جانور کا اگلا پاؤں یا پچھلا پاؤں کاٹ دیا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) (۱) اگر وہ جانور ایسا ہو کہ اس کا گوشت نہ کھایا جاتا ہو (یعنی حرام جانور ہو) تو جنایت کرنے والے پر اس کی قیمت لازم ہوگی اور مالک کو اختیار نہ ہو گا کہ وہ اس جانور کو رکھ لے اور اس سے نقصان کی ضمان لے (ب) اور اگر جانور ایسا ہو کہ اس کا گوشت کھایا جاتا ہو (یعنی حلال جانور ہو) مثلاً وہ بکری، بھیر یا گائے حتیٰ تو بھی ظاہر روایت میں یہی حکم ہے اور اسی حکم پر فتویٰ ہے ۳	ذخیرہ	
۶۵	(۱) جس شخص نے (کسی) پتھر سے کا دروازہ کھول دیا تو (اندر سے) پرندہ اڑ گیا یا کسی شخص نے اسطبل کا دروازہ کھول دیا اور کوئی جانور باہر نکل گیا اور لاپتہ ہو گیا تو (دونوں صورتوں میں) دروازہ کھولنے والا شخص ضامن نہ ہو گا (ب) اور امام محمد کا قول ہے کہ وہ ضامن ہو گا ۴	کافی	
۶۶	المنتقی میں ہے کہ وہ جانور جس کی پیٹھ پر بوجھ لا دیا جاتا ہے تو اس کی آنکھ (منافع کرنے میں) اس کی قیمت کی چوتھائی لازم ہوگی ۵	ذخیرہ	

پر فتویٰ ہے اور مزید تفصیل بھی درج ہے اور سرد المختار میں اس مقام پر خاصا کلام کیا گیا ہے نیز در مختار میں ہے کہ جانور لنگڑا کر دینا (اس کا پاؤں) کاٹ دینے کے حکم میں ہے۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از در مختار و سرد المختار ج ۵ ص ۲۳۲ تا ۲۳۳ - حکم نمبر ۶۴ تا ۶۶، ۵۰ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۴ حکم نمبر ۶۴ تا ۶۶ ص ۱۱۸۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۰ حکم نمبر ۶۴ تا ۶۶ ص ۱۱۸۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و شرح نمبر	الباب الثانی عشر فی جنایۃ البہائم والجنایۃ علیہا	جنایۃ البہائم والجنایۃ علیہا	حوالہ
۱۱۸۲-۶۷	قال ابو حنیفۃ فی عین البرذون والابل والمحماس والبغل سبع القیمۃ وکذا فی عین بقرة الجزار وجزر ورجل الجزل وکذا فی عین الفصیل والجحش ذی احدى عینی الشاة والجمل والطیر والکلب والسنور ما انتقص من قیمتہ وقال ابو یوسف ر علیہ نقصان فی جمیع البہائم	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	والله اعلم

۱۔ برذون یعنی ٹو، ترک گڈڑا۔ ماخوذ از المنجد ص ۱۳ (مترجم) ۲۔ جزور کے متعلق بین السطور ہدایہ میں ہے کہ وہ اونٹ جو نہ کرے کیلئے رکھا ہو یہ مذکور اور موٹ دونوں پر بولا جاتا ہے۔ مفہوم ماخوذ از بین السطور ہدایہ ج ۳ ص ۶۱۵ اور نحر کے متعلق حکم نمبر ۲۴ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ الفصیل یعنی اونٹنی یا گائے کا وہ بچہ جو ماں سے علیحدہ کیا گیا ہو۔ ماخوذ از المنجد ص ۹۳ (مترجم) ۴۔ الجحش یعنی گدھے کا بچہ یا بچہ پھیرا۔ ماخوذ از المنجد ص ۱۴ (مترجم) ۵۔ جمل یعنی اونٹ اس کا استعمال اونٹنی کے متعلق کم ہوتا ہے ماخوذ از المنجد ص ۳۷ جمل یعنی نرا اونٹ ماخوذ از منہی الارب ص ۹۶۶۔ اور ابل اور ابل یعنی اونٹ، جمع کے معنی میں آتا ہے ماخوذ از المنجد ص ۵ اور ابل یعنی بہت سے اونٹ۔ ماخوذ از منہی الارب ص ۲۔ تو ابل (یعنی اونٹ) کی آنکھ کے متعلق جو قاضیخان حکم ہذا میں چوتھائی قیمت کا ذکر ہے اور جمل (یعنی اونٹ) کی آنکھ کے متعلق بحوالہ قاضیخان حکم ہذا میں ہی اس سے قیمت میں آمدہ کمی کی ضمان کا ذکر ہے، ہدایہ میں بھی چوتھائی قیمت کا ذکر ہے جیسا کہ حکم ہذا ہی کے حاشیہ میں ہے اور در مختار مع رد المحتار ج ۵ ص ۴۳۲ میں بھی چوتھائی قیمت کا ذکر ہے۔ اور فتاویٰ ہزارہ علی حاشیہ عالمگیری ج ۲ ص ۲۰۳، ص ۲۰۴ میں بھی چوتھائی قیمت کا ذکر ہے پس حکم ہذا یعنی ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴

دفتر فقہی نمبر	بارہواں باب، جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام	جانوروں کی جنایت اور ان پر جنایت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۲-۶۷	امام ابو حنیفہؒ کا قول ہے کہ مرد و دھڑ (یعنی ٹٹو، ترک گھوڑا، اور ابل (یعنی اونٹ)، اور بچہ کی آنکھ (ضائع کرنے) میں اس کی قیمت کی چوتھائی لازم ہوگی اسی طرح ذبح کرنے والے کی گائے (یعنی قصاب کی گائے جو اس نے ذبح کرنی ہے، اور ذبح کرنے کی جزدور (یعنی اونٹنی اور بکری) کی آنکھ (ضائع کرنے) میں (بھی) یہی حکم ہے (یعنی اس کی قیمت کی چوتھائی لازم ہوگی) اسی طرح فصیل (یعنی اونٹنی یا گائے کا وہ بچہ جو ماں سے علیحدہ شدہ ہو) اور جھش (یعنی گدھے کے بچہ اور بچھڑے) کی آنکھ (ضائع کرنے) میں (بھی) یہی حکم ہے (یعنی اس کی قیمت کی چوتھائی لازم ہوگی) اور (بھیر) بکری (یعنی اونٹ)، پرندہ، کتا اور بلی کی آنکھوں میں سے ایک آنکھ (کے ضائع کرنے) میں اسی قدر لازم ہے جو اس سے، اس کی قیمت میں کمی آگئی اور امام ابو یوسفؒ کا قول ہے کہ تمام جانوروں میں اس پر اس قدر لازم ہے جو اس سے اس کی قیمت میں کمی آگئی ۷۵ ۷۶ ۷۷		قاضی خان
	واللہ اعلم		

حدیث عینی شرح کنز میں ہے ماخوذ از بین السطور ہدایہ) اسی طرح حضرت عمر رضی اللہ عنہ کا فیصلہ منقول ہے۔ نیز اس لئے کہ ان جانوروں میں گوشت کے علاوہ مثلاً بوجھ لادنا، سوار ہونا دیکھتی کرنا، اور زمینت کے مقاصد بھی شامل ہیں انھیں اور ماشیہ میں ہے کہ ہر گائے اور اونٹ کا حکم، ذبح کے لئے گائے اور اونٹ کے حکم کی طرح ہے اور (مذکورہ) مسئلہ میں گائے اور اونٹ کا ذکر اس لئے ہے کہ تاکہ یہ وہم نہ ہو کہ قصاب کی گائے اور اونٹ چونکہ اس نے ذبح کے لئے رکھے ہوئے ہیں اس لئے ان کا حکم بکری کے حکم کی طرح ہونا چاہیے (یعنی ان کی آنکھ ضائع کرنے میں چوتھائی قیمت کی بجائے نقصان کی نہاں کا حکم ہونا چاہیے) نیز حاشیہ میں ہے کہ جانور کی آنکھ میں چوتھائی قیمت کا حکم نص (یعنی مذکورہ حدیث) کی بنا پر ہے پس اس کا اپنے مورد پر اقتصار ہے۔ مفہوم فی الجملہ ملخصاً ماخوذ از ہدایہ مع حاشیہ و بین السطور ہدایہ ج ۴ ص ۶۱۵۔ سرد المختار میں ہے کہ بکری کی آنکھ ضائع کرنے میں صحیح آنکھ والی اور ضائع شدہ آنکھ والی اس بکری کی قیمت میں جو فرق قرار پائے وہ لازم ہوگا نیز در مختار و رد المحتار میں ہے کہ مرغی، بکری، کبوتر اور دیگر پرندوں اور بلی کی آنکھ ضائع کرنے میں نقصان کی نہان لازم ہوگی اور مرغی اور بکری کی دونوں آنکھیں ضائع کرنے میں مالک کو اختیار ہوگا کہ وہ مجرم کے لئے رکھ چھوڑے اور اس کی قیمت کی نہان لے یا خود رکھ لے اور نقصان کی نہان لے جیسا کہ ذیلی میں ہے۔ نیز رد مختار میں ہے کہ کسی شخص نے کسی جانور کا کان یا اس کی دم کاٹ دی تو اس پر نقصان کی نہان لازم ہوگی (مزید تفصیل بھی ہے) مفہوم فی الجملہ ماخوذ از در مختار و رد المحتار ج ۵ ص ۷۳ تا ۷۴۔ حکم نمبر ۶۷ تا ۶۷، ۵۰۔ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۵ فتاویٰ عالمگیری کی اشاعت ہدایہ میں حکم نمبر ۶۷ پر، باب ۱۲ کے اختتام کے بعد، غلاموں سے مخصوص احکام پر مشتمل باب ۱۳، ۱۴۔ حکم نمبر ۱۱۸۳ تا ۱۱۸۶ جن میں غلاموں کی جنایت اور غلاموں پر جنایت کے احکام ہیں ان کا اندراج مترجم نے اس کے متعلق حکم نمبر ۱۲ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۹ جانور سے متعلق جنایت کی مزید جزئیات کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۳ کا پانچواں حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعات و شرح	الباب الخامس عشر في القسامة	القسامة	حواله
		 <p>بسم الله الرحمن الرحيم</p> <h2>الباب الخامس عشر في القسامة</h2> <p>دفعات ۱۱۸۴ تا ۱۱۸۵ عنوان ۱۱۸۴ تعداد شق ۹۳</p> <h3>القسامة</h3> <p>۱ هي الايمان تقسم على اهل المحلة الذين وجد القتل فيهم</p> <p>۲ وسببها وجود القتل في المحلة او ما في معناها من الدار او موضع الذي يقرب من الموضع</p> <p>بحيث يسمع الصوت منه</p> <p>كذا في الكافي</p> <p>كذا في النهاية</p>	

۱۔ چنانچہ ہر بار مع حواشی میں ہے کہ جب کسی محلہ میں کوئی مقتول پایا گیا اور یہ معلوم نہ ہو سکے کہ اسے کس نے قتل کیا ہے تو ان میں سے پچاس مردوں سے (مختصوں) قسمیں لی جائیں گی جنہیں مقتول کا ولی چنے گا۔ نیز لکھا ہے کہ جب انہوں نے قسمیں کھالیں تو اہل محلہ کی عاقلہ پر دیت لازم ہوگی اور خود مدعی پر قسم نہ ہوگی اور لکھا ہے کہ قسامت اور دیت کا جمع کرنا ان احادیث کی بنا پر ہے جنہیں حضرت عبداللہ بن سہلؓ اور حضرت زید ابن مریم رضی اللہ عنہما نے رد کیا ہے اور حضرت عمر رضی اللہ عنہ نے بھی ہمدان کے قبیلہ و داع کے متعلق یہی فیصلہ کیا تھا۔ نیز لکھا ہے کہ یہ قسمیں وجوب دیت کے لئے نہیں بلکہ اس لئے ہیں کہ وہ جھوٹی قسموں سے بچیں اور قصاص ظاہر ہو اور جب انہوں نے قسم کھالی تو قصاص سے بری ہو گئے اور دیت کا وجوب قسم سے انکار کی بنا پر نہیں ہوتا بلکہ ان میں ظاہر پائے جانے والے اس مقتول کی محافظت میں تقصیر سے ہوتا ہے (جس کا قاتل معلوم نہیں ہو سکا) جیسا کہ قتل خطا کی صورت میں محافظت میں تقصیر کی وجہ سے دیت واجب ہوتی ہے۔ مفہوم ماخوذ از ہر بار مع حواشی ج ۴ ص ۶۳ تا ۶۳ اور در مختار در مختار میں ہے کہ اگر گواہی سے یا قاتل کے اقرار سے اس مقتول کا قاتل معلوم ہو گیا تو قسامت ساقط ہو جائے گی البتہ اگر مذکور مقتول پائے جانے کے بعد رقصا سے لے، وہ گواہی تب قبول ہوگی کہ اس محلہ کے علاوہ سے ہو۔ نیز لکھا ہے کہ اگر اس مقتول کے ولی نے اس محلہ کے علاوہ کسی شخص پر قتل کا دعویٰ کیا تو اہل محلہ قسامت اور دیت سے بری ہو جائیں گے اس لئے کہ مقتول کے ولی کے دعویٰ کے بغیر، محض محلہ میں ظہور قتل سے اہل محلہ تاوان نہیں اٹھائیں گے اور اگر مقتول کے ولی نے اس محلہ کے کسی شخص پر قتل کا دعویٰ کیا تو قسامت ساقط نہ ہوگی اس لئے کہ شریعت نے مذکورہ مقتول کے متعلق اس محلہ پر قسامت واجب کی ہے اور ولی کے دعویٰ کا مدعی علیہ بھی ان ہی میں سے ہے پس قسامت اور دیت ثابت رہے گی (البتہ قسم کی صورت مخصوص ہوگی) جیسا کہ کفایہ میں ہے اور بعض کا قول ہے کہ (اس صورت) میں قسامت ساقط ہوگی اور یہی روایت امام ابو یوسفؒ سے ہے (البتہ اگر مذکورہ مقتول کے متعلق اہل محلہ نے دعویٰ کیا کہ اسے ان کے علاوہ فلاں شخص نے قتل کیا ہے اور اس پر اس محلہ کے علاوہ سے گواہی قائم کی تو وہ گواہی جائز ہوگی حکم نمبر ۲۴۱۳۲ تا ۲۴۱۳۳ مع حواشی ملاحظہ ہوں) نیز در مختار میں ہے کہ یہ قسامت کی شرط سے ہے کہ کوئی انسان مقتول پایا جائے (حقیقتاً مقتول ہو اور) خواہ وہ مقتول مکمل ہو یعنی وہ شخص زخمی پایا جائے اور پھر وہ صاف ہو

دفعتی نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>پندرہواں باب، قسامت کے احکام</h2> <p>دفعات ۱۱۸۴ تا ۱۱۸۷ عنوان ۱ - تعداد شق ۹۳</p> <p>قسامت ۱۱۸۷ - تعداد شق ۹۳</p>	
۱	قسامت سے مراد وہ قسمیں ہیں جو اس محلہ والوں سے لی جاتی ہیں جنہیں مقتول پایا جائے (اور قاتل معلوم نہ ہو سکے)	کافی	
۲	قسامت کا سبب، محلہ میں یا جو جگہ محلہ کے معنی میں ہو مثلاً گھر میں یا وہ جگہ جو شہر سے اتنی قریب ہو کہ وہاں سے آواز سنائی دے سکے، وہاں مقتول پایا جائے (اور اس کا قاتل معلوم نہ ہو سکے)	نہایت	
<p>رہے اور اس زخم کی وجہ سے اس کی موت واقع ہو جائے اور وہ مقتول کسی محلہ میں پایا جائے یا اس جگہ پایا جائے جو محلہ کے معنی میں ہے۔ نیز اس میں قتل کا اثر پایا جائے اس کے قتل کا دعویٰ ہو، اس دعویٰ کا انکار ہو، قاتل معلوم نہ ہو سکے اور ولی شخص قسامت کا مطالبہ کرے۔ قسم کھانے والے اس محلہ کے چاس مائل بالغ آزاد مرد ہوں جن کا انتخاب مقتول کا ولی کرے۔ ان میں سے ہر ایک یہ قسم کھائے کہ اللہ تعالیٰ کی قسم نہ میں نے اسے قتل کیا اور نہ مجھے اس کے قاتل کا علم ہے اور اگر وہ عقول ایسی جگہ پایا جائے جو کسی ملک مالک کی ملک ہو خواہ وہ مالک عورت ہو یا وہ ید مالک ہو مثلاً مکاتب غلام ہو تو (اس صورت میں)، وہ بھی قسم کھانے والوں میں شامل ہوں گے۔ قسم کھانے والوں کی تعداد چاس تک بنے تو مقتول کا ولی ان سے مکرر قسمیں لیکر چاس قسمیں پوری کرے اور قسامت کا حکم یہ ہے کہ اگر انہوں نے قسم کھالی تو بموجب طلب ہر روایت ان کی ماقبہ پر دیت واجب ہوگی اور اگر انہوں نے قسم کھانے سے انکار کیا تو اگر اس مقتول کے ولی نے قتل عمد کا دعویٰ کیا تھا کہ جب تک قسم نہ کھائیں انہیں قید میں رکھا جائیگا اور اگر اس ولی نے قتل خطا کا دعویٰ کیا تھا تو قسم کھانے سے انکار کی صورت میں ان کی ماقبہ پر دیت کا حکم ہوگا اور قسامت کے محاسن سے کہ تاکہ قتل کی روک تھام ہو۔ قتل رائیگاں نہ ہو، مہتمم بالقتل کیلئے قضا سے خلاصی ہو اور قسامت کی مشروعیت کی دلیل اسکے متعلق وہ احادیث وارد ہیں جو ہر ایر اور ان کی شرح میں مذکور ہیں۔ مفہوم فی العللہ ماخوذ از رد المحتار ج ۵ ص ۳۳۷ تا ۳۴۵۔ قسامت اور اہل قسامت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۴ تا ۱۱۸۷، مقتول اور اثر قتل کے متعلق ۲۲ تا ۲۵ اور مذکورہ مقتول پائے جانے کی جگہ کی نوعیت و حیثیت کے متعلق ۹۳ تا ۹۷ ملاحظہ ہوں جنہیں اگر اس مقتول کے پائے جانے کی جگہ کوئی گھر ہو تو اسکے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۴ تا ۱۱۸۷، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰،</p>			

دفعہ و متن نمبر	الباب الخامس عشر في القسامة	القسامة	حوالہ
۱۱۸۴-۳	اذا وجد قتيل في محلة قوم وادعى ولي القتل على جميع اهل المحلة انهم قتلوا وليه جمد او خطاً وانكر اهل المحلة فانه يحلف خمسون رجلاً منهم كل رجل بالله ما قتلته ولا علمت له قاتلاً ولا يحلف بالله ما قتلنا	هكذا في المحيط	
۴	والخيار في التعيين الى ولي القتل ان كانوا اكثر من خمسين رجلاً وان كانوا اقل من خمسين فانه يكره اليمين على بعضهم حتى يتم خمسين يميناً	هكذا في المحيط	
۵	فان حلفوا غرموا الدية وان نكروا فانهم يحبسون حتى يحلفوا	هكذا في المحيط	
۶	ولا يحلف المدعى ان اهل المحلة قتلوا وليه سواء كان الظاهر شاهداً للمدعى بان كان بين المقتول وبين اهل المحلة عداوة ظاهرة او لم يكن شاهداً للمدعى بان لم يكن بين المقتول وبين اهل المحلة عداوة ظاهرة	هكذا في المحيط	
۷	ثم تجب الدية على عاقلة اهل المحلة في ثلاث سنين	هكذا في المحيط	
۸	وان ادعى القتل على بعض اهل المحلة لا باعيا منهم فكذلك الجواب تجب القسامة والدية على اهل المحلة وكذلك الجواب اذا ادعى على بعض اهل المحلة باعيا منهم استحساناً	هكذا في المحيط	
۹	وان ادعى القتل على واحد من غير اهل المحلة لم يكن على اهل المحلة قسامة ولا دية فيقال للمدعى الاك بينه على ما ادعيت فان قال نعم اقامها وثبت ما ادعاه ببينة وان لم يكن له بينة يحلف المدعى عليه يميناً واحدة ولا يحلف خمسين يميناً	هكذا في المحيط	

۱۔ حکم نمبر ۱۱۸۴ مع حاشیہ اور ۱/۱۱۸۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱/۱۱۸۴ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ دیت کے متعلق حکم نمبر ۱/۱۱۸۴ کا تیسرا حاشیہ نیز حکم نمبر ۱/۱۱۸۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۱/۱۱۸۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ محلہ میں مقتول پائے جانے کی صورت میں حکم نمبر ۱/۱۱۸۴ اور دیت کے متعلق حکم ۱/۱۱۸۴ کا تیسرا حاشیہ، مائدہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۵ نیز حکم نمبر ۱/۱۱۸۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۔ چنانچہ ہدایہ میں ہے کہ کسی محلہ میں مذکور مقتول کے پائے جانے کی صورت میں جب مقتول کے دل نے اس محلہ والوں میں سے کسی ایک معین شخص پر اس قتل کا دعویٰ کیا تو اہل محلہ سے قسامت ساقط ہوگی اور بین السطور میں ہے کہ انکی مائدہ سے دیت بھی ساقط نہ ہوگی نیز ہدایہ میں حاشیہ میں ہے کہ اس مقتول کے متعلق جمیع اہل محلہ پر دعویٰ کرے تو شارع نے ابتداءً ان اہل محلہ پر قسامت واجب کی ہے کیونکہ وہ تقدیراً قاتل ہیں اسلئے کہ انہوں نے قاتل نہ پکڑا اور ان پر وجوب قسامت اس پر دلیل ہے کہ قاتل ان میں سے ہے تو ان میں سے کسی ایک کی تعین ابتداءً الامور کے منافی نہیں کیونکہ وہ معین بھی ان میں سے ہے (پس حکم نہ بدلے گا) نیز حاشیہ میں ہے کہ مذکور مقتول کے متعلق بطریق ظاہر یہ معلوم تھا کہ قاتل ان اہل محلہ میں سے ہے البتہ تحقیق معلوم نہ تھا اور ان میں سے کسی ایک پر ولی کے دعویٰ سے بھی حقیقتاً یہ معلوم نہیں ہو جاتا کہ قاتل وہی ہے تو وجوب ولی کے اس دعویٰ سے کوئی چیز ساقط نہیں ہوئی تو حکم متغیر نہ ہو گا اور اہل محلہ پر

دفعہ و متن نمبر	پندرہواں باب قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۷-۳	جب کسی قوم کے محلہ میں مقتول پایا گیا اور مقتول کے ولی نے تمام اہل محلہ پر دعویٰ کیا کہ ان سب نے اس کو عدا یا خطا قتل کیا ہے اور اہل محلہ نے ان کو قتل کیا تو ان میں سے پچاس مرد قسم کھائیں گے۔ ہر مرد یوں قسم کھائے گا کہ اللہ تعالیٰ کی قسم نہ میں نے اسے قتل کیا اور نہ مجھے اس کے قاتل کا علم ہے، اور وہ یوں قسم نہیں کھائے گا کہ اللہ تعالیٰ کی قسم ہم نے قتل نہیں کیا، ۱	مھیٹ	
۴	اگر (قسامت کیلئے) محلہ کے مرد پچاس سے زائد ہوں تو ان میں سے تعین کا اختیار اس مقتول کے ولی کو ہے اور اگر پچاس سے کم ہوں تو مقتول کا ولی ان سے بعض سے مکرر قسم لے گا تاکہ وہ پچاس قسمیں پوری کر لے ۲	مھیٹ	
۵	پس اگر (مذکورہ صورت میں) انہوں نے قسم کھائی تو وہ دیت کے ضامن ہوں گے اور اگر انہوں نے انکار کیا تو وہ قیدیں رکھے جائیں گے حتیٰ کہ وہ قسم کھائیں ۳	مھیٹ	
۶	(مذکورہ قتل کے متعلق) مدعی یہ قسم نہ کھائے گا کہ اہل محلہ نے اس کے ولی کو قتل کیا ہے، خواہ ظاہر حال مدعی کا گواہ ہو مثلاً یہ کہ مقتول اور اہل محلہ کے مابین ظاہری دشمنی ہو یا ظاہر حال مدعی کا گواہ نہ ہو مثلاً یہ کہ مقتول اور اہل محلہ کے مابین ظاہری دشمنی نہ ہو ۴	مھیٹ	
۷	پھر (مذکورہ صورت میں) یہ حکم بھی ہے کہ وہ دیت اہل محلہ کی عاقلہ پر ہوگی جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی ۵	مھیٹ	
۸	(ا) اگر (مذکورہ صورت میں) مدعی نے اہل محلہ کے بعض غیر معین اشخاص پر قتل کا دعویٰ کیا تو بھی یہی حکم ہے کہ قسامت اور دیت اہل محلہ پر واجب ہوگی (ب) اور اگر مدعی نے اس محلہ کے بعض معین اشخاص پر دعویٰ کیا (اور انہوں نے انکار کیا) تو بھی از روئے استحسان یہی حکم ہے (یعنی قسامت اور دیت اہل محلہ پر واجب ہوگی) ۶	مھیٹ	
۹	اگر (مذکورہ صورت میں) مدعی نے ایسے شخص پر قتل کا دعویٰ کیا جو اہل محلہ سے نہیں ہے تو اہل محلہ پر قسامت اور دیت لازم نہ ہوگی پس اس مدعی سے کہا جائے گا کہ کیا تیرے پاس اپنے دعویٰ پر گواہی موجود ہے تو اگر اس نے کہا کہ ہاں ہے تو وہ اس گواہی کو قائم کرے گا اور اس کا دعویٰ گواہی سے ثابت ہوگا اور اگر اس مدعی کے پاس اپنے دعویٰ کے لئے گواہی نہ ہو تو مدعا علیہ ایک قسم کھائے گا پچاس قسمیں نہیں کھائے گا ۷	مھیٹ	

قسامت اور دیت باقی رہے گی۔ مفہوم فی الجملہ ملخصاً ماخوذ از ہدایہ مع بین السطور و حاشیہ ج ۴ ص ۶۲۲۔ حکم نمبر ۳۰۱۸۱۳ تا ۳۴۲ نیز حکم نمبر ۹ اور ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸ چنانچہ ہدایہ میں ہے کہ کسی محلہ میں مذکورہ مقتول پائے جانے کی صورت میں، جب مقتول کے ولی نے اس محلہ کے ملاوہ میں قاتل کی تعین کی تو یہ تعین اس امر کا بیان ہے کہ قاتل اس محلہ سے نہیں ہے پس وہ تادان نہ اٹھائیں گے اس لئے کہ اہل محلہ محض اس لئے تادان نہیں اٹھاتے کہ مقتول اس محلہ میں پایا گیا ہے بلکہ اہل محلہ پر ولی کا دعویٰ بھی ضروری ہے اور جب ولی نے ان کے ملاوہ پر دعویٰ کیا تو اس محلہ والوں سے تادان ساقط ہو گیا۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۶۲۲ حکم نمبر ۳۰۱۸۱۳ تا ۳۴۲ نیز حکم نمبر ۸، ۳ اور ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعات وشرح	الباب الخامس عشر في القسامة	القسامة	حواله
١٠ - ١١٨٤	ولا دلاء القتل ان يختاروا صالحي اهل المحلة واهل البلدة والعشيرة الذين وجد القتل بين اظهرهم وتعيين صالحى اهل العشيرة استحسن فان لم يوجد في المحلة من الصالحاء خمسون رجلا فامردوا في القتل ان يكررا اليمين على الصالحاء حتى يتم خمسون يمينا هل له ذلك ام يضم اليهم من فاستقى العشيرة ما يكمل به خمسون رجلا لم يذكر محمد هذا الفصل في الكتاب وروى عنه في غير رواية الاصول انه ليس لولى القتل ذلك ولكنه يختار من بقى له في المحلة حتى يكمل خمسون رجلا	هكذا في المحيط	
١١	وله ان يختار الشبان والفسقة وله ان يختار المشايخ والصالحاء منهم	كذا في الكافي	
١٢	والخيار لولى القتل دون الامام	كذا في فتاوى قاضى	
١٣	ولا يدخل في القسامة صبي ولا مجنون ويدخل في القسامة الاعمى والمحدود في القذف والكافر	كذا في السراج الوهاج	
١٤	ولا يدخل في القسامة النساء والمماليك من المكاتبين وغيرهم ومعتق البعض في قول ابي حنيفة كما المكاتب	كذا في المبسوط	
١٥	والقتيل من به اثار القتل والميت من لا يكون به اثار القتل	كذا في الذخيرة	
١٦	وان وجد ميت لا اثر به فلا قسامة ولا دية	كذا في خزائن المفتين	
١٧	ولا اثر ان يكون به جراحة او اثار ضرب او خنق او خرج الدم من عينه او اذنه	كذا في خزائن المفتين	
١٨	وان خرج الدم من الغم ان علا من الجوف كان قتيلا وان نزل من الرأس فلا	كذا في المحيط	
١٩	وان خرج من دبره او ذكره فليس بقتيل	كذا في الاختيار كشرح المختار	

۱۔ حکم نمبر ۳۴، ۱۱۳ تا ۲۵ اور $\frac{۱}{۱۱۸۴}$ حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۱۴، ۱۱۳ تا ۱۳ اور $\frac{۱}{۱۱۸۴}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۱۱۴، ۱۱۳ تا ۲۵ اور $\frac{۱}{۱۱۸۴}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۶۹ تا ۶۸ اور $\frac{۱}{۱۱۸۴}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۶۹ تا ۶۸ اور $\frac{۱}{۱۱۸۴}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۔ حکم نمبر ۱۴ تا ۲۲ اور $\frac{۱}{۱۱۸۴}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۔ حکم نمبر ۱۴ تا ۲۲ اور $\frac{۱}{۱۱۸۴}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۔ حکم نمبر ۱۴ تا ۲۲ اور $\frac{۱}{۱۱۸۴}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۷-۱۰	(مذکورہ صورت میں) (د) مقتول کے وارثوں کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ اہل محلہ یا اہل شہر سے یا ان رشتہ داروں سے جن کے درمیان وہ مقتول پایا گیا ان میں سے نیک لوگ (قسم کیلئے) چن لیں اور ان رشتہ داروں میں سے نیک لوگوں کی تعیین کرنا استحسان ہے (ب) پس اگر محلہ کے نیک لوگوں میں پچاس اشخاص نہ پائے جائیں اور مقتول کا وارث ان نیک لوگوں کو مکرر قسم دینا چاہے تاکہ پچاس قسمیں پوری ہو جائیں تو کیا اسے ایسا کرنے کا حق حاصل ہے یا وہ ان کے ساتھ رشتہ داروں میں سے اتنی تعداد میں فاسق لوگ ملا لے گا جن سے پچاس مردوں کی (مذکورہ) تعداد پوری ہو جائے تو (اس کے متعلق) امام محمد نے الکتاب میں اس فصل کو ذکر نہیں کیا ہے اور الاصول کے علاوہ کی روایت میں آپ سے مروی ہے کہ اس مقتول کے وارث کو ایسا کرنے کا حق نہیں ہے لیکن وہ باقی ماندہ اہل محلہ میں سے اتنی تعداد میں لے گا تاکہ پچاس مرد پورے ہو جائیں ۱	محیط	
۱۱	(مذکورہ صورت میں) اس مقتول کے وارث کو یہ حق حاصل ہے کہ وہ قسم کھانے کے لئے نوجوانوں اور فاسقوں کو چنے اور اسے یہ حق بھی حاصل ہے کہ ان میں سے مشائخ اور نیک لوگوں کو چنے ۲	کافی	
۱۲	(مذکورہ صورت میں) قسم کھانے کے لئے انتخاب کا حق مقتول کے وارث کو حاصل ہے امام (یعنی حاکم مجاز) کو نہیں ہے ۳	قاضیخان	
۱۳	(د) (مذکورہ) قسامت میں (نابالغ) بچہ داخل نہیں ہوتا اور نہ مجنون داخل ہوتا ہے (ب) اور قسامت میں اندھا اور وہ شخص جس پر مدقذف لگی ہوئی ہو اور کافر شخص داخل ہوتے ہیں ۴	سراج و باج	
۱۴	(مذکورہ) قسامت میں عورتیں، مکاتب اور غیر مکاتب غلام داخل نہیں ہوتے اور امام ابو حنیفہ کے ہاں معتق البعض (یعنی وہ غلام جس کا بعض حصہ آزاد ہو) کا حکم مکاتب غلام کی طرح ہے ۵	مبسوط	
۱۵	قتیل (یعنی مقتول) سے مراد وہ مردہ شخص ہے جس میں قتل کا اثر (یعنی نشان) موجود ہو اور میت سے مراد وہ مردہ شخص ہے جس میں قتل کا اثر موجود نہ ہو ۶	ذخیرہ	
۱۶	اگر کسی محلہ میں میت پایا گیا جس میں قتل کا اثر موجود نہیں ہے تو اس صورت میں اس میت کے متعلق نہ قسامت لازم ہوگی اور نہ دیت لازم ہوگی ۷	خزانہ مفتین	
۱۷	قتل کا (مذکورہ) اثر (یعنی نشان) یہ ہے کہ اس مردہ شخص پر زخم ہو یا ضرب کا نشان ہو یا گلا گھونٹنے کا نشان ہو یا اس کی آنکھ سے یا اس کے کان سے خون نکلا ہو ۸	خزانہ مفتین	
۱۸	اگر کسی مردہ شخص کے منہ سے خون نکلا ہو تو اگر وہ خون پیٹ سے چڑھ کر نکلا ہو تو وہ قلیل ہے اور اگر وہ خون سر سے اتر ہو تو وہ شخص قلیل نہیں ہے ۹	محیط	
۱۹	اگر کسی مردہ شخص کے دبر سے یا اس کے ذکر سے خون نکلا ہو تو وہ قلیل نہیں ہے ۱۰	اختیار	

۱۔ درختار و دھنچا میں ہے کہ اس میں قاعدہ یہ ہے کہ اس مقتول کا وہ حصہ جو موجود پایا گیا ہے ایسا ہے کہ اگر باقیماندہ پایا جائے تو اس باقیماندہ میں قسامت جاری ہو سکتی ہے تو اس موجود میں قسامت لازم نہ ہوگی اور اگر موجود حصہ ایسا ہو کہ اگر باقی ماندہ پایا جائے تو اس میں قسامت واجب نہیں ہو سکتی تو اس موجود میں قسامت لازم ہوگی اور یہ حکم اس لئے ہے کہ کنگ ایک مقتول میں قسامت کا کنگر لازم نہ آئے جو کہ غیر مشروع ہے اور نماز جنازہ کے متعلق بھی اس قاعدہ پر حکم جاری ہوتا ہے یہ ہدایہ میں ہے، مفہوم ماخوذ از درختار و دھنچا ج ۵ ص ۴۳۳۔ دیت

کے متعلق حکم نمبر ۱۰۰ کا تیسرا حاشیہ نیز حکم نمبر ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۲ جنین کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۰ کا دو سر حاشیہ، حکم ۱۱۸۰، اثر قتل کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۷، ۳۲۱-۱۴ دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۷ کا تیسرا حاشیہ نیز حکم نمبر ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳ مکاتب، مدبر اور ام دلدار و تنسی غلام کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۳۳۳ مع حاشیہ، قاتلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ نیز حکم نمبر ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۴ حکم نمبر ۱۱۸۷ مع حواشی نیز حکم نمبر ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

۵ اهل الخطه یعنی وہ قدیمی مالک جنہیں مالک مجاز نے اس سرزمین کی فتح کے وقت فائین کر دیا ہو یا وہ خطہ زمین کہ جس کے ابتدائی مالک وہی قرار پائے ہوں۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ حاشیہ دومین السطور ہدایہ ج ۴ ص ۶۳۹ (مترجم)۔ ۶ جیسا کہ ہدایہ مع حاشیہ میں ہے کہ اس جگہ کی نصرت مالاک ہی سے ہوتی ہے وہی اس قطعہ

ردیف و متن نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۷	اگر کسی محلہ میں کسی مقتول کا بدن یا نصف بدن سے زیادہ یا نصف بدن مع سر پایا گیا تو اہل محلہ پر قسامت اور دیت لازم ہے	مبسوط	
۲۱	اگر کسی محلہ میں کسی مقتول شخص کا نصف بدن، طول میں چڑھا یا پایا گیا یا کسی مقتول کے نصف بدن سے کم سرسیت پایا گیا یا اسکا ماتہ پایا گیا یا اس کا سر پایا گیا تو ان (اہل محلہ) پر اس میں (قسامت و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے	مبسوط	
۲۲	(ا) اگر اہل محلہ میں جنین (یعنی ماں کے پیٹ سے گرا ہوا بچہ) یا سقط (یعنی میعاد سے پہلے ماں کے پیٹ سے گرا ہوا مردہ بچہ) پایا گیا اور اس میں ضرب کا اثر نہیں ہے تو اہل محلہ پر (قسامت اور دیت سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے۔ (ب) اور اگر اس پر ضرب کا اثر تھا اور اس کی تخلیق مکمل تھی تو (پھر) اہل محلہ پر قسامت اور دیت لازم ہوگی (ج) اور اگر وہ ناقص الخلق (یعنی غیر مکمل بچہ) تھا تو اہل محلہ پر (قسامت اور دیت سے) کوئی شئی لازم نہیں ہے	کافی	
۲۳	جب کسی محلہ میں غلام یا مکتب غلام، مدبر غلام یا ام ولد باندی یا وہ مملوک جو اپنی بعض قیمت (کی ادائیگی) کے لئے کسی گروہ میں مقتول پایا گیا تو اہل محلہ پر قسامت لازم ہوگی اور اسکی قیمت اہل محلہ کی عاقلہ پر واجب ہوگی جس کی ادائیگی تین سال میں ہوگی	محیط	
۲۴	اگر کسی محلہ میں، چوپایہ یا سواری کا جانور مقتول پایا گیا تو اس میں (قسامت اور دیت سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی	قاضی خان	
۲۵	(ا) قسامت میں مالکوں کے ساتھ سکان (یعنی محض رہائش پذیر لوگ گراہ دار) داخل نہ ہوں گے یہ حکم امام ابو حنیفہ اور امام محمد کے ہاں ہے	تبیین	
	(ب) قسامت اہل خطہ سے یعنی پہلے مالکوں پر ہے (اگر ان سے کوئی باقی ہو) اور شریعوں (یعنی جنہوں نے ان سے خرید لیا ہے) ان پر نہیں ہے خواہ ان مالکوں میں سے کوئی ایک شخص ہی ہو یہ امام ابو حنیفہ اور امام محمد کا قول ہے اور اگر مالکوں میں سے کوئی (بھی) باقی نہ ہو مثلاً یہ کہ وہ سب مالک فروخت کر چکے ہوں تو پھر قسامت ان دونوں (یعنی امام ابو حنیفہ اور امام محمد) کے ہاں خریدنے والوں اور مالکوں پر ہوگی (محض) رہائش پذیر لوگوں پر نہ ہوگی	سراج دہاج	
۲۶	جب کسی ایسے اجاز محلہ میں جس میں کوئی شخص نہیں رہتا کوئی مقتول پایا گیا اور اس کے قریب ایک آباد محلہ موجود ہے جس میں بہت سے لوگ رہتے ہیں تو اس آباد محلہ والوں پر قسامت اور دیت واجب ہوگی	محیط خری	

زمین کی نفرت سے مخصوص ہوتا ہے اس کی رہائش لازمی اور قرار دائمی ہوتا ہے ولایت انتظام بھی اس کی طرف ہوتی ہے پس اس میں قصور کرنا بھی اس کی طرف منسوب ہوگا اور (محض) رہائش پذیر (مثلاً گراہ دار وغیرہ) تو ایک محلہ سے دوسرے محلہ میں منتقل ہوتے رہتے ہیں اور امام ابو یوسف کے ہاں قسامت میں (مالک اور سکان) سبھی داخل ہیں اس لئے کہ ولایت انتظام جس طرح ملکیت سے ہوتی ہے اسی طرح رہائش سے بھی ہوتی ہے پس ولایت حفظ میں مشترک ہیں اور یہ ضمان ترک حفظ سے لازم ہوتی ہے پس سب پر ہوگی اور یہ قول امام ابو یوسف کا آخری قول ہے اور یہی قول ابن ابی یعلیٰ کا ہے اور بعض کا قول یہ ہے کہ امام ابو حنیفہ کے قول کی بنیاد اس مشاہدہ پر ہے جو انہوں نے اہل کوفہ کی عادت میں دیکھا کہ ہر محلہ کے اہل خطہ ہی اس محلہ کا انتظام کرتے ہیں الخ۔ واللہ اعلم۔ مفہوم فی الجملہ ملخصاً ماخوذاً از ہارہ بن ماشیہ ج ۳ ص ۲۳۹۔ حکم نمبر ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲۲۶۸، ۲۲۶۹، ۲۲۷۰، ۲۲۷۱، ۲۲۷۲، ۲۲۷۳، ۲۲۷۴، ۲۲۷۵، ۲۲۷۶،

۱۔ اس مذکورہ صورت میں اہل محلہ پر قسامت لازم نہ ہو سکی وجہ کے متعلق ہدایہ میں ہے کہ اسلئے کہ وہ مقتول ان میں پایا گیا ہے مفہوم ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۶۴۲ اور در مختار میں ہے کہ (وان التقی قوم بالسیوف فأجلوا) ای نفس قوا الخ یعنی اگر کچھ (مسلمان) لوگ تلواریں لیکر ایک دوسرے کے مقابل ہوئے اور ایک مقتول چھوڑ کر متفرق ہوئے تو وہ اہل محلہ کے ذمہ ہے اسلئے کہ اس جگہ کی حفاظت ان پر ہے لیکن اگر دل نے ان لوگوں پر دعویٰ کیا الخ مفہوم ماخوذ از در مختار مع سر دا المختار ج ۵ ص ۲۴۹ حکم نمبر ۹۹۸/۱۱۸۴

نیز حکم نمبر ۱۱۸۴/۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ کسی کے گھر میں مقتول پائے جانے کی صورت میں حکم نمبر ۱۱۸۴/۱۲۵۱۲، ۲۸، ۲۹، ۳۴، ۳۵، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹

ردیف و متن نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۷-۱۱۸۷	(۱) جب کچھ (مسلمان) لوگ تلواریں لیکر ایک دوسرے کے مقابل ہوئے (یعنی انہوں نے باہم لڑائی کی) تو وہ ایک مقتول چھوڑ کر متفرق ہوئے تو وہ اہل محلہ پر ہے (یعنی اس کی قسامت وغیرہ اہل محلہ پر ہوگی) لیکن اگر اس کے وارث ان تلوار بردار یعنی ان مسلح (لوگوں پر یا ان میں سے کسی ایک معین پر دعویٰ کریں تو وہ مقتول اہل محلہ کے ذمہ نہ ہوگا اور نہ ان لوگوں پر (قسامت اور دیت سے) کوئی شئی لازم ہوگی جب تک کہ وہ وارث (اپنے دعویٰ پر) گواہی قائم نہ کریں۔	کافی	
۲۸	اگر کسی شخص کے گھر میں مقتول پایا گیا تو اس کی دیت اس کی عاقلہ پر اور قسامت اس پر ہوگی اگر وہ حاضر ہیں اور وہ حاضر نہیں ہیں فائب ہیں تو قسامت گھر کے مالک پر ہوگی اور اس سے مکرر قسمیں لی جائیں گی یہ حکم امام ابوحنیفہ اور امام محمدؒ کے ہاں ہے۔	ہدایہ	
۲۹	اگر مشتریوں (یعنی جنہوں نے اہل خطہ سے خریداری کی ہے) ان میں سے کسی کے گھر میں مقتول پایا گیا تو اس پر قسامت اور اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہوگی جیسا کہ اگر محلہ میں اہل خطہ لوگ موجود ہوں اور ان میں سے کسی کے گھر کوئی مقتول پایا جائے تو قسامت گھر کے مالک پر لازم ہوگی اور دیت اس کی عاقلہ پر ہوگی اور باقی اہل خطہ قسامت سے بری ہو جائیں گے۔	محیط	
۳۰	اگر مقتول کے دلی نے محلہ کے کسی خاص معین شخص پر قتل کا دعویٰ کیا پھر اس محلہ کے دو گواہوں نے اس پر گواہی دی تو بلا جفا ان کی وہ گواہی قبول نہ کی جائے گی۔	سراج داج	
۳۱	(۱) جب کسی محلہ میں کوئی مقتول پایا گیا اور مقتول کے دلی نے اہل محلہ کے علاوہ کسی ایک شخص پر یہ دعویٰ کیا کہ اس نے اسے قتل کیا ہے اور اس کے لئے اس محلہ کے علاوہ سے دو گواہوں نے گواہی دی تو ان کی وہ گواہی قبول کی جائے گی اور اہل محلہ قسامت اور دیت سے بری ہو جائیں گے (ب) اگر (مذکورہ صورت میں) جس محلہ میں وہ مقتول پایا گیا ہے اس محلہ کے لوگوں میں سے دو گواہوں نے اس کے لئے (یعنی مقتول کے دلی کے دعویٰ کے لئے) گواہی دی تو اس کے متعلق امام ابوحنیفہ کا قول یہ ہے کہ ان کی وہ گواہی قبول نہ کی جائے گی لیکن وہ اہل محلہ قسامت اور دیت سے بری ہو جائیں گے اور امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ کا قول یہ ہے کہ ان کی وہ گواہی مدعا علیہ پر قتل کا فیصلہ ہونے کے لئے قبول کی جائے گی۔	ذخیرہ	
	(ج) پھر امام ابو یوسفؒ کا قول ہے کہ اگر اس مقتول کے دلی نے اپنے دعویٰ کیلئے ان میں سے دو گواہ چنے جن سے قسم لے گا تو ان سے صرف یہ قسم لے گا کہ اللہ تعالیٰ قسم ہم نے اسے قتل نہیں کیا۔ اور امام محمدؒ کا قول ہے کہ وہ یہ قسم کھائیں گے کہ اللہ تعالیٰ قسم ہم نے اسے قتل نہیں کیا اور نہ ہمیں فلاں شخص کے سوا اس کے قاتل کا علم ہے۔	کافی	

نیز ۳۳، ۳۱۱، ۱۱۸۷ اور حکم نمبر ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ جیسا کہ ہدایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ امام ابوحنیفہؒ کے ہاں یہ حکم اس لئے کہ وہ (یعنی اہل محلہ میں مقتول پایا گیا ہے) وہ اہل خصومت ہیں اور ان سے یہ تفسیر سادہ ہے کہ انہوں نے (اپنے محلہ میں) قاتلوں کو اتارا پس ان گواہوں کی گواہی مقبول نہ ہوگی اگرچہ وہ محلہ خصوم سے نکل گئے الخ اور صاحبینؒ کے ہاں یہ حکم اس لئے ہے کہ اگرچہ وہ خصومت کا نشانہ تھے مگر یہ امر اسلئے باطل ہو گیا کہ مقتول کے دلی نے قتل کا دعویٰ ان کے غیر پر کیا پس ان کی گواہی مقبول ہوگی۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۶۳۳۔ مکمل نمبر ۳۳، ۳۱۱، ۳۲، ۳۰۰، ۸۳، ۱۱۸۷۔ نیز ۳۲، ۳۰۰، ۸۳، ۱۱۸۷ اور حکم نمبر ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

حوالہ	القسامۃ	الباب الخامس عشر في القسامۃ	تدعا وشننبر
کذا فی محیط السخی	کذا فی محیط السخی	ذكر في النوادر اذا وجد قتيل في محلة وزعم اهل المحلة ان رجلا منهم قتله ولم يدع الولي على واحد منهم بعينه فالقسامۃ والدية على اهل المحلة ثم كيف يحلفون عند ابي حنيفة ^٢ ومحمد ^٣ يحلفون بالله ما قتلناه وما علمنا له قاتلا غير فلان وهو الاحوط وعليه الفتوى	١١٨٤-٣٢
کذا فی الذخيرة	کذا فی الذخيرة	واذا وجد القتيل في محلة داد على اهل المحلة ان فلانا قتله دونهم واقاموا على ذلك بينة من غير محلتهم جازت الشهادة ووقعت لهم البرائة عن القسامۃ والدية ادعى ولي القتيل ذلك او لم يدع	٣٣
کذا فی المحيط	کذا فی المحيط	وفي نوادر هشام ^٢ قال سمعت محمد يقول اذا وجد قتيل في محلة داد على اولياءه عليهم واقام اهل المحلة بينة انه قتله فلان لرجل من غير محلتهم او جاء جريحاً حتى سقط في محلتهم ومات قال يسرون من الدية وان ادعى اولياء الدم القتل على رجل بعينه واقاموا البينة على ذلك فاقام المدعى اليه البينة ان فلانا قتله لرجل آخر قال لا قبل هذه البينة	٣٤
کذا فی الکافي	کذا فی الکافي	واذا جرح الرجل في قبيلة فنقل الى اهله فمات من تلك الجراحة فان كان صاحب فرش حتى مات فالقسامۃ والدية على القبيلة وان لم يكن صاحب فرش فلا ضمان فيه ولا قسامۃ وقال ابو يوسف ^٢ لا ضمان فيه ولا قسامۃ في الوجهين	٣٥
کذا فی الکافي	کذا فی الکافي	وعلى هذا التخييل اذا وجد على ظهر انسان يحمله الى بيته فمات بعد يوم او يومين فان كان صاحب فرش حتى مات فهو على الذي كان يحمله كالومات على ظهره وان كان يجيء ويذهب فلا شيء على من حمله وفيه خلاف ابي يوسف ^٢	٣٦

١- حکم نمبر ٣٠، ٣١، ٣٢، ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٣٧، ٣٨، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٤٩، ٥٠، ٥١، ٥٢، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٥٩، ٦٠، ٦١، ٦٢، ٦٣، ٦٤، ٦٥، ٦٦، ٦٧، ٦٨، ٦٩، ٧٠، ٧١، ٧٢، ٧٣، ٧٤، ٧٥، ٧٦، ٧٧، ٧٨، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩٠، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ٩٩، ١٠٠، ١٠١، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٤، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٧، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢١، ١٢٢، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٥، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٨، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٧، ١٤٨، ١٤٩، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٤، ١٥٥، ١٥٦، ١٥٧، ١٥٨، ١٥٩، ١٦٠، ١٦١، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٤، ١٦٥، ١٦٦، ١٦٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٠، ١٧١، ١٧٢، ١٧٣، ١٧٤، ١٧٥، ١٧٦، ١٧٧، ١٧٨، ١٧٩، ١٨٠، ١٨١، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٧، ١٨٨، ١٨٩، ١٩٠، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٥، ١٩٦، ١٩٧، ١٩٨، ١٩٩، ٢٠٠، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢٠٦، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٣٦، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥، ٢٤٦، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٠، ٢٦١، ٢٦٢، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٦٨، ٢٦٩، ٢٧٠، ٢٧١، ٢٧٢، ٢٧٣، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٦، ٢٨٧، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٩٣، ٢٩٤، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٩٨، ٢٩٩، ٣٠٠، ٣٠١، ٣٠٢، ٣٠٣، ٣٠٤، ٣٠٥، ٣٠٦، ٣٠٧، ٣٠٨، ٣٠٩، ٣١٠، ٣١١، ٣١٢، ٣١٣، ٣١٤، ٣١٥، ٣١٦، ٣١٧، ٣١٨، ٣١٩، ٣٢٠، ٣٢١، ٣٢٢، ٣٢٣، ٣٢٤، ٣٢٥، ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٢٨، ٣٢٩، ٣٣٠، ٣٣١، ٣٣٢، ٣٣٣، ٣٣٤، ٣٣٥، ٣٣٦، ٣٣٧، ٣٣٨، ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٣، ٣٤٤، ٣٤٥، ٣٤٦، ٣٤٧، ٣٤٨، ٣٤٩، ٣٥٠، ٣٥١، ٣٥٢، ٣٥٣، ٣٥٤، ٣٥٥، ٣٥٦، ٣٥٧، ٣٥٨، ٣٥٩، ٣٦٠، ٣٦١، ٣٦٢، ٣٦٣، ٣٦٤، ٣٦٥، ٣٦٦، ٣٦٧، ٣٦٨، ٣٦٩، ٣٧٠، ٣٧١، ٣٧٢، ٣٧٣، ٣٧٤، ٣٧٥، ٣٧٦، ٣٧٧، ٣٧٨، ٣٧٩، ٣٨٠، ٣٨١، ٣٨٢، ٣٨٣، ٣٨٤، ٣٨٥، ٣٨٦، ٣٨٧، ٣٨٨، ٣٨٩، ٣٩٠، ٣٩١، ٣٩٢، ٣٩٣، ٣٩٤، ٣٩٥، ٣٩٦، ٣٩٧، ٣٩٨، ٣٩٩، ٤٠٠، ٤٠١، ٤٠٢، ٤٠٣، ٤٠٤، ٤٠٥، ٤٠٦، ٤٠٧، ٤٠٨، ٤٠٩، ٤١٠، ٤١١، ٤١٢، ٤١٣، ٤١٤، ٤١٥، ٤١٦، ٤١٧، ٤١٨، ٤١٩، ٤٢٠، ٤٢١، ٤٢٢، ٤٢٣، ٤٢٤، ٤٢٥، ٤٢٦، ٤٢٧، ٤٢٨، ٤٢٩، ٤٣٠، ٤٣١، ٤٣٢، ٤٣٣، ٤٣٤، ٤٣٥، ٤٣٦، ٤٣٧، ٤٣٨، ٤٣٩، ٤٤٠، ٤٤١، ٤٤٢، ٤٤٣، ٤٤٤، ٤٤٥، ٤٤٦، ٤٤٧، ٤٤٨، ٤٤٩، ٤٥٠، ٤٥١، ٤٥٢، ٤٥٣، ٤٥٤، ٤٥٥، ٤٥٦، ٤٥٧، ٤٥٨، ٤٥٩، ٤٦٠، ٤٦١، ٤٦٢، ٤٦٣، ٤٦٤، ٤٦٥، ٤٦٦، ٤٦٧، ٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠، ٤٧١، ٤٧٢، ٤٧٣، ٤٧٤، ٤٧٥، ٤٧٦، ٤٧٧، ٤٧٨، ٤٧٩، ٤٨٠، ٤٨١، ٤٨٢، ٤٨٣، ٤٨٤، ٤٨٥، ٤٨٦، ٤٨٧، ٤٨٨، ٤٨٩، ٤٩٠، ٤٩١، ٤٩٢، ٤٩٣، ٤٩٤، ٤٩٥، ٤٩٦، ٤٩٧، ٤٩٨، ٤٩٩، ٥٠٠، ٥٠١، ٥٠٢، ٥٠٣، ٥٠٤، ٥٠٥، ٥٠٦، ٥٠٧، ٥٠٨، ٥٠٩، ٥١٠، ٥١١، ٥١٢، ٥١٣، ٥١٤، ٥١٥، ٥١٦، ٥١٧، ٥١٨، ٥١٩، ٥٢٠، ٥٢١، ٥٢٢، ٥٢٣، ٥٢٤، ٥٢٥، ٥٢٦، ٥٢٧، ٥٢٨، ٥٢٩، ٥٣٠، ٥٣١، ٥٣٢، ٥٣٣، ٥٣٤، ٥٣٥، ٥٣٦، ٥٣٧، ٥٣٨، ٥٣٩، ٥٤٠، ٥٤١، ٥٤٢، ٥٤٣، ٥٤٤، ٥٤٥، ٥٤٦، ٥٤٧، ٥٤٨، ٥٤٩، ٥٥٠، ٥٥١، ٥٥٢، ٥٥٣، ٥٥٤، ٥٥٥، ٥٥٦، ٥٥٧، ٥٥٨، ٥٥٩، ٥٦٠، ٥٦١، ٥٦٢، ٥٦٣، ٥٦٤، ٥٦٥، ٥٦٦، ٥٦٧، ٥٦٨، ٥٦٩، ٥٧٠، ٥٧١، ٥٧٢، ٥٧٣، ٥٧٤، ٥٧٥، ٥٧٦، ٥٧٧، ٥٧٨، ٥٧٩، ٥٨٠، ٥٨١، ٥٨٢، ٥٨٣، ٥٨٤، ٥٨٥، ٥٨٦، ٥٨٧، ٥٨٨، ٥٨٩، ٥٩٠، ٥٩١، ٥٩٢، ٥٩٣، ٥٩٤، ٥٩٥، ٥٩٦، ٥٩٧، ٥٩٨، ٥٩٩، ٦٠٠، ٦٠١، ٦٠٢، ٦٠٣، ٦٠٤، ٦٠٥، ٦٠٦، ٦٠٧، ٦٠٨، ٦٠٩، ٦١٠، ٦١١، ٦١٢، ٦١٣، ٦١٤، ٦١٥، ٦١٦، ٦١٧، ٦١٨، ٦١٩، ٦٢٠، ٦٢١، ٦٢٢، ٦٢٣، ٦٢٤، ٦٢٥، ٦٢٦، ٦٢٧، ٦٢٨، ٦٢٩، ٦٣٠، ٦٣١، ٦٣٢، ٦٣٣، ٦٣٤، ٦٣٥، ٦٣٦، ٦٣٧، ٦٣٨، ٦٣٩، ٦٤٠، ٦٤١، ٦٤٢، ٦٤٣، ٦٤٤، ٦٤٥، ٦٤٦، ٦٤٧، ٦٤٨، ٦٤٩، ٦٥٠، ٦٥١، ٦٥٢، ٦٥٣، ٦٥٤، ٦٥٥، ٦٥٦، ٦٥٧، ٦٥٨، ٦٥٩، ٦٦٠، ٦٦١، ٦٦٢، ٦٦٣، ٦٦٤، ٦٦٥، ٦٦٦، ٦٦٧، ٦٦٨، ٦٦٩، ٦٧٠، ٦٧١، ٦٧٢، ٦٧٣، ٦٧٤، ٦٧٥، ٦٧٦، ٦٧٧، ٦٧٨، ٦٧٩، ٦٨٠، ٦٨١، ٦٨٢، ٦٨٣، ٦٨٤، ٦٨٥، ٦٨٦، ٦٨٧، ٦٨٨، ٦٨٩، ٦٩٠، ٦٩١، ٦٩٢، ٦٩٣، ٦٩٤، ٦٩٥، ٦٩٦، ٦٩٧، ٦٩٨، ٦٩٩، ٧٠٠، ٧٠١، ٧٠٢، ٧٠٣، ٧٠٤، ٧٠٥، ٧٠٦، ٧٠٧، ٧٠٨، ٧٠٩، ٧١٠، ٧١١، ٧١٢، ٧١٣، ٧١٤، ٧١٥، ٧١٦، ٧١٧، ٧١٨، ٧١٩، ٧٢٠، ٧٢١، ٧٢٢، ٧٢٣، ٧٢٤، ٧٢٥، ٧٢٦، ٧٢٧، ٧٢٨، ٧٢٩، ٧٣٠، ٧٣١، ٧٣٢، ٧٣٣، ٧٣٤، ٧٣٥، ٧٣٦، ٧٣٧، ٧٣٨، ٧٣٩، ٧٤٠، ٧٤١، ٧٤٢، ٧٤٣، ٧٤٤، ٧٤٥، ٧٤٦، ٧٤٧، ٧٤٨، ٧٤٩، ٧٥٠، ٧٥١، ٧٥٢، ٧٥٣، ٧٥٤، ٧٥٥، ٧٥٦، ٧٥٧، ٧٥٨، ٧٥٩، ٧٦٠، ٧٦١، ٧٦٢، ٧٦٣، ٧٦٤، ٧٦٥، ٧٦٦، ٧٦٧، ٧٦٨، ٧٦٩، ٧٧٠، ٧٧١، ٧٧٢، ٧٧٣، ٧٧٤، ٧٧٥، ٧٧٦، ٧٧٧، ٧٧٨، ٧٧٩، ٧٨٠، ٧٨١، ٧٨٢، ٧٨٣، ٧٨٤، ٧٨٥، ٧٨٦، ٧٨٧، ٧٨٨، ٧٨٩، ٧٩٠، ٧٩١، ٧٩٢، ٧٩٣، ٧٩٤، ٧٩٥، ٧٩٦، ٧٩٧، ٧٩٨، ٧٩٩، ٨٠٠، ٨٠١، ٨٠٢، ٨٠٣، ٨٠٤، ٨٠٥، ٨٠٦، ٨٠٧، ٨٠٨، ٨٠٩، ٨١٠، ٨١١، ٨١٢، ٨١٣، ٨١٤، ٨١٥، ٨١٦، ٨١٧، ٨١٨، ٨١٩، ٨٢٠، ٨٢١، ٨٢٢، ٨٢٣، ٨٢٤، ٨٢٥، ٨٢٦، ٨٢٧، ٨٢٨، ٨٢٩، ٨٣٠، ٨٣١، ٨٣٢، ٨٣٣، ٨٣٤، ٨٣٥، ٨٣٦، ٨٣٧، ٨٣٨، ٨٣٩، ٨٤٠، ٨٤١، ٨٤٢، ٨٤٣، ٨٤٤، ٨٤٥، ٨٤٦، ٨٤٧، ٨٤٨، ٨٤٩، ٨٥٠، ٨٥١، ٨٥٢، ٨٥٣، ٨٥٤، ٨٥٥، ٨٥٦، ٨٥٧، ٨٥٨، ٨٥٩، ٨٦٠، ٨٦١، ٨٦٢، ٨٦٣، ٨٦٤، ٨٦٥، ٨٦٦، ٨٦٧، ٨٦٨، ٨٦٩، ٨٧٠، ٨٧١، ٨٧٢، ٨٧٣، ٨٧٤، ٨٧٥، ٨٧٦، ٨٧٧، ٨٧٨، ٨٧٩، ٨٨٠، ٨٨١، ٨٨٢، ٨٨٣، ٨٨٤، ٨٨٥، ٨٨٦، ٨٨٧، ٨٨٨، ٨٨٩، ٨٩٠، ٨٩١، ٨٩٢، ٨٩٣، ٨٩٤، ٨٩٥، ٨٩٦، ٨٩٧، ٨٩٨، ٨٩٩، ٩٠٠، ٩٠١، ٩٠٢، ٩٠٣، ٩٠٤، ٩٠٥، ٩٠٦، ٩٠٧، ٩٠٨، ٩٠٩، ٩١٠، ٩١١، ٩١٢، ٩١٣، ٩١٤، ٩١٥، ٩١٦، ٩١٧، ٩١٨، ٩١٩، ٩٢٠، ٩٢١، ٩٢٢، ٩٢٣، ٩٢٤، ٩٢٥، ٩٢٦، ٩٢٧، ٩٢٨، ٩٢٩، ٩٣٠، ٩٣١، ٩٣٢، ٩٣٣، ٩٣٤، ٩٣٥، ٩٣٦، ٩٣٧، ٩٣٨، ٩٣٩، ٩٤٠، ٩٤١، ٩٤٢، ٩٤٣، ٩٤٤، ٩٤٥، ٩٤٦، ٩٤٧، ٩٤٨، ٩٤٩، ٩٥٠، ٩٥١، ٩٥٢، ٩٥٣، ٩٥٤، ٩٥٥، ٩٥٦، ٩٥٧، ٩٥٨، ٩٥٩، ٩٦٠، ٩٦١، ٩٦٢، ٩٦٣، ٩٦٤، ٩٦٥، ٩٦٦، ٩٦٧، ٩٦٨، ٩٦٩، ٩٧٠، ٩٧١، ٩٧٢، ٩٧٣، ٩٧٤، ٩٧٥، ٩٧٦، ٩٧٧، ٩٧٨، ٩٧٩، ٩٨٠، ٩٨١، ٩٨٢، ٩٨٣، ٩٨٤، ٩٨٥، ٩٨٦، ٩٨٧، ٩٨٨، ٩٨٩، ٩٩٠، ٩٩١، ٩٩٢، ٩٩٣، ٩٩٤، ٩٩٥، ٩٩٦، ٩٩٧، ٩٩٨، ٩٩٩، ١٠٠٠، ١٠٠١، ١٠٠٢، ١٠٠٣، ١٠٠٤، ١٠٠٥، ١٠٠٦، ١٠٠٧، ١٠٠٨، ١٠٠٩، ١٠١٠، ١٠١١، ١٠١٢، ١٠١٣، ١٠١٤، ١٠١٥، ١٠١٦، ١٠١٧، ١٠١٨، ١٠١٩، ١٠٢٠، ١٠٢١، ١٠٢٢، ١٠٢٣، ١٠٢٤، ١٠٢٥، ١٠٢٦، ١٠٢٧، ١٠٢٨، ١٠٢٩، ١٠٣٠، ١٠٣١، ١٠٣٢، ١٠٣٣، ١٠٣٤، ١٠٣٥، ١٠٣٦، ١٠٣٧، ١٠٣٨، ١٠٣٩، ١٠٤٠، ١٠٤١، ١٠٤٢، ١٠٤٣، ١٠٤٤، ١٠٤٥، ١٠٤٦، ١٠٤٧، ١٠٤٨، ١٠٤٩، ١٠٥٠، ١٠٥١، ١٠٥٢، ١٠٥٣، ١٠٥٤، ١٠٥٥، ١٠٥٦، ١٠٥٧، ١٠٥٨، ١٠٥٩، ١٠٦٠، ١٠٦١، ١٠٦٢، ١٠٦٣، ١٠٦٤، ١٠٦٥، ١٠٦٦، ١٠٦٧، ١٠٦٨، ١٠٦٩، ١٠٧٠، ١٠٧١، ١٠٧٢، ١٠٧٣، ١٠٧٤، ١٠٧٥، ١٠٧٦، ١٠٧٧، ١٠٧٨، ١٠٧٩، ١٠٨٠، ١٠٨١، ١٠٨٢، ١٠٨٣، ١٠٨٤، ١٠٨٥، ١٠٨٦، ١٠٨٧، ١٠٨٨، ١٠٨٩، ١٠٩٠، ١٠٩١، ١٠٩٢، ١٠٩٣، ١٠٩٤، ١٠٩٥، ١٠٩٦، ١٠٩٧، ١٠٩٨، ١٠٩٩، ١١٠٠، ١١٠١، ١١٠٢، ١١٠٣، ١١٠٤، ١١٠٥، ١١٠٦، ١١٠٧، ١١٠٨، ١١٠٩، ١١١٠، ١١١١، ١١١٢، ١١١٣، ١١١٤، ١١١٥، ١١١٦، ١١١٧، ١١١٨، ١١١٩، ١١٢٠، ١١٢١، ١١٢٢، ١١٢٣، ١١٢٤، ١١٢٥، ١١٢٦، ١١٢٧، ١١٢٨، ١١٢٩، ١١٣٠، ١١٣١، ١١٣٢، ١١٣٣، ١١٣٤، ١١٣٥، ١١٣٦، ١١٣٧، ١١٣٨، ١١٣٩، ١١٤٠، ١١٤١، ١١٤٢، ١١٤٣، ١١٤٤، ١١٤٥، ١١٤٦، ١١٤٧، ١١٤٨، ١١٤٩، ١١٥٠، ١١٥١، ١١٥٢، ١١٥٣، ١١٥٤، ١١٥٥، ١١٥٦، ١١٥٧، ١١٥٨، ١١٥٩، ١١٦٠، ١١٦١، ١١٦٢، ١١٦٣، ١١٦٤، ١١٦٥، ١١٦٦، ١١٦٧، ١١٦٨، ١١٦٩، ١١٧٠، ١١٧١، ١١٧٢، ١١٧٣، ١١٧٤، ١١٧٥، ١١٧٦، ١١٧٧، ١١٧٨، ١١٧٩، ١١٨٠، ١١٨١، ١١٨٢، ١١٨٣، ١١٨٤، ١١٨٥، ١١٨٦، ١١٨٧، ١١٨٨، ١١٨٩، ١١٩٠، ١١٩١، ١١٩٢، ١١٩٣، ١١٩٤، ١١٩٥، ١١٩٦، ١١٩٧، ١١٩٨، ١١٩٩، ١٢٠٠، ١٢٠١، ١٢٠٢، ١٢٠٣، ١٢٠٤، ١٢٠٥، ١٢٠٦، ١٢٠٧، ١٢٠٨، ١٢٠٩، ١٢١٠، ١٢١١، ١٢١٢، ١٢١٣، ١٢١٤، ١٢١٥، ١٢١٦، ١٢١٧، ١٢١٨، ١٢١٩، ١٢٢٠، ١٢٢١، ١٢٢٢، ١٢٢٣، ١٢٢٤، ١٢٢٥، ١٢٢٦، ١٢٢٧، ١٢٢٨، ١٢٢٩، ١٢٣٠، ١٢٣١، ١٢٣٢، ١٢٣٣، ١٢٣٤، ١٢٣٥، ١٢٣٦، ١٢٣٧، ١٢٣٨، ١٢٣٩، ١٢٤٠، ١٢٤١، ١٢٤٢، ١٢٤٣، ١٢٤٤، ١٢٤٥، ١٢٤٦، ١٢٤٧، ١٢٤٨، ١٢٤٩، ١٢٥٠، ١٢٥١، ١٢٥٢، ١٢٥٣، ١٢٥٤، ١٢٥٥، ١٢٥٦، ١٢٥٧، ١٢٥٨، ١٢٥٩، ١٢٦٠، ١٢٦١، ١٢٦٢، ١٢٦٣، ١٢٦٤، ١٢٦٥، ١٢٦٦، ١٢٦٧، ١٢٦٨، ١٢٦٩، ١٢٧٠، ١٢٧١، ١٢٧٢، ١٢٧٣، ١٢٧٤، ١٢٧٥، ١٢٧٦، ١٢٧٧، ١٢٧٨، ١٢٧٩، ١٢٨٠، ١٢٨١، ١٢٨٢، ١٢٨٣، ١٢٨٤، ١٢٨٥، ١٢٨٦، ١٢٨٧، ١٢٨٨، ١٢٨٩، ١٢٩٠، ١٢٩١، ١٢٩٢، ١٢٩٣، ١٢٩٤، ١٢٩٥، ١٢٩٦، ١٢٩٧، ١٢٩٨، ١٢٩٩، ١٣٠٠، ١٣٠١، ١٣٠٢، ١٣٠٣، ١٣٠٤، ١٣٠٥، ١٣٠٦، ١٣٠٧، ١٣٠٨، ١٣٠٩، ١٣١٠، ١٣١١، ١٣١٢، ١٣١٣، ١٣١٤، ١٣١٥، ١٣١٦، ١٣١٧، ١٣١٨، ١٣١٩، ١٣٢٠، ١٣٢١، ١٣٢٢، ١٣٢٣، ١٣٢٤، ١٣٢٥، ١٣٢٦، ١٣٢٧، ١٣٢٨، ١٣٢٩، ١٣٣٠، ١٣٣١، ١٣٣٢، ١٣٣٣، ١٣٣٤، ١٣٣٥، ١٣٣٦، ١٣٣٧، ١٣٣٨، ١٣٣٩، ١٣٤٠، ١٣٤١، ١٣٤٢، ١٣٤٣، ١٣٤٤، ١٣٤٥، ١٣٤٦، ١٣٤٧، ١٣٤٨، ١٣٤٩، ١٣٥٠، ١٣٥١، ١٣٥٢، ١٣٥٣، ١٣٥٤، ١٣٥٥، ١٣٥٦، ١٣٥٧، ١٣٥٨، ١٣٥٩، ١٣٦٠، ١٣٦١، ١٣٦٢، ١٣٦٣، ١٣٦٤، ١٣٦٥، ١٣٦٦، ١٣٦٧، ١٣٦٨، ١٣٦٩، ١٣٧٠، ١٣٧١، ١٣٧٢، ١٣٧٣، ١٣٧٤، ١٣٧٥، ١٣٧٦، ١٣٧٧، ١٣٧٨، ١٣٧٩، ١٣٨٠، ١٣٨١، ١٣٨٢، ١٣٨٣، ١٣٨٤، ١٣٨٥، ١٣٨٦، ١٣٨٧، ١٣٨

دفعہ و متن نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۷-۳۲	النواذر میں مذکور ہے کہ جب کسی محلہ میں کوئی مقتول پایا گیا اور اہل محلہ نے یہ گمان کیا کہ ان ہی میں سے ایک آدمی نے اسے قتل کیا ہے اور مقتول کے ولی نے ان میں سے کسی معین شخص پر قتل کا دعویٰ نہیں کیا تو قسامت اور دیت اہل محلہ پر ہوگی پھر (یہ امر کہ) وہ (یعنی اہل محلہ) قسم کسی طرح کھائیں گے؟ امام ابو منیفہؒ اور امام محمدؒ کے ہاں وہ یوں قسم کھائیں گے کہ اللہ تعالیٰ قسم نہ ہم نے اسے قتل کیا ہے اور نہ ہمیں فلاں شخص کے سوا اس کے قاتل کا علم ہے اور اسی میں زیادہ احتیاط ہے اور اسی پر فتویٰ ہے ۱۔	محیط سخری	
۳۳	جب کسی محلہ میں کوئی مقتول پایا گیا اور اہل محلہ نے دعویٰ کیا کہ ان کے سوا فلاں شخص نے اسے قتل کیا ہے اور انہوں نے اس پر اپنے محلہ کے علاوہ سے گواہی قائم کی تو (ان کی) وہ گواہی جائز قرار پائے گی اور ان کے لئے قسامت اور دیت سے بری ہو نا واقع قرار پائے گا خواہ مقتول کے ولی نے اس کا دعویٰ کیا ہو یا نہ کیا ہو ۲۔	ذخیرہ	
۳۴	نواذر ہشامؒ میں ہے کہ میں نے امام محمدؒ سے سنا آپ فرماتے تھے کہ جب کوئی مقتول کسی محلہ میں پایا گیا اور (و) اس کے وارثوں نے ان اہل محلہ پر دعویٰ کیا اور اہل محلہ نے یہ گواہی قائم کی کہ اسے فلاں آدمی نے قتل کیا ہے جو ان کے محلہ کے علاوہ سے ہے یا (اس پر گواہی قائم کی کہ) وہ شخص زخمی آیا اور ان کے محلہ میں گر کر مر گیا تو (اس کے جواب میں) فرمایا کہ (ان صورتوں میں) اہل محلہ دیت سے بری ہو جائیں گے (ب) اور اگر اس مقتول کے وارثوں نے کسی شخص پر قتل کا دعویٰ کیا اور انہوں نے اپنے دعویٰ پر گواہی قائم کی اور مدعا علیہ نے یہ گواہی قائم کی کہ اسے فلاں شخص نے قتل کیا ہے اور وہ ایک اور آدمی ہے تو آپ نے فرمایا کہ میں اس گواہی کو قبول نہ کروں گا ۳۔	محیط	
۳۵	جب کوئی شخص کسی قبیلہ میں مجروح کیا گیا (اور زخم لگانے والا معلوم نہ ہو سکا) تو وہ زخمی اپنے اہل میں اٹھا لایا گیا پھر اس زخم کی وجہ سے اس کی موت واقع ہوگئی تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ (و) اگر وہ صاحب فراش رہا حتیٰ کہ اس کی موت واقع ہوگئی تو قسامت اور دیت اس قبیلہ پر ہے اور اگر وہ صاحب فراش (یعنی بیمار) نہ تھا (بلکہ بندہ ہو گیا) تو اس میں ضمان اور قسامت لازم نہ ہوگی (ب) اور امام ابو یوسفؒ کا قول یہ ہے کہ (مذکورہ) دونوں صورتوں میں ضمان اور قسامت لازم نہ ہوگی ۴۔	کافی	
۳۶	اس مذکورہ مسئلہ کی بنا پر یہ حکم ہے کہ جب وہ (یعنی نامعلوم جارح کا مجروح شخص) کسی آدمی کی پیٹھ پر پایا گیا کہ وہ اسے اس کے گھر کی طرف لے جا رہا ہو پھر ایک یا دو دن بعد اس کی موت واقع ہوگئی تو (و) اگر وہ صاحب فراش رہا حتیٰ کہ اس کی موت واقع ہوگئی تو وہ اس کے ذمہ ہے جو اسے (پیٹھ پر) لاوے ہوئے تھا جیسا کہ اگر اس کی پیٹھ پر اس کی موت واقع ہوئی تو یہی حکم ہے اور اگر وہ زخمی آنا جاتا یعنی چلتا پھرتا اور بیمار نہ رہا (یا) تو اسے جو شخص اٹھا لایا اس پر قسامت اور دیت میں سے کوئی شئی لازم نہ ہوگی (ب) اور اس میں (دیکھی) امام ابو یوسفؒ کا اختلاف ہے ۵۔	کافی	

وجہ قسامت و دیت لازم نہ ہوگی اور امام ابو یوسفؒ کے ہاں مذکورہ حکم اس لئے ہے کہ اس قبیلہ و محلہ میں جو کچھ پہنچا وہ جان سکے کہ وہ صاحب فراش نہ تھا پس قسامت لازم نہ ہوگی نیز ہذا یہ مع ماشیہ میں ہے کہ اگر مذکورہ صورت میں (اس مجروح کا جارح معلوم ہو گیا تو قسامت ساقط ہوگی اور جارح پر قتل عمد کی صورت میں قصاص اور قتل خطائی صورت میں اکی ماقتلہ پر دیت لازم ہوگی) مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہذا یہ مع ماشیہ ج ۴ ص ۶۳۳ حکم نمبر ۳۵ تا ۳۷ اور ۱/۴ ص ۱۱۸۷ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مستخرج) ۵۔ جیسا کہ ہذا یہ میں ہے اور لکھا کہ اگر ابو منیفہؒ کے ہاں یہ حکم اس لئے ہے کہ اٹھانے والا بمنزلہ محلہ کے ہے اور اس کے قبضہ میں اس زخم کا پایا جانا محلہ میں زخمی پائے جانے کی طرح ہے مفہوم ماخوذ از ہذا یہ ج ۴ ص ۶۳۳ حکم نمبر ۳۵ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مستخرج)

دفعات و تفہیم	الباب الخامس عشر في القسامة	القسامة	حوالہ
۳۷-۱۱۸۴	ولخرج في محلة او قبيلة فحمل مجس ومحاومات في محلة اخرى من تلك الجراحة فالقسامة والدية على اهل المحلة التي جرح فيها	كذا في محيط الخرى	
۳۸	قال في الجامع محلة او مسجد اختطها ثلاث قبائل احداها بكر بن وائل وهم عشرون رجلا والاخرى بنو قيس وهم ثلاثون رجلا والاخرى بنو تميم وهم خمسون رجلا فوجد في هذه المحلة قتيل او في هذا المسجد نالدية تجب على القبائل اثلاثا على كل قبيلة ثلثها وكذا لو كان من احدى القبائل رجل واحد لا غير فعلى عاقلته ثلث الدية وعلى القبيلتين الباقيتين ثلثا الدية وان كان الرجل من غير القبيلتين الا انه حليف لاحدى القبيلتين كانت الدية على القبيلتين نصفين ولا شئ على قبيلة الحليف	كذا في المحيط	
۳۹	وقال في الجامع ايضا محلة اختطها ثلاث قبائل وبنوا فيها مسجد انا شترى رجل من غير القبائل الثلاث دور احدى القبائل حتى لم يبق من اهل القبيلة البائعة احد ثم وجد قتيل في المحلة او في المسجد كانت الدية اثلاثا ثلثها على عاقلة المشتري وثلثاها على القبيلتين الباقيتين فان كان المشتري لتلك الدور رجلا واحدا من احدى القبيلتين الباقيتين كانت الدية نصفين على القبيلتين الباقيتين وان اشترى رجل من غير تلك القبائل دور قبيلتين وباقي المسئلة بحالها نالدية نصفان نصفها على عاقلة المشتري ونصفها على عاقلة القبيلة الباقية	كذا في المحيط	
۴۰	وان اشترى رجل من غير هذه القبائل دور القبائل كلها ثم باع دور احدى القبائل من قوم شئ نالدية على عاقلة المشتري الاول ما دام له من تلك الدور شئ ولو كان المشتري للدور كلها باع دور احدى القبائل من الذين كانت لهم اوقالها معهم اورد عليهم بعيب بغير قضاء ثم وجد في المحلة او في المسجد قتيل نالدية على عاقلة المشتري وان كان الرجل عليهم بالعيب بقضاء قاض فعلى عاقلة المشتري نصف الدية وعلى عاقلة الذين سرت عليهم النصف	كذا في المحيط	

۱- حکم نمبر ۳۵ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- اہل خط کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۲۵ کا پہلا ماشیہ، دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۴ کا تیسرا ماشیہ
 ماقالہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ نیز حکم نمبر ۴ مع ماشیہ ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳ اور ۱ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- حکم نمبر ۳۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہو

دفعہ و نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۷	اگر کوئی شخص کسی محلہ یا قبیلہ میں (غیر معلوم جارج سے) مجروح کیا گیا اور اسے زخمی حالت میں اٹھا لایا گیا اور اس زخم کی وجہ سے دوسرے محلہ میں اسکی موت واقع ہو گئی تو قسامت اور دیت اس محلہ والوں پر ہوگی جس محلہ میں وہ شخص زخمی پایا گیا ہے	محیط خری	
۳۸	الجماع میں فرمایا کہ کوئی محلہ یا مسجد ہے جس کے اہل خطہ تین قبیلے تھے ان میں ایک قبیلہ بکر بن وائل ہے جس میں بیس مرد ہیں۔ دوسرا قبیلہ بنو قیس ہے جس میں تیس مرد ہیں تیسرا قبیلہ بنو تمیم ہے جس میں پچاس مرد ہیں اور اس محلہ میں یا اس مسجد میں کوئی مقتول پایا گیا تو (دو) اس کی دیت تینوں قبیلوں پر تہائی تہائی واجب ہوگی ہر قبیلہ پر ایک تہائی دیت ہوگی (ب) اسی طرح اگر (مذکورہ صورت میں) ان (تینوں) قبیلوں میں سے ایک قبیلہ کا صرف ایک ہی شخص ہوا اور نہ ہو تو اس کی عاقلہ پر تہائی دیت لازم ہوگی اور باقی دو قبیلوں پر دو تہائی دیت لازم ہوگی (ج) اور اگر وہ ایک شخص ایسا ہو جو ان دونوں قبیلوں کے علاوہ سے ہو مگر ان دونوں قبیلوں میں سے کسی ایک کا حلیف (یعنی معاہدہ مددگار) ہو تو وہ دیت ان دونوں قبیلوں پر نصف نصف ہوگی اور حلیف شخص کے قبیلہ پر دیت میں سے، کوئی شئی لازم نہ ہوگی ۳۷	محیط	
۳۹	الجماع میں یہ بھی فرمایا کہ ایک محلہ ہے جس کے اہل خطہ تین قبیلے تھے اور انہوں نے اس میں ایک مسجد بنائی پھر (دو) ایک شخص نے جو ان تینوں قبیلوں کے علاوہ کا ہے ان قبیلوں میں سے کسی ایک قبیلہ کے (سب) گھر خرید لئے حتیٰ کہ اس فروخت کنندہ کے قبیلہ میں سے کوئی نہ رہا پھر اس محلہ میں یا اس مسجد میں کوئی مقتول پایا گیا تو اسکی دیت تین تہائی ہوگی اس کی ایک تہائی اس خریدار کی عاقلہ پر ہوگی اور دو تہائی ان باقی دو قبیلوں پر ہوگی (ب) اور اگر (فروخت کنندہ قبیلہ کے) ان گھروں کا وہ خریدار، ان باقی ماندہ دو قبیلوں میں سے کسی قبیلہ کا ہی ایک شخص ہو تو وہ دیت ان باقی ماندہ دو قبیلوں پر نصف نصف ہوگی (ج) اور اگر ان (تینوں) قبیلوں کے علاوہ میں سے کسی شخص نے، ان دو قبیلوں کے (سب) گھر خرید لئے اور باقی مسئلہ حسب مال (مذکورہ) ہو تو وہ دیت نصف نصف ہوگی ایک نصف اس خریدار کی عاقلہ پر ہوگا اور ایک نصف اس قبیلہ باقیہ کی عاقلہ پر ہوگا ۳۷	محیط	
۴۰	اور اگر (مذکورہ صورت میں) (دو) ان (تینوں) قبیلوں کے علاوہ میں سے کسی شخص نے تمام قبیلوں کے گھر خرید لئے پھر اس نے ان قبیلوں میں سے ایک قبیلہ کے تمام گھر مختلف قوم کے ہاں فروخت کر دئے تو اس کی دیت پہلے خریدار کی عاقلہ پر ہوگی جب تک کہ اسکے لئے ان گھروں میں سے کچھ بھی باقی ہو (ب) اور اگر ان تمام گھروں کو خریدنے والے (مذکورہ) شخص نے ان قبائل میں سے کسی ایک قبیلہ کے گھر انہیں کے ہاتھ فروخت کئے جن کے وہ پہلے تھے یا اس نے ان کے ساتھ (انکی) اس بیع کا اقالہ کیا (یعنی ان کی وہ بیع کا عدم کردی) یا قاضی کے فیصلہ کے بغیر کسی عیب کی وجہ سے انہیں واپس کر دیئے پھر اس محلہ میں یا اس مسجد میں کوئی مقتول پایا گیا تو اسکی دیت اس خریدار کی عاقلہ پر ہوگی اور اگر انہیں واپس کر دینا، قاضی کے فیصلہ کے ذریعہ کسی عیب کی وجہ سے تھا تو اس خریدار کی عاقلہ پر نصف دیت اور جنہیں وہ گھر واپس کر دئے گئے انکی عاقلہ پر نصف دیت لازم ہوگی ۳۷	محیط	

دفعہ و شق نمبر	الباب الخامس عشر في القسامة	القسامة	حوالہ
۱۱۸۷-۱۱۸۸	اذا وجد في سوق او مسجد جماعة كانت في بيت المال اذا كان السوق للعامة او للسلطان وان كان مملوكا لقوم فالقسامة والدية عليهم وارساد بالمسجد المسجد الجامع او مسجد جماعة يكون في السوق لعامة المسلمين وان كان في مسجد محلة فعلى اهل المحلة	اذا وجد في سوق او مسجد جماعة كانت في بيت المال اذا كان السوق للعامة او للسلطان وان كان مملوكا لقوم فالقسامة والدية عليهم وارساد بالمسجد المسجد الجامع او مسجد جماعة يكون في السوق لعامة المسلمين وان كان في مسجد محلة فعلى اهل المحلة	کذا فی محیط الرخی
۱۱۸۹	وان وجد قتيل في الشارع الا عظم فلا قسامة فيه والدية على بيت المال	وان وجد قتيل في الشارع الا عظم فلا قسامة فيه والدية على بيت المال	هكذا في الكافي
۱۱۹۰	ولو وجد القتيل في المسجد الحرام من غير زحام الناس في المسجد او بعرفة او غيرها فالدية على بيت المال من غير قسامة	ولو وجد القتيل في المسجد الحرام من غير زحام الناس في المسجد او بعرفة او غيرها فالدية على بيت المال من غير قسامة	کذا فی المحيط
۱۱۹۱	لو وجد قتيل في ارض او دار موقوفة على ارباب معلومين فالقسامة والدية على اربابها	لو وجد قتيل في ارض او دار موقوفة على ارباب معلومين فالقسامة والدية على اربابها	کذا فی محیط الرخی
۱۱۹۲	وان كانت موقوفة على المسجد فهو كما لو وجد في المسجد فيجب على اهل المحلة القسامة والدية	وان كانت موقوفة على المسجد فهو كما لو وجد في المسجد فيجب على اهل المحلة القسامة والدية	کذا فی محیط الرخی
۱۱۹۳	ولو وجد القتيل في قرية اصلها القوم شتى فيهم المسلم والكافر فالقسامة على اهل القرية المسلم منهم والكافر فيه سواء ثم يفرض عليهم الدية فما اصاب المسلمين من ذلك فاعطوا	ولو وجد القتيل في قرية اصلها القوم شتى فيهم المسلم والكافر فالقسامة على اهل القرية المسلم منهم والكافر فيه سواء ثم يفرض عليهم الدية فما اصاب المسلمين من ذلك فاعطوا	کذا فی المبسوط
۱۱۹۴	عواقلهم وما اصاب اهل الذمة فان كانت لهم عواقل فعليهم والا فعلى اموالهم	عواقلهم وما اصاب اهل الذمة فان كانت لهم عواقل فعليهم والا فعلى اموالهم	کذا فی المبسوط
۱۱۹۵	ولو وجد القتيل في محلة المسلمين وفيها ذمی نازل عليهم لم يستحلف الذمی	ولو وجد القتيل في محلة المسلمين وفيها ذمی نازل عليهم لم يستحلف الذمی	کذا فی محیط الرخی
۱۱۹۶	وان وجد القتيل بين قريتين او سكتين كانت القسامة والدية على اقرب القريتين والسكتين الى القتيل هذا اذا كان الصوت القريتين يبلغ الى الموضع الذي وجد فيه القتيل وان لم يبلغ فلا شيء على واحد من القريتين	وان وجد القتيل بين قريتين او سكتين كانت القسامة والدية على اقرب القريتين والسكتين الى القتيل هذا اذا كان الصوت القريتين يبلغ الى الموضع الذي وجد فيه القتيل وان لم يبلغ فلا شيء على واحد من القريتين	کذا فی فتاویٰ قاضیخان
۱۱۹۷	وفي المتنقي اذا وجد قتيل بين قريتين ارضهما وطرقهما مملوكة لقوم يبيعون ارضهما و طرقهما فهو على الرؤس قال وهذا قول محمد	وفي المتنقي اذا وجد قتيل بين قريتين ارضهما وطرقهما مملوكة لقوم يبيعون ارضهما و طرقهما فهو على الرؤس قال وهذا قول محمد	کذا فی الذخيرة

۱۱۸۷ حکم نمبر ۳۲ کا حاشیہ نیز حکم نمبر ۳۸، ۳۹ تا ۴۵ اور ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵ الشارع الا عظم کے متعلق حاشیہ ہدایہ میں بحوالہ المغرب لکھا ہے کہ الشارع یعنی ایسا راستہ جو عام لوگوں کا راستہ ہو اور اسمیں اسناد مجازی ہے، ماخوذ از حاشیہ ہدایہ ج ۴ ص ۲۴ اور الشارع یعنی عام راستہ، بہت جلی سڑک۔ ماخوذ از النجاشی (مترجم) ۳۳ جیسا کہ ہدایہ میں ہے، اور لکھا، کہ یہ حکم اسلئے ہے کہ وہ جگہ عام لوگوں کیلئے ہے ان میں سے کسی ایک سے مخصوص نہیں نیز لکھا، کہ اگر کوئی مقتول بازار میں پایا جائے اور قاتل معلوم نہ ہو سکے تو اگر وہ جگہ کسی کی مملوک ہو تو (قسامت اور دیت) امام ابووسف کے ہاں دین رہنے والوں کے ذمہ ہے اور امام ابوحنیفہ اور امام محمد کے ہاں مالک کے ذمہ ہے اور اگر وہ جگہ کسی کی مملوک نہ ہو جیسا کہ وہ عام راستہ ہو تو وہ بیت المال کے ذمہ ہے، اور حاشیہ ہدایہ میں بحوالہ النعمانیہ لکھا ہے کہ بیت المال کے ذمہ اس صورت میں ہے کہ وہ بازار محلوں سے دور ہو مگر ایسے بازار جو محلوں میں ہوتے ہیں اور اہل محلہ کی حفاظت سے محفوظ ہوتے ہیں تو وہاں قسامت اور دیت اہل محلہ پر ہوگی۔ اسی طرح وہ بازار جو دور ہو تو اگر کوئی شخص ایسا ہو جو وہاں رات رہتا ہو یا وہاں کسی کا مملوک گھر ہو تو قسامت اور دیت اہل محلہ پر ہوگی۔

دفعہ و متن نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۷-۴۱	(د) جب بازار میں یا مسجد جماعت میں کوئی مقتول پایا گیا تو اس کی دیت بیت المال میں ہوگی بشرطیکہ وہ بازار عام ہو یا سلطانی (یعنی سرکاری) ہو (ب) اور اگر وہ بازار کسی خاص قوم کی ملکیت ہو تو دیت اور قسامت ان پر ہوگی (ج) اور (مذکورہ صورت میں) مسجد (جماعت) سے مراد ایسی جامع مسجد یا مسجد جماعت ہے جو بازار میں عام مسلمانوں کے لئے ہو اور اگر وہ محلہ کی مسجد ہو تو قسامت اور دیت اہل محلہ پر ہوگی ۱۷	محیط خری	
۴۲	اگر شارع اعظم (یعنی شاہراہ عام) پر مقتول پایا گیا تو اس میں قسامت لازم نہ ہوگی اور اس کی دیت بیت المال پر ہوگی ۱۸	کافی	
۴۳	اگر المسجد الحرام میں لوگوں کی بھیڑ کے بغیر کوئی مقتول پایا گیا یا عرفہ میں یا غیر عرفہ میں کوئی مقتول پایا گیا تو بغیر قسامت کے اس کی دیت بیت المال پر ہوگی ۱۹	محیط	
۴۴	اگر کوئی مقتول ایسی زمین یا ایسے گھر میں پایا گیا جو معلوم لوگوں پر وقف شدہ ہے تو قسامت اور دیت ان لوگوں پر ہوگی ۲۰	محیط خری	
۴۵	اگر (مذکورہ صورت میں) وہ مقتول ایسی جگہ پایا گیا کہ وہ جگہ مسجد پر وقف شدہ تھی تو اس کا حکم ایسا ہی ہے جیسا کہ وہ مقتول مسجد میں پائے جانے کی صورت میں حکم ہے پس اہل محلہ پر قسامت اور دیت واجب ہوگی ۲۱	محیط خری	
۴۶	اگر کوئی مقتول ایسی بستی میں پایا گیا کہ اس کے اصل مالک مختلف قومیں ہیں ان میں سے مسلمان بھی اور کافر بھی تو قسامت اس بستی والوں پر ہوگی اور اس میں اس بستی والوں میں سے مسلمان اور کافر برابر ہیں پھر ان پر دیت لازم ہوگی تو اس دیت میں سے جو مسلمانوں پر ہو وہ ان کی عاقلہ پر ہوگی اور جو اہل ذمہ پر ہو وہ اگر اہل ذمہ کی عاقلہ ہو تو اس پر ہوگی ورنہ اہل ذمہ کے مالوں میں سے ہوگی ۲۲	مبسوط	
۴۷	اگر کوئی مقتول مسلمانوں کے محلہ میں پایا گیا اس محلہ میں کوئی ذمی اترتا ہو ہے تو قسامت میں اس ذمی سے قسم نہ لی جائیگی ۲۳	محیط خری	
۴۸	اگر کوئی مقتول دو گاؤں یا دو گلیوں کے مابین پایا گیا تو جو گاؤں یا گلی مقتول سے نسبتاً زیادہ قریب ہو اسی (کے لوگوں) پر قسامت اور دیت لازم ہوگی اور یہ حکم اس صورت میں ہے کہ جب ان دونوں گاؤں کی آواز اس جگہ تک (عادیۃ) پہنچ سکتی ہو جہاں وہ مقتول پایا گیا اور اگر آواز نہ پہنچ سکتی ہو تو ان دونوں (کے لوگوں) پر (قسامت و دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی ۲۴	قاضیخان	
۴۹	المنتقی میں ہے کہ جب کوئی مقتول ایسے دو گاؤں کے درمیان پایا گیا کہ ان دونوں گاؤں کی زمینیں اور گلیاں ایک ہی قوم کی ملکیت ہیں وہ ان دونوں گاؤں کی زمینوں اور راستوں کو فروخت کر سکتے ہیں تو وہ ان کی تعداد کے ذمہ ہے آپس نے فرمایا کہ یہ امام محمد کا قول ہے ۲۵	ذخیرہ	

دیت اہل ہوگی اس لئے کہ اس جگہ کی حفاظت اس سے متعلق ہے پس وہ تقصیر سے متصف ہوگا اور تقصیر کا موجب اہل لازم ہوگا۔ مفہوم ماخوذ از ہادیہ مع حواشی ج ۲ ص ۲۴۱۔ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۶ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۷ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۸ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۹ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۰ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۱ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۲ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۳ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۴ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۵ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۶ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۷ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۸ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۹ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۰ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۱ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۲ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۳ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۴ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۵ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۶ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۷ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۸ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۹ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۰ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۱ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۲ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۳ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۶ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۷ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۸ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۹ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۰ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۱ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۲ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۳ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۴ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۵ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۶ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۷ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۸ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶۹ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۰ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۱ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۲ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۳ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۴ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۵ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۶ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۷ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۸ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۹ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۰ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۱ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۲ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۳ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۴ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۵ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۶ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۷ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۸ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۹ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۰ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۱ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۲ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۳ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۴ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۵ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۶ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۷ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۸ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۹۹ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۰۰ حکم نمبر ۱۱۸۷-۴۱ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

رقم	الكتاب	القسم	الموضوع
٥٠-١١٨٤	دفعاً وثقن نمبر	الباب الخامس عشر في القسامة	حواله
٥١	وفيها اذا وجد قتيل في ارض قرية وهو الى بيوت قرية اخرى اقرب فان كانت الارض التي وجد فيها القتيل مملوكة فهو على صاحب الملك وان لم تكن مملوكة فهو على اقرب القريتين كذا في الذخيرة	القسامة	كذا في الذخيرة
٥٢	وقيه ايضا سئل محمد عن قتيل بين قريتين أهو على اقربهما الى المحيطان والارضين قال كانت الارضون ليست بملك لهن انما تنسب الى قرية كما تنسب الصحارى فهو على اقربهما بميتا	القسامة	كذا في الذخيرة
٥٣	واذا وجد قتيل بين قريتين هو في القرب اليهما على السواء وفي احدي القريتين الفاسر جل وفي الاخرى اقل من ذلك فالدية على القريتين نصفان بلا خلاف	القسامة	كذا في المحيط
٥٤	قال ابو يوسف في قتيل وجد بين ثلاث دور دار تميمي ودار ابن لهيعة ابني وهن جميعا في القرب على السواء فالدية نصفان فاعتبر القبيلة دون القرب	القسامة	كذا في المحيط
٥٥	ومن اشترى دارا فلم يقبضها حتى وجد قتيل وليس في الشراء خيار فالدية على عاقلة البائع وان كان في البيع خيار احدهما فهو على عاقلة ذي اليد وهذا عند ابى حنيفة وقالوا ان لم يكن في الشراء خيار فالدية على عاقلة المشتري وان كان فيه خيار فالدية على عاقلة الذي تصير الدار اليه	القسامة	كذا في الكافي
٥٦	ومن كان في يده دار فوجد فيها قتيل لم تعقله العاقلة حتى يشهد به الشهود انها للذي في يديه	القسامة	كذا في خزائن المفتين
٥٧	واذا وجد في دار انسان قتيل وفيها مد منه وغلمانة واحرار فان القسامة والدية على سرب الدار ودولهم	القسامة	كذا في التتار خانية ناقلان عن الاسبيجاني

حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متزوج)، ۵۲ حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متزوج)، ۳ حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۴ مع حاشیہ، نیز حکم نمبر ۵۹/۱۱۸۴ ملاحظہ ہو (متزوج)، ۵۳ حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۴ مع حاشیہ، نیز حکم نمبر ۵۹/۱۱۸۴ ملاحظہ ہو (متزوج)، ۵ حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متزوج)، ۶ حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (متزوج)۔

ردیف و شمار نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۵۰-۱۱۸۷	نیز اس میں (یعنی المنتقی میں) ہے کہ جب کوئی مقتول کسی گاؤں کی زمین میں پایا گیا اور وہ مقتول دوسرے گاؤں کے مکانوں کے زیادہ قریب ہے تو اگر وہ زمین جس میں وہ مقتول پایا گیا وہ کسی کی ملکیت ہے تو وہ ان مالک کے ذمہ ہے اور اگر وہ جگہ کسی کی ملکیت نہ ہو تو وہ مقتول ان دونوں گاؤں میں سے نسبتاً قریب گاؤں کے ذمہ ہے ۱	ذخیرہ	
۵۱	نیز اس میں (یعنی المنتقی میں) ہے کہ امام محمدؒ سے اس مقتول کے بارے میں دریافت کیا گیا جو دو گاؤں کے مابین ہو تو ان دونوں گاؤں میں سے جن کے (مکانوں کی) دیواریں زیادہ قریب ہیں ان کے ذمہ ہو گا یا جن کی زمینیں زیادہ قریب ہیں (ان کے ذمہ ہو گا) تو آپ نے فرمایا اگر وہ زمین جہاں وہ مقتول پایا گیا ہے ان کی ملکیت نہ ہو بلکہ (محض) اس گاؤں کی طرف منسوب ہو جیسا کہ صحرائیں (کسی کی ملکیت نہیں ہوتیں اور قریب کے گاؤں کی طرف) منسوب کر دی جاتی ہیں تو وہ مقتول ان دونوں گاؤں میں سے جس کے مکان نسبتاً زیادہ قریب ہوں گے اس کے ذمہ ہو گا ۲	ذخیرہ	
۵۲	جب کوئی مقتول دو گاؤں کے مابین پایا گیا اور وہ قریب ہونے میں ان دونوں گاؤں کی طرف برابر ہے اور ان گاؤں میں سے ایک کی آبادی میں ایک ہزار مرد ہیں اور دوسرے کی آبادی اس سے کم ہے تو دیت ان دونوں گاؤں پر نصف نصف ہوگی اس میں کوئی اختلاف نہیں ہے ۳	محیط	
۵۳	امام ابو یوسفؒ نے فرمایا ہے کہ وہ مقتول جو تین گھروں کے مابین پایا گیا ان میں سے ایک گھر قبیلہ تمیم میں سے کسی کا ہے اور دو گھر دو ہمدانیوں کے ہیں اور وہ سب گھر مقتول سے قریب ہونے میں برابر ہیں تو اس کی دیت نصف نصف ہوگی بس (اس صورت میں) قبیلہ کا اعتبار کیا گیا (جگہ کے لحاظ سے) قریب ہونے کا اعتبار نہیں کیا گیا ۴	محیط	
۵۴	جس شخص نے کوئی گھر خریدا اور (ابھی) اس پر قبضہ نہ کیا تھا حتیٰ کہ (اس میں) کوئی مقتول پایا گیا اور اس بیع میں کسی کے لئے کوئی خیار (یعنی واپسی کا اختیار) نہ رکھا گیا تو اس کی دیت فروخت کنندہ کی عاقلہ پر ہوگی اور اگر اس بیع میں کسی کے لئے (یعنی بالبع یا مشتری کے لئے واپسی کا) خیار ہو تو اس کی دیت قابض کی عاقلہ پر ہوگی یہ حکم امام ابو حنیفہؒ کے ہاں ہے (ب) اور صاحبینؒ (یعنی امام ابو یوسفؒ اور امام محمدؒ) کا قول یہ ہے کہ اگر اس بیع میں خیار نہ تھا تو اس کی دیت مشتری کی عاقلہ پر ہوگی اور اگر اس میں خیار تھا تو اس کی دیت اس کی عاقلہ پر ہوگی جس کے لئے وہ گھر قرار پائے گا ۵	کافی	
۵۵	جس شخص کے قبضہ میں کوئی گھر ہو پھر اس میں کوئی مقتول پایا جائے تو اس کی عاقلہ اس وقت تک ضامن نہ ہوگی جب تک گاہ یہ گواہی نہ دیں کہ یہ گھر اسی کا ہے جس کے قبضہ میں ہے ۶	خرانہ مفتین	
۵۶	جب کسی شخص کے گھر میں مقتول پایا گیا اور اس گھر میں اس کے خادم، غلام، اور (کچھ) آزاد لوگ رہتے ہیں تو قسامت اور دیت گھر کے مالک پر ہوگی (ان دیگر مذکورہ پر نہ ہوگی) ۷	تتار خانہ	

دفعہ نمبر	الباب الخامس عشر في القسامة	القسامة	حوالہ
۵۷-۱۱۸۷	وان وجد في ملك مشترك قتل فاقسامة على الملاك وتحمل الدية على عواقلهم بعد والى من الملاك لا بعدد الانصبا حتى لو كان لاحد الشريكين ثلث الدار ولا آخر ثلثها فالدية على عواقلهما نصفان	کذا فی الذخيرة	
۵۸	وكذا لو وجد في نهر مشترك بين اقوام	کذا فی الذخيرة	
۵۹	قال في الجامع دار مملوكة لاحد عشر رجلا عشر منهم من بكر بن وائل وواحد منهم من بني قيس فوجد في هذه الدار قتل فديته على احد عشر جزءا عشر اجزاء منها على عاتل بني بكر بن وائل وجزء واحد على عاتل قيس وكذا دار بين بكرى وبين قيسيين اثلاثا فوجد فيها قتل فالدية على عواقلهم اثلاثا وهذا الذي ذكره قول محمد رواه عن ابي حنيفة وروى عن ابي يوسف بخلاف هذا فانه قال في دار بين تميمي وحمدانيي وجد فيها قتل فعلى التميمي نصف الدية وعلى الحمدانيي نصف الدية قال وانما هذا على عدد القبائل بمنزلة قتل يوجد بين قريتين هو منهما سواء في القرب فعلى اهل كل قرية نصف الدية ولا ينظر الى عدد اهل القريتين وكذلك قال ابو يوسف في دار بين تميمي وبين اربعة من همدان وجد فيها قتل فالدية بينهما نصفان وعند محمد تجب الدية اخماسا	کذا فی المحيط	
۶۰	وفي المنتقى عن محمد عن ابي يوسف في رجلين في بيت ليس معهما احد فوجد احدهما مقتولا قال ابو يوسف اضمنه الدية وقال محمد لا اضمنه لعله قتل نفسه	کذا فی الخلاصة	
۶۱	واذا وجد القتل في دار بين ثلاثة نفر فاقسامة على عواقلهم جميعا اثلاثا وتام الخمسين في الكسر على اى العواقل شاء ولي القتل وليس له ان يختار جميع الخمسين على عاتل احد هم	کذا فی المحيط	

۱۰ حکم نمبر ۲۵، ۲۸ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۲۵ حکم نمبر ۴۴ تا ۴۷، ۲۵ حکم نمبر ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳۳ حکم نمبر ۱۱۸۷ نیز حکم نمبر ۲۸، ۲۵ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۳۳ حکم نمبر ۱۱۸۷ اور کتب امام ابو یوسف کے ہیں یہ حکم اس لئے ہے کہ بظاہر کوئی شخص اپنے آپ کو قتل نہیں کرتا تو

ردیف و شمار	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۸۷	اگر مشترکہ ملکیت (کے گھر) میں کوئی مقتول پایا گیا تو قسامت مالکوں پر ہوگی اور دیت مالکوں کی تعداد کی بنا پر ان کی عاقلہ پر ہوگی حصوں کی تعداد کی بنا پر نہ ہوگی حتیٰ کہ اگر کسی شریک کا حصہ تہائی گھر ہو اور دوسرے شریک کا حصہ اس (گھر) کا دو تہائی ہو تو دیت ان کی عاقلہ پر نصف نصف ہوگی ۱۷	ذخیرہ	
۵۸	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر کوئی مقتول کسی نہر میں پایا گیا اور وہ نہر کچھ قوموں میں مشترک (ملکیت) ہو (تو قسامت مالکوں پر ہوگی اور دیت ان کی تعداد کی بنا پر ان کی عاقلہ پر ہوگی) ۱۸	ذخیرہ	
۵۹	الجامع میں ہے کہ (۱) کسی گھر کی ملکیت گیارہ آدمیوں میں مشترک ہے ان میں سے دس آدمی قبیلہ بکر بن وائل سے ہیں اور ایک آدمی قبیلہ بنو قیس سے ہے اور اس گھر میں کوئی مقتول پایا گیا تو اس کی دیت گیارہ جزدوں میں ہوگی ان میں سے دس جزدیں قبیلہ بنو بکر بن وائل (کے آدمیوں) کی عاقلہ پر ایک جز قبیلہ قیس (کے آدمی) کی عاقلہ پر ہوگی اسی طرح اگر کوئی گھر قبیلہ بنو بکر کے ایک آدمی اور قبیلہ قیس کے دو آدمیوں میں مشترک (ملکیت) ہو اور اس میں کوئی مقتول پایا گیا تو اس کی دیت تین حصے ہو کر ان کی مددگار عاقلہ پر ہوگی اور یہ مذکورہ احکام امام محمدؒ کے قول پر ہیں جسے آپ نے امام ابو حنیفہؒ سے روایت کیا ہے (ب) اور امام ابو یوسفؒ سے اس کے خلاف مردی ہے آپ نے ایسے گھر کے متعلق فرمایا جو قبیلہ تمیم کے ایک آدمی اور قبیلہ ہمدان کے دو آدمیوں میں مشترک (ملکیت) ہو اس میں کوئی مقتول پایا گیا تو قبیلہ تمیم کے اس ایک آدمی پر نصف دیت اور قبیلہ ہمدان کے ان دونوں آدمیوں پر نصف دیت لازم ہوگی اور آپ نے فرمایا کہ یہ حکم (مالک) قبائل کی تعداد پر ہے اور ایسا ہی ہے جیسا کہ کوئی مقتول دو گاؤں کے مابین پایا گیا وہ ان دونوں گاؤں سے قریب ہونے میں برابر ہو تو ہر گاؤں والوں پر نصف دیت لازم ہوگی اور ان گاؤں والوں کی تعداد کو ملحوظ نہ رکھا جائے گا اسی طرح امام ابو یوسفؒ نے اس گھر کے متعلق فرمایا جو قبیلہ تمیم کے ایک آدمی اور قبیلہ ہمدان کے چار آدمیوں میں مشترک (ملکیت) ہو اس میں کوئی مقتول پایا گیا تو دیت ان دونوں قبیلوں پر نصف نصف ہوگی اور امام محمدؒ کے ہاں وہ دیت پانچ حصوں میں واجب ہوگی (یعنی ایک حصہ قبیلہ تمیم کے مذکورہ آدمی پر اور چار حصے قبیلہ ہمدان کے مذکورہ چار آدمیوں پر لازم ہوں گے) ۱۹	محیط	
۶۰	المنتقی میں ہے کہ امام محمدؒ نے امام ابو یوسفؒ سے (ان دو شخصوں کے بارے میں روایت کیا ہے جو ایک مکان میں تھے ان کے ساتھ اور کوئی نہ تھا) ان میں سے ایک مقتول پایا گیا تو (اس کے حکم کے متعلق) امام ابو یوسفؒ نے فرمایا کہ میں اس (دوسرے) کو اسکی دیت کی ضمانت کا حکم دوں گا اور امام محمدؒ نے فرمایا کہ میں اسے ضمانت کا حکم نہ دوں گا شاید کہ مقتول نے خودکشی کر لی ہو ۲۰	خلاصہ	
۶۱	جب کوئی مقتول کسی ایسے گھر میں پایا گیا جو تین آدمیوں میں مشترک (ملکیت) تھی تو قسامت تین حصے ہو کر ان سب کی عاقلہ پر ہوگی اور پچاس کی تعداد پوری کرنے کیلئے (سولہ سولہ کے بعد) کمر میں مقتول کا دل ان کی عاقلہ میں سے جس سے پہلے (قسم لیکر) پچاس پوری کر لے اور اسے یہ حق نہیں ہے کہ وہ ان میں سے کسی ایک کی عاقلہ میں سے ہی پچاس قسمیں لینا اختیار کرے ۲۱	محیط	

یہ حکم اگر مستقط ہے جیسا کہ کوئی شخص محلہ میں مقتول پایا جائے (تو اس کے متعلق خودکشی کا حکم کرنا مستقط ہے) اور ماشیہ میں ہے کہ محلہ میں مقتول پائے جانے کی صورت میں خودکشی کا حکم موجود ہوتا ہے اور وہاں اسکا اعتبار نہیں کیا جاتا پس اس طرح اس صورت میں بھی اسکا اعتبار نہ کیا جائے گا۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ مع ماشیہ ج ۴ ص ۶۴۳ - حکم ۶۲۱ اور حکم نمبر ۲۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۱۱۸ اور حکم نمبر ۲۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۱۸۷

۱۷ حکم نمبر ۲۳ کا قیصر ماشیہ ملاحظہ ہو (مسترحم) ۳۵ جیسا کہ ہدایہ پیش اور رکھا، کہ امام ابو حنیفہ رحمہ کے ان یکم اسلئے ہے کہ مقتول قتل یعنی مقتول ہائے جانے کی بنا پر واجب ہے اسی لئے ظہور قتل سے قبل قاتل یا قاتلہ شخص دیت میں داخل نہیں ہوتا اور مذکورہ صورت میں جب ظہور قتل کے وقت وہ گھر کے وارثوں کا قراقریب یا تو اسکی عائلہ پر اس کے وارثوں کیلئے دیت واجب ہوگا اور صاحبین اور امام اذ فرمے ان مذکورہ حکم اسلئے ہے کہ زخمی ہونے وقت (اسکا) وہ گھر کے قبضہ میں تھا تو وہ ایسا ہی قرار پائے گا جیسا کہ اسنے خود کشی کی ہو پس وہ قتل راغیان ہے مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۲۴۳ حکم نمبر ۲۴
مع ماشیہ اور ۲۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مسترحم) ۳۵ فتاویٰ مالگیری کی اشاعت ہذا میں حکم نمبر ۶۲ کے بعد فلاں میں مخصوص تقریباً ۱۱۸۴ احکام کا اندراج متروک اس کے متعلق حکم
۱۳ کا قیصر ماشیہ ملاحظہ ہو (مسترحم) ۳۵ حکم نمبر ۴۱ اور ۲۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مسترحم) ۳۵ جیسا کہ فتاویٰ تافہ خان علی ماش مالگیری عربی ج ۳ ص ۲۵۲ اور فتاویٰ
علی ماش مالگیری عربی ج ۲ ص ۳۹۹ میں ۳۶ حکم نمبر ۱۲ اور ۲۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مسترحم) ۳۵ جیسا کہ ہدایہ میں بجا اور رکھا کہ امام ابو حنیفہ رحمہ

رقعتاؤں نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۴-۹۲	اگر کوئی شخص اپنے گھر میں مقتول پایا گیا تو (۱) امام ابو حنیفہؒ کے ہاں اس کی دیت اس کی عاقلہ پر اس کے وارثوں کے لئے ہے (ب) اور صاحبینؒ کا قول ہے کہ ان پر کوئی شے لازم نہیں ہے (ج) اور امام ابو حنیفہؒ کے قول میں اس کی عاقلہ پر قسامت واجب ہونے کے متعلق مشائخ نے اختلاف کیا ہے شمس الائمہ السرخسی نے یہ حکم اختیار کیا ہے کہ اس صورت میں قسامت واجب نہ ہوگی ۷۵ ۷۶	کافی	
۹۳	اگر کوئی شخص کسی ایسے (رشتہ دار) شخص کے گھر میں مقتول پایا گیا کہ اسکی گواہی اس (مقتول) کے حق میں قبول نہیں ہو سکتی یا کوئی عورت اپنے خاوند کے گھر میں مقتول پائی گئی تو اس میں قسامت اور دیت لازم ہوگی اور وہ (مقتول کی) میراث سے محروم نہ ہوگا ۷۷	محیط سرخی	
۹۴	(۱) جب شہر میں کسی عورت کے ایسے گھر میں کوئی شخص مقتول پایا گیا جس میں اس کے رشتہ داروں میں سے کوئی نہیں ہے تو (قسامت میں) اس عورت سے مکرر قسمیں لی جائیں گی حتیٰ کہ وہ پچاس قسمیں کھلے گی پھر اس عورت کے قبیلوں میں سے جو قبیلہ (رشتہ داروں میں) سب سے زیادہ قریب ہو اس پر دیت لازم کی جائے گی یہ قول امام ابو حنیفہؒ کا ہے اور یہی قول امام محمدؒ کا ہے اور یہی امام ابو یوسفؒ کا پہلا قول ہے ۷۸	شرح مبسوط	
۹۵	(ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس عورت کے رشتہ دار (دہاں) حاضر تھے تو وہ قسامت میں داخل ہونگے ۷۹ (۱) اگر کوئی مقتول کسی عورت کے (مملوکہ) گاؤں میں پایا گیا تو امام ابو حنیفہؒ اور امام محمدؒ کے ہاں اس پر قسامت لازم ہوگی اس عورت سے مکرر قسمیں لی جائیں گی اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہوگی اور اس کی عاقلہ وہ قبیلہ ہوگا جو نسب میں دوسرے قبائل کی نسبت زیادہ قریب ہوگا (ب) ہمارے اصحاب میں سے متاخرین نے کہا ہے کہ اس مسئلہ میں وہ عورت بھی دیت برداشت کرنے میں عاقلہ میں داخل ہوگی ۸۰	کافی	
۹۶	اس پر اجماع ہے کہ جب کوئی مقتول کسی (بالغ، بچہ کے) مملوکہ گھر میں پایا گیا تو اس بچہ پر قسامت نہ ہوگی بلکہ دیت اور قسامت اس کی عاقلہ پر ہوگی ۸۱	ذخیرہ	
۹۷	اس پر اجماع ہے کہ جب کوئی مقتول کسی مجنون شخص کے گھر میں پایا گیا تو اس مجنون پر قسامت نہ ہوگی بلکہ قسامت اور دیت اس کی عاقلہ پر ہوگی ۸۲	ذخیرہ	
۹۸	(۱) اگر کوئی مقتول کسی ایسے گھر یا گاؤں میں پایا جو یتیموں کا ہے تو اگر ان میں کوئی بڑا (یعنی بالغ) شخص تھا تو قسامت اس پر ہے اور دیت ان کی عاقلہ پر ہوگی (ب) اور اگر ان میں کوئی بڑا شخص نہ ہو تو قسامت اور دیت ان کی عاقلہ پر ہوگی ۸۳	محیط سرخی	
<p>امام محمدؒ کے ہاں یہ حکم اسلئے ہے کہ قسامت نفی تہمت کیلئے ہے اور عورت میں قتل کی تہمت متحقق ہے اور متاخرین نے کہا ہے کہ اس مسئلہ میں (دیت کے) تحمل کیلئے عورت بھی عاقلہ میں داخل ہوگی اس لئے کہ ہم نے اسے قائل قرار دیا ہے اور قاتل عاقلہ میں شمار ہوتا ہے اور حاشیہ میں بحوالہ الغایہ لکھا ہے کہ دوسری صورتوں میں عورت قسامت میں شامل نہیں ہوتی بلکہ قسامت مردوں پر واجب ہوتی ہے پس عورت عاقلہ میں بھی داخل نہیں ہوتی اور امام ابو یوسفؒ کے ہاں (اختلاف کی) وجہ یہ ہے کہ قسامت اس پر واجب ہوتی ہے جو اہل نصرت سے ہو اور عورت اہل نصرت سے نہیں قرار پاتی پس وہ اس میں بچہ کے مشابہ ہے۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ مع حاشیہ ج ۴ ص ۲۴۴ - حکم نمبر ۱۱۸۴ اور ۲۸ ص ۲۸ حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۹ حکم نمبر ۱۱۸۴ اور ۲۸ ص ۲۸ حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۳ ص ۲۸ حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۱۳ ص ۲۸ حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)</p>			

دفعہ و فقہ	الباب الخامس عشر في القسامة	القسامة	حوالہ
۱۱۸۷-۹۹	واذا وجد القتيل في دار ذي القسامة عليه يكر ر عليه خمسون يمينا فاذا حلف ان كان له عاقلة وكالوا يتعاقلون فيما بينهم فعلى العاقلة الدية ولا تجب الدية في ماله	کذا فی الذخيرة	
۷۰	لو وجد قتيل في دار ابنه وبنته وهي بينهما نصفان فادعى كل واحد القتل على صاحبه فللابن ثلث الدية على عاقلتها وعاقلتها عاقلته ولها السدس على عاقلة اخيها ولو ادعى الابن القتل على زوج اخته فلا شيء له	کذا فی خزائن المفتين	
۷۱	وفي مجموع النوازل لو وجد الرجل قتيلًا في دار ابنه وقد كان قال قبل موته وهو مجروح قتلني فلان فقد أبرأ عاقلة ابنه من الدية الا انه لا يبطل عن الابن ما عليه من ذلك اذا كان من اهل العطاء خمسة دراهم او اقل من ذلك	کذا فی المحيط	
۷۲	وفيه ايضا اذا وجد الضيف في دار المضيف قتيلًا فهو على رب الدار عند ابي حنيفة وقال ابو يوسف ان كان نازلا في بيت على حدة فلا دية ولا قسامة وان كان مختلطًا فعليه الدية والقسامة	کذا فی المحيط	
۷۳	ولو وجد في دار وارثه لا وارث له غيره لم تعقل عاقلته له	کذا فی خزائن المفتين	
۷۴	واذا وجد الرجل قتيلًا في نهر يجري فيه الماء ان كان النهر عظيمًا كالفرات ونحوه فان كان يجري به الماء وكان موضع انبعاث الماء في دار الحرب فدمه هدر سواء كان يجري في وسطه او في شطه وان كان موضع انبعاث الماء في دار الاسلام تجب الدية في بيت المال	هكذا فی الذخيرة	
۷۵	وان كان محتبسًا على شط من شطوطه لا يجري به الماء فهو على اقرب القرى وهذا اذا كان اقرب القرى الى هذا الشط بحيث يسمع اهلها الصوت منه فاما اذا كان بحيث لا يسمع منه الصوت لا يجب عليهم شيء وانما يجب في بيت المال	هكذا فی الذخيرة	

لہ ذی کے مفہوم کے متعلق حکم نمبر ۷۱۸۱ کا پہلا حاشیہ ۲۸ اور ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۲ حکم نمبر ۱۱۸۷ اور ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۳ حکم نمبر ۱۱۸۷ اور ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۴ حکم نمبر ۱۱۸۷ اور ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۵ حکم نمبر ۱۱۸۷ اور ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و متن نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۶۹-۱۱۸۷	جب کوئی مقتول کسی ذمی کے گھر یا لگیا تو قسامت اس ذمی پر ہوگی اس سے مکرر پچاس قسمیں لی جائیں گی پس جب اس نے قسم کھائی تو اگر اس کی عاقلہ ہو جو باہم ایک دوسرے کی مدد کرتے ہوں تو اس کی عاقلہ پر دیت لازم ہوگی ورنہ دیت اس ذمی کے مال میں واجب ہوگی ۱۷	ذخیرہ	
۷۰	(۱) اگر کوئی شخص اپنے بیٹے اور بیٹی کے گھر میں مقتول پایا گیا اور وہ گھرانہ دونوں میں نصف نصف مشترک ہے اور ان میں سے ہر ایک نے قتل کا دعویٰ ایک دوسرے پر کیا تو بیٹے کے لئے تہائی دیت بیٹی کی عاقلہ پر ہوگی اور بیٹی کی عاقلہ وہی ہے جو بیٹے کی عاقلہ ہے اور بیٹی کے لئے (دیت کا) چھٹا حصہ اس کے بھائی (یعنی مقتول کے بیٹے) کی عاقلہ پر ہوگا (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) بیٹے نے (باپ کے) قتل کا دعویٰ اپنی بہن کے خاوند پر کیا تو بیٹے کے لئے کچھ نہ ہوگا ۱۸	خزانہ مفتین	
۷۱	مجموع النوازل میں ہے کہ اگر کوئی شخص اپنے بیٹے کے گھر مقتول پایا گیا اور اس نے مجروح ہونے کی حالت میں اپنی موت سے پہلے یہ بیان دیا تھا کہ مجھے فلاں شخص نے قتل کیا ہے تو اس نے اپنے بیٹے کی عاقلہ کو دیت سے بری کر دیا لیکن اس سے جو اس کے بیٹے پر لازم آتا ہے وہ باطل نہ ہوگا جب کہ وہ اہل عطل سے ہو (اور) وہ باقی درہم یا اس سے کم ہوگا ۱۹	محیط	
۷۲	نیز اس میں (یعنی مجموع النوازل میں) ہے کہ جب مہمان اپنے میزبان کے گھر مقتول پایا گیا تو امام ابو حنیفہ کے ہاں وہ اس گھر کے مالک کے ذمہ ہے اور امام ابو یوسف کا قول یہ ہے کہ اگر وہ علیحدہ کمرے میں اتر ا ہوا تھا تو اس پر نہ دیت لازم ہوگی اور نہ قسامت اور اگر وہ مختلط (یعنی میزبان کے ساتھ اس کمرے میں) تھا تو اس میزبان پر دیت اور قسامت لازم ہوگی ۲۰	محیط	
۷۳	اگر کوئی شخص اپنے ایسے وارث کے گھر میں (مقتول) پایا گیا جس وارث کے سوا اس کا کوئی وارث نہیں ہے تو اس وارث کے لئے اس کی عاقلہ اس (مقتول) کی دیت نہ ادا کرے گی ۲۱	خزانہ مفتین	
۷۴	جب کوئی شخص کسی بہتی نہر میں مقتول پایا گیا تو اگر وہ نہر بڑی ہو مثلاً فرات اور اس کی مانند تو اگر پانی اس (مقتول) کو بہائے لاتا ہو اور (و) اس کے پانی کے ظہور کی جگہ (یعنی منبع) دار الحرب میں (یعنی سلطنت کفار میں) ہو تو اس کا قتل رائیگاں ہے خواہ وہ نہر کے درمیان بہتا ہو یا کنارے پر بہتا ہو (ب) اور اگر اس نہر کے پانی کا منبع دارالاسلام میں ہو تو اس کی دیت بیت المال میں ہوگی ۲۲	ذخیرہ	
۷۵	اور اگر (مذکورہ صورت میں) یعنی جب کوئی شخص بہتی بڑی نہر میں مقتول پایا گیا اور اس نہر کے کناروں میں سے کسی کنارے پر رکا ہوا ہو پانی اسے بہائے نہ لے جا رہا ہو تو (و) وہ (مقتول) بستیوں میں نسبتاً قریبی بستی کے ذمہ ہوگا اور یہ حکم اس صورت میں ہوگا جبکہ قریب ترین بستی سے اس نہر تک اتنا فاصلہ ہو کہ اس گاؤں والے اس کی آواز سن سکتے ہوں اور اگر فاصلہ اتنا ہو کہ وہاں سے آواز نہ سنی جاسکتی ہو تو اس گاؤں والوں پر قسامت و دیت میں سے کوئی شئی لازم نہ ہوگی بلکہ اس کی دیت بیت المال میں واجب ہوگی ۲۳	ذخیرہ	

۲۸ ۱۱۸۷ اور ۱۱۸۷ ۲۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷۵ حکم نمبر ۵۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۵ حکم نمبر ۵۸ مع حاشیہ

ملاحظہ ہو (مترجم)

حوالہ	القسامۃ	باب الخامس عشر فی القسامۃ	فتاویٰ عالمگیریہ
ہکذا فی الذخیرۃ	وان کان النہر صغیرا لا توام معرفین تجب القسامۃ علی اصحاب النہر والدیۃ علی عواقلہم	۱۱۸۷-۷۹	۷۹-۱۱۸۷
کذا فی فتاویٰ قاضخان	والفرق فی النہر الصغیر والكبیر ما عرف بالشفعة کل نہر یتحق بہ الشفعة فهو صغیر وما لا یتحق بہ الشفعة فهو الفرات والجیحون فهو عظیم	۷۷	۷۷
کذا فی الہدایۃ	وان وجد القتیل فی السفینۃ فالقسامۃ علی من فیہا من الرکاب والملاحین واللفظی شمل اربابہا حتی یجب علی الارباب الذین فیہا وعلی السکان وعلی من یمدھا والمالک وغیر المالک سواء	۷۸	۷۸
کذا فی الہدایۃ	وکذا العجلۃ	۷۹	۷۹
کذا فی التبیین	قتیل علی دابۃ معہا سائق او قائد اور اکب فدیۃ علی عاقلۃ دون اهل المحلۃ وان اجتمع فیہا السائق والقائد والراکب كانت الدیۃ علیہم جمیعاً ولا یشرط ان یکونوا مالکین بمخلاف الدار	۸۰	۸۰
کذا فی التبیین	وان لم یکن مع الدابۃ احد فالدیۃ والقسامۃ علی اهل المحلۃ الذین وجد فیہم القتیل علی الدابۃ	۸۱	۸۱
کذا فی التبیین	وان مرت دابۃ بین قریبتین علیہا قتیل فعلی اقربہما القسامۃ والدیۃ تیل هذا محمول علی ما اذا کان بحیث یبلغ اهلہا الصوت اما اذا کان بحیث لا یبلغہم الصوت فلا شئی علیہم	۸۲	۸۲
کذا فی انکافی	وان وجد القتیل فی نلاۃ فی ارض فان كانت ملکاً لانسان فالقسامۃ والدیۃ علی المالك وعلی تبیلۃ وان لم تکن ملکاً لاحد فان کان یسمع فیہا الصوت من مصر من الامصار فعلیہم القسامۃ وان کان لا یسمع فیہا الصوت فان کان المسلمین نیجا منفعۃ الاحتطاب والاحتشاش والکلاء فالدیۃ فی بیتہ المال وان انقطعت عنہا منفعۃ المسلمین فلا مدہ ہدر	۸۳	۸۳

مکرم نمبر ۵۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۸ حکم نمبر ۱۱۸۷ مع ماشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۸ اور اس مکرم کے مافذ ہدایہ مع ماشیہ میں مزید لکھا ہے کہ حکم امام ابو یوسف کے ان تو ظاہر ہے کہ ان کے مکان یعنی راسخ پذیر لوگ بھی مالکوں کے ساتھ قیامت میں داخل ہوتے ہیں و حکم نمبر ۲۵ مع حواشی ملاحظہ ہو اور امام ابو حنیفہ اور امام محمد کے حکم اس کے کہ کسی ایک جگہ سے دوسری جگہ منتقل کیجائی اور شائی جاتی ہے اس میں ملکیت کی بجائے قبضہ کا اعتبار ہو گا جیسا کہ جالوزیر بقول پائے جانے کی صورت میں قبضہ کا اعتبار ہے و حکم نمبر ۸۰ ملاحظہ ہو اور لکھا ہے کہ قبضہ میں مالک اور غیر مالک برابر ہیں اور محلہ یا گھر کے متعلق یہ حکم ہے کہ وہ منتقل نہیں کئے جاتے۔ مفہوم ماخوذ از ہدایہ مع ماشیہ ج ۳ ص ۶۴۱ نیز مکرم نمبر ۱۱۸۷ ۵۸ اور حکم نمبر ۱۲۵۰ مع ماشیہ

دفعہ و تہ	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۷-۷۹	اور اگر مذکورہ صورت میں یعنی بہتی نہر میں مقتول پایا گیا اور وہ نہر چھوٹی ہو جو کہ معروف قوموں کی (ملکیت) ہو تو اس نہر کے مالکوں پر قسامت اور ان کی عاقلہ پر دیت واجب ہوگی۔ ۱	ذخیرہ	
۷۷	اور (مذکورہ صورتوں میں) چھوٹی نہر اور بڑی نہر میں فرق وہ ہے جو حق شفعہ سے پہچانا جاتا ہے ہر وہ نہر جس سے حق شفعہ ثابت ہوتا ہے وہ نہر چھوٹی قرار پاتی ہے اور ہر وہ نہر جس سے حق شفعہ ثابت نہیں ہوتا مثلاً فرات اور جیحون (وغیرہ) تو وہ نہر بڑی نہر قرار پاتی ہے۔ ۲	تافینخان	
۷۸	جب کوئی مقتول کسی کشتی میں پایا گیا تو قسامت ان لوگوں پر ہوگی جو لوگ اس میں سوار اور ملات ہیں اور یہ لفظ یعنی جو لوگ اس میں ہیں، کالفظ، اس کشتی والوں کو شامل ہے حتیٰ کہ وہ کشتی والے جو اس میں ہیں اور جو اس میں رہ رہے ہیں اور جو اسے کھینچتے ہیں ان (سب) پر (قسامت اور دیت) واجب ہوگی اور اس حکم میں مالک اور غیر مالک برابر ہیں۔ ۳	ہدایہ	
۷۹	اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم جانور سے کھینچی جانے والی گاڑی کے متعلق ہے (یعنی جب مذکورہ گاڑی میں مقتول پایا جائے، قاتل معلوم نہ ہو سکے تو قسامت اور دیت سواروں اور چلانے والوں سبھی پر ہے)۔ ۴	ہدایہ	
۸۰	کوئی مقتول کسی جانور پر پایا گیا اور اس جانور کے ساتھ سائق یا قائد یا سوار موجود ہے تو اس کی دیت (اور قسامت) اس پر (یعنی سائق یا قائد یا سوار پر) ہوگی اہل محلہ پر نہ ہوگی (ب) اور اگر اس جانور کے ساتھ سائق اور قائد اور سوار بھی موجود ہیں تو اس کی (قسامت اور) دیت ان سب پر ہوگی اور اس میں مالک ہونا شرط نہ ہو گا اور کسی گھر میں مقتول پائے جانے کی صورت میں یوں حکم نہیں ہے (بلکہ اس میں اس گھر کا مالک ہونا شرط ہے)۔ ۵	تبیین	
۸۱	اور اگر (مذکورہ صورت میں) یعنی جب کوئی مقتول کسی جانور پر پایا گیا اور اس جانور کے ساتھ کوئی شخص نہ تھا تو اس کی دیت اور قسامت اس محلہ والوں پر ہوگی جنہیں وہ مقتول اس جانور پر پایا گیا۔ ۶	تبیین	
۸۲	(و) اگر کسی جانور کا دو گاؤں کے مابین گزر ہوا اور اس پر کوئی مقتول پایا گیا تو قسامت اور دیت اس گاؤں پر ہوگی جو ان دونوں گاؤں میں سے (اس سے) زیادہ قریب ہے (ب) بعض کا قول یہ ہے کہ یہ حکم اس صورت میں ہے کہ جب وہ اتنے فاصلہ پر تھا کہ اس گاؤں والوں کو (اس جگہ سے) آواز پہنچ سکتی ہو اور اگر وہ جگہ اتنے فاصلہ پر ہو کہ انہیں (وہاں سے) آواز نہ پہنچ سکتی ہو تو ان پر (قسامت اور دیت سے) کوئی شے لازم نہ ہوگی۔ ۷	لافی	
۸۳	جب کوئی مقتول وسیع بیابان (یعنی وسیع جگہ) کے مابین پایا گیا تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ (و) اگر وہ جگہ کسی شخص کی ملکیت ہو تو قسامت اور دیت اس کے مالک اور اس کے قبیلہ پر ہوگی (ب) اور اگر وہ جگہ کسی شخص کی ملکیت نہ ہو تو اگر شہروں میں کسی شہر کے آوازوں سنائی دیتی ہو تو اس شہر والوں پر قسامت لازم ہوگی اور اگر وہاں سے آواز نہ سنائی دیتی ہو تو اگر وہاں مسلمانوں کیلئے بلانے کی لکری، خشک گھاس یا بونگہ کی منفعت ملے ہو تو اس مقتول کی دیت بیت المال میں ہوگی اور اگر اس جگہ سے مسلمانوں کی (مذکورہ) منفعت منقطع ہو تو پھر اس کا خون رائیگاں ہے۔ ۸	محیط خری	

دفعہ و متن نمبر	الباب الخامس عشر في القسامة	القسامة	حوالہ
۸۴-۱۱۸۶	وذلك اذا وجد في المفازة وليس بقربها عملان		کذا فی محیط الرخى
۸۵	وفي المقتنى اذا وجد قتيلا على الجمر او على القنطرة فذلك على بيت المال		کذا فی المحيط
۸۶	وفيه ايضا اذا وجد القتيلا في مثل خندق في مدينة ابي جعفر فهو بمنزلة الطريق		کذا فی المحيط
۸۷	الا عظم على اقرب المحال		
۸۸	ولو وجد في معسكر نزول في فلاة مباحة ليست بمملوكة لاحد فان وجد في خيمة او فسطاط فالقسامة والدية على من يسكنها وان كان خارجا منها ونزلوا قبائل متفرقين فعلى القبيلة التي وجد فيها القتيلا ولو وجد بين القبيلتين فعلى اقربيهما وان استويا فعليهما		هكذا فی التبیین
۸۹	وان نزلوا مختلطين جملة في مكان واحد ان وجد القتيلا في خيمة اخذهم او فسطاط احدهم فعلى صاحب الخيمة والفسطاط وان وجد خارج الخيام فعلى اهل العسكر كلهم		کذا فی المحيط
۹۰	وان كان العسكر في ارض رجل فالقسامة والدية عليه		کذا فی محیط الرخى
۹۱	وان كان اهل العسكر قد لقوا عدوهم من الكفرة فأجلوا عن قتيلا مسلم فلا قسامة في القتيلا ولا دية وان لا يدري من قتله		کذا فی المحيط
۹۲	وكذلك ان كانت طائفتان مسلمتين لكن احدى الطائفتين باغية والاخرى عادلة وأجلوا عن قتيلا من اهل العدل فلا دية في القتيلا ولا قسامة		کذا فی المحيط
۹۳	ولو وجد في السجن فالدية على بيت المال وعلى قول ابي يوسف الدية والقسامة على اهل السجن		کذا فی الهداية
۹۴	وان كانت الدار مغرقة وهي مقفلة فوجد فيها قتيلا فالقسامة والدية على مائلة رب الدار هو قول ابي حنيفة وان لم يدر من قتلها		کذا فی المحيط
والله اعلم			

۱- مکمل نمبر ۸۳ مع ماشیه ملاحظہ ہو (مترجم) ۲- مکمل نمبر ۱۱۸۶ مع ماشیه ملاحظہ ہو (مترجم) ۳- المحال، المحل کی جمع ہے۔ اترنے کی جگہ، ٹھہرنے کی جگہ۔ ماخوذ از المنجد ص ۳۳۳۔ مکمل نمبر ۳۲ کا ماشیہ اور ۳۱ مع ماشیه ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- مکمل نمبر ۹۱ تا ۹۱، ۱ مع ماشیه ملاحظہ ہو (مترجم) ۵- مکمل نمبر ۸۸ مع ماشیه ملاحظہ ہو (مترجم) ۶- مکمل نمبر ۸۸ کا ماشیہ اور ۸۸ مع ماشیه ملاحظہ ہو (مترجم) ۷- مکمل نمبر ۹۱، ۹۰، ۹۰ مع ماشیه ملاحظہ ہو (مترجم) ۸- مکمل نمبر ۹۰ مع ماشیه ملاحظہ ہو (مترجم) ۹- اس مکمل ماخذ ہادی میں مزید لکھا ہے کہ امام ابو حنیفہ اور امام محمد رحمہما نے اس کے بارے میں قید غارتہ کے معنی میں دو سو کے فیصرت نہیں کرتے

ردفنا و شرح نمبر	پندرہواں باب، قسامت کے احکام	قسامت کے احکام کا بیان	حوالہ
۸۴-۱۱۸۷	اور اسی مذکور حکم کی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ جب کوئی مقتول خشک بیابان (یعنی صحرا) میں پایا گیا اور قریب کوئی آبادی نہیں ہے (تو اس کا خون رائیگاں ہے) ۱۷	محیط خرمی	
۸۵	المنتقی میں ہے کہ جب کوئی مقتول کسی بڑے یا چھوٹے پل پر پایا گیا تو وہ بیت المال پر ہے ۱۸	محیط	
۸۶	نیز اسمیں (یعنی المنتقی میں) ہے کہ جب کوئی مقتول، مدینہ ابی جعفر کی خندق جیسی جگہ میں پایا گیا تو وہ بمنزلہ (اس) بڑے راستے کے (ہے) جسمیں مقتول پائے جانے کی صورت میں اسکی قسامت اور دیت، محلوں میں سے قریب ترین محلہ پر ہے ۱۹	محیط	
۸۷	اگر کوئی مقتول کسی ایسی چھاؤنی (یعنی لشکرگاہ) میں پایا گیا جو اہل لشکر کسی ایسے بیابان میں اترے جو مباح (عام) جگہ ہے کسی کی ملکیت نہیں ہے تو (و)، اگر وہ چھوٹی چھوٹا داری یا بڑے خیمہ میں پایا گیا تو قسامت اور دیت اسمیں رہنے والے پر ہے (ب)، اور اگر وہ مقتول خیمہ سے باہر پایا گیا تو (۱) اگر لشکر والے ہر قبیلہ کے لوگ الگ الگ اترے تو اس قبیلہ کے ذمہ ہے جس میں وہ مقتول (خیمہ سے باہر پایا گیا) (۲) اور اگر وہ مقتول ان دونوں قبیلوں کے درمیان پایا گیا تو وہ اس قبیلہ کے ذمہ ہوگا جو قبیلہ ان دونوں قبیلوں میں سے (اس جگہ سے) نسبتاً زیادہ قریب ہوگا اور اگر اس جگہ سے قریب ہونے میں وہ دونوں قبیلے برابر ہوں تو وہ ان دونوں قبیلوں کے ذمہ ہوگا ۲۰	تبیین	
۸۸	اور اگر مذکورہ صورت میں یعنی غیر مملوکہ بیابان میں اترتے ہوئے لشکرگاہ میں کوئی مقتول پایا گیا اور، وہ لشکر والے ایک ہی جگہ میں جمع ہو کر مختلط طور پر (یعنی گھل مل کر) اترے تو (و)، اگر وہ مقتول ان میں سے کسی کی چھوٹا داری یا خیمہ میں پایا گیا تو وہ اس چھوٹا داری اور خیمہ والے کے ذمہ ہوگا (ب)، اور اگر وہ مقتول خیمہ سے باہر پایا گیا تو وہ سب اہل لشکر کے ذمہ ہوگا ۲۱	محیط	
۸۹	اور اگر مذکورہ صورت میں یعنی کوئی مقتول لشکرگاہ میں پایا گیا اور، وہ لشکر کسی شخص کی (مملوکہ) زمین میں اترتا تھا تو قسامت اور دیت اس (مالک) شخص پر ہوگی ۲۲	محیط خرمی	
۹۰	اگر اہل لشکر نے اپنے دشمن کفار سے مقابلہ کیا تو وہ ایک مسلمان مقتول چھوڑ کر متفرق ہوئے تو اس مقتول میں قسامت اور دیت لازم نہ ہوگی اگرچہ یہ معلوم نہ ہو کہ اسے کس نے قتل کیا ہے ۲۳	محیط	
۹۱	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح اگر مذکورہ صورت میں، مسلمانوں کے دو گروہ تھے لیکن ان دونوں گروہوں میں سے ایک گروہ باغی ہو اور دوسرا گروہ اہل عدل سے ہو انہوں نے باہم مقابلہ کیا، اور وہ اہل عدل میں سے کوئی مقتول چھوڑ کر متفرق ہوئے تو اس مقتول میں قسامت اور دیت لازم نہ ہوگی ۲۴	محیط	
۹۲	اگر کوئی مقتول جیل میں پایا گیا تو اسکی دیت بیت المال پر ہوگی اور امام ابو یوسفؒ کے قول کے بموجب اسکی دیت اور قسامت جیل والوں پر ہوگی ۲۵	ہدایہ	
۹۳	اگر کوئی گھر خالی ہو اور اسے تالا لگا ہوا ہو پھر اسمیں کوئی مقتول پایا گیا تو قسامت اور دیت اس گھر کے مالک کی مالا پر ہے یا امام ابو حنیفہؒ امام ابو یوسفؒ امام محمدؒ کا قول ہے ۲۶	محیط	

واللہ اعلم

پس ان پردہ شئی لازم نہ ہوگی جو ترک نصرت سے لازم ہوتی ہے نیز قید خانہ عام لوگوں کے حقوق پالنے کیلئے بنایا جاتا ہے تو جب اسکی غنیمت عام مسلمانوں کیلئے ہے تو اس کا تمامان یعنی عام مسلمانوں پر لوٹنے کا پس وہ بیت المال سے ہوگا اور امام ابو یوسفؒ کے قول کے بموجب اس لئے ہے کہ قید خانہ والے دہان کے رہائش پذیر ہیں وہاں کے انتظام کی دلت ان سے متعلق ہے اور وہ مقتول ان میں پایا گیا پس وہ ان پر ہے اور لکھا ہے کہ امام ابو یوسفؒ کا جو اختلاف مالک اور حنفی رہائش پذیر میں ہے یہ بھی کسی کی فرع ہے مگر فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۵ ص ۶۴۱ حکم نمبر ۲۵ ص ۱۱۸۷ کا حاشیہ اور حکم نمبر ۲۸ ص ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۷ حکم نمبر ۲۸ ص ۱۱۸۷ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعات و نمبر	الباب السادس عشر في المعاقل	اهل المعاقل يعنى العواقل	حواله
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>الباب السادس عشر في المعاقل</h2> <p>دفعات ۱۱۸۸ تا ۱۱۸۹ - عنوانات ۲ - تعداد اشق ۶۴</p>	
۱۱۸۸ - المعاقل	تعداد اشق ۵۵	<p>۱ المعاقل جمع معقلۃ وھى الدیۃ</p> <p>۲ العاقلۃ الذین یعقلون العقل ای یؤدون الدیۃ وتسمى الدیۃ عقل ومعقل لانھا تعقل الدماء من ان تسفک ای تمسک</p> <p>۳ عاقلۃ الرجل اهل دیوانہ عندنا</p> <p>وأهل الدیوان اهل السرايات وهم الجيش الذین کتبت اسما میهم فی الدیوان</p>	<p>کذا فی الهدایۃ</p> <p>کذا فی الکافی</p> <p>کذا فی المحيط</p> <p>کذا فی الهدایۃ</p>

۱۔ عقل البعیر یعنی اونٹ کو اسکی ٹانگ اور ران سے ملا کر سی سے باندھنا کسی کی طرف سے تاوان اور دیت دینا، مفہوم ماخوذ از المنجد ص ۸۳۶۔ حکم ہذا کے ماخذ ہدایہ میں مزید لکھا ہے کہ دیت کو معقلہ اس لئے کہتے ہیں کہ وہ (ناحق) خون بہانے سے باندھ کر رکھتی اور روکتی ہے اور حاشیہ میں ہے کہ اس بحث میں یعنی جنایات کی بحث میں دیتوں کا بیان ہے اور اس عنوان یعنی معاقل کے باب میں ان لوگوں کی انواع اور احکام کا بیان ہے جن پر دیتیں واجب ہوتی ہیں اور وہ عواقل یعنی عاقلہ ہیں اور چونکہ عواقل، عاقلہ کی جمع ہے یعنی دیت ادا کرنے والے، اور معاقل، معقلہ کی جمع ہے یعنی دیت، پس یہاں حذف مضاف ہے اور تقدیر کلام یوں ہے "کتاب اہل المعاقل وھو العواقل" یعنی یہ بحث ان کے متعلق ہے جن پر دیتیں واجب ہوتی ہیں۔ اور وہ عواقل ہیں۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ مع حاشیہ ج ۴ ص ۶۴۵۔ حکم نمبر ۲۔ اور دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۔ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہوں اور عاقلہ (کی انواع) کے متعلق احکام، حکم ۳۔ سے شروع ہوتے ہیں (مترجم) ۲۔ ہدایہ مع حاشیہ میں ہے کہ عاقلہ پر دیت واجب ہونے کی اصل حمل بن مالک رضی اللہ عنہ کی روایت کردہ حدیث ہے جس کا شان در دیہ ہے کہ حضرت حمل بن مالک رضی اللہ عنہ کی دو بیویاں تھیں ان میں سے ایک نے دوسری کو خیمہ کی لکڑی سے ضرب پہنچائی تو مضر وہ بنے جنہیں ذل الدیار جنہیں کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ ملاحظہ ہوں تو حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے ضرب لگانے والی کے وارثوں سے فرمایا: قوموا فادوا فقال اخوھا عہد بن عویم الا انی الذی من لاصاح ولا استھل، ولا شرب ولا اکل، ومثل دمه بطل فقال علیہ السلام اجمع کسجیع الکھان قتل فدوا الحدیث یعنی حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے انہیں فرمایا کہ انھوں اسکا فدیہ دو یعنی مال دیکر چھٹکارا حاصل کرو، تو اس عورت کے بھائی

دفعات و متن نمبر	سولہواں باب، اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام کا بیان	حوالہ
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>سولہواں باب معاقل (یعنی اہل معاقل) کے احکام</h2> <p>دفعات ۱۱۸۸ تا ۱۱۸۹ - عنوانات ۲ - تعداد شق ۶۷</p> <p>۱۱۸۸ - معاقل (یعنی عاقلہ قرار پانے والے)</p> <p>۱ معاقل، معقلہ کی جمع ہے اور معقلہ سے مراد دیت ہے ۱</p> <p>۲ عاقلہ ان لوگوں کو کہتے ہیں جو بندہ بن باندہتے ہیں یعنی دیت ادا کرتے ہیں اور دیت کو عقل اور معقل اس لئے کہتے ہیں کہ وہ (ناحق) خون بہانے سے باندہ کر رکھتی یعنی روکتی ہے ۲</p> <p>۳ (و) آدمی کا عاقلہ ہمارے ہاں اس کے اہل دیوان ہیں</p> <p>(ب) اور اہل دیوان، وہ اہل ریات (یعنی اہل پرچم) اور وہ لشکری (یعنی فوجی) لوگ ہیں جن کے نام دیوان میں لکھے جاتے ہیں</p>	<p>ہدایہ</p> <p>کافی</p> <p>محیط</p> <p>ہدایہ</p>

عمران نے عرض کیا کہ وہ جو نہ چلا یا نہ اونچی آواز سے رو یا اور وہ جس نے نہ کچھ کھایا نہ پیا اس جیسے کا خون تو باطل ہوگا تو حضور صلی اللہ علیہ وسلم نے فرمایا کہ یہ کیا کاہنوں کے قافیہ دار کلام کی طرح قافیہ آرائی ہو رہی ہے اٹھو اور اس کا ندیہ دواغ بردایت طبرانی فی مجمعہ - نیز لکھا ہے کہ ہر (محفوظ) جان قابل احترام ہے اسے رائیگاں چھوٹنے کی کوئی وجہ نہیں اور خطا (جرم) کرنے والا معذور ہے پس مال واجب کرنے میں ایک قسم کی سزا ہے اور لکھا ہے ایسے قصور پر ہدایہ ادا ہے احتیاطی سے ہوتے ہیں اور اس کے لئے آدمی اپنے اعوان و انصار کی وجہ سے اپنے اندر قوت پاتا ہے پس وہی دیت برحق کرنے کے لئے معصوم ہیں - مفہوم مخصوص از ہدایہ مع ماشیہ ج ۴ ص ۶۷۵ - چنانچہ عاقلہ کے مفہوم کے متعلق رد المحتار میں ہے کہ العاقلۃ ای الناصق للعاقل - قہستانی - یعنی عاقلہ سے مراد قاتل شخص کیلئے اہل نصرت یعنی مددگار لوگ ہیں - یہ قہستانی میں ہے - مفہوم ماخوذ از رد المحتار ج ۵ ص ۳۷۷ - حکم نمبر ۱۱۸۸ - معقل دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ کا تیسرا ماشیہ اور عاقلہ کی انواع و احکام کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

نوعاً و شقاً نمبر	الباب السادس عشر في المعاتل	اهل المعاتل يعني العواقل	حوالہ
۱۱۸۸-	اذا كان القتال من اهل الديوان فان كان غازيا وله ديوان يرتزق منه للقتال فعائلته من كان في ديوانه من الغزاة وان كان كاتباً وله ديوان يرتزق منه فعائلته من كان يرتزق من ديوان الكتاب ان كانوا يتناصرون بها وان لم يكن له ديوان فعائلته انصاره فان كانت نصرته بالمحال والدرب يحمل عليهم وان كان من اهل القرية ونصرته باهل القرية يحمل عليهم	كذا في المحيط	
	والحاصل ان العبرة في هذا للتناصر وقيام البعض بامر البعض فان كان اهل المحلة او اهل السوق او اهل القرية او العشيرة بحال اذا وقع لواحد منهم امر قاموا معه في كفايته فهم العاقله والا فان كان له متناصرون من اهل الديوان ومن العشيرة والمحلة والسوق فاهل الديوان اولي فان لم يكن له متناصرون من اهل الديوان في متناصرون من اهل العشيرة ثم بعد ذلك فالتناصر من اهل المحلة والسوق	كذا في الذخيرة	
	وان كانوا لا يتناصرون بعضهم ببعض فعائلته عشيرة من قبل ابيه	كذا في المحيط	
	ويقيم عليهم في ثلاث سنين لا يؤخذ من كل واحد في كل سنة الا درهم او درهم وثلث درهم ولا يزداد على كل واحد من كل الدية في ثلاث سنين على ثلاثة او اربعة فان لم يتبع القبيلة لذلك ضم اليهم اقرب القبائل نسباً ويضم الاقرب فالاقرب على ترتيب العصب الاخوة ثم بنوهم ثم الاعمام ثم بنوهم واما الاباء والابناء فقد قيل يدخلون وقيل لا يدخلون	كذا في الكافي	

۱- جیسا کہ ہمارے میں ہے اور لکھا ہے کہ جب حضرت عمر رضی اللہ عنہ نے دیوان مرتب کرائے تو دیت، اہل دیوان پر قرار دی اور یہ امر صحابہ رضی اللہ عنہم کے سامنے ہوا اور کسی نے کہا نہیں کیا تو یہ معنوی تقریر قرار پائی دیکو نکہ صحابہ رضی اللہ عنہم احکام رسالت جلننے میں اہل دیوان کے دیت، اہل نصرت پر موقوف ہے اور یہ نصرت کسی انواع پر ہے قرابت، معاہدے اور دلاء (وغیرہ) اور حضرت عمر رضی اللہ عنہ میں یہ تقریر دلا، اہل دیوان قرار پائی اور لکھا ہے اگر اگر اہل نصرت ہم پیشہ لوگوں سے ہو تو وہ ہم پیشہ لوگ (مجا) عائلہ قرار پائیں گے۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۶۴۵، ۶۴۶۔ اور یہ مختار میں ہے کہ مال الکلام ہے کہ مددگار یعنی عائلہ قرار پانے میں زیادہ ظاہر دیوان ہے۔ دیوان کو جو ہے قرابت، نسب، دلاء اور سکونت میں قریب ہونے سے نصرت ظاہر ہوگی اور دیوان کے بعد مددگاری نسبت ہے اور اس سے بہت مسائل کا استخراج ہوتا ہے، مفہوم ماخوذ از مختار ج ۵ ص ۲۵۳ علم ۲۶۱

۱۱۸۸

دفتر شتی نمبر	سولہواں باب، اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانوالوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانوالوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۸	رج) جب قاتل اہل دیوان سے ہو تو اگر وہ (غازیوں میں سے کوئی) غازی ہو اور جنگ کرنے کے لئے اس دیوان سے رزق (یعنی رسد، وظیفہ، تنخواہ) پاتا ہو تو اس کی عاقلہ وہ لوگ ہیں جو غازیوں میں سے اس کے دیوان میں درج ہیں اور اگر قاتل کاتب (یعنی منشی) ہو اور اس دیوان سے رزق پاتا ہو تو اس کی عاقلہ وہ لوگ ہیں جو کاتب کے دیوان سے رزق پاتے ہیں بشرطیکہ وہ باہم ایک دوسرے کی مدد کرتے ہوں (د) اگر قاتل ایسا ہو کہ اس کا کوئی دیوان نہیں ہے (یعنی قاتل اہل دیوان سے نہ ہو) تو اس کی عاقلہ اس کے مددگار لوگ ہیں پس اگر اس کی مدد محلوں اور درب (یعنی راستہ والوں) سے ہو تو ان پر ڈالی جائے گی اور اگر وہ گاؤں والوں سے ہو اور اس کی مدد گاؤں والوں سے ہو تو ان پر ڈالی جائے گی	محیط	
	(س) حاصل الکلام یہ ہے کہ اس میں (یعنی عاقلہ قرار پانے میں) ایک دوسرے کا مددگار ہونے اور بعض کا بعض کے کام آنے، کا اعتبار ہے پس اگر اہل محلہ یا اہل بازار یا اہل وہ یا رشتہ دار باہم یوں ہوں کہ جب ان میں سے کسی ایک کو کوئی حادثہ (درپیش) ہو تو وہ اسے کفایت کرنے میں اس کا ساتھ دیتے ہیں تو وہ اس کی عاقلہ ہیں ورنہ اگر اس کے مددگار اہل دیوان سے اور رشتہ داروں، محلہ داروں اور بازار والوں (سبھی) سے ہوں تو اہل دیوان کو (عاقلہ قرار پانے میں) اولیت ہوگی اور اگر اہل دیوان میں سے اس کے مددگار نہ ہوں تو رشتہ داروں میں جو مددگار ہیں وہ (اس کی عاقلہ) ہوں گے پھر اس کے بعد وہ مددگار جو اہل محلہ اور بازار سے ہیں (وہ اس کی عاقلہ ہوں گے)	ذخیرہ	
	(دس) اور اگر ان (مذکورہ) میں سے بعض بعض کے مددگار نہیں ہوتے تو اس کی عاقلہ اس کے وہ رشتہ دار ہوں گے جو اس کے باپ کی طرف سے ہیں ۱۷	محیط	
	۴ دیت (قاتل کی عاقلہ پر) تین سال میں تقسیم کر کے لی جائے گی اور ہر ایک سے ہر سال میں ایک درہم یا ایک درہم اور تہائی درہم ہی لیا جائے گا اور تین سال میں ہر ایک پر پوری دیت میں سے تین یا چار درہموں سے زیادہ نہ ہوگا اور اگر (مجرم کی عاقلہ قرار پانے کی صورت میں مجرم کا) وہ قبیلہ اس کی گنجائش نہ رکھے (یعنی ان کی تعداد کی قلت کی وجہ سے وہ دیت پوری نہ ہو سکے) تو اس قبیلہ کے ساتھ دوسرے قبائل میں سے جو قبیلہ از روئے نسب زیادہ قریب ہو وہ ملایا جائیگا پہلے بھائی پھر اسکے بیٹے پھر چچے پھر انکے بیٹے اور باپ دادا اور بیٹوں اور پوتوں کے متعلق بعض کا قول یہ ہے کہ وہ داخل ہوں گے اور بعض کا قول یہ ہے کہ وہ داخل نہ ہوں گے ۱۸	کافی	
<p>۱۷ بعض رشتہ دار، اہل دیوان سے ہوں تو ۱۳ اور اگر مجرم اہل دیوان سے نہ ہو اور اس کے رشتہ دار بھی اہل دیوان سے ہوں تو ۱۴ اور اگر مجرم اہل دیوان سے نہ ہو اور اس کا کوئی رشتہ دار موجود نہ ہو تو ۱۹ اور اہل عجم کی عاقلہ میں کلام کے متعلق ۲۰، دوسرے شہر میں عاقلہ کے متعلق ۲۱ تا ۲۳، عاقلہ سے وصولی کے متعلق ۲۴ تا ۲۶، رزق اور عطا میں اصطلاحی فرق کے متعلق ۲۷، دیوان کی تبدیلی، اہل دیوان میں منتقلی و بالعکس اور سکونت کی تبدیلی سے عاقلہ کے احکام کے متعلق ۲۸ تا ۳۲، جنایت کے اقرار و گواہی سے عاقلہ کے متعلق ۳۳ تا ۳۵، موالات سے عاقلہ قرار پانے کے متعلق ۳۶ تا ۳۸، ملاعنہ کے سچ اور مامور بچہ کی دیت میں عاقلہ کے رجوع کر کے کے متعلق ۳۹ تا ۴۱ اور غیر مسلم عاقلہ کی حیثیت اور غیر مسلم کی عاقلہ کے متعلق ۴۲ تا ۴۵، ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۶ چنانچہ ہمارے میں کہ حضرت عمرؓ نے عطا یا مقرر کئے تو دیت کاملہ، اہل دیوان سے تین ملوں میں لازم کی نیز لکھا، تین سالوں کی تعداد پر حضرت عمرؓ سے حکمی ہے اور آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم سے بھی مروی ہے نیز لکھا، عطا یا مقرر کئے تو دیت کاملہ، اہل دیوان سے تین ملوں میں جمع مائیں ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱</p>			

دفعہ و شرح نمبر	الباب السادس عشر في المعاقلة	اهل المعاقلة يعني العواقل	حوالہ
۵-۱۱۸۸	والزوج لا يكون عاقلة للمرأة وكذلك المرأة لا تكون عاقلة الزوج والابن لا يكون عاقلة الام الا ان يكون الزوج من قبل ابیها	۱	کذا فی المحيط
۶	ثم القاتل احد العواقل يلزمه من الدية مثل ما يلزم احد العواقل عندنا	۲	کذا فی المبسوط
۷	وليس على النساء والذرية ممن كان له عطاء في الديوان عقل وعلى هذا لو كان لقاتل صبيا او امرأة لا شيء عليه من الدية	۳	کذا فی الکافی
۸	ولا يؤخذ من العبيد والاماء والمجانين	۴	کذا فی المحيط
۹	وان قلت العاقلة حتى يصير نصيب كل واحد اكثر من اربعة دراهم يضم اليهم اقرب ديوان آخر وكان اقرب الدواوين في هذا المصير اليه اولى من الابعد	۵	کذا فی محیط السرخسی
۱۰	واقرب الدواوين الى ديوان القاتل من يكون قائد ذلك الديوان من يد قائد الديوان الذي فيه القاتل ثم لو ضم اليه اقرب الدواوين من هذا المصير لم يكف يضم ابعد الدواوين من دواوين هذا المصير وهو الديوان الذي ليس قائده من يد قائد الديوان الذي فيه القاتل وانما كان قائده من يد الوالي ثم اذا ضم اليه ابعد الدواوين ولم يكف يضم اليه عشيرته من قبل ابیه وان كان في هذا المصير ديوان هو اقرب الى ديوان القاتل الا انهم اجانب من القاتل وديوان هو ابعد من ديوان القاتل الا انهم عشيرة القاتل من جانب الاب فانه يضم اقرب الدواوين الى ديوانه وان كانوا اجانب	۶	کذا فی المحيط
۱۱	ومتى استوى ديوانان في القرب احدهما من عشيرة القاتل من الاب والآخر من جانب الام فانه يضم اليه ديوان العشيرة ويعتبر النسب ترجيحاً والترجيح يعتبر اولاً بالقرب في الديوان فاذا استوى في القرب يعتبر الترجيح بالنسب	۷	کذا فی محیط السرخسی

۱۔ چنانچہ فتاویٰ قاضیخان میں ہے کہ فائدہ، بیوی کیلئے زوجیت کی بنا پر عاقلہ نہیں قرار پاتا۔ مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علیٰ حامش عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۳۹
 نیز حکم نمبر ۱۱۸۸ مع ماشیہ ملاخط ہو (مترجم)، ۲۔ حکم نمبر ۳۶۶، ۱۱۸۸ مع ماشیہ ملاخط ہو (مترجم)، ۳۔ جیسا کہ ہلایہ میں ہے اور لکھا ہے کہ حضرت عمر رضی اللہ عنہ کا قول یوں
 ہی وارد ہے نیز لکھا ہے کہ عاقلہ پر دیت اہل نصرت پر ہوئی ہے کہ انہوں نے اس کی نگرانی ترک کی اور لوگ (بالعموم) عورتوں اور بچوں سے نصرت نہیں لیتے اسی لئے ان پر نصرت سے بچے بنے

دعا و شق نمبر	سولہواں باب: اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۵-۱۱۸۸	خاندان اپنی بیوی کے لئے عاقلہ نہیں قرار پاتا اسی طرح بیوی اپنے خاوند کے لئے عاقلہ نہیں قرار پاتی اور بیٹا اپنی ماں کے لئے عاقلہ نہیں ہوتا لیکن اگر وہ خاوند بیوی کے باپ کی طرف سے ہو تو پھر یہ حکم نہیں ہے۔	محیط	
۶	پھر یہ حکم بھی ہے کہ قاتل شخص بھی مجملہ عاقلہ کے ایک ہوتا ہے ہمارے ہاں اسے بھی دیت میں سے اسکے مثل واجب ہوتا ہے جو (اسکی) عاقلہ میں سے کسی ایک پر واجب ہوتا ہے۔	مبسوط	
۷	عورتیں اور (نابالغ) بچے اگر ان میں سے ہوں جنہیں دیوان سے عطاء ملتی ہے (تب بھی) ان پر دیت نہیں ہے اور اس حکم کے بموجب اگر قاتل شخص (نابالغ) بچہ یا (بالغ) عورت ہو تو اس پر دیت میں سے کوئی شے لازم نہ ہوگی۔	کافی	
۸	غلاموں، باندیوں اور مجنون لوگوں سے (دیت میں سے) کچھ نہ لیا جائے گا۔	محیط	
۹	اگر عاقلہ (کے لوگوں) کی تعداد کم ہو حتیٰ کہ (دیت میں سے تین سال میں) ہر آدمی کے حصہ میں چار درہم سے زیادہ بنتے ہوں تو اس عاقلہ کے ساتھ دوسرے قریب ترین دیوان (کے لوگوں) کو ملایا جائے گا اور اس (مجرم کے) شہر کا قریب ترین دیوان اس سے بعید دیوان پر اولیت رکھتا ہے۔	محیط خری	
۱۰	(۱) قاتل (کی عاقلہ اہل دیوان قرار پانے کی صورت میں اس) کے دیوان کا قریب ترین دیوان وہ ہے جس دیوان کا قاتل (یعنی سردار) قاتل کے دیوان کے قائد کے ید سے ہوں (یعنی ماتحت ہو) (ب) پھر اگر اس شہر کا قریب ترین دیوان، قاتل کے دیوان کے ساتھ ملا یا گیا اور وہ (دیت کے لئے) کافی نہ ہوا تو اس شہر کے دیوانوں میں سے بعد الدواہین کو ملایا جائے گا اور (مذکورہ) بعد الدواہین وہ ہے جس کا قائد قاتل کے دیوان کے قائد کے ماتحت نہ ہو بلکہ اس کا قائد والی (یعنی گورنر) کے ماتحت ہو (ج) پھر جب اس کے ساتھ وہ بعید دیوان ملا یا گیا اور وہ (بھی دیت کے لئے) کافی نہ ہوا تو اس کے ساتھ اس کے وہ رشتہ دار ملائے جائیں گے جو اس کے باپ کی طرف سے اس کے رشتہ دار ہوں (د) اور اگر اس (قاتل) کے شہر میں ایک ایسا دیوان ہو جو قاتل کے دیوان کے ساتھ قریب ترین ہو مگر اس دیوان والے قاتل سے اجنبی (یعنی اس کے غیر رشتہ دار) ہوں اور ایک ایسا دیوان ہو جو قاتل کے دیوان کے ساتھ نسبتاً بعید ترین ہو مگر اس دیوان والے قاتل کے باپ کی طرف سے رشتہ دار ہوں (اجنبی نہ ہوں) تو قاتل کے دیوان کے ساتھ قریب ترین دیوان کو، قاتل کے دیوان کے ساتھ ملا یا جائے گا اگرچہ اس دیوان والے (اس قاتل) کے اجنبی ہوں۔	محیط	
۱۱	جب دو دیوان قریب ہونے میں برابر ہوں اور ان میں سے ایک دیوان کے لوگ قاتل کے باپ کی طرف سے رشتہ دار ہوں اور دوسرے دیوان کے لوگ قاتل کی ماں کی طرف سے رشتہ دار ہوں تو دیت پوری کرنے کیلئے قاتل کے دیوان کے ساتھ، اسکے رشتہ داروں کا دیوان ملا یا جائے گا اور ترجیح کیلئے نسب کا اعتبار ہوگا اور ترجیح کیلئے پہلے قرب فی الدیوان کا اعتبار ہوگا پھر جب وہ اس قرب میں برابر ہوں تو ترجیح کا اعتبار نسب سے ہوگا۔	محیط خری	

والوں کی طرح جزیرہ نہیں لگتا اور عورتوں اور بچوں کیلئے جو کچھ عطا کیا جاتا ہے وہ بطور اہل نصرت کے نہیں بلکہ وہ امام (یعنی حاکم مجاز) کی طرف سے معاونت کے طور پر ہوتا ہے جیسا کہ انداز النبی صلی اللہ علیہ وسلم کیلئے رہا۔ غفرم فی الجملہ ما خذ ازہادیہ ج ۴ ص ۶۳۸۔ حکم نمبر ۱۱۸۸۔ مع حاشیہ نیز حکم نمبر ۱۱۸۷، ۱۱۸۶، ۱۱۸۵، ۱۱۸۴، ۱۱۸۳، ۱۱۸۲، ۱۱۸۱، ۱۱۸۰، ۱۱۷۹، ۱۱۷۸، ۱۱۷۷، ۱۱۷۶، ۱۱۷۵، ۱۱۷۴، ۱۱۷۳، ۱۱۷۲، ۱۱۷۱، ۱۱۷۰، ۱۱۶۹، ۱۱۶۸، ۱۱۶۷، ۱۱۶۶، ۱۱۶۵، ۱۱۶۴، ۱۱۶۳، ۱۱۶۲، ۱۱۶۱، ۱۱۶۰، ۱۱۵۹، ۱۱۵۸، ۱۱۵۷، ۱۱۵۶، ۱۱۵۵، ۱۱۵۴، ۱۱۵۳، ۱۱۵۲، ۱۱۵۱، ۱۱۵۰، ۱۱۴۹، ۱۱۴۸، ۱۱۴۷، ۱۱۴۶، ۱۱۴۵، ۱۱۴۴، ۱۱۴۳، ۱۱۴۲، ۱۱۴۱، ۱۱۴۰، ۱۱۳۹، ۱۱۳۸، ۱۱۳۷، ۱۱۳۶، ۱۱۳۵، ۱۱۳۴، ۱۱۳۳، ۱۱۳۲، ۱۱۳۱، ۱۱۳۰، ۱۱۲۹، ۱۱۲۸، ۱۱۲۷، ۱۱۲۶، ۱۱۲۵، ۱۱۲۴، ۱۱۲۳، ۱۱۲۲، ۱۱۲۱، ۱۱۲۰، ۱۱۱۹، ۱۱۱۸، ۱۱۱۷، ۱۱۱۶، ۱۱۱۵، ۱۱۱۴، ۱۱۱۳، ۱۱۱۲، ۱۱۱۱، ۱۱۱۰، ۱۱۰۹، ۱۱۰۸، ۱۱۰۷، ۱۱۰۶، ۱۱۰۵، ۱۱۰۴، ۱۱۰۳، ۱۱۰۲، ۱۱۰۱، ۱۱۰۰، ۱۰۹۹، ۱۰۹۸، ۱۰۹۷، ۱۰۹۶، ۱۰۹۵، ۱۰۹۴، ۱۰۹۳، ۱۰۹۲، ۱۰۹۱، ۱۰۹۰، ۱۰۸۹، ۱۰۸۸، ۱۰۸۷، ۱۰۸۶، ۱۰۸۵، ۱۰۸۴، ۱۰۸۳، ۱۰۸۲، ۱۰۸۱، ۱۰۸۰، ۱۰۷۹، ۱۰۷۸، ۱۰۷۷، ۱۰۷۶، ۱۰۷۵، ۱۰۷۴، ۱۰۷۳، ۱۰۷۲، ۱۰۷۱، ۱۰۷۰، ۱۰۶۹، ۱۰۶۸، ۱۰۶۷، ۱۰۶۶، ۱۰۶۵، ۱۰۶۴، ۱۰۶۳، ۱۰۶۲، ۱۰۶۱، ۱۰۶۰، ۱۰۵۹، ۱۰۵۸، ۱۰۵۷، ۱۰۵۶، ۱۰۵۵، ۱۰۵۴، ۱۰۵۳، ۱۰۵۲، ۱۰۵۱، ۱۰۵۰، ۱۰۴۹، ۱۰۴۸، ۱۰۴۷، ۱۰۴۶، ۱۰۴۵، ۱۰۴۴، ۱۰۴۳، ۱۰۴۲، ۱۰۴۱، ۱۰۴۰، ۱۰۳۹، ۱۰۳۸، ۱۰۳۷، ۱۰۳۶، ۱۰۳۵، ۱۰۳۴، ۱۰۳۳، ۱۰۳۲، ۱۰۳۱، ۱۰۳۰، ۱۰۲۹، ۱۰۲۸، ۱۰۲۷، ۱۰۲۶، ۱۰۲۵، ۱۰۲۴، ۱۰۲۳، ۱۰۲۲، ۱۰۲۱، ۱۰۲۰، ۱۰۱۹، ۱۰۱۸، ۱۰۱۷، ۱۰۱۶، ۱۰۱۵، ۱۰۱۴، ۱۰۱۳، ۱۰۱۲، ۱۰۱۱، ۱۰۱۰، ۱۰۰۹، ۱۰۰۸، ۱۰۰۷، ۱۰۰۶، ۱۰۰۵، ۱۰۰۴، ۱۰۰۳، ۱۰۰۲، ۱۰۰۱، ۱۰۰۰، ۹۹۹، ۹۹۸، ۹۹۷، ۹۹۶، ۹۹۵، ۹۹۴، ۹۹۳، ۹۹۲، ۹۹۱، ۹۹۰، ۹۸۹، ۹۸۸، ۹۸۷، ۹۸۶، ۹۸۵، ۹۸۴، ۹۸۳، ۹۸۲، ۹۸۱، ۹۸۰، ۹۷۹، ۹۷۸، ۹۷۷، ۹۷۶، ۹۷۵، ۹۷۴، ۹۷۳، ۹۷۲، ۹۷۱، ۹۷۰، ۹۶۹، ۹۶۸، ۹۶۷، ۹۶۶، ۹۶۵، ۹۶۴، ۹۶۳، ۹۶۲، ۹۶۱، ۹۶۰، ۹۵۹، ۹۵۸، ۹۵۷، ۹۵۶، ۹۵۵، ۹۵۴، ۹۵۳، ۹۵۲، ۹۵۱، ۹۵۰، ۹۴۹، ۹۴۸، ۹۴۷، ۹۴۶، ۹۴۵، ۹۴۴، ۹۴۳، ۹۴۲، ۹۴۱، ۹۴۰، ۹۳۹، ۹۳۸، ۹۳۷، ۹۳۶، ۹۳۵، ۹۳۴، ۹۳۳، ۹۳۲، ۹۳۱، ۹۳۰، ۹۲۹، ۹۲۸، ۹۲۷، ۹۲۶، ۹۲۵، ۹۲۴، ۹۲۳، ۹۲۲، ۹۲۱، ۹۲۰، ۹۱۹، ۹۱۸، ۹۱۷، ۹۱۶، ۹۱۵، ۹۱۴، ۹۱۳، ۹۱۲، ۹۱۱، ۹۱۰، ۹۰۹، ۹۰۸، ۹۰۷، ۹۰۶، ۹۰۵، ۹۰۴، ۹۰۳، ۹۰۲، ۹۰۱، ۹۰۰، ۸۹۹، ۸۹۸، ۸۹۷، ۸۹۶، ۸۹۵، ۸۹۴، ۸۹۳، ۸۹۲، ۸۹۱، ۸۹۰، ۸۸۹، ۸۸۸، ۸۸۷، ۸۸۶، ۸۸۵، ۸۸۴، ۸۸۳، ۸۸۲، ۸۸۱، ۸۸۰، ۸۷۹، ۸۷۸، ۸۷۷، ۸۷۶، ۸۷۵، ۸۷۴، ۸۷۳، ۸۷۲، ۸۷۱، ۸۷۰، ۸۶۹، ۸۶۸، ۸۶۷، ۸۶۶، ۸۶۵، ۸۶۴، ۸۶۳، ۸۶۲، ۸۶۱، ۸۶۰، ۸۵۹، ۸۵۸، ۸۵۷، ۸۵۶، ۸۵۵، ۸۵۴، ۸۵۳، ۸۵۲، ۸۵۱، ۸۵۰، ۸۴۹، ۸۴۸، ۸۴۷، ۸۴۶، ۸۴۵، ۸۴۴، ۸۴۳، ۸۴۲، ۸۴۱، ۸۴۰، ۸۳۹، ۸۳۸، ۸۳۷، ۸۳۶، ۸۳۵، ۸۳۴، ۸۳۳، ۸۳۲، ۸۳۱، ۸۳۰، ۸۲۹، ۸۲۸، ۸۲۷، ۸۲۶، ۸۲۵، ۸۲۴، ۸۲۳، ۸۲۲، ۸۲۱، ۸۲۰، ۸۱۹، ۸۱۸، ۸۱۷، ۸۱۶، ۸۱۵، ۸۱۴، ۸۱۳، ۸۱۲، ۸۱۱، ۸۱۰، ۸۰۹، ۸۰۸، ۸۰۷، ۸۰۶، ۸۰۵، ۸۰۴، ۸۰۳، ۸۰۲، ۸۰۱، ۸۰۰، ۷۹۹، ۷۹۸، ۷۹۷، ۷۹۶، ۷۹۵، ۷۹۴، ۷۹۳، ۷۹۲، ۷۹۱، ۷۹۰، ۷۸۹، ۷۸۸، ۷۸۷، ۷۸۶، ۷۸۵، ۷۸۴، ۷۸۳، ۷۸۲، ۷۸۱، ۷۸۰، ۷۷۹، ۷۷۸، ۷۷۷، ۷۷۶، ۷۷۵، ۷۷۴، ۷۷۳، ۷۷۲، ۷۷۱، ۷۷۰، ۷۶۹، ۷۶۸، ۷۶۷، ۷۶۶، ۷۶۵، ۷۶۴، ۷۶۳، ۷۶۲، ۷۶۱، ۷۶۰، ۷۵۹، ۷۵۸، ۷۵۷، ۷۵۶، ۷۵۵، ۷۵۴، ۷۵۳، ۷۵۲، ۷۵۱، ۷۵۰، ۷۴۹، ۷۴۸، ۷۴۷، ۷۴۶، ۷۴۵، ۷۴۴، ۷۴۳، ۷۴۲، ۷۴۱، ۷۴۰، ۷۳۹، ۷۳۸، ۷۳۷، ۷۳۶، ۷۳۵، ۷۳۴، ۷۳۳، ۷۳۲، ۷۳۱، ۷۳۰، ۷۲۹، ۷۲۸، ۷۲۷، ۷۲۶، ۷۲۵، ۷۲۴، ۷۲۳، ۷۲۲، ۷۲۱، ۷۲۰، ۷۱۹، ۷۱۸، ۷۱۷، ۷۱۶، ۷۱۵، ۷۱۴، ۷۱۳، ۷۱۲، ۷۱۱، ۷۱۰، ۷۰۹، ۷۰۸، ۷۰۷، ۷۰۶، ۷۰۵، ۷۰۴، ۷۰۳، ۷۰۲، ۷۰۱، ۷۰۰، ۶۹۹، ۶۹۸، ۶۹۷، ۶۹۶، ۶۹۵، ۶۹۴، ۶۹۳، ۶۹۲، ۶۹۱، ۶۹۰، ۶۸۹، ۶۸۸، ۶۸۷، ۶۸۶، ۶۸۵، ۶۸۴، ۶۸۳، ۶۸۲، ۶۸۱، ۶۸۰، ۶۷۹، ۶۷۸، ۶۷۷، ۶۷۶، ۶۷۵، ۶۷۴، ۶۷۳، ۶۷۲، ۶۷۱، ۶۷۰، ۶۶۹، ۶۶۸، ۶۶۷، ۶۶۶، ۶۶۵، ۶۶۴، ۶۶۳، ۶۶۲، ۶۶۱، ۶۶۰، ۶۵۹، ۶۵۸، ۶۵۷، ۶۵۶، ۶۵۵، ۶۵۴، ۶۵۳، ۶۵۲، ۶۵۱، ۶۵۰، ۶۴۹، ۶۴۸، ۶۴۷، ۶۴۶، ۶۴۵، ۶۴۴، ۶۴۳، ۶۴۲، ۶۴۱، ۶۴۰، ۶۳۹، ۶۳۸، ۶۳۷، ۶۳۶، ۶۳۵، ۶۳۴، ۶۳۳، ۶۳۲، ۶۳۱، ۶۳۰، ۶۲۹، ۶۲۸، ۶۲۷، ۶۲۶، ۶۲۵، ۶۲۴، ۶۲۳، ۶۲۲، ۶۲۱، ۶۲۰، ۶۱۹، ۶۱۸، ۶۱۷، ۶۱۶، ۶۱۵، ۶۱۴، ۶۱۳، ۶۱۲، ۶۱۱، ۶۱۰، ۶۰۹، ۶۰۸، ۶۰۷، ۶۰۶، ۶۰۵، ۶۰۴، ۶۰۳، ۶۰۲، ۶۰۱، ۶۰۰، ۵۹۹، ۵۹۸، ۵۹۷، ۵۹۶، ۵۹۵، ۵۹۴، ۵۹۳، ۵۹۲، ۵۹۱، ۵۹۰، ۵۸۹، ۵۸۸، ۵۸۷، ۵۸۶، ۵۸۵، ۵۸۴، ۵۸۳، ۵۸۲، ۵۸۱، ۵۸۰، ۵۷۹، ۵۷۸، ۵۷۷، ۵۷۶، ۵۷۵، ۵۷۴، ۵۷۳، ۵۷۲، ۵۷۱، ۵۷۰، ۵۶۹، ۵۶۸، ۵۶۷، ۵۶۶، ۵۶۵، ۵۶۴، ۵۶۳، ۵۶۲، ۵۶۱، ۵۶۰، ۵۵۹، ۵۵۸، ۵۵۷، ۵۵۶، ۵۵۵، ۵۵۴، ۵۵۳، ۵۵۲، ۵۵۱، ۵۵۰، ۵۴۹، ۵۴۸، ۵۴۷، ۵۴۶، ۵۴۵، ۵۴۴، ۵۴۳، ۵۴۲، ۵۴۱، ۵۴۰، ۵۳۹، ۵۳۸، ۵۳۷، ۵۳۶، ۵۳۵، ۵۳۴، ۵۳۳، ۵۳۲، ۵۳۱، ۵۳۰، ۵۲۹، ۵۲۸، ۵۲۷، ۵۲۶، ۵۲۵، ۵۲۴، ۵۲۳، ۵۲۲، ۵۲۱، ۵۲۰، ۵۱۹، ۵۱۸، ۵۱۷، ۵۱۶، ۵۱۵، ۵۱۴، ۵۱۳، ۵۱۲، ۵۱۱، ۵۱۰، ۵۰۹، ۵۰۸، ۵۰۷، ۵۰۶، ۵۰۵، ۵۰۴، ۵۰۳، ۵۰۲، ۵۰۱، ۵۰۰، ۴۹۹، ۴۹۸، ۴۹۷، ۴۹۶، ۴۹۵، ۴۹۴، ۴۹۳، ۴۹۲، ۴۹۱، ۴۹۰، ۴۸۹، ۴۸۸، ۴۸۷، ۴۸۶، ۴۸۵، ۴۸۴، ۴۸۳، ۴۸۲، ۴۸۱، ۴۸۰، ۴۷۹، ۴۷۸، ۴۷۷، ۴۷۶، ۴۷۵، ۴۷۴، ۴۷۳، ۴۷۲، ۴۷۱، ۴۷۰، ۴۶۹، ۴۶۸، ۴۶۷، ۴۶۶، ۴۶۵، ۴۶۴، ۴۶۳، ۴۶۲، ۴۶۱، ۴۶۰، ۴۵۹، ۴۵۸، ۴۵۷، ۴۵۶، ۴۵۵، ۴۵۴، ۴۵۳، ۴۵۲، ۴۵۱، ۴۵۰، ۴۴۹، ۴۴۸، ۴۴۷، ۴۴۶، ۴۴۵، ۴۴۴، ۴۴۳، ۴۴۲، ۴۴۱، ۴۴۰، ۴۳۹، ۴۳۸، ۴۳۷، ۴۳۶، ۴۳۵، ۴۳۴، ۴۳۳، ۴۳۲، ۴۳۱، ۴۳۰، ۴۲۹، ۴۲۸، ۴۲۷، ۴۲۶، ۴۲۵، ۴۲۴، ۴۲۳، ۴۲۲، ۴۲۱، ۴۲۰، ۴۱۹، ۴۱۸، ۴۱۷، ۴۱۶، ۴۱۵، ۴۱۴، ۴۱۳، ۴۱۲، ۴۱۱، ۴۱۰، ۴۰۹، ۴۰۸، ۴۰۷، ۴۰۶، ۴۰۵، ۴۰۴، ۴۰۳، ۴۰۲، ۴۰۱، ۴۰۰، ۳۹۹، ۳۹۸، ۳۹۷، ۳۹۶، ۳۹۵، ۳۹۴، ۳۹۳، ۳۹۲، ۳۹۱، ۳۹۰، ۳۸۹، ۳۸۸، ۳۸۷، ۳۸۶، ۳۸۵، ۳۸۴، ۳۸۳، ۳۸۲، ۳۸۱، ۳۸۰، ۳۷۹، ۳۷۸، ۳۷۷، ۳۷۶، ۳۷۵، ۳۷۴، ۳۷۳، ۳۷۲، ۳۷۱، ۳۷۰، ۳۶۹، ۳۶۸، ۳۶۷، ۳۶۶، ۳۶۵، ۳۶۴، ۳۶۳، ۳۶۲، ۳۶۱، ۳۶۰، ۳۵۹، ۳۵۸، ۳۵۷، ۳۵۶، ۳۵۵، ۳۵۴، ۳۵۳، ۳۵۲، ۳۵۱، ۳۵۰، ۳۴۹، ۳۴۸، ۳۴۷، ۳۴۶، ۳۴۵، ۳۴۴، ۳۴۳، ۳۴۲، ۳۴۱، ۳۴۰، ۳۳۹، ۳۳۸، ۳۳۷، ۳۳۶، ۳۳۵، ۳۳۴، ۳۳۳، ۳۳۲، ۳۳۱، ۳۳۰، ۳۲۹، ۳۲۸، ۳۲۷، ۳۲۶، ۳۲۵، ۳۲۴، ۳۲۳، ۳۲۲، ۳۲۱، ۳۲۰، ۳۱۹، ۳۱۸، ۳۱۷، ۳۱۶، ۳۱۵، ۳۱۴، ۳۱۳، ۳۱۲، ۳۱۱، ۳۱۰، ۳۰۹، ۳۰۸، ۳۰۷، ۳۰۶، ۳۰۵، ۳۰۴، ۳۰۳، ۳۰۲، ۳۰۱، ۳۰۰، ۲۹۹، ۲۹۸، ۲۹۷، ۲۹۶، ۲۹۵، ۲۹۴، ۲۹۳، ۲۹۲، ۲۹۱، ۲۹۰، ۲۸۹، ۲۸۸، ۲۸۷، ۲۸۶، ۲۸۵، ۲۸۴، ۲۸۳، ۲۸۲، ۲۸۱، ۲۸۰، ۲۷۹، ۲۷۸، ۲۷۷، ۲۷۶، ۲۷۵، ۲۷۴، ۲۷۳، ۲۷۲، ۲۷۱، ۲۷۰، ۲۶۹، ۲۶۸، ۲۶۷، ۲۶۶، ۲۶۵، ۲۶۴، ۲۶۳، ۲۶۲، ۲۶۱، ۲۶۰، ۲۵۹، ۲۵۸، ۲۵۷، ۲۵۶، ۲۵۵، ۲۵۴، ۲۵۳، ۲۵۲، ۲۵۱، ۲۵۰، ۲۴۹، ۲۴۸، ۲۴۷، ۲۴۶، ۲۴۵، ۲۴۴، ۲۴۳، ۲۴۲، ۲۴۱، ۲۴۰، ۲۳۹، ۲۳۸، ۲۳۷، ۲۳۶، ۲۳۵، ۲۳۴، ۲۳۳، ۲۳۲، ۲۳۱، ۲۳۰، ۲۲۹، ۲۲۸، ۲۲۷، ۲۲۶، ۲۲۵، ۲۲۴، ۲۲۳، ۲۲۲، ۲۲۱، ۲۲۰، ۲۱۹، ۲۱۸، ۲۱۷، ۲۱۶، ۲۱۵، ۲۱۴، ۲۱۳، ۲۱۲، ۲۱۱، ۲۱۰، ۲۰۹، ۲۰۸، ۲۰۷، ۲۰۶، ۲۰۵، ۲۰۴، ۲۰۳، ۲۰۲، ۲۰۱، ۲۰۰، ۱۹۹، ۱۹۸، ۱۹۷، ۱۹۶، ۱۹۵، ۱۹۴، ۱۹۳، ۱۹۲، ۱۹۱، ۱۹۰، ۱۸۹، ۱۸۸، ۱۸۷، ۱۸۶، ۱۸۵، ۱۸۴، ۱۸۳، ۱۸۲، ۱۸۱، ۱۸۰، ۱۷۹، ۱۷۸، ۱۷۷، ۱۷۶، ۱۷۵، ۱۷۴، ۱۷۳، ۱۷۲، ۱۷۱، ۱۷۰، ۱۶۹، ۱۶۸، ۱۶۷، ۱۶۶، ۱۶۵، ۱۶۴، ۱۶۳، ۱۶۲، ۱۶۱، ۱۶۰، ۱۵۹، ۱۵۸، ۱۵۷، ۱۵۶، ۱۵۵، ۱۵۴، ۱۵۳، ۱۵۲، ۱۵۱، ۱۵۰، ۱۴۹، ۱۴۸، ۱۴۷، ۱۴۶، ۱۴۵، ۱۴۴، ۱۴۳، ۱۴۲، ۱۴۱، ۱۴۰، ۱۳۹، ۱۳۸، ۱۳۷، ۱۳۶، ۱۳۵، ۱۳۴، ۱۳۳، ۱۳۲، ۱۳۱، ۱۳۰، ۱۲۹، ۱۲۸، ۱۲۷، ۱۲۶، ۱۲۵، ۱۲۴، ۱۲۳، ۱۲۲، ۱۲۱، ۱۲۰، ۱۱۹، ۱۱۸، ۱۱۷، ۱۱۶، ۱۱۵، ۱۱۴، ۱۱۳، ۱۱۲، ۱۱۱، ۱۱۰، ۱۰۹، ۱۰۸، ۱۰۷، ۱۰۶، ۱۰۵، ۱۰۴، ۱۰۳، ۱۰۲، ۱۰۱، ۱۰۰، ۹۹، ۹۸، ۹۷، ۹۶، ۹۵، ۹۴، ۹۳، ۹۲، ۹۱، ۹۰، ۸۹، ۸۸، ۸۷، ۸۶، ۸۵، ۸۴، ۸۳، ۸۲، ۸۱، ۸۰، ۷۹، ۷۸، ۷۷، ۷۶، ۷۵، ۷۴، ۷۳، ۷۲، ۷۱، ۷۰، ۶۹، ۶۸، ۶۷، ۶۶، ۶۵، ۶۴، ۶۳، ۶۲، ۶۱، ۶۰، ۵۹، ۵۸، ۵۷، ۵۶، ۵۵، ۵۴، ۵۳، ۵۲، ۵۱، ۵۰، ۴۹، ۴۸، ۴۷، ۴۶، ۴۵، ۴۴، ۴۳، ۴۲، ۴۱، ۴۰، ۳۹، ۳۸، ۳۷، ۳۶، ۳۵، ۳۴، ۳۳، ۳۲، ۳۱، ۳۰، ۲۹، ۲۸، ۲۷، ۲۶، ۲۵، ۲۴، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲۰، ۱۹، ۱۸، ۱۷، ۱۶، ۱۵، ۱۴، ۱۳، ۱۲، ۱۱، ۱۰، ۹، ۸، ۷، ۶، ۵، ۴، ۳، ۲، ۱، ۰، -۱، -۲، -۳، -۴، -۵، -۶، -۷، -۸، -۹، -۱۰، -۱۱، -۱۲، -۱۳، -۱۴، -۱۵، -۱۶، -۱۷، -۱۸، -۱۹، -۲۰، -۲۱، -۲۲، -۲۳، -۲۴، -۲۵، -۲۶، -۲۷، -۲۸، -۲۹، -۳۰، -۳۱، -۳۲، -۳۳، -۳۴، -۳۵، -۳۶، -۳۷، -۳۸، -۳۹، -۴۰، -۴۱، -۴۲، -۴۳، -۴۴، -۴۵، -۴۶، -۴۷، -۴۸، -۴۹، -۵۰، -۵۱، -۵۲، -۵۳، -۵۴، -۵۵، -۵۶، -۵۷، -۵۸، -۵۹، -۶۰، -۶۱، -۶۲، -۶۳، -۶۴، -۶۵، -۶۶، -۶۷، -۶۸، -۶۹، -۷۰، -۷۱، -۷۲، -۷۳، -۷۴، -۷۵، -۷۶، -۷۷، -۷۸، -۷۹، -۸۰، -۸۱، -۸۲، -۸۳، -۸۴، -۸۵، -۸۶، -۸۷، -۸۸، -۸۹، -۹۰، -۹۱، -۹۲، -۹۳، -۹۴، -۹۵، -۹۶، -۹۷، -۹۸، -۹۹، -۱۰۰، -۱۰۱، -۱۰۲، -۱۰۳، -۱۰۴، -۱۰۵، -۱۰۶، -۱۰۷، -۱۰۸، -۱۰۹، -۱۱۰، -۱۱۱، -۱۱۲، -۱۱۳، -۱۱۴، -۱۱۵، -۱۱۶، -۱۱۷، -۱۱۸، -۱۱۹، -۱۲۰، -۱۲۱، -۱۲۲، -۱۲۳، -۱۲۴، -۱۲۵، -۱۲۶، -۱۲۷، -۱۲۸، -۱۲۹، -۱۳۰، -۱۳۱، -۱۳۲، -۱۳۳، -۱۳۴، -۱۳۵، -۱۳۶، -۱۳۷، -۱۳۸، -۱۳۹، -۱۴۰، -۱۴۱، -۱۴۲، -۱۴۳، -۱۴۴، -۱۴۵، -۱۴۶، -۱۴۷، -۱۴۸، -۱۴۹، -۱۵۰، -۱۵۱، -۱۵۲، -۱۵۳، -۱۵۴، -۱۵۵، -۱۵۶، -۱۵۷، -۱۵۸، -۱۵۹، -۱۶۰، -۱۶۱، -۱۶۲، -۱۶۳، -۱۶۴، -۱۶۵، -۱۶۶، -۱۶۷، -۱۶۸، -۱۶۹، -۱۷۰،

دفعه و شمار	الباب السادس عشر في المعاقلة	اهل المعاقلة يعني العواقل	حواله
۱۱۸۸-۱۲	حكي عن ابي جعفر ان الجاني اذا كان ديوانيا ولا قريباؤه دواوين ايضا فعقله على اقربائه في ديوانه فان لم يتسع فعلى الكل يعني على جميع الاقرباء من ديوانه ومن ديوان غيره	كذا في المحيط	
۱۳	فان لم يكن الجاني ديوانيا ولكن لا قريباؤه دواوين فعقله على اقربائه من اهل الديار فان لم يتسع فهو عليهم وان لم يكن هو ديوانيا ولكن لبعض اقاربهم ديوان في المصر ولاديويا لبعضهم وهم يسكنون الرستاق فانه ينظر ان كان القاتل يسكن الرستاق فهو على اقربائه الذين يسكنون في الرستاق فان لم يتسع فهو على جميع اقربائه الذين يسكنون في الرستاق والذين يسكنون المصر من اهل الديوان وما فضل فهو في ماله وان كان القاتل يسكن المصر فعقله على اقربائه الساكنين في المصر من اهل الديوان فان لم يتسع فهو في ماله ولا يجب على عاقلته من اهل الرستاق الذين لا ديوان لهم	كذا في المحيط	
۱۴	وان لم يكن له ديوان ولا لقربائه ينظر ان كان يتناصر باهل الحرف فعقله عليهم والفضل في ماله وان كان يتناصر باهل المحلة فعقله على اهل المحلة والفضل عليه وان كان يتناصر بالمصر فهو على اهل المصر	كذا في المحيط	
۱۵	ومن لا ديوان له من اهل البادية ونحوهم تعاقلوا على الانساب وان تباعدت منازلهم واختلف الباديات	كذا في المبسوط	
۱۶	ولو كان البدوي نازلا في المصر وليس له مسكن في المصر لا يعقل عنه اهل العطاء كما ان اهل البادية لا يعقل عن اهل المصر النازل فيهم	كذا في الكافي	

۱- حکم نمبر ۱۲ تا ۱۳ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- مع ماشیہ اور اقرب دیوان کے متعلق حکم نمبر ۱۰ ۱۱۸۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- حکم نمبر ۱۴ تا ۱۶ اور ۳ ۱۱۸۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- حکم نمبر ۱۶ تا ۱۷ اور ۳ ۱۱۸۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- حکم نمبر ۱۷ تا ۱۹ ۱۱۸۸ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ و ترقی نمبر	سولہواں باب، اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانوالوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانوالوں کے احکام کا بیان	حوار
۱۲-۱۱۸۸	ابو جعفر سے منقول ہے کہ (۱) جب مجرم اہل دیوان سے ہو اور اس کے رشتہ دار بھی اہل دیوان سے ہوں تو اس پر لازم شدہ دیت اس کے ایسے رشتہ داروں پر ہوگی جو اس کے دیوان میں ہیں (ب) اور اگر (اسمیں دیت پوری ہونے کی) گنجائش نہ ہو تو (دیت) ان سب رشتہ داروں پر ہوگی جو اس کے دیوان میں سے ہیں اور جو اس دیوان سے ہیں جو دیوان، قاتل کے دیوان کے علاوہ ہے ۱۱	معیط	
۱۳	(نیز منقول ہے کہ) پھر اگر مجرم اہل دیوان سے نہ ہو (۱) لیکن اس کے رشتہ دار اہل دیوان سے ہوں تو اس کی (طرف سے) دیت اس کے اہل دیوان اقرباء میں قریب ترین رشتہ داروں پر ہوگی اور اگر (اس میں بھی دیت پوری ہونے کی) گنجائش نہ ہو تو وہ دیت ان سب (اہل دیوان رشتہ داروں) پر ہوگی (ب) اور اگر قاتل اہل دیوان سے نہ ہو لیکن اس کے بعض رشتہ دار شہر میں اہل دیوان سے ہوں اور اس کے بعض رشتہ دار اہل دیوان نہ ہوں اور وہ دیہات میں رہتے ہوں تو دیکھا جائیگا (ا) اگر وہ قاتل دیہات میں رہتا ہو تو دیت کی ذمہ داری اسکے ان رشتہ داروں پر ہوگی جو دیہات میں رہتے ہیں اگر (اس میں بھی دیت پوری نہ ہوگی) تو وہ دیت اس کے ان سب رشتہ داروں پر ہوگی جو دیہات میں رہتے ہیں اور جو اہل دیوان رشتہ داروں میں سے شہر میں رہتے ہیں اور جو مال زائد رہے تو وہ اس قاتل کے مال میں (سے وصول) ہوگا (۲) اور اگر وہ قاتل شہر میں رہتا ہو تو اس (کی دیت) کی ذمہ داری اس کے ان رشتہ داروں پر ہوگی جو اہل دیوان میں سے شہر میں رہتے ہیں اور اگر اس میں بھی دیت پوری کرنے کی گنجائش نہ ہو تو وہ دیت اس قاتل کے مال میں (سے وصول) ہوگی اور (اس صورت میں) اس کی اس دیہاتی عاقلہ پر دیت واجب نہ ہوگی جن کا کوئی دیوان نہیں ہے ۱۲	معیط	
۱۴	اور (یہ بھی منقول ہے کہ) اگر اس مجرم کا کوئی دیوان نہ ہو اور نہ اس کے رشتہ داروں کا دیوان ہو تو دیکھا جائے گا کہ (۱) اگر وہ اہل حرفہ (یعنی اہل پیشہ، ہنرمند لوگوں) سے مدد لیتا ہو تو اس کی (طرف سے) دیت اہل حرفہ پر ہوگی اور جو مال زائد رہے وہ اس مجرم کے مال میں (سے وصول) ہوگا اور اگر وہ اہل حملہ سے مدد لیتا ہو تو اس کی (طرف سے) دیت ان اہل حملہ پر ہوگی اور اگر وہ شہر والوں سے مدد لیتا ہو تو اس دیت کی ذمہ داری ان اہل شہر پر ہوگی ۱۳	معیط	
۱۵	اور جو مجرم اہل بادیہ (یعنی فائدہ بدوش بدو یا صحرائی اور شہر سے باہر دیہاتی لوگوں) سے اور اس کی مانند سے ایسا ہو کہ اس کا کوئی دیوان نہیں تو وہ ایک دوسرے کی دیت نسبوں کے بموجب برداشت کریں گے اگرچہ ان کے ٹھکانے ایک دوسرے سے دور ہوں اور ایک دوسرے کے بادیہ مختلف ہوں ۱۴	مبسوط	
۱۶	اگر کوئی دیہاتی شخص شہر میں اترتا ہو اتنا اور اس کی جائے سکونت شہر میں نہیں ہے تو اس کی (طرف سے) دیت اہل عطاء (یعنی جنہیں دیوان سے عطیہ ملتا ہے وہ) نہیں دیں گے جیسا کہ اہل شہر میں سے (یعنی اہل عطاء لوگوں میں سے) کوئی شخص اہل دیہات میں اترتا ہو تو وہ اہل دیہات اس کی (طرف سے) دیت نہیں دیں گے ۱۵	کافی	

دفعہ و شمار	الباب السادس عشر في المعاتل	اهل المعاتل يعني العواقل	حوالہ
۱۸-۱۱۸۸	ومن ليس له عشيرة ولا ديوان نحن ابي حنيفة رۛ انه يكون في ماله وبه أخذ عصام رۛ وفي ظاهر الرۛ	کذا فی السراجیۃ	
۱۸	وذكر في كتاب الولاء ان بيت المال لا يعقل من له عشيرة او وارث سواء كان مستحقا للميراث	کذا فی المحيط	
۱۹	وهو الصحيح	کذا فی النہایۃ	
۲۰	ذكر شمس الأئمة الحلواني رۛ اختلف المتأخرون قال بعضهم لا عاقلة للعجم وهو قول الفقيه	کذا فی فتاویٰ قاضیخان	

لے چنانچہ ہر ایمین کے جس (مسلمان) قاتل کی عاقلہ پر دیت لازم ہو اور اس کی عاقلہ نہ ہو تو اسکی وہ دیت (مسلمانوں کے) بیت المال پر ہوگی اسلئے کہ اسکی اہل نعمت بلا تخصیص عباد السلبین میں چنانچہ جس طرح اسکی میراث بیت المال کیلئے ہوتی ہے اسکا تادان بھی بیت المال پر ہوگا اور امام ابو حنیفہ رۛ سے روایت شاذہ مروی ہے کہ اسکی دیت اسکے مال میں لازم ہوگی اسلئے کہ مال میں دیت قاتل پر کا واجب ہوتی ہے کیونکہ دیت تلف شدہ کا بدل ہے اور تلف کرنا اس قاتل سے ہے اور عاقلہ اسے تخفیف کرنے اور اس سے سزا دے کر دے کہلے برداشت کرتی ہے اور جب تک کہ موجود ہی نہیں ہے تو مکمل اپنے اصل پر یعنی خود قاتل پر، لہئے گا اور حاشیہ ہدایہ میں کہ فتاویٰ قاضیخان میں امام ابو یوسف رۛ سے بھی اس طرح حکم مروی، مفہوم ماخوذ ملخصاً از ہدایہ میں ہے اور فتاویٰ قاضیخان میں کہ شیخ عصام رۛ نے ذکر کیا کہ امام محمد رۛ نے امام ابو یوسف رۛ سے اور انہوں نے امام ابو حنیفہ رۛ سے روایت کیا کہ جس شخص کی عاقلہ نہ ہو اور اسے کسی آدمی کو خطا ملے تو اس

دفعہ و شمار	سولہواں باب، اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانوالوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۷۷-۱۷۸	(۱) جس شخص کے رشتہ دار نہ ہوں اور نہ وہ اہل دیوان سے ہو تو اس کے (ذمہ دیت کے) متعلق امام ابو حنیفہ سے مروی ہے کہ اسکی دیت اس کے مال سے ہوگی اور اس حکم کو شیخ عصامؒ نے اختیار کیا ہے (ب) اور ظاہر روایت میں حکم یہ ہے کہ (اسکی دیت) بیت المال پر ہوگی اور اسی حکم پر فتویٰ ہے اسے شیخ حسام الدینؒ نے کہا ہے	مراجعیہ	
۱۸	کتاب الولاء میں مذکور ہے کہ بیت المال ایسے شخص کی طرف سے دیت ادا نہیں کرتا جس کے رشتہ دار یا وارث موجود ہوں خواہ وہ وارث میراث کا مستحق ہو مثلاً یہ کہ وہ آزاد اور مسلمان ہو یا وہ وارث میراث کا مستحق نہ ہو مثلاً یہ کہ وہ کافر اور غلام ہو حتیٰ کہ فرمایا کہ کسی حربی متأسمن شخص (یعنی سلطنت کفار کا وہ شخص جو امن حاصل کیے کے دارالاسلام) میں آیا اس نے کوئی مسلمان غلام خریدا اور اسے آزاد کر دیا پھر وہ متأسمن شخص دارالحرب واپس چلا گیا پھر وہ قید ہو گیا اور دارالاسلام میں نکال لایا گیا پھر وہ معتقد یعنی اسکا آزاد کردہ مذکورہ غلام، وفات پا گیا تو اس کی میراث بیت المال کے لئے ہوگی اس لئے کہ اس کو آزاد کرنے والا (جواب تیدی بنا کر لایا گیا ہے وہ) غلام ہے اور اگر اس معتقد (یعنی آزاد کردہ غلام) نے کوئی قابل دیت (جرم کیا تو اس کی دیت دکنہ داری، خود اسپر ہوگی۔۔۔) ال پر نہ ہوگی	محیط	
۱۹	اور (عاقلہ کے متعلق) یہی (مذکورہ) حکم صحیح ہے	نہایہ	
۲۰	(۱) شمس الاممہ الحلوانیؒ نے متاخرین کا (یہ) اختلاف ذکر کیا ہے کہ ان میں سے بعض کا قول یہ ہے کہ عجم کے لوگوں (یعنی عرب کے لوگوں) کے لئے عاقلہ نہیں قرار پاتی اور فقیہ ابو بکر البلیغیؒ اور ابو جعفر الہندیؒ نے کہا ہے اس لئے کہ عجم کے لوگوں نے اپنی نسبوں کو محفوظ نہیں رکھا ہے اور نہ وہ باہم ایک دوسرے کے (مذکورہ قسم کے) مددگار بنتے ہیں اور نہ ان کے لئے کوئی دیوان ہے اور جنایت (کی دیت) دوسرے پر ڈالنا، اہل عرب کے حق میں خلاف قیاس ثابت ہے اس لئے کہ عربوں نے اپنی نسبوں کو ضائع نہیں کیا اور وہ باہمی حوادث میں ایک دوسرے کے لئے (مذکورہ قسم کے) مددگار بنتے ہیں پس اہل عجم ان کے ساتھ ملحق نہ ہوں گے (ب) بعض کا قول یہ ہے کہ اہل عجم کے لئے بھی عاقلہ قرار پاتی ہے جبکہ وہ بعض کے لئے بعض کے ساتھ جنگ کرتے اور ایک دوسرے کی مدد کرتے مثلاً مرد کے اساکہ (یعنی موزہ دوز) اور صفارین (یعنی ٹھیکے) اور بخارا کے ختابین و کلاباز کے دروب، یعنی لکڑی بیچنے والوں اور بازگیروں کی گلیاں یعنی محلے پس جب (ان میں سے) کسی شخص نے خطا، قتل کیا اور دیت واجب ہوگئی تو قاتل کے اہل مظلہ اور اس کے اہل وہ اس کی عاقلہ ہیں اور اس مذکورہ حکم کی طرح طالب علموں کا حکم ہے اور اس حکم کو شمس الاممہ الحلوانیؒ اور بہت سے مشائخ نے اختیار کیا ہے (ج) اللہ تعالیٰ ان سے راضی ہو آپ نے فرمایا کہ شیخ امام الاجل الاستاذ ظہیر الدینؒ، فقیہ ابو جعفرؒ کا قول اختیار کرتے تھے اس لئے کہ (راسمیں) باہمی مددگار ہونا معتبر ہے اور موزہ دوزوں اور طالب علموں اور انکی مانند لوگوں) کا اجتماع (مذکورہ قسم کی) باہمی مددگاری کیلئے نہیں ہوتا پس انہیں دوسروں کی طرف سے (دیت کا) اعتنا لازم نہ ہوگا	قاضیخان	

نو قتل کی دیت مجرم کے مال میں ہوگی مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیخان علی ہاشم مالگیری دبی ۲۵ ص ۳۷۹ حکم نمبر ۱۸۸۱، ۱ اور ۳ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ نیز حکم نمبر ۲۷۷ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۸۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۱ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۲ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۳ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۴ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۵ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۶ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۷ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۸ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۹ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۱۰۰ حکم نمبر ۱۸۸۱ ص ۱۱۸۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعه و متن نمبر	الباب السادس عشر في المعاتل	اهل المعاتل يعنى العواقل	حواله
۲۱-۱۱۸۸	ولا يعقل اهل مصر عن اهل مصر آخر اذا كان لاهل كل مصر ديوان على حدة ولو كان تاجرهم باعتبار القرب في السكنى فاهل مصر اقرب اليه من اهل مصر آخر	كذا في الهداية	
۲۲	ديوان اخوين لاهل مصر ديوان واحد بالكونة وديوان الآخر بالبصرة لم يعقل احدهما عن صاحبه وانما يعقل عن كل واحد منهما اهل ديوانه	كذا في المبسوط	
۲۳	ويعقل اهل كل مصر عن اهل سوادهم وقيل هم ومن كان منزله بالبصرة وديوانه بالكونة عقل عنه اهل كونة	كذا في الكافي	
۲۴	واذا قتل الرجل خطأ فلم يرفع الى القاضى حتى مضت سنون ثم رفع اليه فانه يقضى بالدية على عاقلة في ثلاث سنين من يوم يقضى		
	فان كانوا اهل ديوانه قضى بذلك في عطياتهم ويجعل الثلث في اول عطاء يخرج لهم بعد قضائه وان لم يكن بين القتل وقضائه وبين خروج عطياتهم الا شهر او اقل من ذلك والثلث الثاني في العطاء الآخر اذا خرج ان ابطاء بعد المحول او مجل قبل السنة وكذلك الثلث الثالث	كذا في المبسوط	
	فان مجل لهم عطية ثلاث سنين بمسرة واحدة مما وجب بعد القضاء بالدية فالدية كلها في ذلك مجلة ولو خرج له عطاء وجب قبل القضاء بالدية لم يكن فيه شيء واستعقلت الدية في الاعطية المستقبلية بعد القضاء وان خرج لكل ستة اشهر وجب فيه سدس الدية وفي كل اربعة اشهر تسع الدية	كذا في محيط الخي	
۲۵	وان كان عاقلة الرجل اصحاب رزق قضى عليهم بالدية في ارزاقهم فان خرجت لهم ارزاق اشهر مضت قبل القضاء بالدية لا يؤخذ من ذلك شيء وان خرجت لهم ارزاق اشهر مضت بعد القضاء يؤخذ منها الدية بالحصصة فينظر ان كانت ارزاقهم تخرج في كل شهر يؤخذ من رزق كل شهر نصف سدس ثلث الدية	كذا في المحيط	
	فان خرج الرزق بعد قضاء القاضى يوم ادا اكثر اخذ من رزق ذلك الشهر بحصة الشهر	كذا في الكافي	

له حكم نمبر ۲۳، ۲۲ اور ۳ مع ماشي ملاحظه ہوں (مترجم) ۲۵ حکم نمبر ۲۳، ۲۲ اور ۳ مع ماشي ملاحظه ہوں (مترجم) ۳ حکم نمبر ۲۲، ۲۱ اور ۳ مع ماشي ملاحظه ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	سولہواں باب، اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانیا والوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانیا والوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۲۱-۱۱۸۸	(۱) (اہل دیوان میں) ایک شہر والے دوسرے شہر والوں کے لئے عاقلہ نہ قرار پائیں گے جبکہ ہر شہر والوں کیلئے علیحدہ دیوان ہو (دب) اور اگر ان کا ایک دوسرے کا مددگار ہونا رہائش میں قرب کے اعتبار سے ہو تو دوسرے شہر والوں کی نسبت اس شہر والے زیادہ قریب قرار پائیں گے۔	ہدایہ	
۲۲	اگر دو بھائی ایک ماں باپ سے ہوں (یعنی سگے ہوں) ان میں سے ایک کا دیوان کو نہ میں ہو اور دوسرے کا دیوان ہو تو میں ہو تو ان میں سے ایک، اپنے دوسرے ساتھی (یعنی بھائی) کیلئے عاقلہ نہ ہوگا بلکہ ان میں سے ہر ایک کی طرف سے اس کے اہل دیوان، اسکی عاقلہ قرار پائیں گے۔	مبسوط	
۲۳	(۱) ہر شہر والے اپنے ارد گرد کی بستیوں اور گاؤں کی عاقلہ قرار پائیں گے (ب) جس شخص کا گھر بصرہ میں ہو اور اس کا دیوان کو نہ میں ہو تو اہل کو نہ اس کی عاقلہ قرار پائیں گے۔	کافی	
۲۴	(۱) جب کسی شخص نے خطا قتل کیا اور پھر اس کا مرافعہ (یعنی حاکم مجاز کے ہاں مقدمہ پیش کرنا) قاضی کے ہاں نہ ہوا حتیٰ کہ کئی سال گزر گئے پھر وہ مقدمہ قاضی کے ہاں پیش کیا گیا تو قاضی، قاتل کی عاقلہ پر دیت کا فیصلہ دے (سکے) گا جس کی ادائیگی فیصلہ کے دن سے تین سال میں ہوگی۔		
	(ب) پس (مذکورہ صورت میں) اگر اس کی عاقلہ کے لوگ اہل دیوان تھے تو (۱) اس دیت کی ادائیگی کے لئے ان کے عطایا سے حکم دیا جائے گا اور اس دیت کا تہائی حصہ اس پہلی عطا میں سے ہوگا جو عطا فیصلہ کے دن کے بعد اس کی عاقلہ کے لوگوں کو دی جائے گی اور اگرچہ اس قتل اور اس کے فیصلہ اور عاقلہ کے لئے عطا دیئے جانے میں ایک ماہ یا اس سے بھی کم عرصہ ہو اور دیت کی دوسری تہائی دوسری عطا میں سے ہوگی جب وہ دی جائے گی اگرچہ وہ سال کے بعد دیر سے دی جائے یا سال سے پہلے جلدی دی جائے اور اسی طرح دیت کی تیسری تہائی کے متعلق یونہی حکم ہے	مبسوط	
	(ج) پھر اگر (مذکورہ صورت میں) انہیں یعنی اس کے اہل دیوان عاقلہ کو) اس دیت کا فیصلہ ہونے کے بعد واجب شدہ تین سال کی عطا پیشگی طور پر ایک ہی بار میں دے دی گئی تو پوری دیت اس عطا سے پیشگی لی جائے گی اور اگر عاقلہ کو وہ عطا دی گئی جو اس دیت کا فیصلہ ہونے سے پہلے واجب شدہ تھی تو اس میں (دیت سے) کوئی شئی نہ لی جائے گی اور وہ دیت، دیت کا فیصلہ ہونے کے بعد، اس عاقلہ کی آئندہ عطا سے لی جائے گی اور اگر عطا پر ششماہی کے لئے ہو تو دیت کا چھٹا حصہ واجب ہوگا اور اگر عطا ہر چار ماہ بعد ہو تو اس میں دیت کا نواں حصہ واجب ہوگا۔	محیط مرضی	
۲۵	اور اگر (مذکورہ صورت میں) یعنی جب اسکی عاقلہ اہل دیوان سے ہو اور اس قاتل کی عاقلہ کے لوگ اصحاب رزق یعنی اہل وظیفہ ہوں تو (۱) اسکے رزق میں دیت کا مکمل دیا جائیگا پس اگر انہیں اس دیت کا فیصلہ ہونے سے پہلے کے (گذشتہ) مہینوں کا وظیفہ دیا گیا تو اس میں (دیت سے) کوئی شئی نہ لی جائیگی اور اگر انہیں (دیت کا) فیصلہ ہونے کے بعد کے گزشتہ مہینوں کا وظیفہ دیا گیا تو اس میں سے بقدر حصہ دیت لی جائیگی پس دیکھا جائیگا اگر ان کا وظیفہ ہر ماہ (یعنی ماہانہ) دیا جاتا ہو تو ہر ماہ کے وظیفہ سے تہائی دیت کے چھٹے حصہ کا نصف (یعنی $\frac{1}{3}$ حصہ) لیا جائیگا	محیط	
	(ب) پھر اگر دیت کے لئے قاضی کے فیصلہ کے بعد ایک دن یا زیادہ دن (انہیں) وظیفہ دیا گیا تو اس ماہ کے وظیفہ سے اس ماہ کے حصے بقدر دیت وصول کی جائیگی۔	کافی	

دفعه و شرح نمبر	الباب السادس عشر في المعاقلة	اهل المعاقلة يعنى العواقل	حواله
۲۶-۱۱۸۸	وان كان لهم ارزاق في كل شهر وعطاء في كل سنة فرضت عليهم الدية في عطياتهم دون ارزاقهم	کذا فی الکافی	
۲۷	الفرق بين الرزق والعطاء هو ان الرزق ما يفرض للناس في مال بيت المال مقدراً بالحاجة والكفاية يفرض له ما يكفي في كل شهر وكل يوم والعطاء ما يفرض في كل سنة ويقدر بمجدة وعنائه في باب الدين لا بالحاجة والكفاية	کذا فی محیط الخسی	
۲۸	ولو كان القاتل من اهل الكوفة وله بها عطاء فلم يقض بالدية على عاقلته حتى حول ديوانه الى البصرة فانه يقضى بالدية على عاقلته من اهل البصرة	کذا فی المبسوط	
۲۹	ولو قضى بالدية على عاقلته بالكوفة في ثلاث سنين فأخذ منه ثلث الدية او لم يؤخذ ثم حول اسمه عنهم فجعل في ديوان اهل البصرة كان العقل على ديوان اهل الكوفة ولا يحول الى ديوان اهل البصرة الا انه يؤخذ من عطاءه بالبصرة حتى	کذا فی محیط	
۳۰	وان كان مسكنه بالكوفة وليس له عطاء فقتل رجلاً خطأ فلم يقض عليه حتى تحول من الكوفة واستوطن البصرة فانه يقضى بالدية على عاقلته بالبصرة ولو قضى بها على عاقلته بالكوفة لم ينتقل عنهم	کذا فی الکافی	
۳۱	وكذا البدوي اذا لحق بالديوان بعد القتل قبل القضاء يقضى بالدية على اهل الديوان وان كان ذلك بعد القضاء على عاقلته بالبادية لم يتحول عنهم	کذا فی الکافی	
۳۲	اذا قتل البدوي رجلاً من اهل الحضر خطأ فعليه مائة من الابل في البادية في عشرته وقومه يجمع ذلك له غس فاؤه ويؤمر ولي الدم بالخروج اليهم حتى يستوفي ذلك منهم في بلادهم	کذا فی محیط	

اسے چنانچہ مختار میں لکھا اگر اسے ماہانہ رزق اور سالانہ عطیہ بھی ملتا ہو تو رزق کی نسبت عطا سے (دیت) وصول کرنے میں سہولت اس لیے کہ رزق کی تفکات وقت کیلئے ملتا جس سے ادائیگی میں آسانی نسبتاً، ننگی پیدا ہوگی۔ مفہوم ماخوذ از مختار ج ۵ ص ۵۳۳ حکم نمبر ۲۲۱۱۸۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۷ جیسا کہ در مختار میں ہے کہ رزق (یعنی ولیفہ) رسد مختار اسے کہتے ہیں جو بیت المال سے بقدر حاجت اور کفایت ماہانہ یا یومیہ مقرر کیا جاتا ہے اور عطا وہ ہے جو کہ ہر سال مقرر کیا جاتا ہے اور وہ بقدر حاجت نہیں بلکہ امر دین میں اس کے مقرر اور مشقت برداشت کر کے بنا رہتا ہے۔ مفہوم ماخوذ از در مختار مع مختار ج ۵ ص ۵۳۳ حکم نمبر ۲۲۱۱۸۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۳ حکم نمبر ۲۲۱۱۸۸ ص ۵۳۳ اور حکم نمبر ۲۲۱۱۸۸

مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) $\frac{۲۸}{۱۱۸۸}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) $\frac{۳۵}{۱۱۸۸}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) $\frac{۴۷}{۱۱۸۸}$
مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) $\frac{۲۸}{۱۱۸۸}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

حواله	اهل المعادل يعنى العواقل	الباب السادس عشر في المعادل	دفعاً وشق نمبر
كذا في الظهيرية	ولو ان رجلاً من اهل البادية جنى جنائية فلم يقض بها حتى نقله الامام وقومه فنجتاهم اهل العطاء وجعل عطاءهم دنانير ثم رفع الى القاضي قضى عليهم بالدنانير دون الابل	٢٣-١١٨٨	
كذا في شرح المبسوط	ولو كان قضى عليهم بمائة من الابل ثم نقله الامام وقومه الى العطاء وجعل عطاءهم دنانير أخذوا بالابل او بقيت بها واذا لم يكن لهم مال غير العطايا اخذت قيمة الابل من عطياتهم قلت القيمة او كثرت	٢٣	
كذا في الظهيرية	ولو ان اهل عطاء الكوفة جنى رجل منهم جنائية وقضى بها على عاقلته ثم الحق قس بقتلها من اهل البادية او من اهل المصر لم يكن لهم ديوان عقلوا معهم ودخلوا فيما قضى وفيما لم يقض ولم يدخلوا فيما ادوا قبل ذلك	٣٥	
كذا في الكافي	ومن اقر بالقتل خطأ ولم يرفعوا الى القاضي الا بعد سنين قضى عليه بالدية في ماله في ثلث سنين من يوم يقضى ولو تصادق القاتل وولى الجنائية على ان قاضي بلد كذا قضى بالدية على عاقلته بالكوفة بالبينة وكذا بتسهما العاقلة فلا شيء على العاقلة ولم يكن عليه في ماله شيء الا ان يكون له عطاء معهم فيعين من يقره بقدر حصته	٣٦	
كذا في الظهيرية	وذكر في المعادل ان البينة على القتل الذي يوجب الدية على العاقلة لا تقبل عند غيبة العاقلة	٣٤	
كذا في تنادي قاضيخان	رجل اقر عند القاضي انه قتل فلا نا خطأ فاقام دلي القتل بينة ان المدعى عليه قتله تقبل هذه الشهادة ويقضى بالدية على العاقلة واقرار المدعى عليه بالقتل لا يمنع قبول هذه البينة لان البينة تثبت ما ليس بثابت باقرار المدعى عليه ونظائر هذا كثيرة	٣٨	

١- حكم نمبر ٢٨/١١٨٨ مع ماشية ملاحظه هو (مترجم)، ٥٢ حكم نمبر ٢٨/١١٨٨ مع ماشية ملاحظه هو (مترجم)، ٥٣ حكم نمبر ٢٨/١١٨٨ مع ماشية ملاحظه هو (مترجم)
 ٢- حكم نمبر ٣٦/١١٨٨ مع ماشية ملاحظه هو (مترجم)، ٥٤ حكم نمبر ٣٦/١١٨٨ مع ماشية ملاحظه هو (مترجم)، ٥٥ حكم نمبر ٣٦/١١٨٨ مع ماشية ملاحظه هو (مترجم)، ٥٦ حكم نمبر ٣٦/١١٨٨ مع ماشية ملاحظه هو (مترجم)

ردیف و متن نمبر	سولہواں باب، اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۸۸-۳۳	اگر اہل دیہات میں سے کسی شخص نے (قتل کا) جرم کیا پھر اس پر (ابھی) فیصلہ نہ کیا گیا تھا کہ امام (یعنی حاکم مجاز) نے اسے اور اس کی قوم کو اہل عطا میں داخل کر دیا اور ان کی عطا دینا مقرر کئے پھر قاضی کے ہاں وہ مقدمہ پیش ہوا تو وہ قاضی ان پر (یعنی دیت کے لئے اس کی عاقلہ پر) دیناروں کا حکم دے گا اونٹوں کا حکم نہ دے گا۔	ظہیر	
۳۴	اور اگر (مذکورہ صورت میں جب اہل دیہات میں سے کسی شخص نے قتل کا جرم کیا اور) ان پر سوا اونٹوں کا فیصلہ کیا گیا پھر امام نے اس قاتل کو اور اس کی قوم کو اہل عطا میں منتقل کر دیا اور ان کا عطیہ دینا مقرر کئے تو ان سے اونٹ یا ان کی قیمت وصول کی جائے گی اور جب سوائے عطایا کے ان کا مال نہ ہو تو ان اونٹوں کی قیمت ان کے عطایا سے وصول کی جائے گی خواہ وہ قیمت کم رہے یا زیادہ ۲	شرح مبسوط	
۳۵	اگر کوئی اہل عطا میں سے کسی شخص نے جرم کیا اور اس کی عاقلہ پر اس کی جنایت کی دیت کا فیصلہ کیا گیا پھر اس کی قوم کے ساتھ کوئی ایسی قوم ملحق ہوگئی جو اہل دیہات سے تھی یا وہ اہل شہر سے تھی اور ان کا کوئی دیوان نہ تھا تو یہ قوم (یعنی ملحق ہونے والی قوم بھی) اس (قاتل کی) قوم کے ساتھ دیت اٹھائیں گے اور جس (جنایت) میں فیصلہ کیا گیا (اور جس میں) (ابھی) فیصلہ نہیں ہوا اس (سب کی دیت) میں داخل ہوں گے اور جو اس سے پہلے ادا کر چکے ہیں اس میں داخل نہ ہوں گے ۳	ظہیر	
۳۶	(جو جس شخص نے قتل خطا کا اقرار کیا اور وارثوں نے قاضی (یعنی حاکم مجاز) کے ہاں مقدمہ چند سال بعد پیش کیا تو قاضی اس پر اس کے مال سے دیت ادا کرنے کا حکم دے گا جس کی ادائیگی فیصلہ کے دن سے تین سال میں ہوگی (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) قاتل اور ولی جنایت (یعنی مقتول کے وارث) نے ایک دوسرے کی تصدیق کی کہ فلاں شہر کے قاضی نے (مذکورہ مقدمہ میں) گواہی کی بنا پر اس قاتل کی عاقلہ پر دیت کی ادائیگی کا فیصلہ دیا تھا اور عاقلہ نے ان (ولوں) (یعنی قاتل اور مقتول کے وارث) کی تکذیب کی تو عاقلہ پر دیت میں سے کوئی شئی لازم نہ ہوگی اور اس قاتل کے مال میں بھی (دیت سے) کچھ لازم نہ ہوگا لیکن اگر اس قاتل کے لئے اس کی عاقلہ کے ساتھ عطا (مقرر تھی تو پھر اس پر اس کے حصہ کے بقدر دیت) لازم ہوگی ۴	کافی	
۳۷	اھل معاقل میں مذکور ہے کہ قتل پر ایسی گواہی جس سے عاقلہ پر دیت واجب ہوتی ہو عاقلہ کی غیر حاضری میں قبول نہ کی جائے گی ۵	ظہیر	
۳۸	کسی شخص نے قاضی کے ہاں (پیش ہو کر) یہ اقرار کیا کہ اس نے فلاں شخص کو خطا قتل کیا ہے اور مقتول کے وارث نے یہ گواہی (بھی) پیش کی کہ مدھی علیہ نے اسے قتل کیا ہے تو یہ گواہی قبول کی جائے گی اور (قاتل کی) عاقلہ پر دیت کا حکم دیا جائیگا اور مدعا علیہ کا اقرار قتل اس گواہی کے قبول ہونے کے لئے مانع نہ ہوگا اس لئے کہ گواہی سے وہ امر ثابت ہوتا ہے جو مدعا علیہ کے اقرار سے ثابت نہیں ہوتا اور اس کے نظائر بہت ہیں ۶	قاضیان	

۱۔ حکم نمبر $\frac{39}{1188}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵۲ حکم نمبر $\frac{40}{1188}$ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵۳ حکم نمبر $\frac{36}{1188}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵۴ فتاویٰ عالمگیری کی اشاعت ہذا میں حکم نمبر $\frac{40}{1188}$ کے بعد، فلاموں سے غصہ من تقریبات احکام کا اندراج متروک ہے اس کے متعلق حکم نمبر $\frac{12}{1184}$ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵۵ حکم نمبر $\frac{31}{1188}$ اور $\frac{35}{1188}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵۶ حکم نمبر $\frac{41}{1184}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵۷ حکم نمبر $\frac{31}{1188}$ مع حاشیہ نیز کنوئیں سے متعلق جنایت کے متعلق حکم نمبر $\frac{15, 16, 51, 52}{1181}$ ملاحظہ ہوں (مترجم)، ۵۸ ذی کے متعلق حکم نمبر $\frac{4}{181}$ کا حاشیہ نیز حکم نمبر

دفعہ و شرح نمبر	سولہواں باب، اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۸-۳۹	اگر (مقتول کے) وارث نے قاتل کے اقرار قتل کے بعد یہ کہا کہ مجھے گواہی کا علم نہیں ہے پس میرے لئے اس دیت کا حکم، قاتل پر اس کے مال میں سے کر دو تو قاضی نے اقرار کنندہ قاتل کے مال میں دیت کا حکم دیا۔	مبسوط	
۴۰	پھر دلی جنایت (یعنی وارث) نے گواہی پائی تو اس نے ارادہ کیا کہ وہ اس دیت کا حکم (قاتل کی) عاقلہ کی طرف منتقل کرے تو اب اسے اختیار ہوگا اگر (مقتول کے) وارث نے یہ کہا کہ (دیت کے لئے) قاتل کے مال میں فیصلہ کرنے کے متعلق جلدی نہ کر شاید کہ مجھے گواہی مل جائے تو قاضی فیصلہ میں تاخیر کی پھر وارث نے گواہی پائی تو قاضی مقتول کے وارث کیلئے قاتل کی عاقلہ پر (دیت کا) حکم دے گا ۳۷	مبسوط	
۴۱	اگر کسی شخص نے کسی سے موات (یعنی ایک دوسرے کا مددگار ہونے کا معاہدہ کیا پھر اس نے کسی آدمی کو خطا قتل کیا پھر اس کی طرف سے دیت ادا ہونے سے پہلے اس نے اس سے موات منتقل کر لی (یعنی اسے چھوڑ کر کسی اور سے موات کر لی) تو اس کی دیت اس دوسرے پر ہوگی ۳۵	محیط خری	
۴۲	کوئی حربی (یعنی سلطنت کفار کا غیر مسلم محارب) شخص اسلام لے آیا اور دارالاسلام میں کسی شخص سے موات کی پھر اس نے کوئی جنایت کی تو اس کی طرف سے اس شخص کی عاقلہ دیت ادا کرے گی جس سے اس نو مسلم نے موات کی تھی پھر اس نو مسلم کو یہ اختیار نہ ہوگا کہ جنایت کرنے کے بعد وہ اپنی موات منتقل کرے پس اگر انہوں نے اس کی طرف سے دیت دے دی یا قاضی نے (ابھی) فیصلہ ہی نہ کیا تھا کہ دارالحرب سے اس کا باپ قیدی بنا کر لایا گیا اور اسے ایک آدمی نے خرید کر آزاد کر دیا تو وہ (باپ) اپنے بیٹے کی موات کو کھینچ لے گا اور پھر جس سے بیٹے نے موات کی تھی اس کی عاقلہ، اس کے باپ کو آزاد کرنے والے کی عاقلہ سے (ادا کر دے دیت میں سے) کوئی شے واپس نہ لے گی ۳۶	مبسوط	
۴۳	اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اگر (مذکورہ صورت میں) اس (نو مسلم) نے قبل اس کے کہ اس کا باپ قید ہو کنواں کھودا پھر اس کے باپ کے آزاد ہونے کے بعد اس کنویں میں کوئی آدمی گر گیا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی، تو وہ دیت اس شخص کی عاقلہ پر ہوگی جس سے اس نو مسلم نے موات کی تھی اس کے باپ کی عاقلہ پر نہ ہوگی ۳۷	مبسوط	
۴۴	کوئی ذمی شخص اسلام لایا اس نے کسی سے (معاہدہ موات نہ کیا حتیٰ کہ اس نے خطا قتل کیا اور (ابھی) اس پر کوئی فیصلہ نہ کیا گیا تھا کہ اس نے بنو حنیملہ کے کسی شخص سے موات کی پھر اس نو مسلم نے ایک اور جنایت کی تو ان دونوں جنایتوں کی دیت کا حکم بیت المال پر ہوگا اور اس کی وہ موات باطل قرار پائے گی ۳۸	ظہیر	

درجہ و نمبر	الباب السادس عشر في المعاتل	اهل المعاتل يعني العواقل	حوالہ
۱۱۸۸-۴۵	لو حفر بئر اثم والى رجلا ثم وقع في البئر رجل كانت ديتہ في ماله ولا يعقل عنده بيت المال بخلاف مالورى بسهم او حجر خطأ فقبل الاصابة عاقده ثم وقعت الرمية فقتلت رجلا وجب العقل في بيت المال له	کذا فی محیط الخری	
۴۶	ولو ان رجلا من اهل البادية حفر بئرا في الطريق ثم ان الامام نقل اهل البادية الى الامصار فتفرقوا فيها فصاروا اصحاب عطيات ثم تردى في تلك البئر انسان كانت الدية على عاقلته يوم تردى	کذا فی الظہیریۃ	
۴۷	ولو حفر دھومن اهل العطاء ثم ابطل الامام عطاؤه واردة الى اسابهم فتعاقلوا عليها زمانا طويلا ثم مات انسان في البئر كانت الدية على عاقلته في اليوم الذي وجب المال فيه	کذا فی المبسوط	
۴۸	وابن الملا عنة يعقل عنه عقله امه فان عقلوا عنه ثم ادعاه الاب رجعت عاقلة الام بما ادت على عاقلة الاب في ثلاث سنين من يوم يقضى القاضي لعاقلة الام على عاقلة الاب	کذا فی الکافی	
۴۹	وكذا لك رجل امر صبيا ليقتل رجلا فقتله فضمنت عاقلة الصبي الدية رجعت بها على عاقلة الامر ان كانت الامر ثبت بالبينة وان ثبت الامر باتساره فانهم يرجعون عليه في ماله في ثلاث سنين من يوم يقضى القاضي بها على الامر او على عاقلته	کذا فی الکافی	

۱۔ حکم نمبر ۲۵/۱۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱/۱۱۸۸، ۳۱/۱۱۸۸ مع حاشیہ اور اسکی نظیر کے متعلق حکم نمبر ۱۱۶/۱۱۸۸ ملاحظہ ہو (مترجم) ۳۔ فتاویٰ عالمگیری کی اشاعت ہذا میں حکم نمبر ۲۵/۱۱۸۸ کے بعد، غلاموں سے مخصوص مسئلہ کا اندراج متروک ہے اس کے متعلق حکم نمبر ۱۳/۱۱۸۲ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) - ۴۔ حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۸ مع حاشیہ نیز کنوئیں سے متعلق جنایت کے متعلق حکم نمبر ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲ تا ۱۵۴ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۶۔ حکم نمبر ۲۸/۱۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۷۔ جیسا کہ ہدایہ میں ہے کہ جب باپ نے اس کے متعلق اپنا بیٹا ہونے کا دعویٰ کیا تو اس نے اپنے پہلے دعویٰ کی تکذیب کی اور واضح ہو گیا کہ اسکی نسب باپ سے ثابت تھی اور وہ دیت باپ کی عاقلہ پر تھی اور ماں کی عاقلہ نے وہ دیت اضطرازا کی تھی۔ مفہوم فی الجملہ ملخصاً ماخوذ از ہدایہ ج ۴ ص ۶۵۳ اور لعان کے احکام، فتاویٰ عالمگیری بحث ۵، کتاب الطلاق کے باب ۱۱ "العانین"

ہیں۔ نیز حکم نمبر $\frac{51328}{1188}$ اور $\frac{3}{1188}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۸۔ قادی عالمگیری کی اشاعت ہذا میں حکم نمبر $\frac{28}{1188}$ کے بعد، فلاموں سے مخصوص
 حکم کا اندراج متروک ہے اس کے متعلق حکم نمبر $\frac{12}{1187}$ کا تیسرا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۹۔ حکم نمبر $\frac{14}{1189}$ ، $\frac{19}{1190}$ ، $\frac{32}{1190}$ اور $\frac{3}{1188}$
 مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعه وشمع نمبر	الباب السادس عشر في المعاقل	اهل المعاقل يعني العواقل	حواله
١١٨٨ - ٥٠	وان كانوا اجتمعوا في اول الامر قضى القاضى بها لولى الجنائية على عاقلة الصبي ولعاقلة الصبي على عاقلة الامر	نكلها أخذ لولى الجنائية من عاقلة الصبي شيئاً أخذت عاقلة الصبي من عاقلة الامر مثل ذلك	كذا في المبسوط
٥١	ولوان ابن الملا عنة قتل رجلاً خطأ ف قضى القاضى بالدية على عاقلة الام فادوا الثلث ثم ادعاه الاب فحضر واجمعاً فانه يقضى لعاقلة الام بالثلث الذى ادوا على عاقلة الاب ويبدأ بهم في سنة مستقبلة قبل اهل الجنائية ويبطل الفضل عن عاقلة الام ويقضى بالثلثين الباقيين على عاقلة الاب في السنتين بعد السنة الاولى ولا يسترد من لولى الجنائية ما أخذ من عاقلة الام ثم في السنة الاولى بعد القضاء ليس لولى الجنائية ان يستوفى منهم شيئاً وعلى هذا ابن المكاتب		كذا في المبسوط
٥٢	ولا يعقل مسلم عن كافر ولا كافر عن مسلم		كذا في المحيط
٥٣	والكفار يتعاقلون فيما بينهم اذا ادانوا التعاقل وان اختلفت مللهم		كذا في المحيط
	قالوا هذا اذا لم تكن المعاداة فيهم ظاهرة اما اذا كانت ظاهرة كاليهود والنصارى فينبغي ان لا يعقل بعضهم من بعض وهكذا روى عن ابي يوسف ر		كذا في الكافي
٥٤	وان كانوا لا يدنون التعاقل فيما بينهم فانه تجب الدية في مال الجاني		كذا في المحيط
٥٥	واذا ادانوا التعاقل الا انه لا عاقلة للجاني تجب الدية في مال الجاني ولا تجب في بيت المال		كذا في المحيط
	والله اعلم		

١- حكم نمبر ١١٨٨ اور ٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢- حكم نمبر ١١٨٨ مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣- حكم نمبر ١١٨٨ اور ٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٢٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٣٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٤٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٥٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٦٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٧٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٨٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩١- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٢- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٣- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٤- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٥- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٦- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٧- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٨- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ٩٩- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)، ١٠٠- مع ماشيه ملاحظه ہوں (مترجم)

حوالہ	سولہواں باب، اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام	اہل معاقل یعنی عاقلہ قرار پانے والوں کے احکام کا بیان
۵۰-۱۱۸۸	اور اگر مذکورہ صورت یعنی جب کسی شخص نے کسی نابالغ بچہ کو کسی آدمی کے قتل کا حکم دیا اور اس نے اسے قتل کر دیا اور وہ سب ابتداء مقدمہ میں جمع ہوئے تو قاضی (یعنی حاکم مجاز) اس دیت کے متعلق، اس بچہ کی عاقلہ کو، اس مقتول کے وارث کے لئے حکم دے گا اور حکم دینے والے کی عاقلہ کو، اس بچہ کی عاقلہ کے لئے حکم دے گا پس جب بھی، اس مقتول کا وارث بچہ کی عاقلہ سے (دیت میں سے) کچھ لے گا تو اسی قدر وہ اس بچہ کی عاقلہ کو حکم دینے والے شخص کی عاقلہ سے وصول کرے گی۔	مبسوط
۵۱	اور اگر ملاعنہ (یعنی لعان کنندہ) عورت کے بیٹے نے کسی آدمی کو خطا قتل کر دیا تو قاضی (یعنی حاکم مجاز) نے اس کی ماں کی عاقلہ پر دیت کا حکم دیا تو انہوں نے تہائی دیت ادا کی پھر اس (قاتل بیٹے) کے باپ نے اس کے متعلق اپنا بیٹا ہونے کا دعویٰ کیا پھر وہ (قاضی کے ہاں) سبھی حاضر ہوئے تو وہ (اس کے) باپ کی عاقلہ کو اس کی ماں کی عاقلہ کے لئے اس تہائی دیت کی ادائیگی کا حکم دے گا جو انہوں نے ادا کی ہے اور آئندہ سال انہیں سے (یعنی باپ کی عاقلہ سے) اہل جنایت (یعنی مقتول کے وارث) کی طرف ابتداء کرے گا اور اس کی ماں کی عاقلہ سے باقی دیت باطل ہو جائے گی اور دیت سے باقی ماندہ دو تہائی کے متعلق اس کے باپ کی عاقلہ پر اس پہلے سال کے بعد دو سالوں میں ادائیگی حکم دے گا اور مقتول کے وارث نے جو کچھ (یعنی ایک تہائی دیت) اس کی ماں کی عاقلہ سے وصول کیا ہے وہ واپس نہ لی جائے گی پھر یہ حکم بھی ہے کہ پہلے سال میں قاضی کے (مذکورہ حکم کے بعد مقتول کے وارث کو یہ حق ہو گا کہ وہ ان سے (یعنی اس کے باپ کی عاقلہ سے) کچھ (دیت) وصول کرے اور مکاتب کے بیٹے کے متعلق بھی اس کے بموجب حکم ہے۔	مبسوط
۵۲	کوئی مسلمان شخص کسی کافر کی عاقلہ نہیں قرار پاتا اور نہ کوئی کافر شخص کسی مسلمان کی عاقلہ قرار پاتا ہے۔	محیط
۵۳	(و) کافر لوگ آپس میں ایک دوسرے کی عاقلہ ہوں گے جبکہ انہوں نے ایک دوسرے کی عاقلہ ہونے کا طریقہ اختیار کیا ہو اگرچہ ان کے مذاہب مختلف ہوں	محیط
۵۴	(ب) مشائخ رحمہ اللہ نے کہا ہے کہ یہ (مذکورہ) حکم اس صورت میں ہے کہ جب ان میں ظاہرہ عداوت نہ ہو مگر جب (ان میں باہم) ظاہرہ عداوت ہو جیساکہ یہود و نصاریٰ میں ہے تو ان میں سے بعض، بعض کے لئے عاقلہ نہ قرار پانی چاہیئے اور امام ابو یوسف رحمہ اللہ نے یہ نہیں فرمایا ہے۔	کافی
۵۵	اگر وہ (مذکورہ یعنی کافر لوگ) باہم ایک دوسرے کی عاقلہ ہونے کا طریقہ نہ اختیار کرتے ہوں تو دیت مجرم کے مال میں واجب ہوگی۔	محیط
۵۵	اور جب انہوں نے (مذکورہ یعنی کافر لوگوں نے) ایک دوسرے کی عاقلہ ہونے کا طریقہ اختیار کر رکھا ہو لیکن اس مجرم کی عاقلہ نہ ہو تو دیت، مجرم کے مال میں واجب ہوگی میت المال میں واجب نہ ہوگی۔	محیط

واللہ اعلم

دفعہ و شمار	آداب السادس عشر في المعامل	اداء الدية	حواله
		فصل	
		دفعات ۱۱۸۹ تا ۱۱۸۹، عنوان ۱، تعداد شق ۱۲	
		تعداد شق ۱۳	
۱۱۸۹ -	(اداء الدية)		
۱	اذا لم تكن لتقاتل الخطأ عاقلة تجب الدية في ماله	كذا في الخلاصة	
۲	وكذا العمد المحض اذا اوجب الدية يجب في ماله في النفس وفيما دون النفس والخطأ فيهما	كذا في الخلاصة	
۳	وشبه العمد في النفس يوجب الدية على العاقلة وفيما دون النفس يجب على الجاني	كذا في الخلاصة	
۴	وان بلغ دية تامة	كذا في الكافي	
۵	ولا تعقل العاقلة اقل من نصف عشر الدية وتحمل نصف العشر فصاعدا		
۶	وما وجب بالعمد الذي تمكن فيه شبهة او بالصلح من الجناية على مال او بالاقل على نفسه بالقتل الخطأ او ما دون أرض الموضحة او ما يجب بجنابة العبد لا يكون على العاقلة بل يجب في مال الجاني وفي العبد على المولى	كذا في محيط الخرى	
۷	ولا تعقل عاقلة المولى شيئا من جناية العبد والمدبر و (م) الولد	كذا في المبسوط	
۸	ولا تعقل العاقلة ما نرسم باعتراف الجاني الا ان يصدقوا	هكذا في الهداية	
۹	واما حكومة العدل اذا كانت دون أرض الموضحة او مثل أرض الموضحة لا تتحملها العاقلة وان كانت اكثر من ذلك بيقين فلا مرواية فيه عن اصحابنا وقد اختلف المتأخرين فيه قال شيخ الاسلام الصحيح ان لا تتحملها العاقلة واما المفصل فلا تتحملها العاقلة بلا خلاف	كذا في المحيط	

۱- قتل خطا کے متعلق حکم نمبر ۳ اور ۱۹۶۹ اور عاقلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸، دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ کا تیسرا حاشیہ نیز حکم نمبر ۱۹۶۹ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- عمدہ کے متعلق ۲۴۱، ۳۱۱ نیز حکم نمبر ۱۱۸۸ اور حکم نمبر ۱۱۸۸ اور عاقلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸، ۳- شبه عمدہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸، ۴- اور حکم نمبر ۱۱۸۸ اور عاقلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۸ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- جیکہ بلا بینین اور لکھا، اس میں اصل حضرت عبداللہ بن عباس رضی اللہ عنہما کی روایت کردہ موقوف حدیث ہے نیز اسلئے کہ عاقلہ کا برداشت کرنا مجرم کو قتل سے محفوظ دینے کیلئے ہے اور قلیل مال میں کسی نہیں ہوتی پس وہ مجرم کے مال سے ادا ہوگا اور قلیل اور کثیر میں فرق کی مقدار کی پہچان سماعی طور پر، مفہوم فی الجملہ ماخوذ از ہدایہ ج ۳ اور درنخار میں، کہ دیت کے بیسویں حصہ کے کو عاقلہ نہ اٹھائے گی بلکہ مجرم خود اٹھائے گا اور مرقہ الخمار میں، کہ دیت کے بیسویں حصہ کے، یعنی موضعہ کے ارض کے، یعنی

پانچ سو درہم سے کم کے متعلق عاقلہ کے ناسماتے کا حکم، جان سے کم تلف کرنے، کی دیت (دائش) سے مخصوص ہے، اور اگر جان کی دیت ہو تو (جن مورثوں میں عاقلہ اٹھاتی ہے) خواہ وہ پانچ سو

دفعہ و شق نمبر	سولہواں باب، دیت کی ادائیگی سے متعلق احکام	دیت کی ادائیگی کے متعلق احکام کا بیان	حوالہ
	فصل		
۱۱۸۹-	(دیت کی ادائیگی کے احکام)	دفعات ۱۱۸۹ تا ۱۱۸۹، عنوان ۱، تعداد شق ۱۳ اور اسمیں ۱۳ شقیں ہیں	
۱	جب قتل خطا کے قاتل کی عاقلہ نہ ہو تو (مقتول کی) دیت اس قاتل کے مال میں واجب ہوگی ۱	خلاصہ	
۲	(۱) اسی (مذکورہ حکم کی) طرح محض عمد، جب موجب دیت ہو تو جان میں اور جان سے کم میں یہی حکم ہے (یعنی وہ دیت مجرم کے مال میں لازم ہوگی) (ب) اور قتل خطا کی صورت میں ان دونوں میں (یعنی جان اور جان سے کم دونوں میں) دیت عاقلہ پر لازم ہوگی ۲	خلاصہ	
۳	شبہ عمد، جان میں ہو تو وہ عاقلہ پر موجب دیت ہے اور جان سے کم میں ہو تو مجرم پر ہے اگرچہ وہ پوری دیت کی مقدار تک پہنچ جائے ۳	خلاصہ	
۴	عاقلہ اس تاوان کو نہیں اٹھائے گی جو (مقدار میں جان کی) دیت کے بیسویں حصے سے کم ہو (یعنی پانچ سو درہم یا پچاس دینار سے کم ہو) اسے مجرم خود اپنے مال سے ادا کرے گا) اور عاقلہ، دیت کے بیسواں حصہ یا زائد تاوان کی صورت میں اٹھائے گی ۴	کافی	
۵	جس عمد میں شبہ متحقق ہو اس میں جو کچھ واجب ہو، یا کسی جرم پر صلح علی المال سے جو مال واجب ہو یا قتل خطا میں اپنے اوپر اقرار کرنے سے جو مال واجب ہو یا جو مال موضوع زخم کے ارش سے کم واجب ہو یا جو مال غلام کی جنایت سے واجب تو یہ (سب مذکورہ مال) مجرم کے مال میں واجب ہوں گے اور غلام کی صورت میں وہ مال اس کے آقا پر واجب ہوگا ۵	محیط خرسی مبسوط	
۶	آقا کی عاقلہ، غلام، مدبر اور ام ولد کی جنایت سے کوئی شے ادا نہ کرے گی ۶		
۷	عاقلہ اس تاوان کو (بھی) نہ اٹھائے گی جو مال مجرم کے اعتراف جرم سے لازم ہو لیکن اگر عاقلہ دلے اس کی تصدیق کریں تو پھر یہ حکم نہیں ہے (یعنی پھر اس مال کو عاقلہ ادا کرے گی) ۷	ہدایہ	
۸	(۱) حکومت العدل سے جو (مال) واجب ہو جب وہ موضوع زخم کے ارش سے کم ہو یا وہ موضوع کے تاوان جتنا ہو تو اسے عاقلہ نہ اٹھائیگی (ب) اور اگر یقینی طور پر اس سے زیادہ ہو تو اس کے متعلق ہمارے اصحاب کوئی روایت مردی نہیں ہے اور متاخرین مشائخ کا اس میں اختلاف ہے شیخ الاسلام کا قول یہ ہے کہ اسمیں صحیح حکم یہ ہے کہ اسے عاقلہ نہ اٹھائے گی (ج) اور مفصل نسخہ اعضا کے جوڑ میں (جنایت) لازم شدہ ارش کو، عاقلہ بلا خلاف نہیں اٹھائے گی ۸	محیط	

درہم سے کم لازم ہوتی ہو اسے عاقلہ اٹھائیگی مثلاً اگر سو درہم کی ایک شخص کو قتل کیا (اور اس کی دیت لازم ہوئی) تو ہر ایک کی عاقلہ پر سو درہم لازم ہوں گے یا کسی شخص نے ایسا غلام قتل کیا جسکی قیمت ۱۰۰ درہم اور اس کی دیت عاقلہ پر لازم ہوئی، تو اسے عاقلہ اٹھائیگی اسلئے کہ جان کی دیت کو عاقلہ کا اٹھانا نفع سے ثابت ہے، یہ الغایہ اور الکفایہ سے منع کیا گیا ہے۔ مفہوم ماخوذ از درختار و درختار
ج ۳۵۳ حکم نمبر ۱۱۸۹ مع حاشیہ، عاقلہ کے متعلق حکم
دیت اور اس کی مقدار کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۹ کا تیسرا ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۵ عمد میں شبہ کے متعلق حکم نمبر
۱۱۸۹ ج ۲۸۱ حکم نمبر ۱۱۸۹، صلح کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۹، قتل خطا کے متعلق ۱۱۸۹، اور قتل خطا میں اقرار کے متعلق ۱۱۸۹ ج ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۴۸، ۴۹، ۵۰، ۵۱، ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵، ۵۶، ۵۷، ۵۸، ۵۹، ۶۰، ۶۱، ۶۲، ۶۳، ۶۴، ۶۵، ۶۶، ۶۷، ۶۸، ۶۹، ۷۰، ۷۱، ۷۲، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۷۶، ۷۷، ۷۸، ۷۹، ۸۰، ۸۱، ۸۲، ۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۶، ۸۷، ۸۸، ۸۹، ۹۰، ۹۱، ۹۲، ۹۳، ۹۴، ۹۵، ۹۶، ۹۷، ۹۸، ۹۹، ۱۰۰، ۱۰۱، ۱۰۲، ۱۰۳، ۱۰۴، ۱۰۵، ۱۰۶، ۱۰۷، ۱۰۸، ۱۰۹، ۱۱۰، ۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱

بالحق

بالحق

دفعہ نمبر	سولہواں باب، دیت کی ادائیگی سے متعلق احکام	دیت کی ادائیگی کے متعلق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۸۹-۹	ہر وہ دیت جو نفس قتل کی وجہ سے واجب ہو، قتل خطا میں یا قتل شبہ عمد میں یا ایسے قتل عمد میں جس میں شبہ متحقق ہو (اور اس وجہ سے قصاص ساقط ہو کر دیت واجب ہو) تو وہ دیت جس پر واجب ہوگی اس کی ادائیگی تین سالوں میں ہوگی ہر سال میں ایک تہائی (دیت) کی ادائیگی ہوگی۔ اسی طرح جس شخص نے قتل خطا کا اقرار کیا تو وہ دیت قاتل کے مال میں ہوگی اس کی ادائیگی تین سالوں میں ہوگی۔ ۱	ذخیرہ	
۱۰	اگر کسی جنایت میں مال پر صلح کی گئی تو وہ مال، مجرم کے مال میں فی الحال لازم ہوگا لیکن اگر میعاد شرط کر لی تو پھر یہ حکم نہیں ہے (یعنی پھر حسب شرط اس میعاد میں لازم ہوگا)۔ ۲	ذخیرہ	
۱۱	امام قدوریؒ نے کہا ہے کہ (جان کی) دیت میں جو جز عاقلہ پر واجب ہو یا مجرم کے مال میں واجب ہو تو اس جز کی ادائیگی تین سالوں میں ہوگی ہر سال میں تہائی دیت ادا کرنا واجب ہوگا اور یہ مثلاً دس اشخاص ہیں، انہوں نے کسی آدمی کو خطا قتل کر دیا تو ان میں سے ہر ایک کی عاقلہ پر دیت کا دسواں حصہ لازم ہوگا جس کی ادائیگی تین سالوں میں ہوگی اسی طرح اگر انہوں نے (یعنی ان مذکورہ دس اشخاص نے) اس آدمی کو عمد قتل کیا لیکن ان میں سے ایک شخص اس مقتول کا باپ ہے تو ان میں ہر ایک کے مال میں دیت کا دسواں حصہ لازم ہوگا جس کی ادائیگی تین سالوں میں ہوگی۔ ۳	ذخیرہ	
۱۲	جب بالفعل واجب (مال ایک) جان کی دیت کا تہائی یا اس سے کم ہو تو اس کی ادائیگی ایک سال میں ہوگی اور جو واجب (مال) تہائی دیت سے زائد دو تہائی دیت تک ہو تو اس کی ادائیگی دوسرے سال میں ہوگی اور جو اس سے بھی زائد پوری دیت تک ہو اس کی ادائیگی تیسرے سال میں ہوگی۔ ۴	ہدایہ	

واللہ اعلم

دفعات	الباب السابع عشر في المتفرقات	المتفرقات	حواله
		 <p>بسم الله الرحمن الرحيم</p> <h2>الباب السابع عشر في المتفرقات</h2> <p>دفعات ١١٩٠ تا ١١٩٠ عنوان ١١٩٠ تعداد شق ١١٩٠</p> <h3>المتفرقات ١١٩٠ -</h3> <p>تعداد شق ٥٠</p> <p>١ في نوادر هشام عن ابي يوسف رجل قتل فجاء رجل دادعي انه عبده واقام البيعة فتشهد اليهود انه كان عبده فاعتقه وهو حر اليوم فان كان له وارث قضى لوارثه بالقصاص في العمد وبالدية بالخطأ وان لم يكن وارث فلمولاه قيمته في العمد والخطأ</p> <p>٢ اذا جرح الرجل عمدا ثم اشهد المجرع على نفسه ان فلانا لم يجرحه ثم مات المجرع من ذلك هل يصح هذا الاشهاد قالوا هذا على وجهين اما ان تكون جراحة فلان معلومة عند الناس والقاضي او لم تكن معلومة فان كانت معلومة فهذا الاشهاد منه لا يصح فاما اذا لم تكن جراحة فلان معلومة معروفة عند القاضي والناس كان الاشهاد صحيحا فان اقامت الورثة بعد ذلك بيعة على ان فلانا جرحه لم تقبل هذه البيعة</p> <p>٣ رجل جرح فقال قتل فلان ثم مات فاقامت ورثته البيعة على رجل آخر انه قتله لم تقبل بيئته</p> <p>٤ رجل جرح فقال فلان جرحني ثم مات فاقام ابنه البيعة على ابن له آخر انه جرحه لم تقبل بيئته</p>	<p>كذا في المحيط</p> <p>كذا في الذخيرة</p> <p>كذا في الظهيرية</p> <p>كذا في الظهيرية</p>

١ ديت کے متعلق مک نمبر ١١٩٠ کا تیسرا ماشیہ قتل عمد کے متعلق ١١٩٠ تا ١٩٠، حکم نمبر ١١٩٠، ١١٩٠، ١١٩٠ کا تیسرا ماشیہ ملاحقہ ہوں و مترجم
 ٢ جراحت کے متعلق مک نمبر ١١٩٠، ١١٩٠، ١١٩٠، ١١٩٠ کا تیسرا ماشیہ ملاحقہ ہوں (مترجم) ١١٩٠، ١١٩٠، ١١٩٠ مع ماشیہ ملاحقہ ہوں

دفعہ و شرح نمبر	ستر ہواں باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
		 <p>بسم اللہ الرحمن الرحیم</p> <h2>ستر ہواں باب، متفرق احکام</h2> <p>دفعات ۱۱۹ تا ۱۱۹۰ عنوان ۱ - تعداد شق ۵</p> <p>متفرق احکام ۱۱۹۰ اور اسمیں ۵ شقیں ہیں</p> <p>۱ نوادر ہشام میں امام ابو یوسف سے مروی ہے کہ کوئی شخص قتل کیا گیا پھر ایک آدمی آیا اور اس نے یہ دعویٰ کیا کہ وہ (مقتول) اس کا غلام تھا اور اس نے اس پر گواہی قائم کی اور گواہوں نے یہ گواہی دی کہ وہ اس کا غلام تھا پھر اس نے اسے آزاد کر دیا اور وہ اس دن (یعنی قتل کے دن) آزاد تھا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اگر (و) اس مقتول کے وارث ہوں تو قتل عمد کی صورت میں اس کے وارثوں کے لئے قصاص کا حکم ہوگا اور قتل خطا کی صورت میں (ان کے لئے) دیت کا حکم ہوگا (ب) اور اگر اس مقتول کا کوئی وارث نہ تھا تو قتل عمد و قتل خطا کی صورت میں اس کی قیمت اس کے آقا کے لئے ہوگی ۱</p> <p>۲ جب کوئی شخص عمد مجروح کیا گیا تو اس مجروح نے اپنے پر یہ گواہ کئے کہ اسے فلاں شخص نے مجروح نہیں کیا ہے پھر اس مجروح شخص کی موت واقع ہو گئی تو کیا یہ (مذکورہ) گواہ کرنا صحیح قرار پائے گا؟ مشائخ نے کہا ہے کہ اس کی دو صورتیں ہیں (و) کہ اس فلاں شخص کا زخمی کرنا لوگوں اور قاضی (یعنی حاکم مجاز) کے ہاں جانا پہچانا ہوا ہو گا یا نہ پس اگر وہ جانا ہوا ہے تو اس زخمی کی طرف سے یہ (مذکورہ) گواہ کرنا صحیح نہ ہوگا (ب) اور اگر اس فلاں شخص کا زخمی کرنا قاضی اور لوگوں کے ہاں جانا پہچانا ہوا نہیں ہے تو اس کا وہ گواہ کرنا صحیح قرار پائے گا پھر اگر اس کے بعد وارثوں نے یہ گواہی قائم کی کہ اسے اس فلاں شخص نے (ہی) زخمی کیا ہے تو یہ گواہی قبول نہ کی جائے گی ۲</p> <p>۳ کوئی شخص مجروح کیا گیا تو اس نے کہا کہ مجھے فلاں آدمی نے قتل کیا ہے پھر اس کی موت واقع ہو گئی تو اس کے وارثوں نے (اس فلاں کے علاوہ) ایک اور آدمی پر گواہی قائم کی کہ اس نے اسے قتل کیا ہے تو درنا کی یہ گواہی قبول نہ کی جائے گی ۳</p> <p>۴ کوئی شخص مجروح کیا تو اس نے کہا کہ فلاں آدمی نے مجھے زخمی کیا ہے پھر اس کی موت واقع ہو گئی تو اس کے بیٹے نے مقتول کے دوسرے بیٹے پر یہ گواہی قائم کی کہ اس نے اسے خطا مجروح کیا ہے تو اس (دوسرے بیٹے کی مذکور) گواہی قبول کی جائے گی ۴</p>	

كذا في المحيط في الفصل الثامن عشر

عشر
كذا في المحيط في الفصل الثامن

کذا فی فتاویٰ قاضیخان

کذا فی فتاویٰ قاضیخان

کذا فی محیط الخری

۱۔ حکم نمبر ۵۳۲، ۱۳۶۰، ۳۵، ۲۸، ۴۲ مع حواشی اور دیت کے متعلق ۱۱۷۰ کا تیسرا حاشیہ، قائلہ کے متعلق ۱۱۸۸ نیز حکم نمبر ۱ کا پانچواں حاشیہ ملاحظہ فرمائیں۔
 ۲۔ جیسا کہ فتاویٰ قاضیان ملی ہامش عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۴۴ میں ہے اسکی نظر کے متعلق حکم نمبر ۵۰۰ مع حاشیہ نیز حکم نمبر ۱ کا پانچواں حاشیہ ملاحظہ ہوئے۔
 ۳۔ فتاویٰ عالمگیری عربی مطبوعہ مطبع امیر مصر ص ۱۳۰ میں فتاویٰ قاضیان سے ماخوذ عبارت میں یوں ہی لکھا ہے کہ ”وہ الجائی“ ہلاک ہو گیا یعنی مجرم یعنی پیچھے سے آکر نکل مارنے والا ہلاک ہو گیا اور اس حکم کے مؤلف فتاویٰ قاضیان میں یوں لکھا ہے کہ ”الجائی“ ہلاک ہو گیا یعنی مجرم یعنی پیچھے سے آنے والا ہلاک ہو گیا۔ - ماخوذ از فتاویٰ قاضیان

دفعہ و شرح نمبر	مستزہاں باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۹۰-۵	جب دو دگھوڑا، سوار باہم ٹکرائے تو ان میں سے ہر ایک کے صدر سے دوسرا قتل ہو گیا تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ (ا) اگر وہ حادثہ خطا تھا تو (۱) اگر وہ دونوں آدمی آزاد تھے تو ان میں سے ہر ایک کی عاقلہ پر اپنے (سے ٹکرائے والے) ساتھی کی دیت لازم ہوگی اور یہ حکم از روئے استحسان ہے (۲) اور اگر وہ دونوں آدمی غلام تھے تو ان کے دو آقاؤں میں سے کسی پر اپنے ساتھی کے لئے (دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی (۳) اور اگر ان میں سے ایک آزاد تھا اور دوسرا غلام تھا تو آزاد مقتول کی عاقلہ پر اس غلام کی قیمت واجب ہوگی پھر اسے اس آزاد مقتول کے وارث وصول کریں گے اور اس آزاد مقتول کی دیت، جس قدر (اس غلام کی) قیمت سے زیادہ ہوگی وہ آزاد مقتول کے حق میں سے باطل ہو جائے گی (ب) اور اگر وہ حادثہ عمدہ تھا تو (۱) اگر وہ دونوں آزاد تھے تو ان دونوں میں سے ہر ایک کی عاقلہ پر اپنے سے ٹکرائے والے ساتھی کی نصف دیت واجب ہوگی (۲) اور اگر وہ دونوں غلام تھے تو وہ جنایت رائیگاں رہے گی (۳) اور اگر ان میں سے ایک آزاد اور دوسرا غلام تھا تو اس آزاد آدمی کی عاقلہ پر اس غلام کی نصف قیمت لازم ہوگی اور اس غلام آدمی پر اس آزاد آدمی کی نصف دیت اس غلام کی گردن پر ہوگی پس جب اس غلام کی موت واقع ہو چکی تو یہ حق جاتا رہا (۲/۲۱۱ ملاحظہ ہو) اور وہ اپنے نصف کا بدل چھوڑ گیا اور وہ اس غلام کی نصف قیمت ہے جو اس آزاد کی عاقلہ پر واجب ہے پس اس آزاد آدمی کا وارث شخص، آزاد آدمی کی عاقلہ سے آزاد آدمی کی نصف دیت سے، غلام کی نصف قیمت کے بقدر لے گا اور اس کا جو حق زائد ہے وہ باطل ہو جائے گا۔	محیط	
۶	اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم اس صورت میں ہے جبکہ (مذکورہ صورت میں) وہ دونوں پیدل تھے تو باہم ٹکرائے (اور اس سے ان کی موت واقع ہو گئی) تو حسب تفصیل حکم نمبر ۱۱۹۱ احکام لاگو ہوں گے، ۲۔	محیط	
۷	(ا) اگر ایک سوار شخص، کسی چلتے ہوئے آدمی کے پیچھے سے آیا اور اسے ٹکرا دی پس اس سے وہ مجرم (یعنی ٹکر مارنے والا) ہلاک ہو گیا تو آگے چلنے والے آدمی پر کوئی ضمان لازم نہ ہوگی (ب) اور اگر وہ آدمی ہلاک ہو گیا جو آگے چل رہا تھا تو اس کی ضمان اس (سوار) پر ہوگی جو اس کے پیچھے سے آیا (اور اسے ٹکرا کر ہلاک کر دیا) ۳۔	قاضیخان	
۸	اور اسی (مذکورہ حکم کی) طرح یہی حکم دو کشتیوں کی صورت میں ہے (کہ پیچھے سے آکر ٹکر مارنے والی کشتی پر اس نقصان کی ضمان لازم ہوگی اور آگے والی پر کوئی ضمان نہ ہوگی) ۴۔	قاضیخان	
۹	دو سوار باہم ٹکرائے ان میں سے ایک چل رہا تھا اور دوسرا ٹھہرا ہوا تھا اور اسی طرح ایک شخص پیدل چل رہا تھا اور دوسرا ٹھہرا ہوا تھا اور وہ دونوں باہم ٹکرائے تو (ان صورتوں میں) چلنے والے سوار اور چلنے والے پیدل پر کفارہ لازم ہوگا اور ٹھہرے ہوئے سوار اور ٹھہرے ہوئے پیدل شخص پر کفارہ لازم نہ ہوگا اور وہ وارث سے (اپنے حصہ کا) حقدار ہوگا یعنی اگر وہ مقتول کا وارث تو محروم نہ ہوگا۔	محیط خرمی	

ملی حاشیہ عالمگیری عربی ج ۳ ص ۴۴۴۔ تاہم مفہوم میں کوئی خاص فرق نہیں پڑتا۔ واللہ اعلم بالصواب۔ اسکی نظر کے متعلق حکم نمبر ۱۱۹۰ مع حاشیہ نیز حکم نمبر ۱۱۸۲ کا پانچواں حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۱۱۸۲ مع حاشیہ ۱ اسکی نظر کے متعلق حکم نمبر ۱۱۹۰ مع حاشیہ نیز حکم نمبر ۱۱۸۲ کا پانچواں حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵۔ کفارہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۹۰، وارث سے محرومی کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸۲ کا پہلا حاشیہ اور اس کی نظر کے متعلق حکم نمبر ۱۱۹۰ مع حاشیہ نیز حکم نمبر ۱۱۸۲ کا پانچواں حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعات نمبر	الباب السابع عشر في المتفرقات	المتفرقات	حواله
۱۰-۱۱	ولو اصطدمت السفيتان ان كان بفعل الراكب والملاح ضمن ولا ضمان في النفس وفي الملاح	يضمن الملاح	كذا في خزائن المفتين
۱۱	وان رجلين مدا حبلان فلقطع الحبل فسقطا وماتا قال ان سقط كل واحد منهما على القفاهدردم كل واحد منهما وان سقطا على الوجه وماتا يجب على عاقلة كل واحد منهما دية صاحبه وان سقط احدهما على القفا والآخر على الوجه فانه يهدردم الذي سقط على القفا ويجب على عاقلة دم الذي سقط على الوجه		كذا في الذخيرة
۱۲	وان جاء اجني وقطع الحبل حتى سقطا وماتا يجب على عاقلة الاجنبي دية كل واحد منهما		كذا في الذخيرة
۱۳	ابن سماعه عن محمد بن حمر مع سيف وعبد معه عصا فالتقيا وضرب كل واحد منهما صاحبه حتى قتل فماتا ولا يدري اليهما بدأ بالضرب فليس على ورثة الحر ولا على مولى العبد شيء وان كان السيف بيد العبد والعصا بيد الحر فعلى عاقلة الحر نصف قيمة العبد ولا شيء لورثة الحر على مولى العبد وان كان بيد كل واحد منهما عصا وضرب كل واحد منهما صاحبه وشجبه موضحة ثم ماتا ولا يدري من الذي بدأ بالضرب فعلى عاقلة الحر قيمة العبد معهما لمولاة ثم يقال لمولاة ادفع من ذلك قيمة الشجرة الى ولي الحر وهذا استحسان		كذا في المحيط

۱- حکم نمبر ۲۶ تا ۲۸ نیز ۱۸ اب مع حاشیہ، اور اسکی تعلق ۵۱ تا ۵۲ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- جیسا کہ در مختار مع رد المحتار ج ۵ ص ۲۶۹ میں ہے اور لکھا کہ اس صورت میں گردن کے بل گرنا اس کی اپنی قوت سے گرنا قرار پاتا ہے اور چہرے کے بل گرنا اس کے ساتھی کی قوت سے گرنا قرار پاتا ہے اور عاقلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸، دیت کے متعلق حکم نمبر ۱۱۲ کا تیسرا حاشیہ نیز حکم نمبر ۱۱۹ مع حاشیہ اور ۱۱۴ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- عاقلہ کے متعلق حکم نمبر ۱۱۸، دیت کے متعلق ۱۱۲ کا تیسرا حاشیہ، نیز حکم نمبر ۱۱۹ مع حاشیہ اور ۱۱۴ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- حکم نمبر ۱۱۴، ۱۱۵، ۱۱۶، ۱۱۷، ۱۱۸، ۱۱۹، ۱۲۰، ۱۲۱، ۱۲۲، ۱۲۳، ۱۲۴، ۱۲۵، ۱۲۶، ۱۲۷، ۱۲۸، ۱۲۹، ۱۳۰، ۱۳۱، ۱۳۲، ۱۳۳، ۱۳۴، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷، ۱۳۸، ۱۳۹، ۱۴۰، ۱۴۱، ۱۴۲، ۱۴۳، ۱۴۴، ۱۴۵، ۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۰، ۱۵۱، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۵، ۱۵۶، ۱۵۷، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۶۰، ۱۶۱، ۱۶۲، ۱۶۳، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۶، ۱۶۷، ۱۶۸، ۱۶۹، ۱۷۰، ۱۷۱، ۱۷۲، ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۷۵، ۱۷۶، ۱۷۷، ۱۷۸، ۱۷۹، ۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۲، ۱۸۳، ۱۸۴، ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۸۷، ۱۸۸، ۱۸۹، ۱۹۰، ۱۹۱، ۱۹۲، ۱۹۳، ۱۹۴، ۱۹۵، ۱۹۶، ۱۹۷، ۱۹۸، ۱۹۹، ۲۰۰، ۲۰۱، ۲۰۲، ۲۰۳، ۲۰۴، ۲۰۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۰۸، ۲۰۹، ۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳، ۲۱۴، ۲۱۵، ۲۱۶، ۲۱۷، ۲۱۸، ۲۱۹، ۲۲۰، ۲۲۱، ۲۲۲، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۲۷، ۲۲۸، ۲۲۹، ۲۳۰، ۲۳۱، ۲۳۲، ۲۳۳، ۲۳۴، ۲۳۵، ۲۳۶، ۲۳۷، ۲۳۸، ۲۳۹، ۲۴۰، ۲۴۱، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۴، ۲۴۵، ۲۴۶، ۲۴۷، ۲۴۸، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳، ۲۵۴، ۲۵۵، ۲۵۶، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۵۹، ۲۶۰، ۲۶۱، ۲۶۲، ۲۶۳، ۲۶۴، ۲۶۵، ۲۶۶، ۲۶۷، ۲۶۸، ۲۶۹، ۲۷۰، ۲۷۱، ۲۷۲، ۲۷۳، ۲۷۴، ۲۷۵، ۲۷۶، ۲۷۷، ۲۷۸، ۲۷۹، ۲۸۰، ۲۸۱، ۲۸۲، ۲۸۳، ۲۸۴، ۲۸۵، ۲۸۶، ۲۸۷، ۲۸۸، ۲۸۹، ۲۹۰، ۲۹۱، ۲۹۲، ۲۹۳، ۲۹۴، ۲۹۵، ۲۹۶، ۲۹۷، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۰۰، ۳۰۱، ۳۰۲، ۳۰۳، ۳۰۴، ۳۰۵، ۳۰۶، ۳۰۷، ۳۰۸، ۳۰۹، ۳۱۰، ۳۱۱، ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۷، ۳۱۸، ۳۱۹، ۳۲۰، ۳۲۱، ۳۲۲، ۳۲۳، ۳۲۴، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۲۷، ۳۲۸، ۳۲۹، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۲، ۳۳۳، ۳۳۴، ۳۳۵، ۳۳۶، ۳۳۷، ۳۳۸، ۳۳۹، ۳۴۰، ۳۴۱، ۳۴۲، ۳۴۳، ۳۴۴، ۳۴۵، ۳۴۶، ۳۴۷، ۳۴۸، ۳۴۹، ۳۵۰، ۳۵۱، ۳۵۲، ۳۵۳، ۳۵۴، ۳۵۵، ۳۵۶، ۳۵۷، ۳۵۸، ۳۵۹، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۲، ۳۶۳، ۳۶۴، ۳۶۵، ۳۶۶، ۳۶۷، ۳۶۸، ۳۶۹، ۳۷۰، ۳۷۱، ۳۷۲، ۳۷۳، ۳۷۴، ۳۷۵، ۳۷۶، ۳۷۷، ۳۷۸، ۳۷۹، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۲، ۳۸۳، ۳۸۴، ۳۸۵، ۳۸۶، ۳۸۷، ۳۸۸، ۳۸۹، ۳۹۰، ۳۹۱، ۳۹۲، ۳۹۳، ۳۹۴، ۳۹۵، ۳۹۶، ۳۹۷، ۳۹۸، ۳۹۹، ۴۰۰، ۴۰۱، ۴۰۲، ۴۰۳، ۴۰۴، ۴۰۵، ۴۰۶، ۴۰۷، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰، ۴۱۱، ۴۱۲، ۴۱۳، ۴۱۴، ۴۱۵، ۴۱۶، ۴۱۷، ۴۱۸، ۴۱۹، ۴۲۰، ۴۲۱، ۴۲۲، ۴۲۳، ۴۲۴، ۴۲۵، ۴۲۶، ۴۲۷، ۴۲۸، ۴۲۹، ۴۳۰، ۴۳۱، ۴۳۲، ۴۳۳، ۴۳۴، ۴۳۵، ۴۳۶، ۴۳۷، ۴۳۸، ۴۳۹، ۴۴۰، ۴۴۱، ۴۴۲، ۴۴۳، ۴۴۴، ۴۴۵، ۴۴۶، ۴۴۷، ۴۴۸، ۴۴۹، ۴۵۰، ۴۵۱، ۴۵۲، ۴۵۳، ۴۵۴، ۴۵۵، ۴۵۶، ۴۵۷، ۴۵۸، ۴۵۹، ۴۶۰، ۴۶۱، ۴۶۲، ۴۶۳، ۴۶۴، ۴۶۵، ۴۶۶، ۴۶۷، ۴۶۸، ۴۶۹، ۴۷۰، ۴۷۱، ۴۷۲، ۴۷۳، ۴۷۴، ۴۷۵، ۴۷۶، ۴۷۷، ۴۷۸، ۴۷۹، ۴۸۰، ۴۸۱، ۴۸۲، ۴۸۳، ۴۸۴، ۴۸۵، ۴۸۶، ۴۸۷، ۴۸۸، ۴۸۹، ۴۹۰، ۴۹۱، ۴۹۲، ۴۹۳، ۴۹۴، ۴۹۵، ۴۹۶، ۴۹۷، ۴۹۸، ۴۹۹، ۵۰۰، ۵۰۱، ۵۰۲، ۵۰۳، ۵۰۴، ۵۰۵، ۵۰۶، ۵۰۷، ۵۰۸، ۵۰۹، ۵۱۰، ۵۱۱، ۵۱۲، ۵۱۳، ۵۱۴، ۵۱۵، ۵۱۶، ۵۱۷، ۵۱۸، ۵۱۹، ۵۲۰، ۵۲۱، ۵۲۲، ۵۲۳، ۵۲۴، ۵۲۵، ۵۲۶، ۵۲۷، ۵۲۸، ۵۲۹، ۵۳۰، ۵۳۱، ۵۳۲، ۵۳۳، ۵۳۴، ۵۳۵، ۵۳۶، ۵۳۷، ۵۳۸، ۵۳۹، ۵۴۰، ۵۴۱، ۵۴۲، ۵۴۳، ۵۴۴، ۵۴۵، ۵۴۶، ۵۴۷، ۵۴۸، ۵۴۹، ۵۵۰، ۵۵۱، ۵۵۲، ۵۵۳، ۵۵۴، ۵۵۵، ۵۵۶، ۵۵۷، ۵۵۸، ۵۵۹، ۵۶۰، ۵۶۱، ۵۶۲، ۵۶۳، ۵۶۴، ۵۶۵، ۵۶۶، ۵۶۷، ۵۶۸، ۵۶۹، ۵۷۰، ۵۷۱، ۵۷۲، ۵۷۳، ۵۷۴، ۵۷۵، ۵۷۶، ۵۷۷، ۵۷۸، ۵۷۹، ۵۸۰، ۵۸۱، ۵۸۲، ۵۸۳، ۵۸۴، ۵۸۵، ۵۸۶، ۵۸۷، ۵۸۸، ۵۸۹، ۵۹۰، ۵۹۱، ۵۹۲، ۵۹۳، ۵۹۴، ۵۹۵، ۵۹۶، ۵۹۷، ۵۹۸، ۵۹۹، ۶۰۰، ۶۰۱، ۶۰۲، ۶۰۳، ۶۰۴، ۶۰۵، ۶۰۶، ۶۰۷، ۶۰۸، ۶۰۹، ۶۱۰، ۶۱۱، ۶۱۲، ۶۱۳، ۶۱۴، ۶۱۵، ۶۱۶، ۶۱۷، ۶۱۸، ۶۱۹، ۶۲۰، ۶۲۱، ۶۲۲، ۶۲۳، ۶۲۴، ۶۲۵، ۶۲۶، ۶۲۷، ۶۲۸، ۶۲۹، ۶۳۰، ۶۳۱، ۶۳۲، ۶۳۳، ۶۳۴، ۶۳۵، ۶۳۶، ۶۳۷، ۶۳۸، ۶۳۹، ۶۴۰، ۶۴۱، ۶۴۲، ۶۴۳، ۶۴۴، ۶۴۵، ۶۴۶، ۶۴۷، ۶۴۸، ۶۴۹، ۶۵۰، ۶۵۱، ۶۵۲، ۶۵۳، ۶۵۴، ۶۵۵، ۶۵۶، ۶۵۷، ۶۵۸، ۶۵۹، ۶۶۰، ۶۶۱، ۶۶۲، ۶۶۳، ۶۶۴، ۶۶۵، ۶۶۶، ۶۶۷، ۶۶۸، ۶۶۹، ۶۷۰، ۶۷۱، ۶۷۲، ۶۷۳، ۶۷۴، ۶۷۵، ۶۷۶، ۶۷۷، ۶۷۸، ۶۷۹، ۶۸۰، ۶۸۱، ۶۸۲، ۶۸۳، ۶۸۴، ۶۸۵، ۶۸۶، ۶۸۷، ۶۸۸، ۶۸۹، ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۲، ۶۹۳، ۶۹۴، ۶۹۵، ۶۹۶، ۶۹۷، ۶۹۸، ۶۹۹، ۷۰۰، ۷۰۱، ۷۰۲، ۷۰۳، ۷۰۴، ۷۰۵، ۷۰۶، ۷۰۷، ۷۰۸، ۷۰۹، ۷۱۰، ۷۱۱، ۷۱۲، ۷۱۳، ۷۱۴، ۷۱۵، ۷۱۶، ۷۱۷، ۷۱۸، ۷۱۹، ۷۲۰، ۷۲۱، ۷۲۲، ۷۲۳، ۷۲۴، ۷۲۵، ۷۲۶، ۷۲۷، ۷۲۸، ۷۲۹، ۷۳۰، ۷۳۱، ۷۳۲، ۷۳۳، ۷۳۴، ۷۳۵، ۷۳۶، ۷۳۷، ۷۳۸، ۷۳۹، ۷۴۰، ۷۴۱، ۷۴۲، ۷۴۳، ۷۴۴، ۷۴۵، ۷۴۶، ۷۴۷، ۷۴۸، ۷۴۹، ۷۵۰، ۷۵۱، ۷۵۲، ۷۵۳، ۷۵۴، ۷۵۵، ۷۵۶، ۷۵۷، ۷۵۸، ۷۵۹، ۷۶۰، ۷۶۱، ۷۶۲، ۷۶۳، ۷۶۴، ۷۶۵، ۷۶۶، ۷۶۷، ۷۶۸، ۷۶۹، ۷۷۰، ۷۷۱، ۷۷۲، ۷۷۳، ۷۷۴، ۷۷۵، ۷۷۶، ۷۷۷، ۷۷۸، ۷۷۹، ۷۸۰، ۷۸۱، ۷۸۲، ۷۸۳، ۷۸۴، ۷۸۵، ۷۸۶، ۷۸۷، ۷۸۸، ۷۸۹، ۷۹۰، ۷۹۱، ۷۹۲، ۷۹۳، ۷۹۴، ۷۹۵، ۷۹۶، ۷۹۷، ۷۹۸، ۷۹۹، ۸۰۰، ۸۰۱، ۸۰۲، ۸۰۳، ۸۰۴، ۸۰۵، ۸۰۶، ۸۰۷، ۸۰۸، ۸۰۹، ۸۱۰، ۸۱۱، ۸۱۲، ۸۱۳، ۸۱۴، ۸۱۵، ۸۱۶، ۸۱۷، ۸۱۸، ۸۱۹، ۸۲۰، ۸۲۱، ۸۲۲، ۸۲۳، ۸۲۴، ۸۲۵، ۸۲۶، ۸۲۷، ۸۲۸، ۸۲۹، ۸۳۰، ۸۳۱، ۸۳۲، ۸۳۳، ۸۳۴، ۸۳۵، ۸۳۶، ۸۳۷، ۸۳۸، ۸۳۹، ۸۴۰، ۸۴۱، ۸۴۲، ۸۴۳، ۸۴۴، ۸۴۵، ۸۴۶، ۸۴۷، ۸۴۸، ۸۴۹، ۸۵۰، ۸۵۱، ۸۵۲، ۸۵۳، ۸۵۴، ۸۵۵، ۸۵۶، ۸۵۷، ۸۵۸، ۸۵۹، ۸۶۰، ۸۶۱، ۸۶۲، ۸۶۳، ۸۶۴، ۸۶۵، ۸۶۶، ۸۶۷، ۸۶۸، ۸۶۹، ۸۷۰، ۸۷۱، ۸۷۲، ۸۷۳، ۸۷۴، ۸۷۵، ۸۷۶، ۸۷۷، ۸۷۸، ۸۷۹، ۸۸۰، ۸۸۱، ۸۸۲، ۸۸۳، ۸۸۴، ۸۸۵، ۸۸۶، ۸۸۷، ۸۸۸، ۸۸۹، ۸۹۰، ۸۹۱، ۸۹۲، ۸۹۳، ۸۹۴، ۸۹۵، ۸۹۶، ۸۹۷، ۸۹۸، ۸۹۹، ۹۰۰، ۹۰۱، ۹۰۲، ۹۰۳، ۹۰۴، ۹۰۵، ۹۰۶، ۹۰۷، ۹۰۸، ۹۰۹، ۹۱۰، ۹۱۱، ۹۱۲، ۹۱۳، ۹۱۴، ۹۱۵، ۹۱۶، ۹۱۷، ۹۱۸، ۹۱۹، ۹۲۰، ۹۲۱، ۹۲۲، ۹۲۳، ۹۲۴، ۹۲۵، ۹۲۶، ۹۲۷، ۹۲۸، ۹۲۹، ۹۳۰، ۹۳۱، ۹۳۲، ۹۳۳، ۹۳۴، ۹۳۵، ۹۳۶، ۹۳۷، ۹۳۸، ۹۳۹، ۹۴۰، ۹۴۱، ۹۴۲، ۹۴۳، ۹۴۴، ۹۴۵، ۹۴۶، ۹۴۷، ۹۴۸، ۹۴۹، ۹۵۰، ۹۵۱، ۹۵۲، ۹۵۳، ۹۵۴، ۹۵۵، ۹۵۶، ۹۵۷، ۹۵۸، ۹۵۹، ۹۶۰، ۹۶۱، ۹۶۲، ۹۶۳، ۹۶۴، ۹۶۵، ۹۶۶، ۹۶۷، ۹۶۸، ۹۶۹، ۹۷۰، ۹۷۱، ۹۷۲، ۹۷۳، ۹۷۴، ۹۷۵، ۹۷۶، ۹۷۷، ۹۷۸، ۹۷۹، ۹۸۰، ۹۸۱، ۹۸۲، ۹۸۳، ۹۸۴، ۹۸۵، ۹۸۶، ۹۸۷، ۹۸۸، ۹۸۹، ۹۹۰، ۹۹۱، ۹۹۲، ۹۹۳، ۹۹۴، ۹۹۵، ۹۹۶، ۹۹۷، ۹۹۸، ۹۹۹، ۱۰۰۰، ۱۰۰۱، ۱۰۰۲، ۱۰۰۳، ۱۰۰۴، ۱۰۰۵، ۱۰۰۶، ۱۰۰۷، ۱۰۰۸، ۱۰۰۹، ۱۰۱۰، ۱۰۱۱، ۱۰۱۲، ۱۰۱۳، ۱۰۱۴، ۱۰۱۵، ۱۰۱۶، ۱۰۱۷، ۱۰۱۸، ۱۰۱۹، ۱۰۲۰، ۱۰۲۱، ۱۰۲۲، ۱۰۲۳، ۱۰۲۴، ۱۰۲۵، ۱۰۲۶، ۱۰۲۷، ۱۰۲۸، ۱۰۲۹، ۱۰۳۰، ۱۰۳۱، ۱۰۳۲، ۱۰۳۳، ۱۰۳۴، ۱۰۳۵، ۱۰۳۶، ۱۰۳۷، ۱۰۳۸، ۱۰۳۹، ۱۰۴۰، ۱۰۴۱، ۱۰۴۲، ۱۰۴۳، ۱۰۴۴، ۱۰۴۵، ۱۰۴۶، ۱۰۴۷، ۱۰۴۸، ۱۰۴۹، ۱۰۵۰، ۱۰۵۱، ۱۰۵۲، ۱۰۵۳، ۱۰۵۴، ۱۰۵۵، ۱۰۵۶، ۱۰۵۷، ۱۰۵۸، ۱۰۵۹، ۱۰۶۰، ۱۰۶۱، ۱۰۶۲، ۱۰۶۳، ۱۰۶۴، ۱۰۶۵، ۱۰۶۶، ۱۰۶۷، ۱۰۶۸، ۱۰۶۹، ۱۰۷۰، ۱۰۷۱، ۱۰۷۲، ۱۰۷۳، ۱۰۷۴، ۱۰۷۵، ۱۰۷۶، ۱۰۷۷، ۱۰۷۸، ۱۰۷۹، ۱۰۸۰، ۱۰۸۱، ۱۰۸۲، ۱۰۸۳، ۱۰۸۴، ۱۰۸۵، ۱۰۸۶، ۱۰۸۷، ۱۰۸۸، ۱۰۸۹، ۱۰۹۰، ۱۰۹۱، ۱۰۹۲، ۱۰۹۳، ۱۰۹۴، ۱۰۹۵، ۱۰۹۶، ۱۰۹۷، ۱۰۹۸، ۱۰۹۹، ۱۱۰۰، ۱۱۰۱، ۱۱۰۲، ۱۱۰۳، ۱۱۰۴، ۱۱۰۵، ۱۱۰۶، ۱۱۰۷، ۱۱۰۸، ۱۱۰۹، ۱۱۱۰، ۱۱۱۱، ۱۱۱۲، ۱۱۱۳، ۱۱۱۴، ۱۱۱۵، ۱۱۱۶، ۱۱۱۷، ۱۱۱۸، ۱۱۱۹، ۱۱۲۰، ۱۱۲۱، ۱۱۲۲، ۱۱۲۳، ۱۱۲۴، ۱۱۲۵، ۱۱۲۶، ۱۱۲۷، ۱۱۲۸، ۱۱۲۹، ۱۱۳۰، ۱۱۳۱، ۱۱۳۲، ۱۱۳۳، ۱۱۳۴، ۱۱۳۵، ۱۱۳۶، ۱۱۳۷، ۱۱۳۸، ۱۱۳۹، ۱۱۴۰، ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸،

دفعہ و متن نمبر	مترجیوں باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۹۰-۱۰	اگر دو کشتیاں باہم ٹکرائیں تو اگر سواریا ملاح کے فعل سے ایسا ہوا تو وہ ضامن ہوگا اور نفوس یعنی جانوں کی ضمانت نہ ہوگی اور مال کے متعلق ملاح ضامن ہوگا ۱۰	خزانہ مفتین	
۱۱	اگر دو شخصوں نے ایک رسی کو کھینچا تو رسی ٹوٹ گئی اور وہ دونوں گر گئے اور اس سے ان دونوں کی موت واقع ہو گئی تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) (دو) اگر ان میں سے ہر ایک گردن کے بل (یعنی چت) گرا ہے تو ان میں سے ہر ایک کا خون رائیگاں ہے (ب) اور اگر وہ دونوں چہرے کے بل گرے ہیں اور اس سے ان کی موت واقع ہو گئی تو ان میں سے ہر ایک کی عاقلہ پر اپنے (ہلاک شدہ) ساتھی کی دیت واجب ہوگی (ج) اور اگر ان میں سے ایک شخص گردن کے بل گرا اور دوسرا چہرے کے بل گرا تو اس کا خون رائیگاں ہوگا جو گردن کے بل گرا اور اس کی عاقلہ پر، چہرے کے بل گرنے والے کے خون کی دیت واجب ہوگی ۱۱	ذخیرہ	
۱۲	اور اگر (مذکورہ صورت میں یعنی جب دو شخصوں نے ایک رسی کو کھینچا تو) کسی اجنبی (یعنی ایک اور شخص) نے اگر وہ رسی کاٹ دی حتیٰ کہ وہ دونوں گر گئے اور اس سے ان کی موت واقع ہو گئی تو ان میں سے ہر ایک کی دیت اس اجنبی کی عاقلہ پر واجب ہوگی ۱۲	ذخیرہ	
۱۳	ابن سماعہؒ نے امام محمدؒ سے روایت کی ہے کہ (دو) ایک آزاد شخص ہے اس کے پاس تلوار ہے اور ایک غلام شخص ہے اس کے پاس لاٹھی ہے وہ دونوں ایک دوسرے کے مقابل ہوئے اور ان میں سے ہر ایک نے اپنے مقابل ساتھی کو ضرب لگائی حتیٰ کہ وہ (یعنی ہر ایک کا ساتھی) قتل ہوا اور (اس طرح) ان دونوں کی موت واقع ہو گئی اور یہ معلوم نہیں ہوتا کہ ضرب لگانے میں پہل کس نے کی پس نہ اس آزاد شخص کے وارثوں پر اور نہ اس غلام کے آقا پر (دیت سے) کوئی شئی لازم ہے (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) تلوار اس سے ہٹے ہاتھ میں تھی اور لاٹھی اس آزاد شخص کے ہاتھ میں تھی تو اس آزاد شخص کی عاقلہ پر، اس غلام کی نصف قیمت لازم ہوگی اور غلام کے آقا پر اس آزاد شخص کی عاقلہ کیلئے (دیت میں سے) کوئی شئی لازم نہ ہوگی (ج) اور اگر اس آزاد اور غلام میں سے ایک کے ہاتھ میں لاٹھی تھی اور ان میں سے ہر ایک نے اپنے مقابل ساتھی کو ضرب لگائی اور شجبہ موفجہ زخم کر دیا اور پھر اس سے ان دونوں کی موت واقع ہو گئی اور یہ معلوم نہیں ہوتا کہ ضرب لگانے میں پہل کس نے کی تھی تو اس آزاد شخص کی عاقلہ پر اس صبیح غلام کی قیمت اس کے آقا کیلئے لازم ہے اور پھر اس کے آقا سے کہا جائے گا کہ اس میں سے اس آزاد شخص کے وارث کو شجبہ زخم کی قیمت ادا کر اور یہ حکم از روئے استحسان ہے ۱۳	محیط	

کی موت واقع ہو گئی تو اس صورت کے حکم کے متعلق امام ابو حنیفہؒ کا قول ہے کہ لاٹھی سے مقتول شخص کی دیت اس کے قاتل کی عاقلہ پر ہوگی اور تلوار سے مقتول شخص کیلئے دیت لازم نہ ہوگی اس لئے کہ اس کا حق قصاص میں تھا اور اس کا قاتل مرچ کھٹے مفہوم ماخوذ از فتاویٰ قاضیان علی ہامش عالمگیری عربیہ ج ۳ ص ۲۴۱ حکم نمبر ۵۱۹ مع حاشیہ ۱۱۸۸، ۱۱۹۰ اور ۲۰۱ نیز حکم نمبر ۴۵۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

حواله	المتفرقات	الباب السابع عشر في المتفرقات	دفعات ونمبر
كذا في الظهيرية	أخذ بيد رجل فجذب الرجل يده فانفلتت يده ان كان أخذ يده للمصافحة فلا أرش عليه من اليد فان كان غمزها فتأذى فجذبها فامسا به ذلك ضمن أرش اليد		١٩٠-١٩١
كذا في السراج الوهاج	ولوان سرجلا أخذ بيد سرجل فجذب الآخر يده فسقط المجاذب فمات نظرت ان كان أخذها لمصافحه فلا شئ عليه وان أخذها ليعصرها فاذا فجذبها ضمن الممسك لمهاديته وان انكسرت يد الممسك لمريض المجاذب		١٥
كذا في الظهيرية	ولوان سرجلا أمسك سرجلا حتى قتله سرجل قتل الذي دلى القتل وحبس الممسك في السجن وعوقب		١٦
كذا في المحيط	ومن أمسك سرجلا حتى جاء آخر وأخذ دراهمه فضمن الدراهم على الآخر عند ناله على الممسك		١٤
كذا في خزائن المفتين	سرجل جلس على ثوب انسان وهو لا يعلم به فقام صاحب الثوب فاشتق ثوبه من جلوسه فانه يضمن نصف الثوب		١٨
كذا في الذخيرة	سرجل دخل على سرجل فأذن له في الجلوس على وسادة فجلس عليها فاذا بجنبها قارورة وفيها دهن لا يعلم فاندقت وزهبت الدهن ضمن الجالس الدهن وما تحرق من الوسادة ونفذ ولو كانت القارورة تحت ملاءة قد غطاها فاذا بالجلوس عليها فلا ضمان على الجالس وان اذن له بالجلوس على سطح فانخسف به فوقع على مملوك الاذن ضمن قال الفقيه ابو الليث قال بعض مشايخنا لا ضمان على الجالس في الوسادة كما في الملاءة قال هو اقرب الى القياس وبه تأخذ		١٩

١- حكمه ١٢٣١، ٢١، ٢٢، ٢٣، ٢٤، ٢٥، ٢٦، ٢٧، ٢٨، ٢٩، ٣٠، ٣١، ٣٢، ٣٣، ٣٤، ٣٥، ٣٦، ٣٧، ٣٨، ٣٩، ٤٠، ٤١، ٤٢، ٤٣، ٤٤، ٤٥، ٤٦، ٤٧، ٤٨، ٤٩، ٥٠، ٥١، ٥٢، ٥٣، ٥٤، ٥٥، ٥٦، ٥٧، ٥٨، ٥٩، ٦٠، ٦١، ٦٢، ٦٣، ٦٤، ٦٥، ٦٦، ٦٧، ٦٨، ٦٩، ٧٠، ٧١، ٧٢، ٧٣، ٧٤، ٧٥، ٧٦، ٧٧، ٧٨، ٧٩، ٨٠، ٨١، ٨٢، ٨٣، ٨٤، ٨٥، ٨٦، ٨٧، ٨٨، ٨٩، ٩٠، ٩١، ٩٢، ٩٣، ٩٤، ٩٥، ٩٦، ٩٧، ٩٨، ٩٩، ١٠٠، ١٠١، ١٠٢، ١٠٣، ١٠٤، ١٠٥، ١٠٦، ١٠٧، ١٠٨، ١٠٩، ١١٠، ١١١، ١١٢، ١١٣، ١١٤، ١١٥، ١١٦، ١١٧، ١١٨، ١١٩، ١٢٠، ١٢١، ١٢٢، ١٢٣، ١٢٤، ١٢٥، ١٢٦، ١٢٧، ١٢٨، ١٢٩، ١٣٠، ١٣١، ١٣٢، ١٣٣، ١٣٤، ١٣٥، ١٣٦، ١٣٧، ١٣٨، ١٣٩، ١٤٠، ١٤١، ١٤٢، ١٤٣، ١٤٤، ١٤٥، ١٤٦، ١٤٧، ١٤٨، ١٤٩، ١٥٠، ١٥١، ١٥٢، ١٥٣، ١٥٤، ١٥٥، ١٥٦، ١٥٧، ١٥٨، ١٥٩، ١٦٠، ١٦١، ١٦٢، ١٦٣، ١٦٤، ١٦٥، ١٦٦، ١٦٧، ١٦٨، ١٦٩، ١٧٠، ١٧١، ١٧٢، ١٧٣، ١٧٤، ١٧٥، ١٧٦، ١٧٧، ١٧٨، ١٧٩، ١٨٠، ١٨١، ١٨٢، ١٨٣، ١٨٤، ١٨٥، ١٨٦، ١٨٧، ١٨٨، ١٨٩، ١٩٠، ١٩١، ١٩٢، ١٩٣، ١٩٤، ١٩٥، ١٩٦، ١٩٧، ١٩٨، ١٩٩، ٢٠٠، ٢٠١، ٢٠٢، ٢٠٣، ٢٠٤، ٢٠٥، ٢٠٦، ٢٠٧، ٢٠٨، ٢٠٩، ٢١٠، ٢١١، ٢١٢، ٢١٣، ٢١٤، ٢١٥، ٢١٦، ٢١٧، ٢١٨، ٢١٩، ٢٢٠، ٢٢١، ٢٢٢، ٢٢٣، ٢٢٤، ٢٢٥، ٢٢٦، ٢٢٧، ٢٢٨، ٢٢٩، ٢٣٠، ٢٣١، ٢٣٢، ٢٣٣، ٢٣٤، ٢٣٥، ٢٣٦، ٢٣٧، ٢٣٨، ٢٣٩، ٢٤٠، ٢٤١، ٢٤٢، ٢٤٣، ٢٤٤، ٢٤٥، ٢٤٦، ٢٤٧، ٢٤٨، ٢٤٩، ٢٥٠، ٢٥١، ٢٥٢، ٢٥٣، ٢٥٤، ٢٥٥، ٢٥٦، ٢٥٧، ٢٥٨، ٢٥٩، ٢٦٠، ٢٦١، ٢٦٢، ٢٦٣، ٢٦٤، ٢٦٥، ٢٦٦، ٢٦٧، ٢٦٨، ٢٦٩، ٢٧٠، ٢٧١، ٢٧٢، ٢٧٣، ٢٧٤، ٢٧٥، ٢٧٦، ٢٧٧، ٢٧٨، ٢٧٩، ٢٨٠، ٢٨١، ٢٨٢، ٢٨٣، ٢٨٤، ٢٨٥، ٢٨٦، ٢٨٧، ٢٨٨، ٢٨٩، ٢٩٠، ٢٩١، ٢٩٢، ٢٩٣، ٢٩٤، ٢٩٥، ٢٩٦، ٢٩٧، ٢٩٨، ٢٩٩، ٣٠٠، ٣٠١، ٣٠٢، ٣٠٣، ٣٠٤، ٣٠٥، ٣٠٦، ٣٠٧، ٣٠٨، ٣٠٩، ٣١٠، ٣١١، ٣١٢، ٣١٣، ٣١٤، ٣١٥، ٣١٦، ٣١٧، ٣١٨، ٣١٩، ٣٢٠، ٣٢١، ٣٢٢، ٣٢٣، ٣٢٤، ٣٢٥، ٣٢٦، ٣٢٧، ٣٢٨، ٣٢٩، ٣٣٠، ٣٣١، ٣٣٢، ٣٣٣، ٣٣٤، ٣٣٥، ٣٣٦، ٣٣٧، ٣٣٨، ٣٣٩، ٣٤٠، ٣٤١، ٣٤٢، ٣٤٣، ٣٤٤، ٣٤٥، ٣٤٦، ٣٤٧، ٣٤٨، ٣٤٩، ٣٥٠، ٣٥١، ٣٥٢، ٣٥٣، ٣٥٤، ٣٥٥، ٣٥٦، ٣٥٧، ٣٥٨، ٣٥٩، ٣٦٠، ٣٦١، ٣٦٢، ٣٦٣، ٣٦٤، ٣٦٥، ٣٦٦، ٣٦٧، ٣٦٨، ٣٦٩، ٣٧٠، ٣٧١، ٣٧٢، ٣٧٣، ٣٧٤، ٣٧٥، ٣٧٦، ٣٧٧، ٣٧٨، ٣٧٩، ٣٨٠، ٣٨١، ٣٨٢، ٣٨٣، ٣٨٤، ٣٨٥، ٣٨٦، ٣٨٧، ٣٨٨، ٣٨٩، ٣٩٠، ٣٩١، ٣٩٢، ٣٩٣، ٣٩٤، ٣٩٥، ٣٩٦، ٣٩٧، ٣٩٨، ٣٩٩، ٤٠٠، ٤٠١، ٤٠٢، ٤٠٣، ٤٠٤، ٤٠٥، ٤٠٦، ٤٠٧، ٤٠٨، ٤٠٩، ٤١٠، ٤١١، ٤١٢، ٤١٣، ٤١٤، ٤١٥، ٤١٦، ٤١٧، ٤١٨، ٤١٩، ٤٢٠، ٤٢١، ٤٢٢، ٤٢٣، ٤٢٤، ٤٢٥، ٤٢٦، ٤٢٧، ٤٢٨، ٤٢٩، ٤٣٠، ٤٣١، ٤٣٢، ٤٣٣، ٤٣٤، ٤٣٥، ٤٣٦، ٤٣٧، ٤٣٨، ٤٣٩، ٤٤٠، ٤٤١، ٤٤٢، ٤٤٣، ٤٤٤، ٤٤٥، ٤٤٦، ٤٤٧، ٤٤٨، ٤٤٩، ٤٥٠، ٤٥١، ٤٥٢، ٤٥٣، ٤٥٤، ٤٥٥، ٤٥٦، ٤٥٧، ٤٥٨، ٤٥٩، ٤٦٠، ٤٦١، ٤٦٢، ٤٦٣، ٤٦٤، ٤٦٥، ٤٦٦، ٤٦٧، ٤٦٨، ٤٦٩، ٤٧٠، ٤٧١، ٤٧٢، ٤٧٣، ٤٧٤، ٤٧٥، ٤٧٦، ٤٧٧، ٤٧٨، ٤٧٩، ٤٨٠، ٤٨١، ٤٨٢، ٤٨٣، ٤٨٤، ٤٨٥، ٤٨٦، ٤٨٧، ٤٨٨، ٤٨٩، ٤٩٠، ٤٩١، ٤٩٢، ٤٩٣، ٤٩٤، ٤٩٥، ٤٩٦، ٤٩٧، ٤٩٨، ٤٩٩، ٥٠٠، ٥٠١، ٥٠٢، ٥٠٣، ٥٠٤، ٥٠٥، ٥٠٦، ٥٠٧، ٥٠٨، ٥٠٩، ٥١٠، ٥١١، ٥١٢، ٥١٣، ٥١٤، ٥١٥، ٥١٦، ٥١٧، ٥١٨، ٥١٩، ٥٢٠، ٥٢١، ٥٢٢، ٥٢٣، ٥٢٤، ٥٢٥، ٥٢٦، ٥٢٧، ٥٢٨، ٥٢٩، ٥٣٠، ٥٣١، ٥٣٢، ٥٣٣، ٥٣٤، ٥٣٥، ٥٣٦، ٥٣٧، ٥٣٨، ٥٣٩، ٥٤٠، ٥٤١، ٥٤٢، ٥٤٣، ٥٤٤، ٥٤٥، ٥٤٦، ٥٤٧، ٥٤٨، ٥٤٩، ٥٥٠، ٥٥١، ٥٥٢، ٥٥٣، ٥٥٤، ٥٥٥، ٥٥٦، ٥٥٧، ٥٥٨، ٥٥٩، ٥٦٠، ٥٦١، ٥٦٢، ٥٦٣، ٥٦٤، ٥٦٥، ٥٦٦، ٥٦٧، ٥٦٨، ٥٦٩، ٥٧٠، ٥٧١، ٥٧٢، ٥٧٣، ٥٧٤، ٥٧٥، ٥٧٦، ٥٧٧، ٥٧٨، ٥٧٩، ٥٨٠، ٥٨١، ٥٨٢، ٥٨٣، ٥٨٤، ٥٨٥، ٥٨٦، ٥٨٧، ٥٨٨، ٥٨٩، ٥٩٠، ٥٩١، ٥٩٢، ٥٩٣، ٥٩٤، ٥٩٥، ٥٩٦، ٥٩٧، ٥٩٨، ٥٩٩، ٦٠٠، ٦٠١، ٦٠٢، ٦٠٣، ٦٠٤، ٦٠٥، ٦٠٦، ٦٠٧، ٦٠٨، ٦٠٩، ٦١٠، ٦١١، ٦١٢، ٦١٣، ٦١٤، ٦١٥، ٦١٦، ٦١٧، ٦١٨، ٦١٩، ٦٢٠، ٦٢١، ٦٢٢، ٦٢٣، ٦٢٤، ٦٢٥، ٦٢٦، ٦٢٧، ٦٢٨، ٦٢٩، ٦٣٠، ٦٣١، ٦٣٢، ٦٣٣، ٦٣٤، ٦٣٥، ٦٣٦، ٦٣٧، ٦٣٨، ٦٣٩، ٦٤٠، ٦٤١، ٦٤٢، ٦٤٣، ٦٤٤، ٦٤٥، ٦٤٦، ٦٤٧، ٦٤٨، ٦٤٩، ٦٥٠، ٦٥١، ٦٥٢، ٦٥٣، ٦٥٤، ٦٥٥، ٦٥٦، ٦٥٧، ٦٥٨، ٦٥٩، ٦٦٠، ٦٦١، ٦٦٢، ٦٦٣، ٦٦٤، ٦٦٥، ٦٦٦، ٦٦٧، ٦٦٨، ٦٦٩، ٦٧٠، ٦٧١، ٦٧٢، ٦٧٣، ٦٧٤، ٦٧٥، ٦٧٦، ٦٧٧، ٦٧٨، ٦٧٩، ٦٨٠، ٦٨١، ٦٨٢، ٦٨٣، ٦٨٤، ٦٨٥، ٦٨٦، ٦٨٧، ٦٨٨، ٦٨٩، ٦٩٠، ٦٩١، ٦٩٢، ٦٩٣، ٦٩٤، ٦٩٥، ٦٩٦، ٦٩٧، ٦٩٨، ٦٩٩، ٧٠٠، ٧٠١، ٧٠٢، ٧٠٣، ٧٠٤، ٧٠٥، ٧٠٦، ٧٠٧، ٧٠٨، ٧٠٩، ٧١٠، ٧١١، ٧١٢، ٧١٣، ٧١٤، ٧١٥، ٧١٦، ٧١٧، ٧١٨، ٧١٩، ٧٢٠، ٧٢١، ٧٢٢، ٧٢٣، ٧٢٤، ٧٢٥، ٧٢٦، ٧٢٧، ٧٢٨، ٧٢٩، ٧٣٠، ٧٣١، ٧٣٢، ٧٣٣، ٧٣٤، ٧٣٥، ٧٣٦، ٧٣٧، ٧٣٨، ٧٣٩، ٧٤٠، ٧٤١، ٧٤٢، ٧٤٣، ٧٤٤، ٧٤٥، ٧٤٦، ٧٤٧، ٧٤٨، ٧٤٩، ٧٥٠، ٧٥١، ٧٥٢، ٧٥٣، ٧٥٤، ٧٥٥، ٧٥٦، ٧٥٧، ٧٥٨، ٧٥٩، ٧٦٠، ٧٦١، ٧٦٢، ٧٦٣، ٧٦٤، ٧٦٥، ٧٦٦، ٧٦٧، ٧٦٨، ٧٦٩، ٧٧٠، ٧٧١، ٧٧٢، ٧٧٣، ٧٧٤، ٧٧٥، ٧٧٦، ٧٧٧، ٧٧٨، ٧٧٩، ٧٨٠، ٧٨١، ٧٨٢، ٧٨٣، ٧٨٤، ٧٨٥، ٧٨٦، ٧٨٧، ٧٨٨، ٧٨٩، ٧٩٠، ٧٩١، ٧٩٢، ٧٩٣، ٧٩٤، ٧٩٥، ٧٩٦، ٧٩٧، ٧٩٨، ٧٩٩، ٨٠٠، ٨٠١، ٨٠٢، ٨٠٣، ٨٠٤، ٨٠٥، ٨٠٦، ٨٠٧، ٨٠٨، ٨٠٩، ٨١٠، ٨١١، ٨١٢، ٨١٣، ٨١٤، ٨١٥، ٨١٦، ٨١٧، ٨١٨، ٨١٩، ٨٢٠، ٨٢١، ٨٢٢، ٨٢٣، ٨٢٤، ٨٢٥، ٨٢٦، ٨٢٧، ٨٢٨، ٨٢٩، ٨٣٠، ٨٣١، ٨٣٢، ٨٣٣، ٨٣٤، ٨٣٥، ٨٣٦، ٨٣٧، ٨٣٨، ٨٣٩، ٨٤٠، ٨٤١، ٨٤٢، ٨٤٣، ٨٤٤، ٨٤٥، ٨٤٦، ٨٤٧، ٨٤٨، ٨٤٩، ٨٥٠، ٨٥١، ٨٥٢، ٨٥٣، ٨٥٤، ٨٥٥، ٨٥٦، ٨٥٧، ٨٥٨، ٨٥٩، ٨٦٠، ٨٦١، ٨٦٢، ٨٦٣، ٨٦٤، ٨٦٥، ٨٦٦، ٨٦٧، ٨٦٨، ٨٦٩، ٨٧٠، ٨٧١، ٨٧٢، ٨٧٣، ٨٧٤، ٨٧٥، ٨٧٦، ٨٧٧، ٨٧٨، ٨٧٩، ٨٨٠، ٨٨١، ٨٨٢، ٨٨٣، ٨٨٤، ٨٨٥، ٨٨٦، ٨٨٧، ٨٨٨، ٨٨٩، ٨٩٠، ٨٩١، ٨٩٢، ٨٩٣، ٨٩٤، ٨٩٥، ٨٩٦، ٨٩٧، ٨٩٨، ٨٩٩، ٩٠٠، ٩٠١، ٩٠٢، ٩٠٣، ٩٠٤، ٩٠٥، ٩٠٦، ٩٠٧، ٩٠٨، ٩٠٩، ٩١٠، ٩١١، ٩١٢، ٩١٣، ٩١٤، ٩١٥، ٩١٦، ٩١٧، ٩١٨، ٩١٩، ٩٢٠، ٩٢١، ٩٢٢، ٩٢٣، ٩٢٤، ٩٢٥، ٩٢٦، ٩٢٧، ٩٢٨، ٩٢٩، ٩٣٠، ٩٣١، ٩٣٢، ٩٣٣، ٩٣٤، ٩٣٥، ٩٣٦، ٩٣٧، ٩٣٨، ٩٣٩، ٩٤٠، ٩٤١، ٩٤٢، ٩٤٣، ٩٤٤، ٩٤٥، ٩٤٦، ٩٤٧، ٩٤٨، ٩٤٩، ٩٥٠، ٩٥١، ٩٥٢، ٩٥٣، ٩٥٤، ٩٥٥، ٩٥٦، ٩٥٧، ٩٥٨، ٩٥٩، ٩٦٠، ٩٦١، ٩٦٢، ٩٦٣، ٩٦٤، ٩٦٥، ٩٦٦، ٩٦٧، ٩٦٨، ٩٦٩، ٩٧٠، ٩٧١، ٩٧٢، ٩٧٣، ٩٧٤، ٩٧٥، ٩٧٦، ٩٧٧، ٩٧٨، ٩٧٩، ٩٨٠، ٩٨١، ٩٨٢، ٩٨٣، ٩٨٤، ٩٨٥، ٩٨٦، ٩٨٧، ٩٨٨، ٩٨٩، ٩٩٠، ٩٩١، ٩٩٢، ٩٩٣، ٩٩٤، ٩٩٥، ٩٩٦، ٩٩٧، ٩٩٨، ٩٩٩، ١٠٠٠، ١٠٠١، ١٠٠٢، ١٠٠٣، ١٠٠٤، ١٠٠٥، ١٠٠٦، ١٠٠٧، ١٠٠٨، ١٠٠٩، ١٠١٠، ١٠١١، ١٠١٢، ١٠١٣، ١٠١٤، ١٠١٥، ١٠١٦، ١٠١٧، ١٠١٨، ١٠١٩، ١٠٢٠، ١٠٢١، ١٠٢٢، ١٠٢٣، ١٠٢٤، ١٠٢٥، ١٠٢٦، ١٠٢٧، ١٠٢٨، ١٠٢٩، ١٠٣٠، ١٠٣١، ١٠٣٢، ١٠٣٣، ١٠٣٤، ١٠٣٥، ١٠٣٦، ١٠٣٧، ١٠٣٨، ١٠٣٩، ١٠٤٠، ١٠٤١، ١٠٤٢، ١٠٤٣، ١٠٤٤، ١٠٤٥، ١٠٤٦، ١٠٤٧، ١٠٤٨، ١٠٤٩، ١٠٥٠، ١٠٥١، ١٠٥٢، ١٠٥٣، ١٠٥٤، ١٠٥٥، ١٠٥٦، ١٠٥٧، ١٠٥٨، ١٠٥٩، ١٠٦٠، ١٠٦١، ١٠٦٢، ١٠٦٣، ١٠٦٤، ١٠٦٥، ١٠٦٦، ١٠٦٧، ١٠٦٨، ١٠٦٩، ١٠٧٠، ١٠٧١، ١٠٧٢، ١٠٧٣، ١٠٧٤، ١٠٧٥، ١٠٧٦، ١٠٧٧، ١٠٧٨، ١٠٧٩، ١٠٨٠، ١٠٨١، ١٠٨٢، ١٠٨٣، ١٠٨٤، ١٠٨٥، ١٠٨٦، ١٠٨٧، ١٠٨٨، ١٠٨٩، ١٠٩٠، ١٠٩١، ١٠٩٢، ١٠٩٣، ١٠٩٤، ١٠٩٥، ١٠٩٦، ١٠٩٧، ١٠٩٨، ١٠٩٩، ١١٠٠، ١١٠١، ١١٠٢، ١١٠٣، ١١٠٤، ١١٠٥، ١١٠٦، ١١٠٧، ١١٠٨، ١١٠٩، ١١١٠، ١١١١، ١١١٢، ١١١٣، ١١١٤، ١١١٥، ١١١٦، ١١١٧، ١١١٨، ١١١٩، ١١٢٠، ١١٢١، ١١٢٢، ١١٢٣، ١١٢٤، ١١٢٥، ١١٢٦، ١١٢٧، ١١٢٨، ١١٢٩، ١١٣٠، ١١٣١، ١١٣٢، ١١٣٣، ١١٣٤، ١١٣٥، ١١٣٦، ١١٣٧، ١١٣٨، ١١٣٩، ١١٤٠، ١١٤١، ١١٤٢، ١١٤٣، ١١٤٤، ١١٤٥، ١١٤٦، ١١٤٧، ١١٤٨، ١١٤٩، ١١٥٠، ١١٥١، ١١٥٢، ١١٥٣، ١١٥٤، ١١٥٥، ١١٥٦، ١١٥٧، ١١٥٨، ١١٥٩، ١١٦٠، ١١٦١، ١١٦٢، ١١٦٣، ١١٦٤، ١١٦٥، ١١٦٦، ١١٦٧، ١١٦٨، ١١٦٩، ١١٧٠، ١١٧١، ١١٧٢، ١١٧٣، ١١٧٤، ١١٧٥، ١١٧٦، ١١٧٧، ١١٧٨، ١١٧٩، ١١٨٠، ١١٨١، ١١٨٢، ١١٨٣، ١١٨٤، ١١٨٥، ١١٨٦، ١١٨٧، ١١٨٨، ١١٨٩، ١١٩٠، ١١٩١، ١١٩٢، ١١٩٣، ١١٩٤، ١١٩٥، ١١٩٦، ١١٩٧، ١١٩٨، ١١٩٩، ١٢٠٠، ١٢٠١، ١٢٠٢، ١٢٠٣، ١٢٠٤، ١٢٠٥، ١٢٠٦، ١٢٠٧، ١٢٠٨، ١٢٠٩، ١٢١٠، ١٢١١، ١٢١٢، ١٢١٣، ١٢١٤، ١٢١٥، ١٢١٦، ١٢١٧، ١٢١٨، ١٢١٩، ١٢٢٠، ١٢٢١، ١٢٢٢، ١٢٢٣، ١٢٢٤، ١٢٢٥، ١٢٢٦، ١٢٢٧، ١٢٢٨، ١٢٢٩، ١٢٣٠، ١٢٣١، ١٢٣٢، ١٢٣٣، ١٢٣٤، ١٢٣٥، ١٢٣٦، ١٢٣٧، ١٢٣٨، ١٢٣٩، ١٢٤٠، ١٢٤١، ١٢٤٢، ١٢٤٣، ١٢٤٤، ١٢٤٥، ١٢٤٦، ١٢٤٧، ١٢٤٨، ١٢٤٩، ١٢٥٠، ١٢٥١، ١٢٥٢، ١٢٥٣، ١٢٥٤، ١٢٥٥، ١٢٥٦، ١٢٥٧، ١٢٥٨، ١٢٥٩، ١٢٦٠، ١٢٦١، ١٢٦٢، ١٢٦٣، ١٢٦٤، ١٢٦٥، ١٢٦٦، ١٢٦٧، ١٢٦٨، ١٢٦٩، ١٢٧٠، ١٢٧١، ١٢٧٢، ١٢٧٣، ١٢٧٤، ١٢٧٥، ١٢٧٦، ١٢٧٧، ١٢٧٨، ١٢٧٩، ١٢٨٠، ١٢٨١، ١٢٨٢، ١٢٨٣، ١٢٨٤، ١٢٨٥، ١٢٨٦، ١٢٨٧، ١٢٨٨، ١٢٨٩، ١٢٩٠، ١٢٩١، ١٢٩٢، ١٢٩٣، ١٢٩٤، ١٢٩٥، ١٢٩٦، ١٢٩٧، ١٢٩٨، ١٢٩٩، ١٣٠٠، ١٣٠١، ١٣٠٢، ١٣٠٣، ١٣٠٤، ١٣٠٥، ١٣٠٦، ١٣٠٧، ١٣٠٨، ١٣٠٩، ١٣١٠، ١٣١١، ١٣١٢، ١٣١٣، ١٣١٤، ١٣١٥، ١٣١٦، ١٣١٧، ١٣١٨، ١٣١٩، ١٣٢٠، ١٣٢١، ١٣٢٢، ١٣٢٣، ١٣٢٤، ١٣٢٥، ١٣٢٦، ١٣٢٧، ١٣٢٨، ١٣٢٩، ١٣٣٠، ١٣٣١، ١٣٣٢، ١٣٣٣، ١٣٣٤، ١٣٣٥، ١٣٣٦، ١٣٣٧، ١٣٣٨، ١٣٣٩، ١٣٤٠، ١٣٤١، ١٣٤٢، ١٣٤٣، ١٣٤٤، ١٣٤٥، ١٣٤٦، ١٣٤٧، ١٣٤٨، ١٣٤٩، ١٣٥٠، ١٣٥١، ١٣٥٢، ١٣٥٣، ١٣٥٤، ١٣٥٥، ١٣٥٦، ١٣٥٧، ١٣٥٨، ١٣٥٩، ١٣٦٠، ١٣٦١، ١٣٦٢، ١٣٦٣، ١٣٦٤، ١٣٦٥، ١٣٦٦، ١٣٦٧، ١٣٦٨، ١٣٦٩، ١٣٧٠، ١٣٧١، ١٣٧٢، ١٣٧٣، ١٣٧٤، ١٣٧٥، ١٣٧٦، ١٣٧٧، ١٣٧٨، ١٣٧٩، ١٣٨٠، ١٣٨١، ١٣٨٢، ١٣٨٣، ١٣٨٤، ١٣٨٥، ١٣٨٦، ١٣٨٧، ١٣٨٨، ١٣

ردیف و متن نمبر	مستزاد باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۹-۱۲۰	کسی شخص نے دوسرے آدمی کا ہاتھ پکڑا اور اس آدمی نے اپنا ہاتھ کھینچا تو اس سے اس کا ہاتھ چھوٹ گیا (یعنی اکھڑ گیا) تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ (۱) اگر اس شخص نے اس آدمی کا ہاتھ مصافحہ کے لئے پکڑا تھا تو اس پر ہاتھ کا ارش لازم نہ ہوگا (ب) اور اگر اس شخص نے اس آدمی کے ہاتھ کو غمز کیا (یعنی ٹٹو لایا دیا) اور اس سے اس آدمی نے اذیت پائی اور ہاتھ کھینچا اور اس سے اسے وہ (مذکورہ) صدمہ پہنچا تو وہ شخص اس آدمی کے ہاتھ کے ارش کا ضامن ہوگا۔	ظہیریہ	
۱۵	اگر کسی شخص نے کسی (دوسرے) آدمی کا ہاتھ پکڑا تو اس دوسرے آدمی نے اپنا ہاتھ کھینچا تو کھینچنے والا اگر گیا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو دیکھا جائے گا (۱) اگر اس شخص نے اس کا ہاتھ اس لئے پکڑا تھا تاکہ اس سے مصافحہ کرے تو اس پر دیت میں سے کچھ لازم نہ ہوگا (ب) اور اگر اس نے اس لئے پکڑا تھا تاکہ اسے بھینچے پس اس طرح اس نے اسے اذیت دی تو اس نے ہاتھ کھینچا تھا تو ہاتھ پکڑنے والا اس کے لئے اس کی دیت کا ضامن ہوگا (ج) اور اگر (اس صورت میں) ہاتھ پکڑنے والے کا ہاتھ ٹوٹ گیا تو کھینچنے والا ضامن نہ ہوگا۔	سراج و داج	
۱۶	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کو پکڑے رکھا حتیٰ کہ اسے کسی اور شخص نے قتل کر دیا تو جس نے قتل کیا وہ (قصاص میں قتل کیا جائے گا اور پکڑ رکھنے والا جیل میں قید رکھا جائے گا اور اسے سزا دی جائے گی۔	ظہیریہ	
۱۷	جس شخص نے کسی آدمی کو پکڑے رکھا حتیٰ کہ دوسرا شخص آیا اور اس نے اس کے درہم لے لئے تو ہمارے ہاں ان درہم کی نمان درہم لینے والے شخص پر ہے پکڑے رکھنے والے پر نہیں ہے۔	محیط	
۱۸	کوئی شخص کسی آدمی کے کپڑے پر بیٹھ گیا اور اسے اس کا (یعنی کپڑے پر بیٹھنے کا) علم نہیں سے پھر کپڑے والا اٹھا تو اس کا کپڑا اس شخص کے بیٹھنے کی وجہ سے پھٹ گیا تو وہ نصف کپڑے کا ضامن ہوگا۔	خزانہ مفتین	
۱۹	(۱) کوئی شخص کسی آدمی کے ہاں گیا اس نے اسے ایک مسند پر بیٹھنے کی اجازت دی تو وہ اس پر بیٹھ گیا اور اس مسند کے ساتھ تیل کی شیشی تھی جسے یہ نہ جانتا تھا وہ ٹوٹ گئی اور تیل بہہ گیا تو بیٹھنے والا اس تیل کا، اور جس قدر وہ مسند پھٹا اور خراب ہوا (سب کا) ضامن ہوگا (ب) اور اگر وہ شیشی ملارے (یعنی چادر کے نیچے تھی جس نے اسے ڈھانپ رکھا تھا پھر اس نے اسے اس پر بیٹھنے کی اجازت دی تو اس صورت میں بیٹھنے والے پر ضمان لازم نہ ہوگی (ج) اور اگر اس نے کسی کو چھت پر بیٹھنے کی اجازت دی تو وہ چھت پر بیٹھ گیا اور اجازت دینے والے کے کسی مملوک پر آپڑی تو بیٹھنے والا ضامن ہوگا (د) فقہ ابو لیث نے کہا ہے کہ ہمارے بعض مشائخ رحمہم کا قول یہ ہے کہ من پر بیٹھنے والے پر ضمان لازم نہ ہوگی جیسا کہ چادر کے نیچے شیشی ہونے کی صورت میں حکم ہے اور فرمایا کہ یہی حکم قیاس کے زیادہ قریب ہے اور ہم اسی کو اختیار کرتے ہیں۔	ذخیرہ	

۱- حکم نمبر ۱۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۲- حکم نمبر ۱۴ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۳- حکم نمبر ۱۵، ۱۶ اور ۱۷ کا حاشیہ اور ۱۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- حکم نمبر ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲ اور ۲۳ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۵- حکم نمبر ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷ اور ۲۸ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)، ۶- حکم نمبر ۲۹ مع حاشیہ اور ۳۰ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم)

دفعہ و شمار	ستر ہواں باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۹۰-۲۰	اجارات القدوری میں لکھا ہے کہ جب کسی شخص نے کچھ لوگوں کو اپنے گھر بلایا تو (د) وہ اس کے پچھوٹے پر چلے اور اس کے مسند پر بیٹھے تو وہ پھٹ گیا تو وہ لوگ ضامن نہ ہوں گے (ب) اور (مذکورہ صورت میں) انہوں نے کوئی برتن اور ایسا کپڑا جو بچھا یا نہیں جاتا روند ڈالا (اور وہ پھٹ گیا) تو وہ ضامن ہوں گے (ج) اور اگر انہوں نے کوئی برتن اپنے ہاتھوں میں لوٹ لوٹ کیا تو وہ لوٹ گیا تو وہ اس کے ضامن نہ ہوں گے (د) اور اگر ان میں سے کوئی شخص تلوار باندھے ہوئے ہو اور اس تلوار سے مسند پھٹ گیا تو وہ ضامن نہ ہو گا۔	محیط	
۲۱	متفرقات فقیہ ابی جعفر میں ہے کہ جس شخص کے ہاں مہمان آیا تو اس نے مہمان سے کہا کہ وہ مسند پر بیٹھے ہیں وہ بیٹھا تو (د) اس مسند کے نیچے اس گھر والے کا چھوٹا بچہ تھا تو اس کے بیٹھنے کی وجہ سے اس کی موت واقع ہو گئی تو وہ مہمان اس کی دیت کا ضامن ہو گا (ب) اور اگر (مذکورہ صورت میں) اس مسند کے نیچے گھر والے کا چھوٹا مملوک (یعنی غلام) تھا تو وہ مہمان ضامن نہ ہو گا (ج) اور اسی طرح یہی حکم اس صورت میں ہے کہ اس مسند کے نیچے شیشے کا کوئی برتن گھر والوں کے علاوہ کا تھا تو اس کا جواب ایسا ہی ہے جیسا کہ اس (مذکورہ) چھوٹے بچہ کی صورت میں ہے۔	ذخیرہ	
۲۲	کسی شخص نے کسی سوئے ہوئے آدمی کی فصد کھول دی (یعنی رگ کاٹ دی) اس سے خون بہہ پڑا حتیٰ کہ اس کی موت واقع ہو گئی تو اس پر اس کا قصاص لازم ہو گا۔	تنبیہ	
۲۳	المنتقی میں ہے کہ کسی شخص نے یوں کہا کہ میں نے فلاں شخص کو قتل کیا اور اس نے عدا یا خطا کا ذکر نہ کیا تو اس حکم کے متعلق فرمایا کہ میں از روئے استحسان اس مقتول کی دیت اس اقرار کنندہ کے مال سے قرار دینے کا حکم دوں گا۔	ذخیرہ	
۲۴	(د) الفتاویٰ میں حلف سے روایت ہے کہ میں نے اسد بن عمرو سے اس شخص کے بارے میں دریافت کیا کہ جس نے دوسرے آدمی کو اپنے ہاتھ پاؤں سے مارا اور اس سے اس کی موت واقع ہو گئی تو آپ نے فرمایا کہ یہ صورت قتل شبہ عمد کی ہے (ب) اور حسن نے بھی یوں ہی کہا ہے جبکہ اس نے مارنے میں بار بار اور سختی سے مارا ہو حتیٰ کہ اس کی موت واقع ہو گئی اور اگر اس نے اسے ڈانٹ ڈپٹ کے طور پر مارا جس کی مانند مار سے موت واقع ہو کا خدشہ نہیں ہوتا اور اس کے باوجود اس کی موت واقع ہو گئی تو یہ صورت قتل خطا کی ہے امام ابو اللیث الکبیر کا قول ہے کہ میرے ہاں اسد کا قول زیادہ پسند ہے۔	محیط	
۲۵	المنتقی میں امام محمد سے مروی ہے کہ آپ نے اس شخص کے بارے میں فرمایا جس نے کسی آدمی کو تلوار کے ساتھ مارنے کا قصد کیا تو مضروب آدمی نے تلوار کو اپنے ہاتھ سے پکڑ لیا تو تلوار دلے نے تلوار کو اس کے ہاتھ سے کھینچا تو تلوار نے اس آدمی کی انگلیاں کاٹ دیں تو آپ نے (اس کے حکم کے متعلق) فرمایا کہ اگر وہ انگلیاں جوڑوں کے علاوہ سے کٹی ہوں تو کیچنے والے پر دیت (یعنی انگلیوں کا تاوان) لازم ہو گا اور اگر جوڑوں سے کٹی ہوں تو اس پر قصاص لازم ہو گا۔	ذخیرہ	

دفعہ نمبر	الباب السابع عشر في المتفرقات	المتفرقات	حوالہ
۱۱۹۰-۲۶	رجل قتل عبد رجل عمدا فقال السيد أبرأتك عن عبي لا يكون مبرطاً له عن قيمته وعليه القيمة	کذا فی المحيط	
۲۷	لو أمر رجل ببنزع سنه لوجع اصابه وعين السن والمأمر بنزع سنا آخر ثم اختلفا فيه فالقول للأمر فاذا حلف فالدية في ماله لانه عامد وسقط القصاص للشبهة	کذا فی القنية	
۲۸	جناية الانسان على مكاتب نفسه تجب في مال الجاني ولا تجب على عاقلته صارت نفسا او اقتصرت على مادون النفس والجناية على مكاتب الغير متى صارت نفسا تجب على عاقلته الجاني وان اقتصرت على مادون النفس تجب في مال الجاني كما في القن	کذا فی المحيط	
۲۹	كسر رجلان سن رجل خطأ فالدية في مالهما لان ما يجب على كل واحد منهما دون أرش الموضحة	کذا فی القنية	
۳۰	واذا جنى على مكاتب انسان ثم ادى المكاتب فعق لا يهدر السراية وكان على الجاني قيمة المكاتب لا الدية وان مات حل	کذا فی المحيط	
۳۱	رجل اوقد نارا في بيته فاحترقت دار جاسرة لا يضمن ان اوقد نارا اوقد مثلهما هكذا ذكر شيخ الاسلام وذكر شمس الائمة السرخسي انه لا يضمن مطلقا	کذا فی الفصول العمدية	

۱۔ فتاویٰ عالمگیری میں بحوالہ السراج الایمان لکھا کہ اگر کسی شخص نے کسی کے غلام کو خطا قتل کر دیا تو اس پر اس کی قیمت لازم ہے اور اگر اس کی قیمت دس ہزار درہم ہو یا زائد ہو تو دس کم دس ہزار درہم کا حکم ہو گا اور یہ قاتل کی ناقبہ پر ہو گا یہ حکم امام ابو حنیفہؒ اور امام محمدؒ کے ہاں ہے۔ اور بحوالہ ہدایہ لکھا ہے کہ کسی شخص نے کسی کا غلام چھین لیا جس کی قیمت میں ہزار درہم تھی وہ غلام چھیننے والے کے قبضہ میں ہلاک ہو گیا تو اس پر اس غلام کی جتنی بھی قیمت ہوگی وہ بالاجماع واجب ہوگی۔ مفہوم فی الجملہ ماخوذ از فتاویٰ عالمگیری عربی بحث ۵۵۔ باب ۱۴ ج ۵ ص ۷۵۔ حکم نمبر ۱۱۴۱، ۱۱۴۲، ۱۱۴۳، ۱۱۴۴، ۱۱۴۵، ۱۱۴۶، ۱۱۴۷، ۱۱۴۸، ۱۱۴۹، ۱۱۵۰، ۱۱۵۱، ۱۱۵۲، ۱۱۵۳، ۱۱۵۴، ۱۱۵۵، ۱۱۵۶، ۱۱۵۷، ۱۱۵۸، ۱۱۵۹، ۱۱۶۰، ۱۱۶۱، ۱۱۶۲، ۱۱۶۳، ۱۱۶۴، ۱۱۶۵، ۱۱۶۶، ۱۱۶۷، ۱۱۶۸، ۱۱۶۹، ۱۱۷۰، ۱۱۷۱، ۱۱۷۲، ۱۱۷۳، ۱۱۷۴، ۱۱۷۵، ۱۱۷۶، ۱۱۷۷، ۱۱۷۸، ۱۱۷۹، ۱۱۸۰، ۱۱۸۱، ۱۱۸۲، ۱۱۸۳، ۱۱۸۴، ۱۱۸۵، ۱۱۸۶، ۱۱۸۷، ۱۱۸۸، ۱۱۸۹، ۱۱۹۰، ۱۱۹۱، ۱۱۹۲، ۱۱۹۳، ۱۱۹۴، ۱۱۹۵، ۱۱۹۶، ۱۱۹۷، ۱۱۹۸، ۱۱۹۹، ۱۲۰۰، ۱۲۰۱، ۱۲۰۲، ۱۲۰۳، ۱۲۰۴، ۱۲۰۵، ۱۲۰۶، ۱۲۰۷، ۱۲۰۸، ۱۲۰۹، ۱۲۱۰، ۱۲۱۱، ۱۲۱۲، ۱۲۱۳، ۱۲۱۴، ۱۲۱۵، ۱۲۱۶، ۱۲۱۷، ۱۲۱۸، ۱۲۱۹، ۱۲۲۰، ۱۲۲۱، ۱۲۲۲، ۱۲۲۳، ۱۲۲۴، ۱۲۲۵، ۱۲۲۶، ۱۲۲۷، ۱۲۲۸، ۱۲۲۹، ۱۲۳۰، ۱۲۳۱، ۱۲۳۲، ۱۲۳۳، ۱۲۳۴، ۱۲۳۵، ۱۲۳۶، ۱۲۳۷، ۱۲۳۸، ۱۲۳۹، ۱۲۴۰، ۱۲۴۱، ۱۲۴۲، ۱۲۴۳، ۱۲۴۴، ۱۲۴۵، ۱۲۴۶، ۱۲۴۷، ۱۲۴۸، ۱۲۴۹، ۱۲۵۰، ۱۲۵۱، ۱۲۵۲، ۱۲۵۳، ۱۲۵۴، ۱۲۵۵، ۱۲۵۶، ۱۲۵۷، ۱۲۵۸، ۱۲۵۹، ۱۲۶۰، ۱۲۶۱، ۱۲۶۲، ۱۲۶۳، ۱۲۶۴، ۱۲۶۵، ۱۲۶۶، ۱۲۶۷، ۱۲۶۸، ۱۲۶۹، ۱۲۷۰، ۱۲۷۱، ۱۲۷۲، ۱۲۷۳، ۱۲۷۴، ۱۲۷۵، ۱۲۷۶، ۱۲۷۷، ۱۲۷۸، ۱۲۷۹، ۱۲۸۰، ۱۲۸۱، ۱۲۸۲، ۱۲۸۳، ۱۲۸۴، ۱۲۸۵، ۱۲۸۶، ۱۲۸۷، ۱۲۸۸، ۱۲۸۹، ۱۲۹۰، ۱۲۹۱، ۱۲۹۲، ۱۲۹۳، ۱۲۹۴، ۱۲۹۵، ۱۲۹۶، ۱۲۹۷، ۱۲۹۸، ۱۲۹۹، ۱۳۰۰، ۱۳۰۱، ۱۳۰۲، ۱۳۰۳، ۱۳۰۴، ۱۳۰۵، ۱۳۰۶، ۱۳۰۷، ۱۳۰۸، ۱۳۰۹، ۱۳۱۰، ۱۳۱۱، ۱۳۱۲، ۱۳۱۳، ۱۳۱۴، ۱۳۱۵، ۱۳۱۶، ۱۳۱۷، ۱۳۱۸، ۱۳۱۹، ۱۳۲۰، ۱۳۲۱، ۱۳۲۲، ۱۳۲۳، ۱۳۲۴، ۱۳۲۵، ۱۳۲۶، ۱۳۲۷، ۱۳۲۸، ۱۳۲۹، ۱۳۳۰، ۱۳۳۱، ۱۳۳۲، ۱۳۳۳، ۱۳۳۴، ۱۳۳۵، ۱۳۳۶، ۱۳۳۷، ۱۳۳۸، ۱۳۳۹، ۱۳۴۰، ۱۳۴۱، ۱۳۴۲، ۱۳۴۳، ۱۳۴۴، ۱۳۴۵، ۱۳۴۶، ۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹، ۱۳۵۰، ۱۳۵۱، ۱۳۵۲، ۱۳۵۳، ۱۳۵۴، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶، ۱۳۵۷، ۱۳۵۸، ۱۳۵۹، ۱۳۶۰، ۱۳۶۱، ۱۳۶۲، ۱۳۶۳، ۱۳۶۴، ۱۳۶۵، ۱۳۶۶، ۱۳۶۷، ۱۳۶۸، ۱۳۶۹، ۱۳۷۰، ۱۳۷۱، ۱۳۷۲، ۱۳۷۳، ۱۳۷۴، ۱۳۷۵، ۱۳۷۶، ۱۳۷۷، ۱۳۷۸، ۱۳۷۹، ۱۳۸۰، ۱۳۸۱، ۱۳۸۲، ۱۳۸۳، ۱۳۸۴، ۱۳۸۵، ۱۳۸۶، ۱۳۸۷، ۱۳۸۸، ۱۳۸۹، ۱۳۹۰، ۱۳۹۱، ۱۳۹۲، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴، ۱۳۹۵، ۱۳۹۶، ۱۳۹۷، ۱۳۹۸، ۱۳۹۹، ۱۴۰۰، ۱۴۰۱، ۱۴۰۲، ۱۴۰۳، ۱۴۰۴، ۱۴۰۵، ۱۴۰۶، ۱۴۰۷، ۱۴۰۸، ۱۴۰۹، ۱۴۱۰، ۱۴۱۱، ۱۴۱۲، ۱۴۱۳، ۱۴۱۴، ۱۴۱۵، ۱۴۱۶، ۱۴۱۷، ۱۴۱۸، ۱۴۱۹، ۱۴۲۰، ۱۴۲۱، ۱۴۲۲، ۱۴۲۳، ۱۴۲۴، ۱۴۲۵، ۱۴۲۶، ۱۴۲۷، ۱۴۲۸، ۱۴۲۹، ۱۴۳۰، ۱۴۳۱، ۱۴۳۲، ۱۴۳۳، ۱۴۳۴، ۱۴۳۵، ۱۴۳۶، ۱۴۳۷، ۱۴۳۸، ۱۴۳۹، ۱۴۴۰، ۱۴۴۱، ۱۴۴۲، ۱۴۴۳، ۱۴۴۴، ۱۴۴۵، ۱۴۴۶، ۱۴۴۷، ۱۴۴۸، ۱۴۴۹، ۱۴۵۰، ۱۴۵۱، ۱۴۵۲، ۱۴۵۳، ۱۴۵۴، ۱۴۵۵، ۱۴۵۶، ۱۴۵۷، ۱۴۵۸، ۱۴۵۹، ۱۴۶۰، ۱۴۶۱، ۱۴۶۲، ۱۴۶۳، ۱۴۶۴، ۱۴۶۵، ۱۴۶۶، ۱۴۶۷، ۱۴۶۸، ۱۴۶۹، ۱۴۷۰، ۱۴۷۱، ۱۴۷۲، ۱۴۷۳، ۱۴۷۴، ۱۴۷۵، ۱۴۷۶، ۱۴۷۷، ۱۴۷۸، ۱۴۷۹، ۱۴۸۰، ۱۴۸۱، ۱۴۸۲، ۱۴۸۳، ۱۴۸۴، ۱۴۸۵، ۱۴۸۶، ۱۴۸۷، ۱۴۸۸، ۱۴۸۹، ۱۴۹۰، ۱۴۹۱، ۱۴۹۲، ۱۴۹۳، ۱۴۹۴، ۱۴۹۵، ۱۴۹۶، ۱۴۹۷، ۱۴۹۸، ۱۴۹۹، ۱۵۰۰، ۱۵۰۱، ۱۵۰۲، ۱۵۰۳، ۱۵۰۴، ۱۵۰۵، ۱۵۰۶، ۱۵۰۷، ۱۵۰۸، ۱۵۰۹، ۱۵۱۰، ۱۵۱۱، ۱۵۱۲، ۱۵۱۳، ۱۵۱۴، ۱۵۱۵، ۱۵۱۶، ۱۵۱۷، ۱۵۱۸، ۱۵۱۹، ۱۵۲۰، ۱۵۲۱، ۱۵۲۲، ۱۵۲۳، ۱۵۲۴، ۱۵۲۵، ۱۵۲۶، ۱۵۲۷، ۱۵۲۸، ۱۵۲۹، ۱۵۳۰، ۱۵۳۱، ۱۵۳۲، ۱۵۳۳، ۱۵۳۴، ۱۵۳۵، ۱۵۳۶، ۱۵۳۷، ۱۵۳۸، ۱۵۳۹، ۱۵۴۰، ۱۵۴۱، ۱۵۴۲، ۱۵۴۳، ۱۵۴۴، ۱۵۴۵، ۱۵۴۶، ۱۵۴۷، ۱۵۴۸، ۱۵۴۹، ۱۵۵۰، ۱۵۵۱، ۱۵۵۲، ۱۵۵۳، ۱۵۵۴، ۱۵۵۵، ۱۵۵۶، ۱۵۵۷، ۱۵۵۸، ۱۵۵۹، ۱۵۶۰، ۱۵۶۱، ۱۵۶۲، ۱۵۶۳، ۱۵۶۴، ۱۵۶۵، ۱۵۶۶، ۱۵۶۷، ۱۵۶۸، ۱۵۶۹، ۱۵۷۰، ۱۵۷۱، ۱۵۷۲، ۱۵۷۳، ۱۵۷۴، ۱۵۷۵، ۱۵۷۶، ۱۵۷۷، ۱۵۷۸، ۱۵۷۹، ۱۵۸۰، ۱۵۸۱، ۱۵۸۲، ۱۵۸۳، ۱۵۸۴، ۱۵۸۵، ۱۵۸۶، ۱۵۸۷، ۱۵۸۸، ۱۵۸۹، ۱۵۹۰، ۱۵۹۱، ۱۵۹۲، ۱۵۹۳، ۱۵۹۴، ۱۵۹۵، ۱۵۹۶، ۱۵۹۷، ۱۵۹۸، ۱۵۹۹، ۱۶۰۰، ۱۶۰۱، ۱۶۰۲، ۱۶۰۳، ۱۶۰۴، ۱۶۰۵، ۱۶۰۶، ۱۶۰۷، ۱۶۰۸، ۱۶۰۹، ۱۶۱۰، ۱۶۱۱، ۱۶۱۲، ۱۶۱۳، ۱۶۱۴، ۱۶۱۵، ۱۶۱۶، ۱۶۱۷، ۱۶۱۸، ۱۶۱۹، ۱۶۲۰، ۱۶۲۱، ۱۶۲۲، ۱۶۲۳، ۱۶۲۴، ۱۶۲۵، ۱۶۲۶، ۱۶۲۷، ۱۶۲۸، ۱۶۲۹، ۱۶۳۰، ۱۶۳۱، ۱۶۳۲، ۱۶۳۳، ۱۶۳۴، ۱۶۳۵، ۱۶۳۶، ۱۶۳۷، ۱۶۳۸، ۱۶۳۹، ۱۶۴۰، ۱۶۴۱، ۱۶۴۲، ۱۶۴۳، ۱۶۴۴، ۱۶۴۵، ۱۶۴۶، ۱۶۴۷، ۱۶۴۸، ۱۶۴۹، ۱۶۵۰، ۱۶۵۱، ۱۶۵۲، ۱۶۵۳، ۱۶۵۴، ۱۶۵۵، ۱۶۵۶، ۱۶۵۷، ۱۶۵۸، ۱۶۵۹، ۱۶۶۰، ۱۶۶۱، ۱۶۶۲، ۱۶۶۳، ۱۶۶۴، ۱۶۶۵، ۱۶۶۶، ۱۶۶۷، ۱۶۶۸، ۱۶۶۹، ۱۶۷۰، ۱۶۷۱، ۱۶۷۲، ۱۶۷۳، ۱۶۷۴، ۱۶۷۵، ۱۶۷۶، ۱۶۷۷، ۱۶۷۸، ۱۶۷۹، ۱۶۸۰، ۱۶۸۱، ۱۶۸۲، ۱۶۸۳، ۱۶۸۴، ۱۶۸۵، ۱۶۸۶، ۱۶۸۷، ۱۶۸۸، ۱۶۸۹، ۱۶۹۰، ۱۶۹۱، ۱۶۹۲، ۱۶۹۳، ۱۶۹۴، ۱۶۹۵، ۱۶۹۶، ۱۶۹۷، ۱۶۹۸، ۱۶۹۹، ۱۷۰۰، ۱۷۰۱، ۱۷۰۲، ۱۷۰۳، ۱۷۰۴، ۱۷۰۵، ۱۷۰۶، ۱۷۰۷، ۱۷۰۸، ۱۷۰۹، ۱۷۱۰، ۱۷۱۱، ۱۷۱۲، ۱۷۱۳، ۱۷۱۴، ۱۷۱۵، ۱۷۱۶، ۱۷۱۷، ۱۷۱۸، ۱۷۱۹، ۱۷۲۰، ۱۷۲۱، ۱۷۲۲، ۱۷۲۳، ۱۷۲۴، ۱۷۲۵، ۱۷۲۶، ۱۷۲۷، ۱۷۲۸، ۱۷۲۹، ۱۷۳۰، ۱۷۳۱، ۱۷۳۲، ۱۷۳۳، ۱۷۳۴، ۱۷۳۵، ۱۷۳۶، ۱۷۳۷، ۱۷۳۸، ۱۷۳۹، ۱۷۴۰، ۱۷۴۱، ۱۷۴۲، ۱۷۴۳، ۱۷۴۴، ۱۷۴۵، ۱۷۴۶، ۱۷۴۷، ۱۷۴۸، ۱۷۴۹، ۱۷۵۰، ۱۷۵۱، ۱۷۵۲، ۱۷۵۳، ۱۷۵۴، ۱۷۵۵، ۱۷۵۶، ۱۷۵۷، ۱۷۵۸، ۱۷۵۹، ۱۷۶۰، ۱۷۶۱، ۱۷۶۲، ۱۷۶۳، ۱۷۶۴، ۱۷۶۵، ۱۷۶۶، ۱۷۶۷، ۱۷۶۸، ۱۷۶۹، ۱۷۷۰، ۱۷۷۱، ۱۷۷۲، ۱۷۷۳، ۱۷۷۴، ۱۷۷۵، ۱۷۷۶، ۱۷۷۷، ۱۷۷۸، ۱۷۷۹، ۱۷۸۰، ۱۷۸۱، ۱۷۸۲، ۱۷۸۳، ۱۷۸۴، ۱۷۸۵، ۱۷۸۶، ۱۷۸۷، ۱۷۸۸، ۱۷۸۹، ۱۷۹۰، ۱۷۹۱، ۱۷۹۲، ۱۷۹۳، ۱۷۹۴، ۱۷۹۵، ۱۷۹۶، ۱۷۹۷، ۱۷۹۸، ۱۷۹۹، ۱۸۰۰، ۱۸۰۱، ۱۸۰۲، ۱۸۰۳، ۱۸۰۴، ۱۸۰۵، ۱۸۰۶، ۱۸۰۷، ۱۸۰۸، ۱۸۰۹، ۱۸۱۰، ۱۸۱۱، ۱۸۱۲، ۱۸۱۳، ۱۸۱۴، ۱۸۱۵، ۱۸۱۶، ۱۸۱۷، ۱۸۱۸، ۱۸۱۹، ۱۸۲۰، ۱۸۲۱، ۱۸۲۲، ۱۸۲۳، ۱۸۲۴، ۱۸۲۵، ۱۸۲۶، ۱۸۲۷، ۱۸۲۸، ۱۸۲۹، ۱۸۳۰، ۱۸۳۱، ۱۸۳۲، ۱۸۳۳، ۱۸۳۴، ۱۸۳۵، ۱۸۳۶، ۱۸۳۷، ۱۸۳۸، ۱۸۳۹، ۱۸۴۰، ۱۸۴۱، ۱۸۴۲، ۱۸۴۳، ۱۸۴۴، ۱۸۴۵، ۱۸۴۶، ۱۸۴۷، ۱۸۴۸، ۱۸۴۹، ۱۸۵۰، ۱۸۵۱، ۱۸۵۲، ۱۸۵۳، ۱۸۵۴، ۱۸۵۵، ۱۸۵۶، ۱۸۵۷، ۱۸۵۸، ۱۸۵۹، ۱۸۶۰، ۱۸۶۱، ۱۸۶۲، ۱۸۶۳، ۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۶۶، ۱۸۶۷، ۱۸۶۸، ۱۸۶۹، ۱۸۷۰، ۱۸۷۱، ۱۸۷۲، ۱۸۷۳، ۱۸۷۴، ۱۸۷۵، ۱۸۷۶، ۱۸۷۷، ۱۸۷۸، ۱۸۷۹، ۱۸۸۰، ۱۸۸۱، ۱۸۸۲، ۱۸۸۳، ۱۸۸۴، ۱۸۸۵، ۱۸۸۶، ۱۸۸۷، ۱۸۸۸، ۱۸۸۹، ۱۸۹۰، ۱۸۹۱، ۱۸۹۲، ۱۸۹۳، ۱۸۹۴، ۱۸۹۵، ۱۸۹۶، ۱۸۹۷، ۱۸۹۸، ۱۸۹۹، ۱۹۰۰، ۱۹۰۱، ۱۹۰۲، ۱۹۰۳، ۱۹۰۴، ۱۹۰۵، ۱۹۰۶، ۱۹۰۷، ۱۹۰۸، ۱۹۰۹، ۱۹۱۰، ۱۹۱۱، ۱۹۱۲، ۱۹۱۳، ۱۹۱۴، ۱۹۱۵، ۱۹۱۶، ۱۹۱۷، ۱۹۱۸، ۱۹۱۹، ۱۹۲۰، ۱۹۲۱، ۱۹۲۲، ۱۹۲۳، ۱۹۲۴، ۱۹۲۵، ۱۹۲۶، ۱۹۲۷، ۱۹۲۸، ۱۹۲۹، ۱۹۳۰، ۱۹۳۱، ۱۹۳۲، ۱۹۳۳، ۱۹۳۴، ۱۹۳۵، ۱۹۳۶، ۱۹۳۷، ۱۹۳۸، ۱۹۳۹، ۱۹۴۰، ۱۹۴۱، ۱۹۴۲، ۱۹۴۳، ۱۹۴۴، ۱۹۴۵، ۱۹۴۶، ۱۹۴۷، ۱۹۴۸، ۱۹۴۹، ۱۹۵۰، ۱۹۵۱، ۱۹۵۲، ۱۹۵۳، ۱۹۵۴، ۱۹۵۵، ۱۹۵۶، ۱۹۵۷، ۱۹۵۸، ۱۹۵۹، ۱۹۶۰، ۱۹۶۱، ۱۹۶۲، ۱۹۶۳، ۱۹۶۴، ۱۹۶۵، ۱۹۶۶، ۱۹۶۷، ۱۹۶۸، ۱۹۶۹، ۱۹۷۰، ۱۹۷۱، ۱۹۷۲، ۱۹۷۳، ۱۹۷۴، ۱۹۷۵، ۱۹۷۶، ۱۹۷۷، ۱۹۷۸، ۱۹۷۹، ۱۹۸۰، ۱۹۸۱، ۱۹۸۲، ۱۹۸۳، ۱۹۸۴، ۱۹۸۵، ۱۹۸۶، ۱۹۸۷، ۱۹۸۸، ۱۹۸۹، ۱۹۹۰، ۱۹۹۱، ۱۹۹۲، ۱۹۹۳، ۱۹۹۴، ۱۹۹۵، ۱۹۹۶، ۱۹۹۷، ۱۹۹۸، ۱۹۹۹، ۲۰۰۰، ۲۰۰۱، ۲۰۰۲، ۲۰۰۳، ۲۰۰۴، ۲۰۰۵، ۲۰۰۶، ۲۰۰۷، ۲۰۰۸، ۲۰۰۹، ۲۰۱۰، ۲۰۱۱، ۲۰۱۲، ۲۰۱۳، ۲۰۱۴، ۲۰۱۵، ۲۰۱۶، ۲۰۱۷، ۲۰۱۸، ۲۰۱۹، ۲۰۲۰، ۲۰۲۱، ۲۰۲۲، ۲۰۲۳، ۲۰۲۴، ۲۰۲۵، ۲۰۲۶، ۲۰۲۷، ۲۰۲۸، ۲۰۲۹، ۲۰۳۰، ۲۰۳۱، ۲۰۳۲، ۲۰۳۳، ۲۰۳۴، ۲۰۳۵، ۲۰۳۶، ۲۰۳۷، ۲۰۳۸، ۲۰۳۹، ۲۰۴۰، ۲۰۴۱، ۲۰۴۲، ۲۰۴۳، ۲۰۴۴، ۲۰۴۵، ۲۰۴۶، ۲۰۴۷، ۲۰۴۸، ۲۰۴۹، ۲۰۵۰، ۲۰۵۱، ۲۰۵۲، ۲۰۵۳، ۲۰۵۴، ۲۰۵۵، ۲۰۵۶، ۲۰۵۷، ۲۰۵۸، ۲۰۵۹، ۲۰۶۰، ۲۰۶۱، ۲۰۶۲، ۲۰۶۳، ۲۰۶۴، ۲۰۶۵، ۲۰۶۶، ۲۰۶۷، ۲۰۶۸، ۲۰۶۹، ۲۰۷۰، ۲۰۷۱، ۲۰۷۲، ۲۰۷۳، ۲۰۷۴، ۲۰۷۵، ۲۰۷۶، ۲۰۷۷، ۲۰۷۸، ۲۰۷۹، ۲۰۸۰، ۲۰۸۱، ۲۰۸۲، ۲۰۸۳، ۲۰۸۴، ۲۰۸۵، ۲۰۸۶، ۲۰۸۷، ۲۰۸۸، ۲۰۸۹، ۲۰۹۰، ۲۰۹۱، ۲۰۹۲، ۲۰۹۳، ۲۰۹۴، ۲۰۹۵، ۲۰۹۶، ۲۰۹۷، ۲۰۹۸، ۲۰۹۹، ۲۱۰۰، ۲۱۰۱، ۲۱۰۲، ۲۱۰۳، ۲۱۰۴، ۲۱۰۵، ۲۱۰۶، ۲۱۰۷، ۲۱۰۸، ۲۱۰۹، ۲۱۱۰، ۲۱۱۱، ۲۱۱۲، ۲۱۱۳، ۲۱۱۴، ۲۱۱۵، ۲۱۱۶، ۲۱۱۷، ۲۱۱۸، ۲۱۱۹، ۲۱۲۰، ۲۱۲۱، ۲۱۲۲، ۲۱۲۳، ۲۱۲۴، ۲۱۲۵، ۲۱۲۶، ۲۱۲۷، ۲۱۲۸، ۲۱۲۹، ۲۱۳۰، ۲۱۳۱، ۲۱۳۲، ۲۱۳۳، ۲۱۳۴، ۲۱۳۵، ۲۱۳۶، ۲۱۳۷، ۲۱۳۸، ۲۱۳۹، ۲۱۴۰، ۲۱۴۱، ۲۱۴۲، ۲۱۴۳، ۲۱۴۴، ۲۱۴۵، ۲۱۴۶، ۲۱۴۷، ۲۱۴۸، ۲۱۴۹، ۲۱۵۰، ۲۱۵۱، ۲۱۵۲، ۲۱۵۳، ۲۱۵۴، ۲۱۵۵، ۲۱۵۶، ۲۱۵۷، ۲۱۵۸، ۲۱۵۹، ۲۱۶۰، ۲۱۶۱، ۲۱۶۲، ۲۱۶۳، ۲۱۶۴، ۲۱۶۵، ۲۱۶۶، ۲۱۶۷، ۲۱۶۸، ۲۱۶۹، ۲۱۷۰، ۲۱۷۱، ۲۱۷۲، ۲۱۷۳، ۲۱۷۴، ۲۱۷۵، ۲۱۷۶، ۲۱۷۷، ۲۱۷۸، ۲۱۷۹، ۲۱۸۰، ۲۱۸۱، ۲۱۸۲، ۲۱۸۳، ۲۱۸۴، ۲۱۸۵، ۲۱۸۶، ۲۱۸۷، ۲۱۸۸، ۲۱۸۹، ۲۱۹۰، ۲۱۹۱، ۲۱۹۲، ۲۱۹۳، ۲۱۹۴، ۲۱۹۵، ۲۱۹۶، ۲۱۹۷، ۲۱۹۸، ۲۱۹۹، ۲۲۰۰، ۲۲۰۱، ۲۲۰۲، ۲۲۰۳، ۲۲۰۴، ۲۲۰۵، ۲۲۰۶، ۲۲۰۷، ۲۲۰۸، ۲۲۰۹، ۲۲۱۰، ۲۲۱۱، ۲۲۱۲، ۲۲۱۳، ۲۲۱۴، ۲۲۱۵، ۲۲۱۶، ۲۲۱۷، ۲۲۱۸، ۲۲۱۹، ۲۲۲۰، ۲۲۲۱، ۲۲۲۲، ۲۲۲۳، ۲۲۲۴، ۲۲۲۵، ۲۲۲۶، ۲۲۲۷، ۲۲۲۸، ۲۲۲۹، ۲۲۳۰، ۲۲۳۱، ۲۲۳۲، ۲۲۳۳، ۲۲۳۴، ۲۲۳۵، ۲۲۳۶، ۲۲۳۷، ۲۲۳۸، ۲۲۳۹، ۲۲۴۰، ۲۲۴۱، ۲۲۴۲، ۲۲۴۳، ۲۲۴۴، ۲۲۴۵، ۲۲۴۶، ۲۲۴۷، ۲۲۴۸، ۲۲۴۹، ۲۲۵۰، ۲۲۵۱، ۲۲۵۲، ۲۲۵۳، ۲۲۵۴، ۲۲۵۵، ۲۲۵۶، ۲۲۵۷، ۲۲۵۸، ۲۲۵۹، ۲۲۶۰، ۲۲۶۱، ۲۲۶۲، ۲۲۶۳، ۲۲۶۴، ۲۲۶۵، ۲۲۶۶، ۲۲۶۷، ۲۲۶۸، ۲۲۶۹، ۲۲۷۰، ۲۲۷۱، ۲۲۷۲، ۲۲۷۳، ۲۲۷۴، ۲۲۷۵، ۲۲۷۶، ۲۲۷۷، ۲۲۷۸، ۲۲۷۹، ۲۲۸۰، ۲۲۸۱، ۲۲۸۲، ۲۲۸۳، ۲۲۸۴، ۲۲۸۵، ۲۲۸۶، ۲۲۸۷، ۲۲۸۸، ۲۲۸۹، ۲۲۹

دفعہ و متن نمبر	مترجموں باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۹۰-۲۶	کسی شخص نے کسی آدمی کے غلام کو عداوت قتل کیا تو اس کے آقا نے یوں کہا کہ میں نے اپنے غلام سے تجھے بری کیا، تو یوں کہنے میں وہ آقا اس قاتل شخص کو اس غلام کی قیمت سے بری کرنے والا نہ قرار پائے گا اور اس قاتل پر اس غلام کی، وہ قیمت لازم ہوگی۔	محیط	
۲۷	اگر کسی شخص نے اپنے دانت میں درد ہونے کی وجہ سے کسی آدمی کو یہ حکم کیا کہ وہ اس کا دانت اکھیڑے اور (اس نے اسے) وہ دانت معین کر کے بنایا اور جسے حکم کیا گیا اس نے (اس دانت کی بجائے) ایک اور دانت اکھیڑ دیا پھر ان دونوں نے اس بارے میں اختلاف کیا تو حکم دینے والے کے قول کا اعتبار ہوگا پس جب حکم دینے والے نے قسم کھائی تو دانت اکھیڑنے والے کے مال میں سے اس دانت کی دیت لازم ہوگی اس لئے کہ وہ عداوت ایسا کرنے والا قرار پاتا ہے اور شبہ متحقق ہونے کی وجہ سے قصاص ساقط ہوگا۔	قنیہ	
۲۸	کوئی شخص اپنے مکاتب غلام پر کسی جرم کا ارتکاب کرے تو (اس کی ضمان) مجرم کے مال میں سے ہوگی اسکی عاقلہ پر نہ ہوگی خواہ وہ جرم جان تلف کرنے کا تھا یا اس سے کم کا تھا اور کوئی شخص دوسرے کے مکاتب غلام پر کسی جرم کا ارتکاب کرے تو جب وہ جرم، جان تلف کرنے کا ہو تو (اس کی ضمان) مجرم کی عاقلہ پر ہوگی اور اگر وہ جرم، جان تلف کرنے سے، کم کا ہو تو (اسکی ضمان) مجرم کے مال میں واجب ہوگی جیسا کہ محض غلام کی صورت میں حکم ہے۔	محیط	
۲۹	دو شخصوں نے خطا گسی آدمی کا دانت توڑ دیا تو اس کی دیت (یعنی اس دانت کا تاوان) ان دونوں کے مال میں لازم ہوگا اس لئے کہ (اس صورت میں) ان دونوں میں سے ہر ایک پر جو کچھ واجب ہوگا وہ موضعہ زخم کے تاوان سے کم ہے (اور موضعہ زخم کے تاوان سے کم تاوان، مجرم کے مال میں لازم ہوتا ہے)۔	قنیہ	
۳۰	جب کسی شخص نے کسی آدمی کے مکاتب غلام پر کسی جرم کا ارتکاب کیا پھر وہ مکاتب مال کتابت ادا کر کے آزاد ہو گیا (اور مذکورہ جرم سے ہونے والا زخم اسکی جان تک سرایت کر گیا، تو وہ سرایت رائیگاں نہ ہوگی اور اس مجرم پر اس مکاتب کی قیمت لازم ہوگی اس کی دیت لازم نہ ہوگی اگرچہ اسکی موت آزاد ہونے کی حالت میں ہوئی۔	محیط	
۳۱	(۱) کسی شخص نے اپنے گھر میں آگ جلائی اس سے اس کے پڑوسی کا گھر جل گیا تو وہ ضامن نہ ہوگا بشرطیکہ اس نے اس طرح آگ جلائی جس طرح کہ (بالعموم) جلائی جاتی ہے۔ شیخ الاسلام نے یونہی ذکر کیا ہے اور شمس الاممہ الرضوی نے یہ ذکر کیا ہے کہ وہ علی الاطلاق ضامن نہ ہوگا۔	فصول عادیہ	

دفعہ و شمار	الباب السابع عشر في المتفرقات	المتفرقات	حوالہ
۱۱۹۰-	وفي فتاوى اهل سمرقند اذا القى في التنور من الخطب مالاً يحتمله التنور فاحرق بيته وتعدى الى بيوت غيره فاحرقها ضمن	هكذا في المحيط	
۳۲	امر ابنه ليوقد له نارا في ارضه ففعل وتحدث الى ارض جارة فالتفت شيئا يضمن الاب لان الامر قد صح فانتقل فعل الابن اليه كما لو باشرع الاب	كذا في القنية	
۳۳	قال في المنتقى رجل شهد له رجلان على رجل انه قتل ابن هذا فلانا وشهد آخران لهذا الرجل على هذا الرجل ايضا انه قتل ابن هذا فلانا سميا ابنا آخر له غير الذي سميا الاول فزكى الفريق الاول ولم يترك الفريق الثاني فدفع عليه الى المشهود عليه الى المشهود له لقتل فقال المشهود له انا اقتلك بابني الذي لم يترك الشهود على قتله ولا اقتلك بابني الذي زكى الشهود على قتله ثم قتله فلا شيء عليه ولو قال ما قتلت ابني الذي زكى الشهود على قتله وانما قتلت ابنا آخرى وقتله كان عليه الدية استحسانا	كذا في المحيط	
۳۴	وفي كنز الرؤس اذا نظر في باب دار انسان ففقا عينه صاحب الدار لا يضمن ان لم يكن تخيجه من غير فقه العين وان امكنه يضمنه	كذا في القنية	
۳۵	ولو ادخل رأسه في ما له صاحب الدار ففقا عينه لا يضمن بالاجماع	كذا في القنية	

۱- حکم نمبر ۳۲، ۱۰۴/۱۱۸۱ مع حواشی اور ۳۲/۱۱۹۰ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- حکم نمبر ۳۲، ۱۰۴/۱۱۸۱ مع حواشی اور ۳۱/۱۱۹۰ ملاحظہ ہوں (مترجم)
 ۳- حکم نمبر ۳۲، ۱۰۴/۱۱۸۱ کا تیسرا ماخذ، ۲۱۱/۱۱۹۰ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۴- حکم نمبر ۸، ۱۱۴۳ مع حواشی اور حکم نمبر ۳۳، ۱۰۴/۱۱۸۱
 مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم) ۵- حکم نمبر ۸، ۱۱۴۳ مع حواشی ملاحظہ ہوں (مترجم)

فتاویٰ نمبر	سترہواں باب، تفرق احکام	مفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۹۰-	(ب) فتاویٰ اہل سمرقند میں ہے کہ جب کسی شخص نے تنور میں اتنا ایندھن ڈالا جسے وہ تنور برداشت نہ کر سکتا تھا تو اس نے اس کے مکان کو جلا دیا اور دوسرے کے مکانوں تک متعدی ہو کر انہیں بھی جلا دیا تو وہ ضامن ہوگا	محیط	
۳۲	کسی شخص نے اپنے (نابالغ) بیٹے کو حکم دیا کہ یہ اس کی زمین میں اس کے لئے آگ جلا دے تو اس نے ایسا کیا اور آگ نے پڑوسی کی زمین تک متعدی ہو کر وہاں (کوئی چیز تلف کر دی تو باپ ضامن ہوگا اس لئے کہ باپ کا حکم صحیح ہو کر بیٹے کا فعل، باپ کی طرف منتقل ہو کر ایسا ہی قرار پائے گا جیسا کہ باپ نے خود وہ فعل کیا ہوگا	قنیہ	
۳۳	المنتقی میں ہے کہ کسی شخص کے لئے دو مردوں نے کسی آدمی پر یہ گواہی دی کہ اس آدمی نے اس (مدعی) کا فلاں بیٹا قتل کر دیا ہے اور اس شخص کے لئے دو اور مردوں نے بھی اس آدمی پر یہ گواہی دی کہ اس نے اس (مدعی) کا فلاں بیٹا قتل کر دیا ہے ان (یعنی دوسرے گواہوں) نے اس کے ایک اور بیٹے کا نام لیا جو اس کے علاوہ تھا جس کا نام پہلے فریق نے لیا تھا پھر گواہوں کے فریق اول کا تزکیہ ہو گیا (یعنی وہ گواہ معتبر قرار پائے) اور گواہوں کے دوسرے فریق کا تزکیہ نہ ہوا تو اس کے بموجب (یعنی تزکیہ شدہ گواہوں کی گواہی کے بموجب) جس پر گواہی دی گئی وہ (محرم) اس شخص کو دیا گیا جس کے لئے گواہی دی گئی (یعنی وہ محرم مدعی کے حوالہ کیا گیا) تاکہ وہ اسے قصاص میں قتل کرے تو (ا) اس مدعی نے یہ کہا کہ میں تجھے اس بیٹے کے قصاص میں قتل کرتا ہوں جس کے قتل پر گواہوں کا تزکیہ نہیں ہوا ہے اور میں تجھے اپنے بیٹے کے قصاص میں قتل نہیں کرتا ہوں جس کے قتل پر گواہوں کا تزکیہ ہوا ہے پھر اس نے اسے قتل کر دیا تو اسپر کوئی شئی لازم نہ ہوگی (ب) اور اگر اس (مدعی) نے یوں کہا کہ تو نے میرے اس بیٹے کو قتل نہیں کیا جس کے قتل پر گواہوں کا تزکیہ ہوا بلکہ تو نے میرے اس دوسرے بیٹے کو قتل کیا ہے اور اسے قتل کر دیا تو اسپر از روئے استحسان دیت لازم ہوگی	محیط	
۳۴	کنز الرؤس میں ہے کہ جب کسی شخص نے کسی آدمی کے گھر میں نظر ڈالی تو گھر والے نے اس کی آنکھ ضائع کر دی تو وہ ضامن نہ ہوگا بشرطیکہ آنکھ ضائع کئے بغیر اس کا دور کرنا ممکن نہ تھا اور اگر ممکن تھا تو پھر وہ ضامن ہوگا	قنیہ	
۳۵	اور اگر (مذکورہ صورت میں) کسی شخص نے (کسی آدمی کے گھر میں) اپنا سر داخل کیا تو گھر والے نے اسے تیر مار کر اس کی آنکھ ضائع کر دی تو وہ بالاجماع ضامن نہ ہوگا	قنیہ	

المتفرقات	الباب السابع عشر في المتفرقات	حواله
١١٩٠-٣٦	في المنتقى رواية الحسن بن أبي مالك عن أبي يوسف عن أبي حنيفة في أخوين لأب ادعى أحدهما على رجل أنه قتل أباه يوم النحر بمكة من سنة كذا وادعى الآخر عليه أنه قتل أباه ذلك اليوم بكوفة واقاما البينة ادعى على رجل آخر واقاما البينة فانه يقضى لكل واحد منهما بنصف الدية	كذا في المحيط
٣٤	ولو وكثر أربعة رجلا تسقط بضربهم من المضروب وانكسر من آخر منه فلو عرف آخرهم ضربا تجب عليه الدية والا فلا شيء عليهم	كذا في القنية
٣٨	وفي المنتقى عن أبي يوسف في جارية قتلت ابن رجل عمدا فدفعها المولى إلى أبي المقتول فوطئها أبو المقتول فولدت فقال مولى الجارية دفعتها إليك لتقتلها وقال أبو المقتول لأبل صا محتني عليها من الدم فانه يرد لها وعقرها والولد عبد ولا سبيل لأبي المقتول على الجارية	كذا في المحيط
٣٩	إذا لوى ثوبا فضرب على رأسه فجعل ناو ضربه وجب القصاص ولو مات من ذلك لم يجب القصاص هذا ما يجب القصاص في سببه دون مسببه	كذا في خزائن المفتين
٤٠	وعلى عكسه ما لا يجب في سببه ويجب في مسببه ان يهشمه بالحد يد لا يجب القصاص ولو مات من ذلك وجب القصاص	كذا في خزائن المفتين

۱۔ حکم نمبر ۸۱۱ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۶۵۱۳۴/۱۱۴۱، ۱۰۴۱۳۸۵۱۱/۱۱۴۳، ۲۴۱۲۹۰۲۴۱۲۳/۱۱۹۰ مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ عقر کے مفہوم کے متعلق مرد المختار میں بحوالہ الفتح لکھا ہے کہ (کسی عورت کیلئے) عقر سے مراد اس میں سے جمال والی عورت کا مہر مثل ہے فقط مفہوم ماخوذ از مرد المختار ج ۲ ص ۴۱۵ اور الجوہرۃ النيرة میں ہے کہ آناد عورتوں کیلئے عقر سے مراد مہر مثل ہے اور باندیوں کیلئے عقر سے مراد بارگاہ ہونے کی صورت میں اسکی قیمت کا دسواں حصہ اور ثبہ ہونے کی صورت میں اسکی قیمت کا بیسواں حصہ ہے۔ یونہی الرضی نے ذکر کیا ہے۔ ماخوذ از الجوہرۃ النيرة ج ۲ ص ۱۹۲ اور باندیوں کے لئے عقر کے متعلق حاشیہ ہایہ میں ہے کہ بعض کا قول یہ بھی ہے کہ یہ دیکھا جائیگا ایسے جمال والی باندی کو اسکا آقا جتنے پر نکاح کر دیتا ہے وہ مقدار (عقر میں) معتبر ہوگی اور یہی حکم مختار ہے مفہوم ماخوذ از حاشیہ ہایہ ج ۲ ص ۴۱ (مترجم) ۴۔ حکم نمبر ۱/۱۱۴۵ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵۔ شجرہ موضوعہ کے متعلق حکم نمبر ۲۰۱۱۹۰۱۲۱۹۱۱/۱۱۴۸، ۲۲۳۳۹/۱۱۹۰ نیز ۱۴۶۸/۱۱۴۰ مع حاشیہ

دفعہ و متن نمبر	مترہواں باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۹۰-۳۷	المنتقی میں حسن بن ابی مالک کی روایت ہے کہ آپ نے امام ابو یوسفؒ سے اور انہوں نے امام ابو حنیفہؒ سے روایت کیا ہے کہ دو بھائی باپ کی طرف سے ہیں ان میں سے ایک نے ایک شخص پر یہ دعویٰ کیا کہ اس نے اس کے باپ کو فلاں سن کے یوم النحر یعنی ذوالحجہ کی دسویں تاریخ کو مکہ مکرمہ میں قتل کیا اور دو بھائی نے اس شخص پر یہ دعویٰ کیا کہ اس نے اس کے باپ کو اس دن کو ذہ میں قتل کیا اور دونوں نے گواہی قائم کی یا اس نے (یعنی دوسرے بھائی نے) کسی آدمی پر (باپ کے قتل کا) دعویٰ کیا اور ان دونوں نے گواہی قائم کی تو ان کے لئے نصف نصف کا حکم دیا گیا	محیط	۳۷
۳۸	اگر چار شخصوں نے کسی آدمی کو دگر کیا (یعنی شگے مارے) تو ان کی ضرب سے مضروب کا ایک دانت گر گیا اور اس مضروب کا ایک اور دانت ٹوٹ گیا تو اگر یہ معلوم ہو گیا کہ ان میں سے آخری ضرب لگانے والا کون ہے تو اس دانت کا دیت اس پر لازم ہوگی ورنہ ان پر (قصاص و دیت میں سے) کوئی شی لازم نہ ہوگی ۲	تفسیر	۳۸
۳۹	المنتقی میں امام ابو یوسفؒ سے اس باندی کے بارے میں مروی ہے جس نے کسی شخص کا بیٹا عداقت کر دیا تو اس کے آکلنے وہ باندی، مقتول کے باپ کے حوالہ کر دی تو مقتول کے باپ نے اس سے وطن کی پس اس سے بچہ پیدا ہوا تو باندی کے مالک نے کہا کہ میں نے تجھے وہ باندی اس لئے دی تھی کہ تو اسے (قصاص میں) قتل کرے اور مقتول کے باپ نے کہا کہ نہیں بلکہ تو نے اس قتل کے بدلہ میں، اس باندی پر مجھ سے صلح کی تھی تو اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ، وہ (یعنی مقتول کا باپ) وہ باندی اس کے آقا کو مع عقر ۳۰ کے واپس کرے گا اور وہ بچہ غلام قرار پائے گا اور مقتول کے باپ کو اس باندی پر کوئی راہ نہ ہوگی ۳	محیط	۳۹
۴۰	جب کسی شخص نے کپڑے کو بل دیکر (اس کوڑے سے) کسی آدمی کے سر پر ضربیں لگائیں اور اسے موضع زخم پہنچایا تو اس زخم کا قصاص واجب ہوگا اور اگر اس زخم سے اس مضروب کی موت واقع ہوگئی تو (جان کا) قصاص واجب نہ ہوگا اور یہ مثال اس صورت کی ہے کہ سبب میں قصاص واجب ہوتا ہے (اور اس کے) سبب میں قصاص واجب نہیں ہوتا ۴	خرانہ مفتین	۴۰
۴۱	اور اس کے عکس پر (یعنی یہ صورت) کہ سبب میں قصاص واجب نہیں ہوتا اور سبب میں قصاص واجب ہوتا ہے مثلاً یہ کہ کسی شخص نے کسی آدمی کو لوہے سے ہاشمہ زخم لگایا تو (اس زخم کا) قصاص واجب نہ ہوگا اور اگر اس سے اس (زخمی) کی موت واقع ہوگئی تو (جان کا) قصاص واجب ہوگا ۵	خرانہ مفتین	۴۱

دفعات و متنبر	الباب السابع عشر في المتفرقات	المتفرقات	حواله
۱۱۹۰-۴۱	وما يجب القصاص في مسببه ومسببه ان يشجه موضحة بحد يده يجب فيها القصاص وان مات من ذلك فذلك يجب القصاص	كذا في خزائن المفتين	
۴۲	وعلى عكسه ما لا يجب القصاص في سببه ولا مسببه ان يجرحه بخشب عظيم قيمت لا يجب القصاص	كذا في خزائن المفتين	
۴۳	صبي عاقل اشلى كلبا على غنم اخر نفرت وذهبت ولا يدرى اين ذهبت لم يضمن	كذا في القنية	
۴۴	رجلان مد اشجرة فوقعت عليهما فماتا فعلى عاقلة كل واحد منهما نصف دية الآخر ولو مات احدهما كان على عاقلة الآخر نصف الدية	كذا في فتاوى قاضيان	
۴۵	دخلت دابته زرع غيره تفسده فلو دخل ليخرجه يفسده ايضا لكن اقل من الدابة يجب عليه اخراجها ويضمن ما اتلف ولو كانت دابة غيره لا يجب عليه ولو اخرجه فهلك لا يضمن	كذا في القنية	
۴۶	رأى حمارة يأكل حنطة غيره فلم يمنعه حتى أكلها ففيه اختلاف المشايخ والصحيح انه يضمن	كذا في القنية	
۴۷	رجل بعث غلاما لآسان في حاجة له بغير اذن سيده ثم ان الغلام رأى صبيا يلعبون فانتحى اليهم وارتقى فوق بيت فوق منه فالضمان على المرسل لانه باستعمال العبد صار غاصبا	كذا في خزائن المفتين	

- ۱- حکم نمبر $\frac{39}{1190}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲- جیسا کہ فتاویٰ قاضیان علی ہاشم عالمگیری ج ۳ ص ۴۲۲ میں ہے، جراحہ کے متعلق حکم نمبر $\frac{29}{1148}$ نیز $\frac{83}{1140}$ اور $\frac{3239}{1190}$ ۱۶- مع حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳- حکم نمبر $\frac{101}{1181}$ مع حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۴- حکم نمبر $\frac{5}{1190}$ مع حاشیہ $\frac{35}{1141}$ ، $\frac{42}{1181}$ کا حاشیہ نیز دیت کے متعلق حکم نمبر $\frac{10}{1140}$ کا تیسرا حاشیہ، عاقلہ کے متعلق حکم نمبر $\frac{1188}{1181}$ اور $\frac{1}{1144}$ کا حاشیہ ملاحظہ ہو (مترجم) ۵- حکم نمبر $\frac{44}{1190}$ ، $\frac{2}{1182}$ مع حواشی اور $\frac{1}{1182}$ کا پانچواں حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۶- حکم نمبر $\frac{45}{1190}$ ، $\frac{2}{1182}$ مع حواشی اور $\frac{1}{1182}$ کا پانچواں حاشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۷- حکم نمبر $\frac{2}{1141}$ ، $\frac{26}{1190}$ مع حواشی

وفات و شہادت نمبر	ستر ہواں باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۹۰-۱۱۹۱	اور وہ (صورت) جمیع سبب اور مسبب دونوں میں قصاص واجب ہوتا ہے مثلاً یہ کہ کسی شخص نے کسی آدمی کو لوہے سے موضعہ زخم لگایا تو اس میں (اس زخم کا) قصاص واجب ہوگا اور اگر اس سے اس (زخمی) کی موت واقع ہوگئی تو (جان کا) بھی قصاص واجب ہوگا۔	خزانہ مفتین	
۱۱۹۲	اور اس کے عکس پر (یعنی یہ صورت) کہ سبب اور مسبب دونوں میں قصاص واجب نہیں ہوتا مثلاً یہ کہ کوئی شخص کسی آدمی کو بڑی لکڑی سے مجروح کر دے پھر اس سے اس کی موت واقع ہو جائے تو (سبب اور مسبب دونوں میں) قصاص واجب نہ ہوگا۔	خزانہ مفتین	
۱۱۹۳	کسی (نابالغ، عاقل بچے) دوسرے آدمی کی بکریوں پر کتا لٹکا رہا تو وہ بکریاں بدگئیں اور بھاگ گئیں اور یہ معلوم نہیں ہوتا کہ وہ کہاں گئیں تو وہ ضامن نہ ہوگا۔	فتیہ	
۱۱۹۴	(۱) دو شخصوں نے ایک درخت کھینچا تو وہ درخت ان دونوں پر گر پڑا اور اس سے ان دونوں کی موت واقع ہوگئی تو ان میں سے ہر ایک کی عاقلہ پر دوسرے کی نصف دیت لازم ہوگی (ب) اور اگر ان میں سے ایک کی موت واقع ہوئی تو دوسرے کی عاقلہ پر نصف دیت لازم ہوگی۔	قاضیخان	
۱۱۹۵	(۲) کسی شخص کا جانور دوسرے آدمی کی کھیتی میں داخل ہو گیا اور اسے خراب کرنا شروع کیا تو اگر وہ شخص اسے نکالنے کے لئے داخل ہو تو اس سے وہ کھیتی خراب ہوگی لیکن اس جانور (کے خراب کرنے) کی نسبت کم خراب ہوگی تو اس پر اس چوپایہ کا نکالنا واجب ہے اور وہ اس جانور کے تلف کردہ کا ضامن ہوگا (ب) اور اگر وہ جانور کسی اور آدمی کا ہو تو اس پر (اس کا نکالنا) واجب نہ ہوگا اور اگر اسے نکالا اور (اس سے) وہ جانور لٹک ہو گیا تو وہ (یعنی نکالنے والا) ضامن نہ ہوگا۔	فتیہ	
۱۱۹۶	کسی شخص نے دیکھا کہ اس کا گدھا دوسرے آدمی کی گندہ اُٹار رہا ہے تو اس نے اسے منع نہ کیا حتیٰ کہ اس نے اسے لکھایا تو اس (کے حکم) کے متعلق مشائخ کا اختلاف ہے اور صحیح حکم یہ ہے کہ وہ ضامن ہوگا۔	فتیہ	
۱۱۹۷	کسی شخص نے کسی آدمی کا غلام اس کے آقا کی اجازت کے بغیر اپنے کسی کام کو بھیجا تو اس غلام نے بچوں کو کھیلنے دیکھا اور ان تک جا پہنچا اور ایک مکان پر چڑھا پھر وہ اس سے گر پڑا تو اس کی ضمان، بھیجنے والے شخص پر ہوگی اس لئے کہ (اس صورت میں) اس غلام کو اپنے کام میں لگانے کی وجہ سے وہ اس غلام کو غصب کرنے والا قرار پائے گا۔	خزانہ مفتین	

ملاحظہ ہوں (منترجم)

دفعہ و متن نمبر	الباب السابع عشر في المتفرقات	المتفرقات	حوالہ
۴۸-۱۱۹۰	ولو ضرب انثى رجل فانتفخت احداهما او كلاهما ففيه حكومة عدل		کذا فی القنیة
۴۹	وفي الجامع الاصغر غصب مربوطا وشديده دوابه فاخرجها مالك المربط صار ضامنا		کذا فی الفصول العمدية
۵۰	وفي العيون قال ابو حنيفة اذا استهلك رجل حمار غيره او بغله بقطع يده او بدمجه ان شاء صاحبه ضمنه وسلمه اليه وان شاء حبسه ولا يضمنه شيئا وعليه الفتوى		کذا فی الفصول العمدية
		والله سبحانه اعلم	

۱۔ حکومت عدل کے متعلق حکم نمبر ۲۳۷ نیز حکم نمبر ۱۰۲ تا ۱۰۴، ۱۰۸ مع ماشیہ اور ۹۶ مع ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۲۔ حکم نمبر ۱۱۸۳، ۱۱۸۴ کا پانچواں ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم) ۳۔ حکم نمبر ۶۴ مع ماشیہ اور ۱۱۸۳ کا پانچواں ماشیہ ملاحظہ ہوں (مترجم)

دفعہ نمبر	مترجموں باب، متفرق احکام	متفرق احکام کا بیان	حوالہ
۱۱۹۰-۴۸	اگر کسی شخص نے کسی آدمی کے انشین (یعنی خیمتین) کو ضرب لگائی تو ان میں سے ایک خصیہ یا وہ دونوں پھول گئے تو اس میں حکومت عدل کے مطابق حکم ہوگا۔	تفسیر	
۴۹	الجامع الصغیر میں ہے کہ کسی شخص نے دوسرے کے مربوط (یعنی جانوروں کے باندھنے کی جگہ) کو غصب کر کے اس میں اپنے جانور باندھے تو مربوط کے مالک نے ان جانوروں کو باہر نکال دیا تو (اگر وہ تلف ہو گئے) تو وہ ضامن ہوگا۔	فصول عامہ	
۵۰	العیون میں ہے کہ امام ابو حنیفہؒ نے فرمایا کہ جب کسی شخص نے دوسرے آدمی کے گدھے کو یا اس کے چمچ کو اس کے گلے پاؤں کو کاٹ دینے یا اسے ذبح کر دینے سے تلف کر دیا تو (اس کے متعلق حکم یہ ہے کہ) اس کا مالک چاہے تو اس کی ضمان لے لے اور وہ (ناقص) جانور اس مجرم کو سونپ دے اور چاہے تو اس (ناقص) جانور کو (ہی پاس) رکھے اور اس صورت میں وہ (اس سے) ضمان میں سے کچھ نہ لے گا اور اسی حکم پر فتویٰ ہے۔	فصول عامہ	
	واللہ سبحانہ اعلم		
	ضامن		

مترجم ابو السعید محمد صادق بن حافظ قادری

اللہم انا نسئلك الاخلاص في القول والعمل وحسن الختام عند انتهاء الاجل

والحنون على الاتمام يا ذا الجلال واکرام والحمد لله الذي بنعمته تتم الصالحات

اللہم تقبلہ واغفر لہ والمترجمہ والقارئہ والسامعہ والمعاودہ ولجہ

اللہم اغفر لنا ولوالدینا ولاسائدتنا ولاصحابنا ولاعقبائنا ولاعقبتنا

ولقبائنا ولمن له حق علينا، ونسئلك الله العاقبة

في الدنيا والآخرة ويرحم الله عبدًا قال آمين

الرحم الراحمین، وصلى الله تعالى على

سیدنا محمد وعلى آله واصحابہ

اجمعین، آمین

